

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александар М. Ковјанић

**ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ
РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА БАНИЈЕ**

Докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

Aleksandar M. Kovjanić

**GEOGRAPHICAL DETERMINANTS OF THE
REGIONAL DEVELOPMENT OF BANJA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

Ментор:

др Мила Павловић, редовни професор
Универзитет у Београду – Географски факултет

Чланови комисије:

др Мирко Грчић, редовни професор
Универзитет у Београду – Географски факултет

др Јован Плавша, редовни професор
Универзитет у Новом Саду – Природно-математички факултет

Датум одбране дисертације

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА БАНИЈЕ

Сажетак

Банија је географска и историјска регија, која се налази у пограничном делу Републике Хрватске. Према регионалногеографској подели Хрватске, Банија припада Панонској макрорегији и мезорегији Перипанонска Хрватска. На основу принципа физиономичности, у оквиру регије издвајају се периферне долинске микрорегије (Посавина, Покупље и Поуње) и Банија у ужем смислу. Посматрано према политичко-административној подели Хрватске, Банија се налази у саставу Сисачко-мославачке жупаније и обухвата њен јужни део. У административним границама регија је подељена на осам општина: Глина, Двор, Доњи Кукурузари, Мајур, Петриња, Суња, Хрватска Дубица и Хрватска Костајница.

Научни проблем истраживања односи се на природне и друштвене географске детерминанте, које различитим интензитетом утичу на савремене просторно-функционалне везе, процесе и промене. Научним методама и теренским истраживањем извршено је идентификовање и анализирање релевантних географских детерминанти регионалног развоја и унутаррегионалних диспаратитета и дефинисање развојних потенцијала. Комплексном регионалногеографском анализом истакнуте су специфичности регије и њених одређених просторних целина. У циљу објективног сагледавања развојних потенцијала, на којима се може заснивати ревитализација Баније, издвојена су и ограничења регионалног развоја.

Физичкогеографске детерминанте регионалног развоја углавном се оцењују као повољне. Међутим, незадовољавајући степен искоришћености природних потенцијала, у функцији регионалног развоја, узрокован је негативним социоекономским променама. Банија је захваћена динамичним социоекономским променама од последње деценије XX века. Оне се огледају у интензивној депопулацији, погоршању виталних одлика становништва, повећању незапослености, смањењу и деградацији обрадивих површина и паду индустријске производње. Ове промене првенствено се јављају као последице ратног сукоба (1991-1995) и пратећих појава и процеса у виду присилних миграција, делимичног повратка становништва, материјалног разарања и непотпуне послератне обнове.

Драстичне размере негативних промена допринеле су трансформацији Баније из неразвијене аграрно-индустријске регије у проблемску регију високог степена економског и демографског заостајања. Банија, као проблемска регија, захтева одлучније ангажовање виших нивоа власти, јер су се досадашње, универзалне подстицајне мере регионалне политике показале као неефикасне.

Кључне речи: Банија, Петриња, регионални развој, депопулација, проблемска регија, Хрватска

Научна област: Геонауке

Ужа научна област: Регионална географија

GEOGRAPHICAL DETERMINANTS OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF BANIIJA

Abstract

Banija is a geographical and historical region, which is located in the border area of the Republic of Croatia. According to the regionalization of Croatia, Banija is located in Pannonian macroregion and Peripannonian mesoregion of Croatia. Based on the principle of physiognomic regionalization, within the region of Banija are peripheral microregions located in river valleys (Posavina, Pokuplje and Pounje) and Banija proper. According to the political-administrative division of Croatia, Banija is part of the Sisak-Moslavina County and covers its southern part. Within the administrative borders, the region is divided into eight municipalities: Glina, Dvor, Donji Kukuruzari, Majur, Petrinja, Sunja, Hrvatska Dubica and Hrvatska Kostajnica.

The scientific problem of research relates to natural and social geographical determinants, which have affected modern spatial-functional connections, processes and changes with varying intensity. Scientific methods and field research have been used to identify and analyse relevant geographical determinants of regional development and intra-regional disparities. The aim was to define development potentials. The complex regional-geographical analysis highlights the specifics of the region and also spatial units within the region. In order to objectively analyse the development potentials, on which the revitalization of Banija can be based, the limitation factors of regional development have been singled out.

Physical-geographical determinants of regional development are generally assessed as favorable. However, the insufficient utilization of natural potentials, in the function of regional development, is caused by negative socio-economic changes. Banija has been affected by dynamic socio-economic changes since the last decade of the 20th century. They are characterized by intensive depopulation, deterioration of vital features of the population, increase in unemployment, reduction and degradation of arable land and decline in industrial production. These changes primarily occur because of the war conflict (1991–1995) and accompanying phenomena and processes in the form of forced migration, partial return of the refugees, material destruction and incomplete post-war reconstruction.

The drastic dimensions of the negative changes have caused the transformation of Banija from an underdeveloped agrarian-industrial region into a problem region with a high deterioration of economic and demographic potentials. Banija, defined as a problem region, demands more determined engagement of higher levels of government, because the previous, universal incentive measures of regional policy have proven to be ineffective.

Keywords: Banija, Petrinja, regional development, depopulation, problem region, Croatia.

Scientific field: Geosciences

Scientific subfield: Regional geography

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	2
1.1. ПРЕДМЕТ И НАУЧНИ ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА	2
1.2. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА.....	3
1.3. ПОЛАЗНЕ ХИПОТЕЗЕ	3
1.4. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА	4
1.5. ПОЈАМ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА	6
1.6. РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА	9
1.7. БАНИЈА КАО ПРОБЛЕМСКА РЕГИЈА И ПОЈАМ ПРОБЛЕМСКЕ РЕГИЈЕ	11
1.8. РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА БАНИЈЕ	14
II ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ, РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА И ВЕЛИЧИНА РЕГИЈЕ ...	19
III ФИЗИЧКОГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ БАНИЈЕ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА	28
3.1. ГЕОЛОШКА ЕВОЛУЦИЈА И ГРАЂА БАНИЈЕ	28
3.1.1. Лежишта минералних ситовина као фактор регионалног развоја	31
3.2. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА РЕЉЕФА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ	35
3.2.1. Геотектонска рејонизација	36
3.2.2. Тектонски облици рељефа	37
3.2.3. Рецентни ссеизмички покрети	42
3.2.4. Морфометријске одлике рељефа	44
3.2.5. Флувијални облици рељефа	51
3.2.6. Крашки облици рељефа	56
3.2.7. Денудациони и урвински облици рељефа	58
3.2.8. Еолски облици рељефа	60
3.3. КЛИМАТСКА ОБЕЛЕЖЈА	61
3.3.1. Температура ваздуха	63
3.3.2. Падавине	68
3.3.3. Ветрови	73
3.3.4. Влажност ваздуха	75
3.3.5. Облачност	76
3.3.6. Инсолација	77
3.4. ХИДРОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА И ВОДНИ РЕСУРСИ	78
3.4.1. Подземне воде	78
3.4.2. Извори и врела	80
3.4.3. Површински токови	81
3.4.4. Језера	94
3.4.5. Водоснабдевање и водопривредни проблеми	96
3.5. ЗЕМЉИШТЕ И УТИЦАЈ НА РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ	100
3.6. БИОГЕОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ	106
3.6.1. Биљни свет	107
3.6.2. Вегетација шума	107
3.6.3. Вегетација трава	111
3.6.4. Култивисане површине (агросистеми)	113
3.6.5. Животињски свет	114
IV ДЕМОГРАФСКЕ ОДЛИКЕ, ПРОБЛЕМИ И ПРАВЦИ ДЕМОГРАФСКЕ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ	116
4.1. ИСТОРИЈСКА ЗБИВАЊА КАО ФАКТОР ДЕМОГРАФСКИХ ПРОМЕНА, СТАЊА И ПОТЕНЦИЈАЛА НА ПОЧЕТКУ ХХИ ВЕКА	116
4.2. ПРОМЕНА БРОЈА СТАНОВНИКА 1948-2011. ГОДИНЕ	117

4.3. ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ СТАНОВНИШТВА	120
4.4. ДОМАЋИНСТВА	124
4.5. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА	130
4.5.1. Наталитет	131
4.5.2. Фертилитет	134
4.5.3. Морталитет	135
4.5.4. Природни прираштај	138
4.5. МЕХАНИЧКО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА	140
4.6. СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ. ...	145
4.7. ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА – СТАЊЕ И ФАКТОРИ ПРОМЕНЕ	153
4.8. ПРОМЕНЕ У ЕКОНОМСКИМ СТРУКТУРАМА СТАНОВНИШТВА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РАЗВОЈ РЕГИЈЕ	155
4.9. ЕТНИЧКА СТРУКТУРА	159
4.9.1. Положај Срба на Банији	163
4.10. ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ БАНИЈЕ	166
V ПРИВРЕДА	170
5.1. ПОЉОПРИВРЕДА	170
5.1.1. Пољопривредно становништво као фактор развоја пољопривреде	170
5.1.2. Аграрне густине насељености	176
5.1.3. Структура пољопривредних површина	178
5.1.4. Структура земљишног фонда	180
5.1.5. Ратарство и повртарство у функцији развоја пољопривреде	184
5.1.6. Воћарство и воноградарство у функцији развоја пољопривреде	191
5.1.7. Сточарство у функцији развоја пољопривреде	194
5.1.8. Ограничења у пољопривредној производњи	197
5.2. СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА РУДАРСТВА	199
5.3. ИНДУСТРИЈА – ЗАЧЕЦИ, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ	201
5.4. САОБРАЋАЈ – ФАЗЕ РАЗВОЈА И ПРОБЛЕМИ	209
5.4.1. Друмски саобраћај	209
5.4.2. Железнички саобраћај	215
5.4.3. Речни саобраћај	216
5.5. ТУРИЗАМ – ПОТЕНЦИЈАЛИ И ФАКТОРИ РАЗВОЈА	218
VI ФИЗИОНОМСКА И ФУНКЦИОНАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА МРЕЖЕ НАСЕЉА	226
6.1. ТИПОЛОГИЈА И ФИЗИОНОМСКА ОБЕЛЕЖЈА НАСЕЉА	226
6.2. ПРОМЕНА ДЕМОГРАФСКЕ ВЕЛИЧИНЕ НАСЕЉА	229
6.3. МРЕЖА НАСЕЉА БАНИЈЕ У ФУНКЦИЈИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА.	235
6.4. СТЕПЕН УРБАНИЗАЦИЈЕ И СОЦИОЕКОНОМСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА НАСЕЉА	238
6.5. ФУНКЦИОНАЛНА ТИПОЛОГИЈА БАНИЈСКИХ НАСЕЉА	241
6.6. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И СОЦИОЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ РАЗВОЈНИХ НУКЛЕУСА.	245
VII БАНИЈА У ОКВИРИМА ХРВАТСКЕ РЕГИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ	253
VIII ЗАКЉУЧАК	258
ЛИТЕРАТУРА	263
ПРИЛОЗИ	276
Списак табела, карата, графикана и фотографија	288
БИОГРАФИЈА	291

УВОД

Банија је комплексна географска и историјска регија, чији је развој оптерећен многобројним ограничењима. Научни проблем истраживања постаје сложенији, имајући у виду да је реч о регији која је у последњој деценији XX века, услед избијања грађанског рата у Хрватској 1991. године, доживела велика разарања и демографске промене. Према достигнутим демографским и економским параметрима, регија значајно заостаје за хрватским просеком, због чега се сврстава у групу најнеразвијенијих, проблемских регија. У том контексту, основни циљ регионалногеографског приступа истраживању јесте проучавање савремених промена, утврђивање узрочно-последичних односа међу елементима у географској средини и идентификовање природних и друштвених потенцијала регије. С обзиром на чланство Хрватске у Европској унији, проучавање главних аспеката регионалног развоја неразвијене регије попут Баније, изазива, са истраживачког становишта, веће интересовање.

Временски оквир истраживања обухвата период од средине XX до краја друге деценије XXI века. Међутим, 1991. године долази до прекида претходно успостављених развојних токова и процеса. Из тог разлога, као и јасног усмерења на савремене детерминанте регионалног развоја, већи акценат у анализама је дат периоду после 1991. године. Подаци са пописа из 1991. године служиће као репер, који ће указивати на размере савремене социоекономске стагнације и заостајања. У територијалном погледу, поучавање Баније извршено је на нивоу регије као целине, али и посебним посматрањем њених интегралних делова и нижих хијерархијских нивоа – микрорегија, општина и насеља. На тај начин препознате су специфичности, потенцијали, потребе и проблеми на локалном и миро-нивоу и унутаррегионални диспаратети. Потребно је истаћи да је могућност обављања појединих анализа зависила од расположивих података. Поред тога, непосредно упоређивање података није било могуће услед промене територијалне организације Хрватске, која је била актуелна за време пописа 1991. и нове територијалне организације од стицања независности.

Структура докторске дисертације дефинисана је чињеницом да је регија комплексан систем. Садржај обухвата осам тематских целина, у чијем је редоследу прво истакнут теоријско методолошки оквир истраживања. Приликом представљања резултата истраживања инсистира се на утврђивању узрочно-последичних односа између физичко-географских одлика, демографског развоја, размештаја становништва, развоја привреде, формирања мреже насеља и укупног регионалног развоја. Научни резултати истраживања географских детеминанти регионалног развоја Баније допринеће ширењу савремених знања о Банији и пружити пример комплексног истраживања неразвијених, проблемских регија. Истраживање овог простора темељило се на обимној литератури, изворима података и вишегодишњим теренским истраживањима. У склопу дисертације налазе се бројни прилози у виду карата, графикона, табела и фотографија, који доприносе бољем разумевању научних резултата.

Највећу захвалност дугујем ментору, проф. др Мили Павловић, на усмеравању, саветима и подршци приликом израде докторске дисертације. Захвалан сам и члановима комисије за одбрану дисертације, проф. др. Мирку Грчићу и проф. др. Јовану Плавши, на корисним сугестијама. Током писања дисертације велику помоћ и подршку су ми пружиле колеге Филип Крстић и Ведран Живановић, којима се овим путем захваљујем. Посебну захвалност дугујем и брату Стефану. Такође, захвалио бих се и многим саговорницима на терену, познатим и непознатим људима на Банији, који су ми пренели своја знања, искуства и информације, чиме су обогатили моје знање о Банији и овај рад.

I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1.1. ПРЕДМЕТ И НАУЧНИ ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања докторске дисертације је географска и историјска регија Банија, која се налази у Републици Хрватској. Регија је издвојена на темељу принципа савремене регионалне географије. У складу са насловом теме, **научни проблем истраживања** се односи на природне и друштвене географске детерминанте, које различитим интензитетом утичу на савремене просторно-функционалне везе, односе и процесе. Утицаји који су се испољавали у блиској прошлости и који се испољавају у садашњем времену уједно одређују и будући регионални развој.

Банија представља комплексну, индивидуалисану физиономску и просторно-функционалну територијалну целину. Током свог историјског развоја Банија је имала одлике недовољно развијене аграрно-индустријске регије. После завршетка ратних збивања крајем XX века, постала је типичан пример екстремно неразвијене регије, тј. једног типа проблемских регија. Током теренских истраживања на Банији и прегледом релевантне литературе и статистичке грађе уочени су бројни индикатори натпросечне неразвијености. Међу њима се својим значајем издвајају индикатори демографске и економске природе (депопулација, неравномерна насељеност, неповољна старосна структура становништва, емиграција, негативан природни прираштај, незапосленост, мала индустријска предузећа).

Територијални оквир истраживања је регија Банија. Савремена регионализација географског простора, која се спроводи у циљу истраживања динамичних социоекономских процеса и регионалног развоја, базира се на јасно одређеним просторним целинама. Просторне анализе не могу се реализовати без бројних статистичких података, који се односе на просторне јединице које је одредио човек, али се природна основа не треба занемарити. У том погледу, при одређивању границе истраживаног простора узети су у обзир и природни и просторно-функционални критеријуми. У природним границама, које су представљење Трговском гором и рекама Уном, Савом и Купом, површина Баније износи 2 163,7 km². Међутим, према просторно-функционалном критеријуму, у састав Баније улази осам јединица локалне самоуправе: Глина, Двор, Доњи Кукурузари, Мајур, Петриња, Суња, Хрватска Дубица и Хрватска Костајница. У овако одређеним административним границама Банија се простире на 2 084 km². На простору проучаване територије налази се 267 насеља, у којима је према резултатима пописа становништва из 2011. године живело 52 936 становника.

Временски оквир истраживања докторске дисертације обухвата период друге половине XX века и прве две деценије XXI века. Физичкогеографски процеси анализирани су на основу вишегодишњих низова осматрања и у складу са расположивим подацима (по могућности у оквиру стандардних 30-огодишњих временских периода). Климатски елементи углавном су анализирани у периоду од 1981. до 2010. године, док су за обрађивање речних режима коришћени подаци од 1961. до 1990. године. Да би се научно анализирале, издвојиле и објасниле савремене географске детерминанте регионалног развоја неопходно је сагледати социоекономски развој Баније од средине XX века. То је период када је регија захваћена најинтензивнијим процесима трансформације у просторно-функционалној организацији. Прекид процеса индустријализације, деаграризације и урбанизације и дисконтинуитет општег развоја настаје 1991. године. Због тога се период од те године узима као примарни временски оквир социоекономских истраживања. Према томе,

пописна статистика, којој је посвећена већа пажња, обухвата резултате пописа становништва из 1991, 2001. и 2011. године. Додатну корист за истраживање имају доступни демографски подаци из периода друге деценије XXI века (пре свега витална статистика и подаци о миграцијама). Ови подаци пружају могућност бољег идентификовања и разумевања актуелних процеса и дефинисања праваца и модела будућег регионалног развоја.

1.2. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

На основу предмета и територијалног и временског оквира истраживања дефинисани су и циљеви и задаци истраживања. **Основни циљ истраживања** је идентификовање, издвајање и анализирање релевантних регионалногеографских детерминанти, применом научних метода, које могу да подстакну позитивне промене у регији. Са друге стране, поред предности је потребно издвојити и ограничења регионалног развоја. На тај начин ће бити могуће објективно сагледавање развојних могућности и процеса, на којима се може заснивати ревитализација Баније.

Свака регија је комплексна просторна структура, због чега је потребно приказати и анализирати основна физичко-географска и друштвено-географска обележја и препознати узрочно-последичне везе између елемената географске средине. У склопу таквог сложеног просторног система, неопходно је утврдити, представити и објаснити промене, које је Банија доживела у другој половини XX века и ставити акценат на њен развој од почетка XXI века.

На основу дефинисаних предмета и циљева докторске дисертације постављени су одређени **задаци истраживања**. Задаци подразумевају идентификацију и анализу процеса у простору истраживања:

- Прикупљање и анализа релевантне научне литературе и статистичких података;
- Истраживање и прикупљање података на терену;
- Комплексно сагледавање природних и друштвених географских обележја, функција и физиономије истраживаног простора;
- Утврђивање узрочно-последичних веза међу елементима географске средине
- Истраживање утицаја рата и последица на дисконтинуитет у регионалном развоју и савремене процесе;
- Утврдити и анализирати постојеће развојне проблеме који су од суштинског значаја за неразвијеност регије и њено заостајање за Хрватском и Сисачко-мославачком жупанијом;
- Указати на размере неповољних тенденција савремених просторних промена;
- Дефинисање потенцијала који могу да допринесу социоекономској ревитализацији, развоју регије и превазилажењу проблемског статуса.

1.3. ПОЛАЗНЕ ХИПОТЕЗЕ

Као увод у истраживање и током израде саме дисертације биће постављене полазне (радне) хипотезе. Хипотезе су формиране на основу постављених задатака, предмета, циљева истраживања, као и на основу претходног познавања простора и релевантне литературе. **Основна хипотеза** гласи да су потенцијали Баније недовољно искоришћени и да нису у задовољавајућем обиму у функцији развоја регије.

Међу **посебним хипотезама** издвајају се следеће:

- Природни услови су повољни. Најзначајнији природни потенцијали су пољопривредно земљиште, воде, шуме;
- Рат, који је крајем XX века захватио Банију, пресудно је утицао на ниво демографског и економског стања и развоја регије (старосна, етничка структура, депопулација, гашење предузећа, драстично смањење индустријске производње) и одредио будући развој;
- На Банији су идентификовани унутаррегионални развојни диспаритети. Северни део регије се одликује већим степеном социоекономског развоја услед повољнијег географског положаја (близина већих градова и боља саобраћајна повезаност) и снажнијег индустријског развоја у другој половини XX века;
- Подстицајне мере и досадашња улагања од стране државе нису била довољна за демографски, економски и инфраструктурни опоравак регије;
- Чланство Хрватске у Европској унији има позитиван утицај на регионални развој. Регионални развој је потпомогнут коришћењем средстава из развојних фондова Европске уније за неразвијене регије.

1.4. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Методологија регионалногеографског истраживања базира се на холистичком приступу физичкогеографским и социоекономским процесима у одређеном времену и простору. Током израде докторске дисертације испоштоване су три основне фазе проучавања. У првој фази рада обављено је прикупљање и детаљно проучавање постојеће литературе о истраживаном простору и развојним процесима и проблемима који одликују Банију. Поред литературе, постављени научни проблеми захтевали су потребу за прикупљањем обимне статистичке грађе. Другу фазу су обележила теренска истраживања. Међутим, теренска истраживања су вршена у више наврата, упоредо са прикупљањем литературе, због чега се у хронолошком погледу понекад не могу јасно издвојити од прве фазе. На основу сазнања током прве две фазе рада, стекли су се услови за трећу, завршну фазу рада, која је резултирала спознавањем доминантних процеса и њихових детерминанти, формирањем закључака и коначним текстуалним обликовањем дисертације.

У складу са дефинисаним предметом, циљевима и задацима истраживања и постављеним хипотезама у докторској дисертацији, примењене су различите опште и специфичне научне методе. Регионалногеографским проучавањем обједињене су методе које се користе у научном истраживању и методе научног представљања резултата проучавања регије. Примењени методолошки поступци својствени су (регионалној) географији, али и другим научним дисциплинама.

Анализа и синтеза представљају универзалне научне методе. Због тога су примењене као главни методски поступци за проучавање географских детерминанти регионалног развоја Баније. Природа регионалногеографског истраживања подразумева аналитичко-синтезно мишљење у циљу најбољег могућег спознавања и евалуације јединства делова и целине предмета истраживања. Анализа је почетни и основни метод који се у регионалној географији заснива на рашчлањивању сложеног геопросторног система, његових појава и процеса и проучавању својстава појединачних елемената. Синтеза је супротан метод којим се, кроз спајање саставних елемената у целину и њихово прожимање, омогућава комплексно сагледавање географских процеса и функционалних веза у проучаваном простору и доношење извесних закључака.

Регионалногеографско проучавање Баније захтева примену метода **научне (когнитивне) дескрипције**. Овај метод подразумева прикупљање, сређивање, класификацију чињеница, представљање резултата до којих се дошло проучавањем литературе и теренским истраживањима из којих се изводе сложени научни закључци о процесима регионалног диференцирања и детерминантама регионалног развоја.

Компаративни метод један је од основних метода научног истраживања којим се врши упоређивање сродних (истих или сличних) природних и друштвених појава и процеса. Утврђивање сличности и разлика и њиховог интензитета најчешће се представља квантитативно. У регионалногеографском проучавању неретко се користи као одличан еволутивни показатељ. Разлог је дефинисање временског оквира током ког се одвијају одређени процеси, којима је у највећој мери предодређен будући развој. У том контексту, компаративни метод значајно доприноси научном објашњавању појава и процеса, доношењу закључака и предвиђању регионалног развоја.

Методолошки поступак **генерализације** представља интерпретирање општег сазнања на основу појединачног и посебног. Генерализација у регионалној географији омогућава утврђивање основних географских обележја, али на темељу паралелног сагледавања посебних и индивидуалних особина и њихових узајамних веза са другим елементима у простору. У условима географског проучавања релативно веће територије попут Баније, овај метод је неопходан ради истицања доминантног, општег и значајног у спознавању географских појава и процеса. Овај метод је примењен као важан и сложен процес при изради карата. Због тога се као специфичан метод може издвојити **картографска генерализација**. Приликом картирања размештаја и интензитета разноврсних географских појава и процеса изведено је извесно уопштавање садржаја карте, у складу са размером и наменом карте.

Методом **класификације** врши се груписање појава или њихових својстава у одређене категорије на основу постављених критеријума. При извођењу класификације обухваћени су сви елементи одређеног скупа, а пожељно је да разграничење међу различитим класама (типовима) буде јасно. Класификација истовремено подразумева **специјализацију**, тј. поступак спознавања посебних и специфичних одлика елемената унутар одређене класе.

У савременом регионалногеографском истраживању изузетно значајну примену има **математичко-статистички** метод. Његовој широкој примени погодује то што многи елементи географске средине имају квантитативна обележја. Међутим, највећи значај математичко-статистички метод има у проучавању демографских и економских одлика Баније, јер омогућава да се одређене појаве и процеси у простору квантификују, чиме се могу одредити њихов интензитет, динамика, распрострањеност, узрочно-последичне везе и тенденције кретања. Поменути широк спектар могућности показује да је допринос математичко-статистичког метода у поступку извођења закључака о процесима у географској средини незаменљив. Да би резултати добијени математичко-статистичким методом били прегледни, најчешће су класификовани и представљени табеларно. За потребе сликовитијег и очигледнијег представљања поједини резултати су презентовани у виду графикана и посредством тематских карата.

Регионалногеографско истраживање, анализирање и приказивање размештаја, величине и интензитета елемената, појава и процеса у простору незамисливо је без карата, због чега је **картографски метод** уобичајен и незаменљив. У складу са универзалним значајем, овај метод је коришћен за представљање многих географских одлика регије. Неки квантитативни показатељи који су картографски представљени, претходно су изведени из статистичких података употребом других метода.

Историјски метод подразумева ослањање на историјску позадину у блиској прошлости као кључног фактора актуелних процеса. Користи се у циљу бољег разумевања и објашњавања промена које су условиле тренутно социоекономско стање

у регији, чиме је уједно у значајној мери предодређен неповољан будући регионални развој Баније. Примена историјског метода показује сличности са методом компарације.

О Банији постоји релативно задовољавајућа литерарна грађа, али је значајно место приликом проучавања регије припало **теренском истраживању**, као темељној географској методи истраживања. Теренско истраживање базирано је на непосредном опажању и опсервацији појава и процеса, интервјуисању и неформалним разговорима са локалним становништвом (махом са пољопривредницима, малим привредницима, старијим особама и малобројним младима). Током теренских истраживања прикупљене су информације и статистички подаци који нису објављени у литератури, док су многе чињенице из литературе и поједини, методолошким поступцима, изведени закључци потврђени. Поред идентификовања одређених нових географских података, теренско истраживање допринело је бољем спознавању, разумевању и приближавању локалних географских својстава и специфичности. Помогло је и при разлучивању појединих недоумица и кориговању претходно креираних размишљања и усвојених закључака. Такође, треба нагласити да су због саме природе човека, да субјективно посматра свет око себе, поједине информације проверене у разговорима са више саговорника и у доступној литератури.

Применом наведених научних метода омогућен је комплексан научни приступ постављеној регионалногеографској проблематици у циљу утврђивања географских детерминанти регионалног развоја Баније и истицања њиховог значаја у досадашњем и будућем вишедимензионалном трансформисању простора.

1.5. ПОЈАМ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Регионални развој се у XX веку издвојио као једна од најважнијих тема савременог друштва. Проблематиком регионалног развоја, развојним процесима, узрочно-последичним везама и променама које се дешавају у времену и простору у почетку су се највише бавили географи и економисти. Главна питања њиховог предмета истраживања била су: „Зашто се развој регија разликује?“, „Зашто су поједине регије развијене, а друге неразвијене?“, „Зашто неке регије брже напредују, док друге стагнирају?“, „Да ли се регионалне неједнакости смањују или повећавају?“. Временом је регионални развој привукао пажњу просторних планера, демографа, политиколога, социолога, урбаниста и других. Заједнички садржалац свих питања и промишљања широког спектра научних дисциплина јесте проучавање неравномерног регионалног развоја. Интердисциплинарни приступ и објашњавање регионалних разлика са различитих аспеката дали су велики допринос проучавању ове проблематике, чиме су уједно потврђени њен значај и комплексност.

Схватање и тумачење самог термина „регионални развој“ је сложено. У најширем смислу под регионалним развојем подразумева се одвијање социоекономских промена, током одређеног временског периода, унутар јасно ограниченог простора. Иако постоји више дефиниција, оне се суштински не разликују много јер истичу као главни фактор регионалног развоја економију. Познати просторни планер Фридман сматра да је регионални развој последица економског раста и резултат локације економских активности као реакције на различите регионалне потенцијале (Friedmann, 1967). Стимсон, Стоу и Робертс (Stimson, Stough & Roberts, 2006) наводе да „регионални развој представља покретање економских процеса и подстицање коришћења ресурса доступних региону у циљу постизања одрживог развоја и жељеног економског исхода у складу са вредностима и очекивањима предузетништва, становништва и посетилаца.“

Према Организацији за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) „регионални развој је широк појам који се може посматрати као општи напор да се смање регионалне разлике подржавањем економских активности у регионима“.¹ Економиста Богуновић дефинише регионални развој као „динамичан процес трансформације и унапређења регионалних структура у циљу стварања нових потенцијала на економском и социјалном пољу“ (Bogunović, 1991). Као кључан светски феномен овај термин је ушао у законодавство многих држава. Према Закону о регионалном развоју Републике Србије (Службени гласник РС, 51/2009-3) регионални развој представља „дугорочни и свеобухватни процес унапређења одрживог економског и друштвеног развоја региона и јединица локалне самоуправе, уз уважавање њихових специфичности“. Регионални развој се често поистовећује са привредним развојем, због чега се у многим радовима (пре свега економиста) упоредо користи термин „регионални економски развој“. (Тошић, n.d.). Такође, може се користити у контексту упоређивања неразвијених региона са развијеним регионима или поређења региона са националним просеком развијености, на основу одређених социоекономских показатеља (Glasson, 1974).

Научна мисао о неравномерном развоју у простору почиње да се развија од почетка XIX века. Географи и економисти тог времена највећи значај придавали су локацијама економских делатности, становништва, насеља и ресурса. Први модел који припада теоријама локације поставио је Хајнрих Фон Тинен. Друге концепте у којима је локација доминантан фактор (пре свега за развој индустрије, чиме се посредно утиче на неравномеран развој) развијали су крајем XIX и у првој половини XX века: Кол, Лаунхардт, Алфред и Макс Вебер, Кристалер, Леш и други (Тошић, 2012). Њихове теорије су временом превазиђене, али имају своју вредност као пионирске идеје проучавања неравномерног развоја. Трагање за извесним законитостима у теоријским појашњавањима регионалног развоја и регионалних неједнакости у простору постало је интензивно од средине XX века. Од тада је постављено више теорија, међу којима поред разлика постоје и сличности у већој или мањој мери. Оне се могу класификовати на неколико начина према заједничким одликама или времену настанка. Основна подела с географске тачке гледишта односи се на постојање или непостојање просторне компоненте. На основу тога разликујемо две групе теоријских модела:

- општи модели економског раста и неједнаког развоја
- теорије поларизованог развоја (модели просторног размештаја економског раста који се заснивају на процесима поларизације)

Општи модели економског раста и неједнаког развоја посматрају регионални развој и његове главне показатеље кроз економски раст, економске структуре, производне активности, извоз и извозно оријентисану индустрију. У складу са „негеографским приступом“, који је искључио или у занемарљивој мери разматрао просторне специфичности и њихов ефекат на регионални развој, нису успеле да на задовољавајући начин објасне закономерности и узрочно-последичне везе у процесу настанка регионалних неједнакости. Међу најзначајније опште моделе економског раста убрајају се: модел економских сектора, модел стадијума развоја, модел стадијума економског раста, модел експортне базе и модел регионалног мултипликатора (Тошић, n.d.).

Теорије поларизованог развоја настају током транзиције аграрног друштва у индустријско и терцијарно друштво. Оне се заснивају на процесима економског развоја који се одвијају у простору преко одређених чворишта (полова). Водеће теорије ове групе су: концепт кружне кумулативне каузалности (узрочности), стратегија

---

¹ <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/regionaldevelopment.htm>

неуравнотеженог регионалног раста, дихтомија центра и периферије, теорија полова раста, теорија поларизованих региона, теорија развојних осовина. Заједничка теза ових теорије јесте да се по приципу поларизације привредне активности и становништво концентришу у одређене тачке или подручја. У интеракцији развијених и мање развијених (неразвијених) регија, постојеће разлике међу њима по правилу расту. Полови (регије, градови, индустријске зоне или фабрике) који се одликују иницијалним предностима у виду обиља ресурса, квалификоване радне снаге, развијене индустрије, технолошких иновација, квалитетнијих услуга, већих инвестиција, привлаче привредне активности које остварују висок доходак. Овакав процес додатно подстиче концентрацију становништва, робе, услуга и капитала, чиме се остварује свеопшти развој. Насупрот томе, у суседним неразвијеним половима (регијама) одвија се инверзан процес депопулације, одлива радне снаге, пораст незапослености, смањење инвестиција и као крајњи резултат заостајање у развоју. Такви развојни процеси воде ка даљем јачању диспаритета (Тошић, n.d., Тошић, 2012).

Независно од теоријских модела, стручњаци су сагласни да су током XX века драстичне промене и регионалне разлике настале услед снажне и нагле индустријализације. У то време широм света је владала политика централизованог приступа регионалном развоју. Фокус је био на подизању великих индустријских предузећа у циљу смањења незапослености и стварању капитала. Процес индустријализације пратили су процеси урбанизације, деаграризације и опште просторно-демографске поларизације. Док су водећи градови и регије били све атрактивнији за будуће инвестиције, регије и насеља на периферији имале су слабу или незнатну корист. Развојни контрасти били су најизраженији између нових жаришта индустријализације и пољопривредних регија, тј. између урбаних и руралних регија. Тиме је индустријализација парадоксално, иако сама по себи позитиван развојни процес, у значајној мери допринела нарушавању и поларизацији постојећих структура и успоравању целокупних националних економија (Живановић, 2007, Тошић, n.d., Рејновић, 2004).

Регионални развој и регионалне разлике које проистичу, детерминисани су природним, економским, демографским, историјским, политичким, социјалним, културним и еколошким факторима и њиховим функционалним везама и узрочно-последичним односима унутар и изван регије. Они делују у симбиози и међусобној интеракцији и зависности, при чему се квантитативно изражен утицај појединачних фактора не може јасно издвојити. Развојни процес и достигнути ниво развоја неке регије је вишедимензионалан (Glasson & Marshall, 2007). Може се пратити преко бројних индикатора, међу којима се као главни издвајају: **економски** (БДП, национални доходак по становнику, лични доходак, просечна плата), **демографски** (природна и механичка промена броја становника, густина насељености, старосна структура, економска структура, образовна структура), **социјални** (јавна инфраструктура, услови живота, школовања, лечења, рада, социјална искљученост) и **еколошки** (степен загађености елемената животне средине). Међутим, у пракси је приметно њихово неравноправно третирање. У научним истраживањима регионалне проблематике преовладава примат економске компоненте. Један од кључних разлога јесте могућност њене мерљивости и квантитативне анализе. Економски индикатори имају и компаративну предност јер праве јасну диференцијацију унутар одређене просторне јединице према степену достигнутог развоја. Иако су економски фактори и индикатори недвосмислено од великог значаја, регионални развој се мора сагледати и кроз остале аспекте. Економски и демографски процеси су узајамно повезани, због чега се у регионалним истраживањима велики значај придаје демографским индикаторима. Диспаритети у регионалном развоју генеришу миграције становништва. Посматрано из угла неразвијених регија, смањење броја становника истовремено је и последица и

узрок заостајања у развоју. Из регије се по правилу исељава млађе становништво (младо и радноспособно) што се, осим на депопулацију, одражава и на старење становноштва. Погоршање виталних одлика и слабљење радног потенцијала преосталог становништва доводи до још интензивнијег смањења популације и заостајања (Тошић, 2012).

Од 1980-их година примећује се промена и почетак обликовања савременог приступа регионалном развоју. Регионални развој се темељи на глобализацији светске економије, делимичном укидању трговинских баријера, технолошким иновацијама, турбуленцијама на геополитичком плану, децентрализацији, стимулацији предузетништва, различитим видовима просторних интеграција, партнерству држава са регионалним и локалним субјектима. Процеси индустријализације, урбанизације и деаграризације наставили су да се одвијају несмањеном брзином, развојни контрасти нису нестали, али су њихови односи, развојни процеси и просторно-демографска поларизација постали још сложенији (Живковић, Папић и Станојевић, 2009, Avdagić i Jahić, 2008).

На основу досадашњег развоја људског друштва намеће се закључак да је неравномеран развој неминовност и општа законитост сваког просторног развоја. Бројни теоријски и практични модели имали су за циљ успостављање равномерног регионалног развоја. Међутим, равномерно развој и равномерно ширење утицаја у простору и времену није могуће услед многобројних фактора, због чега просторно-развојна неравномерност одликује готово све државе независно од друштвеног уређења и степена развијености.

1.6. РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА

Почетком XX века, упоредо са развојем теоријских модела регионалног развоја, афирмишу се регионалне политике или политике регионалног развоја. Оне настају као одговор националних влада на све веће разлике у степену развијености унутар држава. Усложњавањем регионалног развоја и његовим вишеструким манифестовањем у простору, значај регионалних политика у смањивању регионалних неједнакости постајао је све већи.

Под регионалном политиком подразумева се организовано управљање регионалним развојем. Регионална политика представља једну од најсложенијих јавних политика у циљу отклањања или ублажавања проблема неравномерног регионалног развоја. Она је усмерена на препознавање потенцијала, потреба, ограничења и изазова свих регија и државне територије као целине. По правилу, највећа пажња се посвећује неразвијеним регијама и онима које се сусрећу са специфичним потешкоћама (пограничне регије, планинска подручја, острва, енклаве/ексклаве, ретко насељене, али и пренасељене регије и градови итд.) (Derić, Perišić, 1996). Према томе, државе дефинишу сличне приоритетне циљеве, али се њихове регионалне политике значајно разликују. Оне зависе од нивоа развијености државе, друштвено-економског уређења, економских могућности, жеље и воље креатора јавних политика, а с друге стране зависе од облика испољавања развојних проблема, њихових карактеристика, просторног обухвата и интензитета (Живановић, 2007, Милетић и др., 2009, Kordej-De Villa i Pejnović, 2015).

Првобитни облици регионалне политике јављају се у Великој Британији током 1920-их и 1930-их година, услед „велике економске кризе“, када је држава активно пружала помоћ депресивним регијама (Glasson & Marshall, 2007). После Другог светског рата регионалне политике налазе примену широм развијеног света (Svetikas, 2014,

Čavrak, 2011, Glasson & Marshall, 2007). Оне се креирају и спроводе од највиших државних инстанци ка регионалном и локалном ниву (приступ „одозго према доле“). Мере регионалне политике углавном су се односиле на јасно дефинисане, неразвијене регије. У тим регијама државна интервенција се заснивала на директним улагањем, давањем субвенција за инвестирање у јавном и приватном сектору (грантови, зајмови, пореске олакшице), подстицању извозног сектора и великим инфраструктурним пројектима (Jurlina Alibegović, 2014, Čavrak, 2011, Shishmanova, 2010, Glasson & Marshall, 2007, Svetikas, 2014, Haughton, Counsell, 2004). Интервенционистичка улога државе у таквом формату наилазила је на бројне критике, а ефекти су били знатно мањи од очекиваних (Haughton, Counsell, 2004, Jurlina Alibegović, 2014).

Паралелно са променом парадигме регионалног развоја, од 1980-их и 1990-их година видљиве су крупне промене у дефинисању, начину спровођења и постављању циљева регионалних политика. Приступ регионалном развоју „одозго према доле“ замењен је ендогеним приступом који значајну улогу даје локалним и регионалним јединицама („одоздо према горе“), као иницијаторима и креаторима регионалних политика. Уместо на директним субвенцијама, нова регионална политика се заснива на пажљиво усмереном инвестирању, ефикаснијем коришћењу средстава, коришћењу сопствених ресурса региона и валоризацији његових специфичних карактеристика, тј. ендогеном (унутрашњем) потенцијалу развоја. У фокусу нису само заостали региони и смањивање регионалних разлика, већ и формирање економски самоодрживих региона и побољшање конкурентности свих региона, што је у функцији јачања економског раста и територијално уравнотеженог националног развоја (Ђорђевић, Дабовић, 2004, Shishmanova, 2010, Jurlina Alibegović, 2014, Svetikas, 2014, Милетић и др. 2009, Ђуларић, Ђкарица, 2012, Avdagić, Jahić, 2008, Balaguer-Coll, Prior & Tortosa-Ausina, 2010). На овај начин концепт „регионалног изједначавања“ замењен је концептом „ефикасности“.

Читав скуп активности регионалне политике усмерен је на реализовање постављених циљева², чији би дугорочни ефекти омогућили успостављање регионалне равнотеже. Међутим, у савременом схватању регионалног развоја и регионалне политике, појам „регионална равнотежа“ нема дословно значење. У хетерогеном географском простору, једнак, равномеран, развој свих делова једне територије није остварив и наликује утопистичким идејама. У регионалном контексту „равнотежа“ представља „обезбеђивање предуслова да се створе једнаке шансе и могућности да сваки регион отклони благовремено и ефикасно економске, друштвене и еколошке слабости и проблеме и оствари пуно и рационално активирање свих потенцијала и ресурса са којима располаже или може располагати што подразумева време али и неограничену просторну мобилност свих фактора развоја“ (Тошић, n.d.).

Основни мотиви увођења политике регионалног развоја су економски и политички. Економски мотиви се огледају у потреби за равномернијим развојем, рационалнијим коришћењем расположивих природних, људских и капиталних ресурса ради подстицања привредног раста (Derić, Perišić, 1996, Tulumović, 2015). Политички мотиви манифестују се у уклањању незадовољства код људи у неразвијеним

---

² Према Закону о регионалном развоју Републике Србије циљеви политике регионалног развоја су: свеукупни друштвено-економски одрживи развој, подстицање полицентричног привредног развоја; смањење регионалних и унутар-регионалних диспаритета са нагласком на подстицање развоја недовољно развијених, девастираних индустријских и руралних подручја; смањење негативних демографских кретања; развој економије базиране на знању, иновативности, савременим научно-технолошким достигнућима и организацији управљања; развој конкурентности на свим нивоима; успостављање правног и институционалног оквира за планирање, организовање, координирање и реализацију развојних активности; подстицање међуопштинске, међурегионалне, прекограничне и међународне сарадње у питањима од заједничког интереса; ефикасније коришћење домаћих природних ресурса и добара, као и страних ресурса, на републичком, покрајинском, регионалном и локалном нивоу. (Службени гласник РС, 2009)

подручјима, смањењу миграција становништва итд. (Tulumović, 2015). Креирање и спровођење регионалне политике одвија се на различитим административним нивоима власти, због чега све већи значај имају децентрализација и регионализација.

Спровођење регионалне политике према усвојеном програму и постизање дефинисаних циљева могу бити условљени бројним ограничењима. Најчешћи проблем представља недостатак предвиђених финансијских средстава. С друге стране, наспрам значајних подстицајних мера стоје личне и предузетничке слободе и навике – нико не може бити приморан да живи, ради или покрене пословање у неразвијеној регији. Такође, обављање неких делатности у неразвијеним регијама није финансијски исплативо, због чега се пословање не премешта из развијене регије (Kordej-De Villa i Pejnović, 2015, Shishmanova, 2010, Dawkins, 2003).

Регионалне политике препознају територије које због одређених специфичности захтевају добијање посебног статуса. Разлози за добијање посебног статуса могу бити политички, административни и развојни (Đulabić, Škarica, 2012). Развојни разлози, као најчешће се односе на неразвијена и географски специфична подручја (острва, планински простори, удаљене и саобраћајно изоловане територије, ретко насељена подручја). Због неповољних услова ове територије захтевају посебан третман како би се што ефикасније превазишли њихови недостаци и на тај начин подстакло социоекономски развој (Đulabić, Škarica, 2012).

Регионална политика је већ деценијама неизоставан елемент савремених економских политика, али је истовремено предмет бројних полемика. Скептицизам постоји у погледу неостварених (очекиваних) резултата, дугорочно изражених диспаритета међу регијама, праведне прерасподеле средстава по регијама, сумње да управо државне интервенције узрокују неравномерност (Glasson & Marshall, 2007, Derić i Perišić, 1996). Критичари постављају питање „да ли је сврсисходно средства целог друштва трошити на области које можда немају ни основне услове за развој или их треба улагати у развијене делове где ће се она вишеструко оплодити у краћем року“. (Rakić, 1999). Упркос критичким погледима, став већине теоретичара је да регионални диспаритети и неразвијене регије нису само локални проблем, већ проблем који све више оптерећује развој целе државе. Имајући у виду условљеност регионалне политике многобројним факторима и сву комплексност циљева регионалне политике, у потпуности је разумљиво што су процеси развоја заосталих регија и смањивања регионалних разлика неизвесни, тешки, скупи и спори. У том контексту, постизање чак и минимално задовољавајућих резултата изискују континуитет, стабилност, стрпљење и стабилност политичких и економских прилика.

1.7. БАНИЈА КАО ПРОБЛЕМСКА РЕГИЈА И ПОЈАМ ПРОБЛЕМСКЕ РЕГИЈЕ

Од изузетног значаја за савремену регионалну географију и друштво једне државе, у спровођењу политике равномерног регионалног развоја, јесу планске регије. У регионалним наукама и просторном (регионалном) планирању посебна пажња се посвећује територијалним целинама које имају одређене природногеографске, економске, демографске, социјалне, еколошке развојне проблеме. Такве просторне категорије представљају подтип планских регија и заједнички се називају проблемске регије или проблемска подручја³ (Тошић, 2012). Територијални приступ у дефинисању, планирању и вођењу развојних политика често је омогућавао ревитализацију, интеграцију и поновни социјално-економски просперитет проблемских регија. Крајњи

---

³ Енглески – problematic regions, problem areas, special areas

циљ тих поступака били су просторноразвојно и економско хомогенизовање појединих регија, регионалних асоцијација или целокупних државних територија спровођењем мера регионалног планирања и регионалне политике (Тошић, 2012, Mandić, Živković, 2014).

Проблемска регија према Грифитчу и Велу (2004) представља одређени простор који одступа од националног просека у важним питањима као што су: висока и трајна незапосленост, низак ниво и спор раст бруто друштвеног производа по глави становника, висок степен зависности од индустријске базе, нагли пад производње, неодговарајућа инфраструктурна опремљеност, депопулација и велика емиграција, низак ниво квалитета живота (квалитет становања, здравствени услови, доступност образовања) и неповољни резултати промене индустријске технологије. Словеначки географи Кушар и Винтар Мали (2004) под проблемском регијом означавају мање развијене регије које се одликују привредним заостајањем, високим степеном незапослености, депопулацијом и старењем становништва. По хрватским географима Матишићу и Пејновићу (2015) проблемским подручјем се подразумевају регије са високим степеном заостајања у привредном и социјалном развоју државе, које уједно због својих структурних и динамичких карактеристика све више оптерећују развој државе.

Све чешће додељивање проблемског статуса територијалним јединицама широм света, увело је овај појам у географску и економску литературу. Последњих деценија, употребом термина „проблемска регија“ или „проблемско подручје“ (Griffiths, & Wall, 2004, Тошић, 2012, Милетић и др. 2009, Грчић, 1994, Живановић, 2007, Kušar i Vintar Mally, 2004, Matišić i Pejnović, 2015, Śleszyński et al., 2017, Mandić i Živković, 2014, Joksimović i Golić, 2017, Ковјанић, 2016, Kovjanić, 2018) истраживачи су недвосмислено истицали интензивно и вишедимензионално социоекономско заостајање одређених територијалних јединица.⁴

Диференцијација проблемских регија и нови приступи проналажењу решења појавили су се 1930-их година током велике економске кризе која је захватила рударска и индустријска подручја (Mandić i Živković, 2014). Методологија издвајања проблемских регија временом је усавршавана и прилагођавана новонасталим економским, социјалним, еколошким и другим просторним и развојним ситуацијама. Критеријуми њиховог издвајања заснивају се на квалитативним и квантитативним индикаторима. Они говоре о карактеру проблема, њиховом интензитету (тј. заостајању у односу на надрегионалне системе, државе у целини или политичко-економске асоцијације) и територији коју су захватили (Павловић, 1982, Адамовић, 2002, Тошић, 2012, Winkler, 2012).

Терминолошка неусаглашеност, еволуција самог појма и различити методолошки приступи условили су различите типологије проблемских регија. Њихова класификација се врши на основу доминантних фактора формирања и главних индикатора. Према Хагеловој (1982) најсложенијој подели, постоје четири велике групе проблемских регија (категорије, типа):

1. привредно недовољно развијена подручја
2. густо изграђена и преоптерећена подручја
3. подручја деградиране природне средине
4. подручја угрожена природним катастрофама

---

⁴ Услед широког и непрецизно дефинисаног теоријског обухвата многи домаћи и страни аутори не праве разлику између проблемских и уопште слабије развијених (неразвијених) регија. Због тога се у радовима који проучавају исту или сличну проблематику јављају термини: периферија, девастирана, критична подручја, хронично депресивна подручја, развојна подручја, недовољно развијени простори, економски и демографски угрожени региони, проблемски региони, заостали региони, региони итд.

Грчић (1994) разликује три типа проблемских регија:

1. депресивни индустријски региони
2. преоптерећени метрополитенски региони
3. заостали слабо индустријализовани региони.

Гласон и Маршал (2007) издвајају такође три основна типа:

1. недовољно развијена подручја
2. стари индустријски региони
3. пренасељени и преоптерећени региони

Банија, која је предмет истраживања дисертације, спада у групу привредно недовољно развијених подручја према Хагелу. Осим природних услова (који су у већем делу регије повољни и могу представљати само потенцијале развоја) сви остали фактори су у одређеној мери утицали на трансформацију Баније из слабије развијене аграрно-индустријске регије у изразито неразвијену и проблемску регију. Међутим, најснажнији фактор који је драстично интензивирао постојеће развојне проблеме је грађански рат, који је захватио Банију (и шири простор) од 1991. до 1995. године. Такође, треба нагласити да су и за време Социјалистичке Федеративне Републике Југославије⁵ општине Двор, Глина и Костајница (простор четири садашње општине) сврставане у општине које заостају у развоју. Регионалне разлике су од распада Југославије, током послератног периода и почетка процеса транзиције постале израженије него пре, па је и проблематика регионалног развоја наглашенија. У просторној структури Сисачко-мославачке жупаније постоје знатне разлике у степену друштвено-економске развијености. Јужни део жупаније, ком припада Банија, заостаје у привредном и демографском развоју за северним делом, Сисачком Посавином и Мославином. На сиромашној Банији разлике постоје између локалних самоуправних јединица са статусом града и општине. Ради отклањања последица рата и подстицања равномернијег регионалног развоја 1996. године донет је „Закон о подручјима посебне државне skrби“. Њиме су дефинисани простор са специјалним статусом и све погодности које унутар тог простора важе. Хрватска на тај начин покушава да утиче разним подстицајним мерама и пореским олакшицама у циљу постизања демографског и привредног напретка, завршетка програма обнове, повратка избеглог становништва, трајног стамбеног збрињавања, обнове и развоја тог подручја и равномернијег развоја државе. Све банијске општине су ушле у састав поменутог „посебног подручја“.

Формирање привредно неразвијених проблемских регија, њихова главна обележја и даљи развој теоретичари објашњавају на исти начин. При транзицији из традиционалног аграрног у модерно индустријско и терцијарно друштво, трансформацији привредних система и у процесу деиндустријализације по правилу се јавља неравномеран регионални развој као општа законитост која резултира поларизацијом економских активности, становништва и капитала (Witherick et al., 2001, Matišić i Pejnović, 2015, Pejnović, 2004). Као фактор формирања ових проблемских регија страни аутори не помињу политичке факторе, што изненађује с обзиром на то да су политичке кризе и ратови појаве присутне широм света. Њихове последице на развојне процесе су далекосежне и дуготрајне, а најинтензивније су на просторима који су и пре избијања кризе или сукоба били неразвијени. Тек се у радовима појединих аутора са простора бивше Југославије, који се баве неравномерним регионалним

---

⁵ Даље у тексту – СФР Југославија

развојем, као термини који су узроковали деструктивне процесе јављају: политика, геополитика, политичка ситуација, глобални процеси, рат, ратна дешавања. Једино се у радовима Радмиле Милетић и сарадника (2009), Мире Мандић и Миленка Живковића (2014) Матишића и Пејновића (2015) они јасно означавају као фактор настанка проблемских регија, односно неразвијених подручја. Последице ратова су директне и тренутне (људски губици, материјална штета), али и индиректне и дугорочне (поремећај структуре становништва, девастирана привреда, смањење унутрашњег тржишта, губитак страних тржишта за локална предузећа, несигуран пословни амбијент и сл.). Из тих разлога заслужују да се нађу у групи водећих фактора настанка проблемских регија.

Основни економски индикатори степена развијености неког простора, (критеријуми за издвајање проблемских општина или регија) који се најчешће користе су: национални доходак, БДП по становнику, стопа запослености (незапослености), просечна плата итд. Неповољне вредности економских индикатора директно се рефлектују на демографску структуру. Због узрочно-последичне повезаности неповољне демографске карактеристике представљају кључни индикатор привредно неразвијених проблемских регија и ограничавајући фактор ревитализације и развоја. Из проблемских регија се због ограничених могућности запошљавања углавном исељава млађе и образованије становништво, што условљава снижавање нивоа обрзовања, повећавање удела старог становништва, виши индекс старења, негативно природно и механичко кретање становништва). Слабљење радног потенцијала регије узрокује још веће заостајање у привредном развоју. Непосредно због тога долази до погоршања структурних и виталних карактеристика преосталог становништва, што резултира интензивнијом депопулацијом и опадањем густине насељености. Такође, заједничко обележје проблемских регија овог типа је неразвијеност регионалног центра (највећег насеља) и других општинских центара. На тај начин диспаритети у регионалном развоју јачају, чиме се све више оптерећује социоекономски развој државе (Матишић и Пејновић, 2015, Пејновић, 2004, Милетић, 2006, Мандић и Живковић, 2014).

1.8. РЕЗУЛТАТИ ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА БАНИЈЕ

Литература која је објављена у протеклих сто и више година указује да је територија Баније била предмет бројних истраживања. У XIX веку Банија и њени топоними јављају се у делима путописаца, православних и католичких свештених лица, историчара, геолога и географа. Током XX века истраживању овог простора придружују се демографи, економисти, социолози, етнологзи и ботаничари. Хронолошки посматрано, евидентно је да Банија постаје привлачнија истраживачима од почетка последње деценије XX века. Услед распада СФР Југославије и рата у Хрватској (1991-1995)⁶ догодиле су се геополитичке и социоекономске промене, због чега се истраживањем овог простора највише баве географи, историчари и социолози. Поред социоекономских промена, пажњу стручне јавности привлаче актуелни еколошки проблеми и последице земљотреса. Постојње разноврсне и богате грађе, уз савремена проучавања изразитих диспаритета, економских и демографских одлика са аспекта различитих научних дисциплина, погодују комплексном регионалногеографском поучавању регије.

У просторном погледу највећи део научне и популарне грађе, која је коришћена у писању дисертације, не односи се на Банију као индивидуализану географску регију.

---

⁶ Наредним помињањем грађанског рата у Хрватској, подразумеваће се дати временски период.

Најчешће су предмет проучавања микрорегије или мање географске целине, објекти, природне и друштвене појаве и облици или је цео простор (или мањи део) само део веће територијалне целине која је предмет проучавања. Неретко су Банија и њене општине обухваћене у радовима посвећеним Сисачко-мославачкој жупанији, административној јединици којој регија припада, посебно у литератури демографске и економске тематике

Први помен неког банијског топонима у историјским документима датира из средине XIII века, када се у Коломановој повељи из 1240. године Петрињи додељује статус слободног краљевског града (Lipovac, 1993). С обзиром на важан геостратешки положај у наредним вековима, банијски градови (утврђења) срећу се у картографској грађи још у XVI веку. На карти *Sclavonia oder Windisch Land sampt Dalmatia*, чувеног немачког картографа Себастијана Минстера (Sebastian Münster) из 1548. године, уцртана су утврђења Зрин (*Serin*) и Блиња (*Blina*).⁷ Међутим, назив регије први пут се појављује знатно касније у облику *Banat*, на Милеровој (*Müller*) прегледној карти Угарске из 1769. године (Marković, 1993).⁸

Током XIX века Банија и њена места јављају се у путописима Матије Мажуранића (Mažuranić, 1842) и Људевита Вукотиновића (Franić i dr., 2020), историјским и чланцима (Begović, 1856) и књигама (Беговић, 1887). Први научни рад који обухвата простор регије представља дело бечког геолога Диониса Штура (Dionys Stur, 1863). Резултате геолошког истраживања подручја Кордуна и Баније (односно Слуњске, Прве и Друге банијске регименте, према тадашњим административним оквирима) публиковао је 1863. године у раду „Bericht über die geologische Uebersichts – Aufnahme im mittleren Theile Croatiens“ („Извештај о геолошком прегледу - снимање у средњем делу Хрватске“). Неколико година касније објављен је и први научни рад са географског становишта. Хрватски географ Петар Матковић (Matković, 1872) у геоморфолошкој студији „Orografska razredba južno-hrvatske visočine i njezina hipsometrijska razmjera“ детаљно описује рељеф Лике, Кордуна и Баније и износи бројне морфометријске податке.

Почетком XX века објављен је „Prirodni zemljopis Hrvatske“ Драгутина Хирца (Hirc, 1905). У овој првој хрватској регионалногеографској књизи Хирц посвећује посебне целине Банији и Зринској гори.⁹ Из савремене перспективе приступ географији је у домену земљописа, односно описног и ненаучног карактера, својственог едукативној и популарној литератури. Међутим, књига има изузетан значај јер се издваја као прво географско дело у ком су представљене природне и друштвене одлике регије. Регионалногеографски приказ Баније представљен је у виду посебних наставних јединица у универзитетским уџбеницима: „Географске области Социјалистичке Федеративне Републике Југославије“ (Марковић, 1967), „Regionalna geografija Jugoslavije“ (Marković, 1980), „Geografija SR Hrvatske – knjiga 2“ (Crkvenčić, 1974b).

Наспрам малобројних регионалногеографских анализа, највећи део литературе припада парцијалним географским истраживањима, која су вршена по појединачним

---

⁷ На десној, банијској обали Саве погрешно је лоциран Сисак (*Sysack*), као још једно утврђење у регији.

⁸ Како регионална подела и терминологија нису постојале до формирања Банске крајине почетком XVIII века, шири простор ком припада Банија, углавном је на старим картама једноставно обухваћен територијалним целинама које су најчешће означаване као *Croatia* или *Croatia Regnum*. У картографском и историјском контексту, интересантан је детаљ на карти Павла Ритера Витезовића из 1699. године. На његовој карти *Mappa generalis Regni Croatiae totius limitibus suis antiquis, videlicet a Ludovici Regis Hungariae Diplomatum comprobatis determinati* преко простора између Уне и Купе исписано је *Terra deserta, olim, nunc a Valachis habitata* („Некад пуста земља, сада насељена Власима“) (Roksandić, 2010).

⁹ Зринска гора се према својим главним природним и морфометријским особинама не истиче међу планинама хрватских крајева оног времена. Међутим, Хирц је идеализовао њен историјски значај, због чега јој посвећује засебан текст.

научним областима. Међутим, у зависности од теме и проблема који се истражује, у одређеном броју радова скреће се пажња на постојање, важност, постојаност и нераскидивост узрочно-последичних веза између елемената географске средине.

Детаљан геолошки приказ регије представљен је на геолошким картама из времена СФР Југославије. Готово целу површину Баније покривају листови Босански Нови, Сисак, Костајница и Кутина, док су површински мали делови на западу регије картирани на листовима Карловац и Слуњ. Одговарајући геолошки тумачи за сваку карту (Šikić, 1990, Pikića, 1987, Jovanović, Magaš, 1986, Crnko, Vragović, 1990, Magaš i dr., 1990, Korolija i dr., 1981) представљају главно полазиште за проучавање геолошког састава, геолошког развоја простора, тектонике и минералних сировина. Поред геолошких тумача, непроцењив извор за преглед лежишта минералних сировина представља рад „Mineralne sirovine sisačkog područja“ (Jurković, 1993).

Предмет геоморфолошких истраживања углавном су биле долине и сливови банијских река. Бошњак (1938) у раду „Долина Уне“ значајан део посвећује делу тока који припада Банији. Аутор детаљно анализира геолошке и геоморфолошке особености, а у мањој мери износи податке о речном режиму и биљном покривачу. Кекуш врши геоморфолошка проучавања долине Купе (Kekuš, 1984) и утврђује карактеристике неотектонских покрета у сливу Жировнице (Kekuš, 1990). Глинска (банијска) побрђа и долину Глине проучавали су Богнар и Блазек (Bognar, Blazek, 1987). Подаци о рецентним тектонским покретима и ерозивно-акумулативним процесима изложени су и у поменутом геолошким тумачима. После снажног земљотреса који је крајем 2020. године погодио Банију настали су радови који објашњавају тектонску предиспонираност за настанак земљотреса, истражују узроке и геолошке и геоморфолошке последице (Pollak i dr., 2021, Воћић, 2021, Dasović, 2021, Vukovski, 2021), док поједини истичу негативан утицај на демографске процесе (Ros Kozarić, 2021) и грађевине (Radnić i dr., 2021).

Највише информација о климатским одликама банијског подручја може се пронаћи у монографији „Klimatski atlas Hrvatske“ (Zaninović i dr., 2008) и регионалногеографској литератури. Међу осталим изворима издваја се рад Тутиша и Сијерковића (Tutiš, Sijerković, 1985) о необичној временској појави пијавице у Петрињи.

Поред геоморфолошких радова о долинским просторима и регионалногеографске литературе, додатни извор о хидролошким одликама представљају „Реке Србије“ Љиљане Гавриловић и Душана Дукића (2002) и „Сава – потмолошка студија“ Душана Дукића (1957). Информације о подземним водама пронађене су у радовима који обухватају панонски део Хрватске или црноморски слив (Nakić i dr., 2016, Brkić i dr., 2005, Brkić, Larva i Marković, 2009 i Biondić, 2009). У студији „Plan razvitka vodoopskrbe na području Sisačko-moslavačke županije“ (Jelić, 2010) дат је приказ резерви подземних вода и начин њиховог некадашњег, савременог и потенцијалног коришћења. С обзиром да Банија спада у регије угрожене поплавама више је радова који третирају проблематику одбране од ове елементарне непогоде (Obarčanin i dr., 2019, Đuroković, Biondić, 2019, Čavlović, 2012, Kratofil, Havočić, Juriša, 2011, Filipović, 1995).

Репрезентативан рад о флористичком богатству објавили су Шегуља и сарадници (Šegulja, Ilijanić, Marković, 1997), који су, истражујући шири простор Зринске горе, сачинили попис биљних врста регије. Значајан флористички попис представили су Боршић и сарадници (Boršić, Posavec Vukelić i Alegro, 2012) у раду „Flora along the lower course of the Una River (central Croatia)“. Поред евидентирања биљних врста у Поуњу, издвојили су угрожене врсте (у фази изумирања и осетљиве врсте), недовољно познате и инвазивне врсте. Биogeографским одликама дат је велики простор у монографијама „Zrinska gora: regionalni park prirode“ (Бућар, 2010) и „Zrinska gora – regionalni park“ (Бућар, 2020).

Предвиђена локација за складиштење нуклеарног отпада на Трговској гори постала је током друге деценије XXI века актуелна еколошка тема. Потенцијални еколошки проблем привлачи пажњу научне заједнице, али и медија, политичара и организација цивилног сектора с обе стране хрватско-босанскохерцеговачке границе. У радовима који се баве овим проблемом (Perković, Perković i Avdić, 2012, Grčić et al., 2015, Mališ, Milling, Jaguljnjak-Lazarević, 2018) објашњава се методологија одабира локације, анализирају геолошка својства локације и потенцијални утицај на животну средину.

Највеће интересовање демографа и социолога примећује се од распада СФР Југославије. Упркос томе што је истраживани простор у хрватској литератури неретко пример изузетно негативних демографских процеса, комплекснија демографска анализа регију представљена је само радом „Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske“ (Matas, 2004). У светлу вишедеценијског смањивања српског становништва Светозар Ливада (Livada, 2018) у свом делу „Biološki slom i nestajanje Srba u Hrvatskoj (1880-2011)“ приликом демографских анализа по регијама једну целину посвећује Банији. На примеру Сисачко-мославачке жупаније, којој Банија припада, Мишетић (Mišetić, 2002) је упоредном анализом података из 1991. и 2001. године указао на пресудан утицај присилних миграција на негативна демографска кретања и биолошки састав становништва. Када је реч о локалном нивоу, најчешће је у фокусу истраживања била општина Петриња, као етнички најхетерогенија (до 1991. године) и најмногољуднија банијска општина. Чачић Кумпес и Нејашмић анализирају промене етничке структуре општине Петриња. У првом раду (Ћајић-Кумпес и Нејашић, 1991) разматрају промене од 1857. до 1991. године, а у наредном (Ћајић-Кумпес и Нејашић, 2001) стављају акценат на узроке етнодемографских промена после Другог светског рата и новонастале околности после 1995. године. Са социолошког аспекта, доминирају студије о процесу повратка, међуљудским односима у послератној средини и сагледавању потенцијалних могућности ревитализације простора кроз поменуте међуљудске односе и друге показатеље квалитета живота. Грегуровић се у својим истраживањима (Gregurović, 2005, 2007) бави социјалним разликама, односу и суживоту Срба и Хрвата и различитих социјалних група у Петрињи. Сеферагић (Seferagić, 2000) и Миљеновић са сарадницима (Miljenović, Blažeka Kokorić & Berg, 2016) указују на разлике у појединим аспектима квалитета живота и специфичним потешкоћама у руралним срединама у Петрињи, односно Двору и Хрватској Дубици. Цела регија или њене поједине општине обухваћене су многобројним студијама које су третирале повратак расељених лица и избеглица, процес обнове и положаја Срба (Babić, 2006, Mesić, Bagić, 2007, 2008, 2010, 2011, Пуповац, Милошевић, 2007, Koska, 2008).

Такође, у претходне три деценије приметна је заинтересованост истраживача на пољу локалне привреде. Највећи допринос проучавању локалне индустрије дао је Зденко Браичић. Браичић (Braičić, 2011) у раду „Industrijske tvrtke u prostorno-ekonomskoj strukturi Banovine/Banije“ даје основне информације о предузећима, о индустријским капацитетима банијских општина и сагледава значај и потенцијал регије у оквиру жупаније. У раду који се односи на утицај рата и економске транзиције у Сисачко-мославачкој жупанији на смањење индустријске производње и запослених у индустрији (Braičić, Stiperski i Njegač, 2009), издваја Банију као простор изражених развојних проблема. Изражене унутаррегионалне диспаритете на подручју жупаније Браичић и Лончар (Braičić i Lončar, 2011) потврђују синтезом економских и демографских показатеља по општинама. У осталим радовима бави се истраживањем међузависности индустријализације, деаграризације и образовне структуре (Braičić i Lončar, 2012), дневним миграцијама (2012) и утврђивањем значаја локационих фактора индустријских предузећа Сиска и Петриње (2014). Изузев проучавања локалне индустрије, истраживао је потенцијале и препреке за развој сеоског туризма у

петрињском крају (Braičić i Škriljevički, 2015). Зачетке развоја шумарства за време Војне крајине и удруживање занатлија у еснафе истраживао је Голец (Golec, 2001, 2002, 2006), а социоекономску структуру средином XIX века Валентић (Valentić, 1987).

Комплексно истраживање развоја насеобинског система регије још увек није спроведено. Историјски развој насеља, њихове физиономске и функционалне одлике могу се изучавати посредством монографија или научних радова о банијским варошицама, старим градовима (утврђењима) и појединим селима или радовима који се баве анализом становништва и привреде. Са ове временске дистанце издваја се као веома интересантан рад „Problematika regionalne organizacije jugoistočnog segmenta Središnje Hrvatske“ (Rogić, 1992). Поред хронолошког представљања урбаног и функционалног развоја, Рогић утопистички види Сисак и Петрињу као конурбацију која може да апсорбује и ублажи утицаје Загребачке агломерације.

Од велике користи за израду дисертације биле су монографије: „Zrinska gora: regionalni park prirode“ (Bučar, 2010), „Zrinska gora – regionalni park“ (Bučar, 2020), „Kulturno-historijski spomenici Banije : s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine“ (Škiljan, 2008), „Glina: Glinski kraj kroz stoljeća“ (Roksandić, Kolar Dimitrijević, 1988), „Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана“ (Јока, 1991) и универзитетски уџбеник „Geografija Hrvatske“ (Magaš, 2013).

Од завршетка грађанског рата у Хрватској 1995. године, регионалне и локалне власти иницирале су израђивање планских и стратешких докумената. Овим документима утврђују се поступци обнове, намена простора, смернице за коришћење, заштиту и уређивање простора и у коначници правци и циљеви будућег развоја. Поред просторних планова локалних административних јединица, својим значајем за израду докторске дисертације издвајају се документи: „Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije“ (2001), „Poljoprivredna razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije“ (Turski, Dzelzkaleja i Georgievski, 2007), „Razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije“ (2011), и „Županijska razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije“ (2018). Ови документи представљају драгоцен извор података који се не могу наћи у званичним статистикама.

Изради докторске дисертације претходили су радови у којима се аутор (са сарадницима) бави регионалном диференцијацијом и социоекономским развојним проблемима регије: мастер рад „Савремени социоекономски проблеми на Банији“ (2014), „Промена етничке структуре становништва Баније од 1991. до 2011. године“ (2015), „Социоекономске детерминанте Баније као проблемске регије“ (2016), „Диференцијација просторног размештаја становништва на Банији“ (2017), „Efekti regionalnog planiranja u Hrvatskoj na primeru demografskog razvoja Banije“ (2018) и „Impact of the War in Croatia (1991-1995) on the Differentiation of Age Structure between Serbs and Croats: A Case Study of the Banija Region“ (2021). На преосталу коришћену литеартуру биће указивано на одговарајућим местима у тексту.

II ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ, РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА И ВЕЛИЧИНА РЕГИЈЕ

Географски положај Баније, посматран у односу на велике морфолошке целине, урбане и привредне центре, главне саобраћајнице, међународне политичке факторе и државну границу, представља кључну детерминанту њеног регионалног развоја. У циљу разумевања савремених социоекономских процеса, неопходно је истаћи погранични, контактни и периферни положај регије током историјског развоја. Од краја средњег века, Банија се налази у пограничном простору два царства која су често међусобно ратовала (Аустријског и Отоманског) и у зони контакта три религије (православља, католичанства, ислама) и различитих народа. Вишевековни погранични положај и специфична улога у саставу војног, одбрамбеног појаса (Војна крајина), поставили су темеље менталитету и идентитету локалног становништва, његовој култури, развоју појединих делатности, физиономији и функцијама насеља. Завршетком Првог светског рата 1918. године, када Банија улази у састав новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, она „губи“ погранични положај, који је обележио њен развој. Од тада па у наредних 70-ак година регија се налази дубоко у државној територији. Међутим, елементи пограничног положаја задржали су се у одређеној мери. Банија је, на нижем административном нивоу, остала на међи бановина, социјалистичких република, а затим и погранични простор и ратна зона током распада СФР Југославије. Завршетком грађанског рата и уласком у уставно-правни поредак Републике Хрватске¹⁰ 1995. године, Банија је поново постала погранична регија.

Банија је географска и историјска регија која се налази на југозападном ободу Панонског басена. Смештена је у периферном, пограничном делу Хрватске према Босни и Херцеговини. У правцу југозапада регија се граничи са Федерацијом Босне и Херцеговине,¹¹ а на југоистоку са Републиком Српском. Према регионалногеографској подели Хрватске, Банија припада Панонској макрорегији и мезорегији Перипанонска Хрватска. Посматрано према политичко-административној подели Хрватске, Банија се налази у саставу Сисачко-мославачке жупаније и обухвата њен јужни део.

На основу регионализације, коју су извршили хрватски географи, Банија је смештена у Средњој или Централној Хрватској.¹² Захваљујући положају у прелазном појасу дна Панонског басена и његовог обода, у њеном непосредном окружењу простиру се панонске и перипанонске регије (Crkvenčić, 1974b).¹³ Према Марковићевој регионалној подели СФР Југославије, северно од Баније налазе се панонске субрегије Ниско Покупље и Туропоље, а североисточно су смештене Лоња, Мославина и Посавина. Западно од Баније простире се перипанонска субрегија Кордун, док је јужно и југоисточно босанска перипанонска субрегија Панонско Поуње (Marković, 1980).

Највећи део **границе** проучаваног простора представљају речни токови (карта 1). Северна, источна и јужна граница Баније је природна и јасно одређена, док је западна недефинисана. Границу на северу представља доњи ток Купе, до ушћа у Саву код Сиска. Даље према истоку граница је Сава, све до ушћа Уне код Јасеновца. Источну, југоисточну и јужну границу представља доњи ток Уне на дужини од око 86 km, што је уједно и државна граница Хрватске са Босном и Херцеговином (Републиком Српском).

¹⁰ Даље у тексту – Хрватска

¹¹ Даље у тексту – Федерација БиХ

¹² У хрватској литератури углавном се назива Средишња Хрватска. Магаш у својој „Geografiji Hrvatske“ (2013) наводи да се упоредно са термином „Средишња Хрватска“, користи и „Средишња хрватска завала“, али предност даје термину „Западни перипанонски простор“.

¹³ У „Geografiji SR Hrvatske“ Банија је заједно са Сисачком Посавином представљена као једна од шест регије Средње Хрватске.

На самом југу регије, код села Добрeтина, граница напушта ток Уне и повија се према северозападу. Гребеном Трговске горе (историјске „Суве међе“ два царства) води до Орлове шуме, такође дуж државне границе са Босном и Херцеговином (на овом сектору са Федерацијом БиХ). Западна граница Баније према Кордуну у литератури се различито тумачи услед непостојања изражене морфолошке баријере и честих промена административне територијалне организације. Из тих разлога, неретко се наводи како је западна граница Баније, односно источна граница Кордуна, условна, непрецизна и неодређена.

Различити погледи на границу Баније и Кордуна проистичу из старе административне поделе. После Карловачког мира 1699. године формирана је нова граница између Хабзбуршке монархије и Отоманског царства. Хабзбуршка монархија извршила је нову административну поделу Војне крајине (Војне границе). Простор данашње Баније припадао је Банској крајини, подељеној на две пуковније (регimente) – V Глинску и VI Петрињску. Глинска пуковнија је обухватала западни, а Петрињска источни део. Западна граница Глинске пуковније водила је од Велике Кладуше на југу, па у правцу севера дуж линије Петрова гора – Славско поље – Сјеничак до Слуњске Селнице на обали Купе. Гранична линија на Петровој гори била је предмет спора Банске крајине и Карловачког генералата, јер се граница повлачила према властелинствима локалне властеле. Граница је коначно утврђена крајем XVIII века. Према истој административној подели, Банској крајини је припало и мање подручје на левој обали Саве (Дабих, 1984), што само доказује да границе нису повучене по географском принципу, већ су биле вештачке.

На основу ове историјске административне поделе, коју су поједини географи усвојили и применили при географској регионализацији, Банија је на западу обухватала територије данашњих општина Топуско и Гвозд¹⁴, а у појединим изворима и делове општина Војнић и Карловац. У литератури која датира од времена хрватске самосталности¹⁵ преовладава мишљење по ком се под Банијом посматра сав простор до обронака Петрове горе, односно до Карловачке жупаније (Matas, 2004, Braičić, 2011). То је највероватније последица нове административне поделе Хрватске, према којој општине Гвозд (Вргинмост) и Топуско улазе у састав Сисачко-мославачке жупаније.

Међутим, током XX века под Банијом се углавном посматрала територија коју су обухватале општине Глина, Петриња, Костајница, Двор и део општине Сисак (Ницовић-Цакула и Смољеновић, 2002). У опсежном и капиталном регионалногеографском делу, „Geografija SR Hrvatske“, граница Кордуна према Банији протеже се од хрватско-босанске границе код Велике Кладуше, долином Глине до ушћа Чемернице, а затим ка северу до Купе. У истој књизи у банијске општине јасно се сврставају Петриња, Глина, Двор, Костајница и део општине Сисак, док се поменуто „неодређено подручје“ општине Вргинмост (садашњих општина Гвозд и Топуско), наводи као кордунашка општина поред Слуња и Војнића (Срквенчић, 1974а). У раду Вељка Рогића о регионализацији Хрватске, на приложеној карти се такође види да се западна граница Баније подударала са западном границом глинске општине (Rogić, 1983). И Душан Баић истиче да подручје општине Вргинмост припада североисточном Кордуну, а да су становници овог краја по регионалној припадности Кордунаши (Bačić, 1980). Душан Кораћ даје детаљније објашњење граничне линије. Према њему се Банија одваја од Кордуна код Орлове шуме и спушта на реку Глину, коју напушта код ушћа реке Чемернице. Граница затим иде на север преко коте 202 m Будачког брда, одакле се

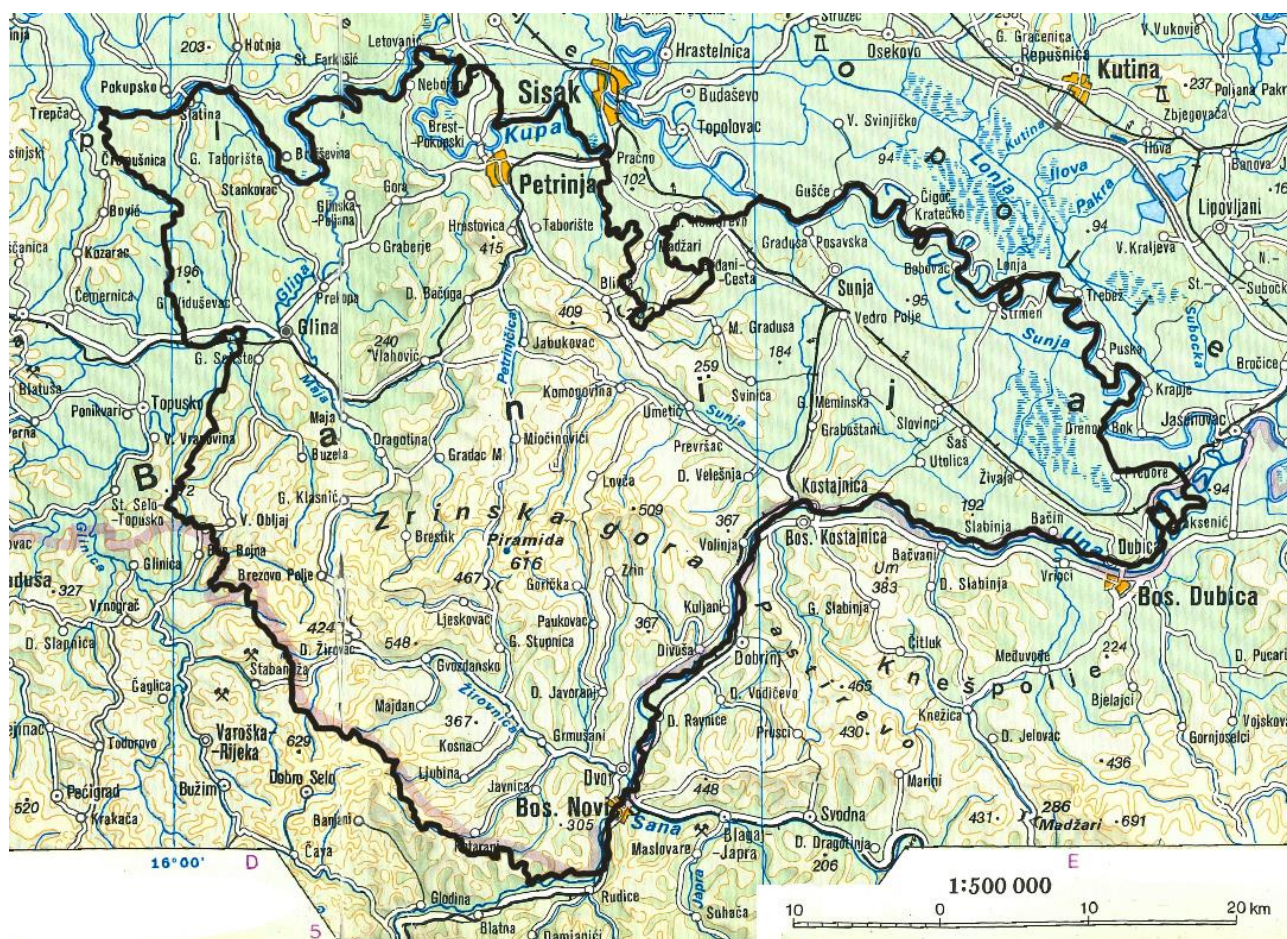
¹⁴ Општине Топуско и Гвозд, уз општину Ласиња у Покупљу, чиниле су до 1995. године општину Вргинмост.

¹⁵ Пошто је питање разграничења две регије знатно старије, треба нагласити да је међу југословенским (српским) географима и Марковић (1967, 1980) био мишљења да је Петрова гора граница Баније и Кордуна, уз истицање да је граница више условна него јасно одређена.

спушта на реку Купу код села Иловачка (Кораћ, 1986). Међу бројним примерима, вреди истаћи да и у монографији која је посвећена истраживаном простору, „Zrinska gora: regionalni park prirode“, Банија обухвата територију до западних граница општине Глина (Matas i Braičić, 2010).¹⁶ Поред научне литературе, у просторном плану Сисачко-мославачке жупаније наводи се да жупанију чине четири субрегије: Посавина, Мославина, Банија и Кордун (са средиштем у Топуском). Такође, на карти Војске Републике Српске Крајине граница између општина Глина и Вргинмост представља границу Баније и Кордуна.

Због сличних географских обележја, заједничке историје и нејасне границе простор Кордуна и Баније се често појављује у виду синтагме „Кордун и Банија“ или „Кордунско-банијски простор“. Овакво означавање се среће у радовима и књигама Вељка Рогиха, Душана Кораћа, Драгана Родића, Дамира Магаша и других.

Карта 1. Банија у административним границама (граница проучаваног простора)
Основа: Veliki geografski atlas Jugoslavije (Bertić, 1987)

Назив регије има историјске корене и потиче од владарске титуле бана. Део Војне крајине, од Карловца на западу па до Иванића на истоку, био је крајем XVI века под управом хрватског бана, по ком се читаво подручје називало Банска крајина. Средином XIX века се тај назив губи, а већи део поменутог подручја наставља да носи

¹⁶ Историчар Филип Шкиљан попут претходника потврђује да је западна граница према Кордуну неодређена јер се током пар стотина година мењала. Он износи мишљење да је према поделама које су устаљене након Другог светског рата, а према којима је котар Вргинмост припадао карловачком подручју, овај крај сматран делом Кордуна, а не Баније (Škiljan, 2008). Етнолог Сања Лончар Банију на западу подразумева до тока Глине и такође сматра да недоумице око границе делом произилазе из промена граница административних јединица кроз историју (Lončar, 2014).

ново име, изведено из назива Банске крајине – Банија (Crkvenčić, 1974b). Банија се у Хрватској назива и Бановина. Овај термин је у Хрватској постао учесталији од стицања независности. Тада се назив „Банија“ почео постепено напуштати, избегавати и потискивати, јер се из непознатих разлога доживљава као српски. У хрватским научним радовима, средствима јавног информисања и на самој Банији могу се срести и чути оба назива. Употреба термина „Банија“ је ретка у службеним, формалним, јавним саопштењима, али је честа у неформалној комуникацији, тако да потискивање овог назива није у потпуности прихваћено.¹⁷ Због двојног назива, становници регије се према завичајној припадности називају Банијци и Банијке, односно Бановци и Бановке.

Карта 2. Банија и суседне регије

Банија се може посматрати у ужем и ширем смислу. У ширем смислу, који је предмет проучавања, Банија је ограничена рекама Купом, Савом и Уном. У овим границама регија обухвата делове Покупља, Посавине и Поуња. У ужем смислу Банија обухвата брдско-планинско подручје изузев делова претходно наведених долинских регија које се граниче са Банијом, а простиру се са обе стране Купе (Ниско Покупље и Турпоље), Саве (Сисачка (Банијска) Посавина) и Уне (Панонско Поуње) (Марковић, 1967, Crkvenčić, 1974a).

На територији Баније, на основу географских принципа и метода регионализације издвојене су следеће микрорегије: Банија у ужем смислу, Покупље, Посавина и Поуње. У погледу функционалности, ове микрорегије не представљају индивидуализане целине. Оне су међусобно функционално повезане, на шта указују

¹⁷ Интересантно је поменути да је поред компликација са два термина, постојала иницијатива да се ова регија не зове ни Банија ни Бановина него Зриновина (Lončar, 2014).

широке зоне прожимања утицаја различитих урбаних центара. Поред ове поделе, Магаш (2013) је извршио произвољну и упрошћену диференцијацију регије на четири микрорегије: Северна Банија, Јужна Банија, Западна Банија и Источна Банија. Изузев Јужне Баније, која је ограничена развођем дуж Трговске и Зринске горе,¹⁸ издвајање преосталих микрорегија не темељи се ни на принципу физиономичности ни на принципу функционалности.

Под **Банијом у ужем смислу** подразумева се брдско-планински простор регије, укључујући Глинску и Зринско-дворску котлину. Она не представља микрорегију у пуном значењу тог термина, већ преостали део Баније по издвајању долинских микрорегија. Границе према Покупљу, Посавини и Поуњу нису функционалне него природне. Природна граница са Покупљем и Поуњем води дуж долинског развођа Купе и Уне, док је граница са Посавином условно представљена дијагоналном зоном Савског раседа, односно подножјем Посавског побрђа. У морфолошком погледу Банија у ужем смислу представља хетероген простор, подељен на неколико морфолошких целина: Зринска гора, Трговска гора, Храстовачка гора, Глинско побрђе, Посавско побрђе, Глинска котлина и Зринско-дворска котлина (Vognar, 1999).

Са површином од око 1 509 km² (72,4%) Банија у ужем смислу обухвата највећи део проучаваног простора. Пропорционално релативном површинском уделу, у састав микрорегије улази највећи број насеља (190 насеља од 267). Једино насеље градског типа и микрорегионални центар је Глина. Услед велике површине микрорегије и недовољног функционалног капацитета, зона утицаја Глине углавном се испољава у оквиру административних граница локалне самоуправе. Преостали делови Баније у ужем смислу гравитирају ка Петрињи, Хрватској Костајници, Двору и Суњи.

У складу са површином регије, морфолошком разноликошћу и утицајима више микрорегионалних центара, просторне целине ове микрорегије одликују се различитим природним и социоекономским потенцијалима регионалног развоја. Најповољније услове и најбољи географски положај имају насеља у долинама Глине, Жировнице и Суње, лоцирана на главним регионалним друмским комуникацијама. Такође, нижи, равничарски делови Глинске и Зринско-дворске котлине и шире речне долине имају повољне морфолошке, педолошке и климатске услове за развој земљорадње и сточарства, с могућношћу тржишно оријенисане производње. Са друге стране, сеоска насеља смештена на обронцима Зринске и Трговске горе одликују неповољнији социоекономски услови. Изражена саобраћајна изолованост и привредна неразвијеност (екстензивно сточарство, шумарство) одразили су се на неповољну демографску стурктуру и интензиван процес депопулације.

Микрорегија **Покупље** је долинска микрорегија која се налази на северу регије. На територији Баније обухвата простор између тока реке Купе и њеног десног долинског развођа. Покупље је природно отворено према Посавини и Туропољу. Простире се на површини од 180 km² (8,6%). У његовом саставу налази се 26 насеља, међу којима се својим полифункционалним значајем и демографском величином истиче Петриња. Петриња је уједно највеће насеље целе Баније, њен индустријски и регионални центар.

Покупље у оквиру Баније има периферан географски положај. Међутим, захваљујући повољном саобраћајном положају (магистралне комуникације, близина ауто-пута за Загреб) и непосредној близини Сиска, ова микрорегија представља у социоекономском смислу најразвијенији и најстабилнији део Баније. У структури привреде најзначајнију улогу имају секундарне и терцијарне делатности, док природни услови омогућавају интензивну пољопривредну производњу. Демографска слика огледа се у највећој концентрацији становништва, повољним демографским

---

¹⁸ Територија обухвата слив Жировнице и непосредне притоке Уне, односно општину Двор.

структурама и порасту броја становника за 6,5% у међупописном периоду 2001-2011. године.

Посавина обухвата простор алувијалне равни Саве и подножја Петрињског побрђа. Ова равничарска микрорегија простире се на североистоку Баније и захвата површину од 250 km² (12%). Микрорегији припада 31 насеље, од којих су сва сеоска. Централни положај и статус друмско-железничког чворишта допринели су да Суња израсте у популационо највеће насеље, због чега ово административно средиште има функцију микрорегионалног центра. Међутим, сама Суња и насеља у северном делу микрорегије, налазе се у јаком гравитационом пољу Сиска. Поред дневних миграната, запослених у индустрији Сиска и Петриње, преостало активно становништво углавном се бави пољопривредом. У пољопривредној производњи доминирају узгој житарица и индустријског биља и повртарство.

Плодно земљиште, функционална повезаност са Сиском, уз повољан саобраћајни положај (железничка пруга и магистрални пут) представљају добре предуслове за регионални развој. Међутим, ове погодности у највећој мери нису на одговарајући начин искоришћене, што је имало за последицу снажну депопулацију Посавине.

Поуње је долинска микрорегија, смештена између тока Уне и њеног левог долинског развођа, у пограничном појасу са Босном и Херцеговином (Републиком Српском). У морфолошком погледу Поуње је широко отворено према Посавини и Босанској Крајини. Површински је најмања банијска микрорегија (145 km² или 7%). У саставу Поуња налази се и најмањи број насеља (20), од којих су два градског типа – Двор и Хрватска Костајница. Функционални утицај ова два микрорегионална центра није ограничен само на долину Уне, већ се осећа и дубље у унутрашњости Баније.

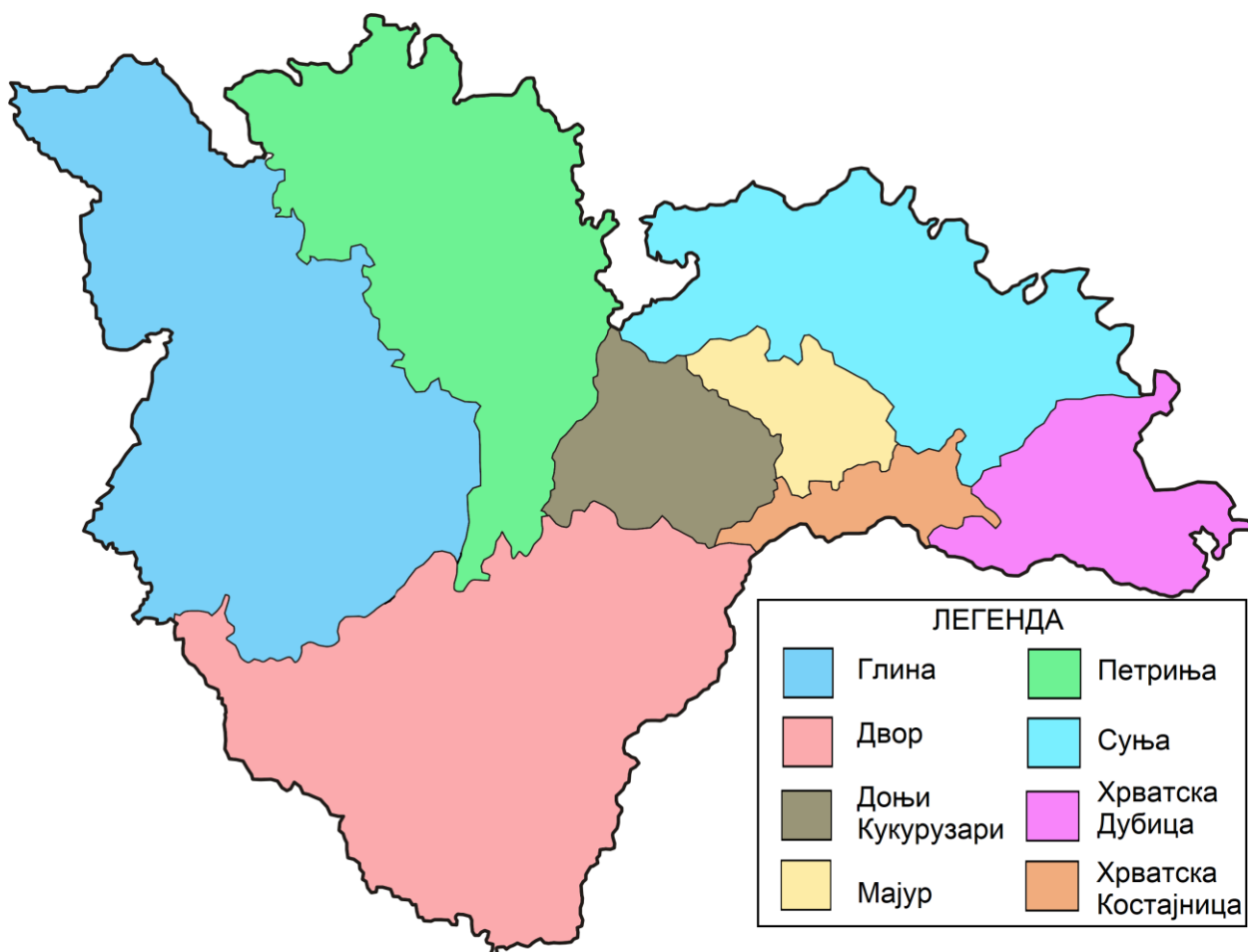
Географски положај микрорегије је изразито периферан. Међутим, у односу на већи део Баније (посебно у односу на брдско-планинску унутрашњост) Поуње предстаља простор добре саобраћајне повезаности, веће економске активности и концентрације становништва. У савременим политичким околностима долази до изражаја улога државне границе као баријере, што негативно утиче на процесе регионалног развоја. Наиме, до краја XX века Поуње је било функционално повезано са простором на десној долиној страни Уне, посебно са Новим Градом и Козарском Дубицом, као највећим градовима Доњег Поуња. Упркос делимичним развојним ограничењима, Поуње је током прве деценије XXI века успело да одржи популацију на сличном нивоу.

У **политичко-административном** смислу Банија обухвата простор осам општина: Петриња, Глина, Двор¹⁹, Хрватска Костајница, Хрватска Дубица, Доњи Кукурузари, Мајур и Суња. Административна граница, овако издвојене Баније, граничи се са општинама Топуско, Гвозд, Покупско, Лекеник, Сисак и Јасеновац у Хрватској. Према Босни и Херцеговини суседне општине су Козарска Дубица, Костајница и Нови Град (у Републици Српској) и Босанска Крупа, Бужим и Велика Кладуша (у Федерацији БиХ). Највећи део ове границе уједно представља и природну границу регије, али подударане административне и природне границе није извршено у потпуности. Мањи део петрињске општине (села Брест Покупски и Мала Горица) налази се на левој обали Купе, северозападно од града Петриње. Супротно, мањи делови општина Сисак (насеља Летованци, Маџари, Старо Село, Ново Село, Блињски Кут, Клобучак, Горње Комарево,

---

¹⁹ Место и општина Двор су познати и под називом Двор на Уни. Овај назив је био у званичној употреби између два светска рата, а после 1945. званичан назив је Двор. Међутим, „пуни назив“ се за време бивше СФР Југославије равноправно користио и у званичним државним документима и у јавности. Зборник радова о дворском крају који је општина издала 1991. године зове се „Двор на Уни“.

Доње Комарево, Ново Прачно, Црнац и део града Сиска) и Јасеновац (три села, Уштица, Танац и Вишњица) географски припадају Банији.²⁰

Карта 3. Политичко-административна карта Баније
Аутор: Александар Ковјанић²¹

У погледу административне поделе, постоји велика разлика у територијалној организацији Хрватске која је била актуелна до 1991. године и новој организацији од осамостаљења Хрватске.²² Према новој подели држава је подељена на 21 жупанију, док су најниже јединице локалне самоуправе градови и општине.²³ Статус града на Банији имају Петриња, Глина и Хрватска Костајница, док су Двор, Хрватска Дубица, Мајур, Доњи Кукурузари и Суња општине.²⁴ У истим границама као пре грађанског рата остале су само општине Глина и Двор. Територија општине Петриња је незнатно смањена. Из њеног састава су издвојена села Маџари и Летованци и припојени општини Сисак. Од већег дела банијског подручја предратне општине Сисак формирана је општина Суња.

²⁰ Због недоступности већег броја података по насељима, није било могуће анализирати Банију у природним границама, па је у овом раду обрађена Банија у оквиру територије наведених 8 општина.

²¹ Аутор свих карата, због чега у остатку дисертације то неће бити наглашено испод карата.

²² У време пописа 2011. године било је 127 градова и 429 општина. Ове територијалне јединице су настале поделом некадашњих општина. Ретке су оне које су остале у истим границама као и 1991. године.

²³ Према хрватском закону о самоуправи територијалне јединице се деле на градове и општине, при чему „град“ означава статус, којим те јединице самоуправе остварују право на веће надлежности. По правилу, локалне јединице самоуправе са статусом града имају већи број становника и већи број становника административног центра, него оне са статусом општине, мада има изузетака.

²⁴ У овом раду ће се за све јединице локалне самоуправе употребљавати назив „општина“, што је пракса својствена већини радова који проучавају простор Хрватске на нивоу локалних јединица.

Предратна општина Костајница је подељена на четири општине, Хрватску Костајницу, Хрватску Дубицу, Мајур и Доње Кукурузаре.²⁵

У административним границама површина Баније износи 2 084 km² (46,6% површине Сисачко-мославачке жупаније и око 3,7% површине Хрватске). Највећу површину међу јединицама локалне самоуправе има општина Глина (543 km²), што представља нешто више од четвртине површине Баније (26,1%). Затим следе општина Двор са површином од 505 km² (24,2%), Петриња са 381 km² (18,3%), Суња са 288 km² (13,8%), Хрватска Дубица са 131 km² (6,3%), Доњи Кукурузари са 114 km² (5,5%), Мајур са 67 km² (3,2%). Најмању површину има општина Хрватска Костајница (55 km² или 2,6%). Банија је према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године имала 52 936 становника (1,2% становништва Хрватске и 30,7% становништва Сисачко-мославачке жупаније) који су живели у 267 насеља. Просечна густина насељености износила је 25,4 ст/km².

Географски положај Баније представља један од кључних фактора регионалног развоја. Дефинисан је локацијом регије у односу на велике долине, морфолошке целине и државну границу. Хронолошки посматрано, географски положај Баније је био веома променљивог, више или мање повољног карактера, најчешће у зависности од геополитичких околности.

У физичкогеографском смислу, положај Баније је одређен великим долинским регијама (Посавина, Поуње и Покупље) и Зринском гором, које имају супротне утицаје на просторно-функционалну трансформацију регије. У односу на суседне регије, Банија је долинским правцима широко отворена према узводном делу Покупља, Туропољу, Мославини, читавој Посавини, Босанској Крајини и Кордуну. Током повољних геополитичких околности, позитиван утицај долинских регија огледао се у функционалном повезивању и интеракцији са суседним регијама и њиховим урбаним центрима, кроз размену добара, слободно кретање становништва и капитала. Повољан саобраћајни положај и транзитни карактер у другој половини XX века допринели су интензивном индустријском, демографском развоју и урбаном ширењу банијских градских насеља, али и руралном развоју дуж долинских праваца. Поред поменутих долина, временом су све већи транзитни значај добиле долине Жировнице, Маје, Глине и Суње, што је такође позитивно утицало на задржавање локалног становништва и имиграцију становништва из изолованих села у овим деловима регије. Са друге стране, Зринска гора, као централна и доминантна морфолошка структура, представљала је препреку унутаррегионалном повезивању на правцима исток-запад и север-југ.

Међутим, вишевековни погранични положај, изван главних развојних токова, имао је негативан утицај на регионални развој Баније. Морфолошке предиспозиције и предности појединих делова регије нису се током прошлости могле адекватније искористити у сврху регионалног развоја. Распадом СФР Југославије и завршетком рата у Хрватској 1995. године, географски положај Баније после готово једног века поново постаје периферан. Баријерна улога границе посебно долази до изражаја од уласка Хрватске у Европску унију 2013. године. Тада се уводе додатна ограничења у погледу друштвеног и економског повезивања са становништвом и привредом у босанском делу Поуња, што је негативно утицало на регионални развој са обе стране државне границе.

Према свом географском положају, административној подели, историјским и економским везама и развоју, Банија је у гравитационо-нодалној сфери Сиска, главног града Сисачко-мославачке жупаније.

---

²⁵ Нове општине настале поделом општине Костајница су формиране 1992. године, али су почеле да функционишу од 1995. године. Једино је општина Мајур формирана 1997. године (Statistički ljetopis RH, 2012).

Иако периферна, погранична регија, Банија је, као што је напоменуто, у одређеним историјским периодима имала веома повољан **саобраћајни положај**. О томе сведоче стари римски путеви који су овим подручјем били трасирани у правцу античке Segestice и Siscie (Crkvenčić, 1974a). У савременим околностима саобраћајни положај Баније је периферног карактера, а огледа се у томе што главне осе саобраћајне мреже Хрватске (ауто-путеви и железница Загреб – Београд) заобилазе регију. Саобраћајни положај већег дела регије се оцењује као неповољан и у односу на Средњу Хрватску и Загреб (макрорегионални центар), премда се Покупље налази на свега 50 km ваздушном линијом од Загреба. У односу на регионални, односно жупанијски центар, Сисак, периферан је читав јужни, погранични део Баније. Рељеф регије, иако не преовладавају знатно велике надморске висине, није дозволио развој гушће саобраћајне мреже, посебно у централном делу. Саобраћај се највише одвија долинским правцима, а превасходно долинама Глине, Купе, Саве, Суње, Уне и Жировнице, које су морфолошки предиспониране и најбоље саобраћајно искоришћене. Због тога главне путне комуникације (магистрални и регионални путеви) пролазе рубним деловима регије. За градњу саобраћајница искоришћени су и други морфолошки погодни терени који воде долинама притока, споменутих већих река, у којима је могуће знатно лакше изградити саобраћајнице, преко превоја, али и на косама. Наспрам периферног положаја у оквиру државе, овде се у мањој мери одвија транзитни саобраћај захваљујући граници са Босном и Херцеговином. Преко Баније воде комуникације које повезују централну Хрватску са северозападном Босном, што је најкраћа веза Карловца, Сиска и Загреба са Бања Луком, Приједором, Бихаћем и другим градовима овог дела Босне и Херцеговине. Гранични прелази према Босни и Херцеговини у Поуњу су Двор, Хрватска Костајница и Хрватска Дубица код истоимених места и Велики Обљај (није у функцији), у општини Глина на „Сувој међи“. Најзначајнија регионална железничка комуникација била је „унска пруга“, која је повезивала Средњу Хрватску и Средњи Јадран. Трасирана је десном обалом Уне кроз Босну, да би код Волиње (међународни железнички прелаз) прешла Уну и Банијом наставила према Костајници и Суњи, где се раздваја у два правца. Један води према Јасеновцу и међународној прузи Београд – Загреб, а други према Сиску (Malić, 1991). Ограниченост Савом и Купом, као пловним рекама, представља позитиван импулс незавидном саобраћајном положају и саобраћајној инфраструктури, али овај потенцијал није довољно искоришћен.

III ФИЗИЧКОГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ БАНИЈЕ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА

Природне одлике представљају темељне факторе регионалног развоја било које регије. За разлику од друштвених, природна обележја су постојанија, подложна споријим променама, због чега су анализе које се базирају на природним потенцијалима поузданије. Из тих разлога, регионалногеографско проучавање захтева познавање основних природних одлика Баније и разумевање њихових међусобних узрочно-последичних веза, предиспонираних процеса и интеракције са друштвеним елементима географске средине.

3.1. ГЕОЛОШКА ЕВОЛУЦИЈА И ГРАЂА БАНИЈЕ

Банија се одликује изузетно сложеном геолошком грађом. Она је резултат комплексне геотектонско-седиментацијске еволуције која се може пратити од палеозоика.²⁶ Током **палеозоика** простор Баније прекривале су воде праокеана Тетиса, а седиментација се одвијала у дубокој маринској средини. Најстарије стене које учествују у геолошкој грађи датирају из доњег девона. Ове, површински мање наслаге шкриљаца и пешчара идентификоване су на Трговској гори, у јужном делу регије, на левој обали речице Љубине (Šikić, 1990).

Палеозојска седиментација, на подручју данашње Трговске горе, била је знатно распрострањена током карбона, када је овај простор издигнут епирогеним покретима. У плиткој маринској зони, дубине до 200 m, таложили су се кластични седименти (дебљина наслаге варира од 600 до 1000 m). Континуирано опадање нивоа мора условило је стварање богатог живог света и формирање плитководних кластичних и карбонатних седимената, на шта указују бројни остаци фосила (корали, алге, мекушци, брахиподе, трилобити). Услед даљег издизања тла претпоставља се да се на простору данашње Баније прво копно изнад морске површине појавило крајем карбона (Šikić, 1990).

Постојање пермских седимената није доказано, али постоје индиције да су на падинама Трговске горе две мање партије кластита²⁷ код Горњег Жировца и Добретина формиране у прелазном периоду из палеозоика у мезозоик (пермотријас) (Šikić, 1990).

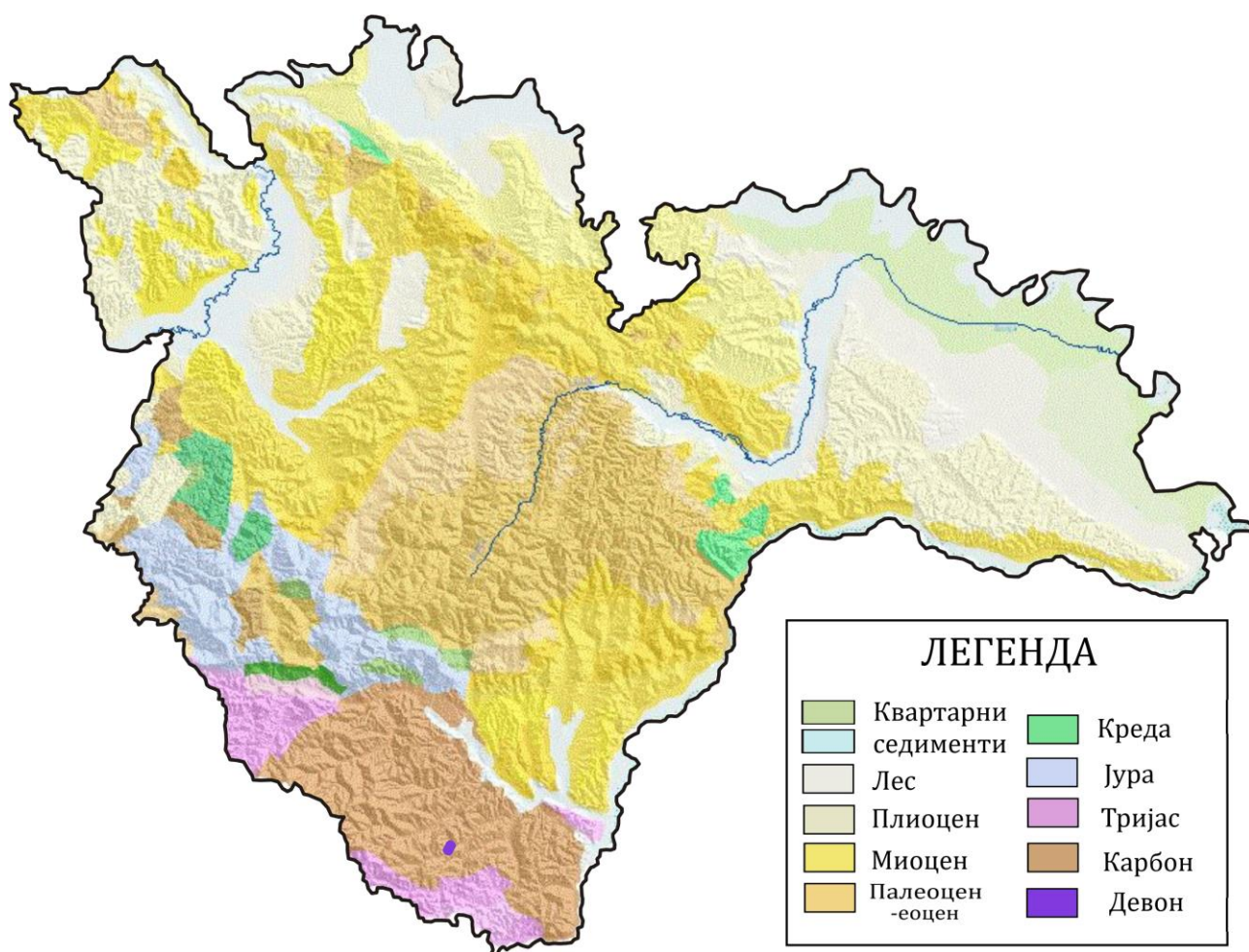
Појављивањем првог копна и његовим ширењем на прелазу из палеозоика у **мезозоик** и почетним покретима алпске орогенезе, настаје нова фаза у геолошкој еволуцији Баније. Током доњег тријаса, у делимично изолованим плитководним заливима на простору данашње Баније (Глински, Дворски), таложе се наслаге евапорита (гипс) и до 1 600 m моћне наслаге лапоровито-кречњачких седимената (Šikić, 1990). За време средњег тријаса формира се Јадранска карбонатна платформа, чији периферни делови допиру до Баније (Vlahović et al., 2005). Снажним тектонским покретима карбонатна платформа на бива дезинтегрисана. Дуж дубинских раседа учестале су појаве субмаринског вулканизма на простору регије, који је био праћен таложењем пирокластичног материјала. Тријаске творевине углавном се састоје од пешчара, силтита, шкриљаца, лапора, доломита и кречњака. Такође су заступљене на Трговској гори (шири простор Горњег и Доњег Жировца, Котарана, Добретина и између Двора, Закопе и Ванића), али су местимично присутне и на рубном простору, на левој долиноској страни Жировнице (Šikić, 1990).

²⁶ Стене палеозојске старости заступљене су на подручју Хрватске у свега шест мањих зона, од којих једна означена као Банијско-кордунска.

²⁷ Неке површински веома мале појаве нису означене на геолошкој карти.

У почетним фазама јуре, поново се одвија седиментација кречњака. Тектонским покретима настаје потпуно разбијање карбонатне платформе. Између њеног руба (простор Трговске горе) и североисточног копна (део Панонске масе), настају дубински разломи, дуж којих је дошло до размицања плоча и стварања океанске коре. Овим процесима, током средње и горње јуре, формиран је магматско-седиментни (офиолитни) комплекс Унутрашњих Динарида. Стене офиолитног комплекса простиру се на југозападу регије, између долина Глине и Ступнице. Читав појас одликује се значајним учешћем метаморфисаних седимената и базичних магматита. У изузетно хетерогеној грађи офиолитних наслага учествују шкриљци, серпентинити, амфиболити, пешчари, рожњаци, гнајсеви, мермери, кречњаци, метаморфисани габри и дијабази и друге стене (Šikić, 1990, Garašić, Vrkljan & Majer, 2004).

Прелазни период, из јуре у креду, обележило је смиривање тектонских активности, да би крајем креде дошло до трансгресије (којом се највећи део Баније поново нашао испод нивоа мора) и нове седиментационе фазе. Кредни седименти на Банији мањег су распрострањења. Међу њима преовлађују шкриљци, лапори, пешчари и глиновити кречњаци. Најстарије насlage, које су лоциране на левој долиној страни (у горњем току) Жировнице, налажу на тријаске седименте. Седименти који датирају из времена горње креде лоцирани су у Поуњу (западно од Костајнице и код Слабиње) и у виду мањих партија на северним падинама Храстовачке горе (у долини Утиње). Поред седимената ређе се јављају и еруптивне стене (Šikić, 1990, Pikiја, 1987).

Карта 4. Геолошка грађа (формације по периодама и епохама)

Основа: Прерађено на основу интерактивне Геолошке карте Хрватске (1:300 000)²⁸

²⁸ <http://webgis.hgi-cgs.hr/gk300/default.aspx>

Почетком **кенозоика**, током палеоцена, простор офиолитног појаса и централни делови Зринске горе издигли су се из мора (Šikić, 1990).²⁹ У околним заливима одвијало се таложење палеоцених и еоцених седимената, махом органогених кречњака. Подручје Баније, североисточно од ове копнене баријере, било је део водене повшине која се протезала дуж Унутрашњих Динарида. Налази коралних кречњака између Костајнице и Петриње указују на приближну обалску линију унутрашњег морског басена на простору Баније. У дубљим деловима мора таложе се дебеле серије разноврсних кластита и лапоровито-кречњачких седимената, с доминантно флишним одликама (пешчари, силтити, глиновити лапори, лапоровити шкриљци, пешчано-лапоровити кречњаци, брече, конгломерати) (Pikija, 1987, Jovanović, Magaš, 1986). Од палеоцених и еоцених седимената изграђен је највећи део централног дела Зринске горе. Крајем еоцена и почетком олигоцена долази до потпуног окопњавања централног и југозападног дела регије (Šikić, 1990).

Копнена фаза еволуције траје до средине миоцена, када раседањем и спуштањем највећег дела терена долази до почетка формирања Панонског басена и продирања воде Панонског мора. Око заосталих узвишења (данашње Трговске и Зринске горе) настао је басенски простор у ком су се таложиле слатководни седименти. Ове неогене слојеве претежно чине конгломерати, пешчари, глине, лапори, кречњаци, шљункови, пескови. Маринском трансгресијом највећи део Баније (до долина Маје и Жировца) био је прекривен морем, док су копно представљали крајњи југозапад регије и заостали западни делови Зринске горе у виду полуострва. Седиментација је вршена преко најстарије неогене подлоге. Поред пешчано-лапоровитих седимената местимично се јављају и туфови, као продукт вулканске активности и контакта пирокластичног материјала са седиментним стенама (Šikić, 1990, Pikija, 1987).

За време сарматске фазе долази до постепеног пада салинитета, па вода поприма бракичан карактер. Сарматски седименти трансгресивно налажу на стене из претходних неогених фаза на ободу Глинске и Зринско-дворске котлине и Посавине. Евидентирани су у виду мањих партија широм банијског побрђа, док су у долини Уне, низводно од Чукура, махом прекривени кварталним наслагама (Šikić, 1990, Pikija, 1987, Jovanović, Magaš, 1986).

Почетком панона, прекинута је веза Панонског и Влашко-пontiјског мора, што је утицало на даљи пад салинитета и наставак седиментације у језерској (каспибракичној) средини (Šikić, 1990, Crnko, Vragović, 1990, Jovanović, Magaš, 1986). Услед издизања копно на простору Зринске горе и источно од Уне (западни обронци Козаре) седиментација је била изражена у новонасталом заливу који се образовао на простору Зринско-дворске котлине (Šikić, 1990). Тектонским покретима у панону издигнути су и поједини периферни блокови Зринске горе. На потезу од североисточних обронака Зринске горе до наистуренијих делова Петрињског побрђа у Покупљу (Поникварски Гај) формирана је пречага (данашња Храстовачка гора), која је раздвајала басенски простор Глинске котлине и Савске депресије (Pikija, 1987).

Поновним успостављањем везе између Панонског језера и Влашко-пontiјског мора током понта, долази до отицања и постепеног повлачења морске обале. Седиментација се одвијала на подручју Савског тектонског рова, најнижих делова Глинске и Зринско-дворске котлине и мањих изолованих басена. Крајем понта, на прелазу из миоцена у плиоцен, интензивним тектонским покретима дошло је до издизања Трговске и Зринске горе, спуштања Савске депресије и стварања рељефа изразите дисекције. Тектонска активност била је посебно изражена у зони раседања

---

²⁹ Тектонским покретима крајем еоцена формиран је издужен плитководни басен унутар офиолитног појаса. У њему су се таложиле слатководне глиновито-угљевите и језерско-барске наслаге.

главних тектонских јединица (Šikić, 1990, Pikića, 1987, Crnko, Vragović, 1990, Jovanović, Magaš, 1986). Већи нагиби терена, уз одговарајуће климатске услове (изразито топла и влажна клима), били су предуслов настанка интензивног ерозивног процеса. Продукти механичког разарања околног рељефа, често ношени бујичним токовима, таложе се у нижим теренима. Највећа количина еродованог материјала са ширег западног перипанонског простора наталожена је у Савској депресији (Jovanović, Magaš, 1986). Плетикапић (1960) је утврдио да је на потезу између Зринске и Мославачке горе Савска потолина „испуњена у најдубљем делу преко 3 500 m дебелом серијом неогених седимената“ (Crnko, Vragović, 1990). Еродоване палеозојске и тријаске стене Трговске горе таложе се у нижим теренима и покривају знатне површине у виду пролувијалних, речних и језерских седимената (Šikić, 1990). Тектонска активност, појачана ерозија и седиментација у плитком басену континуирано су се одвијали и крајем плиоцена (левантска фаза) (Crnko, Vragović, 1990). Понтске и левантске наслаге представљене су углавном лапорима, песковима, шљунковима, конгломератима, пешчарима и глинама.

На прелазу из неогена у квартар (тј. плиоцена у плеистоцен) тектонским покретима настају нови раседи и почиње коначно обликовање рецентног структурног склопа и савременог рељефа. Читав простор Баније се коначно издиже и окопњава, а у обликовању рељефа примат преузимају спољашње силе. Повлачење језерске воде доводи до ерозије претходно наталожених наслага пескова и шљункова и формирања речних и поточних долина. На подручју Савске депресије (Посавине) почела је да се одвија седиментација барских и алувијалних наслага (Pikića, 1987). За време млађег плеистоцена (током вирма) долази до таложења леса. Највеће површине лес покрива у Посавини и између Петриње и Сиска, док је мање заступљен јужно и источно од Глине, у долинама Шање, Утиње, Суње и Свинице (Crnko, Vragović, 1990, Šikić, 1990, Pikića, 1987).

Данашњи изглед рељеф добија током холоцена. Овај период одликује се денудацијом у вишим и израженим акумулативним процесима у нижим теренима. Таложење седимената делувијално-пролувијалног, барског и алувијалног генетског типа одвија се у долинама Саве, Уне, Купе, Глине, Маје, Жировнице, Суње и њихових већих притока. Седиментне наслаге у највећој мери се састоје од наноса песка, шљунка, глине и муља (Jovanović, Magaš, 1986, Šikić, 1990, Crnko, Vragović, 1990).

3.1.1. Лежишта минералних сировина као фактор регионалног развоја

Комплексна геолошка еволуција, потврђена изузетно хетерогеном геолошком структуром, условила је формирање бројних и разноликих лежишта минералних сировина. На територији Баније су лежишта различитих руда метала, неметала и енергената, која су генетски везна за субмарински вулканизам (почевши од тријаса) и дуготрајне процесе седиментације. Лежиштима руда метала најбогатија је метална зона Трговске горе. Иако је овај простор по бројним лежиштима и рудницима метала познат још од средњег века, преостале резерве се према последњим истраживањима не сматрају економичним. Такође, за рентабилну експлоатацију нису подобне ни преостале резерве угља, лоциране на северним падинама Зринске горе и банијским побрђима. Лежишта неметала идентификована су широм регије. Највећи утицај на савремени економски развој имају лежишта керамичке и ватросталне глине.

На простору Баније регистровано је неколико лежишта **мрког угља**³⁰ и **лигнита**, која се јављају у виду површински мањих, фрагментираних басена. Највећа лежишта мрког угља откривена су у миоценим наслагама Банијског побрђа и северног подножја Зринске горе,³¹ односно у долинама Маје, Утиње, Петрињице и Суње. Истраживања с краја XIX века указала су на потенцијално вишедеценијску рентабилност експлоатације појединих резерви због чега су отворена три рудника у долини Ловче и котлинском проширењу Петрињице. Експлоатација угља отпочела је 1883. године отварањем рудника Ловча, који је био активан, уз краће прекиде, све до Другог светског рата. Почетком XX века отворен је други рудник у Додошима, али је убрзо затворен по завршетку Првог светског рата. Недалеко од Додоша налазио се рудник Тремушњак, чији је угаљ користила топионица у Сиску (каснија железара). Тремушњак је био активан до 1932. године, а преостале резерве су процењене на око 170 000 t (Jurković, 1993). Геолошким истраживањима, која су сроведена у више наврата између 1920. и 1952. године, утврђене су резерве мрког угља у палеогеним седиментима код Бузете, Брубна и Слатине. Експериментална експлоатација вршена је у Брубну, али је рудник убрзо напуштен због танких слојева угља и заглињавања. Лежишта мрког угља и лигнита угља пронађена су и на 10-ак других локација, али су резерве биле безначајне (појава у траговима) или нерентабилне за експлоатацију (Šikić, 1990, Pikića, 1987). Током извођења хидрорегулационих радова у Посавини откривене су наслаге **тресета** западно од Суње, који услед скромних залиха и мале калоричности такође никада није било експлоатисан (Crnko, Vragović, 1990).

На простору Трговске горе идентификовано је више лежишта **гвоздених руда** хематита, сидерита и лимонита: Бешлинац, Бојна, Гвозданско, Томашица, Ресановић Коса, Бреда, Метеризе, Јокин поток, Градски поток, Катарина, Видорија, Кокирна. Експлоатација руда гвожђа одвијала се на Трговској гори још од античких времена па све до 1966. године. Током дугог историјског периода бележено је више повремених прекида рударења који су углавном били узроковани историјским факторима. Током вишевековне експлоатације најквалитетнија лежишта су исцрпљена, а преостале залихе немају економски значај. С друге стране, лежишта лимонита су према садржају метала веома квалитетна, али су залихе мале да би оправдале трошкове експлоатације. У некадашњем руднику Ресановић Коса орудњена зона, просечне дебљине око 13 m, садржи између 42 и 50% гвожђа. На подручју Кокирне (око 8 km западно од некадашњег главног рудника Бешлинца) и Добретино руда се појављује у виду танких слојева или жица у саставу црвених шкриљца средњег тријаса. Секундарне рудне појаве представљене су већим комадима хематита, тешким неколико килограма, са уделом гвожђа до 60%. Лежиште Бојна је специфично због појаве кварцних сочива у руди. Руде овог лежишта садрже свега између 16 и 20% гвожђа, али се одликују значајним садржајем кварца (44-65%). Последњи активни рудници били су Јокин поток и Метеризе, који су гвозденом рудом снабдевали топионицу у Сиску. Изван рудоносне зоне Трговске горе идентификована су мања налазишта лимонита – у горњем току Бузете на западу и код Суње на истоку регије (Šikić, 1990, Crnko, Vragović, 1990). Упркос постојању већег броја лежишта, резерве гвоздених руда нису довољне за економичну експлоатацију, због чега немају утицај на савремени регионални развој.

У сидеритским налазиштима на потезу Сребрењак-Свиница код Матијевића и Зрин-Чатрња код Гвозданског јављају се мање количине олово-цинкане руде галенита, обогаћене **сребром**. На оба локалитета постојао је рудник сребра још у средњем веку.

³⁰ Енергетска вредност експлоатисаног мрког угља на Банији износила је између 16 000 и 18 000 KJ/kg, због чега се заправо може сматрати прелазном мрко-лигнитном врстом. У долини Бузете пронађен је угаљ знатно више калоричности (24 200 KJ/kg), али су залихе биле неекономичне.

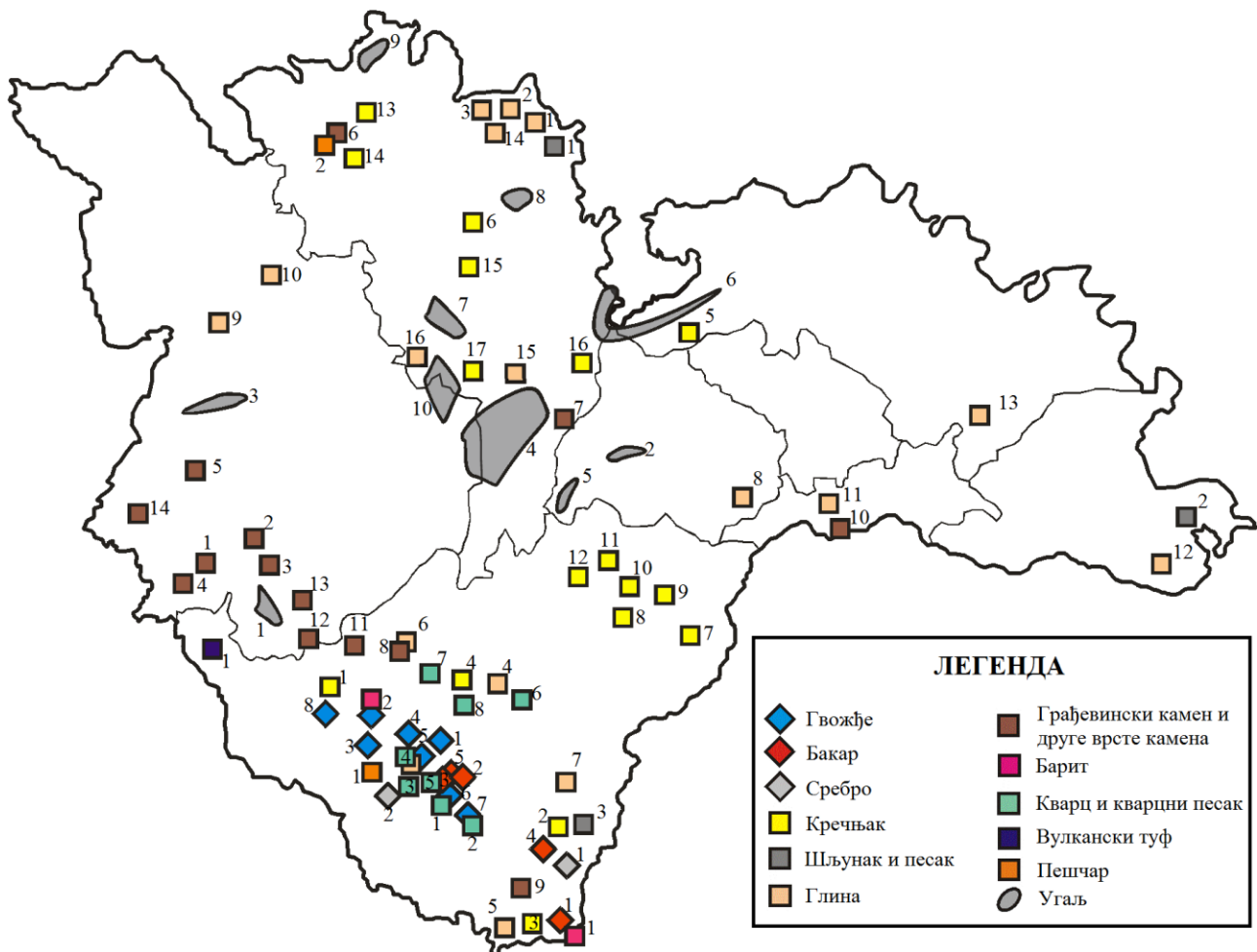
³¹ Незнатне појаве регистроване су и на јужним падинама Зринске горе у атару Зрина.

Према геолошким истраживањима с почетка XX века, лежишта галенита у долини потока Сребрњака одликовала су се изузетно високим садржајем метала (коп Сребрњак 483 g/t, а коп Ева 380-490 g/t сребра). Лежишта у долини потока Свинице имала су мањи садржај сребра (90-180 g/t), а лежишта у реону Зрин-Чатрња још скромнији. (Jurković, 1993).

На Трговској гори лоцирано је неколико налазишта **бакра**, међу којима се истичу некадашња рудишта: Томашица, Градски поток, Косна, Свињица и Катарина. Појава бакра у лежиштима Трговске горе везује се за халкопирит или се попут сребра јавља у склопу руде сидерита. Експлоатација из поменутих рудника одвијала се за време Хабзбуршке монархије (и касније Аустро-Угарске). Највишим садржајем бакра истицала се руда рудника Томашица код Јаворника (7,5% у просеку), која је експлоатисана до 1913. године. Последња истраживања вршена су после Другог светског рата, између 1959 и 1977. године. Утврђени су само тањи рудоносни слојеви, неекономични за експлоатацију, због чега је даље истраживање обустављено (Jurković, 1993).

На територији Баније утврђена су бројна лежишта **керамичке** и **ватросталне глине**. Највеће и најквалитетније резерве налазе се у лежиштима на југозападном ободу Зринско-дворске котлине, у широј околини Рујевца. Експлоатација глине одвијала се на Банији вековима, али су геолошким истраживањима средином XX века откривене највеће резерве код Педља. У атару Педља глина је откривена за време прелиминарних истраживања 1958. године. Опсежни радови на овом локалитету, спроведени од 1968. до 1970. године, потврдили су потенцијално рентабилне залихе, које се пружају у хоризонтаном слоју дебљине од 6,5 до 9 m. Укупне резерве различитих типова глине у Педљу (међу којима се истиче квалитетан каолин) процењене су на око 11 милиона t. Физичко-хемијска својства пружају могућност широке примене – погодна је за производњу шамотне опеке, керамичких плочица, санитарне технике и киселоотпорних производа (Jurković, 1993). На бази великих и квалитетних резерви подигнута је фабрика керамике у Рујевцу. Квалитетне наслаге каолина на ободу Зринско-дворске котлине налазе се и у лежишту Метеризе. Лежиште је случајно откривено при експлоатацији гвожђа почетком XX века. До Другог светског рата каолин овог лежишта користио се за потебе ливнице у оближњем Бешлинцу и у производњи боја. Упркос квалитетној сировини, геолошким истраживањима из 1970. године утврђено је да је лежиште нерентабилно, услед поремећености слојева и малих залиха у условима јамске експлоатације (Šikić, 1990). На подручју котлине налази се још неколико локалитета скромних залиха: Рујевац, Бекин поток, Дупале, Мала Косна, Тргови, Нишевићи, Росуље итд. Лежишта керамичке и ватросталне глине пронађена су и у околини Глине (Глина и долина реке Глине), Петриње (Стнаци) и Хрватске Костајнице (Доња Велешња) (Jurković, 1993). Осим коришћења од стране мештана за сопствене потебе, ова и друга мања лежишта нису имала утицај на регионални развој.

На бази широко распрострањених лежишта **цигларске глине** на Банији су крајем XIX и почетком XX века подигнуте бројне мање циглане. После Другог светског рата изграђени су већи, модерни погони у Глини, Петрињи и Хрватској Костајници. Цигларске глине се углавном јављају на теренима са већим учешћем лесних наслага. Поред тога што представљају основну сировину за производњу шупље и пуне опеке, квалитетније цигларске глине употребљавају се у производњи црепа. Геолошким истраживањима у другој половини XX века откривена су нова лежишта глина, међу којима се по резервама истиче Педаљ (7 од 11 милиона t откривених резерви припада типу цигларске глине). Значајна лежишта су код Глине (400 000 m³) и Костајнице (155 000 m³) и Шаша (150 000 m³), док се лежиште Чешко Село код Петриње сматра најперспективнијим, али резерве нису познате (Šikić, 1990, Pikiја, 1987, Јovanović, Магаš, 1986). Мање залихе налазе се код Петриње (Јазвеник, Велики Клањац, Јабуковац-Краљевчани, Бански Грабовац), Двора (Росуље), Дубице (Јелас поље) (Jurković, 1993).

Гвоzdје - 1-Бешлинац 2-Гвозданско 3-Ресановић Коса 4-Бреда 5-Метеризе 6-Јокин поток 7-Видорија 8-Кокирна
 Бакар - 1-Томашница 2-Градски поток 3-Косна 4-Свињница 5-Катарина Сребро - 1-Сребрењак-Свињница 2-Зрин-Чатрња
 Кречњак - 1-Кокирна-Комора 2-Закопа 3-Добретин 4-Ступница 5-Градуса 6-Храстовица 7-Косијерско брдо 8-Ножинићи 9-Лотине
 10-Дабићи 11-Вукелићи 12-Зрин 13-Г. Мокрице 14-Гора 15-Чунтић 16-Јошавица-Жилић 17-Краљевчани
 Шљунак и песак - 1-Нова Дренчина 2-Тишина 3-Лебреница
 Глина - 1-Нова Дренчина 2-Брковец 3-Станци 4-Педаљ 5-Бјелевина 6-Карлицаме 7-Росуље 8-Доња Велешња 9-Глина 10-река Глина
 11-Поуње 12-Дубица-Јелас поље 13-Шаш 14-Чешко село 15-Јабуковац-Краљевчани 16-Грабовац
 Грађевински камен и друге врсте камена - 1-Бојна 2-Слатина 3-Крчане 4-Клупца 5-Шашева 6-Међураче 7-Бадушница 8-Карлице
 9- Зут 10-Костајница 11-Чавловица 12-Вратник 13-Дангуба 14-Обљај
 Барит - 1-Томашница 2-Гвозданско Вулкански туф - 1-Кобиљак Пешчар - 1-Шестински јарак 2-Међурача
 Кварц и кварцини песак - 1-Јокин поток 2-Видорија 3-Магновац 4-Метеризе 5-Косна 6-Удетин 7-Рудине 8-Вододерине
 Угаљ - 1-Брезово поље-Брубно 2-Превршац 3-Вртљина-Долњаки 4-Додоши-Тремушњак-Мачково Село-Беговићи-Пастуша 5-Ловча
 6-Суња-Комарево-Градуса-Блиња 7-Бачуга-Краљевчани 8-Табориште-Храстовица 9-Небојан 10-Грабовац-Шушњар-Мартинковићи

Карта 5. Лежишта минералних сировина

Подручје Баније располаже значајним резервама различитих врста **грађевинског камена**. Током XX века било је активно више каменолома, од којих су многи од 1990-их година потпуно запуштени. Лежишта кречњака и доломита лоцирана су на падинама Зринске, Трговске и Храстовачке горе. Најпогоднији су као агрегати за бетон или асфалт у изградњи путева или као агрегати у нискоградњи и хидроградњи. Поједина лежишта одликују се стенском масом изузетне чврстоће и високим садржајем CaCO_3 (до 95%), због чега сировна потенцијално има ширу примену. Квалитетни кречњак палеоценске старости из каменолома Шестањ код Међурача користио се за добијање креча, док је миоцени кречњак каменолома код Велике Градусе био намењен железари у Сиску (Šikić, 1990, Pikića, 1987). Локално становништво на више локација врши експлоатацију за сопствене потребе.

Лежишта **кварцног песка** идентификована су у плиоциним седиментима на југу регије (Удетин, Бекин поток, Магновац, Косна). Мање појаве откривене су на Јужном глином побрђу. Процењене резерве у највећем лежишту Удетин износе око 500 000 t. Да би кварцни песак био применљив у индустрији стакла, металургији и производњи керамике, потребан је садржај SiO₂ изнад 98%, док се садржај у лежишту Удетин креће око 80%, а у другим поменутих лежиштима углавном од 92 до 96%. Услед неодговарајуће текстуре и структуре сировина нема велику економску вредност и користи се само у грађевинарству (Jurković, 1993, Šikić, 1990).

Највеће наслаге **песка** и **шљунка** наталожене су на обалама Саве, Купе, Уне, Глине и Петрињчице. Експлоатација се врши у шљункарама код Петриње (Нова Дренчина), Двора (Лебреница) и Хрватске Дубице (Тишина) (Pikića, 1987, Jovanović, Magaš, 1986). На осталим местима локално становништво користи песак за сопствене потребе.

У карбонским седиментима Трговске горе утврђене су мање појаве **барита** (Томашица, Матиновић поток и Гвозданско). Најчешће се јавља у облику сочива и жица, у танким рудним телима, дебљине до 80 cm (Šikić, 1990). Највишим садржајем барита одликује се лежиште Гвозданско (52,3%) (Jurković, 1993). На Банији су идентификована мања и углавном економски безначајна лежишта других неметала: гипс (Рујевац), талк (Дангуба), магнезит (Менићани-Дупале, Ступница), вулкански туф (Цветовићи, Волиња, Бојна), пешчар (Међураче, Шестински јарак) (Šikić, 1990, Jurković, 1993).

3.2. ОСНОВНА ОБЛЕЖЈА РЕЉЕФА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Рељеф Баније формиран је током дуге геотектонске еволуције, почевши од девона. Основне морфолошке целине, громадне планине (Зринска и Трговска гора) и око њих спуштени басени (Панонски басен и Глинска и Зринско-дворска котлина као мањи секундарни басени), настале су као резултат тектонских покрета алпске орогенезе. Зринска и Трговска гора, као најмаркантније и најстарије структуре, део су седиментно-метаморфних геолошких формација из времена палеозоика и мезозика. Међутим, савремене морфолошке одлике добијају услед тектонских покрета, који су били посебно интензивни током миоцена и плиоцена и у постнеогеној фази током квартара. Снажно издизање било је праћено спуштањем околних басена дуж раседа и формирањем главних речних долина. По смиревању тектонских покрета примат у моделовању морфолошких структура преузимају спољашње силе, тј. ерозивно-акумулативни процеси. Поред основних тектонских облика рељефа, на Банији су доминантни флувио-денудациони облици, а у мањој мери крашки и еолски облици рељефа. Поред релативно дуге маринске и језерске фазе, трагови абразионог рељефа нису очувани.³² Посредну улогу у моделовању рељефа до краја XX века имао је човек, који је сечом шума и обрађивањем пољопривредних површина поспешивао ерозивне процесе. На почетку XXI века, денудација узрокована људским фактором везује се за локације захваћене интензивном сечом шума, док је на већем пространству, услед депопулације и смањене пољопривредне активности, антропогени утицај значајно смањен.

---

³² Јован Цвијић је изнео хипотезу да су ниже површи и терасе на простору јужног и југозападног обода Панонског басена, чиме је обухваћена и Банија, абразионог порекла, али је Марковић доказао њихово флувио-денудационо порекло.

3.2.1. Геотектонска рејонизација

На територији Хрватске издвајају се две главне геотектонске јединице – Панонски басен и Динариди. Банија се налази на контакту ове две геотектонске јединице. Међу геотектоничарима, геолозима и географима постоје различита тумачења, како у погледу разграничења две макро геотектонске јединице тако и у погледу њихових подела на мање геотектонске јединице (тј. тектонске јединице вишег и нижег ранга). Различита тумачења потврђују да се ради о геолошки и геотектонски сложенем подручју, чија тектонска рејонизација још увек није у потпуности усаглашена.

Јовичић (1959), Зеремски (1973), Пикија (1986/7), Црнко, Враговић (1990), Јовановић и Магаш (1986) сматрају да на простору Баније условну границу две тектонске јединице представља Савски расед, динарског правца пружања. Према оваквом разграничењу највећи део Баније обухвата јединица Динарида, док јединици Панонског басена припада крајњи североисток регије.³³ У склопу јединице Динарида разликују се два основна, структурално различита простора – Спољашњи и Унутрашњи Динариди. Спољашњим Динаридима припада Санско-унски појас (мезозојско-карбонатна платформа), а Унутрашњим Динаридима Офиолитни појас³⁴ и Кредно-терцијарни појас (Šikić, 1990). Подручје Панонског басена обухвата само једна нижа тектонска јединица – Савска депресија (Pikija, 1987, Jovanović, Magaš, 1986, Crnko, Vragović, 1990) (карта 6).³⁵

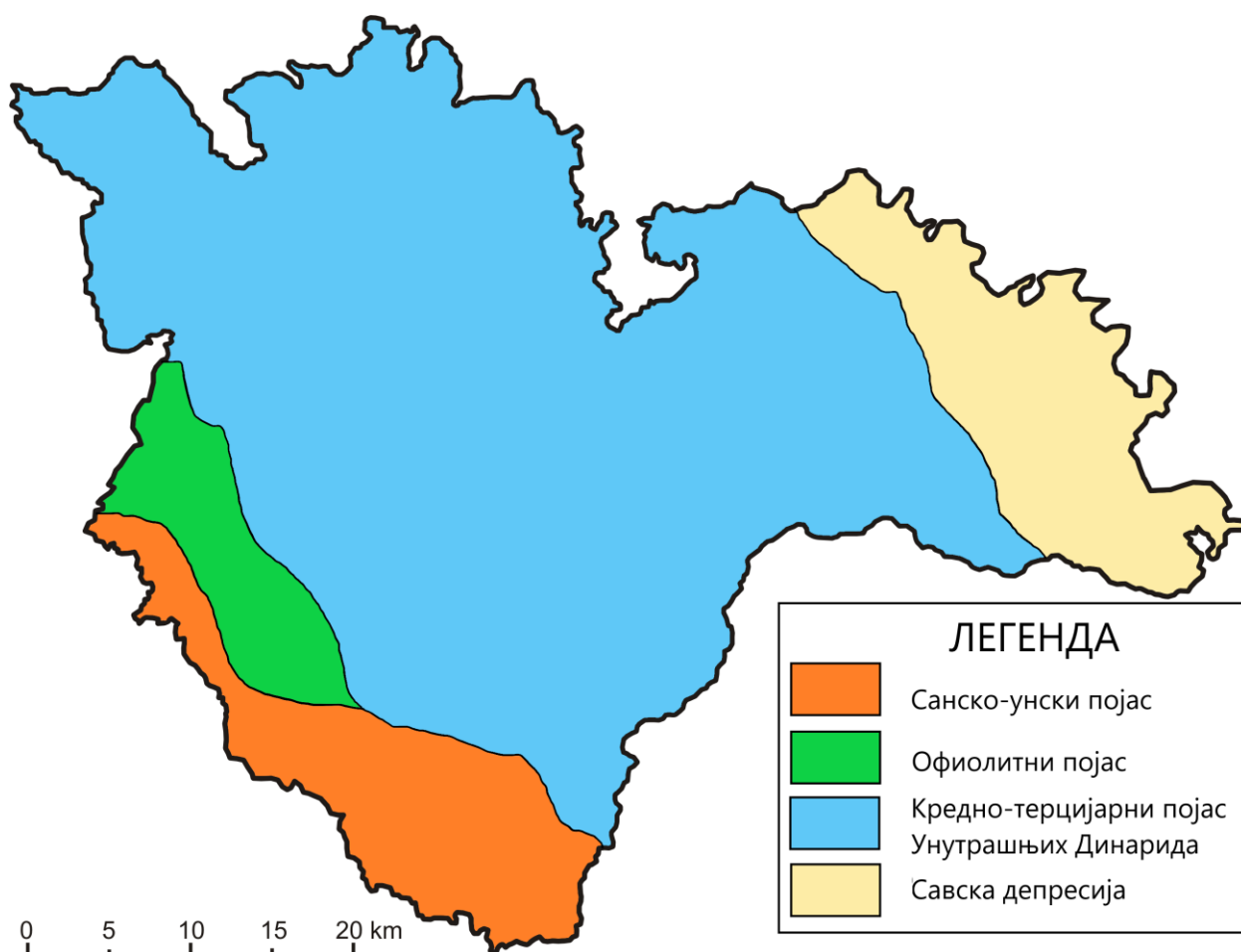
Према генерализованој геотектонској подели југоисточних Алпа, Карпата и Динарида и унутрашњих басена и њеној модификацији за простор Хрватске и Босне и Херцеговине (Mihalić Arbanas et al., 2017), североисточна половина Баније припада Панонском басену, а југозападна Динаридима. Разграничење ове две тектонске јединице умерено је у правцу југозапада и води од Купе, преко Глинске котлине, дуж централног била Зринске горе, до Уне код Костајнице. Томљеновић (2008) и Михалић Арбанас са сарадницима (2017) границу Спољашњих и Унутрашњих Динарида повлаче у правцу јадранске обале, при чему она по дијагонали дели Кордун, Цазинску и Босанску Крајину. Према томе, читав брдско-планински простор Баније припада Унутрашњим Динаридима. У склопу Унутрашњих Динарида Михалић Арбанас и сарадници (2017) разликују неколико мањих тектонских јединица, од којих се на Банији динарским правцем пружају две: зона Пред крша и Босанског флиша и Динаридска офиолитна зона (Западно Вардарска офиолитна зона). Зона Пред крша и Босанског флиша обухвата Трговску гору и југозападне обронке Зринске горе. Динаридска офиолитна зона представља уску и компактну тампон зону између зоне Босанског флиша и Панонског басена. Обухвата готово читаво било Зринске горе, изузев североисточних обронака и побрђа и Храстовачке горе. Северозападни делови Баније припадају Панонској геотектонској јединици, при чему се јединица која обухвата шири простор Посавине назива зона Саве. Зона обухвата Банијску Посавину,

³³ Према Петковићевој морфоструктурној подели, ова граница је раздвајала две зоне Динарида – Централне и Унутрашње са острвским планинама. Петковић је за разлику од многих геотектоничара простор праве Панонске масе повукао у правцу границе са мађарском.

³⁴ Офиолитни појас на Банији обухвата простор између долине Глине и Ступнице. Представља крајњи северозападни део овог тектонског појаса, који се протеже дуж Динарида од северозападне Хрватске до југозападне Србије (Garašić, Vrkljan & Majer, 2004). Овај структурни склоп на Банији није компактан, већ је у долини Жировнице и јужним деловима Зринско-дворске котлине и северозападно од река Шашеве и Глине прекривен дебелим неогенским и квартарним седиментима (Šikić, 1990).

³⁵ У старијој геолошкој литератури најчешћи назив за подручје долине реке Саве низводно од Загреба био је Савска потолина (Crnko, Vragović, 1990), да би га у савремено доба потиснуо назив Савска депресија.

али и брдско-планинске терене (Храстовачка гора и североисточни обронци Зринске горе).

Карта 6 – Геотектонска рејонизација Баније

3.2.2. Тектонски облици рељефа

Зринска гора је централна банијска планина, најпространија, највиша и најистакнутија морфоструктура у рељефу. Пружа се правцем југозапад-североисток на дужини од око 30 km. Највиши врх Пирамида (616 m), познат и под називом Присјека, уједно је највиши врх регије. Назив је добила по чувеној хрватској племићкој породици Зрински и старом граду Зрину, њиховом најзначајнијем центру.³⁶

Језгро планине изграђено је од старих палеозојских и мезозојских стена. У повлати највиших делова планине учествују претежно флишне палеогенске наслагe (конгломерати, пешчари, меки кречњаци и лапори), а ниже падине су прекривене трансгресивним слатководним седиментима миоцена. Мезозојске стене, јурске и кредне старости, избијају на површину на крајњим источним и западним обронцима. (Šikić, 1990, Crkvenčić, 1974b)

³⁶ У географској и историјској литератури назив се може срести у облику – Зрињска гора. Зринска гора, као и друге ниже планине у крајшким областима дуго су биле без одређеног и општеприхваћеног назива. У другој половини XIX века ове просторе истраживали су геолози из Беча, који су планине и друга узвишења називали и ограничавали према својим потребама на разне начине (Hirc, 1905). Чувени хрватски географ, Петар Матковић (члан САНУ), у свом делу „Orografska razredba južno-hrvatske visočine i njezina hipsometrijska razmjera“ из 1872. године, уводи у званичну географску терминологију називе Зрињска, Трговска и Петрова гора (Matković, 1872).

Зринска гора представља типичан хорст радијалног ширења, попречног распореда обронака и тектонски предиспонираних, дугих, уздужних долина. Сложена структура резултат је вишеструких интензивирања и смиривања тектонских покрета, односно издизања и спуштања блокова. Издизању планине највише су допринели вертикални (раседни) орогени покрети, али је рељеф делимично захваћен тангенцијалним покретима алпске орогенезе.³⁷ Главно издизање блокова везује се за период неогена и плеистоцена, док су током холоцена пресудан значај у моделовању рељефа имали флувио-денудациони процеси (Matas i Braičić, 2010). Раседи различитих праваца пружања предодредили су сложеном строкуру. Они одвајају поједине мање, локалне хорстове и обронке (Шамарица, Калине, Вратник, Гладновац, Попов гај, Карлица, Вранова глава) који се називају и косама (Анђелина, Микина, Попова, Пашина, Марина, Липова, Дуга коса итд.). На основу такве морфологије Хирц (1905) је истицао да Зринска гора нема право орографско средиште и јасно изражен труп и главно било, око ког се ређају споредна била, спуштају огранци и изданци, „већ је цело горје налико сведеној, штитоликој плочи“. Матас и Браичић (2010) слично примећују да Зринска гора представља „сплет била, гребена и коса“.

Фотографија 1. Зринска гора
Фото: Александар Ковјанић

Најзначајније и највеће било, са кога се уздиже највиши врх Пирамида, је Шамарица.³⁸ Шамарица обухвата централне и источне делове планине. Од горњих токова Петрињчице и Ступнице (раседа меридијанског пружања) протеже се у правцу североистока на дужини од 10-ак km. Поред Пирамиде, међу врховима се издваја још један изнад 600 m н.в. (Криводол, 602 m). Шамарица и остала нижа била и косе постепено се и степеничasto спуштају ка Посавини и Поуњу на истоку и североистоку,

---

³⁷ У подини су стенски комплекси који су претходно набрани током палеозоика и мезозоика.

³⁸ Због већег пространства, више релативне висине у односу на остала била и широке укореењености и употребе термина међу локалним становништвом, понекад се у старијој литератури и на старим картама цела планина поистовећује са Шамарицом. Овome је допринело и релативно касно афирмисање званичног назива Зринске горе (упркос евидентној употреби тог термина у протеклим вековима, што потврђују старе карте). Интересантно је да и у савременом добу локално становништво које живи у подножју Шамарице, планину не назива Зринском гором, већ искључиво – Шамарица.

ка Глинској котлини на западу и према Зринско-дворској котлини и Поуњу на југу. Југозападним обронцима Зринска гора се везује са Трговском, а северним обронцима са Храстовачком гором. Међу појединим географима (Хирц, Матас) влада мишљење да су Трговска и Храстовачка гора заправо саставни делови Зринске горе или да све три морфолошке структуре заједно сачињавају „Зринско горје“. Међутим, Трговска гора има другачију тектогенезу, геолошки састав и динарски правац пружања. Поред наведеног, Зринска и Трговска гора су две засебне морфоструктуре, које остварују контакт на периферији својих била. Храстовачка гора такође се одликује типичним динарским правцем пружања, али у погледу геолошког састава и тектогенезе постоје подударности са Зринском гором (Šikić, 1990, Pikića, 1987).

Највећи део Зринске горе прекривен је буковим, храстовим и кестеновим шумама, које су посебно густе у вишим висинским појасевима. Упркос широком присуству кречњачких стена, крас је слабо развијен – одликује се површински малим, танким и фрагментираним кречњачким партијама. Од крашких облика рељефа примећују се вртаче, које се местимично појављују на планини и обронцима.

Трговска гора³⁹ се простире на југозападу регије и представља граничну планину са Босном и Херцеговином (ентитетом Федерација БиХ). Динарски се протеже на дужини од 25 km између Уне, Жировнице, Баштре и горњег тока Бужимице. На појединим потезима државна граница одступа од централног гребена, због чега се највиши врхови планине, Радач (629 m) и Ђорковача (603 m), налазе на територији БиХ. На простору Баније највиши врх је Кокирна (534 m).

Трговска гора је типичан хорст, у чијем су формирању били доминантни процеси раседања (Kekuš, 1990). У хетерогеној геолошкој грађи учествују палеозојске и мезозојске стене седментне стене, прожете партијама рудоносних еруптива и метаморфита. На Трговској гори пронађене су мање партије шкриљаца и пешчара, које датирају из девона (најстарије стене на простору регије), док највеће пространство покривају стене карбонске старости. На северозападу, југу и истоку планине налазе се седименти настали током тријаса (Šikić, 1990). Према саставу стена Трговска гора се може окарактерисати као геолошки мозаик.

Највећи део планине обрастао је густим шумама, изузев уских и најнижих долињских зона око насеља. Трговска гора је кроз историју имала значај као стратешко, вишевековно, погранично узвишење између Аустријског и Отоманског царста. Током средњег века била је позната по бројним рудницима метала, од којих су поједини били у функцији све до средине XX века.

Храстовачка или **Храстовичка гора**⁴⁰ представља хорст динарског правца пружања, чије је издизање започело у неогену уз уздужне раседе. Нарочито је изражен уздужни расед са североистичне стране. Геолошким истраживањима утврђено је значајно издизање дуж тог раседа и у квартару (Pikića, 1987), али и приликом рецентне сеизмичке активности с краја 2020. године. Према појединим тумачењима (Matas, Braičić, 2010, Hirc, 1905) Храстовачка гора представља северозападни, истурени огранак Зринске горе. Протеже се на дужини од 25 km између реке Суње (од лакастог скретања код Кукурузара) на југоистоку до меандра Купе на северозападу, низводно до ушћа Глине. Одликује се релативно малом висином, заравњеним узвишењима, стрмим и пошумљеним странама (Matas i Braičić, 2010). Највиши врх Цепелиш (415 m) уздиже се изнад села Храстовице, јужно од Петриње. Специфичну морфолошку одлику представљају епигенетске долине. Епигенијом Петрињчице подељена је на источни и западни део (у западном делу запажају се и мање епигеније Утиње и Шање). У кречњацима Храстовачке горе развијен је мерокрас (Hirc, 1905).

³⁹ Ретко се још назива Бужимска гора (по Бужиму у Цазинској Крајини).

⁴⁰ Позната је и под називом Петрињска гора.

Глинска котлина је тектонски спуштен и ниским Глинским (Банијским) побрђем индивидуалисан облик рељефа. Издужена је у облику српа (15 km), са максималном ширином код Глине (око 4 km), по којој је добила назив. Дном котлине протиче и истоимена река. Котлина је изграђена од неогених песковитих и лапоровитих глина и мањим делом од квартарних седимената. Дебљина седимената креће се између 1 000 и 2 000 m. Током неогена котлина је представљала залив Панонског мора. Накнадни тектонски покрети, који су се одвијали крајем неогена и у постногеној фази, и флувио-денудациони процеси, утицали су на савремена структурно-морфолошка обележја (Šikić, 1990, Ke kuš, 1990, Crkvenčić, 1974b, Ke kuš, 1984, Prelogović, 1975). Са аспекта регионалног развоја, Глинска котлина има важну саобраћајну улогу (већу и од Покупља), јер је долином Глине остварена друмска и железничка веза Баније и Кордуна. Поред саобраћајног значаја, котлина и њен обод представљају зону веће концентрације становништва и економских активности.

Карта 7. Главне морфолошке структуре

Зринско-дворска котлина⁴¹ обухвата простор између Зринске горе и Жировнице. Простире се између Зрина и Двора, по којима носи назив, у дужини од 15 km. У геолошкој грађи доминирају насlage миоцена, плиоцена и квартара, чија се дебљина процењује до 2000 m (Ke kuš, 1990). Представља дислоциран и комплексан тектонски ров. Раседним низом од Ступнице до Дивуше котлина је подељена на два дела. Јужни, нижи део је јасно изражен је у рељефу (ограничен побрђем у долинама Уне,

⁴¹ У краћем облику – Дворска котлина (Vognar, 1999). Према историјским изворима и старим картама простор котлине се некада називао Зрино поље или Зринско поље.

Ступнице и Жировнице) и спуштен у односу на северни, виши део котлине (Šikić, 1990). У погледу еволуције током неогена и квартара може се повући паралела са настанком Глинске котлине. Морфолошки се истичу дубоке и дуге уздужне долине Јавошнице, њених саставница и притока (Hirc, 1905). Зринско-дворска котлина, после Поуња, представља простор најплоднијег земљишта, развијене пољопривреде и највеће концентрације становништва у јужном делу Баније.

Банијска побрђа су брежуљкасто-брдовити делови регије, просечне надморске висине од 100 до 300 m. Представљају прелазне структуре између Зринске и Храстовачке горе према Посавини, Поуњу и Покупљу. Главни период издизања везује се за плиоцен и квартал, док су у грађи присутне и старије насlage палеогена и миоцена. Побрђа нису јединствена и условно се могу поделити на Глинско (Банијско) и Посавско (Петрињско-дубичко). Морфолошки су изразито диференцирана и рашчлањена изменом мањих синклинала и антиклинала. Тектонским покретима побрђа су разломљена на мање блоковске структуре. У коначном обликовању банијских побрђа водећу улогу имали су флувио-денудациони процеси. Међутим, од почетка XX века све је значајнији и антропогени фактор. Услед сече храстових и букових шума ерозивни процеси (спирање, клижење тла, јаружање) су интензивирани (Vognar, Blazek, 1987).

Посавско или Петрињско-дубичко побрђе представља релативно издигнуто подручје између Храстовачке горе и раседа према доњем Покупљу и Посавини (Савској потолини). Свега пар ката ове благо заталасане површине премашују надморску висину од 200 m. Побрђе постепено тоне према северозападу, док се од централног дела структуре степеначасто спушта према Савској потолини. У јужном делу пресечено је суњским раседом меридијанског правца пружања (Pikija, 1987, Jovanović, Magaš, 1986, Hirc, 1905, Бошњак, 1938). Структурно је подељено на три дела: Банијско-петрињско побрђе, Банијско-суњско побрђе и Дубичка брда.⁴²

Глинско или Банијско побрђе смештено је између обронака Зринске и Петрове горе. Одликује се релативно слабом дисекцијом (изузев у крајњим јужним и северним деловима), бројним сувим долинама и јаругама. Ерозивним процесима погодује литолошки састав терена, у ком доминантно учешће имају плиоцени конгломерати, пескови, песковите глине, пешчари и лапори. Мање површине прекривене су лесом и кварталним наслагама сличним лесу (песковити и глиновити силт). Попут Посавског, Глинско побрђе такође није јединствено, већ се састоји од три раздвојене структурне целине (Северно, Јужно и Источно побрђе) које окружују Глинску котлину.

Северно побрђе обухвата простор између река Глине и Купе. На западу прелази у Кордун, све до реке Трпче (условно до Кремешнице, обронка Петрове горе). Брежуљци у просеку достижу 190-210 m н.в. (највише главице високе су 222 m – Добренића брдо и Врановнина (Гата)) (Vognar, Blazek, 1987).⁴³

Источно побрђе се простира између река Глине, Маје, средњег тока Петрињчице, северних падина Зринске горе и југозападних падина Храстовачке горе. Морфолошки је доста сложеније у поређењу са Северним побрђем. Највиша ката налази се на Вуковић брду (356 m), али највећи део побрђа није виши од 200-250 m. На простору Источног побрђа укршта се више раседа, због чега лактаста скретања река и потока нису реткост (Маја, Бручина). У рељефу се истичу бројне суве долине и јаруге (20-30 на km²), при чему могу бити дуге по више стотина метара и дубоке до 50-60 m. Поред литолошког састава, на интензитет денудационих процеса утичу виши нагиби терена, у односу на простор Северног побрђа (Vognar, Blazek, 1987).

⁴² Дубичка брда смештена су између Уне и Саве, због чега их Хирц (1905) назива Посавско-поуњски хумови, док је међу локалним становништвом овај простор познат под називом „Банијски трокут“.

⁴³ Највиша ката Северног побрђа налази се на Кордуну, источно од Вргинмоста – Лубарда 231m.

Јужно побрђе је највише и литолошки најсложеније побрђе. Заузима простор између границе са Босном и Херцеговином и долина Глине и Маје, а према југоистоку прелази у обронке Зринске горе. Одликује се просечним висинама између 200 и 400 m, израженом рашчлањеношћу и већим нагибима терена. Поред терцијарних седимената заступљене су магматске и метаморфне стене. Значајно присуство пешчара и пескова омогућило је интензивну флувијалну ерозију, јаружања и спирања тла (Bognar, Blazek, 1987).

3.2.3. Рецентни сеизмички покрети

Банија је једна од регија које су смештене на границама сучељавања већих тектонских јединица Панонског басена и Динарида.⁴⁴ Посматрано и у оквирима бивше СФР Југославије, простори Посавине и Покупља спадају у најтруснија подручја (Marković, 1981, Prelogović, 1975). Јачим земљотресима, наглим променама и деформацијама нису најугроженији простори дуж главних, уздужних раседа, већ зоне сукобљавања млађих раседа с поновно активираним старим раседима другог правца пружања (Kekuš, 1984, Prelogović, 1975).

Подрхтавања тла на простору Баније изазвана су земљотресима са епицентром на њеној територији или у ближим и даљим трусним областима. Најјачи земљотрес на Банији током XX века догодио се 8. октобра 1909. године.⁴⁵ Епицентар је био 10 km северно од Покупског (на левој обали Купе), наспрам глинских села. Земљотрес магнитуде 5,8 по Рихтеру (VIII степена Меркалијеве скале) осетила је цела Банија и северозападна Хрватска. Двоје људи је изгубило живот, а причињена је велика материјална штета (Dasović i dr., 2021). Од тог земљотреса до 2019. године догодило се неколико стотина земљотреса са епицентром на простору Баније. Огромна већина ових земљотреса била је изузетно ниских интензитета, које детектују само сеизмографи. Неколико десетина земљотреса било је магнитуде између 3 и 5 по Рихтеру.⁴⁶

Последњи разорни земљотреси погодили су Банију 28. и 29. децембра 2020. године.^{47,48} Раног јутра 28.12.2020. догодио се јак земљотрес магнитуде 5 по Рихтеру, са епицентром код Петриње (5 km југозападно од града код села Страшник). Током дана уследили су земљотреси јачине 4,7 и 4,1 по Рихтеру и низ других потреса мањег интензитета. Земљотрес је изазвао велику материјалну штету, а осетио се на целој Банији и околним подручјима Средње Хрватске и северозападне Босне. Следећег дана догодила су се три јача земљотреса. Банију су током раног јутра затресла два земљотреса, магнитуде 5 и 5,2 по Рихтеру, са епицентрима у близини Петриње. Међутим, касније се догодио још разорнији земљотрес, магнитуде 6,2 по Рихтеру (6,4 моментне магнитуде) и интензитета VIII-IX степена по Меркалијевој скали у епицентру.

⁴⁴ Хрватска се налази у периферној зони Средоземља, једне од сеизмички најактивнијих и најнестабилнијих зона на свету. Простор Динарида је током алпске орогенезе снажно издигнут, при чему геолошка еволуција још увек траје. Са обе стране планинског система налазе се две сеизмички лабилне зоне – јадранска и савска (панонска). Тектонске активности често се манифестују у виду земљотреса дуж ширег појаса колизије тектонских јединица.

⁴⁵ Земљотрес има велики значај за историју геофизике и сеизмологије. Проучавајући овај земљотрес чувени хрватски научник Андрија Мохоровичић открио је положај доње границе литосфере, која је по њему названа Мохоровичићев дисконтинуитет или Мохо слој.

⁴⁶ https://www.pmf.unizg.hr/geof/seizmoloska_sluzba/mjesec_dana_od_glavnog_petrinjskog_potresa

⁴⁷ Исте године у марту догодио се снажан земљотрес (5,5 степени по Рихтеру) са епицентром на Медведници код Загреба (Bonevska i dr., 2020). Земљотрес се осетио и на Банији, али тада на овом простору није било већих последица.

⁴⁸ Пре ових снажних земљотреса, 15. децембра 2020. године регистрован је код Хрватске Костајнице слабији земљотрес, јачине 2,7 по Рихтеру (Ros Kozarić, 2020).

Епицентар је такође био код Страшника, у околини Петриње. Земљотрес се осетио у готово целој Хрватској, Босни и Херцеговини и Словенији, јужним деловима Аустрије, на североистоку Италије, југозападу Мађарске, северним и западним деловима Србије. Лагана подрхтавања осетила су се и на ширем простору Средње и Југоисточне Европе (Dasović i dr., 2021). Након овог најјачег удара уследио је низ јаких накнадних земљотреса. Већина епицентара лоцирана је дуж Петрињског раседа, у уском појасу подножја Храстовачке горе. Повремена подрхтавања тла нису престала ни годину дана након земљотреса. До средине децембра 2021. године забележено је скоро 1 400 потреса магнитуда једнаких или већих од 2 по Рихтеру и на хиљаде потреса нижег интензитета.⁴⁹

Фотографија 2. Центар Петриње 2021. године
Фото: Александар Ковјанић

Земљотрес је проузроковао извесне геоморфолошке промене и ретке секундарне појаве. Истраживањима Државне геодетске управе, на ширем простору епицентра, утврђена су хоризонтална и вертикална померања тла. Средње вредности хоризонталног померања контролних тачака показују да се подручје Петриње померило 45 cm према југоистоку,⁵⁰ Сиска за 10 cm према истоку, а Глине 10 cm у правцу северозапада. У погледу вертикалних померања, североисточно крило раседа је спуштено (са максималним спуштањем за 30 cm на месту Петриње), док се југозападно крило издило (максимално 40 cm на простору између Слане, Горе и Глинске Пољане).⁵¹

⁴⁹ https://www.pmf.unizg.hr/geof/seizmoloska_sluzba/potrosi_kod_petrinje/2020-2021

⁵⁰ Тачка максималног померања достигла је готово 1 m.

⁵¹ <https://oikon.hr/hr/analiza-pomaka-tla-u-petrinji-i-okolici-nakon-razornih-potrosa/>

На површини тла примећене су пукотине, одрони и клизишта широм Баније. У околини Петриње и Сиска веће површине захваћене су ликвефакцијом – појавом песка и муља на површини избијањем из пукотина.⁵² Ова необична појава последњи пут је виђена после разорног земљотреса који је погодио Покупље 1909. године. Локално становништво пријављивало је сличне појаве наглог избијања воде и муља из бунара и земље. Упоредо са активирањем старих клизишта, уочена је и појава нових клизишта узрокованих ликвефакцијом. У недељама и месецима након земљотреса отварањем рупа у земљи, њиховим ширењем и продубљивањем, стварале су се постзеизмичне, суфозијске, саломне вртаче (Dasović i dr., 2021). Вртаче су округлог или елипсастог облика, а дно им је обично испуњено водом. У завршној фази ширења пречник је износио неколико метара, мада је највећа достигла пречник од 30 m и дубину од 15 m. Интересантно је да највећи број ових вртача није настао на директно погођеном, епицентралном подручју. Највећа концентрација од преко преко 160 вртача⁵³ забележена је у долини Суње, у атарима села Меченчани и Боројевићи.⁵⁴ У овом крају представљале су посебну опасност због појављивања у близини кућа и других објеката.

Земљотрес је однео седам људских живота,⁵⁵ а десетине људи је било повређено. Нанета је огромна материјална штета због кумулативног утицаја серије земљотреса – уништени су и оштећени многи стамбени и привредни објекти, јавне установе и споменици културе, верски објекти, саобраћајнице, насипи и остала инфраструктура. Највећу материјалну штету претрпели су Петриња (у потпуности је уништено старо историјско језгро), Глина, Сисак и околна села. Оштећења на стамбеним и привредним објектима забележена су у појединим селима дворског и коштајничког краја, као и ван Баније, у суседним регијама на простору Хрватске и Босне и Херцеговине.

Земљотрес на Банији с краја 2020. године уједно је најразорнији земљотрес који је погодио Хрватску у протеклих 140 година. Његова разорна моћ оставила је дугорочно негативне последице економске и демографске природе, чиме су дотадашњи неповољни социоекономски трендови на Банији додатно интензивирани.

3.2.4. Морфометријске одлике рељефа

Морфометријске одлике рељефа чине групу основних фактора регионалног развоја Баније. Рашчлањеност рељефа, надморска висина, углови нагиба и експонираност терена у значајној мери утичу на предиспонираност терена у погледу коришћења земљишта, насељавања, саобраћајне повезаности и других привредних активности.⁵⁶

Банија се одликује умереном рашчлањеношћу рељефа. Најнижа тачна на Банији лоцирана је на обали Уне, где река напушта регију, низводно од Хрватске Дубице (90 m). Највишу тачку регије представља највиши врх Зринске горе – Пирамида (616 m). Висинска разлика између ове две екстремне тачке износи 526 m, а средња надморска висина регије 210 m, што указује да се ради о регији у којој преовладава равничарски и брдски рељеф. Низијски појас обухвата 292,6 km² (14% површине регије), долинско-

⁵² Осим избијања песка дуж пукотина, у Бресту Покупском крај Петриње појавили су се мањи облици попут пешчаних „вулкана“.

⁵³ <https://dnevnik.hr/vijesti/potres/i-dalje-se-otvaraju-nove-vrtace---688926.html>

⁵⁴ <https://dnevnik.hr/vijesti/potres/otvorila-se-nova-rupa-u-mecencanima---663761.html>

⁵⁵ На Банији је погинуло шест особа – једна особа у Петрињи, а пет особа у селу Мајске Пољане, недалеко од Глине. Ван подручја Баније страдала је једна особа у Жажини (село на левој обали Купе).

⁵⁶ Хипсометријски појасеви, углови нагиба рељефа и експозиције терена одређени су на основу компјутерске анализе дигиталног модела рељефа у програму „Quantum GIS“ (Q-gis).

котлински и брежуљкасти 947,4 km² (45,5%), брдски 814,8 km² (39,1%), а нископланински свега 29,2 km² (1,4%)

У рељефу Баније издвојено је шест **хипсометријских појасева**: 90-100 m, 100-200 m, 200-300 m, 300-400 m, 400-500 m и 500-616 m (табела 1, карта 8).⁵⁷ Хипсометријски појас са најнижом надморском висином (90-100 m н.в.) обухвата низијски простор површине 292,6 km² или 14% регије. Највећи део овог хипсометријског појаса припада микрорегији Посавини. Остали, површински мањи, низијски терени пружају се уз доње токове Купе и Уне. Иако нижи терени представљају најнасељеније и економски најзначајније просторе, ово „правило“ на примеру Баније није потврђено. У Посавини доминантну површину заузимају шуме, периодично плављено и мочварно тло. Из тих разлога она није била погодна за бављење пољопривредом и насељавањем. Земљиште уз доњу Купу и доњу Уну такође је периодично плављено, али су овде услови за земљорадњу повољнији. У овом висинском појасу налази се само 12 насеља (од укупно 267 у регији), од којих је 9 лоцирано уз Саву на обалским гредицама. Највеће насеље је Хрватска Дубица, смештена у Поуњу, као једини општински центар међу насељима овог појаса.

Табела 1. Хипсометријски појасеви

Хипсометријски појас (m н.в.)	Површина (km ²)	Површина (%)
90-100	292,6	14
100-200	947,4	45,5
200-300	458,5	22
300-400	239,7	11,5
400-500	116,7	5,6
500-616	29,2	1,4
Укупно	2 084,0	100,0

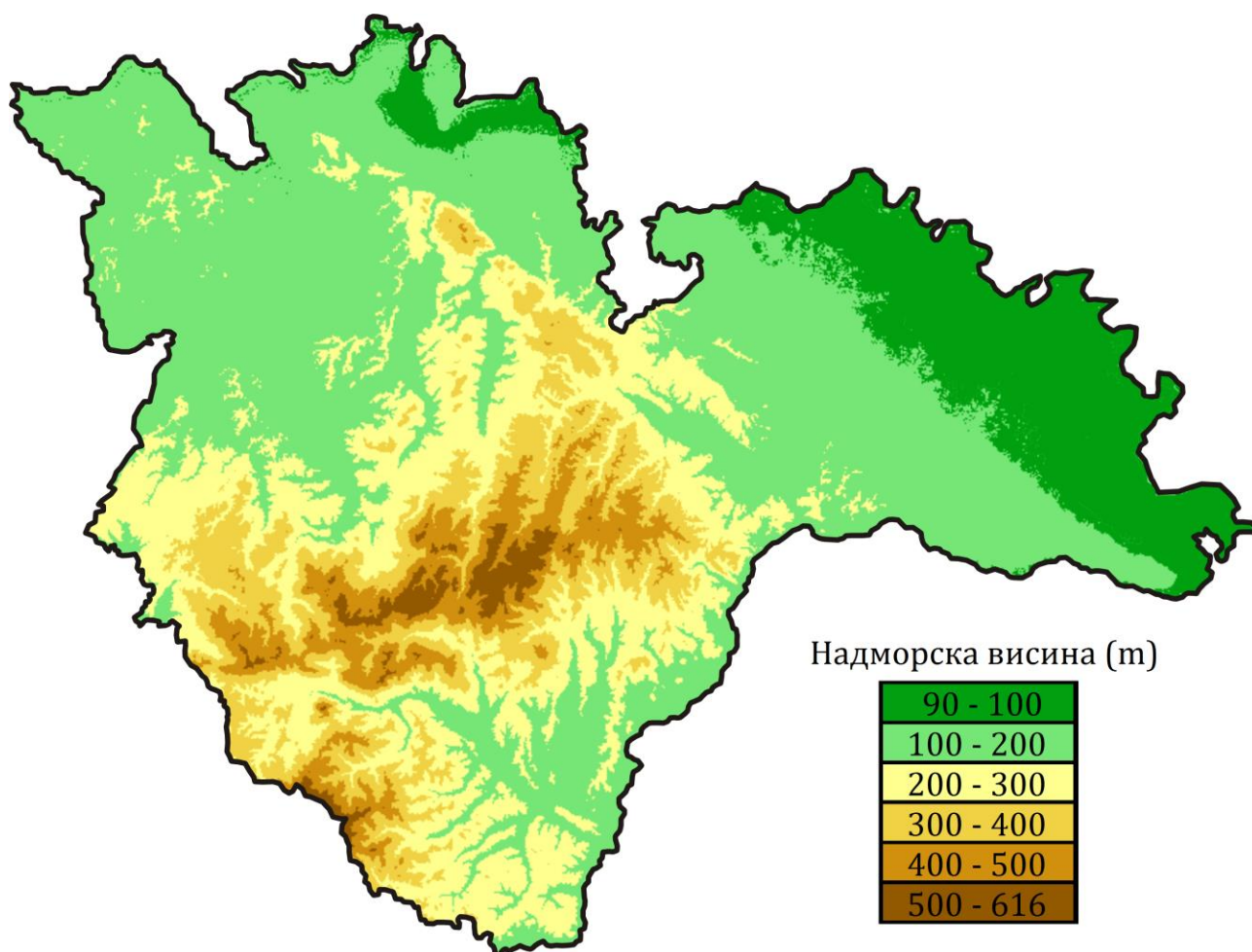
У хипсометријском појасу од 100 до 200 m н.в. простира се скоро половина територије Баније (947,4 km² или 45,5%). Чине га котлинска дна, долињски и брежуљкасти терени: Глинска котлина, Зринско-Дворска котлина, долина Уне, долина Купе, долине Жировнице и њених притока и највећи део банијских побрђа. У социоекономском смислу ово је најзначајнији висински појас, са највећом концентрацијом привредних активности, становништва и насеља. Морфолошке одлике у комбинацији са хидрографским одликама и одговарајућим педолошким покривачем чине ове терене најповољнијим за пољопривредну производњу (подједнако повољни за земљорадњу и сточарство), изградњу насеља и саобраћајница. Овде је лоцирано преко две трећине насеља (186), међу којима је преосталих седам општинских центара (Петриња, Глина, Суња, Хрватска Костајница, Мајур, Доњи Кукурузари и Двор).

Други по површини појас заузима виши брежуљкасто-брдовити хипсометријски појас од 200 до 300 m н.в. (458,5 km² или 22%). Њему припадају подножја Зринске, Трговске и Храстовачке горе, њихови најнижи обронци и највиши делови Посавског побрђа, Северног и Источног Глинског побрђа. Ораничне површине постепено уступају место густим банијским шумама и пашњацима већ на овим надморским висинама. Заступљеност насеља (55) сразмерна је уделу овог појаса у укупној површини.

⁵⁷ Хипсометријски појасеви издвојени су методом боја у програму Q-Gis. Уз помоћ истог програма израчуната је површина сваког појаса и његов процентуални удео у односу на укупну територију регије. За граничне изохипсе узете су главне изохипсе на сваких 100 m надморске висине, изузев у случају последњег, највишег појаса.

Хипсометријски појасеви од 300 до 400 m н.в. (11,5%) и од 400 до 500 m н.в. (5,6%) обухватају брдске терене банијских планина и највише делове Глинског побрђа. Највиши, благо засвођени делови Храстовачке горе обухваћени су овим висинским појасевима, укључујући највиши врх Цепелиш (415 m). Ово је појас густих шума и пашњака. Површински значајније и плодне оранице простиру се на прелазном простору између северних обронака Зринске горе и Храстовачке горе. У брдским крајевима с порастом надморске висине погоршавају се услови за изградњу путева и бављење земљорадњом, што је резултирало малом концентрацијом насеља (14). Сва насеља су смештена у нижем висинском појасу од 300 до 400 m. Највиша насеља на Банији су Чавловица и Брубно. Лоцирана су на западним огранцима Зринске горе, на надморској висини око 380 m. Међутим, поједини засеоци банијских села налазе се у вишем појасу између 400 и 500 m.⁵⁸

Карта 8. Хипсометријски појасеви

Највиши хипсометријски појас (500-616 m) захвата најмању површину од 29,2 km² или 1,4% територије. Унутар овог висинског појаса налазе се највиши делови Зринске и Трговске горе, ограничени на ниске врхове и мало веће, раздвојене и благо засвођене просторне целине.

Нагиб терена представља значајан предуслов ерозивних и акумулативних процеса и њихових интензитета. Њиме су директно или индиректно предодређени и

⁵⁸ Средиште и највећи број заселака села Љесковац (општина Двор) налазе се у висинском појасу од 200 до 300 m. Многи удаљени засеоци овог изразито разбијеног насеља налазе се у вишим појасевима, а куће засеока Сенадери допиру скоро до 500 m н.в.

остали природни процеси у простору (формирање типова земљишта или његових одређених својстава, доминантан тип вегетације, водни режим). На тај начин, нагиб терена се различито манифестује на друштвене елементе (могућност пољопривредног искоришћавања и тип култивисања, изградња саобраћајница, објеката и друге инфраструктуре). Терени нагиба до 10° захватају 77,7% територије. Упркос великом уделу заравњених терена, који имају повољније предиспозиције за економске активности и насељавање, значајне површине су под мочварама и шумама, посебно у Посавини. Стрмији терени чине 22,3% површине Баније. Доминирају у брдско-планинском подручју и долињским сужењима нижих терена (табела 2, карта 9).

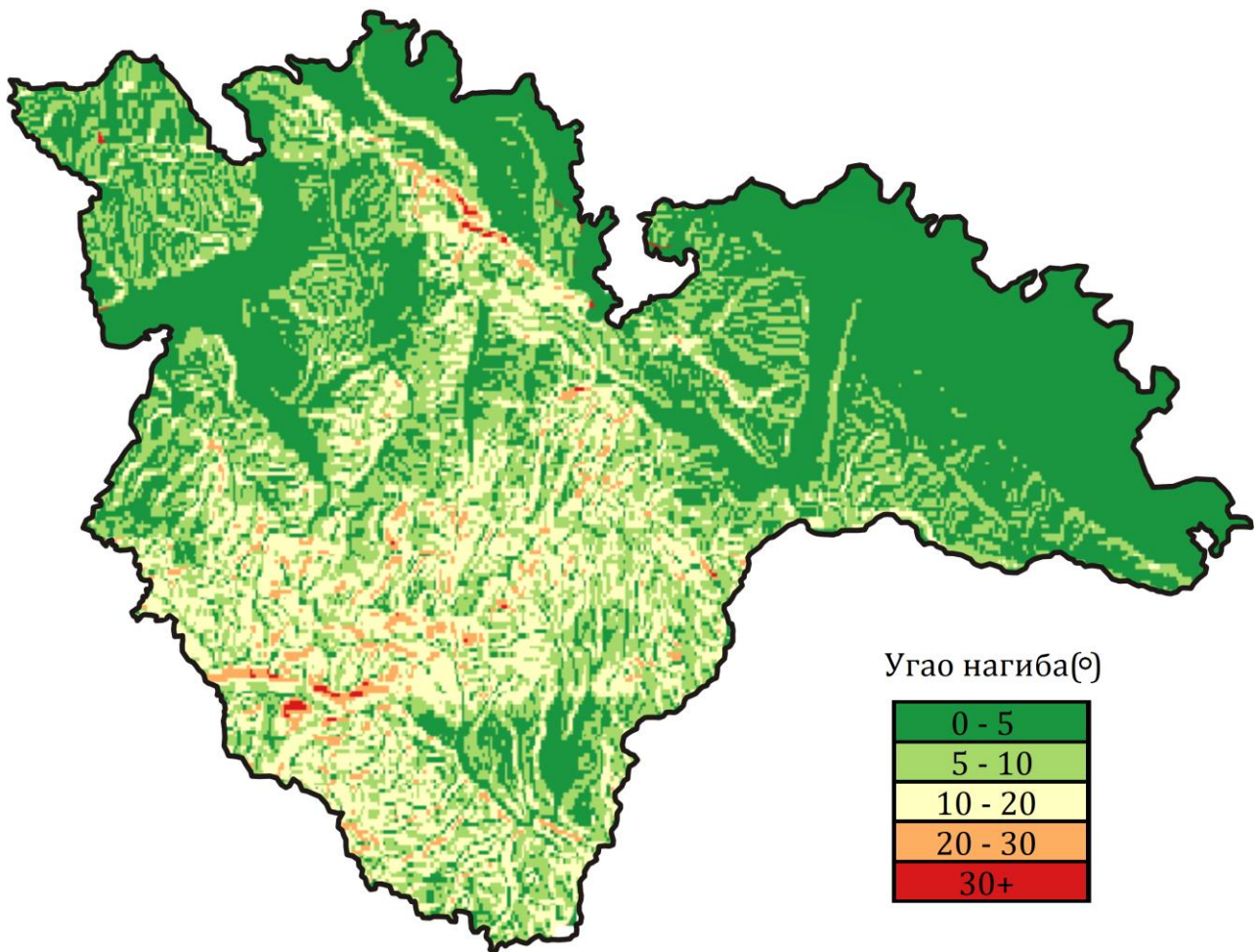
Табела 2. Углови нагиба терена

Угао нагиба (°)	Површина (km ²)	Површина (%)
0-5	996,2	47,8
5-10	623,1	29,9
10-20	410,5	19,7
20-30	50,0	2,4
30+	4,2	0,2
Укупно	2 084,0	100,0

На Банији највеће учешће имају површине које се одликују нагибима од 0 до 5° (996,2 km² или 47,8%). Заравњеним и благо заталасаним теренима, који представљају готово половину регије, припадају алувијалне и више долињске равни и котлинска дна: Посавина, долина Глине, долина Суње низводно од Боројевића, долина Купе низводно од ушћа Глине, долина Маје низводно од Доњег Класнића, местимично долине Утиње и Петрињице, делови Зринско-дворске котлине (претежно у долини Јавошнице). Изузимајући замочварене и шумовите делове Посавине, ово су терени највеће концентрације становништва и најплоднији пољопривредни терени на Банији. Поред малих нагиба, повољна педолошка својства пружају могућност лакше обраде земљишта, употребе механизације и примене других агротехничких мера. У овим теренима могу се издвојити хоризонталне до субхоризонталне равни полоја, најнижих нагиба од 0 до 2°, у Посавини, Глинској котлини и уском алувијалном појасу око реке Суње. Они представљају главне зоне акумулације еродираниг материјала. Повећавањем нагиба и у зависности од других фактора, терени постају подложни слабијој ерозији.

Значајне површине (623,1 km² или 29,9%) захватају терени нешто већих углова нагиба (5-10°). Терени ових нагиба највећу заступљеност имају на Глинским и Посавским побрђима и у зонама планинских подножја, али су присутни и у вишим висинским зонама. У зависности од литолошког састава и вегетације подложни су јаружању, спирању и клизању тла (у већој или мањој мери). Морфолошки услови још увек пружају добре могућности за бављење земљорадњом и коришћење пољопривредне механизације. У структури пољопривредних површина примећује се веће учешће воћњака и ливада. Такође, благо су нагнути и највиши планински простори регије изнад 500 m (мање површине одликују се и нагибима 0-5°).

Терени нагиба од 10 до 20° заузимају 410,5 km² или 19,7%. Претежно обухватају брдско-планински простор Зринске, Трговске и Храстовачке горе. Има их и у нижим деловима регије, најчешће у виду стрмих долињских страна већих банијских река или у виду одсека којима се побрђа нагло спуштају према долињским низијама. У овим зонама ерозивни процеси спирања и јаружања су изражени, чему доприноси одговарајући литолошки састав. Ораничне површине су значајно редуковане. Уколико површине нису обрасле шумом, примат имају ливаде и пашњаци. Терени ових нагиба нису повољни за подизање насеља, због чега су ретко насељени.

Карта 9. Нагиб терена

Стрми терени, нагиба између 20 и 30°, заузимају 50 km² или 2,4% регије. Највеће површине под оваквим теренима заступљене су на западним падинама Зринске горе и североисточном подножју Храстовачке горе, али их има и у другим деловима Баније (Шамарица, Трговска гора, Јужно глињско побрђе). Углавном се ради о мањим, ненасељеним површинама без економског значаја, са још интензивнијом ерозијом тла, уколико су огољени.

Терени нагиба изнад 30° заузимају 4,2 km² или 0,2% Баније. Примећују се у клисурама река које пресецају Храстовачку гору, на североисточним падинама Храстовачке горе, у сужењу долине Уне између Волиње и Костајнице, у долини Жировнице на обронцима Зринске горе (Вратник и Гладновац) и Трговске горе (Кокирна). Стрмим нагибима одликују се и друге мање, појединачне падине или долињске стране у вишим деловима Зринске горе.

Планинска била, њихови огранци и побрђа различитих праваца пружања, уз умерену рашчлањеност рељефа речним и поточним долинама, пружају услове за разнолику **експонираност терена**. У погледу експонираности, на Банији је присутна релативно уједначна заступљеност терена различитих експозиција. Релативни удео површина креће се око 10%, са најмањим површинама западне (9,1%), а највећим северне експозиције (13,9%) (табела 3, карта 10). Експонираност терена представља једну од најзначајнијих фактора за развој пољопривреде. Она је превасходно значајан показатељ повољних или неповољних предиспонираности за земљорадњу. То је проистекло из потребне количине топлоте (сунчеве енергије, осунчаности) за ратарске и воћарске културе. Класификацијом експонираних површина на хладне, топле,

неутралне и неекспониране уочава се да већи део Баније има добре могућности за развој пољопривреде. Међутим, погодност топлих, неутралних и неекспонираних површина за узгој различитих култура зависи и од низа других фактора. Међу њима се својим значајем посебно издвајају нагиб терена и педолошка својства.

Табела 3. Експозиције рељефа

Експозиција	Површина (km ²)	Површина (%)	Експозиције	Површина (km ²)	Површина (%)
N	289,7	13,9	Хладне	785,7	37,7
NE	260,5	12,5			
NW	235,5	11,3			
S	243,8	11,7	Топле	662,7	31,8
SE	220,9	10,6			
SW	198,0	9,5			
E	202,1	9,7	Неутралне	391,8	18,8
W	189,6	9,1			
Неекспониране површине	243,8	11,7	Неекспониране	243,8	11,7
Укупно	2 084	100,0	Укупно	2 084	100,0

Највећу површину од 785,7 km² (37,7%) покривају терени неповољних хладних експозиција (северне, североисточне и северозападне). Осојне падине су слабије изложене сунцу, што их сврстава у мање повољне за узгој житарица, индустријског биља, воћа и поврћа. Простиру се широм регије, са доминантним учешћем и већим површинама на североисточним падинама Храстовачке горе, Зринске горе и Посавског побрђа. Својства терена хладних експозиција разликују се у зависности од других фактора као што су нагиб терена, педолошка структура и микроклиматски услови. Неповољну експонираност падина на примеру Посавског побрђа компензују благе падине и плодно земљиште.

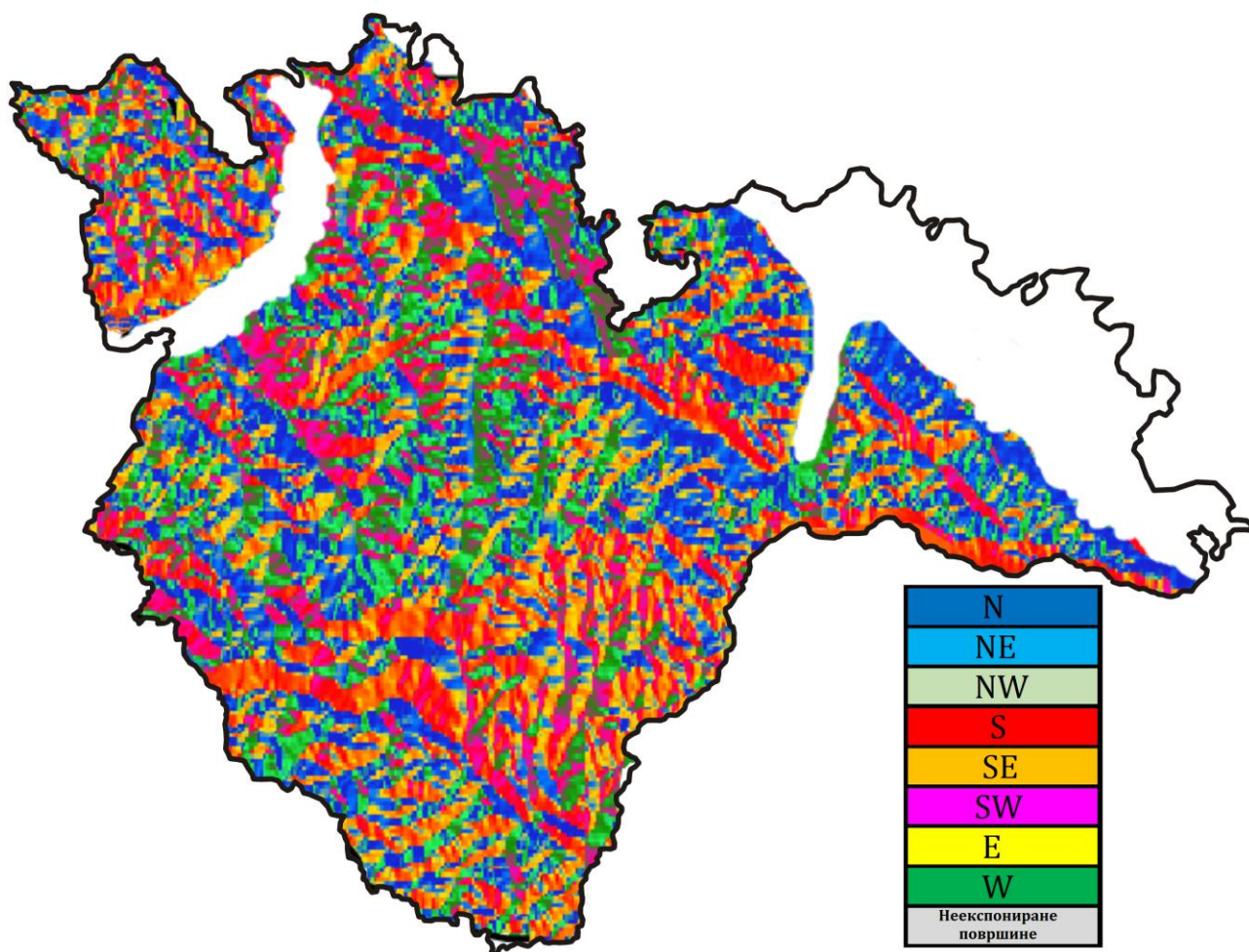
Са аспекта пољопривредне производње, најповољнији су терени топлих експозиција (јужне, југоисточне и југозападне). Присојни терени заузимају нешто мање од трећине Баније (662,7 km² или 31,8%), а најзаступљенији су у Зринско-дворској котлини, долини Жировнице, на јужним падинама Зринске горе, Глинског и Посавског побрђа. Узимајући у обзир нагиб терена и педолошки покривач, најповољније топле падине за бављење земљорадњом, простиру се у Зринско-дворској котлини, нижим присојним деловима поменутих побрђа и у уском појасу око Уне. Највеће и најкомпактније површине топлих експозиција припадају падинама западних обронака Зринске горе. Међутим, ове просторе поред виших надморских висина, одликују стрми терени и земљишта слабијег бонитета, што их чини неповољним за бављење пољопривредом.

Неутрални терени (источне и западне експозиције) простиру се на 391,8 km² (18,8%). Иако примају мању количину топлоте од присојних терена, такође су повољни за узгој многих пољопривредних култура. Као и у теренима других експозиција, на степен погодности за пољопривредну производњу утичу и други фактори (нагиб терена, педолошка структура и микроклиматски услови). Из тих разлога ови терени немају једнак значај у свим деловима Баније.

Неекспониране површине простиру се на 243,8 km² (11,7%). Представљене су заравњеним теренима у долинама Саве, Купе, Глине и Суње. За бављење земљорадњом најповољније су плодне, алувијалне површине у долини Глине, Купе и око средњег тока Суње. Упркос повољној експонираности, значајан део Посавине не одликује се

задовољавајућим педолошким и хидролошким својствима за гајење различитих култура.

Карта 10. Експозиције рељефа

Синтезом морфометријских одлика и њихових утицаја на регионални развој могу се издвојити две основне зоне – долинско-котлинска и брдско-планинска.

Долинско-котлинска Банија заузима око 60% површине регије. У морфолошком смислу обухвата долине Саве, Купе, Уне, Глине и њихових већих притока, Зринско-дворску и Глинску котлину и нижа банијска побрђа. То су низијски, равничарски и брежуљкасти терени, с условним распрострањењем до 200 m н.в. Долинско-котлински терени просторно су раздвојени у три целине (петрињско-глински крај на северу и северозападу, Посавина и Поуње на североистоку и Зринско-дворска котлина и Поуње на југу). У овим деловима регије владају најповољнији услови за насељавање, изградњу саобраћајница, бављење пољопривредом и секундарним привредним делатностима. Долинско-котлинска зона представља простор изражене концентрације становништва. Овде је лоцирано $\frac{3}{4}$ насеља, у којима је 2011. године живело чак 93,7% становништва регије. Велика заступљеност кварталних наслага у виду плодних алувијалних, делувијално-пролувијалних и лесних површина и уравњених до благо нагнутих терена, пружају одличне услове за развој свих грана пољопривреде. Мање су погодни терени у Посавини који су изложени периодичном плављењу, док су значајне површине у том делу регије под мочварама и густим шумама. Упркос високим потенцијалима, пољопривредна производња на Банији се смањује, а пољопривредне површине су изложене константном редуковању у последњих 20-ак година. Овај процес се одвија

као последица вишедеценијске деаграризације и грађанског рата, односно непотпуног повратка, у ком је доминирало старије становништво.

Долинама највећих банијских река трасиране су најзначајније саобраћајнице – магистрални путеви и железничке пруге, што у поређењу са брдско-планинским делом регије представља немерљив потенцијал. Оне повезују међусобно локалне центре, али и целу Банију са суседним регијама Кордуном, Мославином, Западном Славонијом и градовима Сиском и Загребом. Овим саобраћајницама Банија је добро повезана и са суседном Босном и Херцеговином, односно са Поуњем и Поткозарјем у Републици Српској. Морфолошке и морфометријске одлике у овој зони не представљају препреку изградњи остале инфраструктуре.

Брдско-планинска Банија обухвата брдске и нископланинске просторе Зринске, Трговске и Храстовачке горе и више делове околних побрђа. Узимајући као условну границу изохипсу на 200 m н.в., брдско-планински простор заузима око 40% проучаване територије. Припадају му југозападни, централни и мањим делом северни делови регије. Сликвито речено, брдско-планински простор пружа се у облику накривљеног латиничног слова Z. Услед већих нагиба терена и неповољнијих педолошких одлика, нижи терени ове зоне више погодују развоју воћарства и сточарства (екстензивног типа), него ратарства и повртарства. С повећавањем надморске висине, све је већа заступљеност пашњака и шума. Већ у висинском појасу изнад 400 m н.в., пољопривредне површине у потпуности уступају место шумама. Густе банијске шуме ове зоне пружају добру основу за развој шумарства.

У брдско-планинским деловима регије живело је 6,3% становништва, према резултатима пописа из 2011. године. Укупна популација вишеструко је смањена током последњих деценија. Брдско-планинска зона је и пре грађанског рата у Хрватској била знатно слабије насељена, али је од 1995. године готово опустела. Непотпун повратак становништва на Банију посебно се осетио у овим деловима регије где су мање повољни или неповољни услови за живот. У демографској структури изразито је учешће старог становништва, због чега се ревитализација чини немогућом. Мрежа локалних путева такође није задовољавајућа. Морфолошке одлике представљале су препреку бољег саобраћајног повезивања ових насеља и њихових удаљених заселака.

Кључну улогу у унутаррегионалној диференцијацији Баније имале су природне одлике. На основу природних одлика и ограничења регионалног развоја јасно се и у границама неразвијене, сиромашне Баније могу издвојити просперитетнији делови регије, наспрам најугроженијих. У циљу многих регионалних политика истиче се остваривање равномерног регионалног развоја, али се на примеру Баније, њених природних предиспозиција, као и социоекономских одлика, то чини немогућим. Из тог разлога, планиране развојне политике и подстицајне мере треба усмерити на простор долиנסко-котлинске Баније, који још има демографски и економски потенцијал за остваривање успешнијег регионалног развоја.

3.2.5. Флувијални облици рељефа

Главни флувијални облици рељефа на Банији представљени су тектонски предиспонираним речним долинама. Остали ерозивни и акумулативни флувијални облици рељефа доминантни су у долинама већих банијских река: Саве, Купе, Уне и Глине. У погледу морфолошке еволуције главних долина, њихов постанак и општи развој везан је за еволуцију Панонског басена, односно истоименог мора и језера (Дукић, 1957, Marković, 1981). Последње воде Панонског мора на Банији одржале су се у савском рову до краја плиоцена. Почетком квартара настаје флувијални период и у најнижим деловима Посавине, када се образовао у целини савремени хидрографски

систем. Током квартара (посебно за време холоцена) таложењем делувијално-пролувијалног, барског и алувијалног наноса формирани су акумулативни флувијални облици, међу којима се истичу алувијалне равни, инундационе површине, речне терасе и речна острва.

Поред Зринске и Трговске горе, **долина реке Саве** је доминантан елемент рељефа Баније. Морфогенеза долине је сложена. Она је последица покрета алпске орогенезе, који су били најинтензивнији у олигомиоцену, након завршетка седиментације у еоцену. Тектонским покретима, настале су велике раседне зоне (тектонски ровови). Савски ров формирао се на дну Панонског басена (јужном ободу), током дуге емерзионе фазе (Pikić, 1987, Marković, 1981). На простору Баније и суседне Мославине, савски ров одступа од упоредничког правца и заузима готово динарски правац, северозапад-југоисток, према Загребу и долини горње Саве. Током каснијих неогених и холоцених фаза одвијало се засипање еродованим материјалом, померање обалске линије Панонског мора (језера), образовање залива у долинама Купе, Глине и Уне, његово коначно повлачење и формирање тока реке Саве дуж јужнопанонске дислокације и њеног речног система.

„У долини Саве издвајају се два сасвим различита дела у морфолошком и геолошком погледу: врло сложена композитна долина горње Саве и једноставна пространа долина са алувијалном равни њеног доњег тока“ (Дукић, 1957). Долина Саве на Банији, тј. Банијска Посавина, смештена је у доњем току између Сиска и Јасеновца. У административним границама (којима је одређен простор истраживања) Банијска Посавина обухвата нешто мањи простор, између Блињског Кута и Вишњице Уштичке.

Равничарски терен Посавине изграђен је од кварталних наслага песка, шљунка, глине и леса (у најдубљем делу преко 3500 m) (Pletikarić, 1960). Површина је доста уравњена, са надморским висинама око 94-96 m. У грађи благих долињских страна учествују кварталне и плиоценске насlage, док су најнижи делови уз обалу Саве сачињени су од најмлађих песковитих, шљунковитих и муљевитих наслага холоцена. Надморске висине достижу 100 m у зони раседа према Посавском побрђу (Дукић, 1957, Jovanović, Magaš, 1986, Crnko, Vragović, 1990).

Морфолошка структура долине је на читавом сектору једнолична. Представљена је акумулативним флувијалним облицима, међу којима се истиче пространа алувијална раван. Алувијална раван Саве део је дна Панонског басена. Широка је од 20 до 25 km на потезу од Сиска, преко Банијске Посавине и Лоњског поља (између Суње и Кутине), док се код Јасеновца сужва на око 16 km. Стране долињског дна су асиметричне, при чему је десна страна која припада Банији ужа. Она почиње од Блињског Кута, где се Посавско побрђе приближава кориту на свега 1 km, одакле се низводно шири. На Банији је алувијална раван најшира између Шаша и меандра код Ивањског Бока, где достиже 10 km, да би при напуштању регије код Доњих Церовљана износила 6 km.

Ниска и равна Посавина делимично је замочварена и угрожена поплавама. Незнатан пад терена у овој микрорегији условио је појачану бочну ерозију и меандрирање корита у меканим седиментима. Меандрирањем су формирани маркантни флувијални облици унутар конкавне стране меандара или пресечених меандара (мртваја) (Hirc, 1905, Crkvenčić, 1974a). Ова полуострвска земљишта, која су са три стране окружена водом, на Банији се називају „бокови“⁵⁹ (Турајлић, 1996). Због спорог отицања у подручју меандрирања, Сава се при високим водостајима излива из корита и плави велике површине. Ерозијом река модификује и пробија обале меандара или новим наносима прекида везе с појединим меандрима, па се око њеног корита запајају многобројне мртваје и стараче (Magaš, 2013).

---

⁵⁹ Назив су добили по томе што подсећају на део људског тела (бок, кук). По боковима су названа села Ивањски и Црквени Бок.

Плављењу је највише изложена инундациона раван, али она не обухвата читав приобални појас. Наиме, Сава на простору Банијске Посавине у континуитету наноси део еродованог материјала, док се остатак даље низводно транспортује. Засипање властитог корита имало је за последицу његово издизање у односу на околни терен и изливање. Сава је при изливању из речног корита таложила нанос у алувијалној равни и местимично уз само корито изградила обалске гредице. Њихова релативна висина од свега пар метара у односу на инундациону раван била је довољна да омогући формирање насеља (Турајлић, 1996, Магаš, 2013). Са друге стране, обалске гредице онемогућавају притицање реке Суње, због чега она тече упоредо са Савом око 20 km пре ушћа.⁶⁰ Истовремено, обалске гредице отежавају одводњавање претходно поплављеног терена. Поред повремених поплава и задржавања воде, један од узрока стварања мочвара и ширих поплавних зона је рецентно тектонско спуштање тла (Магаš, 2013).

Изузев насеља која се налазе на обалским гредицама и у околини Суње, Банијска Посавина је ненасељена. Услови за бављење земљорадњом су повољни само у близини насеља на благо издигнутом терену, брањеном од поплава, док је највећи део простора под мочварним земљиштем или шумом. Међутим, ораничне површине у Посавини спадају у најплодније, због чега имају највећи потенцијал за интензивирање пољопривредне производње. Добра саобраћајна инфраструктура (магистрални пут и железница, трасирани уз обод алувијалне равни и изохипсу од 100 m н.в.), додатно истиче значај и потенцијал овог дела регије у функцији регионалног развоја.

Сложена морфогенеза **долине Купе** показује извесне сличности са морфогенезом долине Саве. Тектоника и геолошка грађа одлучујуће су утицале на формирање флувијалних облика рељефа. Разломљеност тектонски предиспониране долине последица је положаја у раседној зони између Панонске масе и Динарида. На проучаваном простору налази се долина доњег тока Купе, која је представљала залив Панонског мора. Смештена је између Вукомеричких горица на левој и Северног и Источног глиноског побрђа (у подножју Храстовачке горе) на десној, банијској страни. На основу морфолошких одлика, на овом потезу издвајају се два сектора. У узводном делу Купа је усекла пробојницу, док низводно од Небојана до ушћа у Саву протиче кроз широку долину, која припада Савској депресији (Кекуš, 1984, Рикија, 1987).

Заравњено долиноско дно у континуитету прекрива алувијална раван, као најмлађи акумулативни облик флувијалног рељефа. Алувијална раван лежи на надморској висини од 98 до 110 m. Низводно од ушћа Глине, у најнижем приобалном појасу алувијалне равни издваја се уска, повремено плављена, инундациона раван. У морфологији долине изнад алувијалне равни истичу се фрагментирани речне терасе, које представљају остатке некадашњег долиноског дна. Појављују се у 2-3 нивоа (на 140 m, 120 m и ређе на 110 m н.в.),⁶¹ која су међусобно и од акумулативне равни одвојена терасним одсеком. Међутим, њихово присуство значајно је мање на десној обали која припада Банији. На банијској обали нагиб терена, геолошки састав и њима предодређени ерозивни процеси, нису омогућили да се речне терасе сачувају у већој мери. Најдуже речне терасе, димензија између 4 и 5 km, Купа је усекла код Мошћенице, Петриње, Небојана и Новог Фаркашића (Кекуš, 1984).

Долинске стране у сектору пробојнице су неогене старости, изграђене од глине, лапора, кречњачких лапора, пескова, пешчара и других кластичних стена, међутим, запајају се и мање, изоловане лесне партије (Рикија, 1987). У односу на уску алувијалну раван њихова релативна висина до ушћа Глине износи од 100 до 200 m. Услед рашчлањености терена, већих нагиба и геолошке подлоге интензивни су ерозивни

⁶⁰ Ово је посебно изражено на примеру реке Лоње у Лоњском пољу на левој, наспрамној обали.

⁶¹ ±5 m за сваки ниво.

процеси спирања и јаружања. У овом делу раседи су предодредили изражена лактаста скретања долине под правим углом (Kekuš, 1984).

У низводном делу долине, код Петриње и на простору ушћа, доминирају квартарне насlage. Најнижи делови долине испуњени су алувијалним седиментима (глина, шљунак, песак, муљ), али су долинске стране и речне терасе између Петриње и Мошћенице прекривене лесом. На местима где је остварен непосредни контакт корита и терасног фрагмента изграђеног од лесних творевина, долази до урушавања обале због оштрине окуке и подсецања Купе, као код Новог Фаркашића (Kekuš, 1984). Због малог нагиба од свега 0,05 m/km, Купа у меканим квартарним седиментима меандрира. Интересантно је да се пресечени меандри (мртваје) и њихови фосилни облици (стараче) не запажају на банијској, десној обали, већ само на левој. При високим водостајима Купа повремено плави инундациону раван, у чијим се мањим удубљењима, непропусне муљевито-глиновите подлоге, вода дуже задржава (Kekuš, 1984). Упркос извесним ограничењима регионалног развоја, долина Купе, ограничена на функционални утицај Петриње, представља најразвијенији део Баније. Ово је простор највеће концентрације становништва, економских активности, најповољнијег саобраћајног положаја. Захваљујући природним потенцијалима и повољном географском положају, Покупље је и после рата релативно брзо успело да поврати статус социоекономске развојне зоне.

Морфогенеза композитне долине Уне у значајној мери је повезана са еволуцијом Панонског мора и долине реке Саве. То се посебно односи на долину доњег тока. Њена долина, попут долина Купе и Саве, представља пограничну регионалну долину. Банији припада лева страна долине, низводно од Ивањске у Босни и Херцеговини, па све до ушћа у Саву код Уштице⁶² и Јасеновца.

Долина доње Уне наследила је залив Панонског мора, који је егзистирао током неогена (Šikić, 1990). На простору који припада Банији долина се развила између планина Трговске и Зринске горе са леве и Козаре са десне стране и њихових периферних обронака и побрђа. У морфолошком погледу, овде се издвајају две целине – перипанонска (уска долина до Дубице) и панонска (низводна широка долина у алувијалној равни Уне и Саве). До Костајнице оријентисана је правцем југозапад-североисток, а од Костајнице правцем запад-исток.

Долина Уне на простору Баније има изразито хетероген стенски састав. На релативно кратком потезу смењују се слојеви који датирају од времена карбона и трајаса па све до најмлађих формација холоцене старости. До ушћа Жировнице, долинску страну чине падине Трговске горе, изграђене од карбонских и тријаских шкриљаца, кречњака, доломита, лапора, пешчара и конгломерата. Између ушћа Жировнице и Костајнице долина је развијена у доминантно флишним седиментима палеоцена, еоцена и миоцена (са местимичним еруптивним интрузијама узводно од Костајнице), а низводно од Костајнице у миоценим, плиоценим и рецентним квартарним наслагама (Šikić, 1990, Бошњак, 1938, Јовановић, Магаš, 1986).

Око 90% долине припада перипанонском простору. До ушћа Жировнице долина Уне је клисурастог типа.⁶³ Низводно од Двора, долина је нормалног изгледа, ширег долинског дна и благо нагнутих долинских страна. У просеку је широка око 1 000 m, а највећу ширину достиже између Двора и Козиброда и код Костајнице. Између Козиброда и Костајнице, под обронцима Зринске горе, са банијске стране и обронцима Козаре са босанске стране, долина је представљена клисурастим сужењем на дужини од

⁶² У границама Баније, која је предмет проучавања, све до Танца, око 10 km пред ушћем.

⁶³ Бошњак (1938) овај део долине недоследно посматра и као клисуру и као „пошироку кањонску долину Уне“, иако стране нису нагнуте ни приближно под углом који одликује кањонске долине и кањоне.

8 km. У долињској равни истичу се бројне и простране речне терасе, формиране у два нивоа. Ниже терасе усечене су око 10 m, а више од 20 до 30 m изнад корита Уне (Бошњак, 1938). На речним терасама или „подовима“, како их назива локално становништво, лежи већина поуњских насеља (Турајлић, 1996).⁶⁴ Најбољом очуваношћу и највећим димензијама одликују се речене терасе код Двора, Замлаче, Костајнице и Слабиње.

Долинско дно Уне изграђено је од алувијалних и дилувијалних наноса (Бошњак, 1938). У уској алувијалној равни корито вијуга, али нема услова за развијање до стадијума меандара. Уна је таложењем еродованог материјала створила аде, које изазивају скретање и рачвање тока. Аде су релативно велике, сразмерно речном кориту. Неколико ада захвата површину већу од 10 ha, а највећа је између Струге и Равница (65 ha). Нарочито су бројне за време нижег водостаја, током лета и јесени, када се подводни шљунковити плићаци и бигрене творевине појављују изнад речног нивоа у виду острваца. Нестабилног карактера су и највеће аде, чије су морфометријске особине променљиве или услед засипања рукаваца нестају и постају саставни део обале. Супротно, рачвањем Уне и стварањем нових рукаваца настају нове аде (Бошњак, 1938). Долина Уне, низводно од Дубице у панонском делу, представља саставни део долине Саве. У широкој, заравњеној и растреситој алувијалној равни корито меандрира све до ушћа у Саву. У непосредној близини корита примећује се неколико мртваја, старача и заосталих мањих бара (локви), које постају учесталије идући ка Сави.

У савременим околностима долина Уне има споредну улогу у регионалном развоју Баније. Земљиште је низводно од Двора плодно (повремено плавлјено), али уједно и ограничено на узак појас ширине 1 km у просеку. Морфолошки услови омогућили су трасирање саобраћајница (магистрални пут и железница) и повезивање Баније са Босанском Крајином. Међутим, погранични положај онемогућава интензивније искоришћавање развојних могућности и већу интеграцију и сарадњу главних насеља и економских центара са обе стране државне границе.

Долина Глине на простору Баније смештена је у Глинској котлини, тектонски предиспонираном терену између три структурне целине Глинског (Банијског) побрђа. Њена морфогенеза је у корелацији са морфогенезом долине Купе. Наследила је залив Панонског мора, који је формиран током миоцена. У складу са раседима различитих праваца пружања, долина мења свој правац, али су скретања мање изражена него на примеру Купе.

Дно Глинске котлине уједно представља долињско дно, док су долињске стране представљене благим падинама Банијског побрђа. Долина је најшира између Глине и Видушевца (око 4 km), а низводно се постепено сужава. При свом спајању са долином Купе, између Глинске Пољане и Доњих Јама, ширина износи 1,5 km. Долинско дно изграђено је од меканих неогених (песковите и лапоровите глине) и квартарних седимената. У својој алувијалној равни, која покрива готово цело долињско дно, Глина је усекла корито које меандрира на читавој дужини. О померању корита током еволуције речне долине сведочи неколико мањих пресечених меандара и њихови фосилни облици у виду старача. При вишим водостајима река се излива и плави инундациону раван. Долинско дно делом је влажно услед рецентних процеса тектонског спуштања терена (Bognar, Blazek, 1987).

Ерозивни и акумулативни облици формиран су и у другим, мањим речним и поточним долинама. Поред нормалних долина, за поједине банијске реке својствена су епигенетска усецања и лактаста скретања. Епигенетска усецања карактеристична су за притоке Купе – Петрињцицу, Утињу и Шању. Домне епигеније ових река (клизуре

---

⁶⁴ Уз Костајницу, највеће насеље у банијском делу Поуња је Двор на Уни, који је све до 1775. године носио назив Подови.

пробојнице) имају велики значај за реконструкцију палеорељефа и еволуције терена. Оне указују на некадашње постојање високе, неогене, централне, језерске равни (на око 400 m н.в.), њено снижавање и модификовање флувио-денудационим процесима у постмаринској (постлакустријској) фази. При повлачењу Панонског мора (језера) и током формирања речне мреже на Банији, поменути токови су усецали иницијална корита у дебелим слојевима неогених, мекших стена. Међутим, даљим усецањем корита, реке су у подини наишле на отпорније стене, у којима су изградиле долине у виду клисура.⁶⁵ Други интересантан морфолошки облик представљају лактаста скретања. Ово појава је посебно истакнута у долинама Суње и Бручине, које се одликују вишеструким наглим променама правца, под утицајем укрштених раседа. Алувијалне равни ограничене су долинским странама на уже и издужене мање површине. Веће алувијалне равни присутне су још у долинама Маје, Суње, Петрињчице, Жировнице, Јавошнице. Долине њихових доњих токова, као и појединих мањих река, смештене су уједно у пространим долинама и алувијалним равнима поменутих највећих банијских река. У заравњеним котлинским проширењима и равницама малих падова, ови краћи водотоци такође меандрирају.

3.2.6. Крашки облици рељефа

У геолошкој грађи брдско-планинског подручја Баније, међу бројним седиментима учествују и карбонатне стене мезозојске и терцијарне старости. Међутим, крашки облици рељефа нису сразмерно заступљени и изражени у рељефу. Кречњачке стене местимично се одликују веома високим садржајем калцијум-карбоната (CaCO₃) од 90 до 96%, али у саставу преовлађују хетерогене кречњачко-лапоровите и кречњачко-доломитне серије. Слојеви су реактивно мале дебљине, порозни, шупљикави и често покривени неогеним наслагама (Šikić, 1990, Pikić, 1987, Hirc, 1905). Према Цвијићевој типологији краса, на простору Баније развијен је мерокрас. „Зелени“, „непотпуни“ или „покривени крас“ на Банији представљен је вртачама и пећинама (Градуса и Шушњар). Услед малих површина крашких терена и њиховог дисперзивног размештаја, крас нема већи утицај на хидрографију Баније.

Вртаче су настале на местима где се при површинским слојевима налазе кречњаци и лапори. Јављају се најчешће у већим групама на Храстовачкој гори и северним падинама Зринске горе, у атарима насеља Доње Мокрице, Жунићи, Међураче, Страшник, Чунтић, Велики Шушњар, Велика Градуса, Јошавица, итд. По бројним вртачама назив је добио Поникварски гај,⁶⁶ северозападни део Храстовачке горе. Појединачне вртаче могу се срести у околини Костајнице, на јужним падинама Зринске горе и у другим деловима регије. У морфолошком погледу припадају тањирастом, овалном типу вртача. Благо нагнуте стране и уравњено дно прекривени су растреситим седиментима. У речним долинама и нижим теренима плодно земљиште вртача је под ораницама и воћњацима. Вртаче смештене на банијским планинама углавном су обрасле шумом или жбунастом вегетацијом, због чега немају значај за пољопривреду и регионални развој.

Пећина Градуса смештена је на јужним падинама Храстовачке горе, под Пупић брдом, код села Велика Градуса. Спелеолошка истраживања су тек недавно спроведена. Процењује се да је пећина настала пре 10-ак милиона година. Пећински улаз налази се у

⁶⁵ Епигеније банијских и многих других река, дуж западног и јужног обода Панонског басена, послужиле су Марковићу (1965) за оповргавање Цвијићеве хипотезе о абразивном пореклу нижих површи.

⁶⁶ У хрватском језику, као и геолошкој и географској терминологији, чешћи назив за вртаче је „поникве“.

напуштеном каменолому,⁶⁷ који је био активан још за време Турака. Улазна дворана повезана је уским каналом са главним пећинским каналом. Главни пећински канал одликује се богатим пећинским накитом: сталактити, сталагмити, камене завесе (драперије), пећински стубови, хелактити. Од њега се одвајају два мања канала, од којих је један потопљен. Укупна дужина до сада истражених пећинских канала износи 455 m. Пећина представља станиште неколико врста слепих мишева и бројних инсеката (Pišl, 2014).⁶⁸ Захваљујући богатом пећинском накиту и разноликом пећинском екосистему проглашена је за споменик природе. Пећина је део еколошке мреже, као локалитета значајног за очување станишта слепих мишева у континенталном делу Хрватске. Због тога се сврстава у групу спелеолошких објеката затворених за јавност, па туристичко уређење пећине није у плану. Међутим, потенцијално поновно активирање каменолома и експлоатација новог поља у непосредној близини (50-100 m) може имати негативан утицај на заштићени екосистем (Mesec, Težak & Jug, 2018).

Фотографија 3. Пећина Градуса

Извор:<https://hr-hr.facebook.com/Turisti%C4%8Dka-udruga-Sunja-178339665614010/photos/a.179487862165857.38655.178339665614010/179488258832484>

Пећина Шушњар налази се код села Велики Шушњар, на северним падинама Зринске горе. Откривена је случајно од стране ловаца 1984. године. До почетка рата 1991. године спелеолози су истражили сплет разгранатих канала у дужини од неколико стотина метара. До сада је истражено 607 m пећинских канала. Откривена су и два

⁶⁷ Према инфомацијама од мештана, садашњи улаз је отворен током експлоатације, док је природни улаз у пећину затрпан јаловином.

⁶⁸ <https://www.sunja.hr/2013-02-16-07-13-27/hrvatska-verzija.html>

подземна водотока, чијим каналима током кишног периода, за време вишег водостаја, није могуће проћи без ронилачке опреме. Остали канали су због бројних сужења или урушених стенских блокова такође теже проходни. Пећина је изграђена у лапоровитим стенама, по чему је јединствена у Европи. Проглашена за споменик природе 2010. године. Планирано туристичко уређење и валоризација пећине Шушњар употпуниће туристичку понуду овог дела Баније и тиме позитивно утицати на рурални и регионални развој (Вожићевић, 2010).^{69, 70}

Акумулативни крашки облици у виду **бигрених баријера и острва**⁷¹ представљају посебан крашки феномен који се јавља у кориту Уне. До Хрватске Дубице Уна је типична крашка река, несагласног речног профила. Бигрена острвца су распоређена дуж целог тока, док се бигрене баријере јављају до ушћа Сане. Поред ових облика, бигрене насlage на одређеним деоницама прекривају у потпуности или делимично и само дно корита (Дукић, 1957, Јелић, Караица, 2011, Матоњићкин, Павлећ, 1963). Таложење кречњака (калцијум карбоната) у коритима крашких река врши се процесом дегасификације услед узбурканости и распршивања воде и посредством биљака (Петровић, Манојловић, 2003).

Иако је реч о облицима који настају у истој средини, њихова моргогенеза се разликује. Бигрене баријере (каскаде или пречаге) формиране су на мањим одсецима у кориту, где је таложење калцијум карбоната омогућено дегасификацијом при нижим водостајима (када се формирају периодични слапови) и таложењем на биљкама (углавном на травама). Баријере најчешће у пуном профилу повезују наспрамне обале попречним или дијагоналним пружањем. Просечна висина баријера креће се око 0,5-1,5 m. Бигрена острвца настају у иницијалној фази под водом захваљујући модрозеленим алгама. Константним таложењем калцијум карбоната и стварањем бигра, острвца постепено расту у висину и ширину. Уколико се више острваца налази на малом растојању, њиховим нарастањем и срастањем може доћи до формирања баријере (Матоњићкин, Павлећ, 1963). Појава многих седрених острваца изнад воденог огледала такође зависи од водостаја.

3.2.7. Денудациони и урвински облици рељефа

Ерозивним процесима на Банији настају бројни денудациони и урвински облици рељефа. Ерозија земљишта је предиспонирана природним одликама одређеног простора, али су њен интензитет и формирање облика рељефа неретко условљени антропогеним фактором. Међу природним факторима ерозије земљишта истичу се геолошка подлога, нагиб терена, вертикална рашчлањеност, плувиометријски режим и вегетациони покривач. Највећи антропогени допринос интензивирању ерозивних процеса имају стихијска, масовна експлоатација шума, пољопривредна производња и рударство, док човек на њено редуковање утиче пошумљавањем и индиректно напуштањем пољопривредних површина.

Денудациони и урвински облици рељефа у регији представљени су сипарима, плавинама, вододеринама, јаругама и клизиштима. Ови облици и процеси који их иницирају јављају се широм Баније на долињским странама (Саве, Купе, Уне, Глине, Жировнице, Јавошнице, Суње, Свинице, Петрињице, Бручине и Маје) и у њиховом подножју (Рикија, 1987, Шикић, 1990, Вогнар, Блазек, 1987, Јовановић, Магаш, 1986). Формирани су током неогена и квартара у везаним (претежно конгломерати, пешчари,

⁶⁹ <https://www.sisak.info/2012/08/12/uredenje-spilje-u-velikom-susnjaru/>

⁷⁰ <https://banija.rs/novosti/1079-pilja-u-velikom-unjaru-jedna-od-najveih-na-svijetu.html>

⁷¹ Становништво са обе стране Уне, независно од националности и језика, бигар назива „седра“.

лапорци), полуvezаним (глина и лес) и невезаним седиментима (пескови, шљункови) (Pikića, 1987, Kekuš, 1984). У рељефу Баније посебно се истичу **плавине** и сличне „делувијално-пролувијалне наслагае које су настале као резултат комбинованог деловања повремено појачаних (бујичних) брдских водених токова и појачаног сезонског деловања атмосферилија на брдским падинама“ (Šikić, 1990).

По питању **клизишта** Банија је једна од потенцијално најугроженијих регија у Хрватској. На простору регије високом и врло високом ризику изложена су сва побрђа, северне падине Зринске горе и простор Зринско-дворске котлине (Podolszki et al., 2022). Захваљујући процесима интензивне депопулације и деаграризације, у последње две-три деценије антропогени утицај је сведен на минимум. Клизишта на Банији у савременим околностима углавном настају као резултат природних процеса: обилних падавина, наглог топљења снежног покривача и повишеног нивоа подземних вода. Појављивању клизишта претежно погодују стрмији, огољени терени око раседних линија у рубним деловима регије, са већим учешћем глина и невезаних седимената (Pikića, 1987, Crkvenčić, 1974b, Vognar, Blazek, 1987). До активирања нових или покретања старих клизишта најчешће долази услед истовременог утицаја више поменутих фактора. У условима наглог топљења снежног покривача (80 cm), обилних падавине и поплава Уне, уз одговарајуће геолошке предиспозиције и већи угао нагиба, активирано је клизиште (димензија 300×300 m) на Кубарновом брду код Хрватске Костајнице 13. марта 2018. године. Главна пукотина клизишта у највишем делу достигла је висину од 30 m, а максимално кретање клизне масе у пределу чела износило је 285 m. Људских жртава није било, али је причињена је велика материјална штета – шест кућа је уништено, још шест је тешко оштећено, као и пут који је водио кроз насеље, далековод и друге инсталације. Слични предуслови иницирали су мања клижења тла и у околини Петриње (у атарима Прњавора Чунтићког, Горње Млиноге, Новог Селишта).

Фотографија 4. Клизиште код Хрватске Костајнице 2018. године
Извор: Снимак ХРТ-а (Игор Ахметовић)

До покретања клизишта, стварања већих одрона и ерозије стена на Банији долази и у сеизмички најактивнијим правцима у зонама раседа. Рецентни тектонски

покрети, манифестовани снажном серијом земљотреса крајем 2020. године, резултирали су појавом 36 клизишта и четири одрона стенске масе. Већина регистрованих клизишта представља старија поново активирана кретања тла, док су нова клижења тла махом повезана са ликвефакцијом (Pollak et al., 2021).

Перманентне ерозивне процесе, као део општих поцеса у природи, није могуће у потпуности зауставити, али је потребно, у складу са могућностима, спроводити одређене мере у циљу ублажавања негативних утицаја на регионални развој. Санација постојећих и спречавање активирања нових клизишта представља највећу потребу и изазов, јер се она јављају у свим деловима регије и изазивају највећу штету. Праћењем досадашњих негативних последица забележене су оштећења магистралних и локалних путева, мостова, оштећења и уништавања стамбених и привредних објеката, деградација пољопривредног земљишта. У случају истовременог појављивања са бујицама, поплавама и другим видовима ерозије, негативне последице постају далекосежније, што намеће потребу комплекснијег приступа решавању овог проблема.

Поред повремених катастрофалних последица спровођења проактивних поступака, теба напоменути да је у многим деловима Баније интензитет ерозије у последње две-три деценије смањен. До ублажавања ерозије је дошло услед интензивне депопулације по завршетку рата 1995. године. Смањене антропопресије у руралном простору и промена начина коришћења земљишта, праћена знатно мањом аграрном активношћу, омогућили су ширење шуме, шикаре и травнатих заједница. У погледу вегетације, шумски покривач се простира на око 53% површине Баније, са високом компактношћу шумског покрова (између 80 и 100%). На тај начин су изузетно негативне социоекономске промене, у одређеној мери позитивно утицале на сузбијање процеса ерозије.

Традиционална антиерозивна мера подразумева пошумљавање потенцијално угрожених површина. Прво пошумљавање терена на простору Баније, у циљу спречавања ерозије и клизишта, бележи се средином XX века у атару Љесковца (пошумљавање клисуре четинарима) (Šarić, 2020). У наредном периоду, током друге половине XX века, пошумљавање је било најинтензивније на простору Глинских побрђа и Храстовачке горе. У савременим околностима, у већем делу Баније шума се природно шири, као последица деаграризације и напуштања пољопривредних површина. Међутим, у теренима који на основу природних предиспозиција (геолошка и педолошка подлога, нагиба) могу бити угрожени, неопходно је ограничити или забранити сечу шуме. Пошумљавање голети, које се јављају у близини засељака Брезовог Поља, Љесковца, Доњег Жировца, Коморе, Зринских Брђана, могуће је извршити подизањем засада воћа, које иначе добро успева у овим деловима регије. Тиме би се смањила могућност настанка штете, док би култивизација површина потенцијално доносила мештанима корист.

3.2.8. Еолски облици рељефа

Еолски тип рељефа на Банији представљен је **лесним творевинама**, које немају одређен географски назив. Током плеистоцена ситне честице осушеног песка, глине, муља и прашине развејаване су широм Панонске низије и Перипанонског простора. На простору Баније лес је навејаван радом западних и северних ветрова. Акумулација леса одвијала се у горњем плеистоцену (пре свега током вирмске глацијације), на местима где су ветрови губили снагу или услед наилаaska на извесну препреку у рељефу. На тај начин формиране су мање и изоловане оазе копненог леса код Петриње (између доњих токова Петрињице и Моштанице), на Храстовачкој гори, јужно и источно од Глине, у долинама Шање, Утиње, Суње и Свинице. У Посавини је препреку представљала барска

и мочварна вегетација, због чега је у оваквим срединама формиран мочварни (барски, акватични) лес (Pikija, 1987, Šikić, 1990, Crnko, Vragović, 1990, Jovanović, Magaš, 1986). Укупна површина коју покривају лесне копнене и мочварне наслаге износи око 130 km².

За време холоцена наступили су процеси флувиоденудационе ерозије који су лесним теренима дали савремени изглед. Дебљина леса варира, али се процењује да не прелази 30 m (Pikija, 1987). У његовој структури запажају се слојеви жуто-смеђе до сиво-смеђе нијансе, који су углавном заглињени, а ређе песковити. Лесне наслаге у подинским деловима садрже кречњачке конкреције (карбонатне лутке), које су настале услед испирања калцијум-карбоната (CaCO₃) (Šikić, 1990, Crnko, Vragović, 1990, Jovanović, Magaš, 1986).

Земљишта у чијем саставу учествују лесне наслаге имају повољна педолошка својства за потребе пољопривредне производње. У зависности од матичне стене, нагиба земљишта и степена влажности, местимично се сврставају у најплоднија земљишта у регији (Bogunović i dr., 1997). Површине под мочварним лесом у Посавини, које су обухваћене мелиорационим радовима, трансформисане су у најплодније банијске оранице. Високим степеном плодности одликују се површине под лесом у околини Петриње и у средњем току Суње.

3.3. КЛИМАТСКА ОБЕЛЕЖЈА

Климу Баније дефинисали су њен географски положај у северним умереним ширинама и одговарајућа општа циркулација (стање атмосфере и ваздушних маса веома промењиво током године), отвореност према Панонској низији и орографија Динарида, који својим обликом, надморском висином и положајем представљају препреку главним струјањима из правца Медитерана. Важан климатски фактор је и надморска висина. Зринска гора, као највиши масив централног положаја, представља главни локални модификатор климе.

Према свом географском положају (југозападни обод Панонског басена) и надморској висини (90-616 m), Банија се налази у поднебљу континенталне климе. Међутим, према главним климатским одликама, пре свега због мањег степена континенталности, тј. значајно већих падавина него у типичним континенталним подручјима, Марковић (1967) и (Crkvenčić, 1974b) истичу да на Банији влада умерено-континентална клима. Средња годишња температура ваздуха на овом подручју креће се од 9° до 11°C (од 7°C само у највишим теренима), а просечна годишња количина падавина од 900 до 1 200 mm. Према Кепеновој класификацији климата, у чијем одређивању важну улогу имају годишњи режим температуре и падавина, на највећем делу Баније влада **Cfwbx** климат.⁷² То је умерено топли кишни климат, са средњом месечном температуром најхладнијег месеца >-3°C (**C**), без сушних периода (**f**), са најмање падавина током зиме (**w**), са више од четири месеца >10°C и температуром најтоплијег месеца <22°C и (**b**) и два максимума падавина (**x**). Само у највишим деловима Зринске и Трговске горе температуре најхладнијег месеца падају испод -3°C (**D**), због чега ови површински мали делови регије припадају умерно хладном (бореалном или снежно-шумском) **Dfwbx** климату. Према Торнтвајтовој класификацији климе, која се заснива на односу потенцијалне евапотранспирације и падавина, на Банији преовладава хумидна клима.

---

⁷² Cfwb климат такође преовладава у највећем делу Хрватске.

Умерена рашчлањеност рељефа, релативно мала висина и правац пружања банијских планина и утицали су на извесне мезоклиматске разлике. На Банији се уочава правилност опадања средњих месечних и годишњих температура и повећавања просечних количина падавина с порастом надморске висине. Упоредо са надморском висином, разлике су условљене отвореношћу према суседним регијама и климатским утицајима из тих праваца. Упркос постојећим разликама, главни климатски параметри мењају се постепено, без наглих промена. У Посавини, Покупљу, Поуњу, осталим већим речним долинама, Зринско-дворској котлини и банијским побрђима преовладава права умерено-континентална клима. Изражена су сва четири годишња доба – умерено топла лета, хладне зиме, блага прелазна доба (пролећа топлија од јесени). Квантитативне разлике у односу на овај простор нешто су израженије у вишим брдским и планинским деловима Зринске и Трговске горе (условно изнад 400 m). Међутим, иако разлике у односу на низијске, долињске просторе могу бити значајно изражене, ово су површински мали и просторно раздвојени делови регије због чега се не издвајају као посебна климатска зона. Највиши терени одликују се хладнијим летима и зимама, већом количином падавина и дужим задржавањем снежног покривача.

Микроклиматске разлике на територији Баније уочавају се пре свега на падинама различитих експозиција унутар одређеног дела регије (разлика најочигледнија на примерима инсолације и задржавања снега). Мањи микроклиматски утицаји осећају се у уском приобалном појасу у Посавини, Покупљу и Поуњу. Огледају се у снижавању температуре, већој влажности ваздуха и чешћом појавом магле. Такође, густе банијске шуме истичу се као локални климатски модификатор који утиче на снижавање температуре.

На простору Баније лоциране су три обичне⁷³ метеоролошке (климатолошке) станице у Петрињи,⁷⁴ Хрватској Костајници и Суњи. За потребе анализирања климатских обележја Баније одабране су као репрезентативне станице Петриња и Хрватска Костајница. У циљу добијања што релевантнијих података анализиран је стандардни 30-огодишњи временски период. Због глобалног загревања и пратећих климатских промена подаци који датирају из времена од пре 50 година нису више поуздани и адекватни. Из тог разлога и усмерености истраживања на савремене географске детерминанте регионалног развоја, постојала је намера да анализом буду обухваћене године XXI века. Подаци који су добијени од хрватског Државног метеоролошког завода односе се на 30-огодишњи период од 1981. до 2010. године. Међутим, Државни метеоролошки завод не располаже подацима за поједине месеце или године због чега ни овај савремени период не обухвата доследно низ од 30 година. Највећи недостатак података везује се за период грађанског рата у Хрватској (1991-1995.), мада подаци недостају и за поједине месеце или године током 1980-их или 2000-их година. Мерења појединих климатских елемената не врше се у поменуте две станице, због чега су у тим случајевима представљени подаци за Сисак. Поред климатолошких, на Банији се налази неколико кишомерних станица – Глина, Граберје, Блињски Кут, Меченчани и Доњи Јаворањ.⁷⁵

---

⁷³ Најближа метеоролошка станица вишег ранга (главна метеоролошка станица аутоматског типа) налази се у жупанијском центру Сиску.

⁷⁴ Климатолошка станица у Петрињи једна је од најстаријих у Хрватској – почела је са радом 1903. године.

⁷⁵ Услед недостатка података за одговарајући временски период њихово коришћење не би имало смисла. Због тога су и падавине, попут других елемената, обрађене на основу података са климатолошких станица Петриња и Хрватска Костајница и карата из Климатског атласа Хрватске 1961-1990., 1971-2000.

3.3.1. Температура ваздуха

На простору континенталне Хрватске, од Динарида до Дунава, термички режим и температурне вредности првенствено су условљени положајем антициклона и циклона (општом циркулацијом ваздушних маса), степеном континенталности и надморском висином. Годишњи режим температуре ваздуха има облик једноструког таласа, са максималним температурама током лета (најчешће у јулу, а ређе у августу), а минималним током зиме (у јануару). Просечна годишња температура ваздуха креће се око 11°. Разлике су незнатне, а температуре су нешто ниже само на славонским планинама и узвишењима јужно од Саве. Такође, температурне разлике између најтоплијег и најхладнијег месеца у низијском делу континенталне Хрватске крећу се око 21°-22°C (Zaninović i dr., 2008, Lisac i Herić-Nekić, 1995).

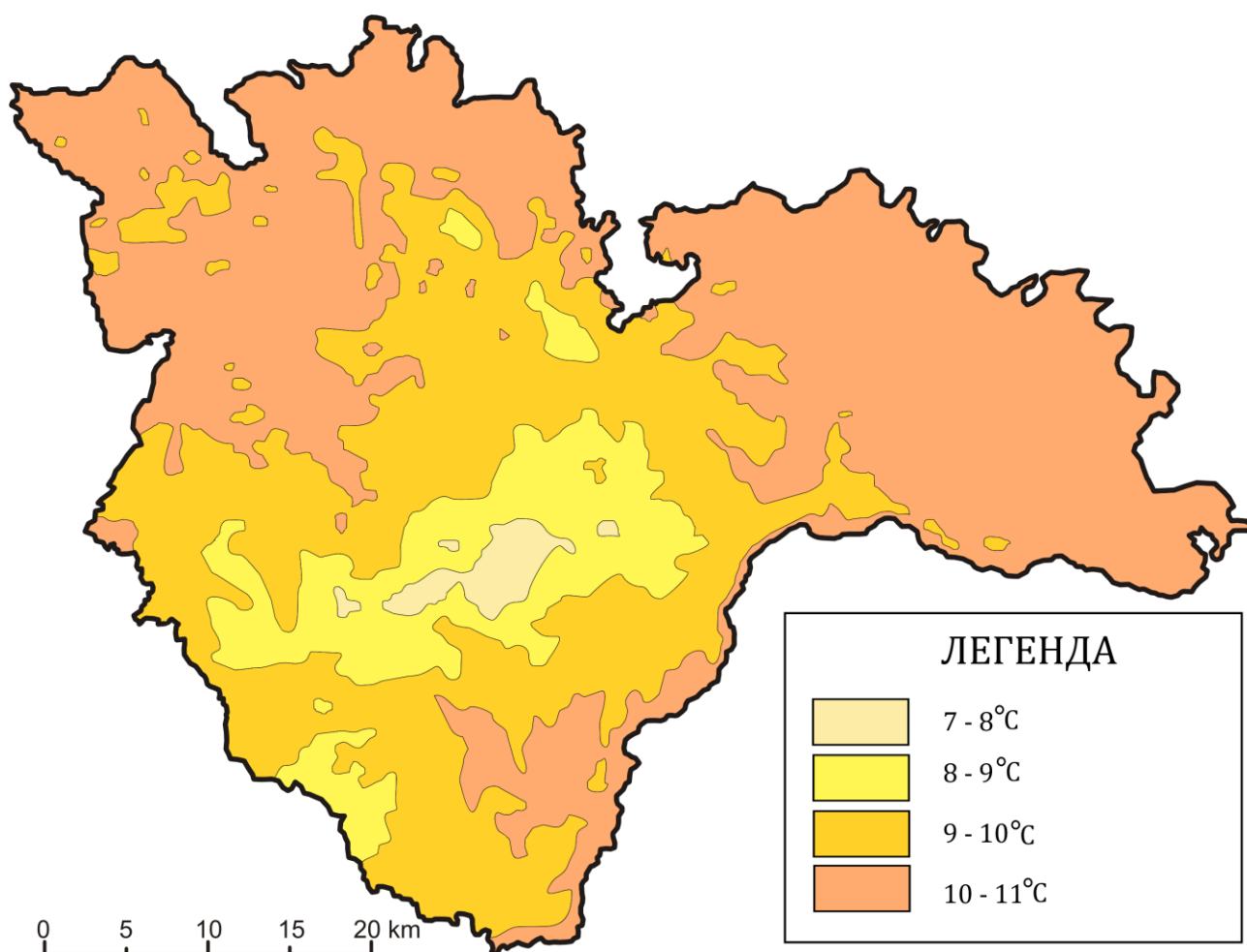
Релативно ниска и отворена према Панонској низији, Банија је под јачим панонским, него планинским температурним утицајем. Термички режим на простору Баније има све одлике термичког режима континенталне Хрватске. Максималне просечне температуре ваздуха јављају се у јулу, а минималне у јануару. Током летњих и зимских месеци бележе се мања колебања просечних температура, док се за време пролећних месеци уочава бржи пораст, а за време јесењих месеци брже опадање просечних температура (за око 10°C) (табела бр.). Западни и јужни делови Баније налазе се на око 100 km ваздушне удаљености од најближе обале Јадранског мора, али висок планински ланац Динарида (Рисњак, Велебит, Велика Капела, Мала Капела, Пљешевица) представља препреку, због чега се утицај мора на температурне прилике не испољава (Crkvenčić, 1974b).

Банија спада у групу најхладнијих регија у Хрватској. Ниже просечне температуре бележе се у Лици, Горском Котару и у средњој Славонији (у области славонских планина). Просечна годишња температура током периода 1981-2010. износила је 11,1°C у Петрињи и 10,5°C у Хрватској Костајници. Просечне годишње температуре правилно се смањују са повећавањем надморске висине, односно од периферних долињских делова регија ка централним брдско-планинским. Вертикални температурни градијент нема једнаке вредности у целој Хрватској. Снижавање температуре ваздуха са порастом надморске висине у континенталним регијама износи 0,5°C/100 m (Zaninović i dr., 2008). У већем делу Баније средња температура се креће између 9 и 11°C. Само у вишим брдским и планинским висинским појасевима Зринске и Трговске горе средња температура се спушта испод 9°C, а у највишим деловима Зринске горе до 7°C. Глобални феномен пораста температуре приметан је и на Банији. Током посматраног периода средње годишње и месечне температуре имале су тенденцију благог пораста. Пораст просечних температура у регији више је изражен током зимских месеци (табела 4).

Поређењем просечних температура, измерених у станицама Петриња и Хрватска Костајница, уочавају се минималне разлике месечних вредности. Оне су присутне током свих месеци, али не прелазе 1°C. Јављају се услед веће изложености Петриње климатским (континенталним) утицајима Панонске низије, док на снижавање температуре ваздуха у Хрватској Костајници и Поуњу утиче положај између планина Зринске горе и Козаре. Температурна разлика између најтоплијег и најхладнијег месеца креће се око 21°C, док апсолутна температурна амплитуда износи 67,8°C (Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

За време лета поднебље Баније налази се под доминантним утицајем суптропског појаса високог ваздушног притиска (Азорски антициклон), који овим просторима доноси стабилно време. Лета су умерено топла (постепено све топлија), сунчана и ведрa. Температура је највиша у нижим долињским теренима, а са порастом надморске висине постепено опада. Лета се одликују значајним дневним

температурним амплитудима. Појава врелих дана ($T \geq 30^\circ\text{C}$) уобичајена је током летњих месеци, пре свега током јула и августа. Дани са температурама једнаким или вишим од 30°C за време топлијих лета могу да се одржавају у низу од 4-5, па и до недељу дана, што је све чешће од почетка XXI века. На знатно ниже просечне дневне и месечне температуре утичу свеже ноћи и јутра. Током летњих ноћи температура се спушта испод 15°C , а понекад и испод 10°C . Међутим, у складу са општим порастом температура на Банији бележе се и све учесталије тропске ноћи ($T \geq 20^\circ\text{C}$). Током изузетно топле 2003. године у Петрињи је регистровано 14 тропских ноћи. На основу статистичких података примећују се упадљиво ређе појаве тропских ноћи у Поуњу (просечно 0,8 дана годишње у Хрватској Костајници), за разлику од Петриње и Покупља где су редовна појава. Свежије ноћи у Поуњу проузроковане су спуштањем хладнијег ваздуха са Зринске и Трговске горе и још виших западнобосанских (босанско-крајишких) планина (Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

Карта 11. Средња годишња температура ваздуха

Просечна температура летњих месеци износи $20,6^\circ\text{C}$ у Петрињи, а $19,6^\circ\text{C}$ у Хрватској Костајници. Просечне температуре ваздуха у јуну, јулу и августу су релативно уједначене – варијације просечних температура на одабраним мерним станицама не прелазе 2°C . Највише средње температуре измерене су током јула (Петриња – $21,3^\circ\text{C}$, Костајница – $20,4^\circ\text{C}$), а августовске температуре у просеку су више од јунских. У вишим брдско-планинским крајевима просечна јулска температура износи између 17° и 18°C (табела бр.). На посматраним станицама апсолутни температурни максимуми износе $39,1^\circ\text{C}$ у Петрињи (14.8.2003.) и $39,4^\circ\text{C}$ у Хрватској Костајници (18.7.2007.). Такође, истог дана када је измерена рекордна температура у Костајници, у Суњи је забележен

апсолутни температурни максимум на Банији од 40,2°C (Државни метеоролошки завод).

Зиме на Банији су хладне (мада све блаже), облачне, кишовите и снежне. Током зиме на простору регије и читаве континенталне Хрватске осећа се снажан утицај поља високог ваздушног притиска из правца евроазијског копна на североистоку (Сибирски антициклон), који доноси хладне и суве ваздушне масе. Нестабилно време праћено падавинама углавном настаје услед повремених продора Исландског циклона који доносе и нешто више температуре.

Дневне температурне амплитуде су осетно мање него током летњих дана. Температуре ваздуха се углавном правилно смењују у зависности од надморске висине. Најниже температуре јављају се у највишим деловима Зринске и Трговске горе, које имају одлике „хладних острва“. Температуре постепено расту спуштајући се према побрђима, долинама, котлинама и низији. Међутим, за време антициклоналног времена може доћи до температурне инверзије. Тада котлине и долине бивају испуњене хладнијим ваздухом који се у овим морфолошким удубљењима дуже задржава („ујезери“), док је температура на околним вишим теренима и узвишењима нешто виша. Ова појава се најчешће јавља у долинама Глине, Купе (Срквенчић, 1974а), Уне и у Зринско-дворској котлини.

Средња зимска температура током периода 1981-2010. износила је 1,2°C у Петрињи, а у Костајници 0,7°C. Као и током летњих месеци, већа одступања од 2°C нису забележена ни поређењем просечних температура децембра, јануара и фебруара. Најхладнији месец је јануар (Петриња – 0,1°C, Костајница – -0,5°C), док су средње фебруарске и децембарске температуре готово изједначене. Просечне јануарске температуре у планинским теренима крећу се између -3 и -2°C. Увидом у статистичке податке или изотермалне карте примећује се да је током XX века цела територија Баније била обухваћена јануарским изотермама од 0° и -1°C (са још 1-2°C хладнијим планинским „острвима“). Међутим, општи тренд пораста температура резултирао је радијалним сужавањем и повлачењем ка средишту регије негативних јануарских изотерми у 30-огодишњем периоду који обухвата и прву деценију XXI века. Током зимских месеци (1981-2010.) у Петрињи и Хрватској Костајници бележе се у просеку 62, односно 64 дана са минималним температурама испод 0°C, али су дани са позитивним и све вишим максималним температурама постали учесталији. За време најхладнијих зима на Банији бележи се преко 30 ледених дана ($T_{\max} \leq 0^\circ\text{C}$), али се они у просеку јављају 13 пута у Петрињи и 17 пута у Костајници. Чешћа појава ледених дана у Поуњу последица је изложености хладним вадушним масама из правца високих западnobосанских (босанско-крајишких) планина. Најнижа температура у Хрватској Костајници измерена је 13.2.1985. године (-22°C), а апсолутни температурни минимум на Банији забележен је 12.1.1985. године у Петрињи (-27,6°C) (табела 4, Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

Табела 4. Просечне месечне и годишње температуре 1981-2010. године (°C)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	0,1	1,8	6,9	11,4	16,5	19,7	21,3	20,8	16,2	11,6	6,1	1,7	11,1
Х. Костајница	-0,5	1,3	5,9	10,8	15,6	18,7	20,4	19,8	15,2	10,9	5,7	1,2	10,5

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Температурне разлике између **прелазних годишњих доба** у Хрватској смањују се с удаљавањем од мора. На простору Баније температуре пролећних и јесењих месеци су скоро изједначене, с тим да је пролеће (11,6°C у Петрињи и 10,8°C у Костајници) незнатно топлије од јесени (11,3°C у Петрињи и 10,6°C у Костајници). Температурна инверзија јавља се и током јесени, када на датим мерним станицама температуре

умањују честе појаве магле. Током ране јесени антициклонално време одликује се топлим и сунчаним данима и свежим ноћима с обилном росом и ниским маглама у долинама (Zaninović i dr., 2008), које су посебно густе уз Саву, Купу, Глину и Уну. Магловито и тмурно време се током каснојесењих дана у долинама дуже задржава, док је инсолација још краћа. Истовремено околни виши терени су изложени сунчевом зрачењу, што условљава вишу температуру ваздуха.

Температура ваздуха (уз падавине) представља најважнији климатски елемент за живи свет на земљи. Од годишњих режима, месечних и дневних температура зависи вегетациони циклус биљака, али и бројне људске делатности. Како је на Банији пољопривреда важна привредна делатност, праћење и анализирање термичког режима, са аспекта регионалног развоја, значајно је због утицаја на развој биљака и количину приноса.

Температурни прагови почетка вегетације нису идентични за све биљке. То је условило неравномеран регионални размештај појединих биљних култура. За поједине житарице (пшеницу, раж, јечам и овас/зоб) и шумско дрвеће биолошки минимум почетка вегетационе фазе креће се око 5°C, за воће и сунцокрет 7-8°C, а за соју и кукуруз 10-12°C (Zaninović i dr., 2008).⁷⁶ Почетак вегетације зависи и од односа температура ваздуха и земљишта (површинског слоја у ком је коренски систем биљке). Вегетациони период настаје током пролећних дана. Тада потребна температура ваздуха за развој биљке постаје виша од температуре земљишта. Када температурни однос ваздуха и земљишта током јесени постане обрнут, вегетациони период се завршава. Вегетациони период на Банији траје у просеку око 7 месеци, изузетно до 8 (Lisac i Herić-Nekić, 1995). У Посавини, Покупљу и Глинској котлини вегетациони период траје од краја марта до средине новембра. Током вегетационог периода просечна температура ваздуха износи 17,4°C.⁷⁷ Ниже вредности просечних годишњих и месечних температура у појединим деловима регије одражавају се на краће трајање вегетационог периода. У вишим брдско-планинским деловима регије и у Зринско-дворској котлини, која је додатно изложена хладнијим утицајима из правца Босанске Крајине, вегетациони период је мало краћи и траје од почетка априла до краја октобра. Међутим, последњих деценија и година запажено је дуже трајање вегетационог периода на целој Банији, као последица општег тренда пораста месечних и годишњих температура.

Поред одређеног вегетационог прага који је неопходан за активирање биљке и улазак у вегетациону фазу, даљи развој и пролазак кроз остале фенолошке фазе условљен је неопходним температурним сумама (количином акумулиране топлоте) (Zaninović i dr., 2008). Просечне годишње температурне суме у нижим, долинским деловима Баније износе од 3 800°C у Хрватској Костајници до 4 100°C у Петрињи. У вишим брдским појасевима, где се јављају највише оранице, повртњаци и воћњаци, средње температурне суме не падају испод 3 000°C. За земљорадњу су најзначајније температурне суме током вегетационог периода биљака (око 3 700°C у Петрињи и око 3 400°C у Хрватској Костајници). У складу са различитим температурним праговима, пољопривредне културе захтевају и различите температурне суме да би достигле фазу зрења. Најмање просечне суме потребне за узгој кромпира крећу се у распону 900 – 1 000°C, шаргарепе 1 200-1 500°C, парадајза 1 800-2 000°C, јаре пшенице 1 700 – 1 900°C, кукуруза 2 000-2 300°C, грожђа 2 800-3 200°C. На основу представљених вредности евидентно је да су услови за узгој разноврсних култура и развој земљорадње на Банији веома повољни. Климатски услови, у погледу температурних сума, омогућавају

---

⁷⁶ Представљене вредности односе се на средње дневне температуре.

⁷⁷ Податак се односи на метеоролошку станицу Сисак за период 1971-2000. године.

бављење ратарством и воћарством и у вишим брдским појасевима (300-500 m н.в.) (табела 5).

Табела 5. Просечне месечне и годишње темепературне суме 1981-2010. године (°C)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	3	50	214	342	512	591	660	648	489	360	183	53	4 102
Х. Костајница	-16	36	183	324	484	561	632	614	456	338	171	36	3 819

Извор: Обрада аутора на основу података добијених од Државног хидрометеоролошког завода

Упркос повољном годишњем режиму температура и просечним износима температурних сума, појава екстремно ниских или високих температура ваздуха, током само једног или неколико дана, може негативно утицати на развој и принос усева. За развој биљке штетним се сматрају пролећни и јесењи мразеви. Према статистичким подацима за период 1981-2010. године, током пролећних и јесењих месеци на Банији се јавља у просеку 23-24 мразних дана ($T_{\min} \leq 0^{\circ}\text{C}$). На површини тла (до 5 cm) температуре могу бити и ниже, тако да до стварања мраза или слане на биљкама долази чешће (у Петрињи у просеку и до 30 пута). Први мразеви јављају се у октобру, а последњи у априлу.⁷⁸ Највеће штете пољопривреди (посебно воћарству, виноградарству, повртарству) наносе мразеви током вегетационог периода, када је биљка већ ушла у фазу раста (нарочито у фази клијања или цветња). Негативне температуре могу утицати на количину приноса и квалитет плодова, али при екстремнијим температурама или чешћим појавама мраза може доћи и до угинућа биљке (Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

Табела 6. Просечан број хладних (мразних) дана ($T_{\min} \leq 0^{\circ}\text{C}$) 1981-2010. године

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	23,3	19,4	10,1	2	0	0	0	0	0	1,9	9,5	19	89,2
Х. Костајница	24,7	20,5	11,6	2	0	0	0	0	0	1,3	8,7	19,0	87,3

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Негативан утицај на земљорадњу и развој биљака у најплоднијим, долинским деловима, имају високе температуре. Оне се испољавају у виду летњих температура током прелазних годишњих доба ($T_{\max} \geq 25^{\circ}\text{C}$), везаних тропских дана ($T \geq 30^{\circ}\text{C}$) и екстремно високих максималних температура изнад 35°C . Летње жеге обично су праћене дужим сушним периодима, што директно утиче на спуштање граница горње издани и драстично опадање водостаја у већим рекама (Сава, Купа, Уна и Глина). Тада мање реке и потоци у потпуности пресуше. Док број мразних дана има тенденцију постепеног смањивања, поменуте температурне, и њима узроковане хидролошке појаве, последњих деценија постају све учесталије. Према расположивим подацима за Сисак, током периода 1971-2000. године просечан број летњих дана износио је 78 (од чега 20 дана током пролећних⁷⁹ и јесењих месеци), а тропских 18 (Zaninović i dr., 2008). Натпросечне температуре и сушни периоди утичу на сушење листова и плодова, превремено зрење и у коначници на ниже приносе. Интензитет негативних последица зависи од врсте пољопривредне културе и фенолошке фазе у којој се биљке налазе за време високих температура. Негативни утицаји високих температура рефлектују се и на сточарство. Током сушних периода отежано је напајање стоке, али и исхрана, због слабијег прираста трава, нижих приноса кукуруза, који је главни састојак сточне хране

⁷⁸ У посматраном 30-огодишњем периоду регистрован је само један мраз у септембру 1987. године у Петрињи.

⁷⁹ Појединих година први дани са летњим температурама јављају се и током марта. Максималне мартовске температуре измерене у Петрињи и Костајници износе $27,2^{\circ}\text{C}$, односно 27°C .

и крмног биља. Услед незнатних микроклиматских разлика, негативне последице високих температура по сточарство јасно су изражене и у низијским, долинским и у брдским теренима.

Табела 7. Просечан број ледених дана ($T_{\max} \leq 0^{\circ}\text{C}$) 1981-2010. године

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	6,4	2,6	0,3	0	0	0	0	0	0	0	0,6	4,4	15,6
Х. Костајница	8,1	3,5	0,5	0	0	0	0	0	0	0	0,4	5,1	16,8

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

3.3.2. Падавине

Поред температуре ваздуха, падавине представљају најзначајнији климатски елемент битан за становништво и његове делатности. У циљу сагледавања њиховог утицаја на климу и људске делатности (на Банији пре свега на пољопривреду), осим укупне количине падавина, од изузетне важности је годишњи плувиометријски режим. Атмосферски талог најчешће се на Банији јавља у облику кише, а појава снега током зиме је редовна.

Подаци о количини и распореду падавина на Банији могу се добити на основу мерења у климатолошким станицама (Петриња, Хрватска Костајница и Суња) и кишомерним станицама (Глина Граберје, Блињски Кут, Меченчани и Доњи Јаворањ). Међутим, поуздану упоредну анализу за посматрани период 1981-2010. године онемогућавају недостатак података услед нередовних мерења, нефункционисање појединих станица у поменутом временском раздобљу или кратак период мерења. Поред ових недостатака њихов просторни распоред није одговарајући, јер су све лоциране у висинском појасу до 200 m. Ради релевантније хоризонталне покривености територије и добијања потпуније слике распореда падавина у регији, поред климатолошких станица у Петрињи и Хрватској Костајници, одабране су кишомерне станице Глина (најзападнија), Јасеновац (најисточнија).⁸⁰ Расположиви подаци за кишомерне станице не обухватају ниједан стандардан тридесетогодишњи период, при чему мерења у Глини и Јасеновцу само делимично обухватају посматрани период 1981-2010. године.⁸¹

Табела 8. Просечне месечне и годишње количине падавина у датим периодима (mm)

Станица	Период	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	1981-2010	66,1	59,1	63,8	94,1	78,8	92,6	78,3	80,0	99,2	74,6	97,4	86,9	971,1
Х. Костајница	1981-2010	79,9	68,6	76,6	93,5	93,6	105,9	74,8	91,5	118,7	91,7	105,3	95,6	1 088,6
Глина	2004-2019	78,2	87,2	70,2	76,1	106,5	95,4	86,4	80,8	116,4	98,6	104,3	76,8	1 085,8
Јасеновац	1999-2019	61,3	64,2	58,4	79,4	87,7	87,4	66,5	69,1	103,4	74,4	82,9	70,2	906,7

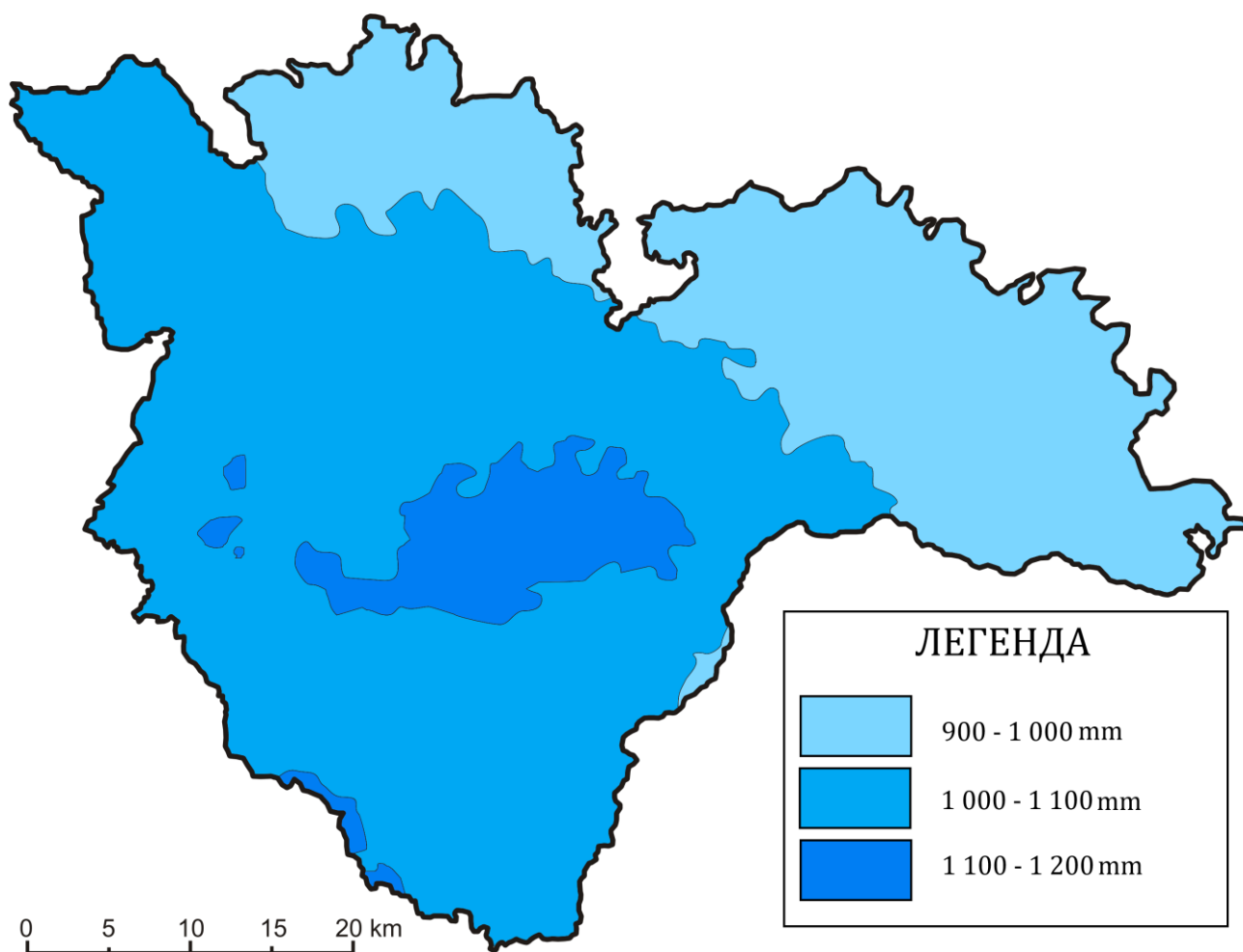
Извор: Државни хидрометеоролошки завод

На подручју Баније у просеку се годишње излучи између 900 и 1 200 mm падавина. Највеће количине падавина од 1 100 до 1 200 mm примају брдско-планински делови Зринске и Трговске горе. Спуштајући се ка брдским и долинским теренима количина падавина постепено опада (1 000-1 100 mm), а најмање количине (900-1 000

⁸⁰ Јасеновац се налази у Посавини, али припада Славонији. Подаци са ове кишомерне станице су узети у обзир због географског положаја места, на самој граници Баније и Славоније.

⁸¹ Остале кишомерне станице имају дужи низ месеци и година без мерења или обухватају веома кратак период мерења (нпр. станица у Доњем Јаворњу је почела са радом децембра 2013. године). Екстремне падавине током само пар месеци или једне године могу навести на погрешне закључке, због чега ове станице нису релевантне за анализирање.

mm) бележе се у Посавини, Покупљу и доњем Поуњу. Посматрано према мерним станицама, које су смештене у низијским и долинским теренима, просечна количина падавина креће се од 906,7 mm у Јасеновцу до 1 088,6 mm у Хрватској Костајници. Изнад 1 000 mm падавина годишње измерено је у Глини (1 085,8 mm), а мање од 1000 mm у Петрињи (971,1 mm) (табела 8, карта 12).

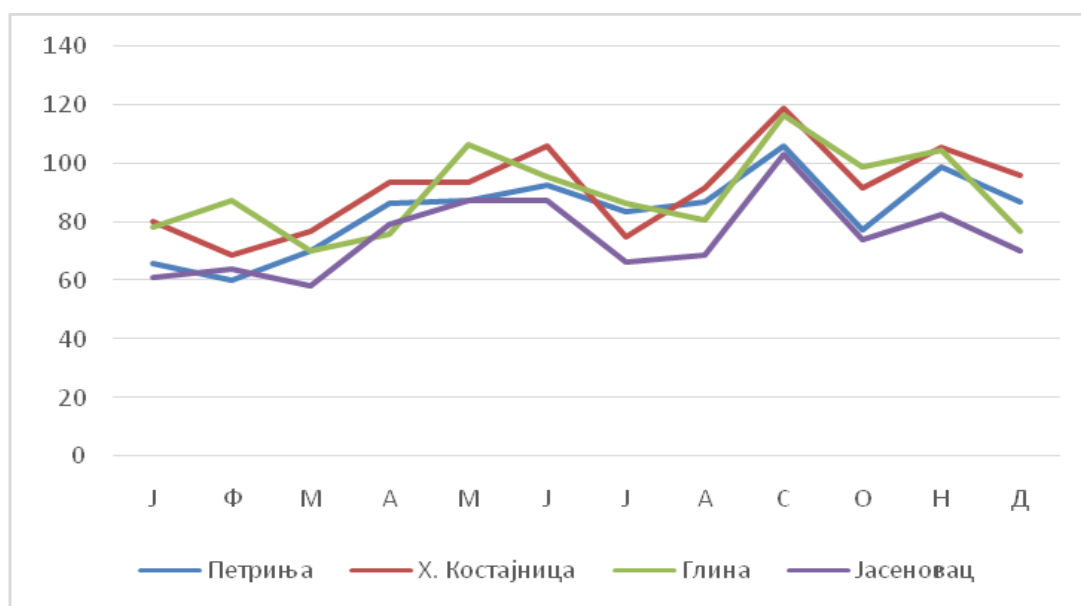

Карта 12. Просечна годишња количина падавина

Поднебље Баније припада континенталном режиму падавина. У годишњем ходу падавина издвајају се два максимума и два минимума, с тим да су месеци главних екстрема јасније изражени наспрам секундарних. Главни максимум (јесењи) јавља се у септембру услед продора ваздушних маса из правца Атлантика и Средоземља (Јадрана). Септембар је најкишовитији месец на свим мерним станицама. Просечно се током тог месеца излучи око 10-11% годишње суме падавина. Тада су забележени апсолутни месечни максимуми – у Хрватској Костајници 282,3 mm (1984), Петрињи 252,4 mm (2010) и Јасеновцу 243,6 mm (2010). Апсолутни максимум у Глини забележен је у октобру 2015. године (242,5 mm) (Државни метеоролошки завод, документациони материјал). Други, каснопролећни максимум јавља се у мају или јуну, осим у Петрињи, где се секундарни максимум истиче у новембру. Током новембра се и на осталим станицама бележи висока количина падавина, која је у значајној мери последица главног максимума падавина на Јадрану (Магаš, 2013). Главни минимум наступа на прелазу из зиме у пролеће (фебруар-март), док се секундарни минимум на мерним станицама јавља у различитим деловима године. У Хрватској Костајници и Јасеновцу истиче се краће или дуже сушно време (најчешће у јулу) током раздобља повећане

количине падавина. У Глини се секундарни минимум бележи почетком зиме (децембар), а у Петрињи средином јесени (октобар) (графикон 1).

Поређењем вредности одређених месеци током посматраног периода уочава се низак ниво конзистентности. Амплитуде између минималних и максималних месечних падавина крећу се у распону већем од 200 mm. Изражену неравномерност падавина које се излуче током одређених месеци најбоље осликава најкишовитији месец – у Хрватској Костајници је током септембра 1984. пало 282,4 mm, а 2009. године свега 14,3 mm. Такође, изражена колебања се примећују и на нивоу просечних годишњих количина падавина. Посматрајући укупну количину падавина, најсушнија година у регији била је 2003. (од 593,9 mm у Јасеновцу до 629,3 mm у Петрињи), а највлажнија 2010. година са око 2,5 пута више падавина (од 1 480,5 mm у Јасеновцу до 1 545,2 mm у Хрватској Костајници) (Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

Графикон 1. Плувиометријски режим станица Петриња, Хрватска Костајница, Глина и Јасеновац

Количина падавина и pluviometriјски режим на простору Баније предодређени су померањем циклона и антициклона и орографским фактором. Током јесени и зиме овим крајевима влажно и нестабилно време с падавинама доноси Исландски и Ђеновски циклон, док стабилно време без падавина настаје под утицајем Азорског антициклона лети, а Сибирског зими. Релеф утиче двојачко на локални pluviometriјски режим – као препрека продирању влажних ваздушних маса, што се одражава на смањену количину падавина и као локални фактор интензивирања количине падавина. Високи Динариди који се пружају дуж јадранске обале, представљају препреку продирању маритимних утицаја и влажних ваздушних маса. Највећа количина падавина излучи се у приобаљу и динарским планинама, док се у правцу истока и североистока количина влаге осетно смањује (Zaninović i dr., 2008, Šegota, Filipčić, 1996). Истовремено на самој Банији, Зринска и Храстовачка гора, иако релативно ниска узвишења, додатно доприносе задржавању влажних ваздушних маса из правца запада и југозапада, чиме директно утичу на смањење падавина у Посавини. Исохијетна карта (карта 12) указује на правилност пораста просечне количине падавина са порастом надморске висине. Процес развоја облака и стварања падавина на Банији појачан је изнад Зринске и Трговске горе, где долази до интензивније кондензације и излучивања падавина. Такође, ако се изузму поменута узвишења, примећује се и правилно опадање количина падавина на Банији од југозапада ка

североистоку. У складу са доминантним продорима влажних ваздушних маса, Глина и Хрватска Костајница примају већу количину падавина од Петриње и Јасеновца.

Највећа количина падавина на Банији излучи се у облику кише, а само мањим уделом у облику снега. Учесталост дана са кишом највећа је током прелазних годишњих доба, од априла до јуна (13-14 дана у просеку месечно) и од септембра до децембра (11-13).⁸² Значајне количине падавина Банија прими током јула и августа, али је број кишних дана мањи, јер се падавине најчешће излуче у виду краћих, али обилних пљускова.

Снежне падавине представљају редовну појаву током зима, мада се ређе јављају и током пролећних и јесењих месеци. Последњих деценија учесталост дана са снежним падавинама, дебљина снежног покривача и дужина његовог задржавања се видно смањују услед опште тенденције раста просечних (зимских) температура.

Први снег на Банији пада у новембру, а последњи почетком пролећа, у марту. Највеће количине излуче се током децембра, јануара и фебруара, али се у посматраном периоду знало десети да током неког од зимских месеци снег изостане. До почетка XXI века забележене су изузетно ретке појаве снега у априлу и мају. Задржавање снежног покривача на тлу ($\geq 1\text{cm}$) веома је променљиво од године до године. Оно зависи од интензитета снежних падавина (висине снега), вертикалне промене просечних температура (тј. од надморске висине) и дневних температурних амплитуда. Најкраће задржавање снежног покривача, између 30 и 50 дана, бележи се у Посавини, Покупљу, Глинској котлини и доњем Поуњу. Изложеност хладнијим продорима из правца Босне манифестовала се у знатно већем броју дана са снежним покривачем у Хрватској Костајници (45,6 дана) него у Петрињи (35) (табела 9). Корелација са надморском висином је очигледна, јер се у вишим долинама и на побрђима снег у просеку задржава од 50 до 70 дана. У највишим брдско-планинским теренима и на осојним странама негативне температуре се најдуже одржавају, што директно утиче на задржавање снежног покривача између 2 и 3 месеца (Zaninović i dr., 2008). По правилу, са порастом надморске висине расте и висина снежног покривача. Приликом обилнијих снежних падавина неретко се образује снежни покривач висине преко пола метра широм Баније. Снежне падавине су средином XX века биле још обилније, при чему је висина снежног покривача превазила један метар.

Табела 9. Просечан број дана са снегом ($\geq 1\text{cm}$) 1981-2010. године

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	11,8	11,1	3,7	0,2	0	0	0	0	0	0	1,8	6,4	35
Х. Костајница	16	11,7	4,5	0,5	0	0	0	0	0	0	2,7	10,2	45,6

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Просечан распоред падавина током године углавном задовољава потребе пољопривредне производње. У већем делу године количина излучених падавина је довољна за узгој житарица, поврћа и воћа, а мањак падавина се повремено појављује током летњих месеци. У циљу комплекснијег сагледавања односа температура и падавина на Банији приступило се израчунавању Ланговог и Грачаниновог кишног фактора. Лангов кишни фактор се користи за дефинисање аридних, семиаридних, семихумидних, хумидних и перихумидних области.⁸³ Његово израчунавање се заснива

⁸² На основу података са метеоролошке станице Сисак.

⁸³ Кишни фактор (KF) према Лангу:

$$KF = \frac{R}{T}$$

R – Просечна годишња количина падавина

на годишњим параметрима, а Грачанин је прилагодио ову методу и класификацију добијених вредности за одређивање кишног фактора по месецима.⁸⁴

На основу добијених вредности кишног фактора шири простор око Петриње (с којим се могу поистоветити Покупље и Посавина) има семихумидну климу, а околина Хрватске Костајнице (Поуње) хумидну климу. Посматрајући и према месечним вредностима, кишни фактор у Хрватској Костајници показује повољније одлике – четири перихумидна месеца, четири хумидна, два семихумидна и два семиаридна. Са аспекта пољопривредне производње најважнија су обележја током вегетационог периода. Недостатак влажности израженији је у северним и североисточним деловима регије. Семиаридне одлике, од маја до августа, у Покупљу указују на потребе за наводњавањем у циљу остваривања већих приноса.

Табела 10. Месечне и годишње вредности кишног фактора 1981-2010. године

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	660,7	32,8	9,2	8,3	4,8	4,7	3,7	3,8	6,1	6,4	16,0	51,1	87,5
Х. Костајница	-159,8	52,8	13,0	8,7	6,0	5,7	3,7	4,6	7,8	8,4	18,5	79,7	104,4

Извор: Обрада аутора на основу добијених података од Државног хидрометеоролошког завода

Имајући у виду вредности кишног фактора по месецима, изгледа парадоксално да је највећа учесталост суша у овом делу Хрватске у фебруару и новембру (као перихумидним месецима), а затим и у септембру и октобру.⁸⁵ Иако се екстремно дуги сушни периоди, који трају више од 30 дана, ретко јављају, управо је у оближњем Сиску забележено најдуже сушно раздобље Панонске Хрватске од 69 дана, које је почело у децембру 1988. године (Zaninović i dr., 2008). Међутим, за човека, биљни и животињски свет од веће је важности учесталост суша од марта до новембра. Појава сушних раздобља током вегетационог периода има изузетно негативан утицај на принос и квалитет уroda. Интензитет негативних последица зависи од дужине трајања суша и потенцијално пратећих временских услова попут високих температура ваздуха, јаких ветрова и ниске релативне влажности ваздуха. Током дужих сушних периода мање банијске реке и потоци пресуше, а значајно опадне и ниво издани, због чега је отежано наводњавање пољопривредног земљишта, напајање стоке, али и водоснабдевање. У многим банијским селима становништво се водом за техничке потребе и пиће снабдева из бунара. Приликом дужих сушних периода, који су праћени екстремно високим температурама, опадање нивоа у бунарима доводи до погоршања физичких својстава воде, а изузетно и до пресушивања. Завршетак суше често најављује олујно невреме, праћено пљусковима и грмљавином (ређе и градом) из кумулонимбуса. Град се појављује веома ретко, махом лети, у просеку 1-2 пута годишње. У зависности од величине леденог зрна, град може да причини већу или мању штету на усевима, покретној и непокретној имовини. О потенцијално катастрофалним учинцима града као елементарне непогоде најбоље говори случај из 2005. године, када у долини Жировнице град није само оштетио клипове и поваљао стабљике кукуруза, већ их је „као ножем“ сасекао. Сви усеви у уском појасу били су у потпуности уништени.

T – Просечна годишња температура

⁸⁴ Грачанинов кишни фактор (KF_m):

$$KF_m = \frac{R_m}{T_m}$$

R_m – Просечна месечна количина падавина

T_m – Просечна месечна температура

⁸⁵ На овом примеру примећује се мањкавост метода кишног фактора, због великог утицаја ниских температура (пре свега у распону од -2° до 2°С) на добијене вредности.

Негативан утицај на пољопривреду имају и екстремно високе падавине, посебно када се излуче у неодговарајућој фази развоја биљке или кад изазову поплаве.

Велики значај за пољопривредне културе имају и **снежне падавине**. Стварање и дуже задржавање снежног покривача погодује биљкама, јер их штити од смрзавања. Недостатак овог топлотног изолатора, упоредо са ниским температурама, условио је велике штете на усевима од мрза 1981., 1982., 1997., 2001. и 2003. године (Државни метеоролошки завод, документациони материјал). Снег представља важан извор влаге, јер се његовим топљењем вода задржава у земљишту. Стварање резерви воде од посебног је значаја за простор Покупља и Посавине, који већ од маја има семиаридне одлике. Обилно падање и дуже задржавање снега у вегетационом периоду може бити и штетно за развој пољопривредних култура. У зависности од дужине трајања снежног покривача и његове висине, влажан снег може да изазове оштећења на биљкама. За време најхладнијих година у посматраном периоду, снег висине преко 10 cm зна да се током марта задржи и више од 10 дана (марта 1986. године у Петрињи је регистровано 19 дана са снегом висине изнад 10 cm). Такође, дуже задржавање снега утиче на физичка својства земљишта, због чега се одлаже извођење пољских радова. Негативан утицај обилних снегова⁸⁶ огледа се и у отежаном функционисању саобраћаја. Главне саобраћајнице се редовно чисте, проходни су и локални путеви који повезују неколико села, али су овим највише погођени удаљени засеоци већих села, села на споредним путним правцима и она у брдском појасу Зринске и Трговске горе. Малобројно и махом старачко становништво ових насеља за време највећих снегова остаје изоловано више дана.

3.3.3. Ветрови

Циркулација ваздушних маса над простором Баније условљена је у највећој мери општом циркулацијом атмосфере у овом делу Балкана, али и удаљенијим, ближим и локалним морфолошким облицима рељефа. Велике баричке формације које се формирају изнад Атлантског океана, Средоземља и евроазијског копна узрокују ваздушна кретања. Према овом делу Хрватске, доминантна струјања хладног ваздуха, маритимног порекла, допиру из западног северозападног квадранта, а континенталног порекла из североисточног квадранта. Продори топлог и влажног ваздуха најчешћи су из правца југа (Magaš, 2013, Zaninović i dr., 2008, Šegota, Filipčić, 1996). Међутим, током кретања циклона и антициклона ова доминантна струјања често су модификована другим факторима (углавном морфолошким одликама суседних регија). Због тога се у различитим деловима површински мале Баније правци и брзине ветрова значајно разликују (Lisac i Herić-Nekić, 1995). Тако на пример, западни ветрови који дувају током целе године и Банији доносе највећу количину падавина, под утицајем орографског фактора долазе и из правца југозапада. Поред тога што се регија одликује умереном рашчлањеношћу рељефа, локалне ниске планине и природна отвореност речних долина у значајној мери предодређују кретање ваздушних маса.

Табела 11. Просечне честине ветрова 1981-2010. године (‰)

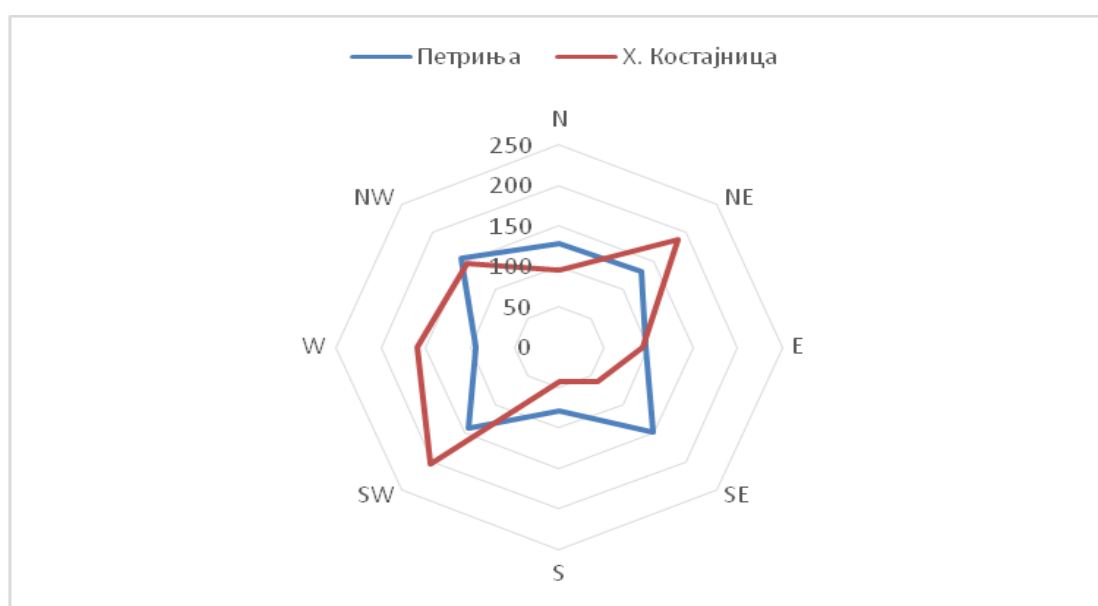
Станица	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Петриња	126,9	131,6	97,9	149,2	79,6	141,8	92,9	154,4	25,6
Х. Костајница	95,8	188,3	93,1	60,6	42,5	204,8	159,9	146,9	8,3

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

⁸⁶ Последњих деценија зиме протичу без сметова, али су се пре посматраног периода (1981-2010) понекад формирали при интензивнијим снежним падавинама.

Руже ветрова, посматраних станица, (изведене на основу података из табеле бр.), потврђују значајне разлике у циркулацији ваздушних маса над северним и јужним делом регије. У Покупљу су најчесталији ветрови из северозападног (154,4 ‰) и југоисточног правца (149,2‰). Над Петрињом већу частину још имају југозападни ветрови (141,8‰), док се најмања частина бележи из правца југа (79,6‰) и запада (92,9‰). Најмање частине из јужног правца условљене су пружањем Зринске горе, а делимично и оближње, али ниже Хрстовачке горе, које представљају природне препреке ветровима. Најдоминантнији ветрови у Поуњу дувају из југозапада (204,8 ‰) и североистока (188,3‰), услед природне отворености долине Уне према тим правцима. Знатну частину бележе још западни (159,9‰) и северозападни ветрови (146,9‰). У мерној станици Хрватска Костајница такође су најмање частине јужних ветрова (42,5‰), а ретке су и појаве југоисточних ветрова (60,6‰). Као на примеру Петриње, најређа продирања условљена су орографским фактором, односно дугачким масивом Козаре и њеним обронцима у суседној БиХ (Републици Српској) (графикон 2).

Графикон 2 – Руже ветрова Петриње и Хрватске Костајнице

Према метеоролошким подацима, може се закључити да Банија представља ветровиту регију, са частином тишина од свега 25,6‰ у Петрињи и 8,3‰ у Хрватској Костајници. Иако је регија изложена готово непрекидним ваздушним струјањима, брзине ветрова су релативно мале и крећу се у распону од 1,8 до 3,1 m/s (табела бр.). Просечна брзина ветрова из свих праваца, готово је подједнака у Покупљу и Поуњу. Такође треба истаћи да у оба подручја частина ветрова и просечне брзине из датих праваца нису у корелацији. У Петрињи су се између 1981. и 2010. године највећом брзином одликовали западни (као ветрови најмањих частина) и северни ветрови (3,1 m/s), а у Хрватској Костајници југозападни (3 m/s). С друге стране, просечно су најмању брзину у Петрињи имали ветрови највеће частине (1,8 m/s), а у Хрватској Костајници јужни и северни (2,1 m/s) (табела бр.). У погледу јачине ветрова сезоналност није изражена, јер слаби до умерени ветрови дувају током целе године. Зими најчешће дувају ветрови из правца севера и североистока („северац“, „север“), који доносе хладно и ведро време, углавном праћено негативним температурама ваздуха. Јак ветар из ових праваца образује се само током повремених наглих продора (Zaninović i dr., 2008). На Банији током зиме, из правца Јадрана, повремено дува „југ“, ветар супротног правца и другачијих одлика од „северца“. „Југовно вријеме“ се одликује вишим, позитивним температурама, што има за последицу интензивно топљење снега. Његов утицај се

највише осећа у Зринско-дворској котлини и Поуњу. Током летњих месеци такође доминирају слабији ветрови. Јаки летњи ветрови јављају се само током олујног невремена, које наступа у поподневном или предвечерњем делу дана. Олујни ветар, у комбинацији са градом, може да причини велике штете усевама (кукурузним пољима, воћњацима и повртњацима). Велико невреме, које је захватило средњу Хрватску 31.7.1982. године, остало је упамћено по необичној појави пијавице у Петрињи и њеној околини. Пијавица се над тлом прво појавила у самом центру града. На свом путу дугом 1 km оштетила је бројне објекте (дизала кровове, уништавала ограде). Затим се поново спустила између Петриње и Нове Дренчине, а трећи пут у Новој Дренчини, где је оштетила куће, ломила и чупала дрвеће из корена и десетковала воћњаке и винограде. Укупно је оштећено око 500 кућа. Снага пијавице огледа се и у померању аутомобила, који су се нашли на директном удару, до 10 m. Пијавицом угрожено подручје протезало се 5 km, али је било ширине између 20 и 30 m. Поред огромне материјалне штете евидентирано је неколико десетина повређених особа (Tutiš, Sijerković, 1985).

Табела 12. Просечна брзина ветра 1981-2010. године (m/s)

Станица	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Петриња	3,1	2,4	2,8	1,8	2,7	2,6	3,1	1,8
Х. Костајница	2,1	2,5	2,6	2,6	2,1	3	2,3	2,5

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Највећу учесталост ветрова просечно малих брзина потврђују подаци према Бофоровој скали (табела 13). Током ветровитих дана између 75 и 80% ваздушних струјања одвија се у виду лахора и поватарца (1. и 2. степен). Слабији ветрови су учестали током зимских и летњих месеци, када над овим простором превладава антициклонални типови времена. Јаки ветрови, брзина између 10,8 и 17 m/s (6. и 7. степен) су веома ретки (изузетно више од два пута годишње). Најјачи удари ветра измерени на обе станице достизали су 18,5 m/s (у Петрињи из северног, а у Хрватској Костајници из југоисточног правца) (табела 12).

Табела 13. Просечна Јачина ветра и честина појаве (%) према Бофоровој скали 1981-2010. године

Станица	0	1	2	3	4	5	6	7
Петриња	25,6	430,1	306	198,1	31,4	7	1,3	0,4
Х. Костајница	8,3	250,6	548,2	155,1	28,4	7,6	1,5	0,3

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

3.3.4. Влажност ваздуха

Просечна годишња релативна влажност вадуха на Банији износи око 80% (79% у Петрињи и 81 % у Хрватској Костајници), при чему нема већих одступања на простору целе регије (према карти из Климатског атласа Хрватске). Само терени у непосредној близини већих река имају нешто већу влажност од остатака територије. Годишњи режим овог климатског елемента одликује се мањим колебањима (од 14% у Хрватској Костајници до 17% у Петрињи) (табела 14).

Табела 14. Просечна месечна и годишња релативна влажност ваздуха 1981-2010. године (%)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	87	84	78	74	73	74	73	75	80	84	87	90	79
Х. Костајница	86	82	77	75	77	78	77	79	85	86	87	89	81

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Током хладнијег периода године релативна влажност ваздуха је највиша (између 84 и 90%) услед ниских температура и падавина. Месец са највећом влажношћу ваздуха је децембар, када она износи 90% у Петрињи и 89% у Хрватској Костајници. Ниже вредности релативне влажности ваздуха бележе се у време виших месечних температура. На основу података из табеле запажа се пад испод просечних вредности од марта. У Покупљу су оне најниже у мају и јуну (73%), а у Поуњу у априлу (75%) (табела бр.). Током летњих месеци бележе се ретке појаве високе влажности (2-4 дана у просеку месечно). Када повишена влажност, у комбинацији са високим температурама, пређе 80%, настају спарни дани (оморине). У Хрватској Костајници је 1999. године током три летња месеца забележено 29 дана са оморином. Вишедневно преовладавање дана са релативном влажношћу ваздуха испод просечних вредности убрзава процес испаравања воде и доводи до сушења усева. За време дуготрајних суша влажност ваздуха је веома ниска, а у изузетним сличајевима спушта се и испод 30% (у просеку 1-2 пута током лета). Све топлија и сушнија лета узрокују већу учесталост дана са ниском влажношћу ваздуха. У Хрватској Костајници је 2007. године забележено 14 летњих дана са релативном влажношћу испод 30% (Државни метеоролошки завод). Обе екстремне појаве током лета неповољно утичу на рад и живот људи, посебно пољопривредника који послове обављају на отвореном. У септембру још увек владају натпросечне температуре, али је релативна влажност ваздуха повишена (око или изнад просека) услед главног максимума падавина. Даљим опадањем просечних температура релативна влажност ваздуха у континуитету расте до поменутог децембарског максимума.

3.3.5. Облачност

Средња Хрватска представља најоблачнији део државе. Просечна годишња облачност на простору Баније креће се од 5,7 десетина у Покупљу до 5,9 десетина у Поуњу. Подаци из табеле 15 и карта средње годишње облачности у Климатском атласу Хрватске (Zaninović i dr., 2008) указују на релативно уједначену облачност током године над целом Банијом. С обзиром на уску повезаност релативне опште циркулације ваздушних маса, влажности ваздуха и облачности, највише вредности бележе се током хладније половине године, а најниже током летњих месеци. Такође, подаци о дневној облачности нижој од 2, а вишој од 8 десетина указују на појаву ведрих, односно тмурних дана. На основу података са метеоролошке станице у Сиску, регија у просеку годишње има 47,8 ведрих дана и 127,1 тмурних (Zaninović i dr., 2008).

Од годишњег хода облачности зависе интензитет сунчеве радијације и терестричког излучивања, што се индиректно манифестује на температуру ваздуха, температурни биланс, температурну амплитуду, падавине. За време зимских месеци хладни западни и северозападни ветрови доносе ваздух повишене zasiћености влагом. Обе мерне станице током посматраног периода бележе највећу просечну облачност у децембру од 7,9 десетина. Почетком и крајем вегетационог периода облачност је изнад годишњег просека. Тада у зависности од осталих фактора, повишена облачност може имати позитиван ефекат на пољопривреду због задржавања топлоте и смањивања температурних амплитуда. Вредности испод годишњег просека јављају се од маја до септембра под утицајем антициклоналног стања. Иако се у плувиометријском режиму тада истичу оба максимума, ниска просечна облачност указује на временски кратке, али интензивне падавине у виду пљускова. Најнижа просечна облачност настаје током летњих месеци (мање од 5 десетина), када доминира ведро, сунчано до умерено облачно време. Најнижа облачност од 4 десетине над Петрињом преовладава у августу,

а над Хрватском Костајницом у јулу. Најмања обачност, односно највећи број ведрих дана током јула и августа, погодују развоју излетничког и спортско-рекреативног туризма у регији. Тмурни дани током лета обично настају услед локалног интензивног загревања и издизања (конвекције) ваздуха, што уз турбулентно мешање ваздуха резултира стварањем олујних кумулонimbusа.

Табела 15. Просечна месечна и годишња облачност 1981-2010. године (десетине)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Петриња	6,9	6,2	5,8	5,8	5,1	4,7	4,1	4,0	5,2	5,8	7,0	7,9	5,7
Х. Костајница	7,2	6,5	6,1	5,9	5,0	4,8	4,0	4,4	5,7	6,4	7,2	7,9	5,9

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

У долиноско-котлинским деловима Баније облачност појачава повремена појава **магле**. Магловити дани се најчешће јављају током јесени (у просеку 8-10 дана месечно), као вид температурне инверзије. За време пролећа и лета појаве магловитих дана су најређе. У микрорегионалном смислу, магла се најдуже задржава у долинама Саве, Уне, Купе и Глине, где је густа јутарња магла свакодневна појава и током летњих месеци. Смањена видљивост током магловитих дана (или одређених периода у дану) отежава одвијање саобраћаја. Негативни ефекти магле посебно су наглашени у Поуњу, јер је магистрални пут трасиран читавом дужином уз реку Уну. Међутим, магла може имати извесне позитивне ефекте. Редовне јутарње магле у долиноским подручјима представљају основни извор влажности пољопривредним културама током сушних дана. Током јесени и пролећа, влаге има довољно, али тада магла има функцију заштите од мраза (уколико се појави пре спуштања температуре испод 0°C).

3.3.6. Инсолација

У климатолошким станицама на Банији не врши се мерење инсолације али се до података може посредно доћи на основу мерења у метеоролошкој станици у Сиску и изохелне карте у Климатском атласу Хрватске (Zaninović i dr., 2008). Према дужини инсолације Банија спада у мање осунчана поднебља у Хрватској. Упркос томе, дужина инсолације је задовољавајућа јер нема негативан утицај на живи свет, човека и његове делатности. Просечна годишња дужина трајања сунчевог сјаја у северним и источним деловима регије креће се између 1 900 и 2 000, а у јужним између 1 800 и 1 900 часова (Zaninović i dr., 2008).

Табела 16. Просечна дневна инсолација 1971-2000. године (у часовима)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Сисак	1,7	3,3	4,6	5,8	7,6	8,2	9,2	8,3	6,2	3,7	1,8	1,4	5,2

Извор: Zaninović, 2008

Годишњи режим инсолације по правилу прати промену годишњих доба, дужине обданице, просечних температура и стоји у обрнуто пропорционалној вези с облачношћу. Поред тога, већи број магловитих дана у Поуњу одразио се на нешто нижу просечну инсолацију у односу на друге делове регије. Регија у просеку има најмању осунчаност за време новембра, јануара и децембра. Фебруар, иако зимски месец ниских температура, на Банији је уједно месец током ког се бележи минимум падавина, због чега има више вредности инсолације. С друге стране новембар, иако знатно топлији од фебруара, има у просеку свега 1,8 сунчаних сати дневно због секундарног максимума падавина и честих магли. Осунчаност је највећа током летњих месеци (8,2-9,2). Уколико

преовлађују дуготрајно високе температуре и ведро време просечна месечна инсолација може достићи максималне вредности између 11 и 12 часова (табела 16, Државни метеоролошки завод, документациони материјал).

3.4. ХИДРОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА И ВОДНИ РЕСУРСИ

Водни ресурси Баније представљају важне и неизоставне ресурсе за живот и рад људи и регионални развој у целини. Регија се одликује великим богатством површинских токова, извора, мањим бројем површински малих језера, и квалитетним подземним водама. Хидрографска обележја и просторни распоред површинских и подземних вода условљени су геолошким, морфолошким, климатским, хидрогеолошким и педолошким факторима. Судећи према постојећим хидрографским обележјима, Банија располаже значајним водним потенцијалима. У савременим условима опште несташице квалитетне воде за пиће у свету, Банија на основу водних потенцијала и ниског степена загађења животне средине, у догледној будућности може имати готово стратешки значај за државу. Међутим, потребно је нагласити да се током сушних периода године водоснабдевање становништва и привреде, наводњавање пољопривредних површина и пловидба повремено одвијају с потешкоћама, што негативно утиче на регионални развој.

3.4.1. Подземне воде

Геолошка грађа, климатски и хидролошки услови имали су пресудан утицај на диверзификацију издани, просторни распоред, њихове хидрогеолошке специфичности, режим и количину водених залиха. Подземним водама најбогатије су долирске области највећих река (Саве, Купе, Уне и Глине), док су издани формиране у флишним теренима значајно мање издашности. Према хидрогеолошким особеностима на простору Баније разликују се четири типа издани: фреатска, артешка, карбонатна и непродуктивна издан.

Фреатска издан међузрнске (интергрануларне) порозности јавља се у Посавини, Покупљу, Поуњу и у долини Глине. Примарна, водом најбогатија издан формирана је у пространим, кварталним, алувијалним наносима у долини Саве,⁸⁷ а секундарна (издашности мање од 20 l/s) у долинама Купе, Глине, Уне и околном брежуљкастом подручју. У водоносним слојевима преовлађују седименти кварталних стена, али има и плиоцених формација. Састоје се од наизменичних шљунковито-песковитих и делимично глиновитих наслага мање или веће пропусности (Nakić i dr., 2016, Brkić i dr., 2005, Brkić, Larva i Marković, 2009). Издан је најдебља у долини Саве, али са значајним осцилацијама од 20-ак до 100 m (изузетно у Посавини до 250 m). Нешто значајније количине подземне воде акумулиране су у наносу Уне, мада дебљина водоносног слоја ретко превазилази 10 m (Biondić, 2009, Nakić i dr., 2016). Ниво воде у издани условљен је инфилтрацијом падавина, евапотранспирацијом, процеђивањем воде у издан или из издани ка површинским токовима (Brkić, Larva i Marković, 2009). Обнављање водом издани у Посавини, Поуњу и Покупљу у највећој мери се остварује подземним дотицањем из Саве, Уне и Купе и других површинских водотока који им притичу, због чега се колебање речних водостаја снажно одражава на ниво издани.

---

⁸⁷ Издани у читавом долирском појасу Саве у Хрватској спадају у ред најбогатијих, односно водом најзасићенијих издани у Панонској макрорегији.

Фреатски тип издани на Банији има највећи значај јер се користи за потребе јавног водоснабдевања. Планирано ширење јавних водовода на Банији такође се темељи на богатим и квалитетним залихама фреатске издани. Из тих разлога велика је важност површинских наслага које имају основну улогу у природној заштити издани. У Посавини дебљина површинских слојева достиже 20 m, што се уз одговарајући литолошки састав у ком доминирају глина, лесне и песковите честице сматра повољним за процеђивање површинских вода и заштиту издани (Brkić i dr., 2005, Brkić, Larva i Marković, 2009). Анализом хемијских својстава и квалитета подземних вода нису забележени критични параметри или су поједини параметри у одређеним периодима изнад граничних вредности (садржај гвожђа и мангана у Посавини). Међутим, у највећем делу регије не постоји довољно података са изворишта или пијезометара, због чега хемијско стање, иако оцењено као добро, није у потпуности поуздано (Nakić i dr., 2016).

Појаве **артешке** и **субартешке** издани плиоцене и плеистоцене старости детектоване су хидрогеолошким истраживањима у Посавини (Савском артешком басену), испод фреатске издани (Brkić, Larva i Marković, 2009). Вода дубљих доњих слојева, смештена је у терцијерним и старијим наслагама. Захваљујући геотермичком градијенту (20-30 m/°C) одликује се повишеном температуром и вишим степеном минерализације. Испитивањем њених својстава утврђено је да се може користити као енергетска сировина, за екстракцију отопљених минералних материја, бањско лечење, прехранбену индустрију, и у аграрноиндустријске сврхе. Термалне артешке воде откривене су случајно, при истраживању терена због потенцијалних појава нафте и гаса током 1970-их и 1980-их година. Најиздашнија бушотина код Петриње има протицај од 18 m³/h и температуру од 45°C⁸⁸ (Jurković, 1993). У циљу потенцијалног искоришћавања геотермалне енергије за нискотемпературне системе грејања планирана су детаљнија испитивања локалитета.⁸⁹

Карбонатна издан пукотинске порозности представља ретку појаву, која се везује за мање површине виших брдско-планинских простора. Њено значајније присуство у регији потврђено је у две мање компактне зоне тријаских наслага на крајњем југу и југозападу. На обронцима Трговске горе, простор карбонатне издани обухвата атаре насеља Горњи Добретин, Зут и Котарани, док на југозападним падинама Зринске горе друга зона карбонатне издани обухвата делове атара Кобиљака, Остојића, Доњег Жировца, Горњег Жировца и Чавловице. Одликује се зависношћу од плувиометријског режима, делимичном пропустљивошћу и мањом издашношћу извора (Nakić i dr., 2016, Brkić i dr., 2005).

На Банији највеће распрострањење имају терени у којима се јавља **непродуктивна издан**. То су оне издани које се одликују издашношћу мањом од 5 l/s. Издан је формирана у неогеним наслагама (лапорима, глинама, песковима, уз мање присуство карбоната) или у квартарним наслагама малих дебљина. Ређе је присуство у теренима у чијем саставу учествују палеозојске и мезозојске кластичне насlage и плитко-пропусне метаморфне стене (Nakić i dr., 2016, Brkić i dr., 2005). Режим издани такође у највећој мери зависи од плувиометријског режима и количине падавина. Иако мале издашности, ове издани се такође користе у водоснабдевању становништва, јер подмирују потребе мањег броја корисника у брдско-планинским деловима регије. Само током дужих, сушних периода настају несташице воде. Од почетка XXI века запажа се све већа учесталост ове појаве.

---

⁸⁸ Према старим подацима температура воде је износила 46°C.

⁸⁹ https://door.hr/wp-content/uploads/2016/01/REPAM_studija_03_sisacko-moslavacka.pdf

3.4.2. Извори и врела

Поменути геолошки, морфолошки, климатски и хидрогеолошки фактори предодредили су појаву извора на Банији, њихов просторни размештај, хидролошка и физичко-хемијска својства. Природни извори воде на Банији су бројни, али се наспрам квантитета одликују релативно малом издашношћу – максимални протицај најиздашнијих извора углавном не превазилази неколико l/s. Извори се на Банији углавном називају врела, а ређе се користи термин „точак“.

Природно, највећи број извора јавља се у брдско-планинском простору – на падинама Зринске, Трговске и Храстовачке горе у подножјима планинских коса, брда, на побрђима и долињским странама. Известан број извора лоциран је у нижем висинском појасу, на контакту побрђа и долињског дна. Према основној типологији извора на Банији се углавном јављају контактни, оцедни и преливни извори. Посматрано према времену трајања, услед директне зависности од количине падавина, највећи број извора је повремених или периодичног типа (углавном пресуше током сушних летњих периода). Стални су само најиздашнији извори или они мање издашности који су лоцирани у близини главних речних токова, где је обезбеђен током целе године довољан доток изданске воде. Издашност извора подложна је знатним сезонским колебањима. Током зимских месеци, када Банија бележи минимум падавина, као и за време јула и августа, издашност многих сталних извора износи испод 0,2 l/s. С првим обилнијим јесењим кишима, долази до повећања издашности, али и замућења воде у трајању од неколико дана (Brkić i dr., 2005).

У погледу просторног размештаја, извори се махом јављају појединачно или у мањој групи од 2 до 3 извора, док су ређе концентрисани у већем броју на малом простору. У случају да се већи број извора јави на релативно краћем растојању, обично су распоређени у виду изворског низа на приближно истој надморској висини. Појава извора у низу условљена је контактом водопропустљивих карбонатних стена или песковито-шљунковитих наноса у повлати и вододржљивих флишних стена у подини. Овакве појаве примећују се на обронцима Трговске горе око Сочанице и Котарана; на падинама Зринске горе код Гвозданског (у два изворска хоризонта), на Вратнику, око Љесковца, Бојне, Меченчана; на Северном Глинском побрђу око Батура, Иловачка, Горње Бучице; на десној долињској страни Глине код Глинске Пољане и Слане; на Источном Глинском побрђу на левој долињској страни Петрињчице око Краљевчана и Драготинаца; на левој долињској страни Петрињчице у Петрињи; у подножју Храстовачке горе код Жупића и Крижа Храстовачког; на левој долињској страни Суње код Горњег и Доњег Бјеловца; дуж зоне контакта Дубичких брда и алувијалне равни Саве. На југу Глинског побрђа јавља се интересантан пример концентрисаних извора у низу. У амфитеатралном удубљењу код Малог Обљаја, недалеко од православне цркве Светог Спаса, постоје четири стална и два повремена извора.

Најстарији помен неког извора на Банији датира још из XVII века. На карти из 1653. године означен је Варошки бунар⁹⁰ у Костајници. Извор се налази испод источних падина брда Дјед, које дели насеље на два дела. Одређени извори везују се за историјске догађаје и личности. Иван Трнски, хрватски књижевник и преводилац⁹¹ у свом историјском епу „Ана Ловићева“ помиње „бистру, хладну костајничку воду“ којом се „измеђ' сто градова ниједан не може подичит.“ Баново врело у Храстовици добило је назив по бану Јосипу Јелачићу, најзначајнијој хрватској политичкој фигури XIX века. Према народном предању, Јелачић је користио воду са тог извора током службовања у

⁹⁰ Реч „бунар“ је само у називу, али је у питању извор из ког вода слободно, природно истиче.

⁹¹ Иван Трнски је 1901. године био председник Матице хрватске. Поред књижевног стваралаштва, бавио се и политиком.

овим крајевима (Držaj, Krupić, Vukšić-Jurčević, 2010). Извори на Банији углавном носе назив по засеоку у чијој се близини налазе (по презименима – Прибичевића точак, Тинторово врело, Ивчића бунар, Басрачко врело), по топографским особинама локалитета (Каменац, Камење, Каца, Црна јаруга), по врсти дрвећа које преовлађује на локалитету (Брестовац, Грабовац, Кленик, Липовац, Букова вода) или су хидроними неког другог порекла. Такође, народни називи појединих извора указују на одређене физичке или хемијске специфичности (Киселица, Смрданац, Жуто врело, Црно врело, Угљарица, Студењак, Студенац, Слана вода, Мрзленац).

До изградње савремених јавних и сеоских водовода, изворска вода се, упоредо са водом из бунара, користила у водоснабдевању становништва. Ради олакшаног приступа и коришћења воде издашнији извори у околини насеља су каптирани. Поједини извори уређени су још у XIX веку, попут Рибњака и Крамаревца у Прњавору Чунтићком, врела Свете Госпе изнад Костајнице и Текије у Костајници (Držaj, Krupić, Vukšić-Jurčević, 2010).⁹² Изворске воде су доброг квалитета, бактериолошки и хемијски исправне. Изградњом градских и сеоских водовода⁹³ извори почињу да губе некадашњи значај, што је довело до делимичног занемаривања и запуштања врела.

Присуство термалних и минералних изворишта на Банији је веома ретко, при чему не постоји ниједна бања.⁹⁴ С обзиром на комплексну геолошку прошлост и грађу (како литолошку, тако и у погледу испресецаности бројним раседима), оваква спорадична појава термоминералних вода није очекивана. Постојећи извори овог типа још увек немају никакву улогу у животу становништва нити регионалном развоју. У долини Утиње, југозападно од Новог Фаркашића, постоји сумпороводнично врело. Дуготрајним праћењем воде утврђена је уједначеност температуре (12°C) и капацитета. На основу ових налаза претпоставља се да вода долази из дубљих слојева (Pikić, 1987), због чега постоје планови о наставку истраживања у циљу проналажења термалне воде. Изузев овог извора идентификовани су и сланкасти извори у околини Брубна (Šikić, 1990). Према наводима у старијој литератури, у еоценим седиментима источно од велике Градусе налазио се још један сумпороводнични извор са малим количинама H₂S. Међутим, извор не постоји већ деценијама, јер је засут јаловим материјалом из оближњег каменолома (Šikić, 1990).

3.4.3. Површински токови

Релативно велике количине падавина (900-1 200 mm), уз доминантно учешће водонепропусних стена, условиле су развитак нормалне и густе хидрографске мреже (1 618 m/km²). Сви површински токови припадају сливу Црног мора. Према три велике реке, којима је регија са севера, истока и југа ограничена, простор се може поделити на три главна речна слива – Саве, Купе и Уне. С обзиром на површину регије, ограниченост великим токовима и централни положај Зринске горе као хидрографског чворишта (највиши врх Пирамида, 616 m), преостали банијски водотоци (изузев Глине) су кратки. Одликују се чистом водом (1. класе), малим протицајима и ниским

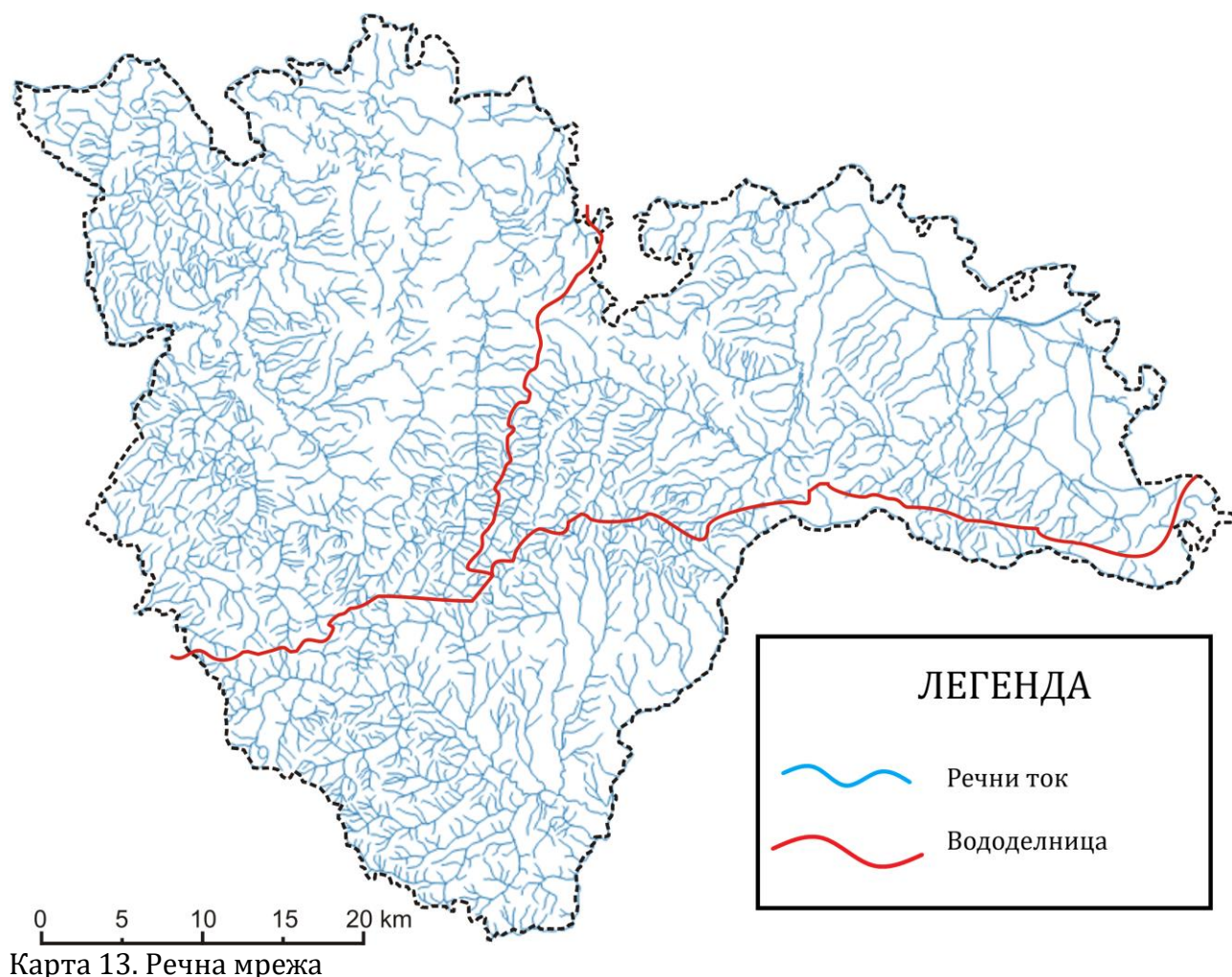
---

⁹² На уређеним изворима Бијеле стијене у Жупићу и Гора код Горе примећује се натпис „Министарство народног здравља 1926.“

⁹³ Хрватска Костајница добија савремени водовод давне 1909., а Петриња 1912. године.

⁹⁴ У прелазној зони између Баније и Кордуна смештена је бања Топуско, чије су лековите и термалне воде познате још од времена Римљана. У бањи се налазе три већа термална изворишта радиоактивне воде са температурама од 49°C, 54°C и 59°C. Бушењем тла пронађена је подземна вода температуре од 65°C. Укупна издашност извора износи око 25 l/s. У медицинске сврхе користи се и лековито блато (Марковић, 1967, Ćurčić, Vlašić, Larva, 2019).

водостајима, знатне сезонске колебаљивости, при чему многи пресуше током дужих летњих периода без падавина.

Најзначајнија и највећа река на Банији је **Сава**.⁹⁵ Река Сава уједно представља североисточну границу регије на дужини од 51,3 km (9,1% тока кроз Хрватску, а 5,4% укупне речне дужине). На територију проучаваног простора Сава улази код ушћа Кињачке реке, 11,2 km низводно од ушћа Купе (и Сиска), на 97 m н.в. Одатле тече у правцу југоистока и напушта проучавани простор 13,5 km узводно од ушћа Уне (и Јасеновца), на 94 m н.в. Сава одводњава 654,4 km² или 31,4% регије. Њена највећа притока на простору Баније је Суња.⁹⁶ Од осталих притока издвајају се речице: Кињачка река, Градуса и Чрнчина.

Долина Саве је тектонски предиспонирана и динарским правцем оријентисана. Долинско дно припада дну Панонског басена. Представљено је алувијалном равни, чија ширина варира од 2 km код Кињачке до 10 km између Шаша и меандра код Ивањског Бока. При напуштању регије код Доњих Церовљана ширина алувијалне равни износи око 6 km. На целој дужини тока Сава има одлике типичне равничарске реке. Корито је усечено дебелим, алувијалним и растреситим квартарним наслагама песка, шљунка, глине и леса (Дукић, 1957). Услед незнатног пада од свега 3 m (у просеку 0,06‰) и доминантне бочне ерозије, корито Саве у меканим седиментима алувијалне равни

⁹⁵ Сава (945 km) настаје у Словенији спајањем Саве Долинке и Саве Бохињке код Радовљице. Низводно од Словеније протиче кроз Хрватску, БиХ и Србију.

⁹⁶ Изузимајући Купу, Уну и Блињу чија се ушћа налазе изван граница проучаваног простора.

кривуда и образује меандре. Највећи међу њима је Дедунски Бок, пред самим напуштањем регије. С обзиром да су многи меандри пресечени (највећи су били код Црквеног Бока, Ивањског Бока и између Стрмена и Бобовца), око самог тока преостале су бројне мртваје и стараче. Примера ради, на старој карти из 1793. године, данашње мртваје код Бистрача, Мужиловице (наспрам Бобовца) и Црквеног Бока биле су део активног корита Саве (Гавриловић, Дукић, 2002). Упркос пресецању меандара и скраћењу тока, коефицијент извијуганости још увек је релативно изражен. На свом делу тока кроз Банију Сава је због преосталих меандара око 1,8 пута дужа од потенцијално најкраће дужине.

Ширина корита износи у просеку око 150 m. Корито се местимично шири до 170 m, а сужава до 100 m. Код Доње Летине корито достиже максималну ширину (200 m), а два сужења издвајају се код Стрмена и Бобовца (70 m). У самом кориту таложењем еродованог материјала формиран су плићаци и спрудови, који су нарочито видљиви при нижим водостајима. Такође, река је током дугог процеса морфохидрогенезе створила и микрорелефне облике око корита. Приликом плављења околног терена, Сава је таложила нанос на обалама у виду обалских гредица. Осим значаја за формирање насеља, услед релативне висине изнад поплавних таласа, обалске гредице су условиле паралелно притицање Суње и отежано одводњавање терена.

За анализирање водостаја, протицаја искоришћени су подаци из периода 1961-1990. године са две мерне станице – Црнац и Јасеновац. Обе станице се налазе изван проучаваног простора, али су лоциране на одговарајућим местима – станица Црнац налази се низводно од ушћа Купе, а станица Јасеновац код ушћа Уне у Саву. Висина водостаја и протицаја су узајамно повезани, због чега имају идентичан годишњи режим. Слив Саве захвата простор различитих морфолошких, геолошких и климатских услова. Са тог простора Сава прима бројне водом богате притоке, због чега у целини има комбиновани водни режим. На простору Баније годишњи ход њених вода одговара плувио-нивалном режиму (кишно-снежном) и његовој правој посавској варијанти (Дукић, Гавриловић, 2008). Највеће воде јављају се током пролећних месеци (са максимумом у априлу), а најмање од јула до септембра (са минимумом у августу). Сава представља најдужу пловну реку у Хрватској због чега је праћење годишњег режима водостаја и протицаја изузетно важно из практичних разлога (табела 17, 18).

Табела 17. Просечан месечни и годишњи водостај 1961-1990. године (cm)⁹⁷

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год
Црнац	278,2	303,6	354,6	414,7	307,5	215,2	132,9	77,6	125,4	197,8	304,8	333,2	253,8
Јасеновац	369,7	397,1	447,9	514,3	404,7	281,4	177,8	106,8	152,3	228,3	344,1	413,5	319,8

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Средњи годишњи водостај током посматраног периода (1961-1990.) износио је 253,8 cm код Црнаца и 319,8 cm код Јасеновца. Први максимум водостаја јавља се у априлу (Црнац – 414,7 cm и Јасеновац – 514,3 cm), услед интензивног топљења снега и леда на високим планинама у сливу Саве и обилних пролећних падавина. За време највећих пролећних водостаја Сава се излива и плави пространу равницу. Као резултат повремених изливања и високих подземних вода у већем делу Посавине преовладава повремено плављено, мочварно земљиште. У циљу одбране од поплава подигнути су насипи у зони насеља и плодних ораница. Други максимум настаје у децембру⁹⁸ (Црнац – 333,2 cm и Јасеновац – 413,5 cm) као последица касних јесењих киша. Минимум

⁹⁷ Вредности водостаја две станице не могу се непосредно упоређивати, јер се „кота 0“, у односу на коју се мери водостај, не налази на истој надморској висини.

⁹⁸ Посавска варијанта у правом смислу подразумева други максимум у новембру.

водостаја током посматраног периода (1961-1990.) бележи се на обе станице у августу (Црнац – 77,6 cm и Јасеновац – 106,8 cm) (табела 17). Он се јавља као последица ниже количине падавина током јула и августа, повећаног испаравања и већег коришћења вода за потребе наводњавања у сливу Саве узводно од датих станица. При ниским летњим водостајима појављују се плићаци на неколико места дуж целог тока. Тада дубина реке, код Бобовца и низводно од Стрмена (код Лоње), није већа од 0,7-0,8 m (Гавриловић, Дукић, 2002). Такође, редовно се на површини појављују пешчани спрудови, најчешће на конвексним странама меандара. Највећи пешчани спруд при најнижим водостајима формира се код Доње Летине (дужине око 1,3 km и ширине до 90 m). У условима смањене дубине и суженог воденог огледала речни саобраћај се отежано одвија.

Просечно годишње колебање водостаја износи око 337 cm код Црнца, док се код Јасеновца креће око 4 m (табела бр.). Амплитуда екстремних водостаја од када се изводе мерења на обе станице превазилази 10 m. На мерној станици Јасеновац апсолутни минимум (-139 cm) забележен је 27.8.2003., а апсолутни максимум (931 cm) 20.3.2018. године.⁹⁹

Табела 18. Просечан месечни и годишњи протицај реке Саве 1961-1990. године (m³/s)

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год
Црнац	541,5	576,8	668,8	765,4	568,8	453,9	342,0	268,5	345,3	484,2	654,4	654,3	527,0
Јасеновац	870,4	926,1	1 022,1	1 165,0	922,1	669,5	479,9	360,5	444,0	609,7	832,6	966,6	772,4

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Током периода 1961-1991. године, просечан годишњи протицај Саве износио је 527 m³/s код Црнца и 772,4 m³/s код Јасеновца. У складу са променом водостаја, мења се и режим протицаја. Средњи месечни протицај је такође, попут водостаја, највиши у априлу (Црнац – 765,4 m³/s и Јасеновац – 1 165,0 m³/s), а најнижи у августу (Црнац – 268,5 m³/s и Јасеновац – 360,5 m³/s) (табела 18). Просечне годишње амплитуде протицаја износиле су 496,9 m³/s код Црнца и 804,5 m³/s код Јасеновца. Посматрано на месечним нивоима, амплитуде су биле знатне. Максималне осцилације средњих месечних протицаја у датом периоду забележене су током месеца октобра на обе станице (код Црнца 1974 – 1 680 m³/s; 1985 – 87,6 m³/s и код Јасеновца 1974 – 2 339 m³/s; 1985 – 149 m³/s) (Државни хидрометеоролошки завод, документациони материјал). Међутим, амплитуда екстремних протицаја од када се врше мерења је још драстичнија. Максимални водостај код Црнца (2 331 m³/s) забележен је 26.11.1991. године, док је већ следеће године (2.9.1992.) био скоро 33 пута мањи (71,1 m³/s).¹⁰⁰ Све израженије амплитуде водостаја и протицаја Саве указују на неповољније услове за одвијања речног саобраћаја, одбрану од поплава и регулисања изливања Саве. Из тих разлога, намеће се потреба појачаног мониторинга речног режима.

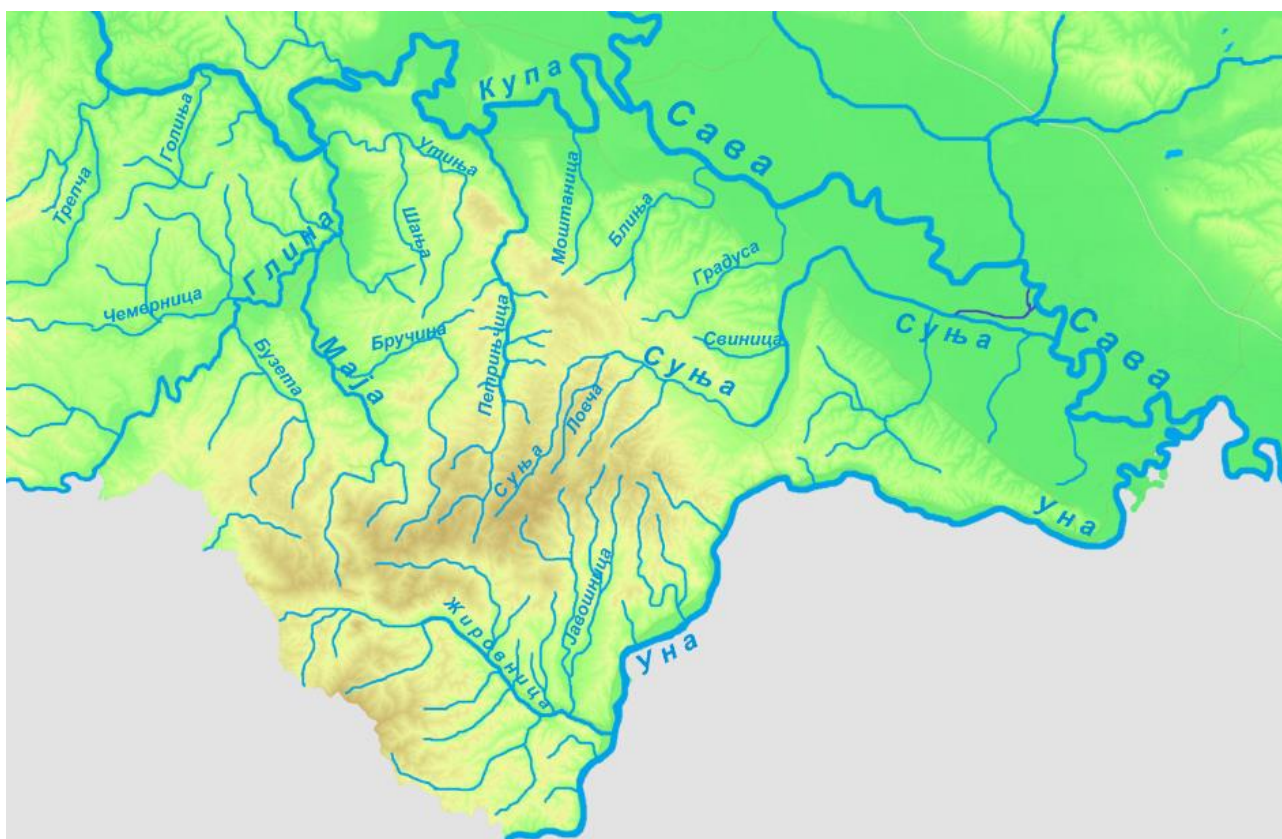
Суња (77 km) је најдужа река која целим својим током тече кроз Банију. У односу на површину регије, као и ваздушну удаљеност извора и ушћа, ток је релативно дуг (коэффицијент извијуганости – 1,9). Овако дуг ток развио се највише захваљујући лактастим скретањима, која су условљена укрштањем раседа. Суњско врело лоцирано је на 550 m н.в., на северним падинама Зринске горе, западно од највишег врха Пирамиде. До првог лактастог скретања код Комоговине, Суња, као брза планинска река, тече клисуром (дубоком у просеку око 100 m) у правцу североистока. Низводно од Комоговине постаје равничарска река која протиче широком долином заравњеног дна у правцу југоистока. Код Мајура Суња поново мења правац и меридијански тече до

⁹⁹ <https://hidro.dhz.hr/hidroweb/skripte/hidrobazahtml.py?funkc=puninfopost&kpost=65>

¹⁰⁰ <https://hidro.dhz.hr/hidroweb/skripte/hidrobazahtml.py?funkc=puninfopost&kpost=55>

истоименог насеља Суње. Услед немогућности да пробије речне наносе Саве и директно се улије у њу, Суња се овде некада разливала у много плитко усечених рукаваца („суњски разљеви“) (Турајлић, 1996).¹⁰¹ Пошто прође насеље, ток се поново повија у правцу истока-југоистока и тек након 20 km притиче Сави, наспрам села Пуска. У доњем току Суња је усекла плитко корито у периодично плављеним алувијалним наносима Саве. Међутим, извођењем хидрорегулационих радова у другој половини ХХ века, речно корито је низводно од Суње каналисано. У Орловачком пољу, јужно од Стрмена, каналисани ток се рачва на природни ток Суње и два паралелна канала. Природни ток наставља да тече у правцу истока ка ушћу наспрам села Пуска, док канали повијају у правцу североистока до Пакрачког бока, где се спајају са Савом. Паралелни канали и њима оивичени насипи представљају део система „Средње Посавље“, намењеног за одбрану насеља, инфраструктуре и пољопривредног земљишта од поплава и регулисање плављења природне ретензије Зеленика. Спроведеним мелиорационим радовима знатно је побољшана плодност пољопривредног алувијалног и подзоласог земљишта изван плављене зоне.

Карта 14 – Највеће реке и њихове притоке

Период повишених водостаја траје од фебруара до априла (максимум током марта), а најмањих вода од јула до септембра (минимум у августу). Сразмерно дужини тока и ширини корита Суња проноси релативно малу количину воде (код насеља Суње просечно годишње $2,9 \text{ m}^3/\text{s}$). У складу са режимом водостаја, највећи протицај бележи се такође током истих месеци (са максимумом у марту – $5,1 \text{ m}^3/\text{s}$), а најмањи током августа ($1,1 \text{ m}^3/\text{s}$). Суња је река бујичарског карактера што показују велике амплитуде максималних и минималних протицаја. Током сушних лета корито може бити потпуно суво (августа 1998. године), али се услед наглог прилива снежнице или јаких летњих

¹⁰¹ Мрежом рукаваца земљиште је било издељено на мање површине, које су се називале „суњице“, па су највероватније по томе и река и насеље добили назив (Турајлић, 1996).

пљускова могу јавити бујице и поплаве (максимални протицај августа 1971. године – 141 m³/s).¹⁰²

Слив Суње (482 km²) је асиметричан, са бројнијим и дужим десним притокама. Најзначајније десне притоке Суње су Бадушница, Ловча, Плавићевица, Бабина ријека, Радаковац (Јастребица), Турија, Чађавац и Обрешка, а леве Свиница и Радоњак.

Купа представља највећу притоку Саве међу рекама на Банији и северну границу регије. Укупна дужина Купе износи 294 km, од чега Банији припада 70,7 km доњег тока (24%). Ова типична крашка река извире у Горском Котару (у Националном парку Рисњак) из Купешког језера, а улива се у Саву код Сиска. Проучаваном простору притиче код Иловачка (ушћа Трепче) на 105 m н.в., а напушта га код Мошћенице на 99 m н.в., 11,3 km пре ушћа у Саву. Слив Купе захвата највећу површину регије (900,3 km² или 43,2%). Највећа притока Купе на Банији је Глина, а међу осталима се издвајају: Петрињица, Утиња, Моштаница, Голиња и Трепча.

На простору Баније Купа тече од запада ка истоку, али читав ток одликују изразита тектонски предиспонирана лактаста скретања и меандрирања. У долини Купе, која је наследила залив Панонског мора, разликују се два сектора. У узводном делу Купа је усекла пробојницу у неогеним седиментима, између Вукомеричких горица на левој страни и Северног и Источног глиноског побрђа (у подножју Храстовачке горе) на десној, банијској страни. Од ушћа Трепче, Купа тече у правцу истока до Покупског. На самом улазу на простор регије Купа протиче кроз мање котлинско проширење у ком алувијална раван достиже максималну ширину око 1,3 km (Горње поље). После ових првих километара протицања нормалном долином, река низводно од Покупског више пута лактасто скреће, пробијаћи се између поменутих узвишења. Морфолошки су карактеристична и изражена два лактаста скретања између Грачанице Шишинечке и Вратчког. Уским долинским дном корито се помера и наизменично прибија уз стрме долиנסке стране, које на овом сектору достижу висину од 100 до 200 m. Просечна ширина корита креће се између 70 и 80 m, са местимичним сужењима до 50 m. Низводно од ушћа Глине долина постаје све шира и плића, долиנסке падине блаже, пад корита мањи, па Купа поприма одлике праве равничарске реке. У најнижем приобалном појасу алувијалне равни издваја се уска, сезонски плављена, инундациона равна. Пошто прође Небојан, Купа протиче отвореном, заравњеном и широком долином, формираном на дну Савске депресије. Све до Мошћенице (и даље до ушћа у Саву) река слободно меандрира у мекшим алувијалним наносима. На потезу од Небојана до Петриње ток је специфичног облика попут обрнутог латиничног слова S. Ширина корита неретко превазилази 100 m, са максималним износом од око 180 m код Нове Дренчине. Равничарски карактер потврђује укупан пад корита од 6 m или 0,09‰ (низводно од Небојана пад износи свега 1 m). Коефицијент извијуганости је израженији него на Сави и износи 2,1. Поред суспендованог наноса Купа уноси у Саву само ситан шљунак и песак (Дукић, 1957). Део вученог наноса таложи се у речном кориту у виду пешчаних спрудова, плићака и речних острва (Кекуш, 1984). Морфометријске вредности ових флувијалних облика подложне су знатним променама, у зависности од доба године, тј. водостаја. Плићаци и спрудови углавном постају видљиви током нижих летњих водостаја. На Купи постоји тек неколико ада (код Иловачка, Новог Фаркашића), али се њихов број повећава при смањењу водостаја.

Водомерна станица је лоцирана на левој обали код Шишинеца, 5 km узводно од ушћа Глине, наспрам Грачанице Шишинечке. Годишњи режим водостаја и протицаја Купе показује исти образац промене као на Сави.¹⁰³ Колебање средњих месечних

¹⁰² <https://hidro.dhz.hr/> (податак хидролошке станице Суња)

¹⁰³ На Купи су подигнуте две хидроелектране, „Озаљ 1“ и „Озаљ 2“ код истоименог места, узводно од Карловца. Електрична енергија првобитно се користила за потребе јавне расвете Карловца и

водостаја на Купи показује осцилације око ± 1 m. Средњи годишњи водостај износи 291,3 cm, док се максимум током априла креће око 398 cm, а минимум током августа око 168 cm. Међутим, током периода 1961-1991. максималне осцилације средњих месечних водостаја кретале су у распону до 8 m. У истом периоду просечан протицај износио је 180 m³/s. Такође, највећа количина воде протекне Купом у априлу (277,6 m³/s), а најмања у августу (70,3 m³/s) (табела 19). После априла, ниво и количина воде константно опадају до августа, када се бележи минимум услед смањене количине падавина, смањене издашности издани која храни токове, употребе воде за наводњавање и интензивног испаравања. Почетком кишног јесењег периода ниво воде поново расте, да би достигао други максимум током новембра и децембра. На основу средњих месечних вредности, представљених у табели бр. , Купа спада у групу река са плувио-нивалним режимом и прелазном варијантом од умерено-медитеранске ка умерено-континенталној.

Табела 19. Просечан месечни и годишњи протицај Купе на станици Шишинец 1961-1990. године (m³/s)

Елемент	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год
Водостај (cm)	319,6	341,2	379,1	397,9	295,3	231,1	181,9	167,5	204,9	266,5	349,6	360,5	291,3
Протицај (m ³ /s)	205,9	224,0	259,2	277,6	180,9	121,2	80,4	70,3	102,7	164,5	238,8	245,2	180,9

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Годишњи режим и појаве екстремних, великих и малих вода, имају велики утицај на живот становништва у Покупљу и локалну привреду. Током највиших водостаја Купа се излива, плави алувијалну раван и причињава велике штете на пољопривредним површинама. Насеља су углавном удаљена од саме обале, али поплавни талас за време већих поплава допире и до кућа. Плављењу и катастрофалним последицама више је изложен део Покупља од ушћа Глине до Петриње. Овај простор се одликује нижом обалом и малим нагибом терена, због чега се већа пространства плаве и за време средње високог водостаја Купе (Кекуш, 1984).

Однос летњих водостаја и временских услова одражава се на промену термичког режима Купе и туризам. Нижи летњи водостаји, праћени средњим јулским и августовским температурама воде изнад 22°C, погодују излетничком, спортско-рекреативном, купалишном и риболовном туризму. Међутим, како је Купа једна од малобројних пловних река у Хрватској периоди ниског водостаја негативно утичу на пловидбу.

Најдужа и водом најбогатија притока Купе на Банији је **Глина**. Глина извире на југу Кордуна, недалеко од Слуња. Укупна дужина реке износи 100 km. На Банију улази низводно од Топуског, код глиноског села Скела (116 m н.в.) и тече на дужини од 36,1 km до ушћа код Слане и Доњих Јама (101 m н.в.). Сразмерно уделу тока на простору регије, око 35% речног слива Глине налази се на Банији. Глина са притокама одводњава Глинску котлину и највећи део околних побрђа (490,2 km²). Највеће десне притоке на Банији су Бузета, Маја и Моштаница, а леве Чемерница, Турченица и Солина. Глина на целом току кроз регију има одлике равничарске реке. Укупан пад корита износи 15 m или у просеку 0,4‰. Незнатан пад терена условио је споро отицање и меандрирање у сопственом алувијалном наносу, што потврђује изражен коефицијент извијуганости (2,1). Рецентно померање корита доказује присуство неколико мањих, пресечених меандара и старача.

индустријских погона у Карловцу и Озаљу. Током друге половине XX обе хидроелектране постале су део електроенергетског система, који је снабдевао становништво и привреду овог дела државе. С обзиром да су у питању мале, проточне хидроелектране, њихов утицај на речни режим Купе је минималан.

Годишњи режим има одлике плувио-нивалног типа и умерено континенталне варијанте, са највећим водама у марту и априлу, а најмањим у августу и септембру. Просечан годишњи протицај код Глине (узводно од ушћа највеће притоке Маје) износио је $18,3 \text{ m}^3/\text{s}$ у периоду 1961-1991. Спада у бујичне водотоке, јер амплитуде протицаја могу бити драстичне. Апсолутни минимум забележен је средином септембра 1954. године ($0,585 \text{ m}^3/\text{s}$), да би већ следеће године средином октобра био око 675 пута већи ($395,1 \text{ m}^3/\text{s}$).¹⁰⁴ При вишим водостајима редовно се излива и плави инундациону раван на ширини од 500 m (у најширем делу максимално до 3 km) (Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije, 2001).

Река Глина располаже извесним хидроенергетским потенцијалом, због чега су на њеном току подигнуте три мини хидроелектране. Између Глине и Прекопе њене воде су искоришћене за покретање прве и једине ХЕ „Фајеров млин“ на Банији (преостале две налазе се на Кордуну). Мини хидроелектрана снаге 450 kW ¹⁰⁵ подигнута је и пуштена у рад 2021. године. Произведена електрична енергија користи се за напајање дела града. На месту мини хидроелектране налазио се млин из XVIII века, који је све до 1995. године био у функцији.

Маја (38 km) је најдужа притока Глине на Банији. Извире на Вратнику, западном обронку Зринске горе, на надморској висини од 450 m. У горњем току Маја је брдска река несагласног речног профила. Тече у правцу севера широком долином блажих страна, која се у пределу лактастог скретања, узводно од Доњег Класнића, сужава и постаје стрмија. Низводно од Доњег Класнића, Маја меандрира у меким алувијалним седиментима. У плодној долини, ширине 1-2 km, повремено плави оранице и ливаде, док су при највишим водостајима угрожене и куће околних села (Маја, Долњаки, Сврачица, Равно Рашће и Ровишка). Најчешће се излива током раног пролећа, када се истовремено топи снег на Зринског гори и луче обилне кише. До 1880. године њене велике поплавне воде угрожавале су и градић Глину.¹⁰⁶ Хидрорегулационим радовима, који су тада извршени, прокопано је ново корито. Пред самим насељем њен ток је скренут ка северу, чиме је место уливања у реку Глину померено ваздушном линијом 4 km код села Прекопа.¹⁰⁷

Слив Маје (197 km^2) је изразито асиметричног облика, са површински већом и знатно широм десном страном. Код села Долњаки прима најдужу притоку Бручину (31 km), која је на месту састава дужа од Маје. Њен ток се одликује израженим лактастим скретањима. Остале дуже притоке Маје су: Дангуба, Слатина, Листовачки поток, Дабриница, Мајски поток.

Петрињчица (41,2 km) од извора под Чавић брдом (средиште Зринске горе) до ушћа у Купу код Петриње тече композитном долином меридијанског правца. У горњем току Петрињчица је брза планинска река, бујичарског карактера и велике ерозивне снаге. Корито несагласног профила усечено је у клисурастој долини, дугој 8 km. Низводно од Миочиновића долина се шири. У тектонском проширењу, дужине 10 km, а ширине 2 km, Петрињчица меандрира и поприма одлике равничарске реке. Низводно од Доње Млиноге долина се сужава, да би се затим река пробила кроз сутеску Тјешњак, дугу 3 km и максималне дубине до 200 m. Овом клисуром, пробојницом, која представља типску домну епигенију, Храстовачка гора је условно подељена на западни и источни део. Напуштајући сутеску Петрињчица улази у пространу и повремено

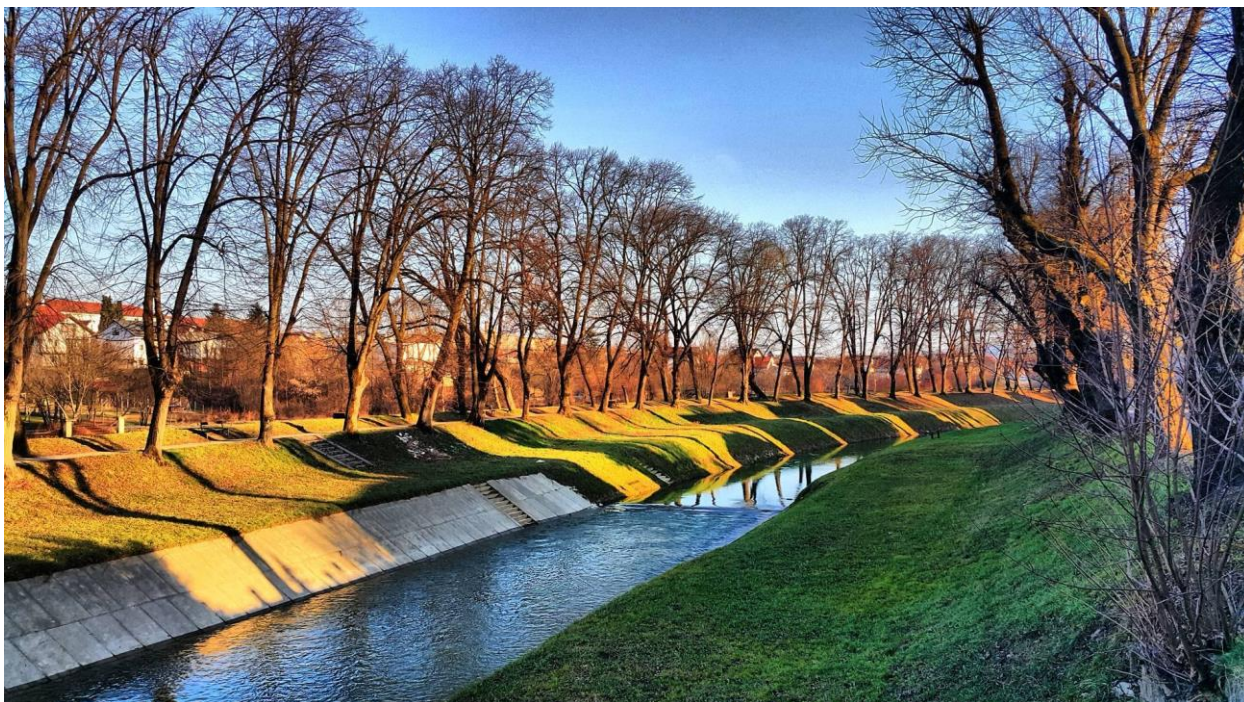
¹⁰⁴ <https://hidro.dhz.hr/> (податак хидролошке станице Глина)

¹⁰⁵ <https://www.radio-banovina.hr/video-na-podrucju-gline-s-radom-zapocela-mala-hidroelektrana/>
<https://www.smz.hr/aktualno/8579-mala-hidroelektrana-fajerov-mlin>

¹⁰⁶ <https://banija.rs/banija/16541-na-mjestu-zagrljaja-maje-i-gline.html>

¹⁰⁷ Насеље је добило назив управо по томе што се нашло на траси новог „прокопаног корита“, недалеко од новог ушћа у реку Глину. Међутим, Турајлић (1996) наводи да је Прекопа старо насеље, у чијем се називу крије географски положај – „пред Купом“.

плављену долину у којој слободно меандрира. Пред ушћем у Купу протиче кроз Петрињу. У циљу спречавања поплава корито је у граду регулисано 1907. године (Lirovas, 1993). Од тада су поплаве у граду веома ретке. Најчешће се јављају при коинциденцији екстремно високих вода Петрињчице и Купе. Последња изливања Петрињчице забележена су 2014. и 2018. године.

Фотографија 5. Петрињчица у Петрињи

Извор: <https://petrinja.hr/rijeka/>

Најдуже притоке Петрињчице су Гелина (6 km) и Мала Петрињчица (6 km) у горњем делу слива и Ресна (7 km) у доњем. У издуженом, уском и симетричном сливу (површине око 139 km²) није било могућности за формирање дужих притока. Међу већим потоцима, дужине између 3 и 5 km, издвајају се: Тремушница, Тремушњак, Јабучовац, Млинога и Будичина.

После Глине и Петрињчице, Утиња (37 km) је најдужа притока Купе на Банији. Специфичност њеног речног система представља епигенетско усецање главне реке у билу Храстовачке горе (између обронака Мале горе и Вучјака) као и њене леве притоке Шање (15,7 km). Епигеније банијских река, као и других река на ободу Панонског басена, Марковић (1965) је сматрао „геоморфолошким фосилима“, помоћу којих је објаснио и доказао флувио-денудационо порекло површи и других облика рељефа од Загорја до Шумадије.

После Саве и Купе, најзначајнија и највећа река која протиче Банијом је **Уна**.¹⁰⁸ Ова десна притока Саве представља јужну и југоисточну границу регије. Уна извире у југоисточној Лици, код Доње Суваје¹⁰⁹, из снажног воклиског врела.¹¹⁰ После свега 6 km тока, постаје погранична река, а затим улази на простор Босне и Херцеговине. На делу тока између Босанске Крупе и Новог Града, Уна поново поново постаје погранична река.

¹⁰⁸ Уна дугује назив латинској речи „уна“, која у преводу значи „једна“ или „једина“. О пореклу назива постоји пар тумачења. Према једној од легенди, Римљани су јој дали такво име јер су били фасцинирани лепотом реке какву до тада нису срели.

¹⁰⁹ Недалеко од Срба, познатог устаничког места.

¹¹⁰ Врело Уне је најдубље истражени крашки извор у Динаридима и пети по дубини извор у свету. Августа 2016. године измерена је дубина од 248 m, али ни она није коначна (Bonacci, 2018).

Границом Хрватске и Босне и Херцеговине тече све до свог ушћа у Саву, код Јасеновца (86 km), а читава лева обала припада Банији. Уна одводњава 529,3 km² или 25,4% површине регије. Највећи део слива обухвата јужни део регије (готово цела територија општине Двор), док на југоистоку Баније сливу Уне припада само узак долињски појас. На простор проучаване територије улази код Горњег Добретина на 129 m н.в., а напушта је низводно од Хрватске Дубице на 90 m н.в. Од Горњег Добретина до Хрватске Дубице тече на дужини од 74,9 km, што представља 35% укупне дужине (213 km). Укупан пар корита износи 39 m, односно у просеку 0,5‰.

Уна на релативно краткој раздаљини тече од запада према истоку до Станић Поља, затим све до Костајнице тече у правцу југозапад-североисток, одакле ток повија и наставља правцем запад-исток. У морфолошком погледу, долина Уне је композитна, али је та композитност мање изражена на доњем току који припада Банији. Од композитне долине која се састоји из једанаест морфолошких целина,¹¹¹ Банији припадају свега две: перипанонска уска долина до Хрватске Дубице и панонска широка долина у алувијалној равни Уне и Саве. Међутим, у оквиру перипанонске долине постоје извесна мања проширења и сужења.

Фотографија 6. Уна код Двора
Фото: Александар Ковјанић

Од уласка на простор Баније Уна се до Двора пробија кроз палеозојске и мезозојске формације. После првих 6 km тока река лактасто скреће низводно од Станић Поља. Даље у правцу севера и североистока протиче клисурастом долином све до Новског поља. Међу бројним краћим притокама издвајају се Јаворник (5 km) и Свињица (5,5 km). На овом делу тока Уна има одлике брзе, брдско-планинске реке, са бројним слаповима и брзацима. Несагласни речни профил одликује се бројним каскадама, острвима и коритом променљиве ширине (500-100 m). У Новском пољу код Новог

---

¹¹¹ Композитна долина Уне састоји се од наизменичног смењивања котлина и клисура: Сувајска котлина, кањонска долина од Суваје до Рмања, Рмањска котлина, клисураста долина Рмањ-Гечед, Клишко-кулен-вакуфска котлина, клисураста долина Од Пода до Лохова, Бихаћка котлина, кањон Уне од Бихаћа до Босанске Крупе, Крупска котлина, перипанонска долина и панонска широка долина у Савској депресији (Бошњак, 1938).

Града прима, из правца Босанске Крајине, своју највећу десну притоку Сану (142 km), а код Двора са простора Баније своју највећу леву притоку Жировницу (39,6 km). Низводно од Двора долина је нормалног типа (просечне ширине око 1 000 m), ширег долиноског дна и благо нагнутих страна. Корито постаје шире (у просеку 100-200 m), пад корита мањи, механичка снага све слабија, а Уна постепено поприма одлике равничарске реке. У уској алувијалној равни река кривуда, али се још увек на пар места при нижем водостају јављају брзаци. Код Дивуше, пред улазом у клисурасто сужење, Уна прима другу по дужини банијску притоку Ораовицу¹¹² (16,5 km), са Ћорића ријеком (8 km). Након ушћа Ораовице Уна протиче клисурастим сужењем на дужини од 8 km, у ком прима Киришницу (6 km), Волињску реку (8 km), Камешницу (3 km) и Млински поток (3,5 km). По напуштању сужења ток повија у правцу истока. Низводно од Хрватске Костајнице долина постаје плића, а равничарске одлике реке још израженије. Све до ушћа у Саву нема значајнијих притока (најдужа Костајничница, 3 km). Код Хрватске Дубице улази на простор Панонске низије. Услед незнатног нагиба река споро отиче и меандрира у меким, кварталним наносима алувијалне равни. Између Хрватске Дубице и Танца (код Дамана, Бока и Тополика) Уна је пресекла своја два велика меандра, који само при вишим водостајима комуницирају са главним током (Стара Уна). Релативно умерено кривудање реке и меандрирање тек у најнизводнијем делу одразило се на нижи коефицијент извијуганости тока (1,4) у односу на Саву и Купу.

Морфохидролошку специфичност Уне, дуж целог тока, представљају бројна речна острва. Акумулацијом еродованог материјала формиране су аде, које изазивају скретање и рачвање тока. Сразмерно речном кориту, поједине аде су релативно велике. Површински је највећа Равничка ада између Струге и Равница (65 ha), а неколико ада захвата површину већу од 10 ha: Балатуша код Јаворника, ада код Двора (21 ha), ада између Замлаче и Равница (33 ha), Млинска ада код Чукура (20 ha). Међутим, морфометријске особине речних острва се током године значајно мењају у зависности од речног режима. Мање и ниже аде су при вишим водостајима под водом, док су поменуте највеће аде потопљене само за време највећих поплава. Такође, поједине аде услед засипања вученим наносом рукаваца нестају и постају саставни део обале,¹¹³ али еволуцијом тока настају и нове аде, рачвањем Уне и стварањем нових рукаваца.

Табела 20. Просечан месечни и годишњи водостај (cm) и протицај (m³/s) на станици Хрватска Костајница 1961-1990. године

Елемент	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год
Водостај	134,3	143,5	156,8	173,9	145,1	117,1	92,9	75,3	80,8	96,9	122,0	145,8	123,7
Протицај	247,8	275,5	313,4	364,1	277,4	191,1	127,6	92,0	108,5	153,3	216,9	285,2	221,1

Извор: Државни хидрометеоролошки завод

Према подацима са водомерне станице у Хрватској Костајници у периоду 1961-1990. годишњи режим¹¹⁴ великих и малих вода не одступа значајно од режима Саве или Купе. Уна на простору Баније такође припада рекама плувио-нивалног режима (кишно-снежног) посавске варијанте. У годишњем ходу режима јављају се се два максимума (први у априлу, а други у децембру), док је изражен летњи минимум у августу. Највећом количином воде Уна располаже током зимских и пролећних месеци (табела 20). Велика

¹¹² Позната још као Дивуша или Чатлан.

¹¹³ Неке од највећих ада које су се током XX века спојиле са обалом су ада код Матијевића (12 ha) и ада између Замлаче и Равница (45 ha).

¹¹⁴ Низводно од Бихаћа налази се мала хидроелектрана „Уна“ (у употреби су и називи ХЕ „Бихаћ“, „Слапови на Уни“ или „Канал Уна“), деривационог (проточног) типа. Међутим, како је утицај ове хидроелектране на промену водостаја и протицаја, тј. антропогеног фактора веома мали, режим се ипак може окарактерисати као природни.

вода од фебруара до априла потиче у највећој мери од снега који се отапа на простору Западне Босне (Дукић, 1957), док се у мају и децембру јавља као последица обилних падавина. Само изузетно, за време ванредно обилних јесењих киша, има одлике умерено-медитеранског типа, својственог Купи.

У односу на Купу, Уна је краћа, али богатија водом. Просечан годишњи протицај износи 221,1 m³/s (око 22% већи од протицаја Купе код Шишинеца). Највећи протицај бележи се такође током априла (364,1 m³/s), а најмањи током августа (92 m³/s). Просечно годишње колебање водостаја креће се око 1 m (април – 173,9 cm и август – 75,3 cm), с максималним осцилацијама до 3 m. Међутим, амплитуда екстремних водостаја у Хрватској Костајници износи око 5 m. Обилне падавине или натпросечно високе температуре, које у планинским деловима слива у Западној Босни доводе до наглог топљења снега, условљавају поплавне таласе. Уна се готово редовно излива сваког пролећа, при чему наноси велике штете ораничним површинама и насељима. Због положаја магистрале на одређеним деоницама уз сам ток, свака већа поплава доводи до прекида саобраћаја у Поуњу. За време највиших водостаја Уном протекне и до 9 пута више воде од годишњег просека (апсолутни максимум 18.5.2014. – 2 005 m³/s).¹¹⁵ С друге стране, у односу на годишњи просек, протицај током сушних и топлих летњих периода може бити до 9 пута мањи. Нижи водостаји и протицаји настају услед смањене количине падавина на подручју слива, смањене издашности издани која храни Уну и притоке и интензивног испаравања. Тада се Уна на више места може прегазити. Поред постојећих ада, при просечним летњим и ранојесењим водостајима многи плићаци и бигрене творевине појављују се изнад речног нивоа у виду острваца, често распоређених у низу. Како Уна спада у хладније реке, купалишни туризам се одвија само током јула и августа, када се просечна температура воде креће око 20°C. Тиркизна, чиста и бистра вода Уне такође погодује развоју излетничког, спортско-рекреативног и риболовног туризма током топлијег дела године. Разноликости, лепоти, туристичкој вредности и привлачности Уне у том периоду значајно доприносе многобројни брзаци и бигрени слапови.

Жировница или **Жировец** представља најдужу притоку Уне на Банији. Настаје спајањем Блатуше и Радашнице код Доњег Жировца на 210 m н.в., али изворишни краци саставница полазе са виших падина Трговске горе. Рачунајући Радашницу, као дужу саставницу, укупна дужина тока износи 39,6 km.¹¹⁶ Слив површине 370 km² има амфитеатрални изглед.¹¹⁷ Обухвата геолошки комплексан простор јужне Баније, при чему се и сама долина развила у изузетно хетерогеним формацијама и на сутоку три геолошке јединице. У горњем току до Рујевца Жировница протиче клисурастом долином, изграђеном у мезозојским и карбонским стенама (шкриљци, кречњаци, доломити, пешчари). Долина се низводно од Рујевца шири (долинско дно местимично широко до 1 km), али су долирске стране асиметричне услед различитог геолошког састава. У саставу десне долирске стране учествују отпорне карбонске и тријаске стене, због чега је она стрма све до ушћа у Уну код Двора, док је лева страна, изграђена од мекших неогених седимената, благо нагнута. Долина се пред Двором сужава до 300 m, до би последњи километар тока код овог места био усечен у пространом Новском пољу.

Упркос асиметрији долине, притоке су равномерно и лепезасто распоређене. Лева притока Жировнице (Ступница, Дабраница, Јавошница) дренирају јужно крило Зринске горе и Зринско-дворску котлину, а десне притоке (Барњача, Мајдански поток, Велебитски поток, Љубина, Јавница) североисточно крило Трговске горе. Најдужа

¹¹⁵ <https://hidro.dhz.hr/hidroweb/skripte/hidrobazahtml.py?funkc=puninfopost&kpost=101>

¹¹⁶ Радашница извире из врела Обровац, на простору Трговске горе који припада БиХ.

¹¹⁷ Око 5 km² слива припада БиХ.

притока Јавошница или Јаворница (22,5 km) настаје спајањем Зринчице и Јокиновца.¹¹⁸ Заједно са Грабовицом одводњава Зринско-дворску котлину.

Богатство површинским водотоцима представља велики природни потенцијал регије. Он се огледа у хидроенергетском потенцијалу, развоју туризма, речном саобраћају и наводњавању пољопривредног земљишта. Међутим, руковођење овим потенцијалима није било планско и рационално, због чега није у задовољавајућој мери искоришћено у функцији регионалног развоја Баније.

Хидроенергетски потенцијал банијских река у прошлости је коришћен за покретање воденица,¹¹⁹ које су упоредо са електрификацијом руралног простора током друге половине XX века постепено напуштане. Последњим студијама, спроведеним у циљу идентификовања потенцијала свих облика обновљивих извора енергије, утврђено је да више банијских водотока поседује потенцијал за покретње мини хидроелектрана и добијање електричне енергије.¹²⁰ До сада је реализован један пројекат на реци Глини, где је подигнута мини ХЕ „Фајеров млин“. Поред Глине, значајнијим хидроенергетским потенцијалом располажу: Суња (4,89 GWh/год.), Жировница (2,45 GWh/год.), Маја (1,27 GWh/год.), Петрињчица (0,65 GWh/год.) и Бузета (0,56 GWh/год.).

Са аспекта туристичке валоризације највећи значај имају реке Уна и Купа. На Уни и Купи се током летњих месеци одвијају излетнички, купалишни, спортско-рекреативни и екотуризам, захваљујући бистрој, незагађеној, тиркизној води, чије температуре износе изнад 20°C. Љубитељима природе и рекреације Уна и Купа постају све препознатљивије дестинације Средње Хрватске. Међутим, туристичка посећеност и економски ефекти још увек су испод реалних могућности. Такође, богат рибљи фонд ових река, али и Саве и Суње, привлачи бројне риболовце.

Велики речни токови, који ограничавају Банију, користе се од XVIII века за одвијање воденог саобраћаја. Међу банијским пловним рекама најзначајнија је Сава. Како је Сава пловна до Сиска, њен најузводнији пловни сектор припада Банији. Савом се претежно обавља превоз нафте и нафтних деривата (са претоваром у сисачкој луци), док се током летњих месеци одвија крстарење у туристичке сврхе, са посетом Лоњском пољу, наспрам банијске обале. Купа је за бродове веће носивости пловна само до луке у Сиску, а за мање бродове све до Покупског, дуж читавог тока који припада Банији. На обалама пловних река које припадају Банији не постоје пристаништа или луке, због чега су економски ефекти пловних река за банијску привреду и регионални развој минимални. Петрињски привредни субјекти, због географске близине Сиска, користе луку на Купи за извоз или увоз сировина и готових производа. Превоз терета одвијао се у прошлости интензивно и на Уни, али је речни саобраћај у Поуњу током XX века сасвим запуштен, услед развоја других видова саобраћаја.

Постојање водом богатих водотока није искоришћено у погледу наводњавања пољопривредних површина. Наводњавање директним црпљењем воде могуће је из Саве, Купе, Уне и Глине, које имају потенцијално раположиве количине воде и током сушних година. За потребе повремених наводњавања могу да послуже и мање реке попут Суње, Петрињчице, Глине, Жировнице, Маје итд. Наводњавање најплоднијег земљишта у долињским и котлинским деловима регије дало би немерљив допринос остваривању већих приноса и интензивирању пољопривредне производње.

---

¹¹⁸ Обе саставнице су приближне дужине око 10 km.

¹¹⁹ Почетком XIX века на простору Прве и Друге банске пуковније пописано је 516 воденица (Kolar-Dimitrijević, Wagner, 2007)

¹²⁰ https://door.hr/wp-content/uploads/2016/01/REPAM_studija_03_sisacko-moslavacka.pdf

3.4.4. Језера

Језера на Банији имају мали удео у хидролошкој мрежи регије и занемарљив значај за регионални развој. Сва језера су заправо мањи водени басени, који су према постанку речни или вештачки. Речна језера представљају мртваје, односно пресечене меандре већих река Саве, Купе, Уне и Глине. Поједина вештачка језера су такође била део речног тока, али се сматрају вештачким ако је на њихово стварање утицао човек. Под вештачким језерима могу се посматрати и водене површине настале копањем земљишта, односно експлоатацијом шљунка. Условно се међу природна, крашка језера, могу сврстати водом испуњене суфозионе вртаче.

Речна и вештачка језера лоцирана су у непосредној близини поменутих великих река. У храњењу водом, њихових басена, највећу улогу имају подземно притицање изданске воде, процеђивање воде из корита оближњег речног тока и падавине. Поједина језера су повезана отоком или каналом са речним коритом, што у великој мери утиче на промене водног биланса. Из тих разлога, и природним и вештачким језерима заједничка је изразита променљивост акваторије током године. Ниво језерске воде изложен је знатном колебању услед промене нивоа издани или преовладавања кишних или сушних периода. Током пролећних и зимских месеци површина језера је највећа, јер је тад водостај у рекама највиши, док је горња граница издани најближа површини. У Посавини се тада водом испуне многе стараче и круглице (плића удубљења у земљишту), чиме се формирају повремене баре и мочваре.

Највеће језеро у регији је Стара Сава, које захвата површину од 33 ха. Сам назив говори да језеро представља некадашње корито Саве. Пресечени меандар је потковичастог облика, издужен око 3 km и просечне ширине око 100 m. На обалама Старе Саве налази се село Црквени Бок. Међу већа језера овог типа убрајају се Вражје Блато (14 ха; смештено између каналисаног и природног тока Суње), Велики Дедун (12 ха; са унутрашње стране највећег истоименог меандра) и Тишина (10 ха; код Бистрача). У Посавини постоји још на десетине језера мањих површина од којих многа повремено пресуше. Највеће вештачко језеро (12 ха) настало је на месту експлоатације шљунка, недалеко од обала Купе, између Нове Дренчине, Петриње и Мошћенице. Мање шљункаре испуњене водом запажају се и у Поуњу, у старачама код Хрватске Дубице. Узводно према Хрватској Костајници налазе се мања акумулација у Слабињи и рибњак код Росуља. Мртваја мањих димензије постоји у долини Глине код Доњих Јама.

Поред поменутих језера, на Банији је током 2021. године настало више **суфозионих језера**, која представљају подтип крашких ерозивних језера. Ова језера су се формирала у недељама и месецима после снажног земљотреса који је погодио Банију крајем 2020. године. Једна од последица земљотреса била је отварање рупа у земљишту у долини Суње, претежно у околини Меченчана и Боројевића. По настанку ових суфозионих, саломних вртача подземна вода је испунила новоформиране басене кружног облика. Највеће међу њима било је пречника 30 m и дубине 15 m.¹²¹ Током октобра 2021. године отпочела је санација, односно затрпавање највећих вртача и оних које су због локације представљале опасност по живот и имовину мештана.

Док су суфозиона језера у кратком року настајала и делимично затрпавана, на Банији постоји пример језера која су нестала придодним процесима. На падинама Храстовачке горе, изнад села Пецки, постојало је Пецко језеро,¹²² које је мистериозно ишчезло за време Другог светског рата. Језеро је било лоцирано на надморској висини

¹²¹ Дискутабилно је да ли се и највећи водом испуњени басени настали просецом суфозије на Банији могу сматрати језерима, иако у теорији не постоји минимално одређена површина која акумулацију дефинише тим појмом.

¹²² Клајић (1878) га у „Prirodnom zemljopisu Hrvatske“ наводи као Храстовачко, а на другом месту као Клиначко језеро.

од око 380 m. Представљало је једно од познатијих излетишта овог дела Баније. Према фотографији из 1942. године може се закључити да је било вишеструко већих димензија од највећег суфозионог језера. У околини Петриње постојало је језерце до средине XX века и на простору око извора Јелен у Поповој Шуми (Držaj i dr., 2010). У Клаићевом „Prirodnom zemljopisu Hrvatske“ (1878) наводе се још Бижића језеро, Ораовац, Јавор, Јошевица, од којих такође ниједно не постоји већ деценијама. Међутим, најинтересантнија појава јесте некадашње језеро које је означено на старим картама као *Iastravitza Lacus*. У картографског грађи запажа се све до краја XVIII века, а налазило се на месту „суњских разљева“. Имало је краћу отоку, а према појединим картама и притоку Суњу. Језеро је, судећи према картографском представљању на више карата, имало површину од неколико km².

Фотографија 7. Стара Сава

Извор: https://danubeparks.org/media/1603093902_member.jpeg

Малобројна и површински мала банијска језера немају значајну улогу у привредном развоју регије. На речним језерима у Посавини одвијају се риболовни и излетнички туризам, али су економски ефекти ових облика туризма занемарљиви. Већи значај за регионални развој Баније имало би подзање вишенаменских вештачких језера, предвиђених Просторним планом Сисачко-мославачке жупаније (2001). Према овом документу, разматрало се подизање 10 мањих акумулација (пет у сливу Жировнице, три у сливу Петрињице и две у сливу Саве) и још 20 ретензија. Регулацијом речних режима бујичних водотока, примарна намена планираних водопривредних објеката била би заштита од поплава у поменутих сливовима. Током (све учесталијих) сушних летњих периода вода вештачких језера би се могла користити и за потребе наводњавања обрадивих површина и обезбеђивање биолошког минимума у рекама које повремено пресуше. Поред наведеног, акумулације на Малој Петрињици, Гелини, Градуси и Јастребици имале би функцију у водоснабдевању становништва Петриње и Суње. У саставу акумулација на Градуси и Јастребици предвиђено је подизање рибњака, док би једна од акумулација у сливу Петрињице имала и спортско-рекреативну намену. Упркос многобројним потенцијалним бенефитима још увек се није приступило ни почетку реализације предложених пројеката.

3.4.5. Водоснабдевање и водопривредни проблеми

Разноврсни типови издани, окруженост великим речним токовима и просторни размештај извора представљају повољне предуслове за водоснабдевање становништва и привреде на Банији. Њихов утицај на регионални развој је повољан, али су приметна извесне потешкоће и ограничења у коришћењу воде услед промене климе, геолошко-педолошких одлика појединих делова регије, техничких недостатака водоводних система и антропогеног фактора.

Снабдевање водом привредних субјеката и дела становништва одвија се посредством три јавна (градска) водоводна система: „Петриња-Сисак-Лекеник“, „Пашино Врело“ и „Глина“. Водоводни систем „Петриња-Сисак-Лекеник“, односно његови подсистеми „Петриња“ и „Сисак“, снабдевају водом подручје општине Петриња и делове општине Суња. Петриња први јавни водовод добија 1912. године. До 1985. године систем се базирао на каптажама које су лоциране јужно од града, у подножју Храстовачке горе (Пецки, Криж, Храстовица) и на периферији насеља (Игралиште). Те године у састав водоводног система прикључује се новоизграђени водозахват и погон за прераду воде у Новом Селишту (3 km западно од града), који је преузео примат у водоснабдевању потрошача. За разлику од свих дотадашњих водозахвата на Банији који су се пунили подземном водом, вода се код Новог Селишта захвата на реци Купи. Капацитет водозахвата Ново Селиште износи 1 600 l/s, али инсталирани капацитет погона износи 810 l/s. Изградњом и пуштањем у функцију водозахвата одговорено је на све веће потребе услед демографског и индустријског раста не само Петриње, него и Сиска, као регионалног центра. Прерађена вода се даље транспортује до резервоара Свето Тројство (запремине 10 000 m³) за подручје Петриње и до водоторња Викторовац за подручје Сиска (одавде се на Банији снабдева низијски део општине Суња), одакле се вода даље дистрибуира до потрошача. Водоводна мрежа се упоредо још увек снабдева са старијих водозахвата. Вода изворишта Пецки је високог квалитета па се из резервоара Попова шума (запремине 1 000 m³) без прераде упушта у систем и опскрбљује насеља у долини Петрињице (Горња и Доња Бачуга, Пецки, Лушчани и Грабовац). Од укупне издашности (90 l/s), садашњи експлоатациони капацитет износи 26 l/s. Водозахвати Криж (25 l/s) и Храстовица (15 l/s) такође се одликују квалитетном водом. Од завршетка рата 1995. године, користе се у мањем обиму – експлоатациони капацитет Храстовице износи 13 l/s, Крижа 12 l/s. Водозахват Игралиште није у функцији јер је анализом утврђено да вода садржи концентрацију гвожђа већу од дозвољене (Jelić, 2010).

Водоводни систем „Пашино Врело“ није јединствен, већ је састављен од три одвојена система – Пашино Врело, Двор и Дубица. У последње две деценије ради се на њиховом повезивању. Водозахват Пашино Врело смештен је недалеко од реке Суње, између Боројевића и Меченчана. Укупна издашност се креће око 100 l/s, али су инсталирани капацитети око 34 l/s. Вода високог квалитета се након дезинфекције спроводи до резервоара у Пањанима (запремине 2 000 m³) и даље у систем. Са Пашиног Врела тренутно се снабдевају потрошачи на простору општина Хрватска Костајница,¹²³ Мајур, Доњи Кукурузари и делимично у општини Суња. Спајањем три подсистема у перспективи, водозахват Пашино Врело ће постати главно извориште, које ће се

¹²³ У Хрватској Костајници постоји водозахват занемарљиво малог капацитета (4-5 l/s). Воде овог водозахвата користио је први јавни водовод на Банији, изграђен давне 1909. године.

надопуњавати системе Двор (27 l/s) и Дубица (8 l/s),¹²⁴ уколико количине којима буду располагали не буду довољне за планирано ширење мреже и подмиривање потреба становништва и привреде (Jelić, 2010).

Водоводни систем „Глина“ заснива се на водозахвату Прездан у Таборишту, које је лоцирано 10 km северозападно од града. Тренутно се црпи 40 l/s, док се максимални капацитет процењује на 80 l/s. Вода се након хлорисања спроводи до резервоара Солина (запремине 1 000 m³), па до мањег резервоара Погледих у Глини, одакле се даље одводи до потрошача. У северном делу општине постоје још два потенцијална водоцрпишта за укупљивање у јавни систем – Покупска Слатина (10 l/s) и Рацињак (5-18 l/s) (Jelić, 2010).

У структури потрошње воде, према подацима из 2008. године, од укупно испоручених количина, око две трећине отпада на потрошњу становништва (домаћинства), а једна трећина је испоручена привредним субјектима (у првом реду индустријским објектима). Посматрано према општинама, степен снабдевености становништва водом се значајно разликује. Највиши је у Хрватској Костајници и Петрињи (око 90 %, односно 70%), док је у Двору и Глини мање од половине становништва прикључено на јавни водовод (Razvoјna strategija Sisačko-moslavačke жупаније 2011.-2013., 2011). Јавно водоснабдевање првобитно је системски решавано у урбаним срединама. Водоводна мрежа се сукцесивно ширила из резервоара водозахвата и градских насеља према најближим, приградским сеоским насељима. У даљем ширењу водоводне мреже предност су имала насеља која су лоцирана у равници и дуж главних путева, због већег броја потенцијалних корисника и повољне морфологије (са грађевинског аспекта). У долинском и брдском подручју водовод је стигао само до мањег броја села. Планирано ширење јавне водоводне мреже прекинуо је крајем XX века грађански рат. Поред застоја у ширењу мреже, током рата и у послератном периоду дошло је до оштећења постојећих елемената система за водоснабдевање. Међутим, деградација је уједно последица старости система, неадекватног грађења и одржавања.¹²⁵ Најбољи показатељ незадовољавајућег стања су велики губици воде у водоводној мрежи, упркос извесним санацијама. Почетком XXI века просечни губици су износили од 50% у систему „Петриња“, 55% у систему „Двор“, 60% у систему „Глина“, до чак 74% у систему „Пашино Врело“. Једино у систему „Дубица“ није било губитака, јер је водоводна мрежа изграђена после рата. Упоредо са даљим спровођењем санационих радова, у циљу реконструкције дотрајалих делова који не задовољавају техничке услове, приступило се ширењу водоводне мреже у периферним руралним срединама. Иако ширење водоводне мреже несумњиво представља позитиван поступак у олакшавању живота локалном становништву, поставља се питање оправданости улагања због интензивне депопулације ових крајева.

Рурално становништво, које још увек нема приступ јавним водоводима, водом се снабдева из локалних (сеоских) водовода, бунара и извора. Локални водоводи почињу да се граде у другој половини XX века, махом у већим селима, смештеним у долинама нижих висинских зона. Њима управљају непосредни корисници који су сопственим средствима финансирали изградњу. Каптаже ових водовода су мањих капацитета – од 0,1 l/s до 10 l/s (ретки, најиздашнији премашују 10 l/s). Упркос ширењу јавних и локалних водовода значајан део становништва још увек се водом снабдева индивидуално. Главни вид индивидуалног снабдевања подразумева коришћење воде из плитко копаних или бушених бунара, које је олакшано последњих деценија

¹²⁴ За разлику од Пашиног Врела системи Двор и Дубица су базирани на фреатској води алувијалних наноса Уне.

¹²⁵ У погледу техничких одлика, током вишедеценијског ширења мреже уграђене су различите и некомпатибилне врсте цевног материјала (азбестно цементне, гвоздене, поцинковане, ПВЦ, полиетиленске).

употребом хидрофора. С друге стране, поједина домаћинства поседују у непосредној близини имања сопствене мање каптаже, из којих се вода цевима допрема до стамбених и привредних објеката. Изузев извора који су капритани на овај начин, употреба изворске воде за свакодневне потребе је смањена у односу на период до средине XX века. Међутим, упркос модернизацији система за водоснабдевање, локално становништво и даље користи воду одређених извора за пиће, делимично и из здравствених разлога. Наиме, геолошка грађа је условила висок садржај бикарбоната калцијума и магнезијума у водама широм Баније. Због здравствених проблема, изазваних овим тврдим водама, мештани појединих села одлазе до удаљених извора, чија вода није обogaћена поменутиим минералима.¹²⁶

Локални водоводи, бунари и изворишта подложнији су негативним утицајима одређених климатских околности. Издашност поменутих каптажа је углавном довољна да задовољи потребе мањег броја потрошача, али појавом сушнијих лета настају све чешће потешкоће у водоснабдевању. Мештани тад чекају по неколико дана да се „базени“ напуне и вода поново пусти у систем. Међутим, проблеми се јављају и при вишим нивоима подземних вода. Поједине каптаже одликују се релативно малом дубином водоносног слоја, због чега се током обилнијих и дуготрајнијих падавина јавља замућење воде. Локални корисници сусрећу се са проблемима и у погледу контролисања квалитета воде, односно њене физичко-хемијске и бактериолошке исправности. Вода ових каптажа није у систему редовне контроле, већ се контрола врши према потреби и процени самих корисника (Biondić, 2009). Анализе „Hrvatskih voda“ показале су да вода из већине локалних водовода не задовољава прописане стандарде воде за пиће. Неисправности воде делимично доприносе дотрајалост водоводне мреже и лоше стање пратећих објеката. Одржавање локалних водовода није организовано, већ такође зависи од самих корисника. Знатна оштећења и техничке карактеристике не пружају могућност њиховог уклапања у систем јавног водовода, због чега ће се највећи део локалних водовода напуштати како се јавни систем даље буде развијао (Plan razvoja socijalnih usluga Sisačko-moslavačke županije za razdoblje 2011.-2014.).

Главни водопривредни проблем у регији која је ограничена Купом, Савом и Уном представљају појаве **поплава**. Плављењу великих долињских подручја додатно доприноси бујичарски карактер многобројних, краћих токова. Поплаве и бујице настају под утицајем више фактора, а превасходно услед обилних и друготрајних падавина и наглог топљења снега у сливовима Саве, Купе и Уне и коинциденције високих вода главних река и притока. Највишим степеном угрожености одликује се низијско подручје Посавине, Покупља и Поуња, али се повремено изливају и мање реке попут Глине, Маје, Петрињчице, Суње, Жировнице и других. Негативну околност савременог периода представља знатно већа изложеност поплавама и бујицама, јер су у претходне две деценије на свим водомерним станицама премашени максимуми забележени током XX века (од почетка званичних мерења).

Прва подизања мањих земљаних насипа и регулација тока изводе се на Петрињчици 1907. године. Ови пионирски радови били су локалног значаја и без заштитног утицаја за шири простор. Од почетка XX века забележено је неколико великих поплавних таласа Саве (1933., 1964. и 1966. године), Купе (1939. и 1966. године) и Уне (1955. и 1956. године), који су причињавали огромну материјалну штету (Biondić, 2009, Стијак, 1998). Услед природних предиспозиција за настајак поплава и негативних искустава, током друге половине XX века приступило се опсежном

---

¹²⁶ На пример, воде у Зринско-дворској котлини одликују се високим степеном тврдоће, због чега поједини мештани користе воду Басрачког врела у Матијевићима (3 km узводно од Двора), која избија из карбонских кречњачко-доломитских стена.

предузимању различитих превентивних мера у циљу смањивања ризика од ове елементарне непогоде у насељеним зонама и ораничним површинама. Изградња читавог низа земљаних и бетонских насипа, обалоутврде у Хрватској Костајници, регулације корита и исправљање меандара Глине у Глини били су само мали део дуготрајне изградње вишенаменског хидросистема „Средње Посавље“.

Пространа и ниска алувијална равна Саве од давнина је била изложена честом плављењу. Поред повољне морфологије долинског дна, изливању Саве значајно је допринела морфологија речног корита. Таложењем велике количине вученог и суспендованог наноса у меандрима, река је постајала све плића, а брзина отицања и пропусна моћ корита све мања. Из тих разлога, Сава често за време кулминације високих вода не може да пропусти сопствену воду из горњег тока, нити да прими воде својих притока, због чега се излива из корита. На простору Средње Хрватске Сава се изливала у пространим поплавним зонама – Одранском, Лоњском и Мокром пољу (Srčkvenčić, 1974a, 1974b). Међутим, у случају јављања коинциденције високих вода на притокама стварали су се услови за настанак поплава катастрофалних размера. У природним условима, пре изградње објеката одбрамбеног система, екстремне воде у Хрватској плавиле су до 280 000 ha (2 800 km²) (Kratofil, Navoić, Juriša, 2011). Управо је катастрофална поплава, која је погодила Загреб 1964. године, али и низводно подручје у Посавини и Карловац, представљала прекретницу у приступу овом проблему. Тежило се проналаску поузданијег и ефикаснијег решења за системску одбрану од поплава Саве и њених притока, редуковање површина изложених плављењу, смањење учесталости плављења и контролисање речних режима. По дефинисању циљева и израђивању бројних планова и студија отпочела је изградња просторно великог и комплексног вишенаменског водопривредног система „Средње Посавље“ између Загреба, Карловца и Старе Градишке.¹²⁷ Упоредо са заштитом градова и сеоских насеља, основна намена била је заштита привредних и инфраструктурних објеката и омогућавање стабилне пољопривредне производње (Čavlović, 2012, Filipović, 1995).

Основне елементе „Средњег Посавља“ представљају насипи, канали, бране, уставе и ретензије (Одранско поље, Жутица, Лоњско поље, Опека, Трстик, Мокро поље, Зеленик, Купчина). „Ови ретензијски простори огромног капацитета, с контурама дефинисаним изграђеним насипима или високим тереном, пуне се контролисано уставама, растеретним каналима, али и природно, преливањем на незаштићеним савским обалама те водотоцима који директно у њих утичу“ (Kratofil, Navoić, Juriša, 2011). Према томе, ретензије су и даље представљале окосницу у борби против поплава, али је природно, неконтролисано изливање замењено контролисаним усмеравањем и пропуштањем воде. На простору „Средњег Посавља“ који припада Банији одбрана од поплава базира се на насипима и коришћењу Зеленика (Суњског поља), природне ретензије на истоку регије, која је вековима служила за прихват великих вода. Према планираном решењу поплавна површина у Зеленику била би ограничена на 7 400 ha (око 7% поплавне површине целог хидросистема) (Filipović, 1995). Хидросистем се интензивно развијао све до почетка 1990-их година, али многи објекти још увек нису довршени или не функционишу на планиран начин (Biondić, 2009).¹²⁸ Главни недостаци односе се на недовољну и неравномерну висину насипа

---

¹²⁷ Величину и техничке одлике заштитног система одредио је потенцијални водостај стогодишњих вода, а за заштиту Загреба, Карловца и Сиска ниво хиљадугодишњих вода. (Čavlović, 2012) Поред заштите директно угроженог подручја Средње Хрватске бенефити овог хидросистема, у виду снижавања врха поплавног таласа, осећају се до Босанске Посавине и низводнијег подручја (Filipović, 1995).

¹²⁸ Процењује се да је до почетка 1990-их година изведено тек око 40% свих планираних радова, при чему је само загребачко подручје у потпуности заштићено (Filipović, 1995). Иако је реализовано мање

(посебно уз Саву, Купу, Уну и Суњу), оштећења која су најчешће настала урвањем (често због ерозије обале) и недовршеност заштитне линије насипа уз ретензију. Према анализама речних режима током XXI века примећен је пораст пројектоване стогодишње воде од 12%, због чега је садашња висина насипа тек око 1,2 m изнад тог нивоа. Услед немогућности система да у потпуности прихвати воде екстремних водостаја, потенцијално су угрожене и поједине заштитне зоне или објекти (Čavlović, 2012, Obarčanin i dr., 2019).

Упркос поменутих недостацима, за време поплавних таласа у почетним фазама изградње хидросистема (1972. и 1974. године), али и по реализацији садашње инфраструктуре (1990., 1996. и 1998. године) показали су се позитивни ефекти хидросистема (Biondić, 2009). Изузев природног изливања у Зеленику, поплаве су тад на Банији погађале само небрањена долинска подручја Уне и Купе. Заштитни ефекат потврђен је и током последњих највећих поплава с почетка XXI века, при чему су веће штете забележене само у деловима Покупља и Поуња. Током мајских поплава 2014. године, које су захватиле шири простор Балканског полуострва, поплавни талас Уне изоловао је Хрватску Костајницу, Двор и поједина села у Поуњу од остатка Баније и државе. Вода је продрла у преко стотину кућа, а ситуација је била погоршана услед истовремене појаве бујица са околних узвишења (Stržić, 2014). Исте године разорна поплава задесила је ниже делове Покупља и долине Глине у фебруару и септембру. Марта 2018. године интензивно топлење дебелог снежног покривача између Горског Котара, Лике и Западне Босне, праћено обилним падавинама, резултирало је бржем порасту водостаја Саве, Купе и Уне и достизању апсолутних максимума. „Ове ретензије тада су заједно прихватиле више од 1,6 милијарди m³ воде и на тај су начин знатно допринеле смањењу ризика од појаве поплава и директно утицале на успешност спровођења мера одбране од поплава” (Đuroković, Biondić, 2019). Под водом су се нашле оранице, магистрални и локални путеви, стамбени и привредни објекти у приобалном појасу, али су штете биле минималне с обзиром на количину воде у главним водотоцима (Đuroković, Biondić, 2019).

У циљу решавања водопривредних проблема, а превасходно регулисањем речних режима због одбране од поплава, предвиђена је изградња 10 вештачких језера и 20 ретензија у унутрашњости регије (Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije, 2001). Међутим, планирани пројекти за жупанијске власти нису били од примарног значаја, услед чега ниједна акумулација још увек није подигнута. Све екстремнији водостаји и протицаји у претходне две деценије наносе многоструку штету становништву и живом свету, што указује на неопходност њихове изградње у функцији регионалног развоја.

3.5. ЗЕМЉИШТЕ И УТИЦАЈ НА РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Захваљујући различитим природним условима, Банија располаже земљиштима различитих физичко-хемијских својстава и могућности искоришћавања. На хетерогеној геолошкој подлози, у условима разноликих морфолошких, морфометријских, климатских одлика, развијено је више врста земљишта у регији: алувијална, мочварна, псеудоглејеви, гајњаче, гајњаче и параподоли у лесивирању, смеђа земљишта на еруптивима, смеђа земљишта на кречњаку и доломиту и смеђа кисела (дистрична) земљиште. Највеће распрострањење имају смеђе кисела земљишта, која доминирају у брдско-планинском делу регије. Према начину добијања влаге, алувијално земљиште,

---

од половине планираних радова економска улагања се оцењују као оправдана, јер је приоритет дат инфраструктури којом је омогућен висок степен контроле водних режима.

мочварно земљиште и псеудоглејеви припадају хидроморфним земљиштима. Преостали типови влагу добијају од атмосферских падавина. Изузев алувијалних земљишта, која спадају у неразвијена, сва остала земљишта припадају типским земљиштима.

Кључну улогу у развоју пољопривреде као делатности, поред повољних морфолошких и климатских услова, имају педолошке одлике регије. Постојећа педолошка хетерогеност одговара пољопривредној производњи јер омогућава диференцијацију пољопривредних активности. Најквалитетнија земљишта за бављење ратарством развила су се на оцедитим равничарским и брежуљкастим теренима банијских долињских области и побрђа. Воћарству одговарају земљишта формирана на брежуљкастим и брдским теренима побрђа и нижих обронака Зринске, Трговске и Храстовачке горе. Ливаде и пашњаци, од значаја за развој сточарства (посебно говедарства, овчарства), простиру се на различитим типовима земљишта у висинском појасу до 300 m. У вишим брдско-планинским зонама пољопривредна вредност земљишта по правилу опада с порастом надморске висине. Међутим, у овим висинским зонама пољопривредне површине су редуковане и постепено уступају место шумама. Такође, земљишта развијена на теренима изразитих нагиба у свим висинским појасевима немају значај за пољопривреду. Земљишта су од велике важности и за развој шумарства, јер одређени типови земљишта одговарају развоју густе шумске вегетације. На тај начин, земљишта посредно утичу на развој различитих шумских, жбунастих и травнатих фитоценоза, станишта и биолошку разноликост.

Класификација типова земљишта извршена је на основу педолошке карте Хрватске у електронској форми, коју су израдили Богуновић и сарадници (1997) и прегледног представљања свих типова, подтипова и њихових главних одлика у овом научном раду. Одређени подаци добијени су из базе података геопортала (ENVI) хрватског Министарства привреде и одрживог развоја. Пошто је представљена класификација земљишта у поменутој бази веома нијансирана, при класификацији типова земљишта за потребе географског истраживања приступило се генерализацији. На основу исте генезе или велике сличности основних педолошких одлика, поједини подтипови су обједињени у један тип земљишта.

Упркос окружености великим рекама, **алувијална земљишта (флувисоли)** су се развила на релативно малој површини (86,2 km² или 4%) у готово идеално заравњеним теренима (до 1° нагиба). Алувијална земљишта су млада, неразвијена, растресита земљишта глиновито-иловастог и песковито-иловастог састава, настала таложењем еродованог наноса Саве, Купе и Уне током холоцена. Према начину добијања влаге сврставају се у хидроморфна земљишта. Међутим, на основу оцедитости терена и степена влажности разликују се површине у Посавини, Покупљу и Поуњу, које су заштићене од поплава и површине у Поуњу узводно од Хрватске Дубице. Алувијално земљиште у уском приобалном појасу Саве, у Поуњу (низводно од Хрватске Дубице) и у виду развојених фрагмената у Покупљу (низводно од Новог Фаркашића), представља најплодније земљиште на Банији. Овај тип земљишта простире се на површини од 68,5 km². Захваљујући релативној висини терена на ком су се развила, од пар метара у односу на полој и хидросистему „Средње Посавље“, ова земљишта никад нису плављена. У односу на остала земљишта у регији, одликују се највећом дужином тла (преко 100 cm, а местимично достиже 200 cm). Главни извор храњења влагом представљају подземне воде, док се вода атмосферских падавина задржава у оптималном трајању. Због изузетно повољних педолошких својстава, највећи део овог типа земљишта је под повртњацима и ораницама. Педолошке одлике алувијалног земљишта у Поуњу, на простору атара Слабиње, Росуља, Хрватске Костајнице, Козиброда, Дивуше, Голубовца Дивушког, Унчана, Струге и Замлаче, показују нижи

степен погодности за обрађивање. Овде је алувијално земљиште повремено плављено, због чега се уз флувиосоли појављују мочварно-глејне партије (Vogunović i dr., 1997, ¹²⁹).

Мочварна земљишта заузимају 223,4 km² или 10,7% површине регије. Ова хидроморфна земљишта заступљена су у нижим и заравњеним теренима, веома слабе природне дренаже и високог степена влажности. Настала су у алувијалним низијама и њиховом ободу услед повремених изливања речних токова, сливања воде са околних виших терена или издизања изданске воде. Задржавање површинске воде током дужег временског периода, уз константно висок ниво подземне воде, резултирало је формирањем мочварно-муљевитих глејних земљишта (еуглеј) и ритских црница. Највеће компактне површине еуглејева и ритских црница налазе се у доњем току Суње и на простору између Грете Суњске и Горње Летине у Посавини. Углавном су обрасла хидрофилним травама (тресетишта), док на простору Зеленика доминирају густе шуме. Услед прекомерног влажења које доводи до разлагања биљака, одликују се великом продукцијом хумуса (Јанковић, Атанацковић, 1999). Иако механички састав и структура указују на потенцијално плодно земљиште, услед високе влажности представљају најнепогоднија земљишта за обраду у регији. Уколико постоје услови, за пољопривредну намену се могу искључиво користити као ливаде. Већи значај за пољопривреду имају мочварна земљишта нижег степена влажности, која се у мањој мери хране изданском водом, наспрам атмосферских падавина. Углавном су представљена ливадским црницама, на којима су поред шума и трава заступљење плодне оранице. Под ливадским црницама су алувијална равна Глине и средњег тога Суње. Мање површине јављају се у уским алувијалним равнинама доњих токова Маје, Бручине, Жировнице, Јавошнице, Грабовице, Јастребице и средњег тока Петрињчице и Градусе (Vogunović i dr., 1997, ¹³⁰).

Псеудogleј (параподзол) је хидроморфно земљиште великог распрострањења на Банији (538,8 km² или 25,9%), које се развило на неогеним језерским седиментима. У равничарским и брежуљкастим теренима (максималног нагиба до 5°) ослања се на ливадске црнице, а бележи значајно присуство и на побрђима (нагиба до 15°). Дијагонално се пружа готово читавим Посавским (Петрињско-дубичким) побрђем и његовим подножјем. Веће, компактне површине под параподзолом простиру се на Глинским побрђима, око средњег тока Петрињчице (између Миочиновића и Клинца), средњег тока Суње и у Зринско-дворској котлини. У нижим деловима Посавине параподзоли су под шумама (мање обрасли травама), док су у другим деловима Баније углавном представљени обрадивим површинама. Параподзоли су, после алувијалних земљишта и лесивираних гајњача и параподзола, најзначајнија пољопривредна земљишта у регији. У изворном облику, ово су земљишта нижег степена плодности, киселе реакције, с ниским учешћем хумуса, али уз примену агротехничких мера дају добре приносе. Већу вредност имају уколико су формирана на равним и оцедитијим теренима, мање влажности (Vogunović i dr., 1997, ¹³¹).

Гајњаче (еутрични камбисоли) представљају аутоморфна земљишта, развијена на падинама блажих и средњих нагиба (5-20°). Јављају се на површини од 130,2 km² (6,2%). Повољна структура и текстура земљишта, уз дебљину тла од 50 до 100 cm, умерену влажност и слабију оцедитост, добар су предуслов за постизање значајних приноса. На Банији су гајњаче углавном под ораницама и повртњацима, а ређе под виноградима. Највеће површине овог типа земљишта, образоване су у сливу Утиње и Петрињчице, између обронака Зринске и Храстовачке горе. Мање локалне појаве идентификоване су на југозападу регије (у атарима Остојића, Горњег и Доњег

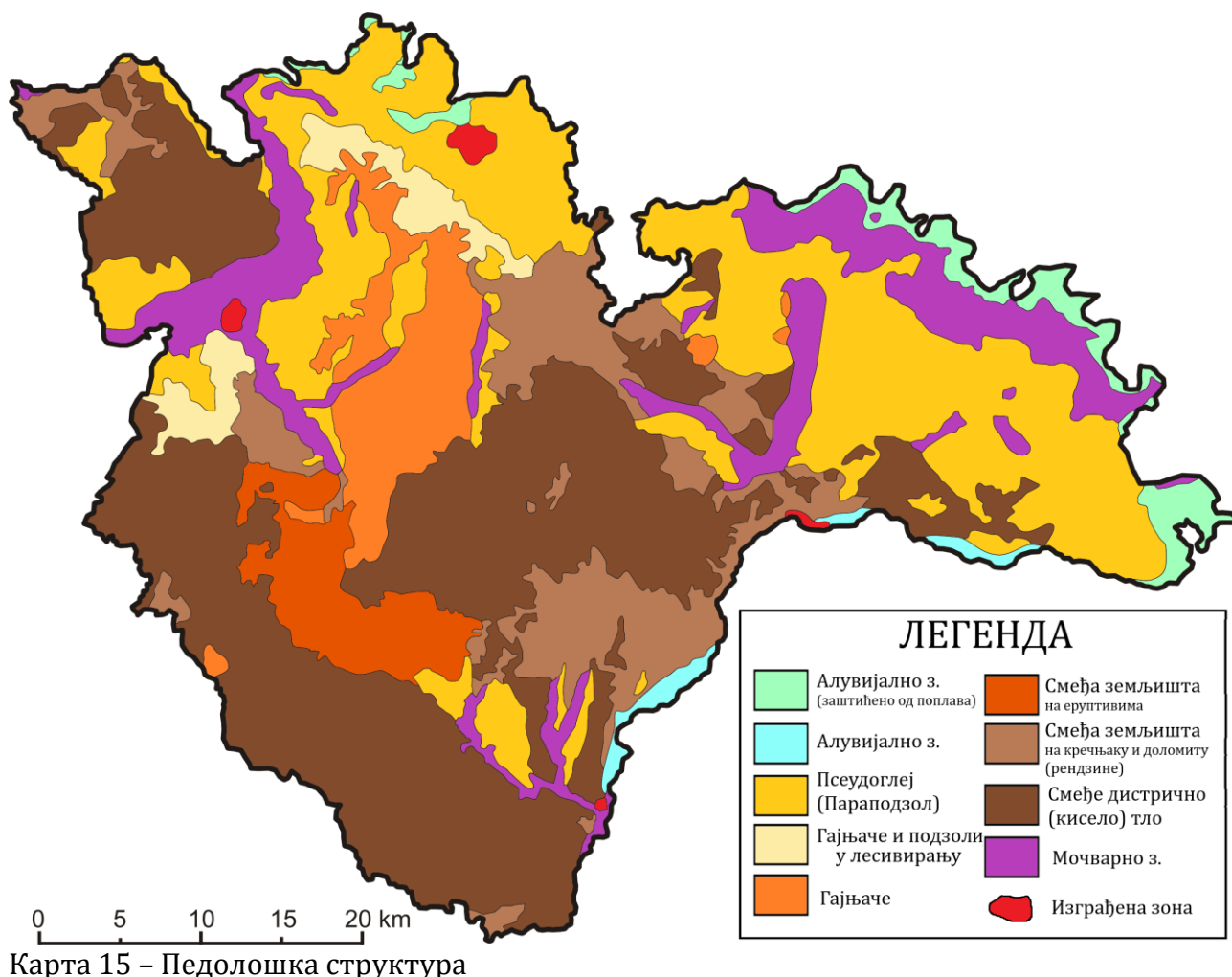
---

¹²⁹ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³⁰ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³¹ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

Класнића) и на Посавском побрђу у атарима Четвртковца, Радоње луке и Свинице (Bogunović i dr., 1997, ¹³²).

Карта 15 – Педолошка структура

Повољнија педолошка својства, за потребе пољопривредне производње, поседују **гајњаче и подзоли у лесивирању**. Представљене су двема компактним целинама на Храстовачкој гори и Јужном глинском побрђу, укупне површине 60,8 km² (2,9%). Земљиште на Јужном глинском побрђу формирано је на лесним, а земљиште југозападних падина Храстовачке горе на лапоровитим и меким кречњачким стенама. Услед другачијих матичних стена на којима су се развиле, јављају се извесне разлике у минералошком саставу ове две формације. После алувијалних земљишта, ово су према главним педолошким својствима, најплодније површине у регији. Међутим, гајњаче и лесивирани подзоли на Банији одликују се развијеном шумском вегетацијом (углавном шуме кестена, храста и граба), а само се мање површине користе као повртњаци и оранице. На појединим падинама Храстовачке горе, употреба механизације је отежана услед нагнутости терена. На теренима виших нагиба (изнад 15%) јавља се изражена ерозија тла, што представља додатно ограничење култивизације ових простора. Обе формације имају низак садржај хумуса и умерену до јаку киселост (Bogunović i dr., 1997, ¹³³).

Смеђе земљиште на еруптивима прекрива југозападне падине Зринске горе, у издуженом појасу од Рујевца до Бузете (односно између долине Ступнице и долине

¹³² <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³³ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

Бузете, притоке реке Маје), површине од 91,5 km² (4,4%). Матични супстрат овог брдско-планинског типа земљишта представљају магматске стене офиолитне зоне. Плитко до средње дубоко тло (30-80 cm) одликује се значајним садржајем скелетних честица (стења и камења), који износи између 20 и 30%. Земљиште је формирано у условима изражених нагиба терена (изнад 15°, па и преко 30°) и високе оцедитости, што уз поменуте основне одлике не погодује пољопривредној производњи. Стрме планинске стране и клисурасте долине у горњем сливу Маје и Жировнице обрасле су густим шумама (Bogunović i dr., 1997, ¹³⁴).

Смеђе земљиште на кречњаку и доломиту (244,9 km² или 11,6%) на Банији се у највећој мери може поистоветити са **рензинама**. Њихов главни матични супстрат представљају кречњачко-лапоровите наслаге, док се рендзине на кречњачко-доломитној бази ретко јављају. Рендзине су присутне у већем делу регије, махом у брдској висинској зони између 200 и 400 m, на оцедитим и сувим теренима нагиба до 30°. Највеће компактне површине под рендзинама формиране су на Северном и Јужном глинском побрђу, источном делу Храстовачке горе, у вишим деловима Зринско-дворске котлине, долинском сужењу Уне, али се примећује присуство мањих партија широм регије. Рендзине на Банији имају релативно висок садржај хумуса (5-10%), мали садржај стенске масе (до 8%) и знатну дубину тла (местимично и преко 100 cm), али се услед знатне пропустљивости воде сврставају у непогодна земљишта за пољопривредну производњу и обраду. Ораничне површине простиру се само у околини сеоских насеља и у мањим котлинским проширењима, а преостале површине су доминантно под пашњацима и ливадама, а мање под шумама (Bogunović i dr., 1997, ¹³⁵).

Табела 21. Структура земљишта према типовима

Тип земљишта	Површина (km ²)	%
Алувијално (флувисол)	86,2	4
Мочварно	223,4	10,7
Псеудоглеј (параподзол)	538,8	25,9
Гајњаче и подзоли у лесивирању	60,8	2,9
Гајњаче	130,2	6,2
Смеђе земљиште на еруптивима	91,5	4,4
Смеђе земљиште на кречњаку и доломиту	244,9	11,6
Смеђе кисело земљиште	697,7	33,5
Густо изграђене урбане зоне	10,5	0,5
Укупно	2 084	100,0

Извор: Обрада аутора на основу електронске карте <http://envi.azo.hr/?topic=3>

На територији Баније највеће површине заузимају **смеђе кисела (дистрична) земљишта**. Простиру се на површини од 697,7 km², чиме остварују чак трећину удела у структури земљишта (33,5%). Овим земљиштем покривени су највиши делови Зринске горе и цела Трговска гора. Мање површине су присутне у долини Уне, Зринско-дворској котлини, Глинским побрђима и Посавини. Уколико су смеђе кисела земљишта формирана у вишим брдско-планинским просторима, матични супстрат чине кластичне стене. На овим земљиштима доминира шумска вегетација, док су пашњаци и оранице ограничени на мали простор у околини насеља. Услед процеса деаграризације и депопулације, поред затрављивања ораничних површина, примећује се интензивно ширење шума. У нижим теренима смеђе кисела земљишта су настала на лесним и другим холоценим наносима. Такође су обрасла шумама, али су пољопривредне површине значајно веће, а дубина активног слоја креће се између 50 и 150 cm.

¹³⁴ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³⁵ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

Педолошке одлике земљишта и благи до умерени нагиби терена у којима се јављају погодују узгоју воћарских култура (Vogunović i dr., 1997, ¹³⁶).

За потебе процењивања квалитета земљишта и оцењивања погодности за пољопривреду и шумарство, као значајних привредних делатности, извршена је класификација земљишта према бонитету. **Бонитет земљишта** на Банији одређен је на основу више критеријума: дубина тла, нагиб терена, слојевитост, садржај хумуса, скелетоидност (стеновитост), оцедитост, влажност итд. (NN 23/2019).¹³⁷ Земљишта се према бонитету углавном распоређују у 8 класа (у Хрватској се примењује 7 класа). Земљишта на Банији могу се сврстати од прве до шесте класе. Само присуство земљишта највиших класа, а одсуство последње две класе, може се оценити као повољно. Међутим, релативни удео земљишта прве две класе је веома мали (6,2%), док највеће површине припадају земљиштима четврте класе.

Табела 22. Структура земљишта према бонитетним класама

Бонитетна класа	Површина (km ²)	%
Прва класа	68,5	3,3
Друга класа	60,8	2,9
Трећа класа	467,7	22,4
Четврта класа	1 067,6	51,2
Пета класа	361,5	17,3
Шеста класа	47,4	2,3

Извор: Обрада аутора на основу Правилника о мјерилима за утврђивање особито вриједног обрадивог (P1) и вриједног обрадивог (P2) пољопривредног земљишта, NN 23/2019

Првој класи припада само алувијално земљиште у долинама Саве, Купе и Уне које је заштићено од поплава. Ово је најплодније земљиште у регији, највеће пољопривредне вредности, с највећом могућношћу за интензивну пољопривредну производњу и остваривања високих приноса (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹³⁸). Међутим, на готово свим површинама преовладава екстензиван начин обрађивања, изузев на простору између Петриње и Нове Дренчине. На овим алувијалним земљиштима успешно се гаје повртарске културе, сточно биље и житарице.

Друга класа такође је представљена само једним типом земљишта на Храстовачкој гори и на побрђу јужно од Глине (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹³⁹). Гајњаче и подзоли у лесивирању простиру се на нешто мањој површини од алувијалног земљишта прве класе. Са аспекта пољопривредне производње сврставају се у веома плодна земљишта погодна за обрађивање, али су на Банији махом под шумским покривачем. Ограничења у обрађивању мањих површина представљају местимично изражени нагиби терена и појачана подложност ерозији.

У земљишта **треће класе** сврставају се алувијално земљиште у Поуњу, које је изложено повременом плављењу и псеудоглејеви (параподзоли) формирани на равним и брежуљкастим теренима (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹⁴⁰). Уз земљишта прве класе, представљају најзначајније пољопривредне површине, на којима се претежно гаје житарице (махом кукуруз) и повртарске културе. Међутим, ово су земљишта мање плодности, с главним ограничењима у виду високог нивоа подземних вода, повременог плављења и слабије дренажности. У циљу поправљања квалитета земљишта и

¹³⁶ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³⁷ *** Народне новне 23/2019 (2019). Правилник о мјерилима за утврђивање особито вриједног обрадивог (P1) и вриједног обрадивог (P2) пољопривредног земљишта.

¹³⁸ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹³⁹ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹⁴⁰ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

добијања већих приноса неопходно је извођење мелиорационих захвата и коришћење вештачког ђубрива. Површине на којима се примењују ове агротехничке мере су високо продуктивне.

Земљишта **четврте класе** имају највеће распрострањење на Банији (51,2%). Овој бонитетној класи припадају гајњаче, смеђа земљишта на кречњаку и доломитима (рендзине) и смеђа кисела земљишта. У питању су земљишта добре оцедитости, плитких до врло дубоких слојева. Њихово присуство евидентирано је и у равничарским и у брдско-планинским подручјима. У нижим теренима блажих нагиба могу бити под ратарским културама, али је остваривање квалитетних приноса омогућено само уз примену агротехничких мера. С друге стране, у вишим и стрмијим брдским теренима педолошка својства (али и морфолошки и климатски услови) више погодују воћарству, док је у погледу ратарства избор сужен на отпорније културе. Такође, услед већих нагиба терена употреба механизације је отежана. У вишем брдском и планинском подручју земљишта ове класе су значајнија као одговарајућа педолошка подлога густих листопадних шума, које су основни ресурс за развој шумарства и дрвне индустрије на Банији (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹⁴¹).

Петој класи припадају влажни до мочварни псеудоглејеви, мочварне ливадске црнице, смеђе земљиште на еруптивима и мање партије смеђег земљишта на кречњацима. Ову су земљишта веома мале плодности, неповољна за култивисање и обраду услед великих нагиба или високе влажности (замочварености). У пољопривредне сврхе користе се као ливаде и пашњаци, због чега су значајна за исхрану стоке (испашу) и развој сточарства. Влажна, равничарска земљишта ове класе потенцијално могу да се оплемене извођењем мелиорационих радова, али у савременим околностима деаграризације и зарастања плодних површина, не постоји интерес за таквим поступком (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹⁴²).

Земљишта **шесте класе** су земљишта најниже категорије на Банији. У ову класу спадају мочварна земљишта (еуглејеви) и ритске црнице, које имају занемарљиво учешће у структури земљишта (2,3%). Сама педолошка структура није неповољна, али је класификовање ових земљишта превасходно одређено изузетно високим степеном влажности. Мелиорација је могућа, али је економска исплативост упитна (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹⁴³).

На територији Баније нису се развила земљишта **седме** и **осме класе**. Само мањи стеновити одсеци или површински копови каменолома могу се сврстати у једну од ове две категорије (NN 23/2019, Vogunović i dr., 1997, ¹⁴⁴). Ове изоловане, мале површине картиграфски се не могу приказати у размери карте. Осим тога, негативни ефекти на земљишта или површине под пољопривредним културама и шумама не постоје, због чега немају негативан утицај на регионални развој.

3.6. БИОГЕОГРАФСKE ОДЛИКЕ

Банија је регија богате и разноврсне флоре и фауне. Сразмерно релативно малој површини, представља станиште великог броја биљака и животиња, због чега овај простор има велики значај за очување биодиверзитета у Хрватској. Разноликост и важност регије потврђује присуство реликтних, ендемских и других угрожених и

---

¹⁴¹ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹⁴² <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹⁴³ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

¹⁴⁴ <http://envi.azo.hr/?topic=3>

законом заштићених биљака и животиња. Антропогени притисак значајно је смањен од краја XX века, што се веома позитивно манифестовало на очување и ширење многих станишта и повећање броја јединки животињских врста.

3.6.1. Биљни свет

Простор Баније припада Евросибирско-северноамеричкој флористичкој регији и у оквиру ње илирској (балканској) провинцији (Nikolić, Torić, 2005). У флористичком смислу, регија се одликује богатом и разноврсном вегетацијом. Само на простору Зринске горе, Шегуља, Илијанић и Марковић (1997) евидентирали су 682 биљне врсте. Морфолошка, геолошка и педолошка разноликост, уз повољне хидролошке и климатске услове, омогућила је развој већег броја шумских, травнатих и култивисаних заједница, с низом прелазних зона. С обзиром на релативно малу вертикалну дисецираност рељефа и благе микроклиматске утицаје, зонални распоред већине типова вегетације није изражен. Зоналност се примећује само код вегетације низијског појаса, односно мочварних ливада и остале ритске вегетације, која је одређена конкретним стаништем и педолошко-хидролошким условима. Шуме су развијене у свим висинским зонама, пашњаци су заступљенији у вишим деловима, а ливаде и природне заједнице трава у низијском делу регије. Култивисане заједнице не одликује ни вертикална зоналност, ни континуираност простирања, већ имају мозаичан просторни распоред у свим насељеним деловима регије. Зонални распоред није изражен ни на примеру многих биљних врста због добре способности прилагођавања различитим педолошким и морфолошким условима у погледу нагнутости терена и експозиција.

Многе биљне врсте имале су, како кроз историју, тако и у савремено доба, велики утицај на живот становништва и развој појединих привредних делатности (пољопривреда, шумарство, дрвна индустрија, прехранбена индустрија, грађевинарство, занатство), чиме представљају неизоставан фактор регионалног развоја.

Флористичком разноврсношћу у значајној мери је допринео човека. Први утицај антропогеног фактора на промене природне вегетације бележи се још од времена Римљана. Тада се на простору регије плански садио кестен, који је временом израстао у један од природних симбола регије. Поред пошумљавања, човек је шуме крчио за потребе ширења пашњака, насеља, изградње саобраћајница и прибављања користи од дрвне масе. Међутим, утицај човека најочигледнији је у стварању монокултурних и поликултурних површина.

На значајну улогу биљака, велико флористичко богатство и суживот људи са природом на Банији, указују локални топоними. Поред узвишења, потеса или извора, око 30 банијских насеља добило је назив по биљним врстама, првенствено по врстама дрвећа (Јаворник, Доњи и Горњи Јаворањ, Доњи и Горњи Жировац, Доњи и Горњи Храстовац, Храстовица, Дренчина, Љесковац, Брестик, Грабовица), али и по житарицама (Доњи и Горњи Кукурузари), травама (Шаш, Шашева) и воћу (Јабуковац, Доња и Горња Ораовица).

3.6.2. Вегетација шума

Банија спада у ред најшумовитијих регија у Хрватској. Простране шуме велике компактности и густине шумског покроба (махом између 80 и 100%) прекривају Зринску, Трговску и Храстовачку гору, сва банијска побрђа, и Посавину. Мања

фрагментирана шумовита подручја јављају се у долинама Глине, Суње, у прелазном простору између Храстовачке и Зринске горе и северном делу Зринско-дворске котлине. Без шумског покривача су мочварно-травната подручја Посавине.

Шумски фонд представља једно од највећих природних богатстава регије. Дрво се у највећој мери користи за огрев и као сировинска база за развој дрвне индустрије. Значај шума посебно се истиче у савременим околностима девастиране привреде, јер су шумарство и дрвопрерађивачка индустрија остале једне од главних делатности. У првим деценијама XXI века на Банији се упоредо одвијају процеси ширење шума и њихове деградације. Услед социоекономских промена, изазваних последицама рата, многе пољопривредне површине су напуштене што је у одређеним деловима регије довело до ширења жбунасте вегетације, која постепено прераста у шуму. Међутим, поред њиховог слободног ширења, истовремено се бележи и деградација најквалитетнијих шума услед неконтролане сече. Упркос томе, шуме су још увек доминантан тип вегетације – прекривају знатну површину (око 1 100 km²), што је чак 53% површине Баније.

У структури шума, листопадне шуме бележе удео изнад 99%. У листопадним шумама највећу заступљеност имају шуме букве, а затим храста китњака, храста лужњака, граба и кестена (до интензивније експлоатације током XX века највеће распрострањење имале су храстове шуме). Развијене су на различитим педолошким подлогама, нагибима и експозицијама. Шуме су махом мешовите, са израженом доминацијом једне или две врсте дрвећа и великог броја других врста. Биолошка разноврсност примећује се и у спрату жбуња. Иако имају незнатан удео у структури шума, четинари расту у свим деловима регије и висинским појасевима. У четинарским шумама преовладава црни и бели бор, уз присуство смреке и ариша у мањој мери. Спрат жбуња у овим шумама је слабо развијен. Састојине четинара углавном су антропогеног порекла, а засади су подизани као вид антиерозивних мера. Четинарске шуме обично нису веће од пар хектара, а ретке су површине изнад 10 ha. Највеће површине под четинарима налазе се у Котар шуми код Петриње, у Посавини (у Зеленику) и на југозападу регије у атарима Кобиљака, Бојне, Доњег Добретина, Зута, Котарана и Љесковца.

На основу климатских разлика, илирска (балканска) флористичка провинција подељена је у три главна вегетациона појаса – нижи шумски појас, појас горских и претпланинских шума и појас клековине (Nikolić, Torić, 2005). Шумске заједнице на Банији припадају нижем шумском појасу и појасу горских и претпланинских шума. Међутим, вертикална зоналност шумских заједница на простору регије указује да главни фактор диференцирања није само клима, већ је она уједно одређена степеном влажности станишта. Станишта повишене влажности током целе године простиру се у Посавини и око доњих токова Купе и Уне, а као условна граница може се узети изохипса од 100 m надморске висине. Према томе, у регији разликујемо шуме низијског и шуме брежуљкастог и брдско-планинског појаса.

Низијски појас повишене влажности, услед повремених изливања речних токова и високог нивоа подземних вода, представља станиште различитих хидрофилних и хигрофилних врста дрвећа. Ово су станишта заравњених терена (нагиба од 0 до 1°) и неодређене експозиције, лоцирана на крајњем истоку регије. У низијском појасу шуме се углавном јављају у виду већих комплекса у Посавини (највећи међу њима Зеленик) или у виду мањих галеријских шума, које прате речна корита Саве, Купе и Уне. Највеће површине заузимају поплавне шуме храста лужњака (*Quercus robur*), црне јохе (јове) и пољског јасена (*Alnus glutinosa-Fraxinus excelsior*) и мешовите храстово-грабове (*Quercus-Carpinus betulus*) и чисте грабове шуме (*Carpinus betulus*). Галеријске шуме на обалама река углавном сачињавају поплавне шуме врба и тополе

(*Salix-Populus*), а местимично се појављује јаблан (Бошњак, 1938, Boršić, Posavec Vukelić i Alegro, 2012). Спрат жбуња је боље развијен уз водотоке, него у поплавним шумама.

Шуме на брежуљкастом и брдско-планинском простору обухватају заједнице шума изнад 100 m надморске висине. Међу њима се површином простирања, компактношћу и билошком разноврсношћу истичу: букове шуме (*Fagus sylvatica*), шуме букве и питомог кестена (*Fagus sylvatica-Castanea sativa*), шуме храста китњака и обичног граба (*Quercus petraea-Carpinus betulus*), шуме храста китњака и обичног граба с питомим кестеном (*Quercus petraea-Carpinus betulus-Castanea sativa*), шуме храста лужњака и граба (*Quercus robur-Carpinus betulus*), шуме питомог кестена (*Castanea sativa*), багрема (*Robinia pseudoacacia*), липе (*Tilia*), црне јохе (*Alnus glutinosa*), брезе (*Betula*) и шуме црног и белог бора (*Pinus nigra-Pinus sylvestris*).

Букове шуме (*Fagus sylvatica*) имају највећу заступљеност на Банији (посебно на Зринској гори, где покривају око 80% површине) и велики економски значај (Вићар i др., 2020). Представљају веома стабилан шумски екосистем, изузетног значаја за очување биолошке разноврсности, јер су станишта великог броја строго заштићених и ретких биљних врста (Vukelić, 2012). Простиру се изнад 150 m надморске висине, на теренима различитих експозиција и нагиба. Одговара им разнолика педолошка подлога, али су се најгушће и најкомпактније састојине развиле на смеђим киселим земљиштима и рендзинама. Поред букве, у спрату дрвећа јављају се: сребрнолисна липа, јавор,¹⁴⁵ дивља трешња, обичан граб, горски брест, питоми кестен и храст китњак, оскоруша, јавор, а у спрату жбуња присутно је више биљних врста (Вићар i др., 2020). У шумским заједницама виших и стрмијих терена (25-40°) флористички састав је сиромашнији, са поприлично хомогеним слојем дрвећа – мање присуство храста китњака, питомог кестена и обичног граба и у спрату жбуња црни јасен, брекиња и жутиловка (Џарић, 2020).

Шуме букве и питомог кестена (*Fagus sylvatica-Castanea sativa*) преовлађују у вишој висинској зони (између 400 и 500 m), на теренима умерених нагиба (10-20°) и северних и западних експозиција. У овим састојинама равномерно се јављају обе врсте дрвећа, док се међу осталим врстама присуством истичу: сребрнолисна липа, црни јасен, дивља трешња и брекиња. На крчевинама ових састојина обично се јављају густе купињаци. Заједнице букве и питомог кестена су флористички специфичне јер представљају станиште које обједињује ацидофилне, термофилне и неутрофилне врсте. Поред тога, велики број врста ужива одређени степен заштите, међу којима су и неке строго заштићене врсте (Џарић, 2020).

На брдско-планинском простору Баније развило се неколико типова храстових шума. Претежно се јављају шуме храста китњака, док је лужњак присутнији у низијском делу регије.

Шуме храста китњака и обичног граба (*Quercus petraea-Carpinus betulus*) распрострањене су на заравњеним гребенима, нижим и благим падинама, увалама и јарцима до 400 m н.в, различитих експозиција. Најчешће се налазе у близини насеља, пољопривредних површина, шумских путева и потока (Џарић, 2020). Због одличних својстава (високе топлотне вредности), дрво храста китњака и граба, користи се за огрев,¹⁴⁶ па су њихове шуме, услед повољне локације, изложене интензивној сечи и проређивању. Уколико је сеча неконтролисана природну обнову спречава купина. С повећавањем надморске висине постепено прелазе у букове шуме. Поред храста китњака и граба као доминантних врста, у овој фитоценози јављају се: буква, горски

¹⁴⁵ Јавор се на Банији често појављује с црним јасеном. Почетком XIX века, крајишке власти су давале подстицаје за садњу јавора млеча, јер се његов сок прерађивао у шећер (Вићар i др., 2020).

¹⁴⁶ Жир храстовог дрвећа некада се користио за исхрану стоке.

јавор, јавор млеч, црни јасен, оскоруша, мукиња (јаребика), клен, дивља крушка, дивља трешња, сребрнолисна липа, питоми кестен и бројне жбунасте врсте. (Вићар и др., 2020)

Шуме храста китњака и обичног граба с питомим кестеном (*Quercus petraea-Carpinus betulus-Castanea sativa*) заступљене су на равнијим или благо нагнутим теренима, надморских висина од 250 до 500 m. Спрат жбунова је сиромашан (леска, глог, клокоч), док се у спрату дрвећа, поред китњака, граба и питомог кестена, јављају броје врсте: буква, дивља трешња, дивља крушка, дивља јабука, више врста јавора, црни јасен и липа. Местимично се уз ову фитоценозу простиру ливаде и воћњаци. На подручју проређивања храста и кестена услед сече, појављује се багрем, као инвазивна врста. Уколико се кестен проређује због болести и сушења, на његовом месту ничу друге врсте, претежно буква и граб (Вићар и др., 2020, Medak, 2011).

У **шумама храста лужњака и граба** (*Quercus robur-Carpinus betulus*) преовладава дрво храста лужњака, а бележи се присуство пољског јасена, црне јове, бреста, тополе, и дивљих воћних врста. Појединих година храст лужњак лучи медуна (медну росу), на основу које пчеле стварају посебну врсту меда „медљику“. Спрат жбуња је бујан (густина покрова до 50%) и разноврстан (велика жутиловка, обичан глог, црни трн, трушљика, купине, руже итд.). Највећи комплекси јављају се на подручју Котар шуме код Петриње (Вићар и др., 2020).

Банијске шуме представљају највеће станиште питомог кестена у Хрватској. Од 14 200 ha шума питомог кестена у држави, око 5 500 ha се налази на подручју Сисачко-мославачке жупаније, углавном на Банији (Вићар и др., 2020). Чаврак (2020) чак наводи да је Банија „простор с највећом концентрацијом кестена у Европи.“ На простору регије **шуме питомог кестена** (*Castanea sativa*) су најзаступљеније на северним и северозападним обронцима Зринске горе, у подножју Храстовачке горе, на Трговској гори и Глинским побрђима. Кестен најбоље успева у висонској зони од 200 до 300 m н.в., на теренима блажих нагиба (5-10°), северних и североисточних експозиција. На педолошкој подлози више киселости може се јавити на јужним експозицијама и вишим нагибима (до 15°). У спрату дрвећа појављују се још обичан граб, дивља трешња, брекња, бреза и храст китњак, (Вићар и др., 2020, Ђарић, 2020, Medak, 2011). Поред поменутих врста, у слоју дрвећа ових фитоценоза расту липа, клен, буква, црни јасен, а у слоју жбуња леска, зова, глог итд. Кестен се неретко јавља уз шикару на просторима некадашњих пашњака, обраслих после 1995. године (Ђарић, 2020). Чисте састојине питомог кестена на Банији су ретке и углавном антропогеног порекла. Већи засади простиру се у атарима Храстовице, Бачуге, Будичине и села Пецки. Пошумљавање кестеном у овим крајевима датира још од времена Римљана, када се кестен садио првенствено због плодова и њиховог значаја у исхрани. Кестен се садио и у каснијим раздобљима, мада је у претходним деценијама главну примену проналазио у хемијској индустрији и грађевинарству (Вићар и др., 2020). Поред економског и еколошког значаја (заштита тла и очување биодиверзитета) кестен за Банију има и туристички значај. У Хрватској Костајници одржава се традиционална манифестација „Кестенијада“, која је препозната изван регије (Novak Agbaba, Ćelapirović, Ćurković Perica, 2011).

Багрем је алохтона, пионирска и инвазивна врста с великом способношћу репродукције, регенерације и прилагођавања различитим природним условима. **Шуме багрема** (*Robinia pseudoacacia*) су развијене на мањим површинама у Тјешњаку и Котар шуме и у атарима Трновца, Класнића и Видушевца, али се јединке често јављају у многим другим фитоценозама (најчешће у шумама храста и букве) и на различитим типовима земљишта (изузев влажним). У овим крајевима сађен је од 1960-их година, посебно на песковито-лесном тлу и на клизиштима ради везивања тла (Вићар и др., 2020).

Липа се често јавља у спрату дрвећа многих фитоценоза (пре свега храста китњака и букве), али су на простору Баније **шуме под липама** (*Tilia*) ретке и

површински мале. Фрагментирани комплекси ових састојина јављају се у бројним усецима и јарцима, које се углавном одликују високим нагибима (20-40°). Успева на земљиштима ниже плодности (па и повишене скелетоидности), због чега има велику улогу у пошумљавању. Због одличне прилагодљивости, али и благотворног дејства на храњење тла, шумари је саде у мешовитим шумама (Вићар и др., 2020, Ђарић, 2020).

Шуме црне јохе или **јове** (*Alnus glutinosa*) развиле су се уз речне токове, на надморским висинама од 150 до 300 m (изузетно до 500 m). Обично су јохом обрасле обале, али се примећује њихово присуство и на издигнутим, уским терасама и ливадама које зарастају услед некошења (Вићар и др., 2020). Фитоценоза се одликује богатом флором. У спрату дрвећа јављају се бела врба, горски и бели јавор, брест, а у густом спрату жбуња глог, купина, зова, леска. Флористички су најбогатије састојине у долинама Петрињчице и потока Ловча (Ђарић, 2020).

Брезове шуме (*Betula*) су најзаступљеније у близини насеља, на запуштеним пољопривредним површинама. Јављају се у фрагментирано широм регије у висинској зони од 170 до 370 m н.в. и на теренима благих нагиба (до 5°). Ова фитоценоза се одликује густо обраслим дрвећем и жбунастим растињем, због чега је тешко проходна (Ђарић, 2020).

Међу фрагментираним четинарским заједницама које се јављају широм регије могу се издвојити шуме у којима преовлађују **црни и бели бор** (*Pinus nigra-Pinus sylvestris*). Веће присуство ових шума примећује се на југозападним обронцима Зринске горе и прелазној зони ка Трговској гори, односно серпентинским стенама офиолитног појаса. Површински највеће компактне шуме црног и белог бора развиле су се у атару Кобиљака (33 ha) и у Котар шуми (14 ha). У околини Љесковца боровима су током 1940-их и 1950-их година пошумљене стрме и стеновите долињске стране на површини од 5 ha у циљу спречавања ерозије и настанка клизишта (Ђарић, 2020).

Досадашњим истраживањима на Банији су идентификоване 374 врсте **гљива**. Око 80% њихових станишта чине шуме, а знатно мање ливаде и шикаре (Јамбрешић, 2020). Упркос великом броју јестивих гљива, ретко се користе у исхрани локалног становништва (највише буковача, вргањ, лисичарка). Иако Банија располаже великим избором гљива у природним условима, организовано сакупљање или узгој не постоји.

3.6.3. Вегетација трава

Травнату вегетацију на Банији чине разне заједнице ливада, пашњака и природних трава. У генетском смислу ливаде и пашњаци су вештачке фитоценозе, које су широм регије формиране током вишевековног антропогеног деловања. Једине аутохтоне травнате фитоценозе ограничене су на површински мала мочварна подручја. Углавном се простиру у нижим висинским појасевима (до 300 m н.в.), испреплетене са храстовим и грабовим шумама. Мање травнате површине присутне су у вишем појасу букве и кестена, у околини највиших банијских насеља. По принципу класификације шума, на Банији се такође могу издвојити травнате заједнице влажнијих станишта (траве мочварних станишта, влажне ливаде Средње Европе, влажни нитрофилни пашњаци и ливаде) и оне које су настале на вишем и оцедитијем терену (мезофилне ливаде Средње Европе, мезофилне живице и шикаре).

Једину аутохтону травнату фитоценозу у регији представљају **траве мочварних станишта**. Травнате заједнице овог типа развиле су се у средини специфичних педолошких, хидролошких и микроклиматских услова. Њихов ареал покрива мање, спорадичне мочварне површине у Посавини, првенствено мртваје на десној обали Саве, њихово непосредно окружење и плиће, приобалне делове речних токова. Мелиорацијом одређених површина у последња два века, али и по изградњи

хидросистема „Средње Посавље“ од средине 1960-их година, одвијало се континуирано смањивање мочварних станишта и сужавања ареала ове травнате фитоценозе. С друге стране, људски фактор је посредно заслужан и за настанак нових станишта – мочварна вегетација успешно се развила на пресеченим меандрима и мањим вештачким језерима (шљункарама). Међутим, смањење мочварних станишта је неупоредиво веће, због чега су ова станишта једна од најугроженијих у свим деловима државе. Главни представници хидрофилне и хигрофилне мочварне вегетације на Банији су трска, шаш, жути локвањ и више врста рогоза. Због интензивног смањивања ареала и суочавања са потенцијалним нестанком (делимично и као последица климатских промена) већи број врста је законом заштићен. Под највишим степеном заштите налазе се строго заштићене врсте: мочварна мишјакиња, усколисни шушкавац, жута водена перуника, плаштак (пирамидална орхидеја), пегави каћун, велики каћун, пасја росуља, мешинасти репак и класача променљива (Boršić, Posavec Vukelić i Alegro, 2012).

У влажнијим, нижим и сезонски плављеним теренима, заступљена је травната заједница **гроздастог овсика (класаче) и ливадног крестаца**. Представља станиште већег броја „киселих“ трава и коровних биљака. Ареал појединих биљака, осетљивих на повишен или снижен степен влаге, одређен је у зависности од дужине задржавања воде на површини и у земљишту. За травнате заједнице овог типа карактеристичне су промене три вегетациона аспекта, који су одређени према доминантној боји цветова – бели (највећи допринос обојености дају ливадска режуха и дремовац), жути (разне врсте жутих маслачака, жабњака љутића) и ружичасти (ушац и црвена детелина). Поред наведених врста у овој заједници трава расту петлова крестица, јужни језик, обична зечина, голочак (лављи зуб), мрзовац и разне врсте класача (Vučar i dr., 2020,).

За влажне низијске, долинске терене, карактеристично је простирање травнате заједнице овсенице **паховке**. Развијена је на теренима нижег степена влажности у односу на мочварна подручја и по правилу изнад дохвата поплавних вода. Представља веома важну травнату фитоценозу за сточарство, јер се одликује великим прирастом квалитетног крмног биља, које даје квалитетно сено и отаву. Ливаде овог типа развијају се на земљиштима која уз извесне мелиорационе радове могу трансформисати у плодне обрадиве површине. Једну је од најбогатијих травнатих, ливадских заједница). Поред доминантне врсте паховке (*Arrhenatherum elatius*) у флористичком саставу јављају се врсте: обични пастрнак, прженица, пољски зечји трн, обична зобика, козја брада, грахорица, жута луцерка, луцерка и друге. С повећавањем надморске висине и променом природних услова, у виду типа земљишта и оцедитости, јављају се прелазни облици у којима су поједине врсте проређене или нестају, док постепено постају заступљене неке друге биљне врсте (Vučar i dr., 2020, Šegulja, Pijanić, Marković, 1997, Boršić, Posavec Vukelić i Alegro, 2012).

У вишим брдским деловима регије, на плитким земљиштима која су се развила на карбонатној подлози, простире се травната заједница **усправног овсика (класаче) и средњег трпутца (боквице)** вода. Ливаде ових фитоценоза одликују се бујношћу и обиљем биљних врста (преко 150). У периоду цветања карактеришу се шареноликошћу и променом три аспекта – бели (пољска суручица, иванчица) жути (шушкавац, жути вољујац, голочак (длакави лављи зуб)) и ружичасти (китњаста крестушац). Поред усправне класаче и поменутих врста као значајније биљне врсте издвајају се брдска детелина, широколисна грахорица, рањеник, бела целинчица, белоглавице, бројне орхидеје (каћуни) итд. (Vučar i dr., 2020).

На мезофилним или сувљим киселим силикатним земљиштима заступљена је заједница **ливадске власуље (ливадског вијука)**. Поред ливадског вијука и других врста из рода власуља јављају се: рањеник, длакава гушарка, пераста кострика, усправни овсик, длакави лављи зуб, пољски котрљан, разне врсте звончића (Торић, Vukelić, 2009). Поједине биљне врсте овог типа (видац, вресак, пасја љубичица и друге)

су присутне само на земљишту чији је матични супстрат палеозојски пешчар. Због тога су ово изузетно ретка и јединствена станишта у Хрватској.

На киселој подлози у прелазним зонама са шумским састојинама и ливадама јављају се заједнице **бујадница (вриштина)**, представљене травама и жбуњем. Њихово највеће присуство запажа се на западу и југу регије. Биљне врсте ове травнате заједнице обично се појављују и на подручју искрчених шума храста и кестена. У стаништима доминира бујад (орлова папрат), која се некада масовно користила као стеља у шталама, али су присутне и многе друге врсте. На Банији се примећује постепена тенденција зарастања ових станишта у шуме.

Коровне заједнице представљају пример секундарне антропогене вегетације, настале на пољопривредним површинама, на сметлиштима, у близини насеља и инфраструктурних објеката. У контексту регионалног развоја, истиче се изразито негативан утицај биљних врста ове фитоценозе на пољопривредну производњу. Процес деаграризације захватио је регију средином друге половине XX века, али су његове последице, у погледу (негативне) флористичке трансформације, постале очигледне од завршетка рата 1995. године. Напуштена имања и необрадиве површине обрасле су коровним биљкама, међу којима су многе врсте инвазивног типа. Услед делимичног повратка становништва, неке закоровљене површине почеле су поново да се обрађују. Међутим, отпорност корова отежава поновну култивизацију закоровљених површина, које, у циљу добијања виших приноса, захтевају примену хемијских средстава (хербцида). На житним ораницама и повртњацима расту: мак турчињак, модри различак, пољски жабњак, кукољ, русомач, костриш и други. У двориштима и близини насеља јављају се траве заједнице љуља утринца и боквице: дворник трескот, русомача, спориш. Уз рубове путева, шума, на чистинама и сметлиштима развила се заједница абдовине чији су главни представници на Банији: велика кукута, мали чичак, сапуњача, бели голесак. На нађубреном земљишту и уз куће и ограде најчешће расту врсте заједнице срчаница и обичног црноглавца, међу којима доминирају разне врсте коприва. У XXI веку честа је појава амброзије, инвазивног корова и једног од највећих алергена, у различитим стаништима широм Баније (Vučar i dr., 2020, Boršić, Posavec Vukelić i Alegro, 2012).

3.6.4. Култивисане површине (агросистеми)

Током вишевековног обитавања на простору Баније човек је у значајној мери утицао на промене природних екосистема. У ранијим фазама примитивнијег начина живота, антропогени утицаји испољавали су се пре свега у крчењу шума и ширењу пашњака на њихов рачун и обрађивању плодног, равничарског земљишта. Турским освајањем ових простора средином XVI века Банија је готово опустела. За време владавине Турака антропогени утицаји на природне екосистеме били су незнатни, култивисане површине су нестале, а вегетација се слободно развијала. Преузимањем власти од стране Аустријског царства крајем XVII века, антропогени утицаји поново постају изражени. Култивисане површине се непрестано шире, услед константног досељавања и повећавања броја становника, чија је главна делатност, уз војну службу, била пољопривреда (Дабих, 1984). Пољопривреда је остала доминантна делатност и током XX века. Све до 1960-их и 1970-их година површине под ораницама, повртњацима и воћњацима непрестано се шире. Од тог времена социоекономски развој улази у почетну фазу деаграризације и изражене депопулације, али се у погледу пољопривредних површина и њихове структуре бележи стагнација. Култивисане површине биле су карактеристичан чинилац банијског пејзажа све до завршетка рата у Хрватској и протеривања Срба 1995. године. Многе пољопривредне површине од тада

се не обрађују, што је најочигледније на запуштеним и зараслим некадашњим култивисаним површинама.

Иако су култивисане површине значајно редуковане, оне су још увек заступљене у већем делу регије. Плодне банијске оранице у нижим, влажнијим теренима и речним долинама засејане су углавном кукурузом. На вишим, оцедитијим теренима ораничне површине су под јечмом, овасом, ражи, а мање под пшеницом. Повртњаци су такође лоцирани у нижим долинским теренима или уз потоке у вишим висинским зонама. Главне повртарске културе које се гаје на Банији су: кромпир, лук, пасуљ, купус, парадајз, паприка, шаргарепа, грашак, боранија и друге. Воћњаци су углавном лоцирани у брежуљкастим и брдским деловима регије, а најбројнији су засади шљиве, јабуке, ораха и крушке. Од крмног биља највеће су површине под детелином и луцерком.

3.6.5. Животињски свет

Различити типови добро очуваних станишта (шуме, трвнате заједнице, шикаре, мочваре, потоци и реке), омогућили су развој и опстанак богате и разноврсне типичне средњоевропске фауне. Најзначајнија станишта животињских врста налазе се у шумама Зринске и Трговске горе и у водама великих граничних река. Антропогеним деловањем природна станишта су се вековима сужавала (углавном у правцу виших висинских појасева), а број врста и њихових јединки се смањивао. Међутим, услед познатих догађаја с краја XX века, који су интензивирали процес депопулације и напуштања пољопривредних површина, долази до ширења природних станишта и ареала животињских врста, што се директно одразило на пораст броја јединки. Са аспекта регионалног развоја, ширење ареала, радијуса кретања и повећавање броја јединки може се двојачко посматрати. Дивљач која настањује шумовите банијске просторе и богат рибли фонд Саве, Купе и Уне привлаче бројне ловце и риболовце, што представља велики потенцијал за развој ловног туризма. Поред тога, поједине врсте утичу на смањење популације глодара и других штеточина. Негативан утицај огледа се првенствено у причињавању штете на пољопривредним површинама, смањењу сточног фонда, али и угрожавању живота локалног становништва.

Пространа шумовита и травната подручја представљају уточиште многим сисарима. У банијским шумама живе: дивља свиња, лисица, вук, шакал (чагаљ), срна, јеж, куна, веверица итд. Травнате заједнице, шуме и пољопривредне површине настањују мали сисари попут шумског миша, волухарице, текунице, кртице, зеца, кунића, слепог миша. Од почетка XXI века приметан је пораст популације многих дивљих животиња, које су се намножиле до те мере да је потенцијал природних станишта смањен. Услед тога, оне се све чешће спуштају у ниже, насељеније долинске области, а неретко се појављују и у банијским малим урбаним срединама. Последњих деценија у банијским рекама могу се срести видра и дабар (Delić i dr., 2020).¹⁴⁷ Такође, према речима мештана, вукова и шакала на Банији до пре две деценије није било. Сматра се да су насељени на Зринској и Трговској гори, као врсте које би додатно привукле ловце.

Банија је станиште многих водоземаца (разне врсте жаба, мрмољак, даждевњак) и пужева којима поред већих токова одговара мноштво река и потока, извора, влажних

---

¹⁴⁷ Дабар је на Банији алохтона врста. Последње јединке даброва примећене су у Хрватској крајем XIX века. Од 1996. године одвија се постепена реинтродукција дабра на више локација Средње Хрватске и Славоније, при чему се временом проширио и на простор регије.

и мочварних површина. Гмизавци (гуштери, змије¹⁴⁸ и корњаче) живе око влажних, али и сувљих станишта.

У регији је евидентирано преко 100 врста птица чије се станишта везују за шуме, речна приобаља, мочваре или насеља и пољопривредне површине. Орнитофауна је посебно богата у Посавини, јер мртваје, мочваре и повремено плавлена поља и шуме настањују разне станарице и птице селице. Додатни допринос разноврсној орнитофауни на Банији даје оближње Лоњско поље, на левој обали Саве, које представља парк природе и рамсарско подручје. Међу птицама се истиче бела рода, као препознатљива врста и заштитни знак ових крајева, због чега се налази на грбу Сисачко-мославачке жупаније.

Сава, Купа и Уна одликују се богатим рибљим фондом, док су чисте воде Глине, Суње, Маје, Жировнице и других краћих река станиште мањег броја риба. Најчешће рибље врсте у банијским водотоцима су: шаран, младица, поточна пастрмка, кечига, клен, штука, поточна мрена, пеш. Такође, у рекама и потоцима живе ракови, који су индикатори чисте, незагађене воде. Са еколошког аспекта услови за развој ихтиофауне су веома повољни. Међутим, нагло опадање водостаја мањих банијских водотока и њихово повремено пресушивање током лета утиче на повлачење риба (сужавање ареала) и опадање популације.

Различити типови станишта и повољни климатски услови погодују великом броју инсеката. Поједини инсекти директно (опрашивањем цветова) или индиректно (повећањем квалитета земљишта) врше позитиван утицај на пољопривредне културе и урод. С друге стране, бројне су и штеточине, међу којима се својим негативним утицајем на приносе истичу: биљне ваши, кромпирова златица, кромпиров мољац, гусенице, стршљен, црвени пуж голаћ и други.

---

¹⁴⁸ Најчешће змије на Банији су белоушка, водена змија и слепић, а једина отровна врста је поскок.

IV ДЕМОГРАФСKE ОДЛИКЕ, ПРОБЛЕМИ И ПРАВЦИ ДЕМОГРАФСKE РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ

Демографске одлике и демографски процеси који се одвијају на Банији, представљају последицу неповољних динамичких процеса до 1991. године, грађанског рата у Хрватској (1991-1995.) и послератних, мирнодопских, социјалних, демографских, политичких и економских околности. Становништво Баније на почетку XXI одликују интензивни процеси депопулације, ниског наталитета и фертилитета, високе смртности, демографског старења и исељавања. Савремене, изузетно негативне демографске тенденције намећу се као кључни, ограничавајући фактор регионалног развоја. Међутим, њихов ефекат и интензитет није једнак у свим деловима регије, због чега је приметна извесна поларизација простора. Повољнијим демографским одликама издвајају се урбани центри, приградска насеља и велике долинске области, док је брдско-планински простор Баније пред фазом биолошког нестанка. Биолошки нестанак прети и Србима на Банији, који су до 1991. године били већинско становништво.

За потребе анализирања савремених демографских одлика и разумевања њихове кључне улоге у детерминисању регионалног развоја, највећи значај имали су резултати претходна три пописа становништва (1991, 2001. и 2011). Иако је демографски развој до 1991. године „поништен“ избијањем рата и нарушавањем свих демографских структура, 1991. година је референтна година која најбоље показује квалитативне и квантитативне размере демографских промена које су се одвијале током веома кратког временског периода. Од те године, Лајић (2004) демографски развој Хрватске означава као „нерегуларан“, јер је одређен повећаним морталитетом (услед директних жртава), емиграцијом ка Западној Европи и Србији и имиграцијом из Босне и Херцеговине и Србије.

4.1. ИСТОРИЈСКА ЗБИВАЊА КАО ФАКТОР ДЕМОГРАФСКИХ ПРОМЕНА, СТАЊА И ПОТЕНЦИЈАЛА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА

У складу са честим ратовима, променама граница и миграцијама, демографске структуре су се нагло и значајно мењале. Од почетка XX века, територија Баније била је у саставу више независних држава и привремених ратних територијалних творевина. До краја Првог светског рата регија је била део Аустро-Угарске монархије. Од 1918. године налази се у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније назване Краљевина Југославија. Административном поделом Краљевине Југославије на бановине, највећи део Баније припојен је Савској бановини, док је само општина (тада котар) Двор на Уни, укључена у састав Врбаске бановине. Окупационом поделом државе у Другом светском рату цела Банија је припала квинслишкој Независној држави Хрватској. Због бројних жртава од 1941. до 1945. године (око 20 000) (Курдулија, 1993) видно је поремећена полна структура, са већим уделом женског становништва. Упркос бројним жртвама, Срби су задржали етничку већину, али је разлика између бројности и удела Срба и Хрвата била смањена. Окончањем Другог светског рата 1945. године, Банија улази у састав нове Југославије, у оквиру СР Хрватске. Избијањем грађанског рата у Хрватској 1991. године готово цело подручје Баније постаје део Републике Српске Крајине. У њеним границама остаје до краја рата и пада РС Крајине августа 1995. године, од када се налази у држави Хрватској (Благојевић, 2005). Последњи преломан геополитички догађај који је оставио (и још увек оставља) последице на

демографски развој јесте улазак Хрватске у Европску унију 2013. године. Могућност запослења широм Европске уније постала је знатно лакша, што је омогућило одлазак великог броја радника и целих породица са Баније ка најразвијенијим европским државама.

4.2. ПРОМЕНА БРОЈА СТАНОВНИКА 1948-2011. ГОДИНЕ

По завршетку Другог светског рата први послератни попис становништва спроведен је 1948. године. Према резултатима тог пописа на Банији је живело 111 446 становника. Овај попис је само делимично приказао размере катастрофалних демографских последица Другог светског рата. У поређењу са резултатима пописа из 1931. године, када је Банија досегла популациони максимум, 1948. године пописан је 24 671 становник мање (-18,1%). У овом периоду депопулација је захватила све јединице локалне самоуправе и преко 90% насеља. Драстично смањење становништва у највећој мери представља директне жртве страдања током Другог светског рата. Смањењу становништва додатно је допринео и негативан миграциони биланс, остварен у периоду аграрне реформе и колонизације од 1945. до 1948. године. Тада је вршено планско насељавање Војводине, Славоније и Барање. Међутим, у поређењу са Ликом, Далмацијом, Херцеговином, Црном Гором и Босанском Крајином, Банија, као питома и плодна регија, није била исходиште масовне колонизације.¹⁴⁹ Банијски колонисти су махом били изолованих, брдских насеља општина Глина и Двор, а главно одредиште колонизације била је Пригревица крај Апатина (Maticka, 1988).

У послератним мирнодопским условима, популација се постепено увећавала захваљујући позитивном природном прираштају. Процес исељавања се и даље одвијао, али је по завршетку колонизације стопа миграционог биланса била знатно нижа од стопе природног прираштаја. До пописне 1953. године број становника порастао је на 114 825 (+3%), при чему повећање становништва бележе све општине. Међутим, позитивна популациона динамика била је кратког трајања. Већ од следећег међупописног периода (1953-1961) регија улази у фазу депопулације, која је одлика и савременог демографског развоја. Природни прираштај ће и у наредним деценијама остати позитиван (све до средине 1980-их година), али је био недовољан да надокнади недостатак становништва услед новог емиграционог таласа, усмереног према већим урбаним центрима изван регије и иностранству. На интензивирање процеса депопулације указују стопе раста становништва (табела 24). У периоду од 1953. до 1961. године просечна годишња стопа раста становништва износила је -0,9‰, да би у међупописном периоду 1971-1981. године износила -5,1‰.

Све до 1980-их година главни фактор депопулације било је емигрирање, али се у међупописном периоду 1981-1991. поред негативног механичког, бележи и негативно природно кретање становништва. Међутим, у том периоду регија је економски највише напредовала, што се одразило на опадање интензитета миграционих таласа и депопулације. Пад броја становника у међупописном периоду 1981-1991. (-4 123) био је значајно мањи у односу на пад у претходном међупописном периоду 1971-1981. (-9 356). Последњи попис становништва током „регуларне популационе динамике“

---

¹⁴⁹ Матас (2004) наводи да су се са простора Баније иселиле 574 породице. Узимајући у обзир просечан број чланова колонистичких породица (5,7), закључује да се укупан број исељених Банијаца креће око 3 200. Овај податак треба узети с резервом, с обзиром да Матас под Банијом подразумева простор некадашње општине Вргиност, одакле је дошао значајно већи број колонистичких породица у односу на општине Глина и Двор.

спроведен је 1991. године. Према резултатима овог пописа на Банији је живело 99 906 становника (табела 23).

Табела 23. Кретање броја становника 1948-2011. године ¹⁵⁰

Општина	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Глина	31 732	32 137	30 729	28 336	25 079	23 040	9 868	9 283
Двор	22 014	22 808	21 354	18 359	16 307	14 555	5 742	5 570
Доњи Кукурузари	4 340	4 554	4 341	3 737	3 363	3 063	2 047	1 634
Мајур	3 993	4 091	3 930	3 505	2 972	2 555	1 490	1 185
Петриња	24 293	25 070	27 465	30 545	33 124	35 151	23 413	24 671
Суња	15 499	16 115	16 227	14 828	13 479	12 309	7 376	5 748
Хрватска Дубица	5 635	5 824	5 773	5 219	4 493	4 237	2 341	2 089
Хрватска Костајница	3 940	4 226	4 211	4 453	4 720	4 996	2 746	2 756
Банија	111 446	114 825	114 030	108 982	103 537	99 906	55 023	52 936

Извор: www.dzs.hr

У периоду од 1953. па до 1991. године процес депопулације није захватио све делове регије. Посматрано према садашњим општинским границама, простор општина Глина, Двор, Доњи Кукурузари, Мајур и Хрватска Дубица бележи константно смањење броја становника. Током наредног међупописног периода (1961-1971) депопулација је захватила и простор Посавине (општина Суња). Са друге стране, општине Петриња и Хрватска Костајница бележе константно повећање броја становника. Процесима индустријализације и урбанизације, Петриња се трансформисала у снажан пол развоја. Захваљујући индустрији, другим функцијама и географском положају (близина Сиска), град је истовремено задржавао локално и привлачио становништво из других делова Баније и северозападне Босне. Хрватска Костајница, после краткотрајног периода смањења броја становника (1953-1961), такође бележи пораст популације до 1991. године, али слабијег интензитета у односу на Петрињу. Међутим, позитивна динамика кретања броја становника остварена је само у границама садашње општине, ограничене на градско насеље и суседна села.¹⁵¹

Пописне 1991. године у Хрватској је почео грађански рат, који се завршио 1995. године. Присилна миграциона кретања током рата и повратак домицилног и насељавање алохтоног становништва по његовом завршетку, резултирали су наглим променама у популационој динамици и свим демографским структурама. Према резултатима првог послератног пописа становништва, спроведеног 2001. године, на Банији је живело 55 023 становника. Током последње деценије ХХ века број становника је смањен за 44 883 (-44,9%), а просечна годишња стопа раста износила је -57,9%. Пад броја становника забележен је у свакој општини. Стопа раста била је највећег интензитета у Глини (-80,1%) и Двору (-86,8%), а најмањег у Петрињи (-40,1%) и Доњим Кукурузарма (-39,8%).

Банија је према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године имала 52 936 становника (1,2% становништва Хрватске и 30,7% становништва Сисачко-мославачке жупаније). У последњем међупописном периоду 2001-2011. године, Банија је изгубила 2 087 становника (-3,8%), чиме је настављен вишедеценијски негативан тренд. Најбитнији фактори депопулације, у овом периоду, били су смањење наталитета и повећање морталитета и емигрирање становништва из сиромашне, привредно неразвијене регије. Овакво стање је у највећој мери проузроковано ратним сукобом 1991-1995. године. Анализирањем демографских

¹⁵⁰ Потребно је истаћи како се методологија пописа, односно значење појма "стално становништво", разликовало у пописима 1991., 2001. и 2011. године.

¹⁵¹ У оквирима некадашњих административних граница, општина Хрватска Костајница бележила је пад броја становника, попут преосталих банијских општина.

обележја по општинама запажа се да процеси нису били истог интензитета и квалитативног обележја. Највеће апсолутно¹⁵² и релативно смањење броја становника забележено је у општини Суња (-1 628; -22%). Висок удео изгубљеног у односу на укупно становништво 2001. године имале су општине Мајур (-20,5%), Доњи Кукурузари (-20,2%) и Хрватска Дубица (-10,8%). Општина Петриња забележила је повећање становништва за 1 258 или за 5,4%. Уз Петрињу, једино је општина Хрватска Костајница имала већи број становника него 2001. године, али за занемарљивих 10 становника (0,4%) (табеле 23, 24).

Табела 24. Просечна годишња стопа раста у међупописним периодима 1948-2011. године (‰)

Општина	1948/53	1953/61	1961/71	1971/81	1981/91	1991/01	2001/11
Глина	2,5	-5,6	-8,1	-12,2	-8,5	-80,1	-6,1
Двор	7,1	-8,2	-15,1	-11,8	-11,4	-86,8	-3,0
Доњи Кукурузари	9,6	-6,0	-15,0	-10,5	-9,3	-39,8	-22,4
Мајур	4,8	-5,0	-11,4	-16,5	-15,1	-52,7	-22,8
Петриња	6,3	11,4	10,6	8,1	5,9	-40,1	5,2
Суња	7,8	0,9	-9,0	-9,5	-9,1	-50,1	-24,8
Хрватска Дубица	6,6	-1,1	-10,1	-15,0	-5,9	-57,6	-11,4
Хрватска Костајница	14,0	-0,4	5,6	5,8	5,7	-58,1	0,4
Банија	6,0	-0,9	-4,5	-5,1	-3,6	-57,9	-3,9

Извор: Обрада аутора

У поређењу са подацима пописа из 1991. године, у регији је 2011. године пописано 46 970 особа мање (-47%). Посматрано по општинама, највеће апсолутно смањење броја становника, у односу на 1991. годину, остварено је у општини Глина (-13 757), а затим у Петрињи (-10 480) и Двору (-8 985). Највеће релативно смањење становника остварено је у општини Двор (-61,7%), а изнад 50% и у општинама Глина (-59,7%), Мајур (-53,6%), Суња (-53,3%) и Хрватска Дубица (-50,7%).¹⁵³ У петрињској општини је забележено најмање релативно смањење становништва од -29,8%, али је апсолутни износ депопулације изузетно висок. Драстичан пад броја становника одразио се и на удео банијског становништва је у укупном становништву жупаније, који је 1991. године износио 39,8%, а 2011. године 30,7%. (табела 23)

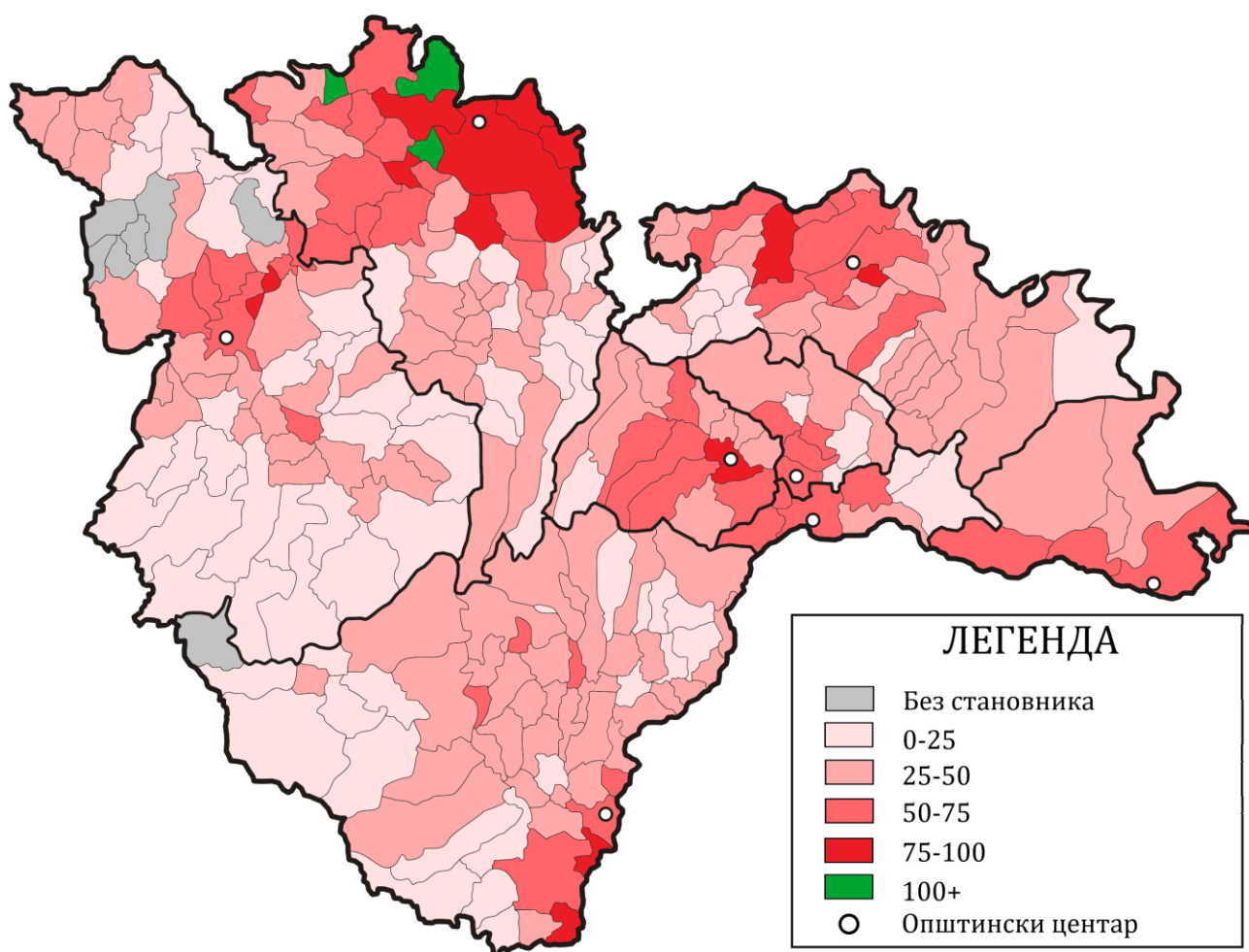
Регију на почетку друге деценије XXI век одликују популационо мале општине. Општина Петриња има најбројнију популацију (24 671) и једину која премашује 10 000. Само у овој општини живи скоро половина становништва регије (46,6%). Од 5 000 до 10 000 становника имале су 2011. године Глина (9 283), Суња (5 748) и Двор (5 570). Најмањи број становника исте године имала је општина Мајур (1 185) (табела 23).

Интензитет процеса депопулације, његова сложеност и просторна диференцијација после 1991. године очигледнији су на нивоу насеља (карта 16). Неравномеран територијални размештај насеља према интензитету депопулације представља последицу природних погодности или ограничења и наслеђених и новонасталих социоекономских и геополитичких околности. У периоду 1991-2011. године, у свега три од укупно 267 насеља, забележен је пораст броја становника: Думаче (индекс промене 309,1), Мала Горица (119,4) и Ново Селиште (106,6). Највећи позитиван индекс промене у Думачама и Малој Горици резултат је постојања привремених избегличких кампова у којима су биле смештене хрватске избеглице из Босне и Херцеговине, са Косова и Метохије и интерно расељена лица са Баније. Међу преосталим насељима, која имају негативан индекс промене, разликују се насеља са

¹⁵² 78% од укупног губитка регије у периоду 2001-2011. године

¹⁵³ Поређења ради, општина Глина и Двор су 1991. имали више запослених него становника 2011. године.

блажом (75-100 индексних поена) и интензивнијом депопулацијом (до 75 индексних поена). У категорији насеља чији се индекс промене кретао између 75 и 100, налазе се Петриња, њена приградска насеља, Доњи Кукурузари и поједина насеља у близини осталих општинских центара. На интензивно демографско пражњење Баније указује податак да нижим категоријама припада чак 94% насеља. У том погледу, простор Зринске горе, Трговске горе и Глинских побрђа је најугроженији од биолошког гашења. Удаљеност од градских центара, слаба саобраћајна повезаност, неповољнији услови за бављење пољопривредом и спор поступак обнове имања, електрификације и комуналног уређења утицали су на слаб повратак становништва у насеља ових делова регије. Током прве деценије XXI века угашено је седам насеља: Кобиљак, Бишћаново, Батури, Доња Трстенца, Горње Јаме, Горњи Селковац и Турченица. На путу нестанка у блиској будућности су и насеља у којима је остварени индекс промене броја становника био мањи од 5: Мала Солина, Брубно, Остојићи, Чавловица, Котарани, Рудежи, Доњи Селковац и Зут.

Карта 16. Индекс промене броја становника 2011/1991. године

4.3. ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ СТАНОВНИШТВА

Тренд константног смањивања броја становника од средине XX века директно се одразио на опадање густине насељености. У складу са укупним бројем становника, највећа густина насељености у периоду после Другог светског рата забележена је 1953. године (55,1 ст/км²). Снижавање природног прираштаја и процес исељавања

резултирали су постепеним смањивањем популације и сразмерним опадањем густине насељености до 1991. године (47,9 ст/км²). Међутим, у међупописном периоду 1991-2001. године дошло је до наглог опадања просечне густине насељености услед демографских промена, изазваних грађанским ратом у Хрватској и делимичним повратком избеглог становништва. Према резултатима пописа становништва из 2001. године просечна густина насељености регије износила је 26,4 ст/км². Наредним пописом становништва из 2011. године забележена је нешто нижа густина насељености од 25,4 ст/км², што је знатно мање од просечне густине насељености Сисачко-мославачке жупаније (38,6 ст/км²).¹⁵⁴ и у рангу је најређе насељених регија у Хрватској. Узимајући у обзир читав период од средине XIX века, када је спроведен први попис становништва, густина насељености Баније налазила се 2011. године на историјском минимуму (табела 25).

Табела 25. Густина насељености 1953, 1991, 2001. и 2011. године

Општина	1953	1991	2001	2011
Глина	59,2	42,4	18,2	17,1
Двор	45,2	28,8	11,4	11
Доњи Кукурузари	39,9	26,9	17	14,3
Мајур	61,1	38,1	22,2	17,7
Петриња	65,8	92,3	61,5	64,8
Суња	56,0	42,7	25,6	19
Хрватска Дубица	44,5	32,3	17,9	15
Хрватска Костајница	76,8	90,8	49,9	50,1
Банија	55,1	47,9	26,4	25,4

Извор: Обрада аутора

Густина насељености унутар граница регије се знатно разликује, због чега се могу издвојити зоне веће концентрације и ређе насељености. На просторни размештај становништва на Банији, односно на његову концентрацију и дисперзију у простору, утицало је неколико фактора: рељеф, близина река, важне саобраћајнице, процеси индустријализације, деаграризације, урбанизације и историјско-политички фактори. Доминантна концентрација становништва запажа се у нижим деловима Баније, посебно у висинском појасу 100-200 m н.в. Густина насељености највећа је у градским насељима, приградским насељима и осталим општинским центрима овог висинског појаса, где на пропорционално малој површини живи знатно већи део становништва. Почетак насеобинске поларизације у регији јавља се од средине XX века, да би интензивирање процеса индустријализације, деаграризације и урбанизације у наредним деценијама довело до јасне насеобинске поларизације до краја XX века. Становништво се, подстакнуто урбаним начином живота, већим изворима прихода и квалитетнијим условима живота, све више концентрисало у градским насељима и у приградским сеоским насељима. Надпросечна густина насељености забележена је пописом из 1991. године и у селима лоцираним у долинама већих река (Глине, Купе, Саве, Суње, Уне и Жировнице) и око главних саобраћајница, које су људима омогућавале брз приступ оним услугама (запослење, образовање, трговина, култура, лечење) које нису могли да задовоље у матичним насељима. Са друге стране, у брдско-планинском подручју, густина насељености је била значајно мања, с израженом тенденцијом смањивања густине (карта 17).

Упркос геополитичко-историјском фактору, који је из корена променио демографски развој регије, образац насеобинске поларизације је остао сличан и током

¹⁵⁴ На Банији која заузима 46,6% површине жупаније живи тек 30,7% њених становника.

XXI века. Према резултатима пописа из 2011. године, као пол концентрације становништва и надпросечне густине насељености издваја се Петриња (397,8 ст/км²) са суседном Мошћеницом (507 ст/км²). Густина насељености изнад 100 ст/км² забележена је још у насељима: Глина (501,7 ст/км²), Матијевићи (284,9 ст/км²), Ведро Поље (267,9 ст/км²), Двор (255,6 ст/км²), Хрватска Костајница (209 ст/км²), Думаче (109,2 ст/км²), Суња (106 ст/км²) и Ново Селиште (100,2 ст/км²). У преосталом руралном простору густина насељености варира између 0,1 ст/км² (Зут) и 91,2 ст/км² (Пањани). Густином насељености изнад 50 ст/км² одликују се углавном насеља у непосредном окружењу градских насеља и општинских центара и насеља лоцирана на магистралним путевима: Пањани, Ванићи, Кривај Суњски, Прекопа, Мајур, Нова Дренчина, Маја, Горњи Видушевац, Мала Горица, Замлача, Грабоштани, Доњи Кукурузари, Храстовица и Додоши. Према резултатима пописа из 2011. године, у категорији насеља просечне густине насељености 20-50 ст/км² било је 55 села, а 76 села припадало је категорији насеља ниже просечне густине насељености 10-20 ст/км² (карта 18).

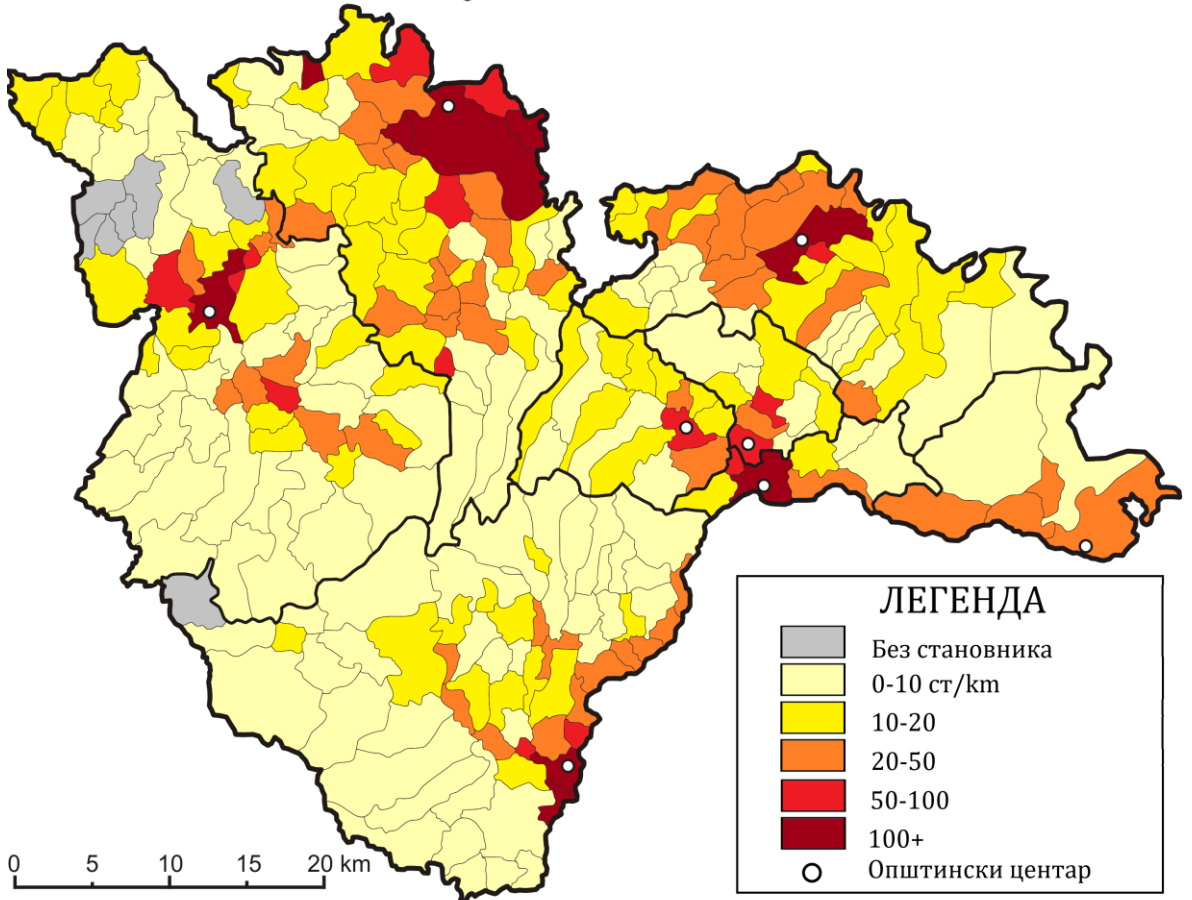
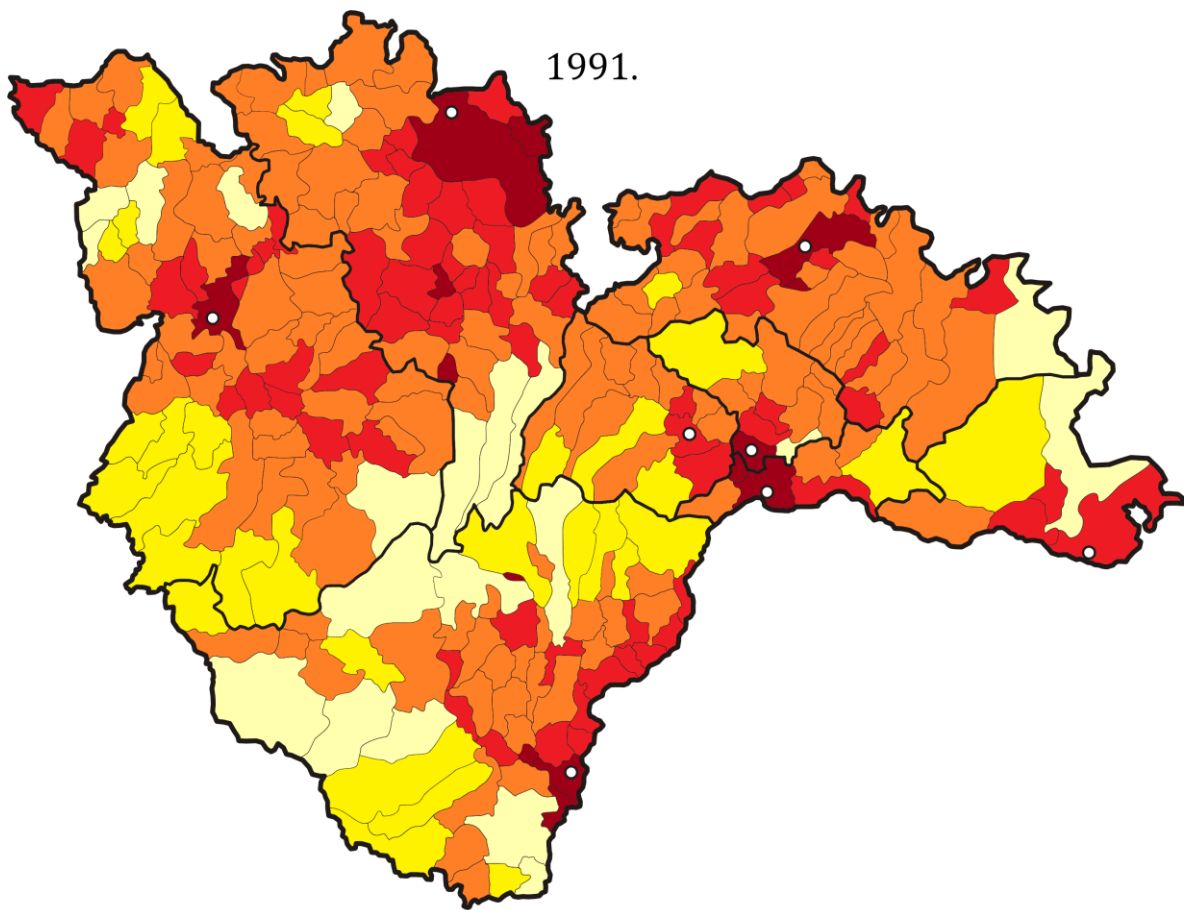
Највеће површине имају захватају насеља са просечном густином насељености испод 10 ст/км². У овој категорији налази се чак 105 насеља, што представља 39% насеља и нешто више од половине површине Баније. Уз 7 насеља која су 2011. године била без становника, ови простори се, према просечној густини насељености, могу окарактерисати као „демографска полупустош“ (субекумена), својствена крашким или планинским регијама.¹⁵⁵ За разлику од периода до краја XX века, када су се ретком насељеношћу одликовала насеља највиших брдско-планинских делова регије, њихов савремени просторни размештај не показује некадашњу закономерност. Изузев насеља смештених на Зринској, Трговској и Храстовачкој гори, густину насељености мању од 10 ст/км² имају насеља на нижим планинским обронцима, банијским побрђима, али и она у долинским и равничарским деловима регије. Најмању густину насељености (испод 1 ст/км²) имала су насеља: Доња Пастуша, Горњи Жировац, Мајдан, Остојићи, Чавловица, Брубно, Доњи Селковац, Котарани и Зут.

Просечна густина насељености једног насеља, односно његовог атара, није равномерна. Већина банијских насеља припада збијеном и друмском типу, због чега стамбена зона (изграђени део насеља) у којој је концентрисано становништво, заузима малу површину. Стамбене зоне махом су смештене у долинама (ређе на косама) и дуж друмских саобраћајница вишег или нижег реда. Највећи део атара, посебно сеоских насеља, захвата ненасељен простор (пољопривредно и шумско земљиште). Такође, треба имати у виду да просечна густина насељености надпросечно великих или површински најмањих насеља (тј. атара) може дати искривљену слику и навести на погрешне закључке. Примера ради, села Шаш и Живаја су густо изграђена, ушорена насеља друмског типа, која за савремене банијске демографске услове немају мали број становника (Шаш – 307; Живаја – 309). Међутим, због велике површине атара (Шаш – 32,1 км²; Живаја – 46,8 км²) ова насеља припадају најнижој категорији насеља према густини насељености (0-10 ст/км²) (карта 18). Супротан пример представљало је 1991. године село Рудежи, смештено на јужним падинама Зринске горе. Атар је одређен малом површином око насељеног простора (24 ха), што је имало за последицу високу густину насељености 1991. године од 334,8 ст/км², необичну за брдско-планинске терене (карта 17).

---

¹⁵⁵ Старији мештани који памте време пре грађанског рата у жаргону називају крај у ком живе „пустара“.

Карта 17 и 18. Густина насељености 1991. и 2011. године

Посматрано према административним јединицама, општине Двор, Глина, Доњи Кукурузари, Мајур, Суња и Хрватска Дубица имале су 2011. године густину насељености мању од 20 ст/км². У поређењу са предратним периодом, овако ретка насељености 1991. године није забележена ни у једној општини. Најређа густина насељености забележена је у општини Двор (11 ст/км²). Простор ове општине био је и до 1991. године међу најређе насељеним деловима регије, али и Хрватске (1991 – 28,8 ст/км²). Изузетно реткој насељености на почетку друге деценије допринео је највећи пад броја становника, условљен делимичним повратком Срба и слабијим насељавањем Хрвата из Босне и Херцеговине. Незадовољавајући повратак Срба, упркос повратку домицилних Хрвата и насељавању Хрвата из Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије, представља главни узок смањења густине насељености и у другим банијским општинама. Општине Петриња (64,8 ст/км²) и Хрватска Костајница (50,1 ст/км²) одликују се натпросечном густином насељености у односу на Банију и жупанију (табела 25). Простор општине Петриња представља економски најразвијенији и најнасељенији део регије (46,6% становништва), док се натпросечна густина насељености општине Хрватска Костајница објашњава малом територијом општине, која је сведена на градско насеље и оближња села.

4.4. ДОМАЋИНСТВА

У промени броја и структуре домаћинства огледају се социоекономско стање и демографски потенцијал регије. Због тога и овај показатељ уједно представља поуздан фактор који указује на правац регионалног развоја. Банија се налази у фази смањивања броја домаћинства, у чијој структури доминирају самачка и старачка домаћинства. Стање на почетку друге деценије XXI века и промене у структури домаћинства последица су у првом реду рата (1991-1995), масовног исељавања становништва, али и спорог (неуспешног) процеса демографске и економске ревитализације у првој деценији XXI века. Негативне промене захватиле су целу регију, премда у руралном простору неповољна структура, функционалне и економске одлике долазе до изражаја.

Посматрано у дужем временском интервалу, на Банији се могу издвојити две фазе промене броја домаћинства и њихових главних одлика. Прва фаза обухвата период до распада СФР Југославије, када су динамика кретања броја домаћинства и промене просечне величине и структуре, имале другачији развојни ток од савременог. Период демографске транзиције обележен је константним падом броја становника (изузев краћег периода 1948-1953) и упоредним порастом броја домаћинства. Од 1948. до 1991. године број домаћинства на Банији повећан је са 26 736 на 30 816 (+15,3%). Тенденцију уједначеног, благог пораста одликовала је сваки међупописни период, с нешто блажим интензитетом раста у међупописном периоду 1981-1991. године. Упркос депопулацији, остварени пораст броја домаћинства треба посматрати са економског, али и социолошког аспекта. Пораст броја домаћинства, као и свих демографских промена током друге половине XX века, представља последицу процеса деаграризације, индустријализације и урбанизације. Другачији социоекономски услови, оличени у модернизацији друштва, напуштању пољопривреде као главне делатности и уситњавању преосталих великих породичних задруга,¹⁵⁶ условили су пораст броја домаћинства у условима депопулације. Подизање индустријских погона и накнадно

---

¹⁵⁶ Процес поделе великих, традиционалних проширених породице (породичних задруга), односно издвајање породица и формирање мањих домаћинства, одвијао се на Банији у већој мери током прве половине XX века.

развијање услужних делатности у тадашњим административним центрима (Петриња, Глина, Костајница и Двор), привукло је део радно способног становништва из руралних насеља. Поред дневних миграната на релацији село-град, део запослених се трајно преселио у градска насеља, где је засновао властиту породицу. На овај начин одвијало се континуирано повећање броја домаћинстава у градовима до 1991. године, чиме је уједно дошло и до повећања броја домаћинстава у регији.

Међутим, поменути процеси нису били истог интензитета, времена трајања и утицаја у свим деловима Баније. То је резултирало извесним разликама у динамици промене броја домаћинстава у регији. Током првих 10 до 20 година после Другог светског рата, све општине бележе пораст броја домаћинстава, да би постепено у већини општина дошло до стагнирања и благог опадања броја домаћинстава. Банија је, упркос евидентном развоју током друге половине XX века, у републичким оквирима спадала у неразвијене регије, а функције малих банијских урбаних центара нису биле довољне да задрже становништво у границама већине општина. Из тих разлога, део становништва напуштао је матичне општине у потрази за запослењем, али и школовањем, које је прерасло у све значајнији фактор емигрирања.

Табела 26. Број домаћинстава 1991-2011. године

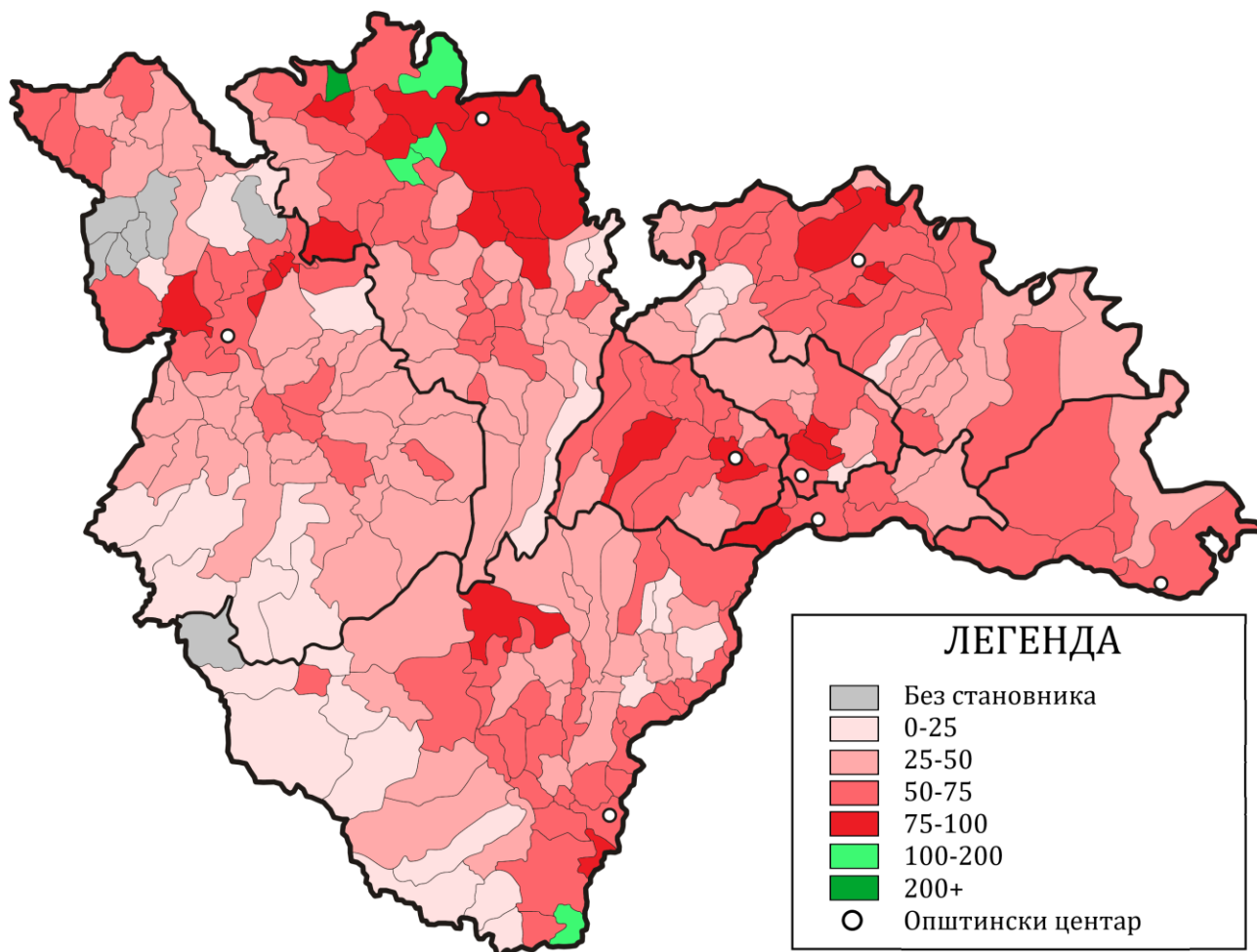
Општина	1991	2001	2011
Глина	7 031	4 012	3 532
Двор	4 449	2 397	2 205
Доњи Кукурузари	812	731	582
Мајур	748	555	480
Петриња	10 719	8 119	8 603
Суња	3 966	2 880	2 238
Хрватска Дубица	1 386	859	804
Хрватска Костајница	1 616	1 007	1 054
Банија	30 727	20 560	19 498

Извор: Државни завод за статистику

Друга фаза, која је значајна за схватање савременог демографског и регионалног развоја, наступила је од краја XX века. У овом периоду остварен је нагли пад броја домаћинстава, с тенденцијом смањења њихове бројности у будућности. Према резултатима пописа становништва из 2001. године укупан број домаћинстава на Банији износио је 20 560, што у односу на податак претходног пописа из 1991. године представља пад за 10 256 или 33,3% домаћинстава. До смањења броја домаћинстава у међупописном периоду 1991-2001. за трећину дошло је услед депопулације, настале као последица ратног сукоба и непотпуног повратка српског становништва. Снажан утицај депопулације одразио се на смањење броја домаћинстава у свакој банијској општини, у распону од -18,9% у Доњим Кукурузарима до -46,1% у Двору. Знатан број домаћинстава изгубила су сва градска насеља (укупно 2 799), али је степен смањења био посебно изражен у руралном простору. Број домаћинстава у сеоским насељима опао је између 1991. и 2001. године за 7 477 (-36%) (табела 26).

Демографски развој у првој деценији XXI, обележен негативним природним прираштајем и паралелним исељавањем радно способног становништва и све ређим повратком избеглих српских породица, резултирао је даљим смањењем броја домаћинстава (2011 – 19 498). Посматрано по општинама, смањење броја домаћинстава било је такође умереније. Међутим, у последњем међупописном периоду поново се повећањем броја домаћинстава издвојила општина Петриња. Повећање броја домаћинстава (за 484 или 6%) било је условљено благим порастом популације и функцијама града Петриње и компаративним предностима у односу на друге банијске

општине. Незнатно повећање броја домаћинстава забележено је и у општини Хрватска Костајница (за 47 или 4,7%). Међутим, у међупописном периоду 2001-2011. остварено је повећање броја домаћинстава у сва четири градска насеља. Ово је изузетно важно са становишта регионалног развоја, јер су урбани центри развојни нуклеуси који шире утицаје у непосредној околини, најчешће ограниченој на административном границом општине. Сеоска насеља забележила су нешто блажи пад у овом међупописном периоду (-15,8%), али се на бази повратка, који су делимично надоместили број угашених домаћинстава.

Карта 19. Индекс промене броја домаћинстава 2011/1991. године

Представљање кретања броја домаћинстава по насељима даје бољи увид у просторни размештај и размере промене овог демографског елемента током релативно кратког временског периода (карта 19). У посматраном периоду 1991-2011. године, свега пет насеља имало је индекс промене изнад 100 (Думаче, Мала Горица, Ново Селиште, Станић Поље, Жупић).¹⁵⁷ Највећи индекс промене броја домаћинстава остварен је у селима Думаче (233,3) и Мала Горица (149,2), смештеним у Покупљу, недалеко од Петриње. Ова насеља забележила су изузетно високе вредности због постојања привремених избегличких кампова, у којима су биле смештене хрватске избеглице из Босне и Херцеговине, са Косова и Метохије и интерно расељена лица. Преосталих 262 насеља имало је 2011. године мањи број домаћинстава. Међутим, могу се издвојити 24 насеља која су забележила релативно блажи пад броја домаћинстава

¹⁵⁷ Станић Поље је популационо мало насеље у Поуњу код Двора, у ком је 2011. године регистровано 8, наспрам предатних 7 насеља.

(индекс 75-100). Међу њима се налазе два општинска центра (Петриња и Доњи Кукурузари) и насеља која су углавном лоцирана у непосредној близини ових и других административних центара. У размештају насеља са највећим падом броја домаћинства (индекс 0-25) не уочава се никаква закономерност. Већина ових насеља налази се у брдско-планинском делу регије (саобраћајно изоловани делови Зринске и Трговске горе), али су такође присутна и у долињским, брежуљкастим теренима, дуж најзначајнијих саобраћајница или у њиховој близини. Међу 32 насеља ове категорије, најниже вредности индекса испод 10 забележила су насеља: Горњи Добретин, Горњи Жировац, Брубно, Рудежи, Чавловица, Доњи Селковац, Котарани, Остојићи и Зут (карта 19).

Промена броја домаћинства праћена је променом њихове просечне величине и структуре. У савременој фази демографског развоја просечан број чланова једног домаћинства пао је са 3,2 (1991) на 2,7 (2001-2011).¹⁵⁸ Најинтензивније смањење у овом 20-огодишњем периоду забележено је у општинама Глина и Двор (за 0,8 чланова). До смањења просечног броја чланова домаћинства на Банији, дошло је „удруженим” дејством супротних миграторних токова (повратка старијих становника и емигрирања претежно младих) и савремених неповољних демографских обележја (смањење фертиног контингента, смањење нупцијалитета и све касније ступање у брак, померање старосне границе за рођење првог детета, планирање породице, висока смртност). Оваквом трансформацијом становништва потенцијал за природну обнову популације слаби, што ће се рефлектовати на даље смањење просечне величине домаћинства. Посматрано по општинама, на сва три претходна пописа (1991, 2001, 2011) запажа се релативно уједначена дистрибуција просечне величине домаћинства (табела 27).

Табела 27. Просечан број чланова у домаћинствима 1991-2011. године

Општина	1991	2001	2011
Глина	3,3	2,5	2,5
Двор	3,3	2,4	2,5
Доњи Кукурузари	3,4	2,8	2,8
Мајур	3,4	2,7	2,5
Петриња	3,3	2,9	2,8
Суња	3,1	2,6	2,6
Хрватска Дубица	3,1	2,7	2,6
Хрватска Костајница	3,1	2,7	2,6
Банија	3,2	2,7	2,7

Извор: Државни завод за статистику

Значајније просторне разлике видљиве су на нивоу насеља. Према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године у свега 17 сеоских насеља (6,4% од укупног броја насеља) регистрована је просечна величина домаћинства изнад 3 члана. Ова села лоцирана су у низијским, долињским деловима регије, махом у близини административних центара. Највећа просечна величина домаћинства забележена је у Думачама (3,9). Домаћинства домицилног становништва овог насеља имају у просеку мали број чланова, али су повећању просечне величине допринели корисници колективног центра. У овом колективном центру доминирају Хрвати пореклом са Косова, чија се домаћинства одликују већим бројем чланова. С друге стране, најнижа просечна величина домаћинства заступљена је у популационо малим и изолованим

¹⁵⁸ Поређења ради, у првој развојној фази од 1948. до 1991. године просечан број чланова домаћинства опао је са 4,2 на 3,2.

селима. Најмања домаћинства (до 1,5 чланова) имала су насеља: Бојна, Брубно, Солина, Обљај, Јовац, Комора, Кладари, Доњи Селковац, Рудежи и Зут.¹⁵⁹

Табела 28. Просечна величина домаћинства градских и сеоских насеља

Тип насеља	1991.	2001.	2011.
Градска	3,2	2,8	2,9
Сеоска	3,3	2,6	2,6
Банија	3,2	2,7	2,7

Извор: Државни завод за статистику

Регистроване промене просечне величине домаћинства стоје у директној вези са променом структуре домаћинства по броју чланова. Социоекономски процеси који су се одвијали у другој половини XX века, узроковали су константно смањивање удела вишечланих домаћинства и пораст удела самачких и двочланих домаћинства.

Период демографске транзиције до 1991. године обележен је постепеним смањивањем вишечланих породица (5 и више чланова) и равномернијом дистрибуцијом унутар малих породица (1-4 члана). Према резултатима пописа становништва из 1991. године, највећи апсолутни број и релативни удео имала су двочлана (6 862 или 22,3%) и четворчлана (6 669 или 21,6%) домаћинства, док су нешто мањи удео остварила самачка (17,2%) и трочлана (17,8%) домаћинства. Извесне разлике у структури домаћинства запажају се посматрањем градских и сеоских насеља, што је, у условима различитих демографских обележја, ефеката, правца и интензитета социоекономских процеса, сасвим очекивано.

Осим на смањивање броја домаћинства у сеоским насељима, процеси модернизације друштва и деаграризације утцали су на раслојавање домаћинства и нарушавање вишечлане и вишегенерацијске структуре. Емиграција младог и радно способног становништва ка градовима одразила се на пад природног кретања и све израженије демографско старење у селима. Резултат овог процеса је пораст учешћа самачких (18,1%) и двочланих (23,8%) домаћинства. Међутим, упркос овим тенденцијама, значајан је удео домаћинства која су остала вишечлана због потребе пољопривредне производње. Углавном је реч о вишегенерацијским домаћинствима (3 до 4 генерације), мада је у мањој мери било и породица коју су чинили родитеља са већим бројем деце, јер 1991. године свако четврто домаћинство у сеоским насељима имало 5 или више чланова. С друге стране, у градовима су домаћинства са 5 и више чланова била дупло ређа појава (12,8%). У структури градских насеља доминирала су трочлана и четворчлана домаћинства (52,8%), представљена ужом породицом (родитељи са децом).

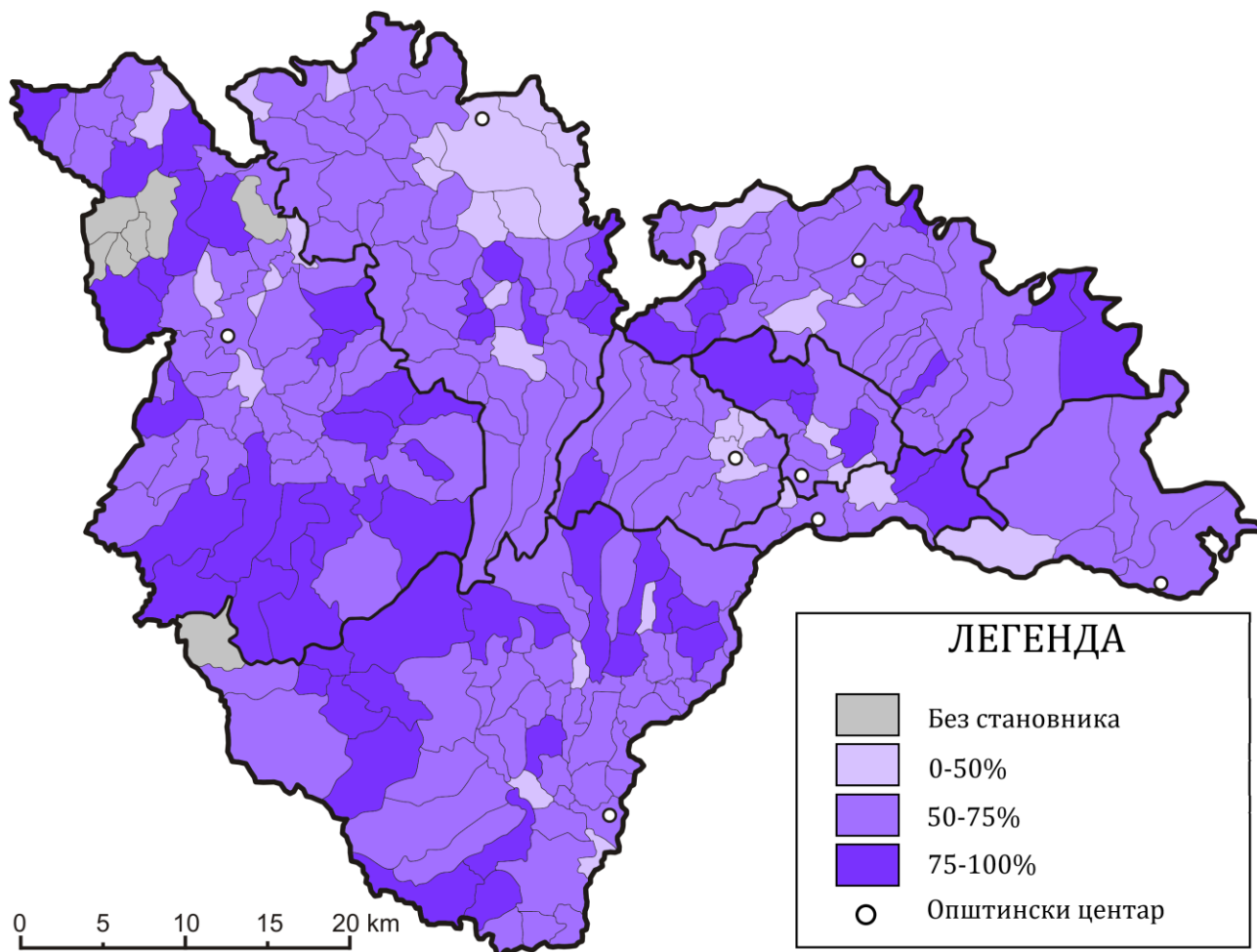
Табела 29. Структура домаћинства према броју чланова 1991. и 2011. године

Број чланова	1991		2011	
	Број	%	Број	%
1	5 304	17,2	5 594	28,7
2	6 862	22,3	5 170	26,5
3	5 485	17,8	3 206	16,4
4	6 669	21,6	2 875	14,7
5	3 189	10,3	1 495	7,7
6+	3 307	10,7	1 158	5,9

Извор: Државни завод за статистику

¹⁵⁹ У Доњем Селковцу, Рудежима и Зуту пописан је 2011. године свега 1 становник, што је уједно вредност просечне величине домаћинства.

Трансформација просечне структуре домаћинства до 1991. године представља резултату вишедеценијских социоекономских процеса. Дотадашњи развој, у виду смањивања вишечланих, а пораста малих домаћинства (1-4), дефинисао је јасне, дугорочне тенденције. Међутим, промене у том правцу утичу и на структуру у периоду 2001-2011.године, јер су ратни догађаји с почетка 1991-их година имали утицај на нагло смањивање броја вишечланих домаћинства и пораст броја самачких и двочланих домаћинства. Промене овог типа потврђене су наредним пописима становништва 2001. и 2011. године (табела 29).

Карта 29. Самачка и двочлана домаћинства 2011. године

Савремена структура домаћинства на Банији одликује се доминантним уделом једночланих (28,7%) и двочланих домаћинства (26,5%). Њихово учешће је још веће у сеоским насељима (31,8%, односно 28,1%), али је у односу а 1991. годину знатно порасло и у градовима (48,8%) (табела 29). До наглог пораста ових домаћинства у регији дошло је услед више фактора. Поред традиционалног напуштања пољопривреде и уопште живота на селу од стране младих, значајан фактор њихове доминације представља повратак избеглог српског становништва. Етничка припадност повратника је битна, јер су се могућности за повратак и услови послератне интеграције за српско и хрватско становништво знатно разликовали. Држава је различитим мерама омогућила и подстицала што обимнији повратак домицилних Хрвата и насељавање Хрвата из Босне и са Косова. С друге стране, у случају повратка банијских Срба постојале су бројне

препреке,¹⁶⁰ због којих се за повратак на своја имања одлучило претежно старије становништво (старији брачни парови или појединци). Као фактори повећавања удела самачких и двочланих домаћинстава, наслеђени из предратног периода, издвајају се емиграција млађег и радно способног становништва, интензиван процес демографског старења, пад наталитета, повећање смртности, привредна неразвијеност. На њихову учесталост у мањој мери утицали су пораст диворцијалитета и осамостаљивање младих пре брака. Оваква нагла промена структуре домаћинстава има негативне последице по регионални развој, с тим да је проблем знатно израженији у руралном простору. Једночлана и двочлана домаћинства у банијским селима у великој већини представљају старачка домаћинства. У самим домаћинствима, али и насељима у којима доминирају домаћинства ове величине, јављају се проблеми одржавања имања, бављења пољопривредом и другим видовима привређивања. Иако пољопривредна механизација олакшава део послова, многе површине остају необрађене. Тиме се постепено губе обрадиве површине, које остају препуштене ширењу шикаре и шуме. Недостатак радне снаге најбоље се уочава при обављању радно интензивних пољопривредних послова, који су се некада обављали „у мобама”. Осим тога што преосталим старијим мештанима додатно отежава живот и рад, усамљеност утиче негативно и на квалитет живота преосталог становништва.

У контексту савременог демографског развоја, високо учешће једночланих и двочланих домаћинстава указује на изузетно неповољне демографске процесе и неизвесну будућност у погледу природне обнове становништва. Због тога се удео ових домаћинстава, према насељеним местима, може сматрати једним од индикатора демографске угрожености. У најнезавиднијем положају су насеља у којима самачка и двочлана домаћинства имају удео изнад 75%. Овој категорији припадају 62 популационо мала насеља, углавном лоцирана на падинама Зринске и Трговске горе (карта 29). Природним током очекивано је да се многа од ових насеља угасе у наредна два пописна циклуса, док ће на десетине нових насеља прећи у ову категорију.

4.5. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Природно кретање становништва представља једну од две главне детерминанте демографског развоја регије. Током вишедеценијског периода демографске транзиције динамика природног кретања била је у првом реду предодређена биолошким, социолошким, економским и културолошким факторима. Њиховим сублимираним утицајима наталитет и фертилитет регије су бележили константан пад, морталитет је био у порасту, што је резултирало падом природног прираштаја, који од средине 1980-их година бележи негативне вредности. Од краја XX века негативни трендови кретања природне компоненте додатно су интензивирани (уз неповољну старосну структуру и изражену емиграцију) због чега се доводи у питање демографска одрживост регије. Из тих разлога, праћење наталитета, фертилитета, морталитета и природног прираштаја у ближој прошлости и савременом периоду представља основу за анализирање демографске угрожености, одређивање демографског потенцијала и предвиђање будућег демографског развоја.

---

¹⁶⁰ О проблемима са којима су се суочавали Срби при повратку и који су фактори утицали на повратак претежно старијих особа видети у поглављу Проблеми Срба на Банији.

4.5.1. Наталитет

Банија се одликује веома ниском стопом наталитета. У протеклих неколико деценија демографски развој регије прошао кроз фазу умереног наталитета до 1960-их година (1961 – 15,6‰), преко фазе наталитета између 10 и 15‰ до краја 1980-их, све до фазе ниске стопе наталитета (испод 10‰), која је обележила последње три деценије (2011 – 7,7‰).

Стопа наталитета била је висока у компензационом периоду по завршетку Другог светског рата и током наредне деценије (1950-их година). Високе стопе наталитета (преко 20, па и 25‰) остварене су услед потребе да се надомести недовољна репродукција становништва током рата и повољне старосне структуре, у којој је доминирало младо и зрело становништво (до 40 година). Изузимајући послератни компензациони период, рађање већег броја деце диктирале су и друге животне околности, потребе и традиционалан начин живота тог времена. Наиме, снажан утицај на високе стопе наталитета имала је доминација руралног становништва и пољопривреде као делатности. Примитивно бављење пољопривредом, без механизације и примене пестицида за повећавање приноса, захтевало је што већу радну снагу. Такође, сиромаштво и неприступачност медицинске заштите и неге (или правовремене доступности лекара) за већину становништва имали су за последицу знатну смртност одојчади и деце, што је додатно подстицало рађање већег броја деце.

Након 1960-их година регију, али и целу државу, захватају социоекономске промене, узроковане индустријализацијом, деаграризацијом и урбанизацијом. Поменути социоекономски промене имале су снажан утицај на животни стандард становништва, а све је то утицало и на значајне промене у погледу организације живота и рада људи. Модернизација друштва, у комбинацији са демографском транзицијом, погоршањем старосне структуре, смањењем фертилног контингента, директно се одразила на наталитет, који улази у фазу постепеног опадања. Током 1960-их и 1970-их година вредности стопе наталитета биле су умерене, да би већ током 1980-их биле ниске (око 10‰), али су значајно варирале од године до године и међу општинама. Пописне 1991. године стопа наталитета на Банији износила је 6,9‰. На нивоу општина, највиша стопа наталитета забележена је у Хрватској Костајници (10,2‰), а најнижа у Хрватској Дубици (4,7‰).¹⁶¹ Посматрано према тадашњој административној подели, дистрибуција стопа наталитета била је релативно уједначена, (од 5,8‰ у Глини до 7,7‰ у Петрињи), са равномерним одступањем од просечне вредности за регију (табела 30).

Стопе наталитета још крајем 1980-их година падају испод 10‰, да би почетком 1990-их година наталитет био у видном опадању услед ратних збивања. По завршетку рата 1995. године наступио је компензациони период. Међутим, услед неповољне демографске базе и континуиране емиграције млађег, а повратка махом старијег становништва, период стопа наталитета виших од 10‰ на нивоу регије или појединих општина био је краткотрајан. Почетак XXI облежен је ниским стопама наталитета испод 10‰, с тенденцијом даљег благог опадања у апсолутном и релативном износу (табела 30). Према резултатима пописа из 2001. године стопа наталитета на Банији износила је 8,3‰. У овом компензационом периоду примећују се значајне разлике у вредностима стопа наталитета на локалном административном нивоу. Као општине високих стопа наталитета издвојиле су се Хрватска Дубица (10,3‰), Доњи Кукурузари (14,2‰) и

---

¹⁶¹ Територија садашње општине Хрватска Костајница обухвата градско насеље и околна сеоска насеља, представљена вредност није упоредива са површински великим општинама попут Глине, Петриње или Двора. Уколико би се 1991. године посматрала општина Костајница у тадашњим административним границама, вредност стопе наталитета (7,1‰) приближна је просечној вредности на нивоу регије.

Хрватска Костајница (16‰) (табела 30). Овако високе вредности објашњавају се значајним уделом хрватских породица из Босне у популацији ових општина. С друге стране, најнижа стопа наталитета забележена је у општини Двор (3‰), што је последица српске етничке већине, у којој доминира нерепродуктивно зрело и старо становништво. Резултати пописа из 2011. године потврдили су тренд опадања апсолутног (408 живорођених) и релативног износа наталитета (7,7‰) и смањивање унутаррегионалних разлика. Изузев општине Двор, која је и 2011. имала најнижу стопу наталитета (3,8‰), вредности у осталим општинама кретале су се од 7,3‰ до 8,8‰ у Петрињи. Општине које су се 2001. године одликовале високим наталитетом (Хрватска Костајница, Хрватска Дубица и Доњи Кукурузари), захваљујући значајном уделу хрватског становништва из Босне, забележиле су највећи пад наталитета услед иселјавања младог и репродуктивног зрелог становништва и наглог процеса старења (табела бр.).

Табела 30. Број живорођених 1990-2011. године

Општина	1990 ¹⁶²		1991		2001		2011	
	Нат.	‰	Нат.	‰	Нат.	‰	Нат.	‰
Глина	202	8,8	134	5,8	74	7,5	68	7,3
Двор	118	8,2	110	7,6	17	3,0	21	3,8
Доњи Кукурузари	/	/	20	6,5	29	14,2	13	8,0
Мајур	/	/	14	5,5	11	7,4	9	7,6
Петриња	394	11,2	270	7,7	232	9,9	218	8,8
Суња	/	/	74	6,0	44	6,0	43	7,5
Хрватска Дубица	/	/	20	4,7	24	10,3	16	7,7
Хрватска Костајница	144	9,7	51	10,2	44	16,0	20	7,3
Банија	858	9,8	693	6,9	458	8,3	408	7,7

Извор: Државни завод за статистику, Demografska statistika 1990, 1992

Од почетка XXI века до 2020. године просечна стопа наталитета износила је 7,8‰. Динамика промене просечне стопе наталитета показује континуирани благи пад, док у другој деценији промена има обресе стагнације. Међутим, стопе наталитета изражавају се у релативном износу у односу на укупну популацију, због чега се паралелним смањивањем популације и броја живорођених ствара привид стабилног наталитета. Из тог разлога, у овом случају, бољи увид у реално стање даје пад апсолутних вредности броја живорођених. Према апсолутном показатељу, у периоду од 2001. до 2020. године, број живорођене деце смањен је са 458 на 298. Смањење броја живорођених током само 20 година за трећину (-34,9%) указује на изузетно неповољне околности и утицаје на демографски, а уједно и на регионални развој регије (табела 30).

Савремена редистрибуција стопа наталитета, према типу насеља, показује тенденцију мањих одступања између градских и сеоских насеља у односу на предратни период. До 1991. године одвијао се процес поларизације, у погледу настајања значајних разлика остварених стопа наталитета у сеоским и градским насељима (5,8‰ наспрам 9,5‰). Захваљујући индустријализацији, урбанизацији и миграцијама на релацији село-град од 1960-их година, интензивнирана је концентрација репродуктивног становништва у градским насељима. Константним подмлађивањем становништва,

¹⁶² Подаци за општине Доњи Кукурузари, Мајур и Хрватска Дубица обједињени су у податку за општину Хрватска Костајница. Податак за општину Суња, која је тада била у саставу велике општине Сисак, није познат (према дотадашњем и потоњем наталитету претпоставка је да се ради о неколико десетина живорођених). Према томе, збирни податак за целу Банију засигурно је 1990. године превазилазио број изнад 900.

урбани центри су преузимали све значајнији удео у наталитету регије. Према резултатима пописа из 1991. године у градским насељима (Глина, Двор, Петриња, Хрватска Костајница) живело је 31,5% становништва, али је у укупном броју живорођених овим насељима припадало 43%. Истовремено, рурални простор је у периоду демографске транзиције био захваћен процесом депопулације и демографског старења. То је условило све веће заостајање у стопама наталитета у односу на урбане центре. У најнезавиднијем положају била су популационо мала и изолована брдско-планинска насеља која су појединих година или током неколико година у низу бележила стопу наталитета од 0‰. Пописне 1991. године у 98 сеоских насеља (36,7%) није се родило ниједно дете, што је недвосмислено био показатељ неопходног приступа демографској ревитализацији.

Устаљени демографски токови у виду депопулације, старења и опадања броја живорођених, одвијали су се на сличан начин и у послератном периоду. Иако је Банија и према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године имала статус руралне регије (54,9% становништва), градска насеља су преузела примат према броју живорођене деце (51%). Пописне 2011. године просечна стопа наталитета градских насеља износила је 8,7‰. Упркос повољнијој старосној структури и широј репродуктивној бази, ниске вредности стопа наталитета (испод 10‰) сведоче да су и градска насеља увелико била под утицајем негативних демографских процеса (табела 31). Међу градским насељима нешто вишом стопом наталитета издвајала се Петриња (9,4‰), као регионални и највећи урбани центар регије, који се одликује највећим бројем, уделом и потенцијалом задржавања млађег репродуктивног становништва.

Од почетка XXI века интензитет демографског пражњења и старења био је посебно изражен у сеоским насељима. Међутим, ови процеси нису се одразили на вредност стопе наталитета, која је 2011. (7,7‰) била виша него 1991. године (6,9‰). Према томе, показатеље за сеоска насеља треба узети са резервом, јер услед мале популационе базе, релативне вредности изражене кроз стопе наталитета нису репрезентативне.¹⁶³ За разлику од стопа наталитета, на интензитет и динамику негативних промена указују апсолутни подаци о преполовљеном броју живорођене деце (1991 – 395; 2011 – 200) и чињеница да 2011. године у чак две трећине насеља (178 насеља или 66,7%) није било живорођених (Државни завод за статистику, документациони материјал).

Табела 31. Просечне стопе наталитета градских и осталих (сеоских) насеља (‰)

Година	Банија	Сеоска насеља	Градска насеља				
			Укупно	Глина	Двор	Петриња	Х. Костајница
1991	6,9	5,8	9,5	9,2	17,4	8,7	11,3
2011	7,7	6,9	8,7	7,5	5,7	9,4	8,5

Извор: Државни завод за статистику

Представљене релативне и апсолутне вредности наталитета, уз перманентне процесе депопулације, старења, емиграња, опадања фертилног контингента, воде ка даљој и бржој тенденцији опадања нивоа рађања. Поред општег смањења наталитета на нивоу регије, посебно забрињава вишегодишњи низ без природног обнављања становништва у многим насељима, због чега је угрожен биолошки опстанак већег дела Баније. Већина ових села ће се у догледној будућности неминовно демографски угасити

¹⁶³ Неадекватност овог параметра на примеру популационо малих насеља потврђује парадоксалан случај да су се 2011. године 23 сеоска насеља одликовала високим стопама наталитета (изнад 20‰). Како је реч о насељима која су махом демографске величине до 100 или 200 становника, рођење једног или два детета одређене године може створити нереалан привид високог наталитета.

(2011. године било је угашено 6 села) Услед преовладавања старачког становништва евентуалне мере пронаталитетне политике треба усмерити на урбане центре, њихова приградска насеља и преостала већа сеоска насеља.

4.5.2.Фертилитет

Поред наталитета, као једне од две главне компоненте природног прираштаја, на потенцијалну плодност популације најбоље указује фертилитет. Током демографске транзиције, у другој половини XX века, одвијало се постепено смањивање стопа фертилитета и величине фертилног контингента. Процес је био у складу са општом депопулацијом, старењем становништва и смањеним обимом рађања. Пописне 1991. године на Банији је у фертилном добу (15-49) било 21 828 жена, које су имале приближно половичан удео у укупној женској популацији (47,6%). Након 1991. године, услед демографских поремећаја, изазваних ратним сукобом, присилним миграцијама и непотпуним процесом повратка, дошло је до наглог пада фертилног контингента.

Знатно опадање фертилног становништва потврђено је првим послератним пописом из 2001. године. Према резултатима овог пописа, бројност жена у фертилном добу је преполовљена, а уједно је забележен и осетан пад њиховог релативног удела у женској популацији. Негативне тенденције кретања фертилног контингента обележиле су и међупописни период 2001-2011. године, али је релативном стабилизацијом популације, смањење било умереног интензитета. У поређењу са подацима из 1991. године, број жена у фертилном периоду 2011. године (10 437) остварио је пад за 52,2%, док је њихов удео у женској популацији износио 38,5%. Отежавајућу околност представља смањење главног, најрепродуктивнијег фертилног становништва, старости 20-39 година (1991 – 13 165 или 28,7% женског становништва; 2011 – 5 765 или 21,2% женског становништва). Тренд смањивања фертилног контингента забележен је у међупописном периоду 2001-2011. године у свакој банијској општини, изузев у демографски и економски најразвијенијој Петрињи (+104). Дрastiчно смањење фертилног контингента директно се одразило на пад броја живорођених у регији (1991 – 693; 2011 – 408), што уз све већу смртност оставља далекосежне последице на биолошки опстанак становништва. Захваљујући виталној статистици, односно чињеници да је 2020. године рођено 298 деце, интензивно смањење фертилног контингента током друге деценије XXI века постаје очигледно и пре објављивања резултата пописа из 2021. године (табела 32).

Табела 32. Фертилни контингент 1991-2011. године

Општина	1991		2001		2011	
	Број	%	Број	%	Број	%
Глина	4 799	40,0	1814	34,6	1 598	34,6
Двор	2 933	39,0	988	32,3	920	31,4
Доњи Кукурузари	594	37,1	376	37,1	317	38,5
Мајур	467	35,5	300	39,1	180	29,3
Петриња	8 531	47,1	5 356	44,0	5 460	42,9
Суња	2382	36,8	1 360	35,6	1 007	34,7
Хрватска Дубица	873	38,9	463	39,1	387	35,6
Хрватска Костајница	1 249	47,8	642	44,4	568	40,0
Банија	21 828	47,6	11 299	40,6	10 437	38,5

Извор: Државни завод за статистику

Изузимајући непотпуне податке из 1991. године, негативне демографске последице нису се значајније одразиле на стопе фертилитета. Предратне 1990. године општа стопа фертилитета износила је 39,3‰, док је пописне 2001. износила 40,5‰, а 2011. године 39,1‰. Међутим, на нивоу општина приметне су веће или мање осцилације опште стопе фертилитета. Према интензитету промене и међусобној разлици издвајају се општине Двор и Доњи Кукурузари. Изражене разлике објашњавају се, не само етничком структуром, већ и пореклом становништва. Наиме, општина Двор је на првом послератном попису 2001. године забележила веома ниску општу стопу фертилитета од 17,2‰. То је последица етничке структуре у којој је доминирало српско, претежно нерепродуктивно становништво. С друге стране, општина Доњи Кукурузари исте године имала је високу општу стопу фертилитета од 77,1‰, услед насељавања млађег хрватског становништва из Босне на српска имања. Стабилизација демографских кретања почетком XXI века, праћена наставком повратка избеглих Срба и делимичним исељавањем босанских Хрвата, резултирала је смањењу одступања општих стопа фертилитета међу банијским општинама (табела 33). Иако се унутаррегионално смањење разлика може оценити као повољно, изједначавање општих стопа фертилитета између градова и села забрињава. Уједначеност неповољних стопа фертилитета показује губљење репродуктивне снаге градова, као језгара природног обнављања популације. Овакво кретање у градским насељима проузроковано је у одређеној мери модернизацијом друштва, смањењем нупцијалитета и све каснијем склапању бракова, порастом диворцијалитета, померањем старосне доби рођења првог детета, повећавањем степена образовања и већом активношћу жена. Такође, до 2011. смањило се заостајање Баније у односу на развијенији остатак Сисачко-мославачке жупаније (2011 – 40,6‰), што указује да је незавидан ниво плодности жена шира појава, која захтева активнију пронаталитетну политику.

Табела 33. Опште стопе фертилитета 1990-2011. године (‰)

Општина	1990 ¹⁶⁴	1991	2001	2011
Глина	42,1	27,9	40,8	42,6
Двор	40,2	37,5	17,2	22,8
Доњи Кукурузари	/	33,7	77,1	41,0
Мајур	/	30,0	36,7	50,0
Петриња	46,2	31,6	43,3	39,9
Суња	/	31,1	32,4	42,7
Хрватска Дубица	/	22,9	51,8	41,3
Хрватска Костајница	45,2	40,8	68,5	35,2
Банија	39,3	31,7	40,5	39,1

Извор: Државни завод за статистику, Demografska statistika 1990, 1992

4.5.3.Морталитет

Морталитет становништва зависи од биолошких, економских и социјалних фактора. Нагле, повећане вредности, уобичајене су током ратних сукоба. Међутим, ратом узроковани демографски поремећаји, остављају дугорочне негативне последице и у мирнодопским условима. Праћење савремене динамике морталитета на Банији најбоље осликава изузетно негативан демографски развој, али и неповољне послератне социоекономске услове живота. Смртност становништва је деценијама у

¹⁶⁴ Подаци за општине Доњи Кукурузари, Мајур и Хрватска Дубица обједињени су у податку за општину Хрватска Костајница. Податак за општину Суња, која је била у саставу велике општине Сисак, није познат.

порасту, с тим да је тренд пораста нарочито интензивираан од краја XX века, услед геополитичких промена (распада СФР Југославије, грађанског рата (1991-1995) и пратећих присилних миграција).

Морталитет становништва регије је, као једна од две главне компоненте природног прираштаја, попут наталитета, прошао кроз различите фазе од средине XX века. У почетном периоду демографске транзиције број умрлих и стопа смртности били су у благом паду. Ова фаза била је условљена високим стопама наталитета и старосном структуром у којој је доминирало младо и зрело становништво (до 40 година). Смањивању морталитета допринели су и повећање стандарда, бољи услови живота и рада, напредак медицине и побољшање здравствене заштите, чиме је омогућен све дужи просечан животни век. После компензационог периода и „беби-бума” 1950-их и почетком 1960-их година, долази до стабилизације морталитета, а затим и постепеног пораста броја умрлих и стопе морталитета. Већ почетком 1980-их година стопе морталитета превазилазе 10‰ и постају више од стопа наталитета (Мишећ, 2002). Према подацима из 1990. године, број умрлих лица на Банији износио је 1 135, док се стопа морталитета кретала око 13‰. Године 1991. забележене су ниже вредности услед непотпуних података о преминулима из друге половине године (1 009; 10,1‰). За време трајања грађанског рата (1991-1995), природни морталитет значајно је био увећан директним жртвама. Укупне људске жртве на Банији нису прецизно утврђене, али се на основу више српских и хрватских извора долази до броја између 2 000 и 2 500 погинулих.¹⁶⁵

Табела 34. Морталитет 1990-2011. године

Општина	1990 ¹⁶⁶		1991		2001		2011	
	Морт.	‰	Морт.	‰	Морт.	‰	Морт.	‰
Глина	289	12,7	233	10,1	184	18,6	187	20,1
Двор	208	14,5	132	9,1	110	19,2	119	21,4
Доњи Кукурузари	/	/	29	9,5	19	9,3	31	19,0
Мајур	/	/	37	14,5	24	16,1	26	21,9
Петриња	412	11,7	348	9,9	267	11,4	351	14,2
Суња	/	/	139	11,3	162	22,0	125	21,7
Хрватска Дубица	/	/	47	11,1	42	17,9	36	17,2
Хрватска Костајница	226	15,3	44	8,8	26	9,5	35	12,7
Банија	1 135	13,0	1 009	10,1	834	15,2	910	17,2

Извор: Државни завод за статистику

Значајно смањење популације (-44,9%, према резултатима пописа 2001. године, при чему је депопулација била и већа у другој половини 1990-их) природно се одразило на пад апсолутних вредности морталитета после 1995. године. Од почетка XXI века годишњи број преминулих варира између 800 и 1 000. Међутим, услед константног смањења броја становника, општа стопа морталитета има изражену узлазну путању. Године 2001. стопа морталитета износила је 15,2‰, 2011. године 17,2‰, док је према последњим проценама за 2020. годину достигла 21,8‰. Повећање стопа морталитета

¹⁶⁵ Према расположивим подацима, на српској страни страдало је између 1 168 (<http://www.veritas.org.rs/>) и 1 184 особа (Група аутора, 2021), рачунајући и жртве из Сиска. На хрватској страни страдало је 1477 особа (Živić, 2001), али се тај податак односи на целу Сисачко-мославачку жупанију, при чему је највећи број жртава са ратом захваћене Баније.

¹⁶⁶ Подаци за општине Доњи Кукурузари, Мајур и Хрватска Дубица обједињени су у податку за општину Хрватска Костајница. Податак за општину Суња, која је тада била у саставу велике општине Сисак, није познат (према дотадашњем и потоњем морталитету претпоставка је да се ради о 100-200 преминулих). Према томе, збирни податак за целу Банију засигурно је 1990. године превазилазио број изнад 1 200.

објашњава се убрзаним процесом демографског старења, услед неповољне старосне структуре у којој доминирју старији контингенти зрелог становништва и старо становнишво. Неповољну динамику, тенденције и интензитет промена потврђују и просечне вредности по декадама (2001-2010 – 16,1‰; 2011-2020 – 19,2‰).¹⁶⁷

У неповољној виталној статистици регије, смањење смртности одојчади може се издвојити као позитивна одлика. Општи социоекономски развој, а пре свега развој медицине и све боља здравствена заштита, утицали су на континуиран тренд смањења апсолутних и релативних вредности током друге половине XX века. До почетка рата 1991. године, смртност одојчади на Банији спуштена је испод 10‰ (1990 – 9,3‰). Како је медицина додатно напредовала, уз побољшање здравствене неге и заштите, стопа смртности одојчади је наставила да опада у послератном периоду. Просечна смртност одојчади у периоду 2001-2010. износила је 4,8‰, а у периоду 2011-2020. године 3,9‰. Током 2001, 2006. и 2011. године смртност одојчади на Банији није забележена. Међутим, године без ове појаве у значајној мери представљају одраз смањеног обима рађања.

Просторна дистрибуција стопа морталитета показује значајне разлике и на нивоу општина и на нивоу насеља. На основу података из табеле 34 примећује се видљив утицај млађих хрватских насељеника из Босне у општинама Хрватска Костајница и Доњи Кукурузари, које су бележиле стопу морталитета испод 10‰, док су у општинама Двор (19,2‰) и Суња (22‰) ове вредности биле знатно веће. Међутим, стабилизацијом демографских кретања у међупописном периоду 2001-2011. године смањене су унутаррегионалне разлике. Биолошко старење још увек је мање изражено у општинама Петриња и Хрватска Костајница, због чега су стопе морталитета ових општина (14,2‰ и 12,7‰) знатно ниже од просека за регију.

Подаци на нивоу насеља показују драстичне разлике, али услед мале демографске величине већине насеља, они нису увек репрезентативни због чега су незахвални за анализу.¹⁶⁸ Анализом података, стопе морталитета су највише у брдско-планинском делу регије, с обзиром на размештај популационо малих насеља и њихову старосну структуру. Када је реч о демографски већим насељима, примећује се правилност да повољнија старосна структура и нижа просечна старост насеља одговара нижим стопама морталитета, док се сразмерно повећању просечне старости насеља бележе више стопе морталитета. Просторна диференцијација постаје очигледнија при посматрању према типу насеља. Пописне 2011. године градска насеља, која се одликују млађим становништвом и бољим условима за живот, остварила су просечну стопу морталитета од 12,3‰. Исте године сеоска насеља бележила су стопу морталитета од 21,2‰, што упућује на закључак да у догледној будућности већини банијских села прети гашење. Повећавање стопа морталитета убрзаним интензитетом, уз даље погоршавање старосне структуре, имаће све негативније последице по демографски и регионални развој Баније.

167

https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Stanovni%20a1tvo_Vitalna%20statistika_Umrli&px_tabl eid=SV334.px&px_language=hr&px_db=Stanovni%20a1tvo&rxid=6a4d3026-250c-4c9b-8ef2-4d39c3d348da

¹⁶⁸ Код демографски малих насеља, посебно оних најмањих која имају мање од 30 становника, примећују се велики контраст добијених вредности. У појединим насељима није било преминулих 2011. године, због чега је стопа морталитета износила 0‰, док у другим насељима смрт једне до три особе даје екстремно високе вредности изнад 100‰ (Горњи Добретин, Комора, Остојићи, Буињски Ријечани, Боровита, Зут, Горњи Класнић, Грачаница Шишинечка, Мала Солина, Мало Крчево, Раусовац, мала Горица, Стражбеница, Кладари, Мала Паукова).

4.5.4. Природни прираштај

Разлика представљених компоненти природног кретања становништва дефинисала је природни прираштај као изразито неповољан. Природно кретање на Банији на почетку XXI века последица је у највећој мери ратних збивања (1991-1995) и послератних социоекономских услова, који су условили непотпун повратак избеглих и нови талас емигрирања. Ови догађаји и процеси додатно су појачали наслеђен неповољан однос рађања и смртности, смањење фертилитета, процес старења и емигрирања млађег становништва из предратног периода.

У процесу демографске транзиције, природни прираштај је прошао кроз одређене фазе до 1991. године. Прва фаза обухвата средину XX века, односно компензациони период, када је природни прираштај, захваљујући високим стопама наталитета и релативно нижим стопама морталитета, био на свом врхунцу. Наредна фаза, у виду стагнирања природног прираштаја, наступа у седмој деценији XX века. Природни прираштај постепено има лагани пад, али са још увек позитивним вредностима. Модернизацијом друштва, наталитет је кроз контролу рађања и планирање породице значајно смањен. С друге стране, морталитет је имао тренд блажег пада, што је водило ка изједначавању рађања и смртности. Позитивна динамика природног кретања трајала је до 1983. године, од када настаје фаза биолошке депопулације. Природни прираштај, у периоду 1983-1991. године, задржао је тенденцију благог пада. Уз мање осцилације, релативне вредности кретале су се до -3‰ (Mišetić, 2002). Према непотпуним подацима из пописне 1991. године стопа природног прираштаја износила је -3,2‰, али је иста релативна вредност забележена и годину дана раније. Почетком рата на Банији средином 1991. године (у склопу општег распада СФР Југославије и рата у Хрватској), долази до наглих поремећаја демографских кретања и структура. У погледу природног кретања, ове промене се огледају у интензивирању негативних апсолутних и релативних вредности природног прираштаја.¹⁶⁹ По завршетку рата 1995. године наступила је савремена фаза динамике природног прираштаја, која се, услед све веће смртности становништва и драстичног смањења обима рађања, одликује изузетно неповољним вредностима (табела 35). Према подацима из 2001. године банијско становништво остварило је стопу природног прираштаја од -6,8‰. Деценију касније (пописне 2011. године), стопа природног прираштаја износила је -9,5‰, да би према последњим проценама из 2020. године достигла -14,1‰. Током прве две деценије XXI века Банија је само путем негативног природног кретања изгубила 9 902 становника за 20 година или у просеку 495 људи годишње.¹⁷⁰ Релевантнији увид у изразито неповољан ток природног прираштаја дају просечне вредности по декадама. У периоду од 2001-2010. године просечна стопа природног прираштаја износила је -8,5‰, а у наредној деценији (2011-2020) -11,3‰. Остварене вредности на почетку XXI века сведоче о знатно интензивнијем процесу биолошке депопулације, у односу на жупанијски (-4,6‰; -7,5‰) и национални просек (-2,2‰; -3,4‰) у истом периоду.¹⁷¹

Дистрибуција природног прираштаја на нивоу општина показује значајне разлике у интензитету негативних кретања. Током кратког компензационог периода, на Банији се поново јавља позитиван природни прираштај, али су позитивни ефекти

¹⁶⁹ Подаци виталне статистике за период рата (1991-1995), који би обухватили целокупно банијско становништво, не постоје, али се на основу повећане смртности (услед страдања) и смањеног наталитета може закључити да је после Другог светског рата природни прираштај у том периоду био најнижи.

¹⁷⁰ Највеће апсолутно смањење забележено је 2015. године (-611).

¹⁷¹ *** Priopćenje. (2001-2020). Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

били краткорочни и неравномерни. Позитиван природни прираштај остварен је између 1997. и 2001. године у општинама Петриња, Хрватска Костајница, Хрватска Дубица и Доњи Кукурузари захваљујући повратку домицилног хрватског становништва и приливу млађих насељеника из Босне (Matas, 2004). Међутим, после 2001. године, када је позитиван природни прираштај забележен само у Хрватској Костајници (+18) и Доњим Кукурузарима (+10), све општине бележе негативно природно кретање. Према подацима из 2011. године, највеће релативно смањење популације на основу природног прираштаја има општина Двор (-17,6‰). То је последица већинског учешћа српског, доминантно старог, повратничког становништва. Стање природног обнављања становништва најбоље показује чињеница да су исте године „најповољније“ вредности природног прираштаја, остварене у општинама Хрватска Костајница и Петриња, износиле -5,4‰. С друге стране, у општини Петриња забележено је и највеће апсолутно смањење (-133), али се то објашњава највећим бројем становника међу банијским општинама (табела 35).

Табела 35. Природни прираштај 1990-2011. године

Општина	1990 ¹⁷²		1991		2001		2011	
	П. п.	‰	П. п.	‰	П. п.	‰	П. п.	‰
Глина	-87	-3,8	-99	-4,3	-110	-11,1	-119	-12,8
Двор	-90	-6,3	-22	-1,5	-93	-16,2	-98	-17,6
Доњи Кукурузари	/	/	-9	-2,9	10	4,9	-18	-11,0
Мајур	/	/	-23	-9,0	-13	-8,7	-17	-14,3
Петриња	-18	-0,5	-78	-2,2	-35	-1,5	-133	-5,4
Суња	/	/	-65	-5,3	-118	-16,0	-82	-14,3
Хрватска Дубица	/	/	-27	-6,4	-18	-7,7	-20	-9,6
Хрватска Костајница	-82	-5,5	7	1,4	18	6,6	-15	-5,4
Банија	-277	-3,2	-316	-3,2	-376	-6,8	-502	-9,5

Извор: Државни завод за статистику

Стопе природног прираштаја показују знатне разлике на нивоу насеља. Међутим, велико учешће популационо малих насеља онемогућава адекватну компарацију и анализу.¹⁷³ Због тога бољи увид у просторну диференцијацију даје посматрање према типу насеља. Градска насеља, чије се становништво одликује, за банијске демографске услове, најповољнијом старосном структуром, вишим стопама наталитета (2011 – 8,7‰) и релативно нижим стопама морталитета (2011 – -12,3‰), остварила су 2011. године просечну стопу природног прираштаја од -3,6‰. Постојеће негативне вредности, стоје у узрочно-последичној вези са малим потенцијалом за задржавање и привлачење младог и радно способног становништва и незаустављивом емиграцијом истих демографских група. Овакве околности резултираће даљим погоршањем природног кретања становништва у насељима која су носиоци регионалног развоја. Наспрам урбаних центара, још „суморнија“ демографска слика огледа се у четвороструко негативнијој вредности у сеоским насељима (2011 – -14,3‰). Овакве демографске околности отежавају живот и рад преосталих становника који се у првом

¹⁷² Подаци за општине Доњи Кукурузари, Мајур и Хрватска Дубица обједињени су у податку за општину Хрватска Костајница. Податак за општину Суња, која је тада била у саставу велике општине Сисак, није познат, али је био негативан. Према томе, Банија је 1990. године сигурно изгубила природним путем више од 300 становника.

¹⁷³ На примеру остварених стопа наталитета, морталитета и фертилитета истакнуто је да се у популационо малим насељима најчешће јављају екстремне релативне вредности које не дају праву слику демографских одлика ових насељених места.

реду баве пољопривредом и другим пословима, где постоји потреба за додатном радном снагом.

Дати подаци указују да је Банија једна од демографски најугроженијих регија у Хрватској. Очекује се наставак гашења саобраћајно изолованих и популационо малих насеља у брдско-планинском делу регије. У контексту регионалног развоја, поред занемареног руралног простора, посебно забрињава незавидна будућност урбаних центара. Сагледавањем негативног природног прираштаја, као вишедеценијског демографског проблема, потребно је нагласити да је још 1991. године просечна вредност стопе природног прираштаја градских насеља била на нивоу простог обнављања (0,9‰). Истовремено је рурално подручје већ било у поодмаклој фази биолошке депопулације (-5,0‰). Простор Баније захтевао је још за време постојања СФР Југославије примену одређених популационих, пронаталитетних мера. Међутим, ратни сукоб (1991-1995) и послератне околности додатно су нарушили и интензивирали негативна кретања до те мере да спровођење планских политика, које имају за циљ демографску ревитализацију простора, не може дати жељене резултате.

4.5.МЕХАНИЧКО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Механичко кретање становништва представља главни фактор демографског развоја регије. Природно кретање јесте основна компонента промене броја становника, као у демографској структури сваке просторне јединице. Оно је на Банији условљено интензивним присилним механичким кретањима с краја ХХ века и новоформираним демографским структурама. На почетку ХХИ века главни миграциони токови усмерени су према Сиску, Загребу и иностранству, док исељавање из рураног простора ка урбаним центрима регије има знатно мањи значај него за време СФР Југославије. Савремено механичко кретање, које се огледа у негативном миграционом салду, најбоље одражава социоекономско стање. Због тога овај показатељ представља адекватан индикатор садашњег, али уједно и фактор будућег регионалног развоја.

Банија је током своје бурне прошлости, захваљујући пограничном положају између великих сила и три религије, била регија нестабилних услова за живот и повремено попрште ратних сукоба. Геополитичке околности су утицале на демографске процесе, првенствено у погледу механичких кретања. Банија је вековима била и полазиште и крајње одредиште интензивних миграција, које су махом биле историјски, политички условљене. Историјски значај и интензитет миграција најбоље илуструје пример да је Банија током ХVI и ХVII века изгубила своје строседелачко хрватско становништво (Matas, 2004). У мирнодопским временима главни фактор мигрирања становништва биле су економске прилике.

Током друге половине ХХ века простор Баније био је захваћен интензивним унутрашњим и спољашњим миграцијама. У првим годинама после Другог светског међу спољашњим кретањима доминирала су исељавања образованијег¹⁷⁴ и урбаног становништва према већим хрватским градовима и исељавања породица учесника НОП-а из најизолованијих, брдско-планинских села ка Војводи, Славонији и Барањи. и потомака. Истовремено су унутрашње миграције на релацији село-град биле тек у повоју (Matas, 2004, Livada, 2018).

---

¹⁷⁴ Чланови борацких породица и потомци погинулих бораца имали су могућност школовања у градовима широм Југославије. Многи од њих су на овај начин напустили села и остали у градовима (Livada, 2018).

Од почетка 1960-их година регија улази у фазу најинтензивних социоекономских промена. Промене су се директно рефлектовале на мобилност становништва и његову просторну дистрибуцију. Под утицајем процеса индустријализације, деаграризације и урбанизације, односно транзиције из традиционалног аграрног у модерно индустријско друштво, покренута су обимна унутрашња и спољашња миграциона кретања. Период 1960-1990. године био је обележен „руралним егзодусом“ и брзим растом градског становништва.¹⁷⁵ Поред остваривања већих и сигурнијих прихода у индустрији и делатностима терцијарног сектора, емигрирање из сеоских насеља било је подстакнуто аграрном пренасељеношћу, недовољним улагањима у пољопривреду, ограниченим могућностима за запошљавање изван пољопривреде, бољим могућностима за школовање у граду, већим избором проналаска запослења и градским начином живота. Даље јачање градова и њихових функција водило је ка интензивирању унутарегионалних диспаратитета и миграционих кретања. Међутим, важно је нагласити да миграције село-град нису биле само унутрашњег карактера, већ су упоредо биле усмерене и према другим градовима изван регије, а првенствено према Сиску (регионалном центру) и Загребу (главном граду републике). Такође, либерализација визног режима „отворила“ је границе СФР Југославије, па је део Банијаца, кроз привремени или стални рад, емигрирао у иностранство (углавном у Немачку, Аустрију и Швајцарску) (Акрар, Gelo i Grizelj, 1999, Livada, 2018, Živić, 2008). Иако је сам процес демографске транзиције, урбанизације и индустријализације одраз великог напретка СР Хрватске (а и целе тадашње државе), негативне и далекосежне последице демографског пражњења руралног простора огледале су се у стварању поларизованог развоја, тј. све израженијег просторно-социоекономског несклада. Томе је додатно допринела структура миграната, у којој је највеће учешће имало младо и радно способно становништво. На тај начин одвијало се постепено погоршање старосне структуре и природног кретања сеоских насеља, услед чега су поједина била на путу биолошког изумирања (Акрар, Gelo i Grizelj, 1999).

Табела 36. Миграциона обележја становништва 1991. године (%) ^{176,177}

Општина	Од рођења живи у истом месту	Досељено у насеље становања			
		Укупно	Из исте општине	Из друге општине	Из иностранства
Глина	60,6	39,4	63,8	27,0	8,4
Двор	58,3	41,7	70,0	13,3	15,9
Костајница	57,2	42,8	38,9	37,2	23,4
Петриња	48,0	52,0	30,0	56,2	12,1
Суња	61,6	38,4	54,4	32,7	11,7
Банија	55,5	44,5	46,2	39,2	13,5

Извор: Државни завод за статистику

Предратна посторна мобилност на Банији (до 1991. године) може се сагледати на основу података о аутохтоном и досељеном становништву. Према резултатима пописа становништва из 1991. године 55,5% становништва Баније живело је у истом насељу од рођења. Удео аутохтоног становништва по општинама био је релативно уједначен, али се запажа очекивано најнижи удео у Петрињи (48%), услед

¹⁷⁵ Фригановић истиче да је рурални егзодус у том периоду захватио све делове Хрватске, независно од њиховог степена развоја (Friganović, 1987).

¹⁷⁶ Подаци за општине Доњи Кукурузари, Хрватска Дубица и Мајур садржани су у подацима за општину Костајница.

¹⁷⁷ Иако је у тренутку пописа становништва СФР Југославија још увек постојала, у хрватској статистици су мигранти из бивших југословенских република сврстани у категорију „иностранство“, највероватније услед касније обраде података.

имиграционог прилива из других општина (10 279) и иностранства (2 220). Развијена петрињска индустрија и близина још већег индустријског центра Сиска, привлачила је мигранте из других република, претежно из Босне (Поуња). Нешто виши удео досељеника из иностранства бележи се у општинама Двор (15,9%) и Костајница (23,4%), пре свега због географског положаја на граници са Босном и Херцеговином. У структури досељеног становништва доминантан удео у општинама Глина (63,8%), Двор (70%) и Суња (54,4%) има становништво досељено са територије тих општине (табела 36). Ова врста миграционих кретања настала је углавном као последица селидби при склапању брака.

Устаљени миграциони токови доживели су наглу промену 1991. године. Почетком распада СФР Југославије и избијањем оружаног сукоба у Хрватској 1991. године, покренута су двосмерна присилна миграциона кретања на простору Баније. Наиме, на самом почетку рата извршено је обострано директно и индиректно етничко чишћење.¹⁷⁸ Многи припадници српског и хрватског народа, услед личних негативних и трагичних искустава или искустава својих сународника, пронашли су спас и сигурност на територији коју је контролисала њихова сукобљена страна. Како је највећи део Баније био је у саставу Републике Српске Крајине, ка овом простору били су усмерени Срби из Загреба, Сиска, Суње и других места. С друге стране, хрватски присилни мигранти уточиште су пронашли на крајњим северним и североисточним деловима Баније које је контролисала Хрватска, као и у Сиску, Загребу и другим градовима. Према доступним подацима број хрватских избеглица¹⁷⁹ кретао се око 30 000 (Matas, 2004, Рерас Рокнић, 1992), док се процењује да је српских избеглица на Банији 1993. године било око 20 000.^{180,181}

Током хрватске војне акције „Олуја“, с почетка августа 1995. године, уследила су нова присилна миграциона кретања. Протерано српско становништво избегло је на територију Републике Српске и Србије. Падом Републике Српске Крајине и успостављањем хрватског суверенитета над Банијом, омогућен је повратак банијских Хрвата. Међутим, поред домицилних Хрвата, држава је до краја 1990-их годна на напуштен простор плански населила хрватске избеглице из Босне и Херцеговине (махом из Босанске Посавине, Средње Босне и околине Бања Луке) и мањи број Хрвата са Косова и Метохије. Смривањем ситуације у послератним годинама створили су се услови за повратак Срба на Банију. Непотпун и селективан повратак одвијао се у највећем обиму крајем 1990-их и почетком 2000-их година. На Банију се вратило више од 12 500 Срба (колико их је пописано 2011. године), јер је због неповољне старосне структуре и високе стопе смртности, значајан број повратника преминуо у међупописном периоду 2001-2011. године.

---

¹⁷⁸ У многим радовима хрватских аутора примећује се дистинкција термилошког одређивања миграната по етничкој припадности. За присилне хрватске мигранте јасно се наводи да су у питању „прогнаници“ или „избеглице“ (зависно од прецизности терминологије у раду), са наглашеним статусом жртве етнички мотивисаног протеривања, док се за српске присилне мигранте, односно начин на који су променили место и државу пребивалишта, углавном наводи да су се „иселили“ или „напустили“ одређени простор. На основу тенденциозно и селективно примењене терминологије, неупућен читалац би стекао утисак да су Срби својевољно, у уобичајеним, мирнодопским околностима, напустили Банију (и друге просторе на којима су живели), само из разлога непривхватања хрватског суверенитета.

¹⁷⁹ „Избеглице“ су општеприхваћен термин, али би термилошки исправније било ове присилне мигранте, који су имали привремено пребивалиште у Хрватској (и на Банији) називати „интерно расељеним лицима“.

¹⁸⁰ Број српских избеглица на Банији представља разлику између пописаног броја Срба 1991. године и процене о њиховом броју 1993. године.

¹⁸¹ Етничка структура избеглица није била хомогена, јер су се на обе стране налазили супружници из етнички мешовитих бракова.

На почетку XXI века миграциони токови су били економски условљени. Међутим, неповољна економска ситуација још увек трпи последице рата и драстичних демографских промена. У савременим миграционим кретањима доминира емиграција, наспрам имиграције. Када је реч о унутаррегионалним миграцијама, процеси деаграризације и урбанизације и даље диктирају константно кретање становништва на релацији село-град, али је оно све мањег обима услед испражњености руралног простора. Напуштање Баније изазвано је и чињеницом да локални урбани центри, услед пропадања бројних фабрика и смањења индустријске производње, немају економски и функционални капацитет да задрже већи део урбаног и руралног становништва. Петриња, као највећи и најразвијенији банијски град, није у послератном периоду развила (обновила) ширу, регионалну зону утицаја, јер ка њој углавном гравитира локално становништво (са подручја општине). У послератном, транзиционом периоду пропала су многа предузећа и у Сиску, због чега овај град такође нема моћ привлачења банијског становништва као до 1991. године. Због тога, примарни правац кретања, у националним оквирима, усмерен је према Загребу.

У складу са миграционим кретањима и њима изазваним демографским променама, значајну промену доживела је структура према аутохтоном и досељеном становништву. Аутохтоно становништво сведено је на свега 28,2%, али овај податак не осликава право стање. На Банији је аутохтоно становништво и даље већинско, али је услед присилних миграција и боравка током неколико година изван регије, највећи део ове заједнице сврстан у досељено становништво. Приказани подаци могу да створе погрешан утисак, јер се висок удео досељених из иностранства (Босне и Херцеговине и Србије) или друге општине повезује са економском развијеношћу. Међутим, међу досељеницима има „реалних“ досељеника из Босне и Херцеговине и Србије (са Косова и Метохије). Њихово досељавање подстакнуто је политичким и историјским факторима. Упркос планском насељавању од стране државе, ова категорија досељеника остварила је пад броја (табела 37).

Табела 37. Миграциона обележја становништва 2011. године (%) ¹⁸²

Општина	Од рођења живи у истом месту	Досељено у насеље становања			
		Укупно	Из исте општине	Из друге општине	Из иностранства
Глина	18,1	81,9	11,2	54,1	34,6
Двор	25,6	74,4	0,3	22,2	77,5
Доњи Кукурузари	17,2	82,8	7,9	26,5	65,6
Мајур	11,6	88,4	4,8	57,3	37,8
Петриња	36,0	64,0	17,1	59,0	23,8
Суња	31,6	68,4	23,9	29,9	46,2
Хрватска Дубица	13,5	86,5	6,1	47,5	46,3
Хрватска Костајница	14,4	85,6	4,0	55,6	40,4
Банија	28,2	71,8	12,8	49,0	38,1

Извор: Државни завод за статистику

Расположива миграциона статистика не даје објективан увид у то колико је становника банијских општина и целе регије имигрирално или емигрирало.¹⁸³

¹⁸² Званичне податке у табели треба узети са резервом јер показују одређене нелогичности. Примера ради, у општини Двор било је свега 12 досељених из другог насеља исте општине, док у општини Петриња исти контингент обухватио 2 700 становника. Непоузданост пописне статистике која се односи на миграције навели су и хрватски аутори у научним радовима.

¹⁸³ Расположива статистика онемогућава израчунавање миграционог салда на нивоу Баније, јер није познато колико је одсељених из појединачних општина остало да живи на територији регије, као ни колико је досељених из исте жупаније заправо дошло из неке од банијских општина. Такође, важно је

Међутим, упркос методолошким проблемима, представљени подаци недвосмислено указују на негативна миграциона кретања (табела 37). Иако се процес повратка избеглих Срба још увек одвијао почетком XXI века (посебно у првој деценији), тај број није био довољан да надокнади актуелна емиграциона кретања. Све банијске општине у оба посматрана периода (2001-2010 и 2011-2020) бележе негативан миграциони биланс, изузев Петриње, која је између 2001. и 2010. године имала за 1 537 више досељених него одсељених. Динамика механичких кретања, која се запажа на основу података у табели 38, указује на већу мобилност становништва у првој деценији и знатно веће смањење апсолутног броја или релативног удела досељених од одсељених. Ово се објашњава процесом повратка избеглог српског становништва који је у дугој деценији XXI века постао симболичан, а делимично и мањом демографском базом. „Завршетком“ процеса повратка значајно је смањен број имиграната у банијским општинама, док су погоршани економски фактори и улазак Хрватске у Европску унију 2013. године, подстицали одржавање емиграционих токова. Поред иностранства, банијски емигранти су у оквиру државе и даље традиционално усмерени ка Сиску и Загребу. Иако број емиграната бележи пад у свим општинама у периоду 2011-2020. године, изузев у Двору и Петрињи, разлог томе није побољшање општих услова за живот већ првенствено смањење демографске базе. Смањење потенцијалног броја емиграната очекује се и у наредном периоду, у складу са даљим опадањем укупног броја становника.

Табела 38. Досељено и одсељено становништво у периоду 2001-2010. и 2011-2020. године

Општина	Период	Досељени	Одсељени	Миграциони биланс
Глина	2001-2010	3 677	5 061	-1 384
	2011-2020	1 958	3 566	-1 608
Двор	2001-2010	2 084	2 462	-378
	2011-2020	1 022	2 465	-1 443
Доњи Кукурузари	2001-2010	979	1 475	-496
	2011-2020	300	769	-469
Мајур	2001-2010	511	683	-172
	2011-2020	273	470	-197
Петриња	2001-2010	9 405	7 868	1 537
	2011-2020	5 098	8 370	-3 272
Суња	2001-2010	2 181	3 436	-1 255
	2011-2020	1 025	2 201	-1 176
Хрватска Дубица	2001-2010	848	1 251	-403
	2011-2020	288	770	-482
Хрватска Костајница	2001-2010	1 114	1 617	-503
	2011-2020	699	1 311	-612

Извор: Државни завод за статистику

Боље разумевање емиграционе компоненте показује тенденција смањења броја досељених из иностранства и констатног повећања броја оних који су се одселили у иностранство.¹⁸⁴ Током посматране две деценије (2001-2010.) број становника који су се

нагласити да су међу досељенима и одсељенима уједно обухваћени и унутрашњи мигранти сваке појединачне општине. Према томе, сам податак о одсељенима неке општине не подразумева све који су напустили општину, већ и оне који су променили само место пребивалишта унутар граница општине.

¹⁸⁴ Због непоузданости миграционе статистике и неодјављивања места пребивалишта од стране исељеника, претпоставља се да је број исељеног становништва у поменутом периоду још већи (Рокос, 2017).

одселили у иностранство порастао је са 5 550 на 8 598 (+55%). Приступањем Хрватске Европској унији, омогућен је лакши одлазак и запослење у неким од најразвијенијих европских држава, због чега је талас исељавања погодио целу државу (Мајсторић, 2020). С обзиром да Банија спада у проблемске регије, које одликује висока незапосленост, појачано исељавање у правцу најразвијенијих европских држава било је очекувано. Главна одредишта и даље су остале Немачка, Швајцарска и Аустрија, али су се овој групи држава прикључиле Шведска, Норвешка, Ирска и Исланд.

Миграциони биланс представља индикативан процес у ком се огледа општи ток социоекономских промена изузетно негативан утицај на регионални развоја. Интензивне миграције, које су се одвијале током друге половине XX века, биле су оцењене као неповољне, у погледу перспективе демографског и регионалног развоја. Међутим, њихов ток нагло је прекинут грађанским ратом, који је проузроковао нове миграције и предодредио знатно неповољније демографске структуре. На почетку XXI века миграције се одвијају у условима смањеног наталитета, ниског фертилитета, високог морталитета, негативног природног прираштаја, укупне депопулације, убрзаног процеса демографског старења. За разлику од миграција из друге половине XX века, у савременим миграцијама примећује се све више исељеника у млађим старосним контингентима, што указује да се исељавају целе породице. Из тих разлога, савремена миграциона кретања, која се базирају на знатно неповољнијој демографској структури, остављају алармантне последице по читаву регију, укључујући цео рурални простор и урбане центре.

4.6. СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Старосна структура представља један од најважнијих фактора демографског и економског развоја регије. Становништво Баније је после 1991. године захваћено интензивним процесом демографског старења, који је резултирао већим учешћем старих наспрам младих. У контексту регионалног развоја, старосна структура се истиче као један од главних ограничавајућих фактора.

Демографско старење становништва Баније одвија се под утицајем сложених и узрочно-последичних веза повезаних процеса. Током друге половине XX века (до 1991. године) највећи утицај на промену старосне структуре имали су фертилитет, морталитет и миграције. Постепено и континуирано смањење фертилног контингента резултирало је смањеним обимом рађања и нижим стопама фертилитета и наталитета. Демографско старење постаје посебно изражено после 1983. године, када је број преминулих надмашио број живорођених. На смањење фертилног контингента и стопе фертилитета утицала су у значајној мери спољашња миграциона кретања. Миграциони биланс је био негативан, а регију је углавном напуштало младо и радно способно становништво. Поред смањења броја живорођене деце и младог становништва природним и механичким путем, убрзаном процесу демографског старења допринеле су и позитивне промене. После Другог светског рата, а нарочито од 1960-их година, дошло је до видног побољшања животног стандарда. Бољи услови за живот и приступ здравственој заштити омогућили су дуже трајање животног века и све веће учешће старијих старосних контингената у популацији Баније.

Поменуто промене и процеси демографског старења одвијали су се постепеним, релативно уједначеним темпом, до 1991. године у условима „регуларног кретања становништва“ (Лајић, 2004). Завршетком грађанског рата у Хрватској 1995. године, главни фактор који је условио поремећај старосне структуре и убрзано демографско старење јесу присилне миграције и делимично успешан и селективан повратак

становништва. Ова два двосмерна процеса снажно су се одразила на биодинамику банијске послератне популације. Њихов учинак додатно је допринео интензивирању демографског старења, јер су се негативни трендови одвијали и током претходних деценија. Популациони обим¹⁸⁵ и старосна структура повратничког хрватског становништва, била је неупоредиво боља од српског повратничког контингента. Додатни прилив хрватског млађег и виталнијег становништва становништва обезбеђен је планским насељавањем Хрвата из Босне и Херцеговине (у мањем броју са Косова и Метохије) (Matas, 2004). Међу Србима повратницима преовладавало је зрело и старачко становништво, док је удео младих био скроман, углавном због бројних препрека за повратак у првим послератним годинама. Упркос делимичном повратку домицилног и насељавању млађег, алохтоног становништва, неповољна старосна структура није могла бити побољшана у односу на стање из 1991. године. Упркос повратним миграцијама, из ове неразвијене регије и даље је емигрирало претежно младо и радно способно становништво.

Табела 39. Становништво по старосним групама 1991. године

Општина	Укупно	0-14		15-64		65+	
		број	%	број	%	број	%
Глина	23 040	3 864	16,8	15 810	68,6	3 366	14,6
Двор	14 555	2 410	16,6	10 125	69,6	2 020	13,9
Доњи Кукурузари	3 063	499	16,3	1 998	65,2	566	18,5
Мајур	2 555	395	15,5	1 669	65,3	491	19,2
Петриња	35 151	6 679	19,0	24 886	70,8	3 586	10,2
Суња	12 309	1 952	15,9	8 142	66,1	2 215	18,0
Хрватска Дубица	4 237	716	16,9	2 759	65,1	762	18,0
Хрватска Костајница	4 996	1 043	20,9	3 376	67,6	577	11,5
Банија	99 906	17 558	17,6	68 765	68,6	13 583	13,6

Извор: Државни завод за статистику

На интензитет демографског старења становништва на Банији указују подаци дати у табели бр. У складу са интензивираним процесом демографског старења током периода 1991-2011. године, дошло је до смањења контингента младог (0-14 година старости) и зрелог становништва (15-64). Број младог становништва смањен је за преко 10 000 (са 17 558 на 7 444). Значајно апсолутно смањење одразило се и на смањење у релативном уделу (1991 – 17,6%; 2011 – 14,1%).

Према резултатима пописа из обе пописне године апсолутну већину чинило је зрело становништво. Међутим, број зрелог становништва је у истом периоду преполовљен (1991 – 68 765; 2011 – 33 776). Нагло смањење зрелог становништва указује на смањење радне снаге у регији. С обзиром да је Банија била доминантно пољопривредна регија, смањење радно способног контингента је очигледно кроз смањење пољоприврене производње, смањење сточног фонда и запуштање обрадивих површина. Захваљујући све мањем контингенту младих, наставак смањења радно способног становништва се очекује и у будућности.

Са друге стране, контингент старог становништва (65+) бележио је релативни пораст (1991 – 13,6%; 2001 – 22,1%), упркос апсолутном смањењу за 1 867 становника. Повећање релативног удела представља последицу знатно већег пада бројности контингента младог и зрелог становништва. У значајној мери повећање број старијих становника, резултат је поменутих бољих услова за живот (генерално поматрано),

¹⁸⁵ До средине 2000. године, на простору Сисачко-мославачке жупаније, који је током рата био у саставу Републике Српске Крајине, вратио се 61,1% предратног хрватског становништва (Mišetić, 2002).

бољег и лакшег приступа здравственој нези и заштити и продужења очекиваног животног века.

Табела 40. Становништво по старосним групама 2011. године

Општина	Укупно	0-14		15-64		65+	
		број	%	број	%	број	%
Глина	9 283	1 199	12,9	5 761	62,1	2 323	25,0
Двор	5 570	569	10,2	3 372	60,5	1 629	29,2
Доњи Кукурузари	1 634	265	16,2	1 026	62,8	343	21,0
Мајур	1 185	136	11,5	721	60,8	328	27,7
Петриња	24 671	3 866	15,7	16 210	65,7	4 595	18,6
Суња	5 748	710	12,4	3 556	61,9	1 482	25,8
Хрватска Дубица	2 089	304	14,6	1 301	62,3	484	23,2
Хрватска Костајница	2 756	395	14,3	1 829	66,4	532	19,3
Банија	52 936	7 444	14,1	33 776	63,8	11 716	22,1

Извор: Државни завод за статистику

Посматрајући учешће старосних контингената 1991. и 2011. године и промене старосне структуре на нивоу општина, примећују се извесне разлике и тренд њиховог благог интензивирања. Према подацима пописа становништва из 1991. године, повољнијом старосном структуром одликовале су се општине са централним градским насељем (Глина, Петриња, Хрватска Костајница и Двор). У свакој од ових општина удео младог становништва је био виши од удела старог и кретао се у интервалу од 16,6% у Двору до 20,9% у Хрватској Костаници (индекс старења испод 100). Старо становништво имало је удео од 10,2% у Петрињи до 14,6% у Глини. Такође, становништво ове четири општине било је у просеку најмлађе (Петриња – 36,8; Хрватска Костајница – 36,3). Преостале четири, доминантно руралне општине, имале су наповољну старосну структуру, која се огледала у већем броју и релативном уделу старог наспрам младог становништва. Најнеповољнији однос ова два старосна контингента забележен је у општини Мајур, у којој су 1991. године млади имали учешће од 15,5%, а стари од 19,2%. Становништво ове општине било је у просеку најстарије у регији (42,7 година).

Старосна структура према резултатима пописа из 2011. године, потврђује да се у регији дошло до наглих и негативних промена. Разлике у погледу релативног удела старосних контингената се значајно разликују, али је заједничка негативна одлика свих општина доминантно учешће старог у односу на малдо становништво. За разлику од пописа из 1991. године, када су се разлике базирале на односу урбаног и руралног становништва, старосна структура банијских општина 2011. године у значајној је мери одређена уделом српског повратничког становништва и насељеног хрватског становништва из Босне. Најмањи удео младог становништва забележен је у општини Двор (10,2%), јединој општини у чијој етничкој структури већину чине Срби. Остале општине са градским становништвом имале су приближан удео младих (Петриња – 15,7%; Глина – 12,9%; Хрватска Костајница – 14,3%). Међутим, највећи удео младих имала је општина Доњи Кукурузари (16,2%), што је последица послератног насељавања Хрвата из Босне који чине већину становништва. Према уделу старог становништва, разлике међу општинама су израженије. Општина Двор, због поменутог разлога, има највиши удео старих (29,2%), просечну старост (49,6) и индекс старења (286,3). Најмањи удео старог становништва забележен у општинама Петриња (18,6%) и Хрватска Костајница (19,3%).

На интензиван процес демографског старења указују вредности просечне старости и индекса старења. Према резултатима пописа из 2011. године просечна

старост становништва Баније износила је 44,4 године,¹⁸⁶ што износи више од пет година у односу на 1991. годину. Посматрано по општинама, просечна старост се 2011. године кретала између 42 године у Петрињи и 49,6 година у Двору. Индекс старења банијског становништва износио је 157,4. Рачуна се да становништво почиње да стари када на 100 младих долази 40 старих становника. На примеру Баније овај показатељ је у односу на прелазну вредност био готово четири пута већи. На основу података датих у табели 40 и табели 41 може се закључити да су виталне одлике свих општина неповољне. Највећи удео старог, најмањи удео младог становништва, највећа просечна старост и индекс старења дефинисали су општину Двор као административну јединицу највеће виталне угрожености и најдубљег демографског старења.

Табела 41. Просечна старост и индекс старења 1991. и 2011. године

Општина	Просечна старост		Индекс старења	
	1991	2011	1991	2011
Глина	40,2	45,8	87,1	193,7
Двор	40,4	49,6	83,8	286,3
Доњи Кукурузари	42,1	42,9	113,4	129,4
Мајур	42,7	48,5	124,3	241,2
Петриња	36,8	42,0	53,7	118,9
Суња	41,6	46,8	113,5	208,7
Хрватска Дубица	41,0	45,1	106,4	159,2
Хрватска Костајница	36,3	43,3	55,3	134,7
Банија	39,2	44,4	77,4	157,4

Извор: Државни завод за статистику, обрада аутора

Детаљна анализа старосне структуре извршена је на нивоу насеља, општина и регије, одређивањем стадијума демографске старости.¹⁸⁷ Резултати ове методе зависе од низа променљивих показатеља (учешће различитих старосних контингената у укупном становништву, индекс старења и просечна старост становништва). На основу њихових вредности, становништво сваког насеља је класификовано у један од седам стадијума демографске старости, од ране демографске младости (1. стадијум) до најдубље демографске старости (7. стадијум).

Табела 42. Критеријуми одређивања стадијума демографске старости

Стадијуми демографске старости	Млађи од 20 година (%)	Млађи од 40 година (%)	Старији од 60 година (%)	Индекс старења	Просечна старост
1. (Рана демографска младост)	>58	>85	<4	<0,07	<20
2. (Демографска младост)	50 – 58	75 – 85	4 – 7	0,07 – 0,14	20 – 25
3. (Демографска зрелост)	40 – 50	65 – 75	7 – 11	0,14 – 0,28	25 – 30
4. (Праг демографске старости)	30 – 40	58 – 65	11 – 15	0,28 – 0,50	30 – 35
5. (Демографска старост)	24 – 30	52 – 58	15 – 20	0,50 – 0,83	35 – 40
6. (Дубока демографска старост)	20 – 24	45 – 52	20 – 25	0,83 – 1,25	40 – 43
7. (Најдубља демографска старост)	<20	<45	>25	>1,25	>43

Извор: Пенев, 1995

¹⁸⁶ Просечна старост становништва Хрватске износила је 2011. године 41,7, а Сисачко-мославачке жупаније 43 године.

¹⁸⁷ Дефинисањем старосних стадијума бавили су се хрватски и српски демографи Клеменчић (1990), Нејашмић (1992) и Пенев (1995). Њихове статистичке методе за одређивање старосних стадијума коришћене су у бројним студијама. При анализи насеља на Банији примењено је одређивање старосних стадијума према Пеневу.

Према постављеним критеријумима методе по Пеневу, становништво Баније припадало је 1991. године петом стадијуму, чиме се већ налазило у стадијуму демографске старости. Захваљујући најповољнијим виталним одликама, општине Петриња и Хрватска Костајница припадале су петом стадијуму, док су се преостале општине припадале шестом стадијуму. Процес демографског старења, интензивирањем после негативних демографских промена током 1990-их година, одразио се на погоршање стадијума демографске старости према резултатима пописа из 2001. и 2011. године. Становништво Баније се 2001. године налазило на прелазу између шестог и седмог стадијума, да би 2011. године јасно, по свим параметрима, припадало седмом, најнеповољнијем стадијуму најдубље демографске старости. Такође, све банијске општине припадале су овом стадијуму, осим Петриње која се налазила у шестом. Петриња је као привредно најразвијенија, популационо највећа и имиграциона општина захваћена блажим трендом процеса демографског старења.

Табела 43. Број насеља према стадијумима демографске старости 1991-2011. године

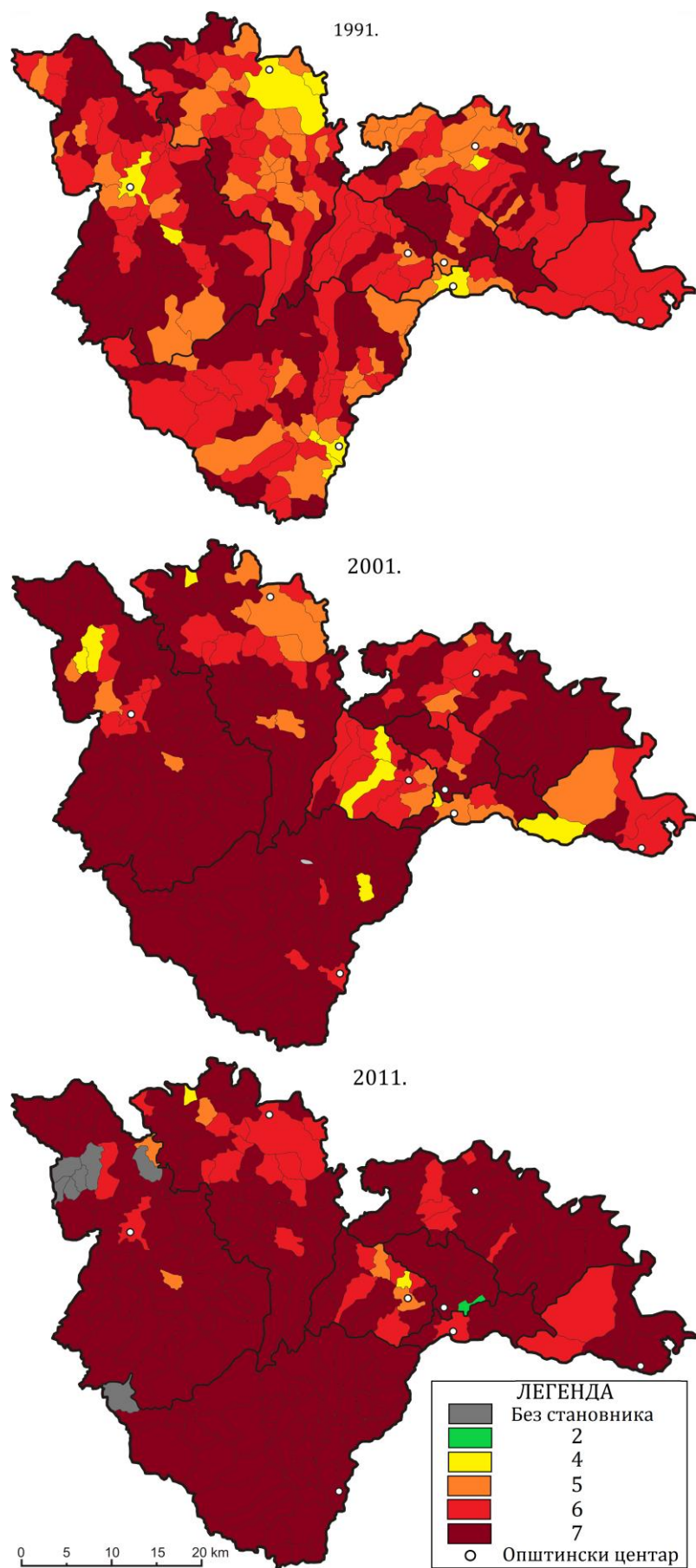
Старосни стадијум	1991	2001	2011
2	0	0	1
4	9	8	2
5	59	18	5
6	102	38	27
7	97	202	232

Извор: обрада аутора

Подаци на нивоу насеља омогућавају бољу анализу регионалних разлика у погледу интензитета и просторне расподеле демографског старења. Према подацима из 1991. године, највећи број насеља (102) налазио се у шестом стадијуму дубоке демографске старости., Глина, Хрватска Следећи према заступљености били су седми стадијум (97), а затим пети (59) и четврти (9). Просторна дистрибуција насеља петог, шестог и седмог стадијума не показују никакву правилност, већ су насеља ових стадијума била распоређена широм регије. Мађутим, на примерима четвртог стадијума примећује се издвајање урбаних центара (Петриња, Хрватска Костајница и Двор) и насеља у њиховој близини (Маја, Мошћеница, Матијевићи, Ванићи и Новоселци).¹⁸⁸

Распоред насеља према старосним стадијумима 2001. и 2011. године указују на интензитет негативних демографских промена, његове дугорочне последице и неуспех у ублажавању актуелних демографских процеса. Према подацима из 2001. године, очигледан је повољнији распоред насеља четвртог, петог и шестог старосног стадијума у северним, развијенијим и саобраћајно боље повезаним деловима регије. Међу општинским центрима изстичу се Петриња и Хрватска Костајница својом припадношћу петом стадијуму. Насеља седмог стадијума била су 2001. године присутна у свим деловима регије, али је најкомпактнија целина обухватала простор Зринске и Трговске горе, Јужног и Истчног глињског побрђа. У односу на 1991. годину, до 2001. године број насеља у стадијуму најдубље демографске старости (202) је више него дуплиран, да би до 2011. године износио 232 (87% насеља). Повећање броја насеља у седмом стадијуму праћено је смањењем броја насеља у нижим категоријама.

¹⁸⁸ Новоселци нису лоцирани у околини поменутих урбаних насеља, већ се налазе у близини Суње.

Карте 20, 21 и 22. Насеља према стадијумима демографске старости 1991, 2001 и 2011. године

Негативним се посебно оцењује смањење броја виталнијих насеља четврте и петог стадијума, којих је 2001. године укупно било 26, а 2011. године свега седам (четврти стадијум – Доњи Бјеловац и Думаче; пети стадијум – Маја, Доње Јаме, Доњи Кукурузари, Уметић, Средње Мокрице). Овакав интензитет старења и широка распрострањеност утичу изузетно неповољно на биодинамику, економске активности и перспективе регионалног развоја у целини. Поред негативних показатеља, изненађујуће је појављивање једног насеља у другом демографском стадијуму, који одликује демографска младост. У питању је село Кострићи, које је имало свега 3 становника, због чега његово позиционирање у другом старосном стадијуму није значајно.¹⁸⁹ Посматрано према општинама, одређивање старосних стадијума потврдило је најнезавидније демографско стање у општини Двор. Према резултатима последњег пописа, сва насеља ове општине се налазе у седмом стадијуму најдубље демографске старости, па и градско насеље и општински центар Двор.

Оваква демографска слика регије доводи у питање могућност спровођења пронаталитетних мера или било које популационе политике и подстицаја. Вишедеценијска припадност најнеповољнијем старосном стадијуму, праћена континуираном и израженом депопулацијом, указује да многи делови Баније немају демографску будућност.

Полно-старосне пирамиде становништва Баније представљају графички метод којим се може на очигледан начин указати на размере процеса депопулације и демографског старења током свега две деценије (у периоду 1991-2011). Пописне 1991. године полно-старосна пирамида Баније припадала је стационарном типу, али се у нижим деловима запажа постепено сужавање које је у перспективи водило ка преласку у регресивни тип. Такође, поред мањих осцилација, на пирамиди се јасно уочавају контингенти који су знатно ужи од суседних петогодишњих контингената (тзв. „крње генерације“). Пирамида је 1991. године била најшира код контингента 35-39 година и 55-59 година. Између ова два петогодишња контингента, примећује се изражено сужавање пирамиде код старосне кохорте 45-49 године. Реч је о генерацијама рођеним током Другог светског рата, када је наталитет био смањен, док је морталитет достигао максимум. Слично сужење се јавља и код генерација рођених за време Првог светског рата (контингент старости 70-74 године).

Полно-старосна пирамида Баније на почетку XXI припада регресивном типу. Убрзана трансформација из стационарног у регресивни тип остварена је услед наглих демографских промена, које су се одвијале током 1990-их година и њихових последица. База пирамиде, која представља младо становништво, је веома сужена. Идући према старијим контингентима, запажа се шира кохорта старости 10-14 година, наспрам кохорте 15-19 година. Ова појава такође је одраз периода грађанског рата у Хрватској (1991-1995) када је наталитет био смањен и послератног компензационог периода. Пирамида се даље континуирано шири све до најбројнијих кохорти 50-54 и 55-59 година. Збирно гледајући оба пола, најбројније су старосне кохорте у три прелазна контингента (од 50 до 64 године) од средњедобног ка старом становништву. Код мушког становништва пирамида је најшира у кохорти од 50 до 54 године, а код женског у кохорти од 70 до 74 године.

Полна структура становништва по правилу је представљена приближним уделом мушког и женског становништва (под утицајем природног кретања), али се услед миграција и других фактора може значајно мењати. Уколико постоји изражени несклад између броја и удела мушког и женског становништва, тада је њен утицај на

---

¹⁸⁹ Према званичној пописној статистици у Кострићима је 2011. године живео млад брачни пар са једним дететом, што објашњава ову необичну појаву у општем процесу интензивног старења.

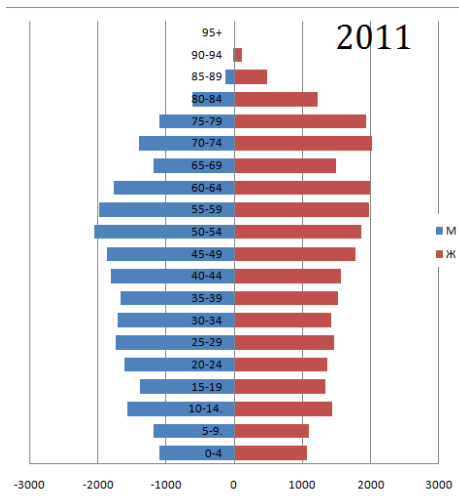
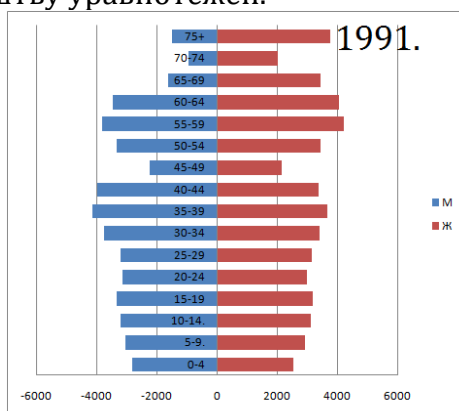
природно кретање и старосну структуру неповољан, што се једнако одражава и на демографски развој у целини.

Табела 44. Полна структура и стопа маскулинитета 1991. и 2011. године

Година	Укупан број становника	Мушко		Женско		Стопа маскулинитета
		Бр.	%	Бр.	%	
1991	99 906	48 032	48,1	51 874	51,9	925,9
2011	52 936	25 798	48,7	27 138	51,3	950,6

Извор: Државни завод и обрада аутора

Према резултатима пописа становништва из 1991. и 2011. године, Банија је имала већи број и удео женског становништва (табела 44). Упркос драстичним демографским променама и депопулацији, однос мушког и женског становништва није се значајније мењао. Већи удео женског становништва запажа се и на обе полно-старосне пирамиде (графикони 3 и 4), посебно код популације која је током Другог светског рата била у репродуктивном добу. Разлог овој појави је већа смртност мушкараца током Другог светског рата, која се негативно одразила на репродукцију становништва у наредним деценијама. На асиметричну полну структуру додатно је утицала и већа смртност мушког становништва него женског, по правилу дужи животни век жена, учесталија иселјавања мушкараца ради школовања и запошљавања изван регије итд. Под утицајем ових фактора на Банији се одвијао умерен процес феминизације. Постојећа разлика између броја и удела мушкараца и жена, према резултатима пописа становништва из 2011. године, не представља поремећај у полној структури, који би могао негативно да утиче на демографски развој регије. Разлике су посебно изражене у старијим старосним кохортама, док је однос мушкараца и жена у репродуктивном становништву уравнотежен.

Графикони 3 и 4. Полно-старосне пирамиде становништва 1991 и 2011. године

Приближан однос између мушког и женског становништва према попису из 1991. и 2011. резултирао је мањом разликом у стопи маскулинитета (1991 – 925,9; 2011 – 950). Посматрано на нивоу општина, женско становништво је 1991. године било већинско у свакој јединици локалне самоуправе. Стопа маскулинитета је била највиша у Мајуру (944,4), док је највећа несразмерност забележена у Хрватској Дубици (887,3). Женско становништво било је бројније у свим урбаним центрима и већини сеоских насеља.

Нешто већи удео мушког становништва 2011. године у односу на 1991. годину, резултирао је мањим променама и уједначавањем полне структуре. Према подацима из 2011. године стопа маскулинитета је у свим општинама превазилазила 900. Једино је у Глини забележен већи удео мушкараца (стопа маскулинитета 1 083), док је у преосталим општинама преовладало женско становништво. Такође, мушко становништво је било већинско и у градском насељу Глини. Пораст удела мушкараца одразио се и на пораст броја насеља у којима доминирају. Према резултатима пописа из 2011. године мушко становништво је већинско у 87 насеља (готово трећина укупног броја насеља).

4.7. ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА – СТАЊЕ И ФАКТОРИ ПРОМЕНЕ

Поред економске развијености и животног стандарда, образовна структура представља један од индикатора демографског и економског развоја и потенцијала регије. Уколико су образовне структуре неповољне, могу представљати један од водећих проблема стагнације у развоју регије. Од средине XX века број неписмених је смањен, а образовна структура се поправила због увођења обавезног основног образовања и обавезног поседовања школских квалификација при запошљавању. Током друге половине XX века удео неписмених се константно смањивао, а образовна структура је постајала све повољнија (са повећањем удела особа са завршеном средњом, вишом школом и факултетом). Степен образовања је 2011. године у просеку био виши у свакој општини у односу на 1991. годину, што је један од ретких демографских показатеља који је доживео позитивну промену.

Неписменост већ дуги низ година представља незнатну појаву на Банији, јер се број и удео неписмених константно смањивао. Према резултатима пописа из 2011. године, неписмених особа старијих од 10 година било је 1 141 (2,35%). Међу неписменима доминирају особе најстаријих старосних кохорти. На основу наслеђених разлика, већи удео неписмених бљежи се у женској популацији (4%) наспрам мушке (0,6%). Иако је удео неписмених низак, он је ипак изнад просека, будући да на нивоу државе износи 0,8%, а жупаније 1,5%. Највећи број неписмених је у Петрињи (319), док је највећи релативни удео забележен у општинама Доњи Кукурузари (4,7%) и Двор (4,6%) (табела 45).

Један од проблема незадовољавајућег степена привредног развоја лежи и у неповољној образовној структури. Удео особа без школе, незавршене основне школе и завршене основне је виши него у жупанији (3%, 11,2% и 23,6) и Хрватској (1,7%, 7,8% и 21,3%). Супротно, удео особа са завршеном средњом и вишом школом и факултетом је нижи (у жупанији – 51,7%, 4,8% и 5,7%, у Хрватској – 52,6%, 5,8% и 10,5%). Највећи је дефицит особа са највишом стручном спремом. Међутим, због лоше економске ситуације, особе са завршеном вишом школом и факултетом не налазе лако посао на Банији, па су принуђени да се селе у Сисак, Загреб итд. Посматрањем података, учача се разлика између Петриње и Хрватске Костајнице (градова) и осталих општина. Млади

у ове две општине су имали, а и сад имају боље услове за школовање, због чега не чуди што су у просеку образовнији (највиши удео особа са завршеном средњом и вишом школом и факултетом). У петрињској општини живи 14 доктора наука, од 19 колико их је укупно на Банији. Са друге стране, становништво општине Доњи Кукурузари има у просеку најслабије образовање (табела 45).

Табела 45. Становништво старије од 15 година по степену образовања 2011.

Општина	Без школе		Незавршена основна шк.		Основна шк.		Средња шк.		Виша шк.		Факултет ¹⁹⁰	
	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%	бр	%
Глина	339	4,2	1 645	20,3	3 316	27,8	3 316	41	297	3,7	230	2,8
Двор	380	7,6	958	19,2	964	19,3	2 329	46,6	222	4,4	147	2,9
Доњи Кукурузари	89	6,5	297	21,7	420	30,7	507	37	34	2,5	22	1,6
Мајур	39	3,7	219	20,9	295	28,1	445	42,4	24	2,3	27	2,6
Петриња	685	3,3	1 608	7,7	5 070	24,4	11 131	53,5	1 121	5,4	1 178	5,7
Суња	300	6	712	14,1	1 760	34,9	2 045	40,6	117	2,3	104	2,1
Хрватска Дубица	67	3,8	307	17,2	437	24,5	857	48	75	4,2	42	2,4
Хрватска Костајница	79	3,3	248	10,5	531	22,5	1 280	54,2	111	4,7	112	4,7
Банија	1 978	4,3	5 994	13,2	11 724	25,8	21 910	48,2	2 001	4,4	1 843	4,1

Извор: www.dzs.hr

Негативне промене броја укупног становништва и старосне структуре, неповољно су се одразиле на број основних и средњих школа. Осим смањеног броја школа, смањен је и број одељења по разредима и просечан број ученика по одељењима. На територији Баније је до 1991. године било у функцији око 110 осмогодишњих и подручних четворогодишњих основних школа (половина броја школа у жупанији) и 4 средње школе. Пописне 2011. године на Банији се настава одвијала у свега 18 школа од 90 на простору жупаније (20%). Од тог броја 11 је осмогодишњих, а 7 четворогодишњих школа. Велики број школа на Банији није у функцији услед драстичног погоршања старосне структуре и смањења броја деце. Осим у општинским средиштима, настава се одвија у само 8 банијских села¹⁹¹! То су села Рујевац (Двор), Јабуковац, Хрстовица, Небојан, Мошћеница, Мала Горица (Петриња), Горња Летина (Суња) и Маја (Глина). Због дисперзног размештаја села у којима има деце која похађају школу јавља се проблем организованог превоза. Школски аутобус или комби превози свако дете па су тиме и трошкови за локалне самоуправе већи. Поједини ученици из најудаљенијих села пешаче до школе или места где по њих долази школски аутобус 5 до 6 km, мада последњих година држава и локалне самоуправе раде на томе да се сваком ученику омогуће превоз од куће до школе и назад.

Према резултатима пописа становништва из 2011. године банијске основне школе похађало је 4 428 ученика. Овај податак је већи од броја ученика приказаним за школску 2010/2011. годину који је износио 4 281. Разлика два податка је узрокована тиме што су пописани и људи који не живе на Банији.¹⁹² Од укупног броја основаца

¹⁹⁰ у статистици су посебно издвојене особе са завршеним факултетом и оне са звањем доктора наука. Овде су обе категорије уврштене под једну.

¹⁹¹ Ако изоставимо села која су општински центри: Мајур, Хрватска Дубица, Доњи Кукурузари и Суња.

¹⁹² Махом је реч о Србима који се нису вратили, већ повремено са децом долазе на Банију, али су пописани приликом пописа 2011. године. Иако је реч о званичним подацима, на терну је утврђено да многа села имају пописан већи број млађег становништва од оног које ту стварно живи, па ова чињеница чини старосну структуру у стварности још неповољнијом.

жупаније (14 233) удео оних на Банији се креће око 30%. (Razvoјna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011).

Од 15 жупанијских средњих школа на Банији се настава одвија у само три средње школе у Петрињи, Глини и Хрватској Костајници. Средња школа у Двору је после рата укинута, због чега део дворских средњошколаца наставу похађа у најближој Костајници¹⁹³ Олакшавајућу околност средњошколцима из Двора представља близина Новог Града у Републици Српској, мада су постојали административни проблеми око школовања у другој држави, признања стечене дипломе, преласка границе малолетних особа. Од 5 452 ученика који живе у жупанији, банијске три средње школе похађа 956 или 17,5% ученика. Сама Банија је 2011. године имала 1 987 средњошколаца. Осим већег броја пописаних особа тог узраста, у банијским средњим школама је мање ученика јер остали део (због веће удаљености или мањег броја образовних профила) наставу похађа у Новом Граду, Козарској Дубици, Сиску, Загребу и другим градовима изван Баније (Razvoјna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011). Све ово представља додатни трошак ученицима и њиховим родитељима, из релативно сиромашних општина.

Петриња се осим по највећем броју основних и средњих школа издваја као образовни центар због истуреног одсека Учитељског факултета Универзитета у Загребу. Најближи факултети, и једини у жупанији су Машински факултет у Сиску и Факултет организације и информатике из Вараждина са одељењем у Сиску и Висока пословна школа у Кутини. (Razvoјna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011) Као и у случају средњих школа, због већег избора виших школа и факултета, млади одлазе у Загребу и друге хрватске градове и због близине у Бања Луку, Приједор и Нови Град. Факултете у Републици Српској махом уписују млади који су српске националности. До 1991. године највећи број банијских студената је студирао на факултетима у Загребу или Бања Луци, због приближне удаљености. Од 2010. године у Новом Граду је отворен одсек приватног факултета "Паневропског универзитета Апеирон", односно истурено одељење, који привлачи део младих из Двора.

Да би регија у сваком смислу напредовала неопходно је побољшање образовне структуре. Образовна структура, иако незадовољавајућа (највише особа са завршеном средњом школом, а мали број и удео оних са завршеним факултетом) све је повољнија па се очекује наставак тенденције смањивања удела неписмених и пораста удела особа за завршеном вишом школом и факултетом. Међутим, највећи део школованих, младих људи (па и они са највишом школском спремом) неће имати где да се запосли на Банији, због чега ће бити принуђени да напусте свој завичај.

4.8. ПРОМЕНЕ У ЕКОНОМСКИМ СТРУКТУРАМА СТАНОВНИШТВА И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА РАЗВОЈ РЕГИЈЕ

Економске структуре становништва представљају један од основних показатеља степена достигнутог регионалног развоја. Посматрање у дужем временском периоду може указати на тенденције економског развоја. У случају Баније, континуитет социоекономског развоја прекинут је почетком 1990-их година, због чега се економска структура становништва из 1991. и 2011. године значајно разликују. Представљене вредности одраз су, не само економских, него и демографских промена и још један пример наглих поремећаја који имају негативне последице по регионални развој.

---

¹⁹³ На тај начин поједини ученици дневно пређу од куће до школе и назад преко 50 km.

Упркос позитивним ефектима интензивних социоекономских процеса за време СФР Југославије, Банија је остала релативно неразвијена регија у републичким оквирима, али знатно развијенија у односу на многе регије СФР Југославије. Током 1980-их година процес индустријализације био је у замаху, а регија се, у економском смислу, налазила на врхунцу свог развоја. Пољопривредна производња и активност у сектору пољопривреде били су у паду. Међутим, Банија је још увек имала одлике аграрно-индустријске регије, у којој је пољопривреда била важан чинилац развоја (табела 46). У таквом, умерено позитивном процесу економског развоја, који је подразумевао развијену пољопривреду, а уједно имао добру индустријску базу, ниво активности био је на високом нивоу. Према резултатима пописа становништва из 1991. године, активно становништво чинило је половину укупног становништва регије (50,1%),¹⁹⁴ док је удео издржаваних лица (34,9%) био дупло већи од удела лица са личним приходима (15,0%) (табела 46). Висок удео издржаваних лица последица је сврставања у ову категорију лица која обављају посао у домаћинству (углавном жене у сеоским насељима) и деце. Лица са личним приходима имала су најмањи удео у структури становништва по активности. То је била последица старосне структуре становништва и малог броја људи који су у деценијама које су претходиле, у типичној неразвијеној, руралној регији, стекли пензију својим радом. Број особа које су на овај начин стекле пензију био је сигурно нижи, јер се у овој категорији налазио и немали број особа које су имале борачки статус и пензију на основу учешћа у Другом светском рату.¹⁹⁵

Табела 46. Структура становништва по активности 1991. године¹⁹⁶

Општина	Укупно	Активно		Лица са личним приходима		Издржавана лица	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Глина	22 084	13 124	59,4	2 503	11,3	6 457	29,2
Двор	14 160	6 893	48,7	2 522	17,8	4 745	33,5
Доњи Кукурузари	3 028	1 229	40,6	673	22,2	1 126	37,2
Мајур	2 395	799	33,4	610	25,5	986	41,2
Петриња	33 860	16 613	49,1	4 661	13,8	12 586	37,2
Суња	11 610	5 757	49,6	1 626	14,0	4 227	36,4
Хрватска Дубица	3 802	1 406	37,0	839	22,1	1 557	41,0
Хрватска Костајница	4 853	2 191	45,1	895	18,4	1 767	36,4
Банија	95 792	48 012	50,1	14 329	15,0	33 451	34,9

Извор: Државни завод за статистику

Избијањем ратног сукоба 1991. године и његовим епилогом у виду присилних миграција, повратних миграција и насељавањем становништва са других простора,

¹⁹⁴ Податак би био још виши да је примењена методологија пописа из 2011. године, по којој је структурама становништва по активности обухваћено само становништво старије од 15 година.

¹⁹⁵ Према казвању старијих саговорника, овај вид прихода добијали су и људи који или по годинама старости или по (не)ангажовању током Другог светског рата нису могли добити борачку пензију. Државним (општинским) органима је то било познато, али се на ово гледало као допринос одржавању социјалног мира и подржавању сиромашнијих становника.

¹⁹⁶ Подаци о становништву према активности, пописа становништва из 1991. године, обрађени су према другачијој методологији (урачунато је целоушно становништво, а не само оно које је старо 15 и више година). Поред тога, укупно становништво у овом документу разликује се за око 4 000 становника од броја становника који је утврђен према свим осталим документима тог пописа. Због методолошке неусаглашености и нетачности података они се не могу се непосредно упоређивати са подацима из 2011. године, али дају добар оквирни приказ активности по општинама и регији.

дошло је до депопулације и поремећаја свих демографских структура. Нагле промене снажно су се одразиле на економску структуру становништва на Банији. Демографске и економске промене које су уследиле на почетку XXI века, водиле су ка даљем јачању негативних одлика. Број активног становништва знатно је смањен (-29 494 или -61,4%), што указује на смањење људских потенцијала за активирање и ревитализацију регионалног развоја. Смањење се бележи у погледу релативног удела у активном становништву на нивоу регије или општина. Међутим, апсолутни губитак активног становништва (губитак радне снаге) препознаје као много већи проблем и ограничавајући фактор регионалног развоја. На смањење активног становништва утицали су у мањој мери модернизација друштва и побољшање образовне структуре (продужетак школовања).

Са друге стране, број и удео лица са личним приходима приближио се активном становништву (15 230 или 33,5%). Овакав нагли пораст последица је доминантног повратка и задржавања старијег становништва у регији (интензивног процеса демографског старења), што је у контексту регионалног развоја и сагледавања регионалних потенцијала изузетно неповољно. Упркос већој смртности овог контингента, он ће бележити пораст и у наредном периоду, услед природног преласка старосних кохорти (55-59 и 60-65) у неактивно становништво (лица са личним приходима) (табела 47).

Најнеповољнији однос активног становништва (29,1%) и лица са личним приходима (39,2%) уочава се у општини Двор, што уједно представља одраз етничке и старосне структуре. Супротно, у Петрињи као развијенијој општини и регионалном центру, овај однос је најповољнији (47,4% наспрам 30,2%), али висок удео лица са личним приходима најављује неповољна кретања у перспективи.

Табела 47. Структура становништва по активности 2011. године

Општина	Укупно	Активно		Лица са личним приходима		Издржавана лица		Непознато	
		Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Глина	8.084	2.956	36,6	3.036	37,6	2.086	25,8	6	0
Двор	5.001	1.454	29,1	1.959	39,2	1.588	31,8	0	0
Доњи Кукурузари	1.369	447	32,7	427	31,2	495	36,2	0	0
Мајур	1.049	377	35,9	405	38,6	267	25,5	0	0
Петриња	20.805	9.857	47,4	6.278	30,2	4.667	22,4	3	0
Суња	5.038	1.750	34,7	1.755	34,8	1.532	30,4	1	0
Хрватска Дубица	1.785	621	34,8	585	32,8	579	32,4	0	0
Хрватска Костајница	2.361	1.056	44,7	785	33,2	520	22,0	0	0
Банија	45.492	18.518	40,7	15.230	33,5	11.734	25,8	10	0

Извор: Државни завод за статистику

Структура запослених, према привредним секторима, доживела је у периоду од свега две деценије драстичне промене. Поред негативних догађаја који су одредили читав савремени социоекономски развој, на ову врсту промене утицали су сложени процеси транзиције (преласка на тржишну привреду), деиндустријализације и још увек актуелне деаграризације. Упоредном анализом података у табели бр. уочава се пад запослених у примарном сектору, уз повећан удео запослених у секундарном, терцијарном и квартарном сектору. У складу са савременим развојним тенденцијама, Банија само наизглед доживљава трансформацију из типичне аграрно-индустријске регије, у којој су доминирали примарни и секундарни сектор, у регију вишег стадијума

развоја, са највећим учешћем запослених у кварталном сектору (2011 – 37,4%) и високим уделом секундарног (32,6%) и терцијарног сектора (21,2%). Анализом релативних вредности запослених по секторима за 2011. годину и поређењем промена структуре запослених у односу на 1991. годину према релативном учешћу, може се извести погрешан закључак о општем, динамичном, позитивном развоју регије. Међутим, на првом месту треба имати у виду више него три пута мању базу укупног броја запослених, која је последица опште депопулације и економске неразвијености. Друга чињеница, која се огледа у високом уделу запослених у кварталном сектору, на примеру Баније указује на ниску привредну активност, јер овом сектору углавном припадају запослени у јавној служби. На основу удела од чак 37,4%, евидентно је да јавна администрација и државна предузећа „одржавају“ економију регије. Поред тога, вишеструко ниже апсолутне вредности запослених по секторима потврђују да није дошло до суштинског реструктуирања привреде кроз трансфер радне снаге из једног у други сектор.

Табела 48. Запослени по секторима 2011. године

Сектор	1991.		2011.	
	Број запослених	%	Број запослених	%
Примарни	16 919	39,3	1 139	8,5
Секундарни	12 729	29,6	4 363	32,6
Терцијарни	5 888	13,7	2 844	21,2
Квартарни	7 466	17,4	5 013	37,4
Непознато	0	0,0	44	0,3
Укупно	43 002	100,0	13 403	100,0

Извор: Државни завод за статистику

Кумулативни утицај ратних збивања и неповољних економских услова током транзиције, озбиљно је нарушио економску структуру и привреду сваке банијске општине. На основу расположивих података, очигледна је демографска и економска доминација Петриње у односу на преостале јединице локалне самоуправе. У послератном кризном периоду Петриња је успела да делимично обнови старе и покрене нове погоне прерађивачке индустрије, чиме је задржала статус најразвијеније општине у регији. Петриња се одликује се највишим степеном индустријализације (трећина запослених), при чему је 2011. године имала и 57,4% од укупног броја запослених у секундарном сектору на Банији. Поновно израстање Петриње у носиоца привреног развоја је позитивна околност. Међутим, наглашена концентрација радног потенцијала може утицати на појачавање унутаррегионалних диспаритета. Крајем 2020. године (29. децембра) катастрофалан земљотрес најтеже је погодио шире градско подручје Петриње. Тиме је њен развојни пут, а и развој целе регије, ушао у фазу нове привредне стагнације.

Савремене тенденције демографских и економских процеса представљају суштински проблем регионалног развоја. Сложене односе ових детерминанти наглашава њихова узрочно-последична повезаност. Дугорочно смањење активног становништва, насупрот порасту лица са личним приходима, чини се извесним и све интензивнијим у догледној будућности, због чега су упитни позитивни резултати пронаталитетних или економских мера и политика.

4.9. ЕТНИЧКА СТРУКТУРА

Етничка структура становништва представља једну од најдинамичнијих демографских одлика. Промене у етничкој структури стоје у чврстој вези са геополитичким променама на крају XX века у ширем окружењу (распад бивше Југославије). Обим етничких промена утицао је у великој мери на промене целокупне демографске структуре проучаваног простора.

Током XX века Срби су на територији Баније, били већинско становништво. Ратни сукоби, који су се одвијали током последње деценије XX века, резултирали су променом етничке структуре и трансформацијом Баније у регију са већинским хрватским становништвом. Динамика и обим етничких промена, у последњој деценији XX века, најбоље се огледа у чињеници да се кратак историјски период од једне деценије (1991-2001) може поделити у четири фазе етничке трансформације:

(1) Прва фаза представља наставак историјске хетерогености, са доминацијом већине Срба. Ова фаза је трајала до средине 1991. године и избијања првих сукоба, који су убрзо прерасли у грађански рат (1991-1995).

(2) Друга фаза обухвата период од средине 1991. до августа 1995. године, односно период грађанског рата у Хрватској. У овом периоду Банију је готово у целини насељавало српско становништво. Током рата на Банији (у Републици Српској Крајини уопште) није спроведен званични попис, али је према проценама Главног штаба Војске Српске Крајине, у јуну 1993. године, на овом простору живело приближно 82.000 Срба. Срби су према тадашњој процени чинили 97% укупног становништва (Војска, н.д.).¹⁹⁷ У поређењу са подацима из табеле 49, примећује се знатно већи број Срба у односу на податке према попису из 1991. године. Овакав пораст јавио се као последица досељавања (често присилног мигрирања) Срба из других делова Хрватске на самом почетку сукоба, који су прешли на територију под српском контролом.

(3) Пад Републике Српске Крајине почетком августа 1995. године означио је почетак треће фазе етничких промена. Ову фазу одликују супротни правци миграционих токова српског и хрватског становништва. Извођењем војне акције „Олуја“, Хрватска је заузела већи део Републике Српске Крајине. Тада је српско становништво било приморано да напусти овај простор и спас потражи у избеглиштву у Босни и Херцеговини (Републици Српској) и СР Југославији. На тај начин, у року од само неколико дана, Банија остаје ненасељена регија. Током наредне две године, аутохтони Хрвати, који су избегли почетком рата 1991. године, враћају се на Банију. Истовремено је организовано насељавање Хрвата из других делова бивше Југославије (Босна и Херцеговина, Аутономна покрајина Косово и Метохија) (Матас 2004). Трећа фаза етничке трансформације Баније најважнија је за промену етничке структуре регије. На крају треће фазе (1997.) на Банији је живело више Хрвата него пре рата (1991.). Још важнија чињеница, сагледана са демографског, историјског и геополитичког становишта, јесте да је током овог двогодишњег периода (1995-1997.) нарушен вишевековни популациони и територијални однос српског и хрватског становништва, чиме је етничка слика Баније трајно промењена. Након ових догађаја, Банија је постала регија у којој су претежно насељавали Хрвати.

(4) Последња, четврта фаза етничких промена, почиње повратком прогнаних Срба, крајем 1997. године. Међутим, број повратника је знатно мањи од броја прогнаних Срба. Иако се четврта фаза етничке еволуције регије може назвати „фазом успостављања поновне етничке равнотеже и хетерогености“, она се одликује доминацијом хрватске етничке већине.

---

¹⁹⁷ *** Република Српска Крајина (карта и текст). Војска, Београд, бр. 11, Специјално издање.

Банија је према резултатима пописа становништва из 1991. године имала већинско српско становништво. На Банији је тада живело 58 783 Срба или 58,8% и 33 551 Хрват или 33,6%. У етничкој структури било је и 3 602 или 3,6% Југословена и 681 или 0,7% Муслимана. Све општине су имале већинско српско становништво (само је општина Петриња имала релативну српску већину са уделом од 45,2%). Етнички најхомогенија општина 1991. године била је Доњи Кукурузари (тада као део општине Костајница) са 93,3% Срба. Ако се узме у обзир тадашња административна подела, најхомогенија је била општина Двор са 86,5% Срба. Изузев Двора и Доњих Кукурузара, остале општине су имале значајан удео Хрвата, који се кретао од 28% у Костајници до 44,2% у Петрињи (табела бр.).

Банија је до 1991. године била пример хомогено двојних етничких обележја – насеља су имала висок удео (често преко 90%) становништва српске или хрватске националности. Те године је две трећине насеља (175) имало српску, а једна трећина (91) хрватску већину. Једино су у селу Новоселци код Суње већина били Југословени. Само у пет насеља није било апсолутне већине једног народа. Срби су били већина у свим градским насељима (тадашњим општинским центрима). Посматрано према садашњим општинским центрима, Срби су били већина у Двору (84,8%), Доњим Кукурузарима (82,7%), Глини (69,7%), Костајници (54,3%) и Петрињи (45,1%), а Хрвати у Мајуру (85,9%), Суњи (61,8%) и Дубици (50,5%) (прилог бр.2).

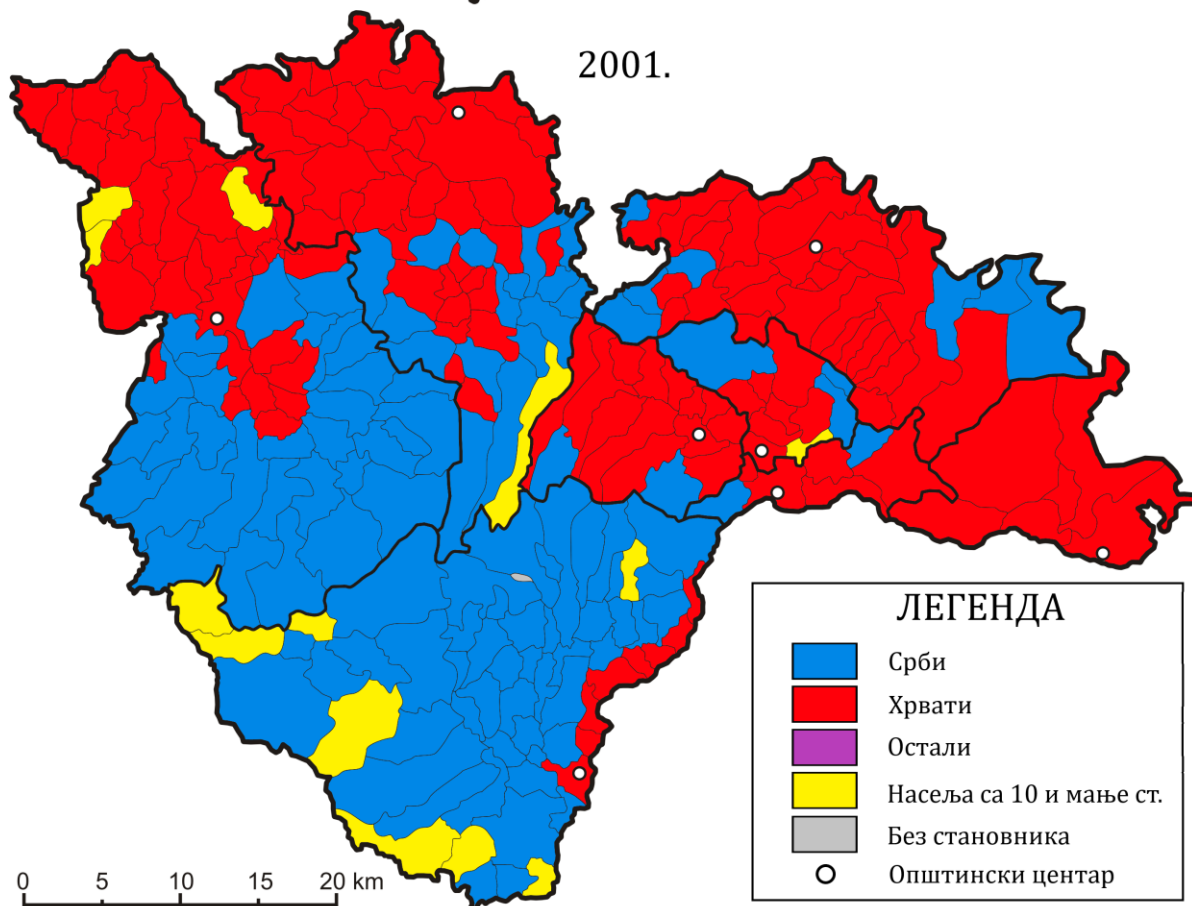
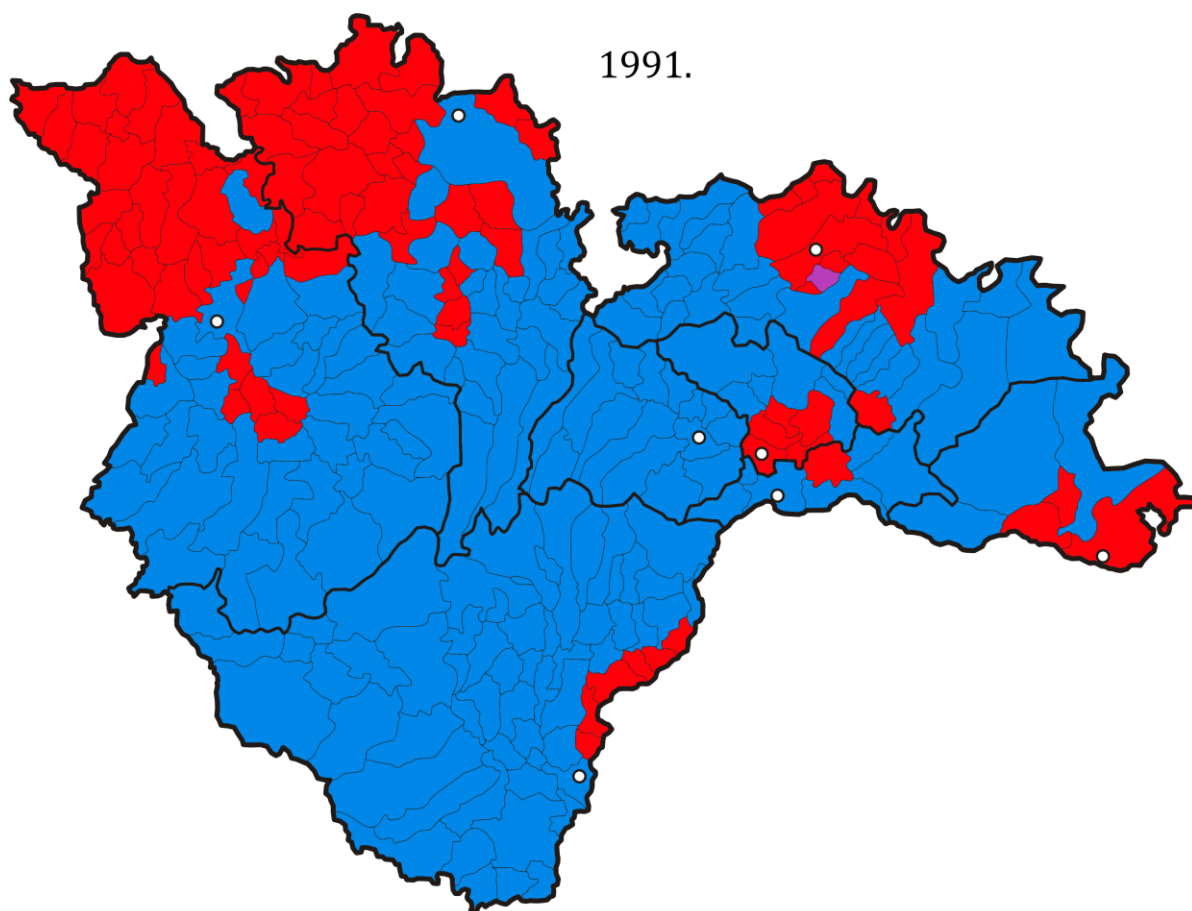
Табела 49. Број и удео Срба, Хрвата и осталих у етничкој структури 1991. године

Општина	Укупно	Срби		Хрвати		Остали	
		Број	%	Број	%	Број	%
Глина	23 040	13 975	60,7	8 041	34,9	1 024	4,4
Двор	14 555	12 591	86,5	1 395	9,6	569	3,9
Доњи Кукурузари	3 063	2 858	93,3	126	4,1	79	2,6
Мајур	2 555	1 381	54,1	1 036	40,6	138	5,4
Петриња	35 151	15 878	45,2	15 526	44,2	3 747	10,7
Суња	12 309	6 996	56,8	4 294	34,9	1 019	8,3
Хрватска Дубица	4 237	2 120	50	1 732	40,9	385	9,1
Хрватска Костајница	4 996	2 984	59,7	1 401	28	611	12,2
Банија	99 906	58 783	58,8	33 551	33,6	7 572	7,6

Извор: Државни завод за статистику, документациони материјал.

Резултати пописа становништва из 2001. и 2011. године показали су драстично измењену етничку слику Баније (табела 50). Централни и југозападни делови Баније (Зринска и Трговска гора) су насељени претежно Србима, а Поуње, Посавина, северни и централни делови глинске и петрињске општине Хрватима. Главни узрок великим променама бројности, процентуалног удела и територијалне распрострањености оба народа је био рат који је завршен 1995. године. Од некад српске регије, Банија се за кратко време преобразила у хрватску. Хрвата је 2011. године пописано 38 464 (72,7%), а Срба 12 594 (23,8%). Удео Хрвата је чак већи него што је био удео Срба 1991. године.

Упоредном анализом два послератна пописа из 2001. и 2011. године, уочава се благи пораст броја и удела Срба и пад броја и удела Хрвата. То је последица повратка српских избеглица који је био најинтензивнији у првим годинама XXI века. Број Срба се највише увећао механичким приливом, јер локалну српску популацију одликују неповољна старосна структура и низак наталитет, а самим тим негативан природни прираштај. Пошто је процес повратка Срба завршен, не очекује се повећање њиховог броја на следећем попису. Број и удео Хрвата се смањује због негативног природног прираштаја и миграција млађег, радно способног становништва према Сиску и Загребу.

Карта 23 и 24. Етничка структура 1991. и 2001. године

Повећање броја и удела између два пописа Срби су остварили у општинама Двор, Доњи Кукурузри, Мајур, Х. Дубица и Х. Костајница. У суњској општини је број Срба мањи за 8, али се удео увећао са 17,5 на 22,3%. Једина општина која је на оба пописа забележила српску већину је била Двор (2011. – 71,9%). Значајнији удео, изнад четвртине, Срби су 2011. имали у општинама Доњи Кукурузари (34,8%), Глина (27,5%), Мајур (27,3%) и Хрватска Костајница (25%). (табела 50)

На основу резултата пописа 2001. и 2011. године Хрвати су имали већину у седам општина. Ове општине се одликују високим уделом Хрвата који свуда, осим у Доњим Кукурузарима (64,4%), премашује две трећине. Број Хрвата је у међупописном периоду 2001-2011. једино порастао у општини Петриња, а удео у општинама Глина и Петриња. Почетком XXI века најхомогенија је била општина Хрватска Дубица (2001. – 90,1% Хрвата), а по резултатима последњег пописа из 2011. Петриња (84,8% Хрвата) (табела 50).

Табела 50. Број и удео Срба и Хрвата 2001. и 2011. године

Општина	Укупно	2001.				Укупно	2011.			
		Срби		Хрвати			Срби		Хрвати	
		Број	%	Број	%		Број	%	Број	%
Глина	9 868	2 829	28,7	6 712	68	9 283	2 549	27,5	6 468	69,7
Двор	5 742	3 495	60,9	1 943	33,8	5 570	4 005	71,9	1 440	25,9
Доњи Кукурузари	2 047	431	21,1	1 576	77	1 634	569	34,8	1 053	64,4
Мајур	1 490	283	19	1 176	78,9	1 185	323	27,3	830	70
Петриња	23 413	2 809	12	19 280	82,4	24 671	2 710	11	20 925	84,8
Суња	7 376	1 288	17,5	5 866	79,9	5 748	1 280	22,3	4 264	74,2
Х. Дубица	2 341	152	6,5	2 110	90,1	2 089	468	22,4	1 573	75,3
Х. Костајница	2 746	433	15,7	2 115	77	2 756	690	25	1 911	69,3
Банија	55 023	11 720	21,3	40 778	74,1	52 936	12 594	23,8	38 464	72,7

Извор: Државни завод за статистику

Према резултатима пописа из 2001.¹⁹⁸ године по насељима, видљива је промена етничке слике регије. Према тим подацима 145 насеља је имало већинско хрватско становништво (54,3% свих насеља), а 108 српско (40,4%)¹⁹⁹. Сеоских насеља која су 1991. имала српску већину, а 2001. године имала 10 и мање становника било је 10. У питању су села у неприступачним, брдско-планинским деловима регије, у која се вратило малобројно стаоседелачко становништво. Такође, три села, са пописаних 10 и мање становника 2001. године, имала су 1991. године хрватску већину. Према сазнањима на терену, са сигурношћу се може сматрати да је национална структура ових насеља остала непромењена. Подаци последњег пописа по насељима су још оскуднији, јер нису дати подаци за насеља која имају мање од 100 становника.²⁰⁰ На основу сазнања са терена, претпоставља се да су у међупописном периоду 2001-2011. године Срби остварили већину у још неколико насеља, која су 2001. била етнички мешовита. Наиме, током међупописног периода, упоредо се одвијало спорадично исељавање Хрвата из Босне ка градским насељима, Сиску, Загребу и иностранству и повратак Срба из избеглиштва.

¹⁹⁸ Подаци о етничкој структури по насељима за 2001. годину нису публиковани већ се од Државног завода за статистику добијају на лични захтев. Исто важи за податке из 2011. године.

¹⁹⁹ За 13 насеља етничка структура није дата. Према одлуци хрватског Државног завода за статистику за сва насеља која имају 10 и мање становника или 10 и мање припадника једог народа, из безбедносних разлога неће бити доступан податак.

²⁰⁰ Како је за 2011. примењен још ригорознији принцип, према ком за насеља која имају мање од 100 становника није дата етничка структура, није било ни могућности ни смисла бавити се најновијим подацима јер је преко 100 становника имала тек трећина насеља.

Табела 51. Етничка структура 2011. године

Општина	Срби		Хрвати		Бошњаци		Роми		Албанци		Верска припадност		Остали	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
Глина	2 549	27,5	6 468	69,7	11	0,1	32	0,3	38	0,4	32	0,3	153	1,6
Двор	4 005	71,9	1 440	25,9	11	0,2	1	0,02	-	-	15	0,3	98	1,8
Доњи Кукурузари	569	34,8	1 053	64,4	1	0,1	-	-	-	-	1	0,1	10	0,6
Мајур	323	27,3	830	70	-	-	-	-	-	-	21	1,8	11	0,9
Петриња	2 710	11	20 925	84,8	386	1,6	30	0,1	58	0,2	110	0,5	452	1,8
Суња	1 280	22,3	4 264	74,2	24	0,4	28	0,5	12	0,2	42	0,7	98	1,7
Хрватска Дубица	468	22,4	1 573	75,3	19	0,9	-	-	-	-	6	0,3	23	1,1
Хрватска Костајница	690	25	1 911	69,3	45	1,6	7	0,3	14	0,5	40	1,5	49	1,8
Банија	12 594	23,8	38 464	72,7	497	0,9	98	0,19	122	0,2	267	0,5	894	1,7

Извор: Државни завод за статистику

Како ће се одвијати промене у етничкој структури регије не може се са сигурношћу претпоставити. До следећег пописа становништва једино што је на основу општих демографских показатеља извесно јесте да ће се број и Срба и Хрвата смањити. Поређењем података из 2001. и 2011. године види се пораст броја и удела Срба, а пад броја и удела Хрвата. Ови подаци могу да наведу да је то правац којим се креће демографски развој ова два народа. Међутим, број и удео Срба се увећао механички услед процеса повратка који је у свом правом смислу завршен, иако се мањи број људи врати сваке године.

4.9.1. Положај Срба на Банији

Бројна истраживања су показала да је српско становништво, уз ромско, највише изложено високом ризику од друштвене изолације, социјалне искључености и сиромаштва (Gjenero, 2012). Срби су већ готово две деценије после рата изложени друштвеној дискриминацији, мада у мањој мери него на почетку процеса повратка.²⁰¹

Повратак Срба био је спор, испод очекиваног броја и праћен поновним напуштањем Баније. На такво стање утицало је више фактора: угрожена безбедност (међунационални сукоби), хапшења, лоша економска ситуација (девастирана економија), недостатак основних животних услова, одузета имовина, дискриминација на пољу правосуђа, запошљавања, решавања стамбеног питања, остваривање права на пензијско осигурање, повратак на посао, добијање признања за радни стаж итд.. Толерисано је уништавање имовине избеглица и на тај начин је онемогућаван њихов повратак. Државне институције дуго су административно спречавале повратак Срба, док су истовремено повратак Хрвата и насељавање Хрвата из Босне и Херцеговине стимулирани (Gjenero, 2012, 202).

Највећи број Срба се вратио 2000. године и током наредних пет година. Први повратници су били суочени с бројним проблемима. Вербално и физичко насиље није било санкционисано од стране државних органа (Mesić, Babić, 2011). Многи су били заплашени оваквом атмосфером и одустали су од намере да се врате. Са друге стране, током првих година избегличког живота у Србији и Босни и Херцеговини (Република Српска), одређене избегличке групе, углавном млађих људи, успеле су да обезбеде основне услове за живот и интегришу се у ново друштво. То је такође био један од

²⁰¹ <http://photos.state.gov/libraries/croatia/231771/PDFs/human-rights.pdf>

²⁰² http://photos.state.gov/libraries/croatia/43650/human/hrights_report_2006_hr.pdf

разлога што се Срби нису вратили на Банију у већем броју (Mesić, Bačić, 2008, 2010, 2011).

Табела 52. Удео Срба у укупном становништву и међу запосленима у јавном сектору

Општина	Удео Срба 2001.	Удео Срба међу запосленима 2008.	Удео Срба 2011.	Удео Срба међу запосленима 2012. ²⁰³
Глина	28,7	2,2	27,5	6
Двор	61	13	71,9	26
Петриња	12	1,9	11	/
Хрватска Костајница	16	2,1	25	6

Извор: Gjenero, 2008, Gjenero, 2012

Највећи проблем српског становништва је запослење. На овом, ратом захваћеном подручју, остало је тек трећина предратних радних места, што је један од разлога због ког је лакше било старијим људима, који су остварили услове за пензију, да се врате. Од 2002. године у Хрватској је на снази Уставни закон о правима националних мањина. Овим законом регулисано је право на пропорционалну заступљеност припадника националних мањина у представничким телима и у телима која обављају извршне послове на нивоу локалне и регионалне самоуправе. То се првенствено односи на административне јединице у којима мањинска заједница чини најмање 15% становништва.²⁰⁴ За примену овог закона би се примењивали подаци пописа становништва из 2001 године. Међутим, тада је процес повратка тек почињао, а пописивани су само они који су стално боравили у Хрватској 6 месеци пре пописа. Иако је Уставни закон о правима националних мањина био неколико година на снази, до 2006. године није било позитивних промена. Јавне службе су конституисане док је српско становништво било у избеглиштву, тако да су запослени били искључиво Хрвати. Током наредне две године остварено је незнатно побољшање у смислу запошљавања Срба (Gjenero, 2012).

Повратници имају и низ проблема у остваривању права на пензионо и инвалидско осигурање, утврђивање радног стажа, права на повратак на посао након дискриминацијског отпуштања. Велики број Срба није успео да осигура признавање радног стажа који су стекли за време РС Крајине (Пуповац и Милошевић, 2007, ²⁰⁵).

Битан фактор који је утицао на слабији повратак био је недостатак основних услова за живот. Обнова срушених кућа је у првим послератним годинама била слаба, а пратила ју је спора процедура (компликована папирологија). Интензивнија обнова имовине почела је после 2000. године (Gjenero, 2012).

У првим годинама после рата део српске имовине је био бесправно заузет. До 2000. године су позивани и плански насељавани у српске куће и насеља од стране државе Хрвати из Босне, мање са Косова. У оквиру таквог програма насељавања држава им је дала у посед куће и станове избеглих Срба, заједно са пољопривредним земљиштем и покретном имовином (Пуповац и Милошевић, 2007). Хрвати су се усељавали у српске стамбене објекте у општинским центрима и околним српским селима која имају бољи положај. Променом власти у Хрватској 2000. године виде се први позитивни резултати, па је од 2003. до 2005. године остварен највећи део реституције власништва (Пуповац и Милошевић, 2007, Mesić i Bačić, 2011). Још увек се

²⁰³ Податак за Глину није потпун јер поједине државне установе у овој општини немају евиденцију о етничкој припадности запослених. За Петрињу није дат податак о уделу Срба међу запосленима у јавном сектору за исту годину.

²⁰⁴ Мање од 15% Срба било је једино у општинама Петриња и Хрватска Дубица.

²⁰⁵ http://photos.state.gov/libraries/croatia/43650/human/hrights_report_2006_hr.pdf

касни са добијањем трајног смештаја за бивше кориснике станова у друштвеном власништву (носиоце станарског права) што је једна од препрека повратку.²⁰⁶

Поједина српска села су почетком XXI века била без струје (Чавловица још увек), што је такође био део опструисања повратка. Међу њима је било оних која су удаљена од општинских и градских центара (Зут, Мали Обљај, Бојна), која су неприступачна и слабо насељена (испод 10, 20 становника), али и оних која имају повољан положај и смештена су недалеко од хрватских села (Драшковац). Нека села немају воду, па се становништво водом за пиће снабдева из бунара.

Главни фактори пораста броја Срба, у међупописном периоду 2001-2011. године, били су повратак и слободније изражавање националне припадности. Наиме, на попису 2001. године није желело да се изјасни по националном питању 1 474 особа (2,7%), а 2011. године 567 (1%). Да су асимилација и етно-мимикрија, као озбиљни проблеми, изражени код српског становништва потврђују и хрватски аутори. Као један од разлога званично мањег броја Срба од реалног у Хрватској (па и на Банији), Лајић и Бара наводе „изјашњавање одређеног дела становништва српског етничког порекла не као припадником српске мањине већ као друге, најчешће неопредељене категорије. У том контексту можемо претпоставити да се и потомство ове популације не изјашњава Србима“ (Лајић, Бара, 2010).

Проблем преосталог српског становништва је дубока демографска старост. Неповољна старосна структура по општинама још је неповољнији у српској популацији истих општина. С обзиром на демографски тренд константног опадања природног прираштаја у Хрватској (и међу Србима) и сталне емиграције, било би очекивано смањење боја Срба и да није било ратних сукоба, али слабијег интензитета и са уравнотеженијом старосном и националном структуром. Без обзира на незнатно повећање броја и удела Срба од 2001. до 2011. године, нарушена старосна структура српског становништва, уз изостанак повратка млађег, фертилног, избегличког становништва утицаће на даље демографско старење Срба, а самим тим и на опадање њиховог број и удела на Банији.

У циљу очувања идентитета и остваривању права потребно је веће ангажовање српских представника у локалној власти и институцијама. У скупштинама банијских општина Срби имају 11 одборника. Срби су поред у својим националним, присутни и у другим хрватским странкама. У њима још 9 Срба који су општински одборници. Једино је у општини Двор начелник из српске странке што је и логично, јер та општина једина има већинско српско становништво. Заменик наченика (или градоначелника код општина које имају статус града) из реда српске мањине је у Двору, Глини, Хрватској Костајници, Хрватској Дубици, Доњим Кукурузарима, Мајуру и Суњи. Неопходно је и да држава Хрватска осигура Србима равноправан положај у друштву. Конкретно, непоштовање закона о правима националних мањина директно утиче на одрживост повратка српског народа. Темпо напретка по овом питању је и даље веома спор. Иако је од ступања на снагу тог закона прошло је више од једне деценије, чињенично је стање да Хрватска у пракси не поштује тај закон. Проблеми који осим запослења, према мишљењу центра за социјалну помоћ, још увек муче повратничко српско становништво су стамбено збрињавање, обнова имовине, решавање статусних питања и помоћ и нега старих и немоћних (Plan razvoja socijalnih usluga Sisačko-moslavačke županije za razdoblje 2011.-2014.). У Хрватској делује више српских институција и организација које покушавају да заштите српску националну мањину и осигурају јој равноправан положај у друштву. Оне имају своја одељења и на Банији. Неке од њих су Просвјета и Српски демократски форум (СДФ). Ситуација се поправила на пољу образовања. У појединим основних школама део наставе се одвија на српском језику и ћириличном писму у виду

---

²⁰⁶ <http://photos.state.gov/libraries/croatia/231771/PDFs/human-rights.pdf>

допунског часа. Ту се јавља проблем усклађивања допунских часова и превоза. Наиме, српска деца која користе школски превоз, због превоза углавном не похађају наставу веронауке и српског језика. Иако је право на православну веронауку у школама загарантовано, у одржавању наставе постоје тешкоће, посебно у Петрињи (Пуповац, Милошевић, 2007). Једина повратничка села у којима постоје школе су у Рујевцу код Двора (четворогодишња) и Јабуковцу код Петриње (осмогодишња).

4.10. ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ БАНИЈЕ

Становништво представља кључни фактор на ком се темељи регионални развој. Истовремено, оно је најбољи показатељ општег социоекономског стања у ком се налази одређена регија (уједно и било која нижа или виша административна јединица, насеље, држава итд.).

У околностима драстичних, неповољних квантитативних и квалитативних демографских промена, какве су захватиле простор Баније, неопходно је познавање демографског потенцијала регије, приликом планирања и каснијег спровођења одређених регионалних политика. На примеру Баније, основни демографски показатељи (промена броја становника, густина насељености, витална статистика) и појединачно представљене структуре, указују на изузетно неповољну демографску основу и ограничене потенцијале. Међутим, праве размере утицаја дестабилизујућих фактора на демографске одлике, квалитативно одређивање демографских одлика и дефинисање степена демографске угрожености одређене просторне јединице, могуће је комбинацијом већег броја варијабли. У циљу најадекватније сублимације кључних демографских параметара и сагледавања демографског потенцијала регије, примењен је синтетички показатељ који су развили Нејашмић и Мишетић (Nejašmić, Mišetić, 2010)²⁰⁷ – индекс демографског ресурса (i_{der}).

Индекс демографског ресурса (i_{der}) представља сложен демографски индикатор идентификовања, вредновања, међусобног упоређивања и рангирања демографског потенцијала одређених територијалних јединица. На овај начин, омогућена је упоредивост делова одређеног простора који имају различита демографска обележја, проблеме и перспективе развоја. „Управо из нехомогености, тј. просторне неуравнотежености демографских ресурса и потенцијала, проистиче важност типолошке методе као инструмента истраживања и планирања простора, те регионалног развоја“ (Nejašmić, Mišetić, 2010). На примеру проучаваног простора, индекс демографског развоја представљен је на нивоу општина. Израчунава се путем следеће формуле:

$$i_{der} = k \times (i_{dem} + i_o)$$

Главне компоненте израчунавања овог показатеља су демографски индекс (i_{dem}), индекс образованости (i_o) и коефицијент (k). За потребе њиховог израчунавања,²⁰⁸ односно израчунавања индекса демографског ресурса у коначници, користи се укупно 15 различитих варијабли:

²⁰⁷ Иницијалну форму индекса демографског ресурса предложио је Нејашмић, али ју је накнадно допунио заједно са Мишетићем (Nejašmić, Mišetić, 2010).

²⁰⁸ Сама формула израчунавања индекса демографског ресурса (i_{der}) има једноставан облик. Међутим, поступак израчунавања њених компоненти (на бази 15 варијабли) је изузетно сложен, због чега је детаљно разложен у прилогу бр. 3.

1. P_n – укупан број становника референтног пописа
2. P_{n-1} – укупан број становника претходног пописа
3. P_f – укупан број женског становништва
4. $P_{(0-14)}$ – становништво млађе од 15 година (младо становништво)
5. $P_{(25+)}$ – становништво старо 25 и више година
6. $P_{(20-24)}$ – становништво старости између 20 и 24 године (студентски контингент)
7. $P_{(20-39)}$ – становништво старости између 20 и 39 година (млађе зрело становништво)
8. $P_{f(20-29)}$ – женско становништво старости између 20 и 29 година (млађи женски контингент)
9. $P_{f(15-49)}$ – женско становништво старости између 15 и 49 година (фертилни контингент)
10. $P_{(65+)}$ – становништво старо 65 и више година (старо становништво)
11. P_{stud} – укупан број студената
12. P_{oIII} – становништво са завршеном вишом и високом стручном спремом
13. – просечан број живорођених (најмање у временском низу: од $n \pm 5$ година, где је n референтна пописна година)
14. – просечан број умрлих (најмање у временском низу: од $n \pm 5$ година, где је n референтна пописна година)
15. N_{pj} – укупан број просторних јединица (насеља, општина, округа...).

Најсложенија компонента индекса демографског ресурса је **демографски индекс** (i_{dem}). Овај показатељ се заснива на четири поткомпоненте, којима су обухваћени општи смер демографских промена у једном међупописном периоду, природно кретање становништва и полно-старосна структура.

Другу компоненту представља **индекс образованости** (i_o). Образовна структура, поред главних демографских показатеља и тенденција, има изузетан и незаменљив значај за сагледавање развојних потенцијала посматране територије. Највећу важност у образовној структури имају високообразоване особе, јер представљају главне покретаче и носиоце свеопштег развоја. Индекс образованости се базира на две поткомпоненте – достигнутом и потенцијалном степену високог образовања.

Креатори индекса демографског ресурса уочили су велики утицај укупне популације посматраних просторних јединица на вредности две главне компоненте, демографског индекса и индекса образованости. Употребом апсолутних вредности или релативног удела у становништву одређене територије, просторне јединице са највећим бројем или уделом становника имале би најбоље показатеље, што не мора да одговара стварном стању. Због тога се као вид корекције овог недостатка користи **коэффициент** (k).

Типологијом просторних јединица према индексу демографског ресурса (i_{der}) одређено је шест различитих типова и њихових основних одлика. Тип А представља просторне јединице најповољнијих демографских обележја и потенцијала, док тип F одликује просторне јединице најнеповољнијих виталних и образовних карактеристика (табела 53).

Приликом методолошког поступка израчунавања индекса демографског ресурса (i_{der}), на нивоу банијских општина, коришћени су резултати пописа из 2011. године, као референтне године. У складу са добијеним вредностима индекса демографског ресурса (i_{der}), општине су груписане у четири категорије: С, D, E и F (табела 54).

Табела 53. Типологија просторних јединица према индексу демографског ресурса (i_{der})

Ознака типа	Тип	Одлике	i_{der}
A	Изузетно повољни демографски ресурси	Изузетно добра демографска обележја и потенцијали, висок ниво образованости	> 80,0
B	Повољни демографски ресурси	Врло добра и стабилна демографска обележја, потенцијали, висок ниво образованости	40,1 – 80,0
C	Добри демографски ресурси	Углавном повољне демографске одлике и потенцијали и повољан ниво образованости	20,1 – 40,0
D	Слаби демографски ресурси	Делимично повољна демографска обележја и потенцијали и нижи ниво образованости	10,1 – 20,0
E	Врло слаби демографски ресурси	Веома неповољна демографска обележја и потенцијали и низак ниво образованости	5,1 – 10,0
F	Изразито слаби демографски ресурси	Изражено неповољна демографска обележја и потенцијали, уз неповољан ниво образованости	≤ 5,0

Извор: Nejašmić, Mišetić, 2010

Типу C припада само једна општина, Петриња. Према вредности индекса демографског ресурса (32,652) Петриња има стабилну, средњу позицију унутар интервала 20.1 – 40.0. Најповољнији индекс демографског ресурса на простору Баније произилази из демографске величине и структура, економске развијености и полифункционалности општинског (уједно и регионалног) центра. Услед повољних економских прилика, ова општина бележи имиграцију становништва (број становника увећан је током међупописног периода 2001-2011. године за 5,4%) (табела 54).

Типу D, који се одликује слабијим демографским ресурсима у односу на тип C, припада општина Хрватска Костајница. Иако се демографски ресурси овог типа оцењују као слаби (делимично повољна обележја и незадовољавајући ниво образованости), општина Хрватска Костајница се издваја као општина највећег демографског потенцијала после Петриње. Остварена вредност индекса демографског ресурса од 10,212 налази се близу доње вредности интервала типа D. У том смислу, потребно је нагласити да ова општина припадност типу D дугује првенствено захваљујући малој површини. Ограниченошћу на истоимено градско насеље и суседна села, Хрватска Костајница бележи висок степен урбанизације и имиграцију. Због доминантног градског становништва и сразмерно малог руралног простора (који се по правилу одликује негативним демографским кретањима и неповољним структурама), она није упоредива са општинама попут Двора, Глине или Суње (табела 54).

Типу E такође припада само једна општина, Глина. Општина Глина има веома неповољне демографске одлике и потенцијале и низак ниво образованости. На то је посебно утицало њено површински велико рурално залеђе у ком се налази 68 насеља. Резултат индекса демографског ресурса од 6,6965 потврђује да је демографски потенцијал општине Глина ближи потенцијалу демографски најугроженијих општина, него Петриње и Хрватске Костајнице (табела 54).

Већина банијских општина (Двор, Доњи Кукурузари, Мајур, Суња и Хрватска Дубица) припада типу F. То су општине најслабијих потенцијала, које истовремено изискују највеће потребе, односно планско, системско улагање у програме демографске ревитализације и економски развој. Оне се одликују израженом депопулацијом и

изразито неповољним демографским обележјима и нивоом образованости. Међутим, приликом израчунавања демографског индекса и индекса образованости, као главних компоненти индекса демографског ресурса, примећене су извесне разлике. Примера ради, насељавањем Хрвата из Босне и Херцеговине после 1995. године, који су знатно млађи од домицилног становништва, витална обележја општине Доњи Кукурузари су побољшана. Упркос томе, неповољна образовна структура утицала је на сврставање ове просторне јединице у тип F. Супротан пример представља општина Двор. Ово је општина релативно повољне образовне структуре, али су виталне демографске одлике одредиле њену припадност најнижем типу (табела 54).

Табела 54. Индекс демографског ресурса (i_{der}) и типологија општина 2011. године

Општина	i_{dem}	i_o	k	i_{der}	Тип
Глина	30,75284	192,4626	0,03	6,6965	Е
Двор	5,649834	147,5119	0,025	3,829	F
Доњи Кукурузари	40,95912	123,058	0,015	3,2803	F
Мајур	16,62095	138,269	0,020	3,0978	F
Петриња	114,4657	538,5839	0,050	32,652	С
Суња	17,49434	111,1835	0,025	3,2169	F
Хрватска Дубица	40,33724	192,4779	0,020	4,6563	F
Хрватска Костајница	80,71253	429,9109	0,020	10,212	D

Извор: Обрада аутора

Резултати израчунавања индекса демографског ресурса потврдили су да је Банија проблемска регија изузетно неповољних демографских потенцијала, са значајним унутаррегионалним диспаритетима. Постојећи диспаритети између јединица локалне самоуправе са статусом „града“ и статусом „општине“ били су већ познати. Међутим, добијени резултати указују да су и Глина и Хрватска Костајница близу граничних вредности, према нижем типу. С обзиром на задовољавајући индекс образованости, ниске вредности су одраз нарушене виталне структуре, која представља основу демографског развоја. Уколико се не предузму одговарајуће мере у циљу задржавања преосталог младог становништва, демографске одлике и потенцијали ове две општине постепено ће се приближавати општинама најнижег типа. Такође, уколико се резултати само квалитативно посматрају, према одликама просторних типова, једино се општина Петриња може означити као просторна јединица повољних демографских ресурса, док све остале општине располажу неповољним демографским ресурсима, мањег или већег интензитета. Овакве околности, утицаће на даље продубљивање разлика у погледу регионалног развоја, између Петриње са једне и преосталих банијских општина са друге стране.

V ПРИВРЕДА

Сисачко-мославачка жупанија, којој Банија административно припада, спада у најнеразвијеније хрватске жупаније према многим економским индикаторима. Међутим, у просторној структури Сисачко-мославачке жупаније постоје знатне разлике у степену друштвено-економске развијености. Јужни део жупаније, ком припада Банија, заостаје у привредном и демографском развоју за северним делом, Сисачком Посавином и Мославином. На сиромашној Банији знатне разлике постоје и између локалних самоуправних јединица са статусом града (Петриња, Глина, Хрватска Котајница), које су по многим параметрима нешто развијеније, од оних са статусом општине (Двор, Доњи Кукурузари, Мајур, Хрватска Дубица, Суња). Банија је за хрватске услове изузетно сиромашна регија, у рангу Кордуна, Лике и сличних пограничних, ретко насељених регија у држави. Бројни подаци указују на још увек слабу привредну активност и неискорићеност свих потенцијала.

Иако је Банија препознатљива географска целина, она не представља посебну економску регију, већ је део Сисачко-банијске регије у оквиру Загребачке макрорегије (Braičić, 2011). Проблеми развоја привреде на Банији имају историјску позадину. Овај простор се вековима и деценијама није развијао истим темпом као остали развијенији делови Хрватске. За време СФР Југославије општине Двор, Глина и Костајница²⁰⁹ сврставане су у категорију општина које заостају у привредном развоју. Регионалне разлике су од распада СФР Југославије и почетка процеса транзиције постале израженије него до тада, па је и проблематика регионалног развоја постала наглашенија (Braičić i Lončar, 2011).

Вишевековна припадност Баније војнокрајишком систему оставила је дубоке трагове у привредном развоју, мрежи насеља, саобраћајној мрежи и демографским обележјима. Почетком XVII века прилике на граници се побољшавају, па настају повољнији услови за развој пољопривреде. Развој привреде је за сво време постојања Војне крајине био спутаван војним обавезама и прописима па је по привредном развоју регија, као и друге територије под Војном крајином, знатно заостајала за другим деловима тадашње Цивилне Хрватске. У XVIII и XIX веку се смањује опасност од Турака, па долази до ревитализације саобраћајне функције на Сави и Купи, а касније се трасира и железница долином Уне. Позитивне промене водиле су постепеном развоју сточарско-ратарског уместо некад искључиво сточарског привређивања (Valentić, 1987, Crkvenčić i dr, 1974, Matas, 2004). Укидањем Војне крајине 1881. године и њеним припајањем Цивилној Хрватској настали су повољнији услови за друштвено-економски развој Баније (Braičić i Lončar, 2011).

5.1. ПОЉОПРИВРЕДА

5.1.1. Пољопривредно становништво као фактор развоја пољопривреде

Банија се током XX века афирмисала као аграрно-индустријска регија. На јачање аграрног карактера утицао је у значајној мери историјски развој. Током вишевековног периода у крајишком, војном систему, становништво је поред војне обавезе могло да се бави углавном пољопривредом. Због геостратешке осетљивости пограничног појаса,

---

²⁰⁹ Простор садашње четири општине: Хрватска Костајница, Хрватска Дубица, Мајур и Доњи Кукурузари.

аустријске власти нису желеле да улажу средства у развој других делатности. Развојачењем Војне крајине 1881. године развијају се и друге неаграрне делатности, али је пољопривреда још дуго остала доминантан вид привређивања. Тек од средине XX века, у складу са привредним развојем регије и општим економским, социјалним и културним трендовима и процесима урбанизације и индустријализације који су захватили целу тадашњу државу, опада значај пољопривреде као привредне делатности и фактора регионалног развоја. Социоекономске промене доводе до континуираног трансфера радне снаге из пољопривреде у секундарне и терцијарне делатности, што условљава постепено опадање броја пољопривредног становништва.

Услед распада СФР Југославије и избијања рата у Хрватској, од 1991. године настаје нова фаза социоекономског развоја, која је обележена наглим променама демографских и економских одлика. Новонастале околности, праћене присилним миграцијама и нарушавањем демографских структура, рефлектовале су се такође и на промене у категорији пољопривредног становништва.

Табела 55. Структура пољопривредног становништва 1991. године

Општина	Пољопривредно становништво		Активно пољопривредно становништво			Издржавано пољопривредно ст.	
	Свега	% у укупном	Свега	% у пољ.ст.	% у активном ст.	Свега	% у пољ.ст.
Глина	8962	38,9	7119	79,4	54,2	1843	20,6
Двор	3651	25,1	2787	76,3	40,4	864	23,7
Доњи Кукурузари	458	15,0	327	71,4	26,6	131	28,6
Мајур	231	9,0	151	65,4	18,9	80	34,6
Петриња	4629	13,2	3392	73,3	20,4	1237	26,7
Суња	3592	29,2	2668	74,3	46,3	924	25,7
Х. Дубица	458	10,8	289	63,1	20,6	169	36,9
Х. Костајница	259	5,2	201	77,6	9,2	58	22,4
Банија	22240	22,3	16934	76,1	35,3	5306	23,9

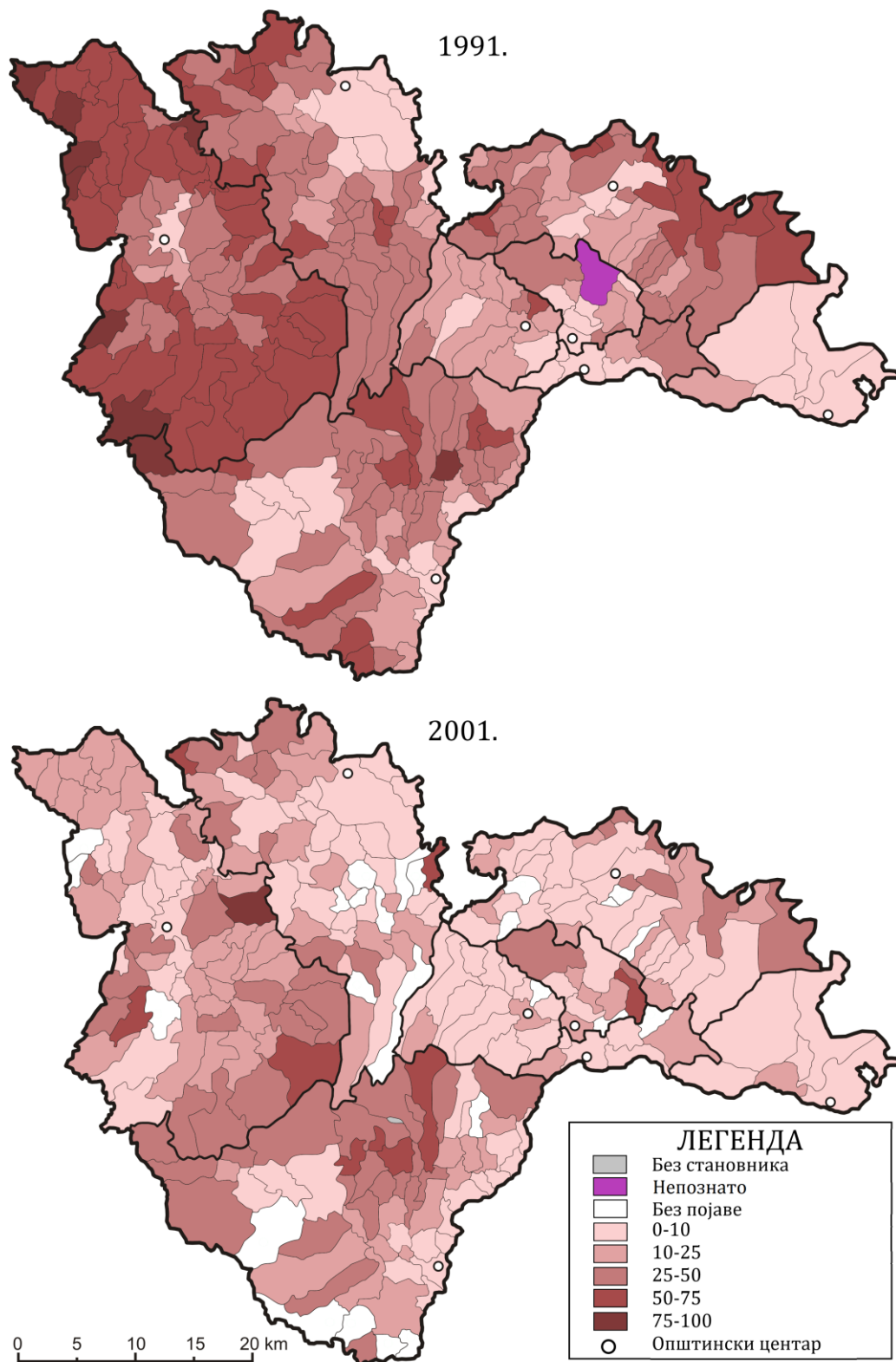
Извор: Државни завод за статистику

Појачан интензитет квантитативних и квалитативних промена, узрокован ратом, депопулацијом и нарушавањем демографске структуре, евидентан је кроз анализирање само једног међупописног периода. У посматраном међупописном периоду 1991-2001. године, пољопривредно становништво је смањено за 17 911, односно за 80,5% (1991 – 22 240; 2001 – 4 329). Остварено смањење пољопривредног контингента за више од 5 пута, током само једне деценије, није забележено ни у периоду снажне индустријализације регије током 1960-их и 1970-их година. Процес деаграризације био је најинтензивнији у општини Глина (-85,1%). Високе вредности смањења пољопривредног становништва остварене су и у осталим општинама (од -67,5 у Хрватској Дубици до -82,8% у Суњи), осим у општини Мајур (-14,7%).²¹⁰ Упоредо са драстичним смањењем број пољопривредног становништва, дошло је и до значајног смањења његовог релативног удела у укупној популацији (1991 – 22,3%; 2001 – 7,9%).

²¹⁰ Поређењем резултата пописа из 1991. и 2001. године примећује се да релативно смањење броја пољопривредног становништва у општини Мајур (-14,7%) значајно одступа од смањења на нивоу регије и осталих општина. Осим тога, једино је у овој општини релативни удео пољопривредног становништва порастао, са 9% на 13,2%. Међутим, добијени подаци за ову општину у табели бр. нису репрезентативни, због изостављања насеља Горњи Храстовац у документу пописне статистике о пољопривредном становништву 1991. године. Иако је реч о једном насељу, оно је са 427 становника 1991. године било треће насеље по величини у општини, због чега се недостатак података видно одразио на структуру пољопривредног становништва Мајура.

Оваква динамика кретања пољопривредног становништва не изненађује, с обзиром на преполовљен број руралног становништва. За разлику од предратних деценија, када је смањење руралног и пољопривредног становништва било резултат општих развојних токова, процес дерурализације у анализираном периоду 1991-2001. године је у највећој мери последица поменутих присилних миграција. Нагле промене у овој категорији становништва несумњиво су се негативно одразиле на пољопривредну производњу, искоришћавање природних потенцијала и регионални развој у целини.

Карте 23 и 24 – Пољопривредно становништво на Банији 1991. и 2001. године

Пољопривреда је била (и остала) важна привредна делатност у регији, али је процес деаграризације деценијама уназад увелико захватио све делове Баније. У прилог овој тврдњи говори податак да је према резултатима пописа становништва из 1991. године, више од 2/3 насеља имало мањински удео пољопривредног становништва. Упркос широко распрострањеном процесу деаграризације, може се запазити просторна поларизација пољопривредног становништва. Најнижи удео пољопривредног становништва (до 10%) забележен је у општинским центрима и насељима у њиховом непосредном окружењу. Доминантна већина активне популације ове групе насеља приходе је остваривала у општинским центрима, радом у секундарном и терцијарном сектору. Функционални утицај банијских административних центара, али и великог индустријског центра Сиска, манифестовао се у нижем степену аграризације насеља која су била добро саобраћајно повезана са центрима рада. Међу 50 насеља која су имала 10-25% пољопривредног становништва, већина је била лоцирана дуж главних путева и железнице у Поуњу, Посавини, долини Жировнице и широј околини Петриње (карта 23).

Са друге стране, већински удео пољопривредног становништва (изнад 50%) имало је 81 насеље (30% од укупног броја насеља). Њихова просторна дистрибуција одређена је различитим факторима. Већину насеља ове категорије чине саобраћајно изолована и од градских центара удаљена села. Смештена су махом на брежуљкастим и у вишим, брдовитим теренима Глинских побрђа и Зринске горе. Становништво се примарно бавило пољопривредом екстензивног типа, што није давало допринос регионалном развоју. С удаљавањем насеља од урбаних центара и главних саобраћајница опадао је релативни удео запослених у неаграрном сектору и дневних миграната. Мањи део насеља са већинским пољопривредним становништвом чинила су села лоцирана у нижим, долинским деловима Баније, на обалама Купе и Саве. Захваљујући повољним природним условима, пољопривредници су били оријентисани на интензивну пољопривредну производњу, намењену задовољавању потреба тржишта. Посматрано по општинама, највећа концентрација насеља са већинским пољопривредним становништвом била је присутна у општини Глина. Свега 9 насеља одликовало се изражним степеном аграризације, са учешћем пољопривредног становништва изнад 75% (Кобилјак, Шегестин, Бојна, Боровита, Ботури, Доња Бучица, Доња Трстеница, Доње Јаме, Иловачак) (карта 23 и 24).

Као што је претходно истакнуто, према резултатима пописа становништва из 2001. године, забележен је нагли пад броја и удела пољопривредног становништва. Картографским представљањем удела пољопривредног становништва по насељима, интензитет процеса деаграризације и његова просторна димензија у последњој деценији XX века постају очигледнији. Те 2001. године, мање од половине пољопривредног становништва регистровано је у чак 257 или 96,3% насеља. У овој категорији, свако друго насеље имало је до 10% пољопривредног становништва. Њихова велика концентрација објашњава се двојачко. Урбана насеља и насеља у њиховој гравитационој зони задржала су предратна економска обележја и тенденцију напуштања пољопривреде и трансфера запослених у друге делатности. Међутим, највећи број насеља незнатан удео пољопривредног становништва „дугује“ повратничком, претежно старачком становништву, чији припадници већином имају статус издржаваних лица. Међу насељима ове категорије налази се и 26 насеља у којима није пописан ниједан економски активан становник ком је пољопривреда главно занимање.²¹¹ Изостанак пољопривредног становништва углавном није узрокован запошљавањем у другим делатностима, већ је реч о популационо малим,

---

²¹¹ Укључујући село Рудежи у општини Двор, које је пописне 2001. године било без становника.

патуљастим насељима,²¹² чију популацију већином чине пензионери и издржавани чланови њихових породица. Свега 10 банијских села имало је 2001. године више од половине пољопривредног становништва (Брњеушка, Вратечко, Горичка, Горња Ступница, Стражбеница, Зрин, Трновац Глински, Шашева, Средња Меминска, Грабовица). Високим уделом аграрног становништва издвојило се само насеље Брњеушка (80%).

У складу са наглим падом броја пољопривредног становништва током посматраног десетогодишњег периода (1991-2001) догодиле су се и промене у структури пољопривредног становништва по активности. Од 1991. до 2001. године контингент активног пољопривредног становништва смањен је са 16 934 на 3 051 (за 5,5 пута), док је контингент издржаваног пољопривредног становништва смањен са 5 306 на 1278 (за више од 4 пута) (табела 55 и 56). Драстичан и интензивнији апсолутни и релативни пад активног пољопривредног становништва негативно је утицао на пољопривредну производњу и значај пољопривреде као делатности у регионалном развоју. У истом периоду, учешће активног пољопривредног становништва у укупном контингенту пољопривредног становништва смањењено је са 76,1% на 70,5%. До овог смањења делимично је дошло због увођења пензијског осигурања за пољопривреднике током 1970-их година. Тиме је током 1990-их година део пољопривредника стекао услове за пензију и прелазак у категорију лица са личним примањима.

Табела 56. Структура пољопривредног становништва 2001. године

Општина	Пољопривредно ст.		Активно пољопривредно. ст.			Издравано пољ.ст.	
	Свега	% у укуп.	Свега	% у пољ.ст.	% у активном ст.	Свега	% у пољ.ст.
Глина	1334	13,5	1031	77,3	28,0	303	22,7
Двор	887	15,4	645	72,7	30,2	242	27,3
Доњи Кукурузари	113	5,5	67	59,3	10,6	46	40,7
Мајур	197	13,2	149	75,6	25,2	48	24,4
Петриња	982	4,2	650	66,2	6,8	332	33,8
Суња	617	8,4	388	62,9	15,7	229	37,1
Х. Дубица	149	6,4	84	56,4	10,7	65	43,6
Х. Костајница	50	1,8	37	74,0	3,3	13	26,0
Банија	4329	7,9	3051	70,5	14,5	1278	29,5

Извор: Државни завод за статистику

Упркос апсолутном смањењу, релативни удео активних пољопривредника остао је висок. Томе су допринели актуелни развојни процеси, економске, демографске, културолошке и социјалне природе, наслеђени из предратног периода и непотпун повратак становништва (посебно у српским повратничким насељима). Висок удео активног пољопривредног становништва, наспрам издржаваног, одржавао се највише захваљујући запошљавању млађег становништва у неаграрним делатностима и његовом иселјавању. Становништво се иселјавало због наставка школовања, запослења, веће перспективе и бољих услова за живот изван регије. Емиграција младог становништва, праћена упоредним повратком претежно старог становништва, била је изузетно неповољна са аспекта биолошке одрживости. Оваква селективна миграциона кретања директно су се рефлектовала на пад наталитета и природног прираштаја, даље погоршање старосне структуре сеоских насеља и интензивирање депопулације. У тим околностима пољопривредна домаћинства су имала у просеку све мањи број

²¹² Изнад 100 становника имали су само Прњавор Чунтићки (118) и Ведро Поље (115).

чланова,²¹³ што је захтевало већу потребу за радном снагом и укључивање укућана у активно бављење пољопривредом. На тај начин, смањење броја деце, која чине највећи удео контингента неактивног пољопривредног становништва и активирање других, старијих чланова, резултирало је одржавању високог степена доминације активних пољопривредника. Статистички високе вредности о уделу активних пољопривредника могу навести на погрешне закључке о повољним демографским одликама контингента и интензивном карактеру пољопривредне производње. Примера ради, пописне 2001. године у чак 59 банијских села активно пољопривредно становништво достигло је удео од 100% у укупном пољопривредном становништву. Међутим, углавном је реч о демографски малим селима или о селима у којима се пољопривредом, као споредном делатношћу, бави до 10 активних становника.

Поуздан показатељ степена деаграризације представља и релативни удео активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву регије. У последњој деценији XX века учешће овог контингента у односу на целокупно активно становништво смањено је са 35,3% на 14,5%. Највећи удео овог контингента у активном становништву имала су популационо мала, саобраћајно изолована, брдско-планинска насеља, у којима је пољопривреда била главна делатност. Насупрот њима, најнижим уделом пољопривредника у активном становништву одликовала су се градска насеља и села у њиховом најужем дневном урбаном систему, чије је становништво махом радило у секундарно-терцијарним делатностима.²¹⁴ Посматрано на нивоу општина, најнижи и знатно мањи удео активног пољопривредног у укупном аграрном становништву, у односу на регионални просек, бележиле су општине Петриња (6,8%) и Хрватска Костајница (3,3%). У истом периоду (1991-2001) процес деаграризације најинтензивније се одвијао на простору општина Глина и Суња. Иако се представљени подаци могу тумачити као последица модернизације пољопривредне производње (механизација захтева мање радне снаге), њихово нагло смањење ипак указује на масовно напуштање пољопривреде као занимања и главног извора прихода. Међутим, у регији у којој је рурално становништво већинско пољопривредна активност још увек је важан чинилац свакодневног живота Банијаца. У складу са физичким могућностима и природним условима, пољопривредом се бави већина пензионера у банијским селима.

Нагле и интензивне социоекономске промене имале су једнако снажан утицај на промене у полној структури пољопривредника. Структура предратне,²¹⁵ претежно радно-интензивне индустрије Баније и Сиска имала је већу потребу за запошљавањем мушке радне снаге. Како су многи индустријски радници били дневни мигранти, са пребивалиштем у селима, пољопривредна им је била секундарна делатност, због чега су већину активних пољопривредника чиниле жене (54,2%). Услед делимичног уништавања индустријских објеката током рата и накнадног периода транзиције, банијска индустрија је крајем XX века била девастирана. У знатно измењеним околностима на тржишту рада део мушког становништва је принуђен да се оријентише на пољопривреду, па је маскулинизација пољопривреде захватила све делове регије. Пописне 2001. године мушкараци су чинили две трећине активних пољопривредника, наспрам једне трећине жена. У 30 банијских села мушкарци су били једини активни пољопривредници. Нагли пад учешћа жена, у активном пољопривредном становништву, резултат је интензивнијег исељавања жена из банијских села, напуштања пољопривреде и запошљавања у терцијарним делатностима.

²¹³ Просечан број чланова домаћинства сеоских насеља износио је 2001. године 2,6.

²¹⁴ Изузимајући насеља без појаве пољопривредног становништва 2001. године.

²¹⁵ У периоду од 1945 до 1991. године.

Савремена пољопривредна производња на Банији доминантно је екстензивног карактера, сваштарска, намењена задовољавању сопствених потреба произвођача. Због тога је њен утицај на укупан регионални развој несразмеран, у односу на реалне потенцијале. У циљу ревитализације руралног простора и сагледавања улоге пољопривреде у регионалном развоју неопходно је суштинско познавање демографских потенцијала. Квантитативне и квалитативне промене контингента пољопривредног становништва, забележене током последње деценије ХХ века, не иду у прилог развоју пољопривреде. Смањење броја и демографско старење активних пољопривредника и учествовање пензионера у делатности која је радно интензивна, има негативан утицај на остваривање већих приноса и специјализацију пољопривредне производње. Недостатак радне снаге одражава се превасходно на запуштање многих пољопривредних површина, смањење сточног фонда и у коначници на нижу продуктивност. Према подацима пописа из 2011. године, чак 86,9% банијских села налазило се у седмом старосном стадијуму, услед чега ће се негативни ефекти демографског старења на пољопривредну производњу у наредном периоду интензивирати.

5.1.2. Аграрне густине насељености

Аграрне густине насељености представљају поуздане индикаторе који указују на различит степен антропопресије и диференцијацију коришћења пољопривредног земљишта на простору регије. Међутим, у послератним условима (после августа 1995. године), који су праћени нагом депопулацијом и још интензивнијим падом пољопривредног становништва, дошло је до смањеног обима обрађивања земље, тј. запуштања пољопривредног земљишта и њеног закоровљавања, ширења жбунасте вегетације и шуме. Како се аграрне густине односе на расположиво пољопривредно земљиште,²¹⁶ добијени подаци само условно показују просторни размештај радне снаге и различит степен њене концентрације. Израчунавање различитих аграрних густина насељености базира се на расположивим подацима пописа становништва из 2001. и пописа пољопривреде из 2003. године.

Општа аграрна густина насељености на почетку ХХИ века кретала се око 151 ст/100 ха. На територији Баније била су присутна знатна одступања од просечне вредности. Највиша општа аграрна густина забележена је на простору општина Петриња (253 ст/100 ха) и Хрватска Костајница (332,2 ст/100 ха). Једино је у Посавини (која највећим делом припада општини Суња) општа аграрна густина била нижа од 100 ст/100ха (98,4 ст/100 ха). Више него дупло већа вредност опште аграрне густине насељености у општини Хрватска Костајница од посечне представља условљена је малом површином општине и пољопривредног земљишта и већом концентрацијом становништва. Са дуге стране, најмања општа аграрна густина насељености на простору општине Суња забележена је услед велике површине пољопривредног земљишта и његовог највећег релативног удела у односу на површину општине (26%).

Због велике зависности од укупне популације и површине пољопривредног земљишта посматране територије, овај показатељ може дати неупотребљиве вредности. Услед тога, за потребе анализирања адекватнији су показатељи специфична (посебна) аграрна густина насељености и аграрно-производна густина насељености. Упркос недостатку података за 1991. годину, ове врсте аграрних густина забележиле су значајно смањење крајем ХХ века, с обзиром на интензивније смањење

---

²¹⁶ Земљиште које је припадало пописаним пољопривредницима или које је припадало другим особама, али су га пописани пољопривредници користили.

пољопривредног (-80,5%) становништва у односу на укупну депопулацију на Банији (-47%).

Специфична аграрна густина насељености²¹⁷ на нивоу регије, изражена у односу на укупно пољопривредно земљиште, износила је 2003. године 11,9 ст/100 ха. Посматрано према општинама, не примећују се већа одступања. За разлику од претходног показатеља, општина Хрватска Костајница се издвојила као општина са најмањом специфичном аграрном густином од 6 ст/100 ха. У новоформираним административним границама општина обухвата истоимено градско насеље и околна села, услед чега у економској структури доминирају запослени у неаграрним делатностима. Највеће вредности специфичне аграрне густине забележене су у општинама Глина (14,3 ст/100 ха) и Двор (17,4 ст/100 ха), делимично као последица највишег удела пољопривредника. Са друге стране, општине Петриња, Суња, Доњи Кукурузари и Хрватска Дубица имају вредности специфичне аграрне густине испод просека због великог релативног удела пољопривредног земљишта у површини општине. Уколико се специфична аграрна густина посматра у односу на обрадиво земљиште разлике међу општинама постају још очигледније.

Табела 57. Општа и специфична аграрна густина насељености 2003. године

Општина	Општа аграрна густина насељености	Специфична аграрна густина насељености	Аграрно-производна густина насељености
Глина	105,6	14,3	11,0
Двор	112,5	17,4	12,6
Доњи Кукурузари	158,1	8,7	5,2
Мајур	100,5	13,3	10,1
Петриња	253,6	10,6	7,0
Суња	98,4	8,2	5,2
Х. Дубица	138,9	8,8	5,0
Х. Костајница	332,2	6,0	4,5
Укупно	150,9	11,9	8,4

Извор: Државни завод за статистику

Аграрно-производна густина насељености представља однос активног пољопривредног становништва и одређених пољопривредних површина. Ограничавањем становништва само на категорију активног пољопривредног, добија се нареднији увид у расположиве ресурсе и продуктивност рада. Пописне 2003. године аграрно-производна густина на Банији износила је 8,4 ст/100 ха. Највеће вредности забележене су у општинама Глина (11 ст/100 ха), Двор (12,6 ст/100 ха) и Мајур (10,1 ст/100 ха), а најмања у Хрватској Костајници (4,5 ст/100 ха). Добијене вредности овог индикатора указују на релативно малу аграрно-производну густину насељености у целој регији. У складу са основним правца демографске динамике (депопулација, дерурализација и деаграризација), очеује се даље смањивање аграрно-производне густине насељености.

Наведене различите аграрне густине насељености јасно указују на интензиван процес деаграризације у регији. Упркос извесним разликама међу општинама, па и неочекиваном рангирању општина (услед поређења територија различите површине и демографске величине), представљени индикатори указују на незавидан положај и све

²¹⁷ Представља однос укупног пољопривредног становништва и одређене пољопривредне површине.

неповољнији развој пољопривреде. Механичка и економска кретања, појачана интензивним процесом демографског старења и недостатком радне снаге (посебно израженим у банијским руралним срединама) резултираће даљим гашењем домаћинства, смањивањем (коришћених) обрадивих површина, смањивањем пољопривредне производње и све мањим значајем пољопривреде као детерминанте регионалног развоја регије.

5.1.3. Структура пољопривредних површина

Пољопривредно земљиште представља највеће природно богатство Баније. Простире на површини од 107 878,5 ha (или 1 078,8 km²) и захвата нешто више од половине укупне територије регије (51,8%). Пољопривредно земљиште које припада Банији учествује са 45,5% у укупном пољопривредном земљишту Сисачко-мославачке жупаније, што потврђује пољопривредни значај ове регије. Међутим, искоришћавање овог природног потенцијала у функцији регионалног развоја је на историјском минимуму, јер се највећи део тог земљишта не користи. Један од урока јесте наслеђено доминантно екстензивно бављење пољопривредом. Међутим, главни узок се односи на последице грађанског рата у Хрватској, које су се снажно рефлектовале на пољопривреду, као и на све друге делатности и сфере живота на Банији. Негативни ефекти наглог и драстичног поремећаја демографске и економске структуре потврђени су првим послератним пописом пољопривреде, спроведеним 2003. године.²¹⁸ Просторна дистрибуција пољопривредног земљишта била је приближна пропорционалном уделу административних јединица у површини регије. У складу са тим, највећа површина пољопривредног земљишта евидентирана је у општини Глина (30 777,5 ha) (табела 58).

Табела 58. Пољопривредно земљиште према употреби 2003. године (ha)

Општина ²¹⁹	Укупно пољопривредно земљиште	Расположиво земљиште утврђено пописом				
		Укупно расположиво пољопривредно земљиште		Коришћено пољопривредно земљиште		
		ha	% ²²⁰	ha	% ²²¹	% ²²²
Глина	30 777,5	6 496,3	21,1	3 993,3	13,0	61,5
Двор	21 720,9	4 232,7	19,5	2 144,7	9,9	50,7
Петриња	21 881,2	7 534,9	34,4	5 507,6	25,2	73,1
Суња	16 891	5 737	34	4 392,9	26,0	76,6
Х. Костајница	16 607,9	3 733,6	22,5	2 485,5	15,0	66,6
Банија	107 878,5	27 734,5	25,7	18 524	17,2	66,8

Извор: Popis poljoprivrede 2003.; PP uređenja općine Sunja, 2004.; Turski i dr., 2007.

²¹⁸ Последњи попис пољопривреде спроведен је у Хрватској 2020. године. До завршетка писања дисертације резултати су објављени само на националном и НУТС2 територијалном нивоу, због чега ниједан податак овог пописа није било могуће користити за потребе анализирања банијске пољопривреде.

²¹⁹ Подаци за Доње Кукурузаре, Мајур и Хрватску Дубицу обједињени су са Хрватском Костајницом јер су у „Poljoprivrednoj razvojnoj strategiji Sisačko-moslavačke županije 2007.“ подаци о укупном пољопривредном земљишту дати по бившим општинама (Turski i dr., 2007). За простор новоформиране општине Суња податак о укупном пољопривредном земљишту је изведен сабирањем површина категорија пољопривредног земљишта из „Prostornog plana uređenja općine Sunja, 2004.“

²²⁰ Удео у односу на укупно пољопривредно земљиште

²²¹ Удео у односу на укупно пољопривредно земљиште

²²² Удео у односу на расположиво пољопривредно земљиште

Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године, расположиво земљиште (земљиште у власништву пописаних пољопривредних домаћинстава или дато на коришћење) простирало се на 36 468,27 ha, од чега је 27 734,5 ha било у категорији пољопривредног земљиште. Посматрано у односу на укупно пољопривредно земљиште, пописани пољопривредници располагали су тек једном четвртином ове врсте земљишта (25,7%). Међутим, бољи показатељ интензивне дерурализације и деаграризације регије представља категорија коришћеног пољопривредног земљишта. Пописне 2003. године, банијски пољопривредници обрађивали су 18 524 ha, односно 66,8% расположивог или свега 17,2% од укупног пољопривредног земљишта (табела 58). Изузетно висок релативни удео напуштене и необрађене земље на Банији (82,8%) указује на велике резерве пољопривредног земљишта као све значајнијег ресурса и могућност повећања и интензивирања употребе земљишта (табела 58). Са друге стране, услед вишегодишњег необрађивања, долази до деградације земљишта. Због тога постоји реална опасност да некоришћена земља временом изгуби повољна педолошка својства, нарочито по обрастању у шикару, грмље или шуму.

Драстично смањење расположивог и коришћеног земљишта у снажној је корелацији са демографским, културолошким и социјалним променама и процесима који су се одвијали на преласку из XX у XXI век. Сложени социоекономски процеси и развојне тенденције су у одређеној мери наслеђене из предратног периода, али су после 1995. године знатно интензивирани (посебно у руралном делу регије). Банија је процесом деаграризације била захваћена у другој половини XX века, али је само у последњој деценији број руралног становништва преполовљен. Коришћење свега 17,2% укупног пољопривредног земљишта је у највећој мери последица рата, односно значајно смањеног броја и негативне промене старосне структуре руралног становништва. Услед смањења руралног становништва од 1991. до 2001. године за око 50% (поређењем 1991. са 2001. годином за око 60%), нагло смањење пољопривредне површине која се користи је очекивано. Међутим, смањење коришћених површина је знатно веће од износа депопулације. Ова појава се објашњава старосном структуром преосталог пољопривредног становништва у којој претежно учествује старачко становништво, које није физички у могућности да користи сву или већи део земље. Поред тога, највећи део повратничког становништва првих година повратка није имао основну механизацију (трактор и прикључне машине), па је и из тог разлога значајан део земље остао необрађен.

Релативни удео расположивог и коришћеног пољопривредног земљишта по банијским општинама знатно се разликује у зависности од степена депопулације, деаграризације и обима повратка становништва. Највиши удео расположивог земљишта забележен је у општинама Петриња (34,4%) и Суња (34%), док је у општини Двор износио свега 19,5%. Упоредо са тим, удео коришћеног земљишта у укупном или расположивом такође је највећи у општинама Петриња (25,2%) и Суња (26%), а најмањи у Двору (9,9%) (табела 58). Најнижи релативни удео ових категорија пољопривредног земљишта у општини Двор последица је изражене депопулације, старосне и етничке структуре. У међупописном периоду 1991-2001. године општина Двор је остварила највеће релативно смањење популације (-60,5%). Негативна динмика опште популације додатно је отежана највишим степеном демографског старења, узрокованим већинским уделом Срба повратника у популацији ове општине.

5.1.4. Структура земљишног фонда

Структура пољопривредног земљишта одређује начин искоришћавања овог највећег природног богатства којим регија располаже. Примарно је одређена природним условима: морфолошким (рељеф, надморска висина, вертикална и хоризонтална рашчлањеност, нагнутост терена, експозиције), климатским, хидрографским и педолошким. Са аспекта пољопривредне производње, разноликост природних услова може представљати предност, јер омогућава диверзификацију пољопривредних површина и узгој различитих култура. Поред природних услова, на структуру земљишног фонда и начин коришћења потенцијала, кључан је утицај антропогеног фактора.

На територији Баније **оранице и повртњаци** простиру се на површини од 58 726,8 ha. У структури пољопривредног земљишта ова категорија има највеће учешће у укупном пољопривредном земљишту регије (54,4%). Ораничне површине су заступљене у свим деловима регије, али се њихова плодност, концентрација и компактност разликују у зависности од морфолошких, педолошких и хидрографских одлика регије.

Највећа концентрација ораничних површина бележи се у котлинско-долинским, равничарским и брежуљкастим теренима до 200 m н.в. Оранице ове висинске зоне претежно се јављају у долинама Саве, Уне, Купе, Суње, Глине, Маје, Петрињчице, у пространим долинама (на долинском дну и благим долинским странама) њихових већих притока, на дну и ободу Глинске и Зринско-дворске котлине и Источном глинском побрђу. Према доступним, картографски представљеним ораничним површинама, у електронској бази хрватског Министарства привреде и одрживог развоја (ENVI), највећи удео ове категорије земљишта у укупној површини атара (изнад 80%) имало је више од 20 насеља. Већина ових насеља лоцирана је долинским микрорегијама. Високим учешћем ораница одликују се Бистрач, Суња, Новоселци, Селишће Суњско и Доња Летина у Посавини, Двор, Дивуша, Матијевићи и Хрватска Дубица у Поуњу и Нова Дренчина, Брест Покупски и Вратечко у Покупљу. Учешће ораница изнад 80% у укупној површини атара јавља се и у унутрашности регије (Доњи Кукурузари, Пауковац, Доња Ступница, Тргови, Мали Градац, Мартиновићи, Велики Шушњар, Драготинци, Краљевчани, Додоши и Прекопа). Са аспекта пољопривредне производње, најквалитетнијим ораничним површинама одликују се алувијалне равни и речне терасе Посавине, Поуња и Покупља.

Табела 59. Структура пољопривредног земљишта 2003. године²²³

Категорија земљишног фонда	Укупно		Коришћено 2003.	
	Површина (ha)	%	Површина (ha)	%
Оранице и повртњаци	58 726,8	54,4	10 414,5	56,2
Воћњаци	2 418,7	2,2	581,4	3,1
Виногради	295,7	0,3	32,5	0,2
Ливаде	22 895	21,2	5 153,7	27,8
Укупно обрадиво земљиште	84 336,1	78,2	16 182,1	87,4
Пашњаци	23 542,4	21,8	2 341,9	12,6
Укупно пољопривредно земљиште	107 878,5	100	18 524	100

Извор: Popis poljoprivrede 2003.; Turški i dr., 2007.

На простору изнад 200 m н.в. (подножја Зринске, Трговске и Хратовачке горе) површине под ораницама су видно редуковане, услед неповољнијих морфолошких, педолошких и хидрографских услова. Са порастом надморске висине, у брдовитим

теренима изнад 300 m н.в., оранице се јављају спорадично, најчешће у непосредном окружењу сеоских насеља. Најмањи удео ораница (до 10%) бележи се у атарима који претежно захватају виши брдско-планински простор Зринске горе (Швракарица, Волиња, Доња Пастуша, Беговићи и Миочиновићи), Трговске горе (Мајдан, Косна, Љубина и Јаворник) и Северног глиноског побрђа (Горње Јаме, Доња Трстеница, Батури, Турченица, Бишћаново) и Јужног глиноског побрђа (Мала Врановина и Боровита). Упркос званичној евиденцији, која је базирана на класификацији земљишта према намени у катастру, увидом у сателитске снимке овог простора из 2019. и 2020. године постаје очигледно се у послератном периоду²²⁴ одвија интензивно смањивање ораничних површина. Услед процеса депопулације (изазваног у највећој мери присилним миграцијама и делимичним повратком Срба) и деаграризације, многе оранице, пре свега у брдско-планинском простору, изложене су природном процесу ширења шума и затрављивању. На основу савремених сателитских снимака може се запазити да се удео ораничних површина спустио испод 10% у многим насељима која су смештена на обронцима Зринске горе (Брубно, Љесковац, Чавловица, Буиња), Трговске горе (Доњи Добретин, Горњи Добретин, Зут, Котарани, Сочаница, Јавница, Комора, Остојићи, Кобиљак, Горњи Жировац), Посавског побрђа (Кострићи, Раусовац, Вукошевац, Горња Меминска, Кнезовљани, Стражбеница), Јужног (Шашева, Велики Обљај, Бојна, Горњи Класнић) и Северног глиноског побрђа (Горњи Селковац, Доњи Селковац) и у Посавини (Ивањски Бок). У опустелим насељима или онима које су према попису из 2011. године имала до 10-20 становника, ораничне површине су сведене на ниво статистичке грешке.

Према подацима пописа пољопривреде из 2003. године²²⁵ у структури коришћених пољопривредних површина оранице и повртњаци имају највеће учешће у свим банијским општинама. Са највишим, готово двотрећинским уделом, истичу се општине Хрватска Дубица и Мајур (65%). У преосталим општинама удео ораница и повртњака је натполовичан, изузев у Хрватској Костајници (42,7%), али је и у овој општини релативни удео пољопривредног земљишта под ораничним површинама највећи (табела 60).

Површине под **воћњацима** простиру се на површини од 2 418,7 ха или 2,2%. Захваљујући повољним природним условима, јављају се широм регије, у атарима готово свих банијских насеља. Међутим, њихов удео у структури пољопривредних површина је релативно мали. Услед примарне оријентације банијских пољопривредника на задовољавање главних потреба у људској и сточној исхрани, ширењу воћњака није придавана већа пажња. Значајније површине под воћњацима бележе се у висинском појасу од 200 до 300 m н.в., где су педолошка и морфолошка својства за узгој ратарских култура (и остваривање просечних или већих приноса) углавном неповољнији. Воћњаци се на Банији углавном јављају у окућници и у близини повртњака на површинама од неколико ари или у виду плантажа које захватају више хектара. Као простор веће концентрације воћњака издваја се северна и јужна подгорина Зринске горе. Највећим површинама и уделом под воћњацима истичу се атари следећих насеља: Стубаљ, Грабоштани, Мајур, Чукур, Блиња, Петковац,

---

²²⁴ Од 1995. до 2020. године

²²⁵ При анализирању стања и потенцијала регионалне пољопривреде користиће се званични подаци Пописа пољопривреде, спроведеног 2003. године. Међутим, упоређивањем сателитских снимака и теренских истраивања примећују се разлике између стварног стања на терену и онога што је у званичним документима или што показују званични подаци подручне управе у Сиску и електронска база података хрватског Министарства привреде и одрживог развоја (ENVI). Turski, Dzelzkaleja i Georgievski (2007) такође наводе да су се током израде „Poljoprivredne strategije Sisačko-moslavačke županije“ суочавали са проблемом добијања различитих статистичких података од надлежних институција, посебно када су у питању подаци који се односе на пољопривредно земљиште.

Моштаница, Јошавица, Горња Млинога, Доња Бачуга, Велики Шушњар, Велики Градац, Мали Градац, Мартиновићи, Брубно, Доњи Жировац, Горичка и Зрински Брђани.

На почетку XXI века ова категорија пољопривредог земљишта се такође суочава са напуштањем, затрављивањем и интензивним деградирањем. Услед процеса депопулације, дерурализације и деаграризације, од укупних површина под воћњацима, пописом пољопривреде из 2003. године, утврђено је да се користи тек једна четвртина (581,4 ha). Највеће површине под воћњацима, уз највећи удео у структури коришћеног пољопривредног земљишта, регистроване су у општинама Петриња (272,8 ha или 5%) и Двор (100,5 ha или 4,7%) (табела 60).

Табела 60. Структура коришћеног пољопривредног земљишта 2003. године

Општина	Оранице и повртњаци		Воћњаци		Виногради		Ливаде		Пашњаци		Укупно
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	
Глина	2 124,9	53,2	75,8	1,9	4,9	0,1	1 157,6	29,0	630,1	15,8	3 993,3
Двор	1 280,5	59,7	100,5	4,7	0,2	0,0	582,9	27,2	180,7	8,4	2 144,7
Д. Кукурузари	289,9	54,4	18,6	3,5	0,3	0,1	161,8	30,4	62,5	11,7	532,9
Мајур	355,3	65,0	14,0	2,6	1,2	0,2	114,8	21,0	61,7	11,3	546,9
Петриња	3 280,9	59,6	272,8	5,0	25,5	0,5	1 326,5	24,1	601,9	10,9	5 507,6
Суња	2 251,8	51,3	78,5	1,8	0,2	0,0	1 522,0	34,6	540,4	12,3	4 392,9
Х. Дубица	674,5	65,0	12,6	1,2	0,0	0,0	168,3	16,2	182,9	17,6	1 038,3
Х. Костајница	156,8	42,7	8,8	2,4	0,2	0,1	119,9	32,7	81,6	22,2	367,3
Банија	10 414,5	56,2	581,4	3,1	32,5	0,2	5 153,7	27,8	2 341,9	12,6	18 524,0

Извор: Popis poljoprivrede 2003

Виногради у структури пољопривредног земљишта покривају свега 0,3% укупне површине (295,7 ha). Дисперзно су размештени у свим котлинско-долинским деловима Баније (претежно у Покупљу и околини Петриње), али су углавном малих површина. До средине XX века површине под виноградима су биле знатно веће. Током 1960-их година уводи се порез на винограде који је због висине износа приморао многе пољопривреднике да их искрче и замене другим пољопривредним културама. Друго масовно напуштање винограда настаје услед негативних геополитичких догађаја и пратећих социоекономских промена с краја XX века, које су десетковале родне површине и додатно интензивирале њихову деградацију.

Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године у структури коришћених пољопривредних површина под виноградима било је 32,5 ha. Упркос смањењу од 89%, њихово релативно учешће остало је на приближном нивоу (0,2%) услед интензивног напуштања осталих пољопривредних површина. Посматрано по општинама, највећа површина под виноградима који се користе бележи се на територији општине Петриња (25,5 ha или 78%). Такође, највећи плантажни виногради јављају се у околини самог града Петриње и оближњих сеоских насеља. У преосталим општинама површине су занемарљиве и мере се у арима, изузев у општинама Глина (4,9 ha) и Мајур (1,2 ha).

Ливаде и пашњаци су широко распрострањене травнате површине, настале антропогеним деловањем (крчењем шума). У структури пољопривредног земљишта имају готово подједнак удео. Учешћем од 43% у укупном пољопривредном земљишту, квалитетне ливаде и пашњаци представљају значајан ресурс и основу за развој сточарства на Банији. Међутим, интензивна депопулација, деаграризација и смањење сточног фонда резултирали су смањеним искоришћавањем и деградирањем ливада и пашњака. Иако су у структури коришћених површина задржали приближан релативни удео од 40,4%, површине које се користе су мање готово шест пута од укупних.

Ливаде на простору Баније заузимају површину од 22 895 ha (21,2%). У односу на пашњаке, имају већу вредност за сточарство. Заступљене су на различитим типовима земљишта, у свим деловима регије, али се веће присуство бележи у нижим висинским појасевима, до 300 m н.в. Овде се најчешће јављају у Посавини, Глинској и Зринско-дворској котлини и широким долинама, које се одликују вишим степеном влажности. Модернизација и индустријализација регије од 1970-их година, није значајније утицала на редуковање површина под ливадама. Тек од краја XX века и познатих геополитичких и социоекономских промена долази до наглог и масовног напуштања ливада. Природним процесом долази до нарушавања флористичког састава, чиме ливаде постепено прелазе у вегетацију високих трава. Овај вид трансформације пољопривредних површина је посебно изражен у брдско-планинској Банији, простору који је у послератном периоду обележен најснажнијом депопулацијом и деаграризацијом.

На основу теренског истраживања и анализирања сателитских снимка и ENVI електронске базе, највеће, компактне површине под квалитетнијим долинским ливадама бележе се у атарима насеља: Росуље, Глинска Пољана, Маринброд, Маја, Драготина, Доњи Јаворањ, Кепчије и Пауковац. У вишим теренима истичу се брдске ливаде, које се одликују фрагментираношћу и мањим површинама. Значајније површине и већи удео у атару насеља идентификовани су у атарима Иловачка, Зрина, Шегестина, Рогуља и Лотина.

У структури коришћених пољопривредних површина ливаде се простиру на 5 153,7 ha, што чини 27,8% у укупно коришћеном пољопривредном земљишту. Најнижи удео површина под ливадама забележен је на простору општине Хрватска Дубица (16,2%), док се највишим уделом одликују општине Доњи Кукурузари (30,4%), Хрватска Костајница (32,7%) и Суња (34,6%) (табела 60).

Пашњаци се простиру на 23 542,4 ha или 21,8% укупних пољопривредних површина. Ова категорија пољопривредног земљишта се такође јавља на различитим педолошким подлогама и у свим деловима регија. Најпространији пашњаци заступљени су у вишем брдско-планинском појасу и атарима насеља: Иловачак, Мајски Тртник, Брњеушка, Бојна, Љесковац, Зрински Брђани, Горичка, Зрин, Шегестин, Рогуље, Лотине. У овим вишим висинским појасевима пашњаци се претежно налазе у контактної зони са густим шумским комплексима. Услед интензивне депопулације и деаграризације виших брдско-планинских делова регије, од краја XX века одвија се постепено ширење шумског покривача на рачун пашњака.

Значајне и компактне површине, у виду влажних еутрофних и мезотрофних пашњака, јављају се у Посавини, у атарима насеља: Црквени Бок, Стрмен, Бобовац, Грета Суњска, Стаза. У близини насељених места у Посавини, пашњаци су делимично трансформисани у плодне оранице извођењем мелиорационих радова. На овом простору постоје повољни услови и економска оправданост пренамене нископродуктивних травнатих површина, у циљу ширења ораница и интензивирања производње.

Упркос домнацији пашњака на јужним и западним падинама Зринске горе, највећи удео пашњака у структури коришћеног пољопривредног земљишта имале су 2003. године општине Хрватска Дубица (17,6%) и Хрватска Костајница (22,2%). Најнижи удео пашњака забележен је у општини Двор (8,4%).

Социоекономске промене с краја XX века одразиле су се на смањено коришћење пољопривредних површина. Као што је претходно истакнуто, према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године, на простору Баније користи се свега 18 524 ha или 17,2% укупног пољопривредног земљишта. У структури коришћеног земљишта, такође доминирају површине под ораницама и повртњацима са уделом од 56,2% (10 414,5 ha). Воћњаци се простиру на 581,4 ha и учествују са нешто већим уделом (3,1%),

док је релативни удео винограда незнатно смањен (0,2%). Највећа разлика у коришћењу површина односи се на удео ливада и пашњака. На простору Баније ливаде и пашњаци захватају приближно исту површину и релативни удео. Међутим, посматрано према пољопривредном земљишту које се користи, примећује се евидентна разлика. Ливаде се простиру на 5 153,7 ha, док су пашњаци који се користе сведени на 10% укупних површина под овом категоријом земљишта (2 341,9 ha). Знатно веће учешће ливада (27,8%) наспрам пашњака (12,6%) одређено је просторним размештајем ових категорија пољопривредног земљишта и пољопривредног становништва. Ливаде и пашњаци се простиру у свим деловима регије, при чему пашњаци доминирају у вишој, брдско-планинској зони изнад 300 m, док је присуство ливада веће у нижим, долињским зонама. У послератном периоду процеси депопулације и дерурализације интензивније су захватили виши брдско-планински простор Баније у односу на долињски. Рурални егзодус ових простора, праћен израженим процесом демографског старења преосталог становништва, утицао је на смањену аграрну активност, чиме се објашњава тенденција све мањег коришћења пашњака. Такође, као додатни разлог се издваја чињеница да значајан део пашњака не припада индивидуалним пољопривредним домаћинствима, већ је у државном власништву, због чега је знатно мања површина евидентирана у категорији коришћеног земљишта 2003. године. На основу мањег коришћења пашњака, забележен је изузетно висок удео коришћеног обрадивог земљишта (87,4%), што може погрешно указати на позитивне промене у коришћењу пољопривредног земљишта и интензивирање аграрне производње.

Структура пољопривредног земљишта са натполовичним учешћем ораница и већим уделом ливада наспрам нископродуктивних травнатих површина, оцењује се као повољна за диверзификацију пољопривредне производње. Међутим, треба имати у виду да су представљене, расположиве површине, знатно мање од укупног пољопривредног земљишта. Поред тога, стадијум најдубљег демографског старења, у који је зашло највећи број сеоских насеља и доминантно екстензиван карактер пољопривреде доводи у питање улогу структуре пољопривредног земљишта у функцији развоја пољопривреде и.

5.1.5. Ратарство и повртарство у функцији развоја пољопривреде

Бављење ратарством и повртарством на Банији има дугу традицију. Од времена ослобођења од Турака и успостављања аустријске власти крајем XVII века, пољопривредне површине (уједно ратарске и повртарске) непрестано се шире на рачун шума (Дабић, 1984). Повећавање ратарских и повртарских површина било је условљено популационим растом, а омогућено повољним морфолошким, педолошким и климатским одликама у већем делу регије. Пораст површина под ораницама и повртњацима трајао је све до друге половине XX века, када се у ратарској производњи јавља стагнација. Интензивирањем процеса деаграризације и руралног егзодуса 1970-их година, наступа период континуираног, постепеног смањења пољопривредних површина и производње. Разноликост природних одлика омогућила је да на Банији буду успешно развијене готово све гране пољопривреде, али је она статус познате аграрне регије у првом реду имала захваљујући ратарској производњи (Crkvenčić, 1974b). Услед грађанског ратног сукоба и присилних миграција које су уследиле, ратарска и повртарска производња доживела је нагли пад. Даљем смањивању производње и улоге ратарства и повртарства у руралном и регионалном развоју одговарају још увек актуелни процеси деаграризације и дерурализације. Упркос томе, висок релативни удео ораница и повртњака у структури коришћеног пољопривредног

земљишта свих банијских општина (табела бр.) потврђује водећу улогу ратарства (и повртарства) и у савременој регионалној пољопривреди.

Најповољнијим морфолошким и педолошким условима за бављењем ратарством одликују се првенствено микрорегије Посавина, Поуње и Покупље, а затим долине Глине, Маје, Петрињчице, Суње и Жировнице и њихових главних притока у унутрашњости регије. У морфолошком смислу, оранице ових делова Баније простиру се у висинској зони до 200 m надморске висине, на заравњеним до заталасаним теренима благих нагиба (до 5°). Заравњене и благо нагнуте ораничне површине најпогодније су за постизање већих приноса, због најбољих услова за употребу механизације. У погледу експонираности, преовлађују неекспониране површине у алувијалним равнинама највећих река, док оранице у преосталим најзначајнијим долинама имају подједнако учешће неутралних и топлих експозиција. Најповољнија педолошка својства поседују земљишта прве класе, у која се на Банији убрајају флувисоли заштићени од поплава у Посавини, Покупљу и Поуњу. Значајну производну вредност имају и земљишта треће класе,²²⁶ представљена повремено плавленим алувијалним земљиштем и псеудоглејевима (параподзолима), која се простиру у долинама Глине, Уне, Саве, Суње, Жировнице, Јавошнице, Маје, Бручине и Петрињчице. У циљу добијања већих приноса ове оранице изискују мелиорационе захвате (неопходност дренаже услед високог нивоа подземних вода и повременог плављења) и већу употребу ђубрива. Идући ка вишим висинским зонама и теренима веће рашчлањености и нагнутости, погодност ораница за савремену производњу, употребу механизације и остваривање већих приноса опада. Релативно плодне ораничне површине допиру до виших брежуљкастих терена Глинских и Посавских побрђа и обода Зринско-дворске котлине. Ратарством се бави и становништво насеља у вишим брдским зонама, али су приноси знатно нижи, у складу са могућношћу обраде ораница, дисперзном размештају, педолошким својствима, микроклиматским одликама и подложношћу ерозивним процесима. Неповољнији природни услови у вишем брдском делу регије предодредили су узгој отпорнијих ратарских култура, али и оријентацију ка воћарству и сточарству.

Табела 61. Структура коришћених ораница и повртњака 2003. године

Општина	Житарице	Кромпир	Махунасто поврће	Остало поврће	Уљарице	Крмно биље	Угар и остало	Укупно
Глина	1753,8	43,9	3,4	20,6	0,6	98,4	204,3	2 124,9
Двор	1077,5	14,4	4,5	20,1	0,0	102,6	61,4	1 280,5
Д. Кукурузари	245,3	4,7	0,8	15,5	0,0	20,8	2,8	289,9
Мајур	265,3	2,5	1,5	5,5	0,9	17,6	62,1	355,3
Петриња	2826,9	22,6	4,8	30,8	2,1	229,1	164,6	3 280,9
Суња	1794,4	2,6	4,0	15,0	7,7	316,2	112,0	2 251,8
Х. Дубица	487,1	3,2	5,9	6,9	60,0	56,8	54,6	674,5
Х. Костајница	133,9	0,4	2,1	5,7	0,0	10,0	4,8	156,8
Банија	8584,1	94,1	27,0	120,0	71,2	851,5	666,6	10 414,5

Извор: www.dzs.hr

У структури ораница и повртњака највећу заступљеност имају површине под житарицама. Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године, житарице се гаје на 8 584,1 ha, чиме остварују изузетно висок удео од 82,4% међу засејаним површинама (табела 61). Податак о засејаним површинама може се посматрати као релевантан индикатора интензивног процеса деаграризације регије. Током 1960-их

²²⁶ У структури земљишта према бонитетним класама налазе се површине под подзолима и гајњачама које припадају другој класи. Међутим, оне се не убрајају у земљишта од већег значаја за ратарство јер су претежно обрадљиве шумском вегетацијом или су услед већих нагиба изложена ерозији.

година, када је Банија била на врхунцу аграрног развоја, површине под житарицама простирале су се на преко 40 000 ha (Crkvenčić, 1974b).

Морфолошки, педолошки и хидролошки услови погодују узгоју житарица у готово целом котлинско-долинском делу регије, а посебно у највећим речним долинама, тј. долинским микрорегијама Посавини, Поуњу и Покупљу. Поред поменутих нижих, заравњених и благо заталасаних простора, житарице добро успевају и на брежуљкасто-брдовитим теренима и долинским странама умерених нагиба виших хипсометријских појасева. Међутим, у овим деловима регије јављају се ограничења у култивисању и остваривању већих приноса, услед нешто неповољнијих морфолошких услова и њима условљених ограничења у примени механизације, система за наводњавање и других агротехничких мера. Све до последње деценије XX века, у брдовитим деловима Глинских и Посавских побрђа, додатни проблем представљао је процес јаружања и спирања земљишта на ораничним површинама.

Посматрано на нивоу општина, висок удео површина под житарицама бележи се у свим деловима регије (између 72,2 и 86,2%). Најмање учешће у структури ораничних површина од 72,2% има општина Хрватска Дубица. Разлог поседовања најмањег удела под житарицама не огледа се у постојању морфолошко-педолошких ограничења, већ су одређене површине искоришћене за узгој других пољопривредних култура (уљарица и крмног биља). Са друге стране, највеће површине под житарицама и највеће учешће ових површина у структури ораница остварено је на простору општине Петриња (2 826,9 ha или 86,2%). Такође, општина Петриња учествује са једном трећином у укупним површинама под житарицама у регији (табела 61). Житарицама су засејане плодне алувијалне равни и речне терасе реке Купе и долине њених притока Глине, Утиње, Шање и Петрињчице.

Банијске ораничне површине и климатско поднебље пружају изузетно добре услове за узгој свих врста житарица. На простору регије традиционално се гаје пшеница, кукуруз, јечам, овас, раж и просо (сирак). Током друге половине XX века пшеница и кукуруз се издвајају као доминантне културе, са преко 90% удела у површинама под житарицама (Crkvenčić, 1974b). Међутим, у савременој ратарској производњи кукуруз је преузео апсолутни примат.

Кукуруз представља најзначајнију врсту житарице на Банији. Све до друге половине XX века кукуруз се користио у људској исхрани упоредо са пшеницом, а у сиромашнијим домаћинствима и више него пшеница.²²⁷ Модернизацијом друштва његова улога у људској исхрани се постепено смањивала, али се претежно користи у исхрани стоке. Према подацима који датирају с краја 1960-их година, кукуруз је на простору Баније учествовао са половичним уделом у структури ораничних површина под житарицама (Crkvenčić, 1974b). Током 1970-их и 1980-их година, регионални развој се темељио у значајној мери на прехранбеној индустрији и сточарству. То је утицало на упоредо смањивање ораница под пшеницом и постепено усмеравање пољопривредника на већу производњу кукуруза и увођење хибридних сорти.

Деценијама уназад, пољопривредници су се готово у потпуности оријентисали на сетву хибридних сорти кукуруза, ради остваривања већих приноса за потребе исхране стоке. До масовног увођења хибридних сорти, на Банији су биле најзаступљеније старе, домаће сорте кукуруза: стоданац, осморедац, жучић и бјелчић. Ове сорте се у савремено доба сеју тек симболично (неколико стабљика), углавном у склопу повртњака. Од њих се прави кукурузно брашно или их становништво користи на друге начине у исхрани.

---

²²⁷ Од кукурузног брашна правила се тврда, кукурузна погача („куруза“), док се бели, пшенични хлеб користио углавном при значајнијим верским празницима и другим свечаностима.

Због некадашње доминантне употребе у људској исхрани и највећег значаја у исхрани стоке, кукуруз се гаји широм регије. Производња је условно ограничена на нижи, котлинско-долински део регије. Највише му погодују алувијална земљишта и параподзоли у нижим, влажнијим речним долинама, али пролагодљивије и отпорније сорте успевају и у вишим, оцедитијим, брдским теренима. У савременим социоекономским околностима главни рејон узгоја кукуруза представља простор Посавине, Покупља, Поуња, долине Петрињчице, Глинске и Зринско-дворске котлине. Близина великих, водом богатих речних токова и њихових притока пружа земљишту неопходну влагу, а ратарима омогућава наводњавање у сушном делу године. Такође, примена механизације се несметано обавља захваљујући морфолошким одликама (мали нагиби терена) и релативно великим парцелама, правилног облика. Површине под кукурузом на Глинским и Посавским побрђима и ободу Глинске и Зринско-дворске котлине углавном се простиру на гајњачама (еутричним камбисолима), рендзинама и смеђе киселом (дистричном) земљишту. Поред неповољнијих педолошких својстава, ови терени се одликују већим наибима (до 10°, изузетно до 20°), већом оцедитошћу и интензивнијим ерозивним процесима. Морфолошко-педолошка ораничења захтевају примену одређених агротехничких мера у циљу остваривања просечних или већих приноса. У висинском појасу изнад 300 m н.в. морфолошки и педолошки услови се значајно погоршавају. Међутим, услед изражене депопулације брдско-планинског простора Зринске горе, Трговске горе, Јужног и Северног глинског побрђа, ораничне површине под кукурузом су веома ретке и површински мале у овим деловима регије.

Као што је већ истакнуто, простор Баније је захваћен интензивним процесима депопулације, деаграризације и демографског старења. Оваква демографска слика веома је неповољна са аспекта максималног искоришћавања природних потенцијала и интензивирања производње кукуруза као најважније културе. У складу са тим, површине под кукурузом и укупни приноси се смањују, што је делом проузроковано смањивањем сточног фонда и недостатком радне снаге. Доминантно старачко становништво у процесу производње углавном користи најосновнију механизацију и пестициде. У зависности од природних услова, коришћене сорте, начина обрађивања земљишта и узгоја културе, остварени приноси се могу знатно разликовати. Старији банијски пољопривредници кукуруз узгајају углавном за потребе прехранивања сопственог сточног фонда, док се мање количине (углавном нехибридних сорти) мељу у брашно. Вишкови се ретко продају, јер служе да се надомести потенцијално мањи урод наредне године, у случају суше, града, уништавања од стране дивљачи или болести. Услед екстензивне производње и све чешћих елементарних непогода и нанете штете од стране дивљих животиња, неретко су произведене количине недовољне да задовоље потребе пољопривредника, због чега су принуђени да одређене количине купују. Оријентацију ка продаји на локалном тржишту остварује тек мањи број ратара у Посавини и Покупљу.

У савременим околностима производња кукуруза у регији константно опада, а значај производње кукуруза у ратарству и регионалном развоју Баније има све мању улогу. Малобројни млади пољопривредници су носиоци модернизације и интензивирања производње, делом захваљујући финансијским средствима из фондова Европске уније. Из ових фондова подржавају се набављање модерне механизације већег радног капацитета, система за наводњавање и примена осталих агротехничких мере. На тај начин се подстиче сетва на већим парцелама, остваривање већих приноса и омогућава потенцијално стицање веће добити.

Пшеница је стара, традиционална култура, која је до пре неколико деценија имала знатно већи значај у ратарској производњи. Крајем 1960-их година пшеница је у структури ораничних површина под житарицама учествовала са око 40% (Crkvenčić, 1974b). Модернизацијом друштва у наредном периоду, које је било праћено већим

укључивањем жена у делатности секундарног и терцијарног сектора, мењале су се потрошачке навике. Када је хлеб почео све више да се купује, смањена је производња пшенице за потребе исхране домаћинства. На рачун површина под пшеницом све више се гајио кукуруз као профитабилнија култура и неизоставна култура за исхрану стоке.

Површине под пшеницом знатно су редуковане током последњих пола века, али је просторна дистрибуција ораница под овом културом слична дистрибуцији ораница под кукурузом. Пшеница се претежно узгаја у долиним областима, које имају најбоља морфолошка и педолошка својства. Највеће површине под пшеницом засејане су у Посавини, где заравњено, алувијално земљиште омогућава постизање високих приноса кроз интензивну производњу. Веће ораничне површине простиру се широм Покупља, долине Глине и Зринско-дворске котлине, како у долиним, тако у ободним, оцедитијим, благо нагнутим теренима под параподзолима. Од почетка друге поливине XX века почеле су да се масовно користе хибридне сорте. Пре њиховог увођења у производњу најчешће сорте на банијским пољима биле су: банатуша, шешакиња и талијанка (сампасторе).

Захваљујући бољем успевању и на земљиштима слабијег бонитета у односу на кукуруз (до четврте класе), пшеница је била доминантна култура у брдско-планинском делу регије, упоредо са другим житарицама попут јечма, ражи, овса. Значајне површине под пшеницом протирале су се на гајњачама, рендзинама, смеђе киселим земљиштима Северног и Јужног глиноског побрђа, подножју Храстовачке и Зринске горе. Међутим, негативни демографски процеси су ове руралне просторе захватили и пре 1991. године, што је резултирало константним смањивањем засејаних површина и укупних приноса. Послератна депопулација (од августа 1995. године), нарушавање старосне и економске структуре најснажније су се одразили у брдско-планинском делу Баније. Екстензиван карактер ратарства, најдубља фаза демографског старења, недостатак радне снаге, природни процеси закоровљавања и ширења шума, слабија примена агротехничких мера, условили су да брдско-планинска зона нема значајно учешће у савременој производњи пшенице.

Поред кукуруза и пшенице, на Банији се јављају површине засејане **јечмом, ражи** и **овасом (зобом)**, али су ове житарице знатно мање заступљене. Још крајем 1960-их, њихов удео у структури ораница под житарицама био је испод 10% (Срквенчић, 1974b). Преоријентацијом на производњу кукуруза и преузимањем примата у производњи сточне хране и смањењем сточног фонда, значај јечма, оваса и ражи је константно опада, што је утицало на смањивање засејаних површина. На почетку XXI века удео површина под овим житарицама је постао занемарљив, што се одразило на њихов значај у ратарској производњи. У савременим околностима драстично смањене производње, банијски пољопривредници јечам, оvas и раж сеју искључиво за сопствене потребе и користе их као додатак сточној храни.

Ораничне површине под крмним јечмом, ражи и овасом такође се простиру у свим деловима регије, али се, попут пшенице, веће присуство бележи на вишим и оцедитијим теренима. Простор највеће производње обухвата долине стране, банијска побрђа и благе брдско-планинске косе. У погледу педолошких и агроклиматских услова, оvas и раж су отпорније културе наспрам јечма. Јечму више погодују оцедита параподзоласта земљишта, док оvas и раж добро успевају и на рендзинама и смеђим земљиштима више брдско-планинској зони. Највећа концентрација парцела под овасом и ражи бележила се у атарима Љесковца, Зринских Брђана, Швракарице, Рогуља, Лотина, Котарана, Горњег Жировца, Бојне, Миочиновића, Ловче и других села.

Стабљике **проса (сирка)** имало је током прошлости скоро свако сеоско домаћинство у склопу окућнице. Иако се у неким деловима света користи у исхрани становитва и стоке, на Банији се ова житарица употребљавала искључиво за

производњу метлица. Од краја XX века гајење проса је готово у потпуности запостављено.

У савременом банијском ратарству производња **индустријског биља** нема већи значај. У структури ораница и повртњака, површине под индустријским биљем имају занемарљив удео од свега 0,7%. Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године индустријско биље се узгаја на површини од 71,3 ha, при чему се уљарице (уљана репица, сунцокрет и соја) узгајају на 71,24 ha, док је преостала површина од 0,04 ha под шећерном репом (табела 61).

Морфолошки и педолошки услови за узгој индустријског биља су најповољнији на алувијалном земљишту низијског појаса до 100-150 m н.в. Уљарице се претежно гаје у Посавини и на Посавском побрђу, док су површине у Глинској котлини занемарљиве. У производњи уљарица доминира уљана репица, а затим соја, док су површине под сунцокретом знатно скромније. Посматрано по општинама, највеће површине под индустријским биљем простиру се на територији општине Хрватска Дубица (60 ha или 84,3%). Поред тога, ова општина је остварила највеће учешће површина под индустријским биљем у структури коришћених ораница (8,9%) у односу на друге банијске општине. Незнатна површина од 4 ара под шећерном репом налазила се у Поуњу, у околини Двора.

До средине XX века становништво је за своје потребе узгајало лан (кетен), конопљу и дуван. Развој текстилне индустрије и индустријска прерада дувана, односно производња цигарета, утицали су на прекид узгоја ових индустријских биљака током друге половине XX века.

На почетку XXI века у регији су почеле да се подижу плантаже лаванде.²²⁸ У овој почетној фази узгојем лаванде (и сродног лавандина) бави се мањи број пољопривредника. Педолошки и агроклиматски на простору регије су веома повољни. Поред тога, ова култура се може успешно гајити и на запуштеном пољопривредном земљишту, које доминира у регионалној структури пољопривредног земљишта.

После житарица, највеће површине на Банији засејане су **крмним биљем**. Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године, крмно биље се узгаја на 851,5 ha или 8,3% коришћеног пољопривредног земљишта (табела 61). Најчешће врсте крмног биља које се узгајају на простору регије су детелина и луцерка. Овим културама су засејане највеће површине, док су мање површине под другим травама и кукурузом за силажу. Крмно биље се користи као сировинска база за развој сточарства. Највећу примену у деловима регије у којима је развијено шталско сточарство и где се јавља недостатак ливада и пашњака.

Како је узгој крмног биља повезан са сточарством, расположиви подаци могу указати на диференцијације у сточарској производњи и степен аграрног развоја регије или њених делова. Од 1960-их година, када је аграрна производња још увек имала изразито доминантну улогу у структури регионалне привреде, површине под крмним биљем су биле вишеструко веће. Поређења ради, тадашње банијске општине имале су појединачо веће површине под крмним биљем него цела регија на почетку XXI века (Глина – 1 550 ha, Двор – 921 ha, Петриња – 2058 ha, Костајница – 910 ha) (Crkvenčić, 1974b). Ове драстичне разлике у засејаним површинама представљају још један поуздан индикатор смањења сточног фонда и високог степена деаграризације регије.

Крмном биљу одговарају различити типови земљишта, од најплоднијег алувијалног до земљишта слабијег бонитета у брдско-планинском делу регије. Међутим, оно се највише гаји на простору Посавине и Покупља, као најразвијенијих сточарских рејона. Овакав размештај површина предодредило је доминантно шталско

---

²²⁸ Лаванда не спада у групу типичних уљарица, већ украсног биља, али се од ње добија етерично уље.

сточарство. Посматрано према бази података, које су дате у табели бр. по општинама, оранице под крмним биљем у општинама Петриња (229,1 ha) и Суња (316,2 ha) учествују са готово две трећине у укупној површини ове категорије коришћеног пољопривредног земљишта на Банији. Општина Суња уједно бележи највећи релативни удео површина под крмним биљем (14,1%).

Као што је претходно истакнуто, природни услови за узгој **повртарских култура** веома су повољни, посебно у котлинско-долинским деловима регије. Међутим, производња поврћа на Банији никад није била тржишно оријентисана и специјализована, услед чега повртарство није имало значајну улогу у пољопривредној производњи, нити у регионалном развоју регије. Пољопривредна домаћинства углавном су се бавила екстензивном, сваштарском производњом за сопствене потребе на малим парцелама. Према подацима из 1969. године, у структури ораница и повртњака, поврће се узгајало на површини од 3 986 ha или 6,4%. Релативни удео повртњака по општинама био је уравнотежен и кретао се између 5 и 7% (Crkvenčić, 1974b). Процеси дерурализације и деаграризације, који су захватили Банију током 1960-их и 1970-их година, утицали су на константно смањивање повртарских површина и укупне производње поврћа. Тенденција постепеног смањивања површина под поврћем била је условљена и све већом применом механизације, употребом вештачких ђубрива и других хемијских средстава и сађењем нових, отпорнијих сорти, чиме су се остваривали већи приноси по јединици површине.

Драстичан пад у пољопривредној производњи, настао као последица грађанског рата у Хрватској, снажно се одразио на смањење површина под поврћем. Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године, укупне површине под поврћем сведене су на 241,1 ha, чиме је и њихов релативни удео смањен на 2,3%. Упркос све савременијој примени агротехничких мера, општа депопулација, праћена демографским старењем и недостатком радне снаге, негативно утиче на повртарску производњу. На доминантно екстензиван карактер указује чињеница да се пописне 2003. године у стакленицима и пластеницима поврће узгајало на свега 0,4 ha. На смањење повртарске производње утицала је у значајној мери модернизација друштва и промена животних навика. Банијско становништво (уједно и рурално) све више се поврћем снабдева у продавницама.

Главне повртарске културе које се гаје на Банији су: кромпир, лук, пасуљ, купус, парадајз, паприка, шаргарепа, грашак, боранија и друге.²²⁹ Према засејаним површинама **кромпир** представља најзначајнију пољопривредну културу на Банији. То је традиционална култура широке примене у исхрани становништва, која добро успева у свим деловима регије. Узгоју кромпира посебно погодују морфолошки, педолошки и агроклиматски услови на нижим обронцима Зринске и Храстовачке горе, на ободу Глинске котлине и на Глинским побрђима. У брдско-планинској зони изнад 200 m н.в. кромпир је најзаступљенија култура, услед слабијег успевања осталог поврћа и житарица на земљиштима нижег бонитета (рендзинама и смеђе киселим земљиштима на еруптивима). Приноси су нешто слабији у низијским теренима већег степена влажности у Посавини, долини Суње и у Поуњу.

Према подацима пописа пољопривреде из 2003. године, кромпир се гајио на површини од 94,1 ha (39% од укупних површина под поврћем). Нешто мање од половине површина под кромпиром налазило се на простору општине Глина (43,9 ha или 46,6%), а значајније површине регистроване су на простору општина Петриња

---

²²⁹ Према расположивим подацима Пописа пољопривреде и хрватског Државног завода за статистику, у структури површина под поврћем једино је кромпир издвојен као засебна повртарска култура. Махунасто поврће је дато обједињено, док подаци који се односе на остале врсте поврћа нису дати.

(22,6 ha) и Двор (14,4 ha). У преосталим општинама производња кромпира је знатно мања услед оријентације на производњу житарица и другог поврћа.

После кромпира, највећи значај на Банији према засејаним површинама има производња **махунастог поврћа**. Од махунарки највише се узгаја пасуљ, а већу примену у исхрани и производњи имају још грашак и боранија. У морфолошком и педолошком смислу, узгоју махунарки највише погодују нижи, долињски терени и простор Глинске и Зринско-дворске котлине до 200 н.в. Махунаке се гаје и у вишим, брежуљкасто-брдовитим деловима регије, али се површине и приноси смањују.

Махунасто поврће је 2003. године било посејано на укупно 27 ha. Посматрано по општинама, површине засада махунарки су биле релативно мале и кретале су се од 1 до 6 ha. Међутим, према учешћу махунарки у површинама под поврћем истичу се општине Хрватска Дубица (37,1%) и Хрватска Костајница (25,2%). Насупрот подацима званичне статистике, површине под махунаркама су биле веће. Наиме, пасуљ се широм Баније сеје као међуусев, углавном уз кукуруз.

На преосталих 120 ha под повртњацима гаје се остале врсте поврћа, међу којима се највећом улогом у исхрани и већој производњи издвајају: лук, парадајз, паприка, краставац, купус, кељ и бундева. Најплоднији повртарски рејони за узгој ових врста обухватају простор великих речних долина и алувијалних равни Саве, Уне, Купе, Петрињице, Суње и Глине. Ове врсте поврћа се гаје и у вишем висинском појасу, али се приноси разликују, у зависности од морфологије терена, педолошког покривача, агроклиматских услова, природног извора влажности и могућности наводњавања и примене агротехничких мера.

5.1.6. Воћарство и виноградарство у функцији развоја пољопривреде

Воћарство и виноградарство на Банији имају дугу традицију. Разнолики морфолошки, педолошки, хидрографски и агроклиматски услови омогућавају узгој разноврсних воћарских култура. Међутим, услед доминације ратарства, посебно у равницама и пространим речним долинама, улога воћарства је кроз историју била мањег значаја у пољопривредној производњи. Воћарство и виноградарство су имали већу улогу до средине XX века, од када их ратарство потпуно потискује. Веће површине под воћњацима простирале су се у висинском појасу од 200 до 300 m н.в., са највећом концентрацијом у северној и јужној подгорини Зринске горе. Традиционално бављење воћарством и узгој одређених врста воћа био је примарно усмерен за потребе прављења ракије, али су . Ово су били главни видови стицања извора прихода на бази воћарства, док су тек поједина пољопривредна домаћинства ових делова регије део свежег воћа продавала на локланом тржишту.

У периоду после 1995. године многе површине под воћњацима су напуштене, а воћарство је доведено у још незавиднији положај. Интензивнија депопулација насеља у брежуљкасто-брдовитом висинском појасу, демографско старење и недостатак радне снаге, у комбинацији са економским факторима (нестабилна цена, несигуран откуп, раст цена репроматеријала, појава нових биљних болести), утицали су на тек симболично бављење овим пољопривредним делатностима Банији.

Екстензиван карактер воћарства потврђују плантажне површине, које се јављају спорадично, иако су за овај вид узгоја природни услови на благим падинама Зринске горе одлични. Под плантажама се налази 41,4 ha воћњака, што у релативном уделу износи скромних 7,1% површина под воћњацима. Плантажни воћњаци су евидентирани у свим деловима регије, осим на простору општине Двор. Међутим, изузев плантажних површина у околини Петриње (17,4 ha) и Глине (10,3 ha), преостали

платажни воћњаци су занемарљиви. Насупрот плантажама, екстензивни или традиционални воњаци се јављају на површини од 540 ha (92.9%) (табела бр.).

Табела 62. Површина воћњака и број стабала воћаских култура

Општина	Воћњаци (ha)		Број стабала							
	Укупна Површина	Плантажни	Шљиве	Јабуре	Крушке	Трешње	Вишње	Брескве	Ораси	Лешници
Глина	75,8	10,3	31.214	18.751	3.524	921	492	878	3.990	697
Двор	100,5	-	33.802	7.305	2.862	463	156	299	3.646	733
Д. Кукурузари	18,6	1,3	12.343	2.477	1.074	332	144	171	1.237	314
Мајур	14,0	1,7	6.580	4.350	945	371	104	131	780	347
Петриња	272,8	17,4	59.386	15.997	7.952	2.313	1.759	2.435	5.903	1.080
Суња	78,5	6,1	23.724	9.910	3.468	1.022	604	559	3.966	995
Х. Дубица	12,6	2,7	3.856	1.903	801	226	213	283	1.704	240
Х. Костајница	8,8	2,0	4.582	3.041	577	172	155	89	1.018	70
Банија	581,4	41,4	175.487	63.734	21.203	5.820	3.627	4845	22244	4476

Извор: : www.dzs.hr

У погледу воћарских култура, на Банији добро успевају све врсте воћа умерених, европских ширина: шљива, јабука, крушка, трешња, вишња, бресква, ораси, лешници и друге. Посматрано према броју стабала, на Банији највећу заступљеност бележе засади шљиве, јабуке, крушке и ораха.

Поред присуства комерцијалних сорти воћа, Банија се одликује великим бројем старих, аутохтоних сорти. Услед мањих приноса, њихова економска вредност је мања па су постепено запостављене. Међутим, у савременом времену је присутан тренд веће потражње за еколошким воћем, због чега аутохтоне сорте све више добијају на значају. Користе се свеже, али се у појединим домаћинствима суше, прерађују у џемове, ракије, сокове итд. (Franić, 2020)

Према броју стабала **шљива** је најзначајнија воћарска култура на Банији. Шљива добро успева у свим деловима регије, али се најквалитетнији воћњаци јављају у висинском појасу од 200 до 300 m н.в. Трећина засада налази се на простору општине Петриња (59 386 стабала), док се значајно учешћа шљиве бележи и на простору општина Глина (31 214) и Двор (33 802). Банија је у прошлости била позната по узгоју шљиве бистрице. Бистрица се користла за јело као свежа, сушена, за прављење колача ошепа и за производњу ракије. До другог светског рата представљала је важан пољопривредни производ. На њен значај и заступљеност довољно указује чињеница да је у то време, на простору општине Глина, било више стабала бистрице него свих стабала шљиве на Банији по попису из 2003. године (Rakasović, Franić, 2020). У другој половини XX века, организовани откуп бистрице и других сорти шљиве вршила је сисачка фабрика алкохолних пића „Segestica“. Највеће приносе и приходе од продаје шљиве остваривали су мештани Брђана Зринских, Швракарице, Горичке, Великог и Малог Градца, Јошавице, Великог Шушњара и других села.

После шљиве, највећи број воћњака на Банији је под **јабуком**. Пописом из 2003. године евидентирано је 63 734 стабала, од којих се највећи број налазио на простору општина Глина (18 751) и Петриња (15 997). Јабука такође добро успева широм регије, али се квалитетнији засади, за разлику од шљиве, јављају у нижем појасу до 200 m н.в (табела бр.). Узгајају се различите сорте, а од старих аутохтоних најзаступљеније су петроваче.

Крушка је на простору Баније широко распрострањена и по броју стабала (21 203) трећа по значају воћна култура. Највеће површине под крушком налазе се у околини Петриње, која остварује више од трећине укупне производње. Поред

племенитих, комерцијалних сорти, широм Баније се срећу разне врсте дивље крушке. После шљиве представља најзначајнију воћку за производњу ракије (посебно је за те потребе тражена црна крушка).

Од осталих врста воћа највише се гаје трешње (5 820 стабала), вишње (3 627) и брескве (4 845), али на вишеструко мањим површинама од шљиве, јабуке и крушке. Све три врсте воћа бележе највећи број стабала на простору општине Петриња. Поред петрињског краја, већим ушећем стабала ових врста воћа одликују се општина Глина и Суња. На простору ових општина, површине под трешњом, вишњом и бресквом се углавном простиру на Посавском побрћу код Суње, односно на ободним деловима Глинске котлине и Глинским побрћима. Поред комерцијалних сорти, јављају се и дивље и старе аутохтоне сорте. У погледу веће распрострањености истиче се виноградарска бресква (шантелија) (табела бр.).

Табела 63. Површине под виноградима (ha)

Општина	Укупна површина	Плантажни	Број чокота (у 1 000)
Глина	4,9	1,3	19
Двор	0,2	-	1
Д. Кукурузари	0,3	0,3	0
Мајур	1,2	-	2
Петриња	25,5	4,8	80
Суња	0,2	-	1
Х. Дубица	0,0	-	0
Х. Костајница	0,2	-	1
Банија	32,5	6,4	104

Извор: : www.dzs.hr

На Банији се **коштуњаво воће** традиционално гаји, али се од почетка XXI века примећује повећавање засада под орасима и лешницима. Неки од разлога подизања засада су сигурнија и висока цена и некавалност плода (лакше складиштење). Поред тога, други разлог је такође економске природе, али се огледа у висини подстицаја коју пољопривредници добијају за узгој ових врста воћа.

Упркос минималном савременом значају винограда, бављење **виноградарством** на Банији има дугу традицију, на шта указују средњовековни документи који датирају из XIII века. О традицију и некадашњем културном и економском значају винограда сведоче топоними (Моштаница, Комоговина, Винодол). Модерно виноградарство развило се средином XIX века, када се у околини Петриње узгајало око 70 врста винове лозе. Као најважније аутохтоне очуване сорте истичу се дишећа ранина и шкрлет. О некадашњем значају виноградарства довољно говори да је још крајем XIX века у Петрињи основана Виноградарско-воћарска школа. Површине под виноградима на Банији су знатно редуковане. За време Краљевине Југославије под виноградима је било око 775 ha на простору општина Петриња и Глина. Виноградарско подручје, које се пртеже севером Баније, од Суње преко Петриње до Глине, назива се Петрињско вногорје и налази се у саставу Покупског виногорја (Franić, Franić i Lazić 2020).

У структури коришћених површина, виногорја се простиру на свега 32,5 ha, од чега на 25,5 ha или 78% површина у околини Петриње. Под плантажном производњом налази се 6,4 ha, од чега 4,8 ha у околини Петриње (табела бр.). Поред неповољних социоекономских промена, на нестајање винограда и виноградарства утицала је појава филксере, пепелнце, пероноспоре и других болести. Због некадашњег историјског значаја постоје настојања да се виноградарство подржи и спречи даље смањивање површина под виноградима (Franić, Franić i Lazić 2020).

5.1.7. Сточарство у функцији развоја пољопривреде

Сточарство је, упоредо са ратарством, кроз дужи историјски период имало највећи значај у пољопривредној производњи регије. У вишим брско-планинским деловима регије оно је представљало доминантан вид бављења пољопривредом, док је у брежуљкасто-брдовитим и долинско-котлинским деловима било једнако важно као и ратарство. Постепеним спуштањем становништва ка нижим долинским теренима средином XX века и процесима деаграризације и депопулације, који су уследили у наредним деценијама, долази до смањивања сточног фонда. Међутим, сточарство је задржало важно место у руралном и регионалном развоју, нарочито након подизања модерне индустрије меса “Гавриловић” и агрокомбината у Петрињи и великих фарми у околини осталих административних центара. Како Банија била аграрно-индустријска регија, регионални развој се у значајној мери заснивао на сточарству. Сигуран и редован откуп свиња од “Гавриловића”, као и организована продаја млека локалним млекарима, утицала је посредно и на промене у ратарској производњи, односно на структуру засејаних површина. Интензивно, шталско сточарство захтевало је веће количине крмног биља (детелне, луцерке), веће количине кукуруза и ширење ливада. Са друге стране, сточарство брдско-планинског дела регије остало је екстензивног карактера.

Негативне и нагле демографске промене, које су регију захватиле крајем XX века, директно су се одразиле на укупан број сточног фонда, његову структуру и регионалну диференцијацију. Демографско пражњење брдско-планинског простора резултирало је интензивнијим смањењем сточног фонда у овом делу регије. На тај начин су се нижи долински делови издвојили као доминанта подручја сточарске производње, иако је апсолутан пад сточног фонда забележен и у овој зони. Такође, традиционално банијско овчарство било је претежно заступљено у брдско-планинском делу регије, због чега су негативне промене посебно погодиле ову грану сточарства.

Табела 64. Структура сточног фонда 2003. године

Општина	Говеда	Свиње	Овце	Козе	Коњи	Живина
Глина	1.954	7.969	4.321	1.021	76	37.345
Двор	727	4.630	2.171	644	18	25.595
Д. Кукурузари	254	1.693	315	150	4	8.795
Мајур	228	1.065	397	45	40	9.631
Петриња	3.033	15.722	3.229	716	39	57.379
Суња	3.277	9.577	2.856	612	281	40.899
Х. Дубица	340	1.804	487	510	26	9.571
Х. Костајница	105	746	269	63	3	6.247
Банија	9.918	43.206	14.045	3.761	487	195.462

Извор: www.dzs.hr

Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године **говедарством** су се на Банији бавила 1 594 пољопривредна домаћинства. Укупан број пописаних грла износио је 9 918, при чему је просечан број крава по домаћинству износио око 6,2. Услед доминантно екстензивног карактера, условљеног у највећој мери високом просечном старошћу руралног становништва, 40% домаћинстава поседовало је једну краву, а око 31,4% домаћинстава две краве. Највећи број крава (изнад 20) гајило је 60 домаћинстава (3,8%) (табела 64).

Релативно висок просечан број крава по домаћинству, наспрам доминантног учешћа домаћинстава са једном или две краве, указује на значајан број домаћинстава која су поседовала између 10 и 20 крава. Имајући у виду драстичну депопулацију,

нарушену старосну структуру становништва и рурални егзодус, приказани подаци изгледају изненађујуће високи. Међутим, у питању је период активне обнове Баније и повратка становништва. Многи пољоприведници су добијали говеда од државе или хуманитарних организација. Поред тога, пољопривредници су у млечном говедарству видели шансу за стицањем пристојних прихода, јер је у то време вршен организован откуп млека по задовољавајућој откупној цени. Такође, почетак 2000-их је период повратка Срба, којима је млечно говедарство представљало допунски или често једини извор прихода.

У погледу просторног размештаја, на основу података из табеле бр. закључује као главни рејони говедарства издвојили су простор општина Глина, Петриња и Суња. Ове три општине учествовале су са око 82% у укупном фонду говеда. Најмањи број говеда, као и свих осталих домаћих животиња, забележен је у општини Хрватска Костајница, услед мале површине и односа руралног и градског становништва.

На простору Баније најзначајнија грана сточарства је **свињогојство**. Укупан фонд свиња од 43 206, узгајало је 5 638 домаћинстава. У просеку је свако домаћинство поседовало 13 свиња, али се највећи број домаћинстава (81,8%) бавио екстензивним свињогојством, за сопствене потребе (1-10 свиња). Интензивно оријентисана домаћинства (узгој преко 50 свиња) имала су учешће од 1,2%. Њихова највећа концентрација забележена је на простору општина Петриња и Суња, услед организоване кооперације са индустријом меса "Гавриловић". Међутим, према сазнањима са терена, "Гавриловић" се постепено оријентисао на увоз свињског меса због ниже цене, што је нанело несагледиву штету локалној пољопривреди. Поновно покретање једне велике индустрије меса у сиромашној, руралној регији, представљало је развојну шансу за интензивирање производње и демографску и економску ревитализацију и јачање банијског села. Међутим, осим радних места у фабрици и стицања прихода за пар стотина људи, већи ефекти нису остварени.

Свиње се традиционално гаје у свим деловима Баније. Посматрано по општинама највећи број свиња поседовала су 2003. године домаћинства у површнски и демографски већим општинама попут Петриње (15 722), Глине (7969), Суње (9 577) и Двора (4 630).

Од средине XX века почеле су да се интензивно уводе нове, племените расе, међу којима преовладава јоркшир. Упоредо са побољшањем расног састава, ради већег приноса меса, Банијци су запоставили сопствену аутохтону расу, банијску шару. Банијска шара се помиње у литератури из XIX века. Ова аутохтона раса настала је укрштањем туропољске свиње са црном беркшир свињом (Marić, 2020).

Бављење **овчарством** има дугу традицију на Банији. Овце се узгајају углавном у брдско-планинској зони или брежуљкастим просторима долинско-котлинске зоне. До средине XX века овчарство је било развијено попут свињогојства или говедарства. Демографско пражњење руралног простора у брдско-планинској зони одразило се на константно смањивање броја оваца. Према резултатима пописа пољопривреде из 2003. године евидентиран је релативно мали број пољопривредних домаћинстава која су узајала овце (710). Укупан број оваца износио је 14 045, а највеће учешће у сточном фонду остварено је у општинама Петриња и Глина (53,8%). Овчарство је у највећој мери екстензивног карактера. Међутим, у годинама после спроведеног пописа порасла је тражња за банијским овцама, због чега се овчарством све више баве и млађе породице. Током летње сезоне у приморју, на простору Баније (и суседног Кордуна) откуп врше накупци из задарског залеђа.

Живинарство је на Банији једнако важан вид сточарства попут свињогојства. У структури живинарске производње доминира узгој кокошака, док су од осталих врста живине присутне ћурке, патке и гуске. Од укупног броја јединки (195 462), готово половина се узгаја на простору општина Петриња и Глина.

Од домаћих животиња гаје се још **козе** и **коњи**, али је њихов значај у регионалној пољопривреди веома мали. Козе су биле највише заступљене на простору општине Глина, а коњи на простору општине Суња. Посавина је позната по аутохтоној раси посавског коња (хрватског посавца).

Простор Баније је изузетно повољан за бављење **пчеларством**, имајући у виду структуру земљишног фонда, флористичку разноликост, добре климатске услове и изузетно низак степен загађења. Поред ливада које су обрасле рановрсним травама, банијске шуме обилују састојинама храста, багрема, кестена, јавора, дивље крушке и јабуке, које дају велике количине нектара. Из тих разлога, многи пчелари из других делова жупаније и Хрватске селе своју пчелињаке на простор Баније.

Пчеларство на Банији има дугу традицију, али није било значајна пољопривредна делатност. Нагло се развија у другој половини XX века, када је у периоду између 1960. и 1985. године остварен велики пораст броја кошница и пчелара. Међутим, тек по завршетку грађанског рата пчеларство на Банији доживљава експанзију (Вићар и др., 2020). Главни узрок наглom развоју пчеларства јесте погоршање економске ситуације. У новонасталим околностима, обележним девастацијом индустрије и повећањем броја незапослених, део активног становништва покушао је да у пчеларству пронађе стабилан извор прихода, као главној или додатној делатности. Према подацим из 2018. године, на Банији је регистровано 386 пчелара, од чега се пчеларством професионално бави 26 (Вићар и др., 2020, табела 65).

Табела 65. Број кошница на Банији 2003 и 2019. године²³⁰

Општина	2003	2018
Глина	1.788	4 907
Двор	739	2 771
Д. Кукурузари	214	2 903
Мајур	361	
Петриња	1.853	5 288
Суња	1.600	/
Х. Дубица	332	/
Х. Костајница	65	2 340
Банија	5.241	18 209

Извор: : Вићар и др., 2020; www.dzs.hr

Најбољи показатељ да пчеларство има све значајнију улогу у пољопривредној производњи јесте нагло повећавање броја пчелара и кошница. У периоду од 2003. до 2018. године број кошница је порастао са 5 241 на 18 209.²³¹ Неки делови Баније, попут костајничког краја, одликују се великом концентрацијом броја кошница, услед чега је примећено да се приноси меда по кошници смањују (Вићар и др., 2020).

У структури пчелињака преовладавају стационарни пчелињаци (84%), што је очекивано услед високог удела чуди којима је пчеларство додатна делатност (93%). Међутим, прмећује се све веће учешће возила или контејнера, тј. селећих пчелињака, које пчелари преносе на различита подручја, зависно од цветња медоносног биља. Интензивно бављење пчеларством на овакав начин омогућава остваривање дупло већих приноса по кошници (Вићар и др., 2020). Главни производ је мед, али поред меда

²³⁰ Подаци за општине Мајур и Доњи Кукурузари су дати збирно, док подаци за простор општина Суња и Хрватска Дубица у извору литературе за 2018. годину нису наведени.

²³¹ С обзиром да укупан број кошница 2018. године не обухвата простор општина Суња и Хрватска Дубица, са сигурношћу се може претпоставити да је 2018. године укупан број кошница на Банији премашио 20 000, чиме се за свега 15 година учетворостручио.

поједини пчелари имају шири асортиман производа, који укључује матичну млеч, полен, прополис, восак пиће (ракија медовача) и друго. Укупна количина меда 2018. године износила је 455 t (табела бр.). Банијски пчелари углавном производе четири врсте меда: багремов,²³² кестенов, ливадски (цветни) и липов.

Табела 66. Број пчелара, пчелињака и количина меда 2018. године

Општина	Број пчелара	Број стационарних пчелињака	Број селећих пчелињака	Количина меда (t)
Глина	76	84	30	122,7
Двор	57	58	5	69,3
Д. Кукурузари и Мајур	70	65	4	72,6
Петриња	76	60	18	132,2
Х. Костајница	107	56	5	58,5
Банија	386	323	62	455,3

Извор: Vučar i dr., 2020; www.dzs.hr

Приноси меда највише зависе од климатских прилика. У случају дуготрајних летњих падавна, киша „опере“ цео цвет, па пчеле остану без цветног праха којим се хране, односно нема паше. Пчеларству више погодује сушно, него кишно лето, мада се услед дуготрајне суше осуше цветови, па је меда такође мање. Такође, с јесени се јавља пчелиња болест вароја, која се спречава одређеним лековима и другим превентивним поступцима.

5.1.8. Ограничења у пољопривредној производњи

Природни услови за бављење пољопривредом (и земљорадњом и сточарством) у већем делу Баније су повољни, али нису у задовољавајућој мери искоришћени у функцији раста пољопривредне производње. На пољопривреду као делатност утичу многобројни неповољни природни и антропогени фактори и процеси, због чега се развој пољопривреде суочава са бројним ограничењима

Водећи проблеми огледају се у екстензивној производњи, смањењу броја пољопривредника и коришћене површине земљишта, демографском старењу пољопривредника, уситњеним поседима, општем сиромаштву. Производња је углавном "сваштарска", док су ретки пољопривредници који су се определили за узгој само једне или две врсте производа, а још су ређи они који примењују модерну производну технологију. Такође, у структури пољопривредних домаћинстава преовладавају домаћинства са малим поседима, малобројном стоком и ниском продуктивношћу по јединици површине или грлу стоке.

Додатни проблем представљају нерешени имовинско-правни односи. Велика површина пољопривредног земљишта није легализована, због чега се воде спорови или је легализација у току. Међутим, реформом судства многе општине у Хрватској су остале без судова, међу којима има и оних које спадају у веће општине (нпр. Двор). Услед удаљености поједина насеља од судова и до 50 km, укупних трошкова суда, пореза и превоза многи пољопривредници не мисле ни да легализују земљиште.

²³² Багремов мед је квалитетан, али се не могу остварити велики приноси, услед површински мале комплекса багремових шума и њиховог размештаја у различитим деловима регије. Веће количине чистог багремовог меда имају пчелари који селе пчелињаке изван граница регије (најчешће у суседну Мославину).

Проблеми постоје и у незадовољавајућој сарадњи пољопривредника и прерађивачких погона. Погони прехранбене индустрије захтевају од коопераната да одрже континуитет производње у количинама и квалитет производа. С друге стране, пољопривредници се жале на ниске цене производа, позицију монопола од стране погона и на уцене. (Turski, Dzelzkaleja i Georgievski, 2007) Поред тога, непостојање организованог откупа и велика удаљеност од градова и сточних пијаца, многим пољопривредницима ствара потешкоће при продаји својих производа. Због оваквог стања, закупци обилазе банијска села, посебно она која су изолованија уцењују произвођаче малом откупном ценом, која се граничи са покривањем уложеног од стране пољопривредника. Такође, проблем продаје настаје и на примеру меда, услед ниске цене купаца.

Највећа ограничења постоје управо у гранама сточарства које су најразвијеније, млечном говедарству и свињојству. Крајем 1990-их је поново покренута кооперација пољопривредника и млекара. Велике хрватске млекаре које су откупљивале млеко су загребачки "Dukat", varaždinska "Vindija" и карловачки "KIM" ("Karlovačka industrija mlijeka"). После почетних година успешне сарање, постепено су се појавили проблеми око цене откупа, квалитета млека и количина млека,²³³ због чега се смањио број људи који су узгајали краве.

Највећа фабрика прехранбене индустрије и целе Баније, "Гавриловић", током друге деценије XXI века је прекинула кооперацију са банијским пољопривредницима. Фабрика је откупљивала свиње и телад највише из глинских, петрињских и суњских села. "Гавриловић" се у снабдевању месом потпуно оријентисао на увоз (према речима Банијаца из Кине) што ствара велику штету локалној пољопривреди.

Посебан проблем пољопривредници имају са дивљачи која се од краја 1990-их прекомерно намножила. Вукова, на некада питомој Банији, није било²³⁴, али се од почетка XXI века спуштају у ниже делове регије и нападају овде и људе. Дивље свиње, чији број јединки непрестано и неконтролисано расте, представљају највећу претњу усевима, јер праве велику штету у пољима кукуруза, али улазе и у баште. Један од начина борбе против дивљих свиња је ограђивање поља и пуштање индукована струја из посебног апарата за напајање жичане ограде. Јазавац такође упада у кукурузна поља, али више у баште где тражи бундеве, лисице се често спуштају у села и нападају кокошке, док куне упадају у кокошињце због јаја. Додатни проблем су хрватски закони који налажу да се у случају убиства дивље животиње плаћа висока казна (осим ако нису у питању ловци), без обзира да ли се то десило у криволову или је човек штитио своју њиву, стоку или властити живот.

Према многим показатељима просечне климатске одлике овог подручја немају сличности са сушним крајевима. Међутим, последњих година у просеку је свака друга или трећа година сушна. (Babić i dr., 2008) Банију током лета у вегетационом периоду често погађају суше, па је то период када је наводњавање најпотребније. Тада већина мањих водотока пресуши, а ниво воде у бунарима значајно опадне. Системом наводњавања као мером повећања пољопривредне производње, покривен је мали део пољопривредних површина. Свега 11 ha се наводњавало 2003. године и то на простору само три општине. Највеће површине под системом за наводњавање су биле у Суњи (8,1 ha), мање у Петрињи (2,5 ha), а у Хрватској Костајници занемарљиве (0,3 ha). Удео наводњаваних површина у односу на жупанију износио је око 25%. Постојећи системи за наводњавање су малих капацитета и углавном се снабдевају водом из локалних

---

²³³ Одлуком млекара да ће откупљивати млеко само од пољопривредника који имају дневну производњу већу од 100 l елминисала је мале произвођаче.

²³⁴ Сумња се да су намерно убачени на Зринску и Трговску гору како би овај крај постао занимљив ловцима

речица. Наводњавање површине свакако треба да се повећају, али додатни проблем код примене система за наводњавање представља уситњеност парцела.

Иако Банија има велике могућности за развој органске пољопривреде овај вид пољопривредне производње је суочен са бројним проблемима и још увек је на ниском степену развоја. Под појмом органска пољопривреда подразумева се производња здраве хране, односно задовољавање друштвених и економских потреба уз очување природног екосистема и животне средине. Предност за бављење органском пољопривредом представља чланство Хрватске у Европској унији, али она још није искоришћена. (Рејновић, Сигановић и Валјак, 2012) Пописом 2003. године забележен је број од 45 пољопривредних домаћинстава која су се бавила органском производњом. Највећи број њих је био у општини Двор (14), док на подручју Доњих Кукурузара и Хрватске Костајнице исте године уопште није било органске производње. У целој жупанији било је 106 произвођача органске хране. Међутим, пољопривредници нису довољно стручно оспособљени за бављење овом врстом пољопривреде. За такву производњу није довољна традиција бављења пољопривредом, него одговарајуће стручно знање. Упркос природним погодностима, у првој деценији XXI века је дошло до смањења броја домаћинстава која су се бавила органском пољопривредом због проблема попут немогућности испуњавања критеријума органске производње, смањења подстицаја државе и немогућности уређења власништва над земљом (Рејновић, Сигановић и Валјак, 2012).

Коришћење појединих пољопривредних површина и шума није могуће због заосталих мина. Највеће површине под минама су у шумама, а затим следе ораничне површине, ливаде и пашњаци и друге врсте пољопривредног и осталог земљишта (Турски, Дзелзкалеја и Георгиевски, 2007). Мине су озбиљан проблем који није лако решив, а представљају сталну опасност. Под минама је на Банији до 2010. године остало 114,7 km², што је 5,5% површине. У укупном уделу минских поља на нивоу жупаније минска поља Баније учествују са високих 77,3%. Постојање одређених минских поља је утврђено, док се за остала сумња. Најугроженије општине, са највећим површинама под минама 2010. године биле су Петриња (40 km²), Двор (30 km²), Глина (21,7 km²) и Суња (19,4 km²). Петриња осим што има највећу површину под минским пољима, истовремено има највећи удео у односу на површину општине (10,5%) и на нивоу жупаније има највећи удео у укупној минираној површини (26,9%). Разлог томе је положај на некадашњој линији фронта. У Хрватској Дубици је под минама било 3,7 km², док је подручје Мајура, Доњих Кукурузара и Хрватске Костајнице 2010. године било без мина. Овај процес је веома спор, па се претпоставља да ће цело подручје бити разминирано кроз пар деценија. Спорост је узрок недостатка финансијских средстава (само је за разминирану површину целе жупаније већ утрошено око 40 милиона евра, од чега највећи део на тлу Баније). Разминирање овог простора треба да буде један од приоритета, не само због омогућавања коришћења додатних обрадивих површина и шума, него на првом месту због заштите људских живота. У периоду од 1998. до 2010. од мина је на подручју жупаније страдало 68 особа, од којих је 26 погинуло, већином на Банији (Развојна стратегија Сисачко-мославачке жупаније 2011.-2013., 2011).

5.2. СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА РУДАРСТВА

Банија на почетку XXI века не представља регију познату по рударству, али је оно вековима било главно обележје овог простора и значајан фактор регионалног развоја. У историји банијског рударства било је успона и падова, прекида и обнављања рада и честих промена власника или надлежних државних управника. Експлоатација угља,

руда метала и неметала одвијала се широм регије, али се као зоне највеће концентрације рударске активности издвајају североисточне падине Трговске горе и северне падине Зринске горе. Све до средине XX века рударство је било један од најснажнијих фактора који су условљавали механичка кретања на Банији.

Најстарији трагови рударства на Банији сежу до времена кад су овде живели и владали Илири и Римљани. Трговска гора је била од давнина позната по бакарним, среброносним, оловним, гвозденим минералима. Сами локални топоними (Мајдан, Гвозданско, Гвозденовац, Сребрењак) говоре о разноврсном рудном богатству, а руда се на многим местима налазила већ на површини. Током првих експлоатација на простору Трговске горе, вадиле су се руде гвожђа лимонит и сидерит. У сидеритским налазиштима појављивао се галенит, као секундарна руда, из ког се добијало олово и сребро (Lazić, 2020).

У X и XI веку рударством су се бавили немачки досељеници Саси, али о периоду њиховог рударења није много тога познато. Рударство на Банији проживљавало је своје „златно доба“ од средине XV до краја XVI века, за време владавине локалних велможа из породице Зрински. Матија Корвин, угарски краљ, дозволио је Зринским да ваде гвоздену и оловну руду на локалитетима Зрин, Чатрња, Сребрењак и Томашица. Тада је у Гвозданском, недалеко од данашњег Двора, саграђена тврђава за заштиту рудника и подигнута ковница новца. Гвозданско је имало сличну судбину као Ново Брдо на Косову и Метохији. Половином XVI века Гвозданско достиже врхунац развоја, али рударска делатност и ковање новца престају са надолазећом турском најездом и каснијим коначним освајањем од стране Турака у истом веку. За време Турака рударство на Банији је потпуно замрло (Марић, 1991).

Поновно активирање рударства траје у периоду од 1768. до 1913. године, када се врше нова истраживања рудних налазишта. Тада су утврђена нова лежишта руда гвожђа, бакра и олова. На прелазу из XVIII у XIX век одвијало се интензивно истраживање и производња гвожђа на подручју Гвозданског, Косне и Ресановића. Од 1804. године у Косни и Трговима раде две високе пећи за добијање сировог гвожђа. Касније је у Трговима подигнута мања пећ у којој се оплемењивала руда бакра. Производња бакра постаје интензивна од 1842. године када је у Бешлинцу изграђена топионица. Бакар је откривен на ширем подручју Градског потока и Томашице. За време Хабзбуршке монархије (касније Аусто-Угарске монархије) Градски поток је био један од значајнијих рудника бакра у држави. Сукцесивно је продубљиван и ширен, при чему је имао пет подземних нивоа (хоризоната). Садржај бакра у руди је износио 6,5% (у то време богатом се сматрала руда са уделом већим од 9%). Производња је трајала до 1870. године, када је прекинута због пада цене метала.

Топионица бакра је преуређена у високу пећ за производњу гвожђа, која се одвијала до 1897. године када су високе пећи у Бешлинцу и Трговима на кратко затворене (Jurković, 1993, Марић, 1991). О значају Трговске горе била довољно говори податак да је у другој половини XIX века само Бешлинцу произведено око 40% укупне количине и вредности гвоздене руде у целој Хрватској (Kolar Dimitrijević, 1991). Производња се, уз помоћ белгијског капитала, обнавља већ између 1901. и 1903. године. Белгијанци су улагали и у нова истраживања рудних лежишта. За време Краљевине Југославије, у периоду од 1936. до 1941. године, остварена је рекордна производња од 65 000 t гвоздене руде, од чега је 40 000 t из рудника Метеризе (Jurković, 1993, Марић, 1991).

По завршетку Другог светског рата поново се покреће експлоатација у рудницима Трговске горе. Сировине из овдашњих рудника допремале су се у топионицу руде гвожђа у Цапрагу код Сиска (будућа железара), која је обновила рад 1952. године. У периоду између 1955. и 1966. године произведено је око 100 000 t лимонита у рудницима Јокин потоку и Метеризама. Даља експлоатација је прекинута,

јер су истраживања показала да копови нису економични (Jurković, 1993, Марић, 1991).²³⁵

Од неметалних сировина највише су се експлоатисали кречњаци и доломити, разне врсте глина и грађевинског камена на већем броју површинских копова. Кречњак из Калиновца код Бешлинца се вадио за потребе високе пећи. У том делу дворске општине постојали су каменоломи Кокирна, Комора, Ступница и други. Источно од тог подручја камен се вадио у Закопи, Добретину и каменолому Варди. Код Костајнице се вадио кречњак из каменолома Градуша за потребе сисачке железари. Производња је почела 1964. године са просечном годишњом експлоатацијом у наредних 20 година од 25-35 000 t. Код Гвозданског је пронађен пешчар који се користио приликом изградње локалних мостова. Такође, на глинском подручју се од Шашаве до Обљаја и Вратника експлоатисао грађевински камен, који се користио у производњи бетона и изградњи путева. Велики економски значај за развој појединих руралних простора имала је експлоатација различитих врста глине. Велике резерве цигларске глине, којом се снабдевала локална циглана, вађене су код Глине од 1920. године. Из Саве, Купе и Петрињчице се вадио песак и шљунак, а из Уне само изводно од Хрватске Дубице. На локацији бившег рудника гвожђа Метеризе, пронађене су значајне количине глине, а експлоатација се одвијала до 1941. године. Међутим, након рата, у објектној локацији пронађена су богата лежишта глине у Педљу, на бази којих је изграђена Керамика Рујевац (Jurković, 1993).

На северним падинама Зринске горе експлоатисао се и мрко-лигнитни угаљ. Код села Додоши 1907. године отворен је рудник који је био активан до 1914. године. Коп Тремушњак, у оближњем истоименом селу, био је активан до 1932. године, а мање количине угља су у истом периоду експлоатисане код Ловче (Jurković, 1993).

Због смањених резерви, услед вишевековног експлоатисања најквалитетнијих количина појединих минералних сировина, рударство има све мањи значај за регионални развој Баније. Рудници метала су прошли развојни пут од снабдевача ковнице новца у средњем веку, до снабдевача сировином "Željezare Sisak" и коначног напуштања у XX веку (Kolar Dimitrijević, 1991). На почетку XXI века активни су само површински копови камена, глине и шљунка, али је њихов утицај на функционалне и демографске процесе у простору минималан.

Експлоатација грађевинског камена и глине одвија се на мањем броју површинских копова, док ће се на појединим локацијама планирају истражни радови (Izmjene i dopune PP Sisačko-moslavačke županije, 2010). Активна налазишта камена код Глине су Бојна, Слатина и Кречане, док су Клупца и Шашева у плану за покретање експлоатације. На простору Петриње ваде се цигларска глина (Нова Дренчина, Брковец), креамичка глина (Станци), песак и шљунак (Нова Дренчина) и грађевински камен (Међураче, Бадушница). Дворски крај је богат керамичком и ватросталном глином па се она експлоатише у Педљу, Бјељевини, Карлицама. Налазишта Жабарица, Карлице I и Зут где се експлоатише камен очекује санација и затварање. На простору Хрватске Дубице ваде се шљунак и песак на локалитету Тишина.

5.3. ИНДУСТРИЈА – ЗАЧЕЦИ, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Индустрија уз пољопривреду представља водећу привредну грану и главни фактор регионалног развоја. Развој индустрије је одлучујуће утицао на почетак миграција на релацији село-град у регији средином XX века. Интензивирање процеса

---

²³⁵ Железара се преоријентисала на снабдевање јефтенијом рудом из рудника Љубија код Приједора.

индустријализације, деаграризације и урбанизације у наредним деценијама довело до јасне насеобинске поларизације до краја XX века. Упркос позитивним ефектима интензивних социоекономских процеса за време СФР Југославије, Банија је остала релативно индустријски неразвијена регија у републичким оквирима. Током 1980-их година процес индустријализације био је у замаху, а регија се, у економском смислу, налазила на врхунцу свог развоја. Пољопривредна производња и активност у сектору пољопривреде били су у паду, али је Банија још увек имала одлике аграрно-индустријске регије, у којој је пољопривреда била важан чинилац развоја.

Индустрија се на Банији развијала кроз више фаза. Почетна фаза наступа крајем XIX века. Период снажне индустријализације јавља се средином XX века, а достизање врхунца 1980-их, а затим се и прва криза јавља крајем исте деценије. Током 1990-их одвија се фаза тоталног краха индустрије. После 1995. године индустрија се налази на путу постепеног опоравка, а до нове стагнације дошло је током Светске економске кризе 2008. године.

Прва фаза развоја индустрије на Банији везује се за период од укидања Војне крајине 1881. године, па до средине XX века. Крајем XIX века на Банији се подижу први мањи погони у локалним административним центрима и њиховој непосредној близини. Међу најстаријим, ретким и значајнијим погонима, који представљају претечу развоја индустрије, истичу се погон за прераду меса "Гавриловић" у Петрињи, циглане у Чешком Селу код Костајнице, у Костајници и Глини и пилане у Глини и Костајници и свиларе у Петрињи, Глини и Костајници (Zatezalo, 1978, Vuczynski, 2001). Први производни погони развијали су се на бази локалних ресурса. Услед ограничених капацитета и малог броја радника њихов утицај на регионални развој и промене у простору био је незнатан. Током прве половине XX века подигнуто је још неколико сличних производних објеката индустрије грађевинског материјала, текстилне и прехранбене индустрије, али је регија и даље имала веома изражен аграрни карактер.

Почетак процеса индустријализације Баније везује се за период после Другог светског рата. Привредне, друштвене и политичке промене које су се дешавале у целој тадашњој држави условиле су оријентацију од примарног према секундарном сектору и у мањој мери према терцијарним. На простору регије индустријализација добија замањ крајем 1950-их и током 1960-их година, после изградње нових објеката и повећавања капацитета "Гавриловића" у Петрињи (1965.), највећег банијског индустријског гиганта (Brajić i Lončar, 2012). У истом периоду подижу се "Ратична predionica Glina" у Глини (1959.), дрвна индустрија "IPD Šamarica" у Двору (1957.), текстилна индустрија "Pounje" у Хрватској Костајници (1958.) и производни погони "Željezare Sisak" у Двору (дорада цеви за хидраулику), Глини (производња прибора, опреме и делова), Хрватској Дубици (металостругарска обрада) (Vogunović, 1985). Током наредне две деценије индустријализација регије достиже врхунац и снажно утиче на све социоекономске процесе, који су се првенствено огледали у деаграризацији, дерурализацији и модернизацији друштва. Међутим, сам процес индустријализације није једнаким интензитетом захватио целу регију. Повољан географски и саобраћајни положај северног дела регије, који се огледао у снажном функционалном утицају Сиска, одразио се на просперитет Петриње, Покупља и Посавине, а заостајање јужних делова регије. Упркос изврсним неједнакостима, аграрна функција је још увек била снажна, а Банија се афирмисала као аграрно-индустријска регија.

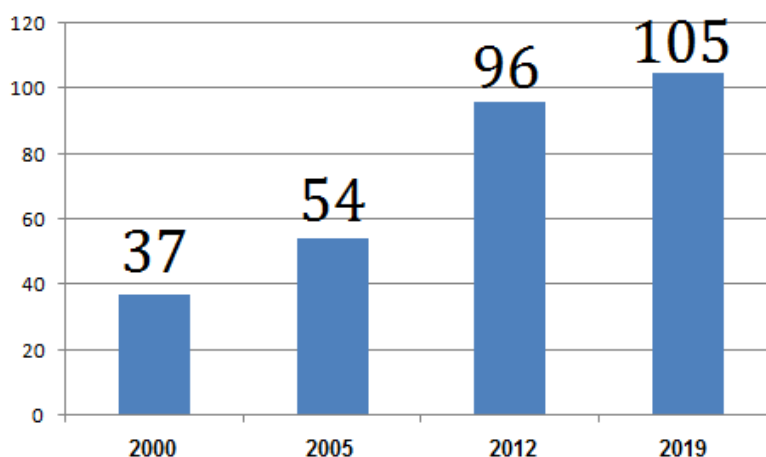
Убрзо по достизању врхунца индустријске производње, регија се крајем 1980-их година суочава са првим знацима економске и политичке кризе. Главни носиоци индустријског и регионалног развоја били су у незавидном положају услед застареле технологије, губљења тржишта, пада продаје појединих производа, неликвидности и превеликог броја запослених. У овој фази развоја долази до значајног пада индустријске производње, који се 1990. године кретао од -10% у Глини до -25% у

Костајници, у односу на 1989. годину. Криза је била најјача за време рата (1991-1995), када долази до драстичног пада обима производње и броја запослених, док неки индустријски објекти у потпуности обустављају производњу (Braičić i dr., 2009).

Завршетком рата 1995. године и укључивањем Баније у економске токове државе Хрватске, настаје нова, савремена фаза развоја индустрије, која је обележена послератном обновом и транзиционим проблемима. Током рата највећу материјалну штету су претрпели "Гавриловић", "Finel" и "Slavija IGM" у Петрињи, "Pounje" у Хрватској Костајници, "IPD" у Мајуру, "IPD Šamarica" у Двору и погон "Željezare Sisak" у Глини.²³⁶ Послератна обнова била је више усмерена на стамбене објекте, док су индустријски објекти обновљени делимично, после чега је у мањем броју поново покренута производња (Braičić, 2011). Поред директних негативних утицаја рата, на савремену банијску индустрију негативно се одразио и процес транзиције (тржишног прилагођавања привреде). На драстичне размере деиндустријализације Баније указује промена броја индустријских раника. Према резултатима пописа становништва из 2011. године на Банији је пописано 2 526 индустријских радника, што упоређењу са 1991. годином представља пад за 78,5%.

Упркос негативним догађајима из ближе прошлости и неповољним транзиционим околностима, број индустријских предузећа на простору Баније бележи константан пораст (графикон 5). Године 2000. забележено је 37 индустријских објеката, да би до 2019. године њихов број прастао на 105. Међутим, прави увид у стање регионалне индустрије и њену диференцијацију дају структура предузећа према величини, броју запослених, просторни размештај индустријских објеката и радника и гранска структура.

Банија је рурална регија у којој је смештено тек свако четврто индустријско предузеће Сисачко-мославачке жупаније. Постојећа индустријска предузећа су мала, запошљавају мањи број радника. У структури индустријских предузећа доминантне су лака индустрија, мале фирме, ниско акумулативне и са незаокруженим властитим капацитетима (у процесу производње мање је израде готових производа, а више полупроизвода). Радна снага је слабије плаћена, а индустрија се темељи на јефтним локалним сировинама (прехранбена, дрвна, текстилна) (Braičić, 2011). Просечан број запослених радника у малим и неодређеним предузећима износи 5,5. Овако низак просечан број запослених указује на то да у мањим предузећима доминира породично предузетништво, што одликују средине у којима изостаје "предузетничка клима и комуникација" (Ћаврак, 2004).

Графикон 5. Број индустријских предузећа у периоду 2000-2019. године

²³⁶ Ратна штета на Банији је процењена на преко милијарду евра, од чега се велики део односи на срушене или оштећене фабрике.

Просторни размештај индустријских предузећа је изразито неравномеран. Неравномерност је делимично наслеђена из претходних деценија, али су у послератном периоду унутаррегионалне разлике интензивирани. У циљу бољег сагледавања регионалног размештаја индустрије и процеса деиндустријализације, у периоду од 1991. до 2011. године, могу се као добри индикатори применити коефицијент значаја индустрије и коефицијент индустријализације. Коефицијент значаја индустрије представља однос између броја индустријских радника и укупног броја запослених, а коефицијент индустријализације однос броја индустријских радника и укупног броја становника.

Иако је крај 1980-их и почетак 1990-их био увод у почетак кризног периода, подаци из 1991. године указују на релативно висок ниво индустријског развоја регије (26,9). Посматрано према општинама запажају се значајна одступања (Kz: Двор – 19,3; Глина – 20,8; Петриња 31,9; Хрватска Костајница – 45,2),²³⁷ али вредности коефицијента указују да је индустрија имала значајну улогу у структури привреде свих општина. Избијањем рата 1991. године настаје период економске кризе и деиндустријализације. Почетком XXI века индустрија је тек била на путу ревитализације, на шта указују ниске вредности оба коефицијента. У поређењу са вредностима из 2011. године уочава се благи пораст коефицијента значаја индустрије (18,8) и коефицијента индустријализације (4,8), услед чега је прва деценија била обележена фазом стагнације. Унутаррегионалне разлике су се одржале и током XXI века, али су мање изражене услед мање базне основе, веће мобилности индустријских радника и чињенице да су негативни социоекономски процеси захватили целу регију (табела 67).

Табела 67. Коефицијент значаја индустрије (Kz) и коефицијент индустријализације (Ki)

Општина	1991		2001		2011	
	Kz	Ki	Kz	Ki	Kz	Ki
Глина	20,8	11,3	15,2	4,2	16,8	4,0
Двор	19,3	8,2	6,7	1,7	15,8	2,9
Д. Кукурузари	44,7	15,7	10,9	1,7	9,9	1,7
Мајур	39,7	10,7	15,3	4,5	25,9	6,2
Петриња	31,9	13,6	21,2	5,9	20,8	6,2
Суња	22,4	9,5	16,4	3,2	17,0	3,4
Х. Дубица	32,4	9,5	10,1	2,3	11,8	2,4
Х. Костајница	45,2	17,5	18,3	5,0	17,0	4,7
Банија	26,9	11,8	17,1	4,4	18,8	4,8

Извор: Обрада аутора на основу података Државног завода за статистику

На нивоу административних јединица примећује се знатно већа концентрација индустријских предузећа у Петрињи, Глини и Хрватској Костајници, које имају статус града (2019 – 81,9%), наспрам јединица које имају званичан статус општина. Према подацима из 2019. године, највећи број индустријских предузећа која имају седиште у регији, регистрован је на простору најразвијеније општине Петриња (59 објеката или

²³⁷ Издвајање општине Хрватска Костајница делом је последица нове административне поделе. У састав општине Хрватска Костајница према новој административној подели улази само градско насеље и неколико оближњих села, због чега поређење општина које се значајно разликују према површини, броју становника и учешћу руралних насеља није увек адекватно.

56,2%). Са друге стране, Доњи Кукурузари су једина општина у којој нема индустријских погона.

У структури индустријских предузећа према величини доминирају микро и мала предузећа (2019 – 94%) (табела 68). Међутим, поједина предузећа из ове групе постоје само фиктивно (немају ниједног запосленог) или су у стечајном поступку. Значајнија предузећа из ове групе, која запошљавају преко 20 радника, су петрињски "Magel" (дрвна индустрија) и глински "Grafoton" (штампање и издавачка делатност) и "Šumarstvo VIS" (дрвна индустрија). У групи средњих индустријских предузећа сврставају се "Vivera" из Глине²³⁸, "Pounje" из Хрватске Костајнице, "NIL-Ž" (некадашњи "Solidum Žužić") из Петриње и "PPS Majur" из Мајура. У групи великих предузећа налазе се само два – Индустрија меса "Гавриловић" и "Drvni centar Glina" (део "Sherif grupe"). Иако на Банији у апсолутном броју преовладавају мала индустријска предузећа, највећи број радника је запослен у једином великом индустријском предузећу, "Gavrloviću", где је 2019. године било запослено 574 радника.²³⁹

Табела 68. Индустријска предузећа са седиштем на Банији према величини и број и удео индустријских радника 2012. и 2019. године

Општина	Индустријска предузећа					Индустријски радници	
	Мала	Средња	Велика	Неодређена	Укупно	број	%
2012							
Глина	13	1	0	6	20	441	26,7
Двор	2	0	0	2	4	32	1,9
Д. Кукурузари	0	0	0	0	0	0	0
Мајур	0	1	0	0	1	87	5,3
Петриња	28	1	1	17	47	956	57,9
Суња	6	0	0	4	10	44	2,7
Х. Дубица	2	0	0	0	2	0	0
Х. Костајница	8	1	0	3	12	91	5,5
Банија	59	4	1	32	96	1 651	100
2019							
Глина	16	1	1	/	18	752	37,9
Двор	7	0	0	/	7	50	2,5
Д. Кукурузари	0	0	0	/	0	0	0
Мајур	2	1	0	/	3	108	5,4
Петриња	57	1	1	/	59	960	48,4
Суња	6	0	0	/	6	12	0,6
Х. Дубица	3	0	0	/	3	12	0,6
Х. Костајница	8	1	0	/	9	91	4,6
Банија	99	4	2	/	105	1 985	100

Извор: www.biznet.hr, www.digitalnakomora.hr

У погледу гранске структуре, на Банији су најразвијеније дрвна, прехранбена и текстилна индустрија. У предузећима ове три индустријске гране запослено је чак 94,6% радника (табела 69). Према броју индустријских објеката (37) и укупном броју запослених (913) **дрвна индустрија** се издваја као најзначајнија у регији. Развоју дрвне индустрије погодују дуга традиција и одлична локална сировинска база. Међутим, дрвна индустрија се временом истакла у први план јер су друге индустријске гране знатно комплексније и подложније негативним променама на тржишту.

Носилац развоја дрвне индустрије у регији је "Drvni centar Glina" са седиштем у Глини. Погон је подигнут 2006 године у индустријској зони у јужном делу насеља.

²³⁸ До 2005. године била велико индустријско предузеће

²³⁹ <https://digitalnakomora.hr>

Предузеће се бави прерадом дрвета (углавном букве и храста), односно производњом дрвне грађе, фурнира, паркета и елемената за намештај. Једно је од два велика преузећа у регији. "Drvni centar Glina" је део "Sherif grupe", која спада у 1% најуспешнијих хрватских компанија и једног од три највећа извозника међу дрвопрерађивачким предузећима. Друго предузеће по значају из категорије дрвопрерађивачких је "NIL Ž" из Петриње (некадашњи "Solidum Žužić"). Сврстава се у категорију средњих предузећа. Према подацима из 2020. године, ова фабрика фурнира, паркета и осталих подних облога запошљавала је 55 радника, док их је пре стечајног поступка било више од 100. Фабрика је од 1981. године имала и погон за производњу намештаја, али је он уништен у рату и није обновљен. У групи великих дрвопрерађивача и предузећа средње величине налази се и "PPS Мајур" из Мајура. Предузеће је настало приватизацијом некадашњег друштвеног предузећа. Остала значајнија предузећа која се баве прерадом дрвета су: "Šumarstvo VIS", "Šantek" (Глина), "Magel" (Петриња), "Robur" и "Sava" (Суња). До краја XX века, међу великим предузећима дрвне индустрије била су "Pilana DIP" у Глини и "IPD Šamarica"²⁴⁰ у Двору (некадашња окосница развоја општине Двор). У општини Двор дрво се обрађује у предузећу "FID" у Унчанима и пилани "UNA Drvo" у Трговима, чији су обим производње и број запослених вишеструко мањи у односу на некадашњу "IPD Šamaricu". Поред највишег броја запослених, објекти дрвне индустрије су лоцирани у свим деловима регије, што потврђује њен највећи значај и улогу у регионалном развоју Баније.

Табела 69. Број и удео индустријских предузећа и радника према грани индустрије 2012. и 2019. године са седиштем на Банији

Грана индустрије	2012				2019			
	Предузећа	%	Запослени	%	Предузећа	%	Запослени	%
Прехрамбена	16	16,7	958	58	13	12,4	896	45,1
Дрвна	35	36,5	547	33,1	37	35,2	913	46
Текстилна	8	8,3	83	5	9	8,6	68	3,4
Грађевинска	8	8,3	11	0,7	5	4,8	17	0,9
Графичка	5	5,2	41	2,5	5	4,8	23	1,2
Метална	7	7,3	2	0,1	5	4,8	24	1,2
Остало	17	17,7	9	0,6	31	29,5	44	2,2
Банија	96	100	1 651	100	105	100	1 985	100

Извор: www.biznet.hr

Прехрамбена индустрија је према броју запослених најзначајнија грана индустрије на Банији. Центар прехрамбене индустрије је Петриња, у којој се налази седиште већине предузећа ове индустријске гране. Највеће предузеће општине Петриња и целе Баније је Индустрија меса "Гавриловић". Ово је уједно и фабрика са најдужом традицијом у регији. Прва радионица под овим именом, у којој се на примитиван начин обрађивало месо, основана је давне 1690. године. Модернија мануфактура се оснива 1822. године, а крајем XIX века има преко 50 радника.²⁴¹ За време СФР Југославије „Гавриловић“ је израстао у највеће банијско индустријско предузеће на ком се базирао локални развој. Број запослених у месној индустрији износио је 1990. године 2 503, док је у СОУР "Гавриловићу" укупно било запослено око 5 800 радника, чиме је стекао незваничан статус једног од тзв. републичких и државних гиганата.²⁴² Уз велики број радника, „Гавриловић“ је ангажовао и велики број коопераната.

²⁴⁰ Фабрика је била познатија под називом "ШИП" (Шумарско индустријско предузеће).

²⁴¹ <http://www.gavrilovic.hr/hr/povijest/>

²⁴² „Гавриловић“ је на врхунцу развоја током 1970-их и 1980-их година имао продајне објекте и у Београду.

Производња је покренута после рата уз помоћ државе јер је „Гавриловић“ представљао синоним за Петрињу и локалну привреду. Међутим, некадашњи обим производње и број запослених није достигнут. Број запослених се у годинама после рата константно повећавао (2005 – 639; 2012 – 747), да би током друге деценије XXI века почео да е постепено смањује. Обнављање производње у „Гавриловићу“ препознато је као потенцијална развојна шанса целе регије, али значајнијих ефеката на регионалну привреду (а посебно пољопривреду) Баније нема.²⁴³ Друга по значају фабрика прехрамбене индустрије је „Vivera“ у Глини, која се бави производњом дечије хране. Фабрика је отворена 1989. године као истурени погон матичне фабрике „Pliva“ из Загреба (Braičić, 2011). У фабрици је било запослено 180 радника. Основна делатност током почетног периода била је производња сушеног воћа и поврћа. Производња је поново покренута после рата 1997. године, али се оријентише на производњу дечије хране. Од 2001. године постаје део стране компаније „ХИПП“.²⁴⁴ Уз "Drvni centar Glina", "Гавриловић" и "Vivera" су као најјача предузећа уједно и највећи банијски извозници (Razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011)

Фотографије 8 и 9. Фабрике Шериф и Гавриловић

Извор: <https://www.sherif.hr/grafika/pogoni/1.jpg>

<https://static.jutarnji.hr/images/live-multimedia/binary/2016/12/17/21/97189-125791-gavrilovic1-180610.jpg>

Најзначајнији представник **текстилне индустрије** је костајничко "Pounje", које се бави производњом рубља. Основано је 1958. године и представља још једно од ретких предузећа која су после 1995. обновљена. Позицијом у групи предузећа средње величине, "Pounje" је постало главни привредни субјект и носилац развоја Хрватске Костајнице и тог дела Поуња. Број запослених је 2005. године достигао 140, али се од тада упоредо смањује и обим прозводње и број радника. До 1991. "Pounje" је имало истурени погон трикотаже у Дивуши код Двора. Остала предузећа текстилне индустрије мањег обима производње и броја запослених смештена су у Петрињи и Глини. Пре грађанског рата, највећа банијска фабрика текстилне индустрије била је "Ратушна predionica Glina" из истоименог места. Основана је 1959. године. Са око 1 400 радника 1990. године, била је један од главних носилаца привредног развоја глинског краја. Почетком XXI века постојали су покушаји да се производња поново покрене, али је фабрика ипак угашена (Braičić, 2011, Belošević, 1988).

²⁴³ Изненађујуће је да "Гавриловић", као фабрика са дугом традицијом, није препознао потребу за брендирањем производа са географским пореклом. У свом производном програму „Гавриловић“ нема ниједан артикал који носи придев „банијски“ (или „бански“, „бановински“), док нпр. постоје сремска, тиролска и крањска кобасица итд.

²⁴⁴ <https://www.grad-glina.hr/vivera-d-o-o/>

"IGM Cigłana" из Петриње је најзначајније предузеће **грађевинске индустрије**, које се бави производњом цигала и других производа од опеке. Основано је 1920. године, због чега се убраја у једно од најстаријих банијских индустријских предузећа. Сировинску базу представљају локална глиништа. Предузеће је 2005. године имало 67 запослених, али се током друге деценије XXI века нашло у стечајном поступку и пред гашењем (Braičić, 2011). "Kamen centar" је друго петрињско предузеће грађевинске индустрије, које се бави обрадом камена. Велика предратна фабрика керамичких плочица налази се у Рујевцу код Двора. Фабрика је обновљена 2004. године, као погон у саставу керамичке индустрије "KIA" из Ораховице. Обнављање овог погона и запошљавање око 100 радника, улило је наду у развој индустрије у дворском крају, чија је индустрија доживела највећу девастацију. Међутим, фабрика је била у функцији тек неколико година, после чега је пала под стечај, да би и производња била прекинута.

Остале индустријске гране попут металне, хемијске, графичке и индустрије намештаја су слабије развијене. Заступљене су са неколико предузећа, која имају мали број запослених, најчешће мањи од 10 радника по предузећу, изузев глиноског "Grafotona" који је 2012. године запошљавао 33 радника.

Од погона осталих грана индустрије, као некадашње носиоце развоја, треба истаћи погоне "Željezare Sisak" у Глини, Двору и Хрватској Дубици, погоне графичке индустрије "Nina Maraković" и индустрије обуће "Una" (истурени погон "Tvornice dječje obuće" из Загреба) у Хрватској Костајници. Од 2008. године бивши објекат "Pounja" у Дивуши користила је фирма "Nord" која је производила каде и кабине за купатила. (Braičić, 2011). Према информацијама добијеним на терену, "Nord" није добио дозволу да прошири производне хале и простор око фабрике. Услед онемогућавања да повећа производњу, уз истовремено наметање додатних обавеза и пореза, "Nord" је био принуђен да 2014. године отпусти већи број радника, да би пар година касније производња била у потпуности прекинута.

Историјски посматрано, индустрија се истицала као најснажнији фактор регионалног развоја, социоекономских промена и диференцирања простора. У савременим околностима индустрија на Банији нема некадашњи утицај, али је њена улога као главног мотора развоја регије непромењена. Савремена индустријска производња базира се на шест средњих и великих предузећа, што је недовољно за одржавање економске стабилности и смањење незапослености. Главни предуслов економског развоја и успостављања равномернијег регионалног развоја било би обнављање предратних индустријских погона. Међутим, са ове временске дистанце и на основу досадашње праксе, то се не чини изгледним. Изузев обнове неколико водећих фабрика („Гавриловић“, „Поуње“, „Вивера“, „Керамика Рујевац“, „ППС Мајур“) ни државне ни регионалне власти нису показале веће интересовање за јачање банијске индустрије. Пад индустријске производње, настао као последица рата и транзиције, био је један од главних фактора повећања незапослености. То је резултирало новом емиграцијом повратничког становништва и одвраћањем потенцијалних повратника. Овај проблем је додатно допринео негативном демографском развоју, а посебно је постао изражен после уласка Хрватске у Европску унију и слободнијег одласка хрватских грађана на рад у развијене европске државе. Интензивирањем процеса депопулације, услед емиграције младог, радно способног становништва, банијска индустријска предузећа ће имати на располагању мање стручног кадра. Све неповољнији услови на тржишту рада неминовно ће утицати на мању привредну активност, пад производње и пад броја индустријских предузећа

5.4. САОБРАЋАЈ – ФАЗЕ РАЗВОЈА И ПРОБЛЕМИ

На територији Баније одвијају се друмски, железнички и речни саобраћај. Развој различитих облика саобраћаја и њихов значај у одређеним временским периодима одређен је историјским развојем, морфолошким и хидролошким одликама, и достигнутом нивоом привредног развоја. Током античког периода настају прве познате друмске комуникације. Друмски, каравански саобраћај ће остати једини вид саобраћаја и током наредних векова, по распаду Римског царства и римских путева. Од почетка XVIII века настаје нова фаза у развоју саобраћаја, када се успоставља речни саобраћај. Речни саобраћај се одвијао на Сави, Купи и у мањој мери на Уни. Убрзо је преузео водећу улогу у превозу робе између панонских и јадранских регија. Крај XIX века обележио је развој железнице. Већ почетком XX века железнички саобраћај је преузео примат у обављању и теретног и утичког саобраћаја, док је значај речног саобраћаја истовремено опадао. Фаза доминације железнице траје до средине XX века, када настаје нова фаза убрзаног развоја друмског саобраћаја. Друмски саобраћај је задржао доминантно место и у савременим околностима.

5.4.1. Друмски саобраћај

Формирање друмске мреже на Банији било је условљено морфолошким одликама. Релеф регије, са Зринском гором у средишту, није дозволио развој гушће друмске мреже, посебно у централном делу. Друмски саобраћај се претежно одвија долинама Глине, Купе, Саве, Суње, Уне и Жировнице, које су морфолошки предиспониране и најбоље саобраћајно искоришћене. Због тога главне путне комуникације, магистрални и регионални путеви, (односно државни и жупанијски путеви²⁴⁵) пролазе рубним деловима регије.

Прве познате друмске комуникације на простору Баније изграђене су за време Римљана.²⁴⁶ Северним делом Баније био је трасиран Посавски пут, који је повезивао Аквилеју (*Aquileia*) и Љубљану (*Emona*) са Београдом (*Singidunum*). Посавски пут представљао је један од најважнијих лонгитудиналних (уздужних) путева у тадашњој провинцији Панонији. Главна траса овог пута, на територији Баније, водила је из правца Кордуна долином Глине, преко северног подножја Зринске горе и долином Петрињице до Сиска (*Siscia*) (Šego, Dodig, 2019, Feletar, Kozjan & Anžek, 2019). Од Сиска је пут даље настављао преко Посавског побрђа до обала Уне код села Баћин (*Ad Praetorium*), недалеко од Хрватске Дубице, где је прелазео Уну и напуштао простор Баније. Пут је даље водио долином Саве преко данашње Градишке (*Servitium*), Славонског Брода (*Marsonia*), Винковаца (*Cibalea*) и Сремске Митровице (*Sirmium*) до Београда (*Singidunum*). Уз *Sirmium* и *Cibaleu*, *Siscia* је представљала важно саобраћајно чвориште, због чега су банијским долинама били трасирани и трансверзални (попречни) путеви (Šego, Dodig, 2019, Gračanin, 2010). Важан попречни пут повезивао је овај део Паноније са обалом Јадрана. Од Посавског пута одвајао се код Малог Градца (*Ad*

²⁴⁵ Ови називи у хрватској саобраћајној терминологији за категоризацију путева одговарају магистралним и регионалним путевима у Србији.

²⁴⁶ Постоје индикације да су и током праисторије Банијом водили устаљени путни правци, којима су се кретали припадници Вучедолске културе. На јужним падинама Зринске горе налази се локалитет Осјеченица (узвишење изнад села Горичка) у ком су се потенцијално укрштали путеви из правца Покупља, Поуња и рудних налазишта на Трговској гори (Škiljan, 2008).

Fines),²⁴⁷ а затим долином Уне водио у правцу Бихаћа и даље ка Далмацији. Велики економски значај имао је пут који је из правца рудника гвожђа на Трговској гори водио преко Горичке и Малог Градца до Сиска (Lazić, Zovko Brodarac, 2019). О постојању римских путева сведоче миљокази пронађени код Хрватске Дубице, Хрватске Костајнице и Драготине (Грачанин, 2010, Škiljan, 2008).

После распада Римског царства путеви су постепено пропадали услед неодржавања. Током средњег века нису се градили нови путеви, већ се саобраћај одвијао остацима римских путева. Банију су у том периоду пресекала важна два караванска пута. Један је повезивао Слуњ и Сисак, преко Велике Кладуше и Топуског долином Глине, а други Загреб и Задар долином Уне (*via Exercitualis*) (Šego, Dodig, 2019, Kozličić, Bratanić & Uglešić, 2011). „Унским коридором“ одвијао се транспорт бакра и олова током XV и XVI века (до турског освајања Гвозданског 1578. године) ка Далмацији (Šebečić, 2001).

За време турске владавине, од средине XVI до краја XVII века, Банија је, као поприште честих сукоба, била готово ненасељена (изузев Поуња). После ослобођења од Турака и Карловачког мира (1699.) настаје период демографске ревитализације, обнове старих и подизања нових насеља. Упркос формирању Војне крајине као одбрамбеног појаса, између Аустријског и Отоманског царства долази до постепене нормализације односа и успостављања трговинских веза. Ширењем мреже насеља и развојем трговине и других економских активности, подстакнута је изградња путева после вишевековног прекида. Међу значајнијим путевима који су подигнути током XVIII и XIX века били су Карловац – Глина – Петриња – Новска и тзв. „памучни пут“ Петриња – Костајница, који је даље водио до Самобора и Љубљане (Šego, Dodig, 2019, Šebečić, 2001). Почетком XIX века извршена је реконструкција пута Глина – Петриња – Костајница за потребе Наполеоновог напредовања ка истоку (Lipovac, 1993).

Опадањем геостратешког значаја регије, од средине XIX века и економским стагнирањем, развој друмске мреже на Банији је био занемарен. Аустро-Угарска је у овој периферној и сиромашној регији углавном улагала у путне правце који су били од значаја за државу и њено повезивање са простором Западне Босне: Глина – Обљај, Глина – Петриња, Глина – Двор, Петриња – Костајница, Двор – Костајница – Дубица, Суња – Дубица. Крајем XIX и почетком XX века приоритет је дат улагању у развој железнице. Стање друмске мреже није се значајније побољшало ни по уласку Баније у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Главне друмске комуникације подударале су се са деоницама савремених магистрала, али је квалитет путева био незадовољавајући. Развој друмске мреже споро се одвијао и после Другог светског рата. Крајем 1950-их и почетком 1960-их година на Банији се граде први индустријски објекти већих капацитета, али се на модернизацију главних магистрала чекало до 1967. године.²⁴⁸ Тада су асфалтиране магистрале Топуско – Глина – Гора – Петриња, Петриња – Блиња – Костајница и Костајница – Двор (Кордић, 2018).

Општи социоекономски развој током 1970-их и 1980-их година био је делимично праћен побољшањем саобраћајне мреже. По изградњи модерних путева приступило се асфалтирању осталих важних праваца (Глина – Слатина Покупска, Глина – Двор, Костајница – Дубица, Дубица – Суња – Мошћеница, Мајур – Суња). Током осме и девете деценије XX века настаје период модернизације локалних путева. Један од главних циљева модернизације локалних путева био је задржавање становништва. Међутим, овај вид инфраструктурног улагања није се јавио правовремено, јер је емиграциони

²⁴⁷ На потезу између Двора и Глине водила је граница римских провинција Паноније и Далмације. Из тог разлога је локалитет на месту Малог Градца носио назив *Ad Fines*, односно у преводу „на крају“ или „на граници“.

²⁴⁸ Путеви су асфалтирани тек пред званични обилазак Баније од стране тадашњег председника Јосипа Броза Тита.

талас већ увелико захватио банијски рурални простор. У зависности од приоритета, локалне путеве је у одређеном износу суфинансирала општина или су у његовом финансирању учествовали искључиво сами мештани. Самофинансирање се углавном негативно одражавало на сам квалитет сеоских путева, њихову ширину и вишефазно временско трајање изградње.

Магистрални (државни) путеви су најважније, најквалитетније и најфреквентније друмске комуникације у регији. Трасирани су долинама већих банијских река (Саве, Купе, Уне, Глине, Суње, Жировнице, Маје, Петрињчице), али поједине деонице воде и преко мање проходних терена (долинских развођа). Магистралним путевима су повезани сви општински центри и зоне највеће концентрације становништва и највећих економских активности. Повезивање свих општинских центара и трасирање кроз сваку општину представља важан предуслов за омогућавање равномернијег регионалног развоја или смањивања регионалних разлика. Поред унутрарегионалног повезивања, магистрални правци представљају главне комуникације повезивања Баније са суседним регијама. Укупна дужина магистралних путева на Банији износи 263,2 km (табела 70).

Табела 70. Структура друмске саобраћајне мреже

Категорија пута	Дужина (km)
Магистрални (државни)	263,2
Регионални (жупанијски)	320,5
Ауто-пут (у плану)	67,5 /55,1

Извор: Обрада аутора на основу планских докумената и дигиталне базе ENVI

Магистрални пут Јуровски Брод – Карловац – Војнић – Глина – Двор (D 6) је пут међународног значаја. Пут се протеже од границе са Словенијом (гранични прелаз Јуровски Брод) до границе са Босном и Херцеговином код Матијевића (гранични прелаз Двор). Ова магистрала представља најкраћу везу Средњег (крашког) Покупља, Карловца и Кордуна са Банијом, Поуњем, Босанском Крајином и Бања Луком. На простору Баније трасирана је долинама Глине, Маје, преко западних обронака Зринске горе и превоја Вратник (432 m) и долином Жировнице до Поуња. Од Глине се рачвају још две магистрале. Магистрални пут D 31 води преко Северног глинског побрђа ка Доњем (банијском) Покупљу, Покупском и Великој Горици. Упркос категорији пута, овај магистрални правац је слабије фреквентности. У периоду до 1991. године није значајније утицао на успоравање емиграционих трендова, као што ни у периоду после 1995. године није утицао на масовнији повратак хрватског становништва. Пут Глина – Гора – Петриња – Мошћеница (D 37) један је од најзначајнијих на Банији јер повезује два највећа и економски најразвијенија градска насеља. Овај пут од Глине до Маринброда води долином истоимене реке, одакле наставља најкраћом трасом преко ниских обронака Храстовачке горе до Петриње. Уз магистрални пут D 37, најфреквентнија саобраћајница на Банији је магистрала Велика Горица – Петриња – Хрватска Костајница (D30). Ова дајагонална магистрала представља најкраћу везу Покупља и Поуња, односно регионалног центра и трећег урбаног насеља и граничног прелаза Хрватска Костајница. Дуж банијског Поуња, од Двора преко Хрватске Костајнице и Хрватске Дубице, трасирана је магистрала D 47. У наставку пут води преко Јасеновца и Новске до Липика у Западној Славонији. На истоку Баније постоје још два магистрална пута – Мајур – Суња – Мошћеница (D 224) и Хрватска Дубица – Суња.²⁴⁹

²⁴⁹ Категоризација пута Хрватска Дубица – Суња није јасна, јер се на појединим картама и ENVI дигиталној бази води као магистрални, али се проналази у планским документима и под регионалном ознаком Ž 3294.

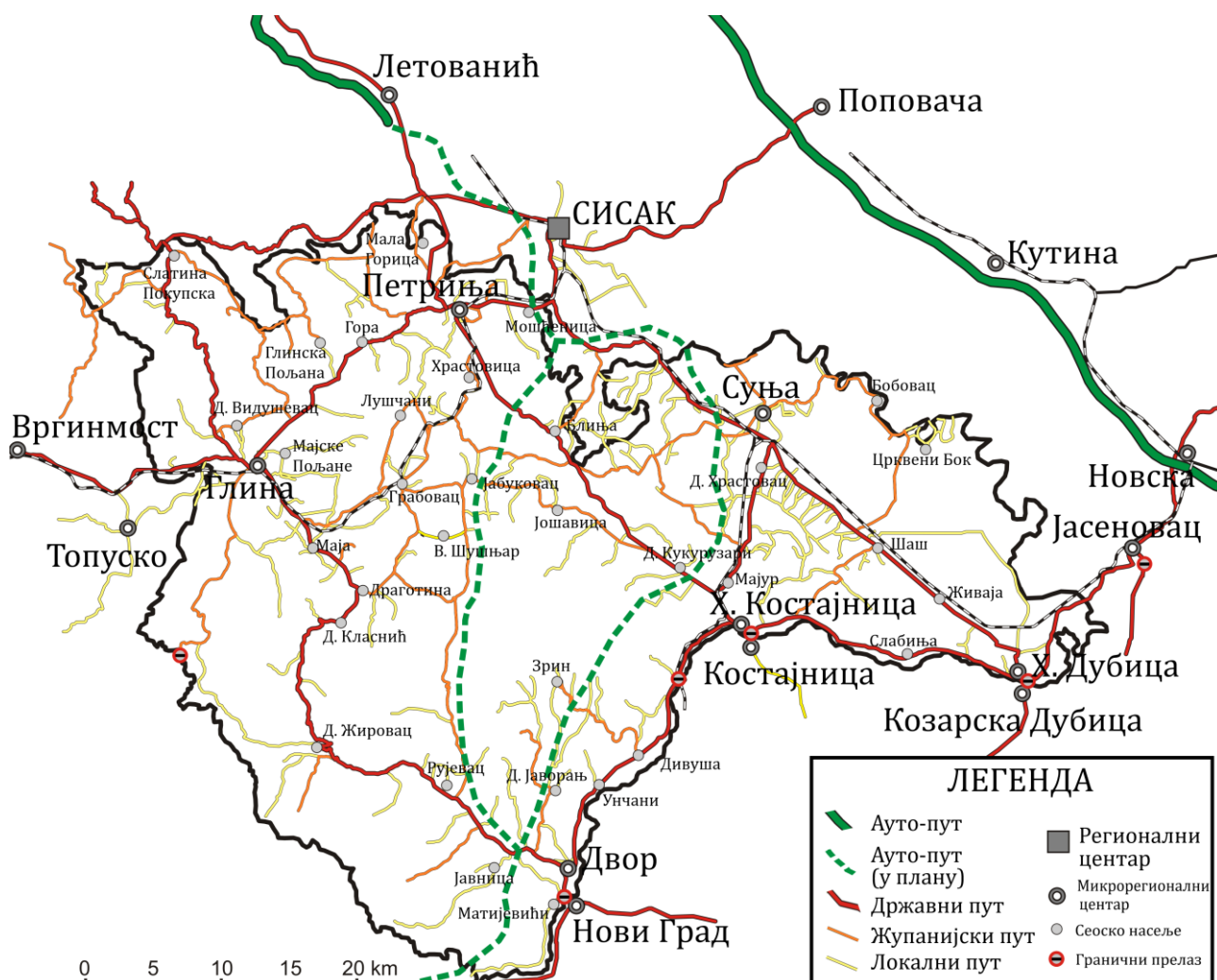
Мрежу **регионалних (жупанијских) путева** чине саобраћајнице ниже категорије, које попречно повезују магистрале или се самостално завршавају у унутрашњости регије. Квалитет ових саобраћајница се значајно разликује, у погледу типа и квалитета подлоге, ширине коловозне траке, одржавању простора око самог пута и саобраћајне сигнализације. Регионални путеви су углавном пресвучени асфалтом, али постоје деонице који су и почетком XXI под макадамом (Јошавица – Горња Пастуша – Јабуковац; Трновац Глински – Козаперовица; Сваница – Мала Градуса). Регионални путеви у нижим, долињским деловима регије, готово су у потпуности асфалтирани, док је појава макадамских деоница већа у брдско-планинском појасу. Међу неасфалтираним регионалним путевима посебно се издваја пут који из правца Петриње, долином Петрињчице, води преко Зринске горе до Рујевца и долине Жировнице. Овај путни правац представља најкраћу везу Петриње и Двора, односно северног и јужног дела Баније. Највећи део пута је морфолошки предиспониран долинама Петрињчице и Ступнице. Међутим, на деоници која пресеца било Зринске горе, између Љесковца и Миочиновића, пут је неасфалтиран на дужини од око 12 km. Пре избијања грађанског рата било је предвиђено асфалтирање у пуном профилу, у циљу бољег повезивања Двора и Петриње, побољшавања саобраћајног положаја насеља на јужним падинама Зринске горе и ублажавања неравномерног регионалног развоја. Пут је после 1995. године услед неодржавања зарастао и пропао, због чега се саобраћај овом трасом од Петриње до Двора, иако је краћа, готово не одвија. Овакве околности утицале су до краја XX века на нижи степен функционалне повезаности више насеља која су се налазила на супротним обронцима ниске планине, док их је послератно пропадање пута међусобно изоловало. У савременим околностима потенцијална ревитализација овог путног правца не би била економски оправдана, јер су негативни демографски процеси довели сеоска насеља у овом делу регије пред биолошко гашење.

У групи регионалних путева издваја се неколико саобраћајница које имају важну улогу у регионалном повезивању. На северу Баније, Покупље је повезано путевима *Ž* 3195, *Ž* 3196 и *Ž* 3275 задовољавајућег квалитета. У централном делу Баније, на простору спајања северних падина Зринске горе, јужних падина Храстовачке горе и Источног глињског побрђа, јавља се највећа концентрација регионалних путева који се радијално шире у свим правцима. Услед повољног саобраћајног положаја, овај простор је попут насељених зона око магистралних путева, био привлачан хрватским досељеницима из Босне. Такође, повратак домицилног становништва (и Срба и Хрвата) био је успешнији у насељима, смештеним дуж регионалних путева, у поређењу са саобраћајно изолованим зонама. Регионални пут *Ž* 3231 је имао међународни значај, јер води од Глине у правцу југа према затвореном граничном прелазу Велики Обљај (правац ка Великој Кладуши, Бужиму, Цазину). На југу Баније као најзначајнији регионални пут истиче се *Ž* 3262, који је трасиран долином Јавошнице и повезује насеља у Зринско-дворској котлини (најнасељенијем делу општине Двор после Поуња). Из Поуња ка северном делу Зринско-дворске котлине и Зрину води пут *Ž* 3263. Овај правац има велики значај због потенцијалног туристичког активирања и валоризовања локлитета Зрин (тврђава хрватске породице Зрински, сакрални објекти). Значај овог правца огледа се и у бољем саобраћајном повезивању преосталог малобројног становништва са Двором и Хрватском Костајницом. Оба пута су реконструисана крајем друге деценије XX века.

Укупна дужина регионалних путева износи 320,5 km. На појединим регионалним путевима са савременим коловозом асфалтни слој је, услед вишедеценијског неодржавања, у лошем стању. Међутим, од уласка Хрватске у Европску унију 2013. године примећује се побољшање квалитета регионалних путева. Независно од квалитета подлоге, као негативна одлика многих регионалних путева на Банији истиче

се ширина коловоза која није довољна да се два возила мимоиђу, што отежава развој саобраћаја.

Банија има веома густу мрежу локалних и некатегорисаних путева. Њима су повезани засеоци села у долињско-котлинском делу регије, али и читава села у брдско-планинској зони. Најважнији локални путеви, који су трасирани кроз већа сеоска насеља или у близини административних центара, углавном су асфалтирани, али се чешће бележе макадамски.²⁵⁰ У изолованијим и опустелим селима, у којима доминира старо становништво, локални путеви у препуштени пропадању. Поред лошег стања саме подлоге, на овим деоницама је смањена видљивост услед високе траве и жбуња које сужавају пут и чине га непрегледним. Због тога на овим путевима нису ретке саобраћајне незгоде, упркос знатно проређеном саобраћају.²⁵¹

Карта 25. Саобраћајна мрежа

²⁵⁰ На простору Сисачко-мославачке жупаније 31% путева није било асфалтирано, што указује да је овај удео на Банији, као економски и инфраструктурно заосталом делу регије, већи. (Razvoјna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011)

²⁵¹ Пропадању и зарастању су изложени и шумски путеви, што негативно утиче на шумарство. Проблеми у саобраћају овим путевима се јављају када купци дрвне грађе или радници локалних пилања, својим великим тракторима и приколицама под теретом дрвне грађе, створе дубоке бразде. Тада су мештани који имају старије, слабије и ниже тракторе онемогућени да користе своју шуму за сопствене потребе. Такође, локалним радно способним и млађим мушкарцима шумарство је постало додатни извор прихода током летњег дела године. Ове путеве општина не уређује, а претежно старачко сеоско становништво није у могућности да санира штету.

На простору Баније не постоје изграђене трасе **ауто-пута**, али се два ауто-пута налазе недалеко од источних и северних граница регије. Ободним делом Лоњског поља у Посавини (уједно Мославни), води ауто-пут Београд – Загреб,²⁵² који представља део међународног коридора А 3 (према старој класификацији Е-70). Овим ауто-путем се остварује повезаност Баније са Загребом, Славонијом и Србијом (Београдом и Војводином). Становништво јужних и источних делова Баније се укључује на овај ауто-пут идући магистралом D 47, преко Хрватске Дубице, док се становништво северних и западних делова Баније укључује преко Сиска.

Свега 15 km северно од Петриње налази завршетак недовршене трасе ауто-пута А 11, који треба да повеже Петрињу и Сисак за Загребом. Пут је изграђен до Лекеника у Туропољу и пуштен је у саобраћај 2015. године, али од тада није учињен никакав помак ка даљем продужавању планиране трасе. Према претходним плановима, овај ауто-пут може бити од изузетног значаја за Банију и ревитализацију регије. Постоји могућност да ауто-пут настави да се гради у правцу југа и да буде трасиран ка Сплиту преко саобраћајно запостављене Баније (ауто-пут Загреб – Сисак – Двор – Бихаћ – Сплит, тзв. „Туропољско-банијски путни правац“ или „Унски правац“). Први километри ауто-пута на тлу регије били би трасирани између Петриње и Мошћенице. Највећи део трасе преко Баније није утврђен, јер од Петриње па до Грмушана код Двора постоје две потенцијалне деонице. Прва деоница води од Петриње према Суњи, затим преко Доњих Кукурузара и источних падина Зринске горе до Грмушана код Двора (67,5 km). Она је дужа, али повољнија у односу на морфолошка и друга просторна ограничења и постојећу друмску мрежу. Друга деоница до Грмушана води преко централног била Зринске горе, паралелно са трасом постојећег регионалног пута Петриња – Рујевац (55,1 km). Од Грмушана ауто-пут треба да настави преко источних падина Трговске горе према Бихаћу (Izmjene i dopune PP Sisačko-moslavačke županije, 2010). Иако је идеја о изградњи овог ауто-пута изнета крајем XX века и налазила се у групи приоритетних пројеката, још увек се не зна кад ће о овом пројекту бити донета коначна одлука и када ће он почети да се реализује. Евентуалном изградњом ауто-пута била би пружена велика могућност за економску, а затим и демографску ревитализацију Баније. Међутим, с обзиром на спор развој читавог процеса и демографски развој регије од почетка XXI века, намеће се закључак да ће Банија изгубити демографски потенцијал за економско активирање и демографску ревитализацију.

Од краја XX века, важан елемент савремене друмске мреже на Банији представљају гранични прелази. Успостављање нових државних граница резултирало је великим променама у одвијању друмског саобраћаја. Ове промене директно су се негативно одразиле на пољопривреду, индустрију, трговину и свакодневни живот локалног становништва, јер је промет људи и робе постао отежан. Гранични прелази према Босни и Херцеговини налазе се у Поуњу: Двор, Хрватска Костајница и Хрватска Дубица. Дуж „суве међе“ постоји само један гранични прелаз на територији општине Глина (Велики Обљај), али он није у функцији. Гранични прелази Двор и Хрватска Костајница су најферквентнији на подручју Баније и Сисачко-мославачке жупаније.

Од уласка Хрватске у Европску унију 1.7.2013. године пооштрени су гранични режим. Хрватска и Босна и Херцеговина су исте године потписале споразум о граничним прелазима, односно „Уговор о граничним прелазима између Босне и Херцеговине и Хрватске“, чије су одредбе ступиле на снагу од уласка Хрватске у ЕУ. Овим документом су регулисане промене категорија и функција граничних прелаза. Гранични прелаз Двор је престао да буде важећи за теретни саобраћај. Овај гранични прелаз је био важан, јер се преко њега одвијала робна размена Баније, Кордуна,

---

²⁵² Део ауто-пута који је за време СФР Југославије био познат под именом ауто-пут „Братства и јединства“.

Карловца и окружења са Новим Градом, Приједором, Бања Луком и другим деловима северозападне Босне. Најближи наредни међународни прелаз, којим се одвија теретни саобраћај, је ГП Јасеновац, чиме је удаљеност између Двора и Новог Града за теретњаке повећана за 130 km.²⁵³

5.4.2. Железнички саобраћај

Железнички саобраћај је имао важну улогу у саобраћајном повезивању, просторној мобилности локалног становништва и социоекономској трансформацији Баније. Током друге половине XX века, железница губи примат у односу на друмски саобраћај, да би после избијања рата 1991. године њена улога у укупном саобраћају и регионалном развоју постала симболична. На почетку XXI века железнички саобраћај у регији одвија се на деоницама Сисак – Суња – Хрватска Костајница – Волиња и Сисак – Суња – Хрватска Дубица – Новска.

Прва железничка пруга на Банији била је завршена 1819. године. Међутим, реч је о железници која се користила само за потребе рудника Бешлинац и превоз метала до Новог Града (Lazić, 2020). Због тога се не може говорити о путничком железничком саобраћају, нити је овај вид теретног саобраћаја имао утицај на друге привредне субјекте, становништво и промене у простору. Зачеци развоја железничког саобраћаја на простору Баније сежу у дугу половину XIX века. Упркос појединим пионирским идејама,²⁵⁴ изградња железнице на Банији постала је извесна после пуштања у саобраћај дела „Јужне железнице“, од Зиданог Моста у Словенији, преко Загреба до Сиска 1862. године. Ова пруга је била у функцији аустријског (од 1867. године аустроугарског) продирања на Балканско полуострво и повезивање са Турском. План о продужавању ове железнице у правцу Босне, комплетирању деонице Сисак – Бања Лука и повезивању са босанском мрежом пруга, реализован је 1882. године (Плић, 2000). Пруга је од Сиска трасирана у правцу Суње, где скреће у правцу југа и код Волиње прелази на територију Босне (станица Добрљин). Нови километри железничке пруге завршавају се 1888. године, када се са Сиском и Загребом, преко Суње, повезује Новска. На тај начин Суња је постала железничко чвориште, што се убрзо одразило на развој села, физиономију и популациону динамику. Почетком XX века (1903.) пуштен је у саобраћај нови железнички правац Сисак – Петриња – Глина – Вргинмост, који је 1908. продужен до Карловца (Плић, 2000, Лировас, 1993). Нагли развој железничке мреже, током свега 20 година, одлучујуће је утицао на развој индустријских погона, трговине, занатства. Развој железнице представљао је прекретницу за развој, не само Суње као железничког чворшта, већ и свих насеља која су се налазила дуж изграђене трасе.

Током прве половине XX века железнички саобраћај је имао кључну улогу у обављању путничког и теретног саобраћаја у регији. Међутим, упоредо са развојем друмског саобраћаја, побољшањем мреже путева и све већом финансијском доступношћу аутомобила банијском становништву („аутомобилизацијом друштва“), долази до постепеног пада броја путника, од почетка друге половине XX века (Плић,

---

²⁵³ Ова промена је посебно неповољна за привреднике из Новог Града које увозе дрвну грађу произведену на пилама у Трговима или Унчанима код Двора. Због овакве одлуке фирме имају повећане трошкове, а малобројне банијске фирме су у опасности да изгубе сталне купце. Путем од Глине према Двору и преко граничног прелаза дневно је до 2013. године пролазило 50-100 камиона. Од тада је смањен промет у локалним угоститељским објектима у близини граничног прелаза, који су убрзо престали да раде.

²⁵⁴ Први пројекат железнице на простору Баније израдио је Јосип Кајетан Кнежић 1829. године. Године 1839. се залагао за изградњу железнице на коњску вучу, којом би се превозила роба од Сиска, преко Петриње и Глине до Бандиног села на Кордуну (Valentić, 1987).

2000). О стагнацији железничког саобраћаја и смањењу државног улагања довољно говори чињеница да се од 1903. године железничка мрежа на Банији није ширила.

Смањена фреквенција путника и робе осетила се и у Суњи као железничком чворишту. Примат у превозу робе и путника преузела је пруга Београд – Загреб, нарочито након електрификације 1970. године. Банијске железнице су одржавале рентабилност обављањем теретног саобраћаја за потребе великих индустријских погона и превозом радника из Посавине, Поуња и глинског краја према Петрињи и Сиску као највећим центрима рада. У другој половини XX века већи значај имала је једино Унска пруга („Унски железнички коридор“). Овом железницом остваривала се повезаност Средње Хрватске, Босанске Крајине и Далмације. Настала је одвајањем крака у правцу југа код Новог Града, од железничког правца Суња – Бања Лука.

Рат у Хрватској (1991-1995) оставио је далекосежне последице на развој железничког саобраћаја. Оне се огледају у директној штети коју је претрпела железничка инфраструктура и индиректним променама које су се негативно одразиле на развој железничког саобраћаја. За време рата саобраћај је био обустављен на свим пружним правцима. На железничкој прузи Сисак – Суња – Новска саобраћај је поново успостављен крајем 1998. године, док је пруга Сисак – Петриња – Глина – Карловац претрпела извесна оштећења и није поново активирана (Илић, 2000). Због формирања државних граница (али и ентитетске линије између Новог Града и Босанске Крупе) укинута је и Унска пруга у пуном профилу. Са хрватске стране, возови Унском пругом саобраћају само до Волиње (железничког граничног прелаза). Поред баријерне улоге државних граница и онемогућавања слободног протока људи и роба, на пад промета директно су се одразиле негативне демографске промене. Драстичан пад броја путника (с тенденцијом даљег смањивања) настао је као последица изражене депопулације на простору Баније и суседних регија, гашења многих индустријских погона (смањеног броја радника) и смањеног гравитационог подручја градова због формирања граница.

Поред проређеног путничког саобраћаја, део Унске пруге на Банији и деоница од Новске до Сиска, користе се за узвоз дрвне грађе из Мајура, Суње и Хрватске Дубице (Razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013., 2011). У савременим геополитичким, економским и демографским околностима све је мања вероватноћа за активирањем пруге Сисак – Карловац и Унске пруге. У планским, стратешким документима и изјавама челника „Hrvatskih željeznica“ и локалних званичника, наводе се настојања и планови за активирањем традиционалних железничких праваца у циљу развоја саобраћаја и туризма, али ниједан најављени пројекат није реализован. Највећи потенцијал за обнову и рентабилно саобраћање има Унска пруга. Њеном реконструкцијом била би успостављена најближа железничка веза између Загреба и Сплита, али и међународна, прекогранична сарадња, што би било подржано од стране развојних фондова Европске уније (првенствено из Кохезионог фонда).

5.4.3. Речни саобраћај

Захваљујући великим граничним рекама, на Банији постоји и трећи основни вид саобраћаја. Међутим, речни саобраћај нема важну улогу у укупном саобраћају нити у функцији савременог регионалног развоја. Његов значај за развој регије може се поматрати у историјском контексту, јер од почетка XX века речни саобраћај губи примат у транспорту терета, када га потискује железнички.

Речни саобраћај се дуж банијских обала одвија у дугом историјском континуитету.²⁵⁵ Завршетком Великог бечког рата Карловачким миром (1699) и успостављањем државне границе између Аустријског и Отоманског царства на Сави и Уни, настаје период постепеног активирања ове врсте саобраћаја и развоја трговине. Слабљењем турске моћи, од средине XVIII и током XIX века, развој речног саобраћаја на Сави, Купи и Уни додатно се интензивира. Средином XVIII века овај простор је постао део пловне „житне магистрале“. Река Купа²⁵⁶ и Банија су добиле кључну улогу у повезивању житница у Славонији и Подунављу са лукама на Јадранском мору, због чега је у Петрињи подигнут велики житни магацин (Slukan Altić, 2009, Lipovac, 1993). Поред жита и брашна, из правца Србије и северне Босне транспортовало се земљано посуђе, со, кафа, репа, ракија, мед, восак, вуна, маст, а Купом, Уном и Савом низводно дрвна грађа, гвожђе и кожа (Милиновић, 1991, Golec, 2006).

Савремени речни саобраћај одвија се уз броја ограничења, а највећи утицај има промена речног режима. У европским размерама Сава спада у реке богате водом, али је за потребе пловидбе њихов годишњи режим неповољан. На простору Хрватске Сава је пловна до Сиска, који је уз Вуковар, Славонски Брод и Осијек најзначајнија економска и трговачка речна лука у Хрватској. За време ниских водостаја, током лета и почетком јесени, појављују се плићаци и пешчани спрудови на више места у кориту, чиме се смањује ширина пловног пута и отежава пловидба. На основу сателитског снимка из 2017. године²⁵⁷ уочава се сужавање водене површине код Селишћа Суњског на свега 60 m, у односу на просечну ширину од 175 m. На појединим секторима тока, ширина није довољна за пролазак целих теретњака, због чега се појединачно превлаче. Тиме се продужава време трајања пловидбе и повећавају трошкови транспорта робе (Гавриловић, Дукић, 2002). Савом се претежно обавља превоз нафте и нафтних деривата (са претоваром у сисачкој луци), док се током летњих месеци одвија крстарење у туристичке сврхе, са посетом Лоњском пољу, наспрам банијске обале.

Пловидба на Купи, као мањем току, значјано је осетљивија на промене водостаја. За бродове веће носивости Купа је пловна само до луке у Сиску, а за мање пловне објекте до Покупског (Срквенчић, 1974а). Међутим, мале воде од маја до новембра не само да отежавају, него и онемогућавају одвијање пловидбе. До прекида пловидбе може доћи и током зимских месеци, услед ниског водостаја или појаве леда. При нижим зимским водостајима, током дугих периода са негативним температурама, вода се брже расхлађује и има мању брзину, па су услови за стварање леда много повољнији. Падавине у виду снега такође убрзавају залеђивање и повећавају дебљину леденог покривача. Током зиме с краја 1953. године и почетка 1954. године забележена су 34 дана са ледом (од чега 31 дан са непокретним ледом) (Ракићевић, 1959). Појава леда на Купи је од краја XX века све ређа, а последни пут је виђена 2017. године.

Уна је изузетно неповољна за одвијање савременог речног саобраћаја. Због бројних брзака, плићака и бигрених наслага пловидба је отежана и мањим чамцима. Превоз терета одвијао се у прошлости интензивно и на Уни, али је речни саобраћај у Поуњу током XX века сасвим запуштен, услед развоја других видова саобраћаја. Уном су пловиле теретне трговачке лађе носивости 25 до 150 brt. До Београда се пловило 5-6 дана, али је за повратак требало и четири пута више дана (Милиновић, 1991).

На обалама пловних река које припадају Банији не постоје пристаништа или луке, због чега су економски ефекти пловних река за банијску привреду и регионални

²⁵⁵ Постоји претпоставка да су Савом, Купом и Уном још Римљани вршили транспорт руде гвожђа (Lazić, Zovko Brodarać, 2019), али нема историјских доказа који указују на античку пловидбу.

²⁵⁶ За потребе побољшања услова пловидбе 1732. године продубљује се корито Купе до Карловца (Šebečić, 2001).

²⁵⁷ <https://geoportal.dgu.hr/>

развој минимални. Петрињски привредни субјекти, због географске близине Сиска, користе луку на Купи за извоз или увоз сировина и готових производа.

5.5. ТУРИЗАМ – ПОТЕНЦИЈАЛИ И ФАКТОРИ РАЗВОЈА

Банија располаже природним и антропогеним туристичким вредностима различитог степена туристичке атрактивности. Учешће туризма у структури привреде, у уделу запослених према делатностима (2011 – 4,3%) и економским бенефитима у прве две деценије XXI века је занемарљиво, јер је ова делатност деценијама била запостављена. Међутим, примећује се позитиван помак у погледу туристичке валоризације, изградње туристичке инфраструктуре, осмишљавања стратегије и спровођења планова одређених локалних самоуправа и пораста броја посетилаца. Типови туризма који су најразвијенији и који се могу унапређивати су: излетнички, спортско-рекреативни, наутички, културни, ловни и сеоски туризам.

Прва туристичка кретања на простору Баније бележе се крајем XIX века. Људевит Фаркаш Вукотиновић²⁵⁸ је посетио петрињски крај 1890. године, а своје доживљаје је описао у Народним новинама (Franić, Franić, Marić, 2020). О развоју планинарења сведоче чланци хрватског географа Драгутина Хирца, објављени 1891. („Izlet na Pecko jezero“) и 1905. године („Zrinjska gora“).²⁵⁹ Крајем XIX века уређује се и пошумљава брдо Дјед изнад Хрватске Костајнице, које потом прераста у парк-шуму и излетиште. После Првог светског рата у Петрињи је 1922. године основано планинарско друштво (од 1925. године под називом „Zrin“) које је водило планинаре на Храстовачку гору. Поред организовања излета у друге делове Хрватске и Словенију, друштво је уређивало стазе на Храстовачкој гори (до врха и Пецког језера), изградило видиковац на Цепелишу (415 m) и планинарску кућу у циљу привлачење посетилаца из околине и других делова државе.²⁶⁰ Између два светска рата подигнута су и уређена купалишта на Глини (у Глини) и Купи (у Петрињи) (Мркаљ, 2019). У функцији развоја туризма биле су и локалне акције уређивања и улепшавања градског језгра у Петрињи и Хрватској Костајници с краја XIX и почетка XX века. Упркос евидентном развоју туризма, туристичка инфраструктура, у погледу смештајних капацитета, је била скромна. До Другог светског рата хотели су постојали само у Хрватској Костајници („Central“ и „Corso“) и Петрињи („Jugoslavija“ и „Tri gavrana“).

У другој половини XX века индустрија и пољопривреда су дефинисане као кључне делатности, због чега се туризму није посвећивала већа пажња. У том периоду подигнуто је још неколико смештајних објеката (хотела и мотела) у општинским центрима и на Зринској гори. Међутим, улога туризма у привредном развоју регије и даље је била занемарљива. Тек почетком XXI века, у околностима деиндустријализације, високе незапослености и наслеђеног процеса деаграризације регије, туризам је препознат као делатност која се успешно може развијати захваљујући природним лепотама и културно-историјским објектима.

Банија располаже разноврсним **природним туристичким мотивима**. У погледу туристичке атрактивности, привлачности и лепоте истичу се реке Уна и Купа. Живописна река **Уна** представља природни туристички мотив највеће туристичке вредности на Банији. Спада у типичне крашке реке, које се одликују бистром, чистом и

²⁵⁸ Хрватски књижевник и политичар који је имао разна интересовања на пољу природних наука.

²⁵⁹ <http://www.hpd-zrin.hr/index.php/o-nama-2/povijest-drustva>

²⁶⁰ <http://www.hpd-zrin.hr/index.php/o-nama-2/povijest-drustva>

тиркизном водом.²⁶¹ Захваљујући физичко-хемијским одликама воде и туристичким садржајима на обали, Уна пружа најбоље услове на Банији за одмор, рекреацију, купање, риболов и кајакарење. Купалишни туризам се одвија током јула и августа, када се просечна температура воде креће око 20°C. До Хрватске Дубице у кориту Уне се јавља посебан крашки феномен у виду бигрених творевина. Бројна бигрена острвца и баријере, аде, слапови и брзаци, се појављују при нижим водостајима и значајно доприносе туристичкој вредности и привлачности. Уна се својим особеностима истиче не само међу рекама на Банији, већ представља један од највреднијих бисера природе Хрватске и Босне и Херцеговине. Због јединствене лепоте, биогеографског богатства и еколошког значаја, део долине на територији Босне и Херцеговине је 2008. године проглашен за национални парк.²⁶²

Најуређенија и најпосећенија излетишта и купалишта на банијским обалама налазе се у Доњем Добретину, Јаворнику, Матијевићима, Дивуши, Куљанима, Хрватској Костајници, Слабињи, Баћину и Хрватској Дубици. Главни смештајни капацитети налазе се у Хрватској Костајници (хотел и мотел) и у Доњем Добретину (етно-комплекс). Од почетка XXI века у поуњским селима се подижу викендице, чији власници нису само Банијци већ и људ из Загреба и других делова Хрватске. Најпознатија традиционална манифестација, која се одржава на реци од 1972. године, је „Unska regata“. Учесници регате се спуштају чамцима у трајању од 5-6 дана од Мартин Брода код Дрвара до Хрватске Костајнице.²⁶³ Обнављање „Унске регате“ после оба грађанска рата представља први вид сарадње јединица локалне самоуправе Хрватске, Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске. Због тога је у симболичком смислу њено поновно покретање имало већи значај (Kovjanić, 2020).

После Уне, највећом туристичком атрактивношћу и предиспозицијама за развој излетничког, спортско-рекреативног, наутичног и купалишног туризма има река **Купа**. Попут Уне, представља типичну крашку реку, бистре, тркизне воде. Купалишни туризам на Купи такође се одвија током јула и августа, када се температура воде креће 22°C. Најпознатије, највеће и најуређеније купалиште налази се код Петриње, а остала у Новом Селишту, Небојану, Слани и Слатини Покупској. На обали Купе код Слатине Покупске подигнуто је викенд насеље. Међу преосталим хидролошким туристичким мотивима издвајају се Сава, Глина, Суња и језеро Стара Сава. Ови хидролошки објекти највише погодују развоју риболовног туризм, док се купалишни у мањој мери одвија на Глини и Сави.

Најзначајније геоморфолошке туристичке мотиве представљају Храстовачка и Зринска гора. **Храстовачка гора** је геоморфолошки објекат за који се везује зачетак развоја туризма на Банији. Иако према максималној надморској висини не спада у планине (Цепелиш – 415 m), на Храстовачкој гори су традиционално доминантне планинарске активности.²⁶⁴ Атрактивности туристичког амбијента доприносе клисура Петрињице, која дели Храстовачку гору на два дела и остаци старих тврђава Чунтић, Пецк, Клинац и Храстовица. Од смештајних капацитета на Храстовачкој гори постоји планинарски дом „Matija Filjak“. Упркос малој надморској висини, на северним падинама, изнад села Храстовица, налази се уређено скијалиште „Vrelo“.

Зринска гора се одликује мањом туристичком атрактивношћу и концентрацијом допунских туристичких мотива. На самој планини нема обележених планинарских стаза, изузев маркација око највишег врха Пирамида (616 m н.в.).

²⁶¹ Према степену загађености Уна спада у воде II класе.

²⁶² <http://nationalpark-una.ba/bs/stranica.php?id=4>

²⁶³ Оригинална регата је из организационих разлога скраћена, због чега се од 2012. године одржавају две одвојене регате.

²⁶⁴ Један од главних туристичких мотива Храстовачке горе било је Пецко језеро, али је изненада нестало 1942. године.

Саобраћајна изолованост, дисперзиван размештај туристичких мотива и неуређеност туристичких стаза резултирала су слабом посећеношћу. Планина се одликује богатим и густим шумским покривачем. Захваљујући богатом фонду дивљачи, главни вид туризма на Зринској гори је ловни туризам. Од краја XX века на планини нема смештајних капацитета. До избијања рата 1991. године централни део Зринске горе био је популарно излетиште Банијаца. На Чавић брду, недалеко од Пирамиде, подигнути су хотел и спомен дом „Šamarica“. Комплекс су чиниле три грађевине пирамидалног облика, које су девастрале после августа 1995. године.

Међу геоморфолошким објектима већу туристичку вредност може имати пећина Шушњар. Пећина Шушњар се налази у северном подножју Зринске горе. Потенцијалној туристичкој вредности доприноси састав стена, у ком преовлађује лапор, по чему је пећина јединствена у Европи. Проглашена за споменик природе 2010. године. Планирано туристичко уређење и валоризација пећине Шушњар може да употпуни туристичку понуду овог дела Баније и тиме позитивно утиче на локални развој (Вожићевић, 2010). Пећинским накитом је богатија пећина Градуса. Захваљујући богатом пећинском накиту и разноликом пећинском екосистему проглашена је за споменик природе. Међутим, ова пећина се сврстава у групу спелеолошких објеката затворених за јавност због значаја за очување станишта слепих мишева, па туристичко уређење пећине није у плану.

Биогеографска разноликост банијских шума и река погодује развоју **ЛОВНОГ туризма**. Једна од последица интензивне депопулације, посебно изражене у брдско-планинском делу регије, јесте ширење шикаре и шуме. Стварањем услова за размножавање дивљачи проширила се и територија коју дивљач настањује, због чега се повећао интерес домаћих и страних ловаца за банијска ловишта. Својом бројношћу и значајем за привлачење ловаца истичу се дивље свиње и фазани. Најатрактивнија ловишта су код Хрватске Дубице и на јужним падинама Зринске горе. Међу страним ловцима преовлађују Италијани, а затим ловци из Немачке, Аустрије и Словеније. Према информацијама добијеним на терену, познато је да су и шуме Трговске горе богате разном дивљачи. Међутим, због пограничне зоне и заосталих минских поља ловни туризам се на овој планини не одвија.

Риболовни туризам је најразвијенији на Уни, Купи, Глини, Суњи, Сави и мртваји Стара Сава. Риболовце привлачи присуство пастрмке, мрене, шарана, младице и других врста риба. Смањење загађености животне средине од краја XX века, које је настало услед пада индустријске производње (смањење броја фабрика) и мањег испуштање отпадних вода у реке, утицало је на повећање рибљег фонда.

Фотографије 10. и 11. Традиционална архитектура (Доњи Јаворањ) (фото А.К.) и стари град Костајница (извор: <https://www.putovnica.net/images/full/105230-hrvatska-kostajnica-zrinski-grad.jpg>)

У групу **антропогенних туристичких мотива** на Банији, сврставају се тврђаве, манастири, споменици и објекти традиционалне архитектуре. Упркос бројности, старости и историјском значају културно-историјских споменика, антропогени туристички мотиви немају вредност самосталних туристичких мотива, већ имају комплементаран значај.

Буран историјски развој Баније, као вишевековног пограничног и контактеног простора царстава, религија и народа, предодредио је постојање богатог културно-историјског наслеђа. Са друге стране, управо је специфичан и осетљив географски и геостратешки положај имао за последицу разарања културно-историјских објеката. Последњи период масовног рушења културно-историјских објеката односи се на крај XX века и време грађанског рата у Хрватској. Пропадање појединих оштећених објеката одвијало се и у послератном периоду услед неодржавања. Осим антропогеног фактора, уништавање културно-историјских објеката у Покупљу и околини Глине догодило се под утицајем земљотреса крајем 2020. године.

Очувано културно-историјско наслеђе на Банији представља добру основу за развој културног и верског туризма. Први хроничар туризма на Банији, Људевит Фаркаш Вукотиновић, истицао је још крајем XIX века у свом тексту вредно историјско наслеђе, поред лепоте банијских пејзажа (Franić, Franić, Marić, 2020). Слично мишљење деле и савремени истраживачи. Милетић и Ваљато Фабрис су оценили да простор Баније у поређењу са другим деловима Хрватске, спада у ред области велике историјске важности и концентрације културно-историјских споменика (Miletić i Valjato Fabris, 2011).

Бројне банијске тврђаве, које датирају из позног средњег века, сведоче о некадашњем геостратешком значају регије. Тврђаве представљају велики потенцијал на ком се може базирати развој културног туризма, али су недовољно истражене и туристички валоризоване.

Најзначајнији културно-историјски споменик на Банији је **Стари град Костајница**, који је подигнут на унској ади²⁶⁵ крајем XIV или почетком XV века. У основи има облик неправилног троугла, са две четвороугаоне и једном полукружном кулом. Градом су првобитно владали Арландовићи, да би касније прешао под власт Франкопана у XV веку, а под власт Зринских у XVI веку. Утврђени град на реци Уни био је веома важна геостратешка тачка, због чега су се за њега борили Турци и Аустријаци током дужег низа година. Турци су га освојили 1556. године, под чијом је контролом остао све до 1689. године. Почетком XXI века покренути су радови на рестаурацији и конзервацији објекта. Стари град у Костајници представља туристички највреднију, највећу и најлепшу тврђаву на Банији. Санацијом бедема направљено је мало шеталиште (Špikic, 2011, Škiljan, 2008). Око тврђаве и унутар зидина одржавају се манифестације, приредбе и друге свечаности.

Стари град Зрин налази се на крајњем северном ободу Зринско-дворске котлине, односно јужним падинама Зринске горе. Према историјским изворима датира из XIII века. У средњем веку био је један од најважнијих поседа и геостратешка тачака, одакле се контролисала велика територија. У саставу комплекса старог града налазила се католичка црква Блажене Дјевице Марије и фрањевачки манастир свете Маргарете. Сам град је напуштен после великог пожара који га је захватио у XIX веку. Тврђава и верски објекти тешко су оштећени током Другог светског рата у борби између партизана и усташа. По завршетку грађанског рата приступа се (делимичној) обнови појединих објеката. Услед недостатка финансија реконструкција се одвијала у етапама

---

²⁶⁵ Стари град се налази на десној обали Уне, али је у времену изградње подигнут на ади. Уна је вековима засипала еродованим материјалом десни рукавац, све док се ада није спојила са десном обалом.

и још увек није завршена (Pleše, Sekulić, 2014). Крајем друге деценије XXI века направљен је највећи помак у приближавању ове локације туристима. Извршена је реконструкција регионалног пута који води од магистрале Двор – Хрватска Костајница до Зрина, а на самом локалитету су постављене туристичке табле.

Стари град Гвозданско налази се у долини Жировнице, код истоименог села у општини Двор. Утврђење су подигли локални великаши Зрински у XV веку,²⁶⁶ по отварању богатих рудника гвожђа, сребра и бакра, на оближњим обронцима Трговске и Зринске горе. Четвороугаона грађевина има на сваком углу кулу, а у средини чеоног зида четвртаст торањ, у чијој су основи градска врата. У средишту зидина налази се кула кружног облика која је виша од основних зидина. Тврђава је саграђена од камена из оближњег каменолома, који у себи има извесне количине гвожђа, због чега је тамножучто-црвенкасте боје. Град има велики историјски значај, јер је овде на бази локалних сировина, Никола III Зрински имао топионицу, ливницу и ковницу новца. Поред економског значаја, град је био стратешки важан због близине границе Отоманског царства. Турци су покушали да заузму град у више наврата, да би успели 1578. године (Škiljan, 2008, Pleše, Sekulić, 2014).

Тврђаве Клинац, Пецки и Чунтић саграђене су средном XVI века средствима Загребачке бискупије, у циљу одбране од Турака и контролисања важних путних праваца, који су повезивали Поуње и Покупље. Све три тврђаве су лоциране на падинама Храстоваче горе, у близини истоимених села (Pleše, Sekulić, 2014). Тврђава Клинац је чувена по својој основи, карактеристичног петоугаоног облика (распона страница од 11,5 до 14 m), што представља ретку појаву. Упркос уникатном изгледу, тврђава је дуго била запуштена и препуштена пропадању, а и сам прилаз је био зарастао. Под иницијативном градских власти, радови на рестаурацији тврђаве започети су 2011. године. Заједно са оближњим тврђавама Чунтић и Пецки, тврђава Клинац је укључена у планинарско-рекреациону стазу „Утврде петрињског краја“ (Škiljan, 2008, Pisk, 2012). Тврђава Пецки је мањих димензија, али се, на основу историјских списа и археолошких трагова, претпоставља да је сам комплекс у прошлости био већи. Тврђава Чунтић се налази у долини Петрињчице, изнад села Хрватски Чунтић. Од целог комплекса тврђаве преостала је само једна кула у незавидном стању. Грмље је посечено па је доступна посетиоцима (Škiljan, 2008).

Поред поменутих тврђава и кула, на Банији се налазе и други слични објекти који датирају из периода средњег века или почетка новог века: Брубно, Блиња, Педаљ, Превршац, Храстовица и други. Од многих су преостали само трагови некадашњих тврђава, темељи, делови дебелих бедема, због чега немају туристичку вредност.

На простору Баније налази се неколико православних и католичких верских објеката од туристичког значаја. Најстарије и највредније православне цркве рушене су током Другог светског рата и никад нису биле обновљене. Међу њима се истичу православне цркве у Глини, Хрватској Костаници и Петрињи. Међутим, ниједна црква није обновљена у изворном облику. Нова црква у Глини је подигнута и на другој локацији, док је обновљена црква у Петрињи срушена и на почетку рата 1991. године. Велику културно-историјску вредност имале су цркве брвнаре, које су такође већином уништене између 1941. и 1945. године (најзначајније цркве у Великом Шушњару и Хајтићу). Током Другог светског рата срушене су и старе католичке цркве у Зрину (црква Светог Крижа и манастир Свете Маргарете), али се време уништавања католичких цркава везује се за период грађанског рата (1991-1995.) Међу значајнијим црквама које су тада уништене убрајају се црква у Гори, Глини, Петрињи и Хрватској Костајници и манастири у Хрватском Чунтићу и Хрватској Костајници.

---

²⁶⁶ У писаним изворима први пут се помиње 1488. године.

Православни манастир Комоговина налази се у истоименом селу између Хрватске Костајнице и Петриње. Подигли су га крајем XVII века (1693.) монаси уништеног манастира Моштаница, који се налазио у Босанској Крајини под Козаром. Данашња манастирска црква Преображења Господњег саграђена је између 1741. и 1749. године, уместо дотадашње дрвене цркве. Убрзо се развио у духовни, политички и културни центар банијских Срба. У манастиру је током друге половине XVIII века постојала школа иконописања, а једно време овде је боравио и Доситеј Обрадовић. Указом царце Марије Терезије манастир је укинут 1777. године. Црква је током Другог светског рата и грађанског рата доживела оштећења. Горњокарловачка епархија покреће обнову цркве и манастирских конака и поновно проглашавање манастира 2009. године.²⁶⁷

Фрањевачки манастир светог Антуна Падованског. Дрвену манастирску цркву подигли су монаси католичког фрањевачког реда крајем XVII века. Зидана црква саграђена је 1746. године, а 1771. године манастирску зграду. У наредном периоду манастир је био укидан и превођен у цркву и враћано монаштво и манастирски статус. Тешко је оштећен у Другом светском рату (1941-1945) и током грађанског рата (1991-1995) (Škiljan, 2008).

Католички манастир у Хрватској Костајници такође је посвећен истом светитељу и припада истом монашком реду. **Манастир светог Антуна Падованског** представља највреднији објекат барокне архитектуре на Банији. Манастирска црква је грађена од 1729. до 1746. године, а манастирске одаје 1761. године. Страдао је током грађанског рата, а обновљен је по његовом завршетку. Манастир је имао богату ризницу, која је делимично уништена током Другог светског рата (Škiljan, 2008).

Банија је током Другог светског рата била познати партизански крај, али и регија која је дала велике и војне и цивилне жртве (махом српске). После 1945. године широм Баније су подизани споменици посвећени борцима и жртвама Другог светског рата.²⁶⁸ Централни комплекс „Šamargica“, који је обухватао споменик, излетиште и музеј, подигнут је у част VII банијске ударне дивизије на Зринској гори. Августа 1995. године, током хрватске акције „Олуја“, одређен број споменика је оштећен или у потпуности уништен. Делимична обнова оштећених и срушених споменика спроводи се од почетка XXI века под иницијативама антифашистичких друштава и српских организација. У новој, независној хрватској држави приоритет се даје споменицима посвећеним хрватским жртвама Другог светског рата²⁶⁹ и грађанског рата. У банијским градовима и већим сеоским насељима подигнути су и споменици хрватским историјским личностима, међу којима има и оних који су у свести српског становништва оставили искључиво негативан траг.

Додатну туристичку вредност банијском пејзажу и урбаним центрима дају објекти традиционалне архитектуре. Стари објекти градске архитектуре, који датирају из периода пре средине XIX века, одликују се једноставним формама, који осликавају војнички статус ових крајева. Умерене декорације примећују се на грађевинама подигнутим крајем XIX века (Valentić, 1981). Најбоље очувану и туристички највреднију амбијенталну целину имала је Петриња, али је градско језгро стадало током земљотреса 2020. године. У банијским селима често се срећу примери традиционалног народног градитељства. Традиционалне банијске куће припадају алпијском типу или његовој модификованој верзији, при чему је Банија најисточнија регија до које се проширио такав стил градње. Банијски „чардаци“ или „корабље“ представљају дрвене

²⁶⁷ http://spc.rs/sr/baniji_se_vratsha_njen_manastir

²⁶⁸ Поједини споменици су јединствених архитектонских решења и импозантних димензија, попут споменика у Горњем Јаворњу код Двора.

²⁶⁹ Односи се углавном на припаднике усташких и домобранских јединица. Преостали, стари споменици посвећени Другом светском рату су углавном запуштени.

куће на спрат, са карактеристичним кровом и гањком. Неретко су Банијци приликом градње нових кућа од цигала током 1970-их и 1980-их година остављали старе куће. Већина преосталих традиционалних кућа у регији стара је више од стотину година. Традиционална архитектура, уз нетакнуту природу, здраву, органску храну и гастрономске специјалитете, ствара јединствен туристички амбијент који погодује развоју сеоског туризма. Овај облик туризма је најразвијенији у петрињском крају (села Табориште, Горња Бачуга, Храстовица, Небојан) и у Поуњу

Према туристичком значају и туристичкој посећености међу банијским општинама се истиче Петриња. У другој деценији XXI века бележи се постепени пораст броја туриста. Највећа посета је остварена 2018. (1 531) и 2019. године (1 306). Међутим, после 2019. бележи се пад туристичких кретања, најпре као последица епидемије корона вируса, а затим и услед земљотреса које је погодио град и регију. Негативан утицај земљотреса огледа се пре свега у његовој рушилачкој снази којом је уништена вредна амбијентална целина, старо градској језгро Петриње. О скромном значају Баније у туристичким кретањима у Хрватској сведоче подаци у расположивој статистици. Петриња је као најзначајнији банијски туристички центар у периоду 2012-2021. године имала у просеку око 10 пута мањи број туриста и остварених ноћења у односу на Сисак и бању Топуско.

Табела 71. Број туриста и остварених ноћења у Петрињи 2012-2020. године

Година	Туристи	Ноћења
2012	1 046	4 197
2013	1 078	4 777
2014	986	4 389
2015	1 083	3 709
2016	879	2 217
2017	1 003	2 696
2018	1 531	4 754
2019	1 306	3 831
2020	771	1 975
2021	308	955

Извор: Државни завод за статистику

На бази природних и антропогених туристичких мотива, степена њихове атрактивности и досадашњег интересовања туриста, на простору Баније могу се издвојити два туристичка рејона – рејон Храстовачке горе и рејон Поуња. Ови рејони треба да буду окосница креирања туристичких стратегија и усмеравања државних, жупанијских и локалних средстава, у циљу заокруживања туристичке понуде и ефикаснијег валоризовања туристичких потенцијала и препознавања на тржишту као туристичких одређишта.

Рејон Храстовачке горе – одликује се великим бројем туристичких мотива на релативно малом простору. Окосницу рејона чини Храстовачка гора, као природни туристички мотив, адекватан за одвијање планинарења, излетничког и зимског туризма. Њено северозападно подножје окружује ток реке Купе, која погодује развоју излетничког, спортско-рекреативног, купалишног и риболовног туризма. Поред скијалишног центра, љубитељи адреналинских спортова посећују мотокрос-стазу код Горње Бачуге. Туристичку понуду допуњује богата културно-историјска баштина. На обронцима Храстовачке горе налазе се остаци тврђава Пецки, Клинац и Чунтић, које су од стране локалне туристичке организације укључене у планинарско-рекреациону стазу „Утврде петрињског краја“. У средишту туристичког рејона налази се католички

манастир Чунтић из XVIII века, док је на супротној страни Храстовачке горе лоцирана Петриња, регионални центар и једини центар градског туризма на Банији.

Рејон Поуња – подразумева простор долине реке Уне, уз обухватање неколико индивидуалних локација и објеката у унутрашњости регије. У овом рејону значај имају природни туристички мотиви (атрактивност Уне и разнолике и богате флоре и фауне). Потенцира се развој излетничког, спортско-рекреативног, риболовног и наутичког туризма на Уни. Туристички центар рејона била би Хрватска Костајница, која се одликује највећим смештајним капацитетима и представља централно место у погледу културно-историјских вредности (Стари град Костајница и католички манастир Светог Антуна Падованског) и одржавања највећих банијских манифестација („Unska regata“ и „Kestenijada“). Овом рејону могу се придружити старе тврђаве Гвозданско и Зрин, чиме би се употпунила целина о важној улози одбрамбених тврђава у ширем простору Поуња. Такође, у рејон и обилазак у склопу историјске туристичке туре, могла би бити укључена кућа славног аустро-угарског фелдмаршала Светозара Боројевића,²⁷⁰ која се налази у селу Меченчани, недалеко од Хрватске Костајнице. Кућа је заштићено културно добро (под заштитом Министарства културе), али је у веома лошем стању, због чега је неопходна санација.

На основу природних и антропогених туристичких вредности и очуване животне средине, може се закључити да се туризам није развио у складу са расположивим ресурсима, а његова улога у привредном активирању овог економски неразвијеног простора је веома скромна. Упркос извесним потенцијалима, туризам на Банији не може бити привредна грана на којој ће се базирати развој регије, али делимично може утицати на ревитализацију села и малих банијских градова. У циљу даљег развоја туризма на Банији неопходно је повећање броја смештајних капацитета, побољшање саобраћајне инфраструктуре, туристичке сигнализације и осмишљавање јединствене понуде према све захтевнијем тржишту.

---

²⁷⁰ Познат у историографији као Светозар Боројевић фон Бојна, једини фелдмаршал који није био немачког порекла.

VI ФИЗИОНОМСКА И ФУНКЦИОНАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА МРЕЖЕ НАСЕЉА

На простору осам банијских општина постоји укупно 267 насеља. Највећи број насеља налази се у површински највећим општинама: Глина (69), Двор (64) и Петриња (55). У општини Суња постоји 40 насеља, док површински мање општине имају знатно мањи број насеља: Доњи Кукурузари (15), Мајур (11), Хрватска Костајница (7) и Хрватска Дубица (6).²⁷¹ Међу 267 насеља на Банији, свега четири се сврставају у насеља градског типа: Петриња, Глина, Хрватска Костајница и Двор. Према хрватској административној подели, која је на снази од 1992. године, Петриња, Глина и Хрватска Костајница су центри јединица локалне самоуправе са статусом „града“. Тиме је овим насељима уједно потврђен и статус градског насеља. Међутим, „административна подела Хрватске на градове и општине, као јединице локалне управе, није довољно прецизан инструмент за диференцијацију урбаних и руралних подручја“ (Lukć, 2012). Универзална дефиниција или методологија диференцирања насеља не постоји, због чега се на проучаваном простору јавља проблем у одређивању Двора као градског или руралног насеља. Двор је у пописној статистици и необјављеним пописним документима *Državnog zavoda za statistiku* 1981. и 1991. године, као и виталној статистици 2011. године, означен као насеље градског типа. Из тог разлога, упркос административно-управној и методолошкој недоречености, Двор ће се у дисертацији сматрати градским насељем. Преостала четири насеља која су општински центри (Хрватска Дубица, Суња, Мајур и Доњи Кукурузари) не припадају градском типу насеља. У погледу физиономије, Суња и Хрватска Дубица поседују у одређеној мери одлике градских насеља, док су Мајур и Доњи Кукурузари типична банијска сеоска насеља.

6.1.ТИПОЛОГИЈА И ФИЗИОНОМСКА ОБЕЛЕЖЈА НАСЕЉА

Турске најезде, освајања и успостављање власти на територији Баније у XVI и XVII веку, оставили су дубоке трагове на мрежу насеља. За време Турака Банија је готово опустела, чиме је прекинут дотадашњи континуитет насељености. На простору Поуња Турци су населили српско становништво. Тада је подигнут релативно мали број сеоских насеља, док је цела територија северно и западно од гребена Зринске горе остала ненасељена, услед потенцијалне опасности са обе супротстављене стране (аустријске и турске). После Великог бечког рата и Карловачког мира (1699.) турско-аустријска граница је померена на Уну, што је омогућило почетак обнављања старих и подизање нових насеља. Према томе, период формирања савремене мреже насеља на Банији настаје од почетка XVIII века. Аустријско царство је тежило демографској ревитализацији и јачањем пограничног простора. Због тога се сматра да је већина насеља настала под интервенцијом власти, док су се спонтано формирали само поједини засеоци. Новоуспостављена војнокрајишка управа форсирала је подзање насеља друмског типа, „што је најбоље одговарало мобилизацијској спремности села предодређених за војнички позив“ (Crkvenčić, 1974a). Крајем XIX, а посебно почетком XX века, у локалним средиштима, почиње да се развија индустрија. Њено постепено јачање утицало је на развој градских средишта, функционалне промене и промену физиономије насеља (Crkvenčić, 1974b).

²⁷¹ Општина Хрватска Дубица састоји се од 5 насеља, али је према досадашњој пописној статистици у општини постојало 6 насеља. До промене је дошло спајањем насеља Доњи Церовљани и Горњи Церовљани у јединствено насеље – Церовљани. Како су према резултатима последњег пописа становништва из 2011. године и свим претходим пописима Церовљани били подељени на два насеља, у свима анализама и картографским прилозима ће се посматрати као Доњи и Горњи Церовљани.

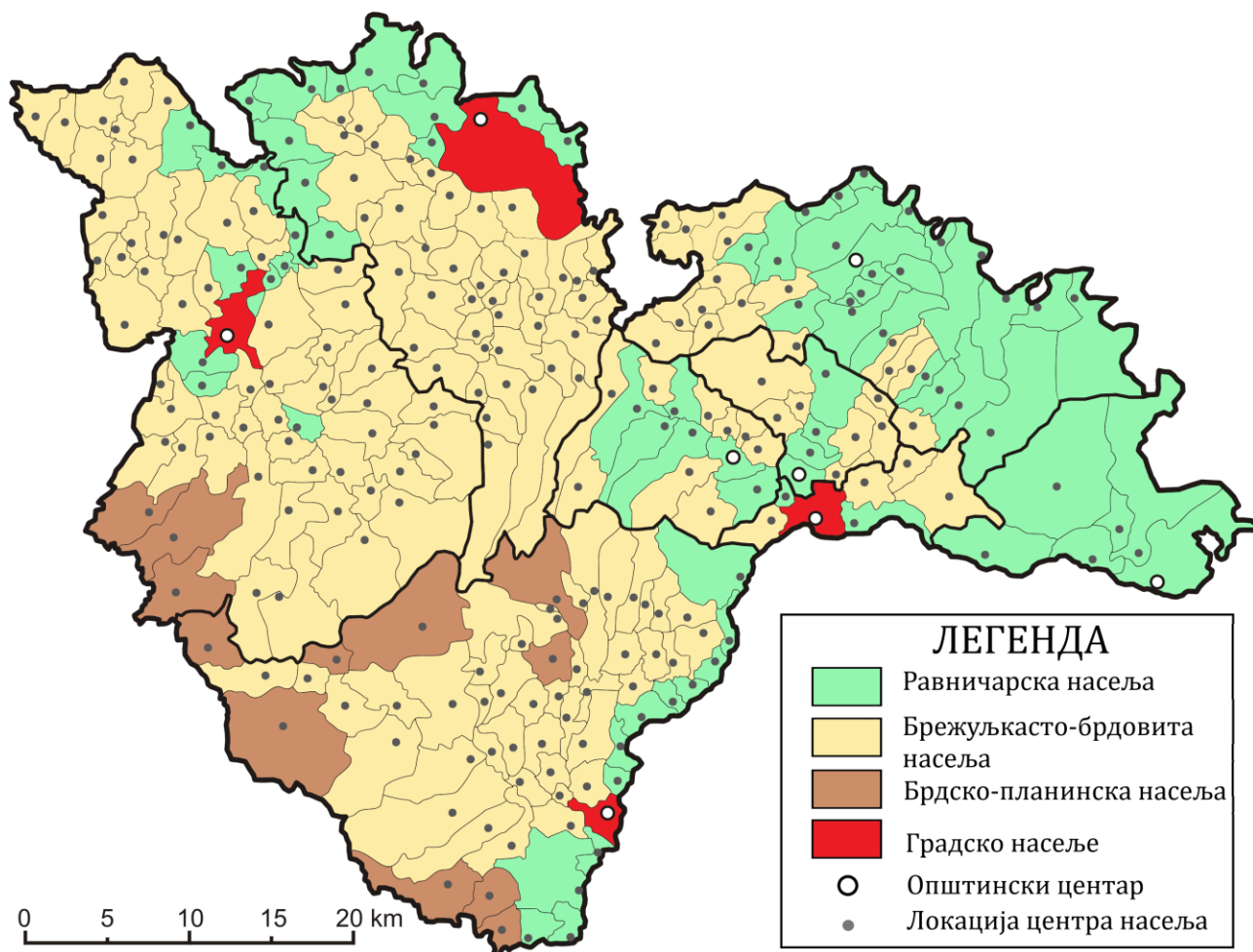
Савремену физиономију банијских сеоских насеља одредили су у највећој мери специфичан историјски развој и микроположај насеља. Микроположај насеља одређен је близином речног тока, плодних пољопривредних површина, повољних морфолошких услова у виду присојиних падина и мањих нагиба. Генерализацијом микроположаја, насеља на Банији се условно могу груписати у равничарска, брежуљкасто-брдовита и брдско-планинска. Класификација насеља је извршена на основу неколико критеријума: микроположај насеља, положај и надморска висина центра насеља, физиономски изглед насеља, удаљеност заселака.

Категорији равничарских насеља припада 77 села. Највећи број равничарских сеоских насеља налази се у долинама Саве, Уне, Купе, Глине и Суње, док су преостала смештена на благим падинама Посавског побрђа и његовог подножја (Брђани Цеста, Петрињци, Четвртковац, Стаза, Костреша Шашки, Словинци, Живаја, Шаш) и у долини Маје (Маја). Према надморској висини насеља или његовог центра, равничарска села имају највеће учешће у нижем висинском појасу до 150 m н.в. Поједина равничарска села, претежно у долини Суње (Пањани, Доња Велешња, Доњи Кукурузари, Меченчани, Превршац, Уметићи, Боројевићи), смештена су на надморским висинама између 150 и 200 m н.в. Према основној физиономској подели, равничарска насеља су збијена и доминантно друмског типа. Грађевинска зона прати главну саобраћајницу дуж које се насеље пружа, у просеку на дужини од 1-2 km, а у већим насељима и до 7 km (Живаја). Улице углавном благо кривудају, док су у Посавини полукружног и потковичастог облика, у складу са обалом или фосилним меандрирањем речног тока. Међутим, захваљујући топографији, која је омогућила изградњу праволинијских саобраћајница, Горњи Церовљани, Живаја, Шаш, Горњи Храстовац, Доњи Кукурузари, Превршац, Меченчани, Боројевићи, Грета Суњска имају праволинијско пружање. У већини насеља грађевинска зона је јасно дефинисана и компактна, али се код појединих насеља јављају мањи засеоци који се одвајају од главне саобраћајнице и језгра насеља (Шаш, Словинци, Стаза, Баћин, Петрињци, Брђани Цеста, Брест Покупски, Матијевићи). Мошћеница, Хрватска Дубица и Суња, као највећа насеља ове категорије, не припадају типичним друмским насељима, јер је њихова структура сложенија.

Око две трећине сеоских насеља на Банији припада категорији брежуљкасто-брдовитих села (174). Ова села се махом налазе у висинској зони између 150 и 300 m н.в. Према свом микроположају, лоцирана су на благим брежуљкастим и брдским странама, косама, у њиховим подножјима и речним и поточним долинама. Села ове категорије такође нису у физиономском смислу у потпуности идентична, већ се јављају прелазни облици. Поједина насеља на брежуљкастим, нижим теренима, наликују равничарским насељима, док села у вишим деловима регије или њихови делови, могу имати физиономију правих брдско-планинских села разбијеног типа. У речним и поточним долинама такође су преовладавају села друмског типа. Међутим, за њих је карактеристично одвајање заселака од главног пута или њихово зракасто раздвајање од средишта села. Такође, грађевинска зона није компактна, већ се на пар места прекда, па се између заселака налазе простори под шумама или пољопривредним земљиштем. Услед разноврсних морфолошких услова, ова села имају најбоље услове за диверзификацију пољопривредне производње.

Најмањи број насеља припада категорији брдско-планинских села (12). Лоцирана су на јужним и западним падинама Зринске горе и североисточним падинама Трговске горе. Према основној физиономској класификацији, брдско-планинска села на Банији сврставају се у ред типичних села разбијеног типа. Састоје се од већих броја удаљених заселака (до 5 km), између којих се простиру широке зоне пашњака, ливада и шума. Засеоци су подигнути на релативно заравњеним планинским брдско-планинским билима и њиховим блажим падинама. Услед изразито неповољних природних услова и саобраћајне изолованости, брдско-планинска села су деценијама

представљала исходиште миграција. Такође, због изузетно неповољних услова за живот, у овим селима је забележен најслабији повратак избеглог становништва, услед чега се многа налазе на путу биолошког нестанка. Према резултатима пописа из 2011. године у њима је живело укупно 350 становника (0,7%).

Карта 26. Типологија насеља према микроположају

Насеобинска диференцираност и развојни процеси могу се пратити посматрањем промена према хипсометријским појасевима. На територији Баније насеља су лоцирана у четири хипсометријска појаса: 90-100 m, 100-200 m, 200-300 m и 300-400 m н.в.²⁷² Демографске промене броја и удела популације по висинским појасевима потврђују тенденцију вишедеценијског спуштања становништва у ниже, плодније делове регије и градске центре. Највећи број банијског становништва живи у хипсометријском појасу 100-200 m н.в. У периоду после Другог светског рата насеља овог висинског појаса бележе константно повећавање броја становника. Према резултатима пописа становништва из 1953. година (када регија има најбројнију популацију од завршетка Другог светског рата) у овом висинском појасу живело је нешто више од 2/3 банијског становништва (79 088 или 68,9%). Захваљујући досељавању становништва из виших брдско-планинских делова регије и повољнијим условима за живот и бављење пољопривредом, популација се повећавала све до 1991. године када је у овом појасу живело 80 566 или 80,6% становништва.

²⁷² Одређивање висинског појаса у ком се налази насеље извршено је према локацији (надморској висини) централног дела насеља. Већина банијских насеља пуца се у висинском распону од 20-30 m надморске висине, мада има и примера где разлика између најнижих и највиших заселака превазилази и 100 m.

Током 1990-их година Банија је захваћена наглим и драстичним демографским променама. Међутим, у насељима висинског појаса 100-200 m н.в. бележи се још већа концентрација становништва. Такође, насељено хрватско становништво из Босне и Херцеговине, концентрисало се у општинским центрима, околним насељима и насељима дуж главних саобраћајница, што је резултирало повећаном концентрацијом становништва у овој висинској зони. Према резултатима пописа становништва из 2011. године у насељима која су лоцирана између 100 и 200 m н.в. живело је 47 466 становника или готово 90% становништва регије. Са друге стране, неповољни услови за живот, саобраћајна изолованост, неповољни услови за бављење пољопривредном, мања доступност услуга и функција градских насеља утицали су на изузетно слаб повратак у насеља више брдско-планинске зоне. У преостала два насељена висинска појаса живео је укупно 3 361 становник (6,3%).

Табела 72. Промене броја становника према хипсометријским појасевима 1953, 1991. и 2011. године

Хипсометријски појас	1953		1991		2011	
	Бр. стан.	%	Бр. стан.	%	Бр. стан.	%
90-100 m	7 573	6,6	4 541	4,5	2 109	4,0
100-200 m	79 088	68,9	80 566	80,6	47 466	89,7
200-300 m	22 601	19,7	12 144	12,2	2 922	5,5
300-400 m	5 563	4,8	2 655	2,7	439	0,8
Укупно	114 825	100	99 906	100	52 936	100

Извор: Обрада аутора на основу пописне статистике 1953, 1991. и 2011. године

6.2. ПРОМЕНА ДЕМОГРАФСKE ВЕЛИЧИНЕ НАСЕЉА

Структура насеља према демографској величини представља један од општих показатеља достигнутог нивоа демографског и насебинског развоја. Међутим, у контексту праћења развоја регије, неопходно је сагледавање промене структуре насеља према демографској величини у одређеном временском периоду. Промена демографске величине не представља само промену броја становништва, већ указује на функционални капацитет насеља, правац и интензитет социоекономских промена и могућности демографске ревитализације.

Крајем XX века простор Баније је био захваћен интензивним и присилним миграционим кретањима. То се директно одразило на значајне промене у структури насеља према демографској величини током само једног међупописног периода (1991-2001), при чему су негативне последице постале очигледније у наредном међупописном периоду (2001-2011).

Савремена мрежа насеља одликује се интензивним процесом демографског уситњавања, смањењем просечне величине насеља и израженом неравномерношћу у структури насеља према демографској величини. Услед негативних историјских догађаја, регија је забележила драстичан пад броја становника (-47% у периоду 1991-2011). Процес депопулације био је знатно интензивнији у руралном делу регије (-56,5% у периоду 1991-2011), што се рефлектовало на демографску поларизацију простора и промене просечне демографске величине насеља. Према резултатима пописа становништва из 1991. године просечна демографска величина насеља у регији износила је 374,2 становника. До 2001. године просечна величина насеља смањена је на 206,1 становника, да би до наредног пописа из 2011. године пала испод 200 (198,3) (табела 73). Изузимајући градска насеља, просечна величина насеља у истом периоду

смањена је са 260,2 на 101,7 становника. Просечна величина банијског села, на нивоу патуљастог насеља, уз знатно неповољнију старосну структуру и негативно природно и механичко кретање, указује на незавидан демографски положај и тенденцију даљег погоршавања демографских обележја у правцу биолошког нестајања.

У циљу анализирања негативних и неповољних демографских процеса у функцији регионалног развоја, у табели 73 представљени су подаци за период од 1991. до 2011. године. Према резултатима пописа становништва из 1991. године мрежа банијских насеља одликовала се релативно равномерним учешћем сеоских насеља до 200 и насеља од 200 до 500 становника. Посторни размештај насеља различитих демографских категорија био је нешто неравномернији, што се објашњава утцајем рељефа. Међутим, негативни геополитички догађаји с краја XX века представљају главни фактор промене структуре насеља према демографској величини. На простору Баније доминантно учешће од почетка XXI века имају патуљаста насеља (до 100 становника). Поред самих присилних миграција, узок доминације патуљастих насеља је непотпун повратак становништва после 1995. године. Селективан и непотпун повратак знатно је израженији у српским насељима, која су у највећем броју у категорији патуљастих насеља.

Табела 73. Класификација насеља према демографској величини и просечна величина насеља у периоду 1991-2011. године

Демографска величина	Број насеља		
	1991	2001	2011
0-100	38	148	180
101-200	94	72	53
201-500	109	36	25
501-1000	19	5	2
1001-2000	0	3	3
2001-5000	5	2	3
5000+	2	1	1
Просечна величина насеља	374,2	206,1	198,3

Извор: Обрада аутора на основу пописне статистике 1991, 2001. и 2011. године

Категорија патуљастих насеља **(0-100 ст.)** доживела је највећу промену у проучаваном периоду (1991-2011). Према резултатима пописа становништва из 1991. године, на Банији је било 38 насеља ове категорије, у којима је укупно живело 2 659 становника (2,7%). Услед нагле депопулације, изазване ратним сукобом (1991-1995) и непотпуном, почетном фазом повратка становништва, број патуљастих насеља порастао је до 2001. године на 148, чиме су насеља ове категорије постала најбројнија. У периоду после 2001. године процес повратка је наставио да се одвија, али су иселавање Банијаца, демографско старење и њима условљено негативно природно кретање становништва, утицали на наставак демографског уситњавања. Према резултатима наредног пописа становништва из 2011. године, у категорији патуљастих насеља налазило се 180 насеља или више од 2/3. Услед знатно већег броја насеља у односу на 1991. годину (4,7 пута), у категорији патуљастих насеља забележена је већа концентрација становништва (8 270 становника или 15,6% укупног становништва Баније). Међу патуљастим насељима налази се и седам насеља у којима 2011. године није пописан ниједан становник (Батури, Бишћаново, Доња Трстеница, Турченица, Горње Јаме, Горњи Селковац, Кобиљак) (карта 27).

У складу са изузетно високим уделом, патуљаста насеља су лоцирана у свим деловима регије. Међутим, у зависности од њихове концентрације могу се издвојити

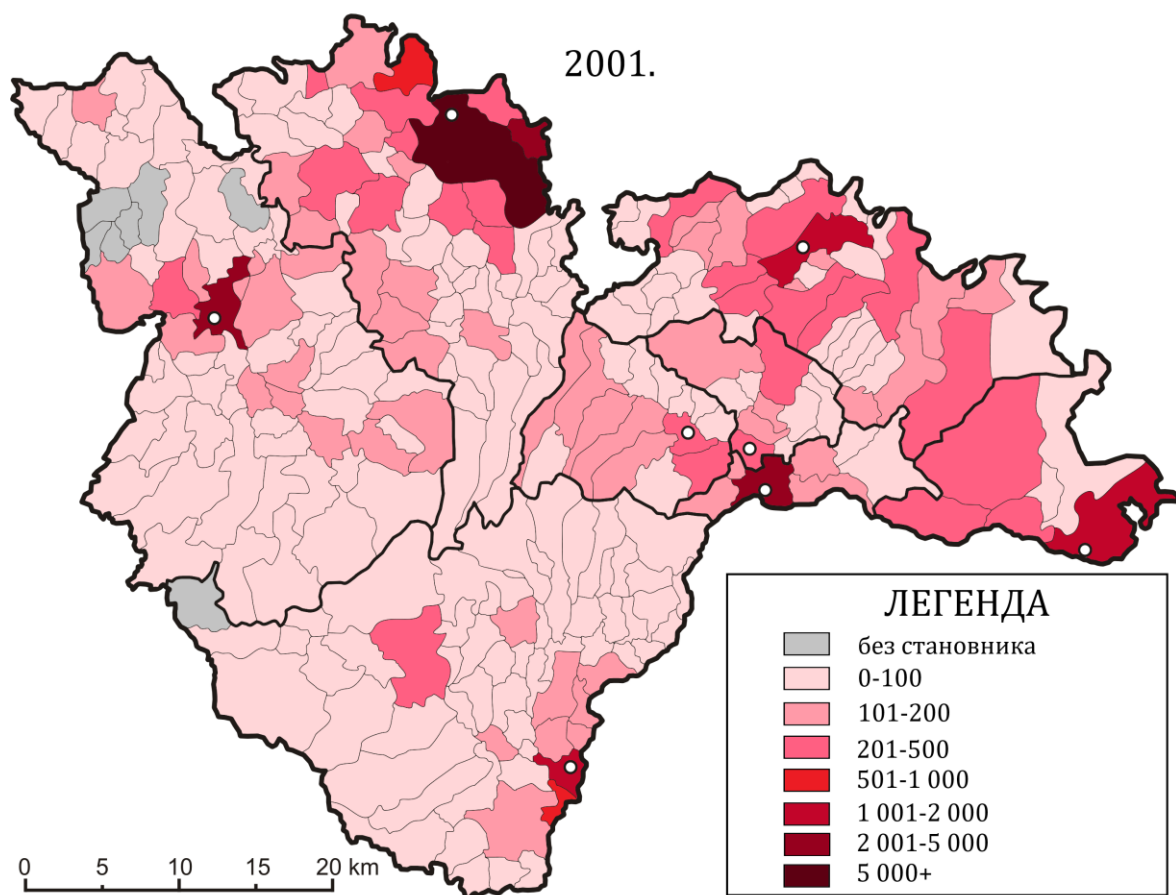
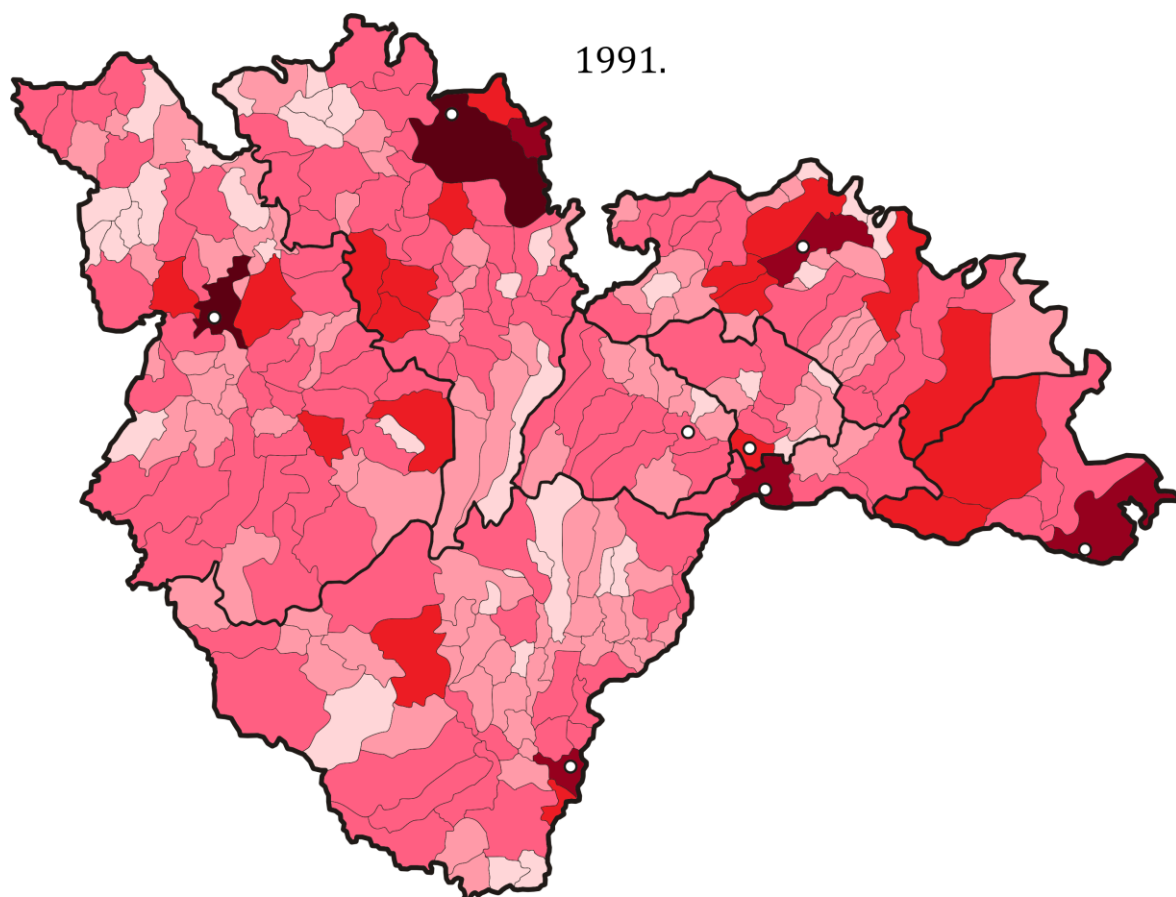
веће, компактне зоне. Очигледна је масовна појава патуљастих насеља у брдско-планинском делу регије, односно падинама Зринске и Трговске горе. Од Уне и крајњих обронака Трговске горе на југу, па преко западних падина Зринске горе, све до реке Глине на западу, потеже се компактан појас патуљастих насеља. Изузев Јаворника, на падинама Трговске горе не постоји ниједно насеље у ком је 2011. године пописано више од 100 становника.²⁷³ Поред морфолошких ограничења развоја, насеља овог простора су саобраћајно изолована, а у новим геополитичким околностима постала су и погранична. Неповољни услови за живот условили су изузетно слаб повратак на овај простор. Пописне 2011. године у насељима Горњи Добретин, Отојићи, Брубно, Котарани, Чавловица и Зут пописано је мање од 10 становника. Такође, густина насељености Горњег Жировца, Мајдана, Остојића, Чавловце, Брубна, Котарана и Зута, односно њихових атара, износи мање од 1 ст/км². У погледу биолошке одрживости, гашење ових насеља је извесно. Друга компактна зона покрива простор Зринске горе и њеног подножја. Изузимајући Рујевац и Горичку, од Трговске горе, дуж целог планинског била Зринске горе, па до Уне, простире се велика група патуљастих сеоских насеља. Села у вишој брдско-планинској зони била су слабије насељена и пре 1991. године. Међутим, појава патуљастих насеља у питомим, плодним и саобраћајно добро повезаним деловима Зринско-дворске котлине и долине Уне, представља забрињавајућу чињеницу. Неколико насеља овог појаса имала су 2011. године између 10 и 20 становника (Главичани, Ловча, Зрин, Тртник Глински, Буињски Ријечани, Буиња). Поред поменуте две зоне, већа концентрација патуљастих села јавља се на Јужном и Северном глинском побрђу, ободу Храстовачке горе и Банијско-суњском побрђу. Зоне веће концентрације патуљастих насеља представљају демографски најугроженије делове Баније.

Имајући у виду изузетно неповољну старосну структуру, тј. највиши степен демографског старења, ови делови регије, са аспекта потенцијалне ревитализације руралног простора, немају демографску будућност. Потенцијалну ревитализацију отежава постојање површински великих територијалних целина које се пружају у континуитету. Услед тога, пронаталитетне, популационе мере потекло је усмерити само на насеља која имају већи демографски потенцијал и која се одликују повољнијим географским положајем. Извесне могућности за биолошки опстанак имају само насеља која су смештена недалеко од административних центара и дуж најзначајнијих саобраћајница.

Мала сеоска насеља **(101-500 ст.)** била су 1991. године најбројнија. У овој категорији налазила су се 203 насеља (око $\frac{3}{4}$ насеља), при чему су насеља од 201-500 била нешто бројнија од насеља категорије 101-200 становника. Интензиван процес депопулације одразио се на драстично смањење броја ових насеља (78 или 29,2%), која су махом прешла у категорију патуљастих. Према подацима пописа из 2011. године у овој категорији примат су преузела насеља која су имала од 101 до 200 становника (53). За разлику од патуљастих насеља, мала сеоска насеља имају повољније демографске и географско-локацијске одлике за спровођење програма ревитализације и добијање позитивних ефеката. У питању су некадашњи локални центри (села средње величине од 501 до 1 000 становника), пољопривредне, образовне, занатско-трговачке и саобраћајне функције.

---

²⁷³ Насеље Јаворник се само због простирања сеоског атара рачуна у насеља Трговске горе, мада је насеље смештено на левој обали Уне, у подножју обронака Трговске горе, на 125-150 m н.в..

Карта 27. Демографска величина насеља 1991. и 2011. године

Континуирани пад у периоду 1991-2011. године забележила су и насеља величине **од 501 до 1 000** становника. У овој категорији налазило се 1991. године 19 насеља: Драготина, Четвртковац, Слабиња, Нова Дренчина, Мајур, Дрљача, Греда Суњска, Грабовац Бански, Доња Бачуга, Храстовица, Рујевац, Мајске Пољане, Горњи Видушевац, Лушчани, Велики Градац, Живаја, Шаш, Бобовац и Матијевићи. Изузев Великог Градца (220 m н.в.), сва насеља су смештена у долинама великих банијских река или на контакту долинског дна и побрђа, у нижем висинском појасу до 200 m н.в. Међу њима је било приградских насеља или насеља која су се одликовала повољним саобраћајним положајем. У погледу просторног размештаја 1991. године, била је приметна већа концентрација ових насеља у Посавини и на простору између Глине и Петриње.

У категорији насеља изнад **2 000** становника налазили су се 1991. године сви урбани центри (Петриња, Глина, Двор и Хрватска Костаница) и највећа банијска села (Мошћеница, Суња, Хрватска Дубица). Мошћеница²⁷⁴ је највеће банијско сеоско насеље и једино које се и пре и после грађанског рата налазило у групи великих села (1991 – 2 707 ст.; 2011 – 2 470 ст.). Задржавање статуса великог сеоског насеља и нижи износ депопулације (-8,8%) у односу на већину насеља, омогућено је захваљујући повољном географском положају између Петриње и Сиска. Према резултатима пописа 1991. године, градови Петриња (18 183) и Глина (6 759) су се демографском величином издвајали у односу на друга насеља на Банији. У периоду 1991-2011. Петриња је изгубила 2 500 становника (-13,8%), а Глина 2 079 (-30,8%), али су оба насеља задржала примат у мрежи насеља регије.

Класификација насеља према демографској величини и њихово картографско представљање јасно указују на процес демографске поларизације на Банији. Савремена просторно-демографска неравнотежа обележена је све већом концентрацијом становништва у општинским центрима, насељима у њиховом ближем окружењу и насељима смештеним на магистралним путевима. За потребе анализирања утицаја административних центара на број становника у насељима њихове гравитационе сфере, примењен је поступак поделе простора на концентричне зоне у оквиру сваке општине. Концентричне зоне се пружају на сваких 5 km из општинског центра, с тим да се њихов број у општинама разликује, у зависности од површине саме општине. У складу са малом површином административне јединице, у општинама Мајур и Хрватска Костајница издвајају се само две концентричне зоне. Са аспекта равномерног ширења развојних импулса и омогућавања равномерног развоја у простору, центри банијских општина Петриња и Двор су неповољно лоцирани. На простору ових општина поједина насеља се налазе у удаљеним концентричним зонама од 15 до 20 km, при чему у општини Двор постоје три насеља у зони изнад 20 km (Доњи Жировац, Кобиљак и Остојићи). Међутим, у хетерогеном географском простору формирање насеља, његово социоекономско развијање и одређивање административне функције одвија се у дужем историјском периоду под утицајем различитих природних и друштвених фактора. Периферан положај у оквиру својих административних јединица имају и Хрватска Дубица, Мајур и Доњи Кукурузари. За разлику од Двора и Петриње, негативан ефекат периферног положаја је ублажен услед релативно мале површине општине, односно мањих растојања између општинских центара и најудаљенијих насеља.

---

²⁷⁴ Нов назив насеља, Мошченица, среће се само у пописним документима, док у планским документима, на сајту општине Петриња и на саобраћајној табли пред улазом или на излазу из насеља пише – Мошћеница.

Табела 74. Размештај насеља према концентричним зонама у односу на административне центре 1991. и 2011. године

Административни центар	Удаљеност од административног центра (km)	Број насеља	1991.		2011.	
			Бр. ст.	%	Бр.ст.	%
Петриња	0-5	8	2745	16,7	2263	25,2
	5-10	21	8105	49,3	4940	55,0
	10-15	19	4611	28,0	1514	16,8
	15-20	6	984	6,0	271	3,0
	Укупно	54	16445	100,0	8988	100,0
Глина	0-5	9	2804	17,4	1332	28,9
	5-10	31	5889	36,6	1648	35,8
	10-15	20	5305	32,9	1193	25,9
	15-20	8	2109	13,1	430	9,3
	Укупно	68	16107	100,0	4603	100,0
Двор	0-5	9	2729	22,4	1456	35,0
	5-10	24	4162	34,1	1417	34,0
	10-15	22	3705	30,4	1067	25,6
	15-20	5	1115	9,1	173	4,2
	20+	3	493	4,0	51	1,2
	Укупно	63	12204	100,0	4164	100,0
Суња	0-5	11	3066	30,1	1777	41,0
	5-10	20	4315	42,3	1674	38,6
	10-15	8	2815	27,6	885	20,4
	Укупно	39	10196	100,0	4336	100,0
Хрватска Костајница	0-5	4	1054	69,5	533	84,7
	5-10	2	462	30,5	96	15,3
	Укупно	6	1516	100,0	629	100,0
Хрватска Дубица	0-5	3	926	42,6	392	37,4
	5-10	1	726	33,4	309	29,5
	10-15	1	523	24,0	348	33,2
	Укупно	5	2175	100,0	1049	100,0
Мајур	0-5	6	905	44,7	463	53,8
	5-10	4	1118	55,3	398	46,2
	Укупно	10	2023	100,0	861	100,0
Доњи Кукурузари	0-5	10	1897	68,7	992	74,2
	5-10	3	758	27,4	326	24,4
	10-15	1	107	3,9	19	1,4
	Укупно	14	2762	100,0	1337	100,0

Извор: Обрада аутора на основу пописне статистике 1991. и 2011. године

Осим у општини Хрватска Дубица, у свим осталим општинама дошло је до пораста концентрације становништва у најближој концентриној зони (0-5 km) у периоду између 1991. и 2011. године. Међутим, ова зона није у свакој најнасељенија. У општинама Петриња и Глина знатно већи број насеља смештен је у другој концентричној зони (5-10 km). Ако се занемаре поменуте разлике, све општине и њихове концентричне зоне одликују се већим бројем насеља и већом бројем и уделом становништва у ужој гравитационој сфери. У условима депопулације, изазване миграцијама и негативним природним кретањем, процес концентрације становништва у правцу општинских центара знатно је појачан. Међутим, на примеру банијских општина „појачана концентрација становништва“ може навести на погрешан закључак. Вредности изражене у релативном износу указују на процес „концентрације“ у односу на 1991. годину, али апсолутни бројеви говоре супротно. Процес депопулације, који је захватио регију од краја XX века, био је толико интензиван да су, у поређењу са стањем из 1991. године, најуже гравитационе зоне неретко изгубиле више од 50% популације. Висок степен концентрације изражен у процентима последица је само интензивније депопулације у периферним деловима банијских општина.

6.3. МРЕЖА НАСЕЉА БАНИЈЕ У ФУНКЦИЈИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Главна обележја насеобинске мреже представљају значајну детерминанту регионалног развоја у савременим проучавањима. Она указују на регионалну диференцијацију у организационој мрежи насеља и тенденцију актуелних процеса у простору.

Просечна величина територије насеља²⁷⁵ представља један од основних показатеља мреже насеља. На простору Баније, просечна величина територије насеља износи 7,8 km². Међутим, присутне су значајне разлике у површини атара, при чему разлика између највећих и најмањих атара превазилази однос 1:10. У просторном размештају највећих и најмањих територија насеља не примећује се никаква правилност. Атари различитих величина равномерно су распоређени у нижем, долињско-котлинском и вишем, брдско-планинском простору и свим микрорегијама. Такође, равномеран распоред атара различитих величина примећује се у свим банијским општинама. Посматрано према општинама, најмања просечна величина територије насеља бележи се на простору општине Мајур (6,1 km²), а највећа у општини Хрватска Дубица (21,8 km²). Изузев простора општине Хрватска Дубица, у осталим општинама евидентан је релативно уједначен распоред просечне величине територије насеља, од 6,1 km² у општини Мајур до 7,9 km² у општинама Глина, Хрватска Костајница и Двор.

На простору Баније 18 насеља има површину већу од 20 km². Насеље Живаја поседује површински највећу територију у регији (46,8 km²). Живаја се налази у Посавини, али њен атар, поред равне низије у Посавини обухвата и североисточне падине Посавског побрђа (Дубичких брда). Само насеље и обрадиве површине пружају се у уској зони правцем северозапад-југоисток, а највећи део атара покривен је повремено плављеним шумама у Зеленику и шумама Посавског побрђа. На простору Посавине налази се још неколико насеља чији атари имају релативно велику површину: Шаш (32,1 km²), Доњи Церовљани (30,4 km²), Ивањски Бок (24,9 km²),

²⁷⁵ Израчунава се према формули: $G_n = P/n$, где је G_n – просечна величина посматране територијалне јединице; P – површина посматране територијалне јединице; n – број насеља посматране територијалне јединице.

Бобовац (16,9 km²). У саставу атара села Шаша, Доњих Церовљана и Ивањског Бока доминантну површину заузимају повремено плављене шуме Зеленика, док се у атару села Бобовца истичу оранице и повремено плављене травнате површине. Преостали велики атари налазе се на падинама Зринске горе (Љесковац, Трновац Глински, Велики Обљај, Брестик, Брезово Поље, Рујевац, Зрински Брђани), Трговске горе (Горњи Жировац, Љубина, Мајдан, Јаворник), Посавског побрђа (Свиница). Поједини попут Јаворника и Волиње обухватају и планински простор и долину Уне. Међу највећим атарима истиче се и површина градског насеља Петриње (39,6 km²)

У групи најмањих територија насеља налази се 14 сеоских атара који имају површину мању од 2 km² (Станић Поље, Чунтић, Деановићи, Жупић, Доња Ступница, Кривај Суњски, Горња Летина, Селишће Суњско, Додоши, Кихалац, Пањани, Ванићи). Најмању површину атара на Банији имају Ведро Поље (0,4 km²) и Рудежи (0,2 km²).

Средња густина насеља²⁷⁶ је показатељ који представља однос између површине одређене јединице и броја насеља у њеном саставу. На 100 km² јавља се просечно 12,8 насеља у регији. Посматрано по општинама, вредности су релативно уједначене, изузимајући простор општине Хрватска Дубица. На простору општине Хрватска Дубица бележи се најмања средња густина насеља (4,6), док се у осталим општинама ова вредност креће у распону од 12,7 у општинама Глина, Двор и Хрватска Костајница до 16,4 у општини Мајур.

Средње растојање између насеља²⁷⁷ користи се као показатељ функционалне повезаности насеља, која је једна од основних детерминанти регионалног развоја. Вредности које се добијају израчунавањем овог индикатора могу указивати на потенцијално слабију функционалну повезаност, уколико су она у одређеном делу регије размештена на већим удаљеностима. У случају саобраћајне неприступачности појединих насеља или незадовољавајућег квалитета саобраћајне инфраструктуре, функционална неповезаност постаје још више изражена.

Средње растојање између насеља на Банији износи 2,8 km². И овај индикатор показује релативно повољне и уједначене вредности у свим деловима регије (2,5-2,8 km²), изузев на простору општине Хрватска Дубица (4,7 km²). Према добијеним вредностима, веће средње растојање насеља на простору општине Хрватска Дубица може представљати отежавајућу околност међусобног функционалног повезивања насеља ове општине. Међутим, сасвим супротно од добијене вредности, насеља дубичке општине су распоређена у готово непрекидном низу. Она су концентрисана дуж две магистрале (у северном и јужном подножју Посавског побрђа, односно Дубичких брда), које се секу код општинског центра. Знатно одступање вредности за општину Хрватска Дубица последица је пропорционално великих површина које су ненасељене и повремено плављене у Посавини. Иако индикатор средњег растојања између насеља може послужити у циљу доношења адекватних закључака, поједностављен поступак његовог израчунавања може показати и извесне мањкавости.

Добијене вредности при израчунавању **коэффициента окупљања**²⁷⁸ указују да низак коефицијент утиче на висок степен окупљања становништва око централног

²⁷⁶ Представља однос броја насеља и површине регије, а изражава се на 100 km².

²⁷⁷ Представља однос између површине одређене територијалне јединице и броја насеља у њеном саставу. Израчунава се према формули: $R = \sqrt{p/n}$, где је R - средње растојање између насеља; P - површина посматране територијалне јединице; n - броја насеља посматране територијалне јединице.

²⁷⁸ Представља размештај становништва на простору одређених територијалних јединица, изражен кроз обим у ком је становништво концентрисано око централног (главног) насеља посматране територијалне јединице. Израчунава се према формули: $K = E \times N / T$, где је K - коефицијент окупљања; E - број становника посматране територијалне јединице умањен за број становника централног насеља; N - број насеља посматране територијалне јединице умањен за централно насеље; T - броја становника посматране територијалне јединице.

насеља и обрнуто. Током друге половине XX века степен окупљања становништва око централних насеља повећавао се услед функционалног и демографског јачања централних општинских насеља.

Пописне 1991. године најниже, једноцифрене вредности коефицијента окупљања забележене су у општинама Мајур (7,9), Хрватска Дубица (2,6) и Хрватска Костајница (1,8) (табела 75). Добијене вредности не изненађују, с обзиром на знатно мању површину и мањи број насеља, у поређењу са преосталим општинама. Поред тога, на релативно малом простору дошао је до изражаја функционални значај централних насеља у односу на друга насеља у овим општинама.²⁷⁹ Коефицијент окупљања био је највиши у општинама Глина и Двор. То се објашњава највећим бројем насеља у овим општинама и мање израженим демографским и функционалним значајем централних насеља, наспрам остатка општине. На основу података приказаних у табели бр. примећује се тенденција смањивања коефицијента окупљања у посматраном периоду (1991-2011) у свим банијским општинама. Смањивање коефицијента окупљања, односно повећавање степена окупљања становништва око централних насеља, посебно је изражено у општинама Петриња и Глина. Међутим, за разлику од промена које су се у другој половини XX века темељиле на дерурализацији и урбанизацији, нагле промене после 1991. године представљају последицу присилних миграција, изражене депопулације руралног простора и веће концентрације становништва у општинским центрима. Добијене вредности коефицијента окупљања указују на појачане диспаритете на релацији административни центар – остатак општине.

Табела 75. Коефицијент окупљања 1991. и 2011. године

Општина	1991	2011
Глина	47,5	33,7
Двор	52,8	47,1
Доњи Кукурузари	12,6	11,5
Мајур	7,9	7,3
Петриња	25,3	19,7
Суња	32,3	29,4
Х. Дубица	2,6	2,5
Х. Костајница	1,8	1,4
Банија	216,2	188,8

Извор: Обрада аутора на основу пописне статистике 1991. и 2011. године

Коефицијент окупљања има знатно више вредности на нивоу регије услед сразмерно мањег окупљања банијског становништва око Петриње као регионалног центра. Међутим, добијене вредности и на примеру регије указују на тенденцију смањивања коефицијента окупљања. Петриња је од 1991. до 2011. године изгубила 18% становништва, али је депопулација у остатку регије била још интензивнија. У том контексту, Петриња је остала демографски најзначајније, економски најразвијеније полифункционално банијско насеље. Међутим, раст степена окупљања становништва око овог централног насеља доминантно је предодређена демографским пражњењем регије.

²⁷⁹ Поменуте три општине су 1991. године, уз општину Доњи Кукурузари, чиниле јединствену општину Костајница. Због упоредивости података, оне се при овој, као и претходним анализама у дисертацији, посматрају у садашњим границама.

6.4. СТЕПЕН УРБАНИЗАЦИЈЕ И СОЦИОЕКОНОМСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА НАСЕЉА

Социоекономска трансформација насеља на простору Баније одвијала се под утицајем самих банијских насеља, првенствено урбаних центара. На овај процес утицали су и градови у суседним регијама, који су имали довољан функционални капацитет да „увуку“ у своју гравитациону сферу поједина банијска насеља. Међу банијским урбаним центрима највећи утицај на социоекономску трансформацију имала је Петриња, као регионални центар, највеће и најразвијеније насеље. Међутим, у читавом северном и североисточном делу Баније (простору Покупља, Посавине и Посавског побрђа) осећао се снажан утицај Сиска, смештеног у зони контакта Баније и Сисачке Посавине. С обзиром на близину Петриње и Сиска, не може се јасно раздвојити појединачан утицај једног од та два града. У том контексту, социоекономска трансформација насеља у северним и североисточним деловима регије била је појачана услед сублимираног утицаја оба града. У Поуњу се издвајају Хрватска Костајница и Двор, као центри ширења урбаних утицаја у свом непосредном окружењу, док су утицаји Глине у западном делу општине били незнатни.

Специфичан геостратешки положај Баније онемогућавао је развој урбаних насеља. Прва урбана језгра развијала су се у склопу војних утврђења. Услед вишевековне претње од Турака (који су од средине XVI до краја XVII века владали овим простором) Аустријско царство није имало потребу да на простору Војне крајине улаже средства у развој градских насеља. Слабљењем Отоманског царства, поједина средишта војне управе (Петриња, Глина, Костајница, Двор) се постепено шире и бележе демографски раст. Добијањем других функција (трговачке, занатске, саобраћајне) и подизањем првих индустријских погона крајем XIX века, ова насеља попримају урбану физиономију која их јасно разликује од руралног простора. Међутим, упркос евидентном развоју поменутих насеља, удео становништва у четири најзначајнија банијска административна центра (9,8%),²⁸⁰ био идентичан 1857. и 1953. године, са осцилацијама од $\pm 1\%$ током читавог стогодишњег периода. Демографска стагнација у односу на становништво регије, указује да су све до средине XX века, четири банијска најзначајнија насеља представљала центре суженог и релативно слабог утицаја у простору, са малим ефектима на регионални развој.

Период интензивног урбаног развоја настаје на Банији од 1960-их година. У наредне три деценије, снажни процеси индустријализације, урбанизације, деаграризације и дерурализације условили су нагле социоекономске промене у регији. Са аспекта урбанизације, овај период је био обележен полифункционалним развојем, наглим порастом градског становништва, ширењем градских насеља, мењањем њихове физиономије, развојем градске инфраструктуре и модернијим начином живота у поређењу са руралном околином. Градско становништво увећавало се у већој мери захваљујући миграцијама на релацији село-град, док је допринос природне компоненте популационог кретања био мањи (позитиван природни прираштај до средине 1980-их година). Према резултатима пописа становништва из 1991. године, у банијским градским насељима пописана је 31 470 становника. Упркос интензивном урбаном развоју током периода од три деценије, Банија је још увек била доминантно рурална регија, са свега 31,5% урбаног и 68,5% руралног становништва (табела 76).

После рата у Хрватској и пратећих демографских поремећаја, број градског становништва доживео је пад (2001 – 20 223). У последњем међупописном периоду 2001-2011. године бележи се пораст градског становништва (23 189). У поређењу са

---

²⁸⁰ Хронолошки посматрано, не може се говорити степену урбанизације, јер до средине XX века нису сва четири поменута насеља имала статус градског насеља.

1991. годином, када је у апсолутном износу градско становништво остварило максимум, Банија је 2011. године забележила виши степен урбанације (43,8%), али је још увек имала обележје руралне регије. Међутим, виши степен урбанације остварен је искључиво као последица интензивније депопулације руралног простора

Табела 76. Број становника градских насеља у периоду 1991-2011. године

Градско насеље	1991.	2001.	2011.
Петриња	18 706	13 801	15 366
Глина	6 933	3 116	4 290
Хрватска Костајница	3 480	1 993	2 127
Двор	2 351	1 313	1 406
Укупно	31 470	20 223	23 189

Извор: Државни завод за статистику

У циљу утврђивања степена социоекономских промена и трансформације насеља под утцајем градских насеља или одређених индустријских објеката на остала насеља у регији, приступљено је класификацији насеља према степену урбаности, по моделу који је модификовао Тошић (1999) (табела 77). Степен урбаности насеља на Банији дефинисан је на основу три показатељ: удео пољопривредно активног становништва у укупном становништву, удео домаћинства без пољопривредног газдинства и удео запослених у активном становништву које обавља занимање. Примењени модел разликује пет категорија насеља: рурална насеља, насеља на прагу урбаности, мање урбанизована насеља, вше урбанизована насеља и градска насеља.

Табела 77. Модел за детерминацију степена урбаности насеља регије

Степен урбаности насеља	Пољопривредно активно становништво у укупном становништву (%)	Домаћинства без пољопривредног газдинства (%)	Запослени у активном становништву које обавља занимање (%)
Градска	< или = 10	> или = 70	> или = 70
Више урбанизована	< или = 15	> или = 20	> или = 70
Мање урбанизована	< или = 30	> или = 10	> или = 50
На прагу урбаности	Задовољава два од три услова		
Рурална	Не задовољава два или сва три услова		

Извор: Тошић, 1999

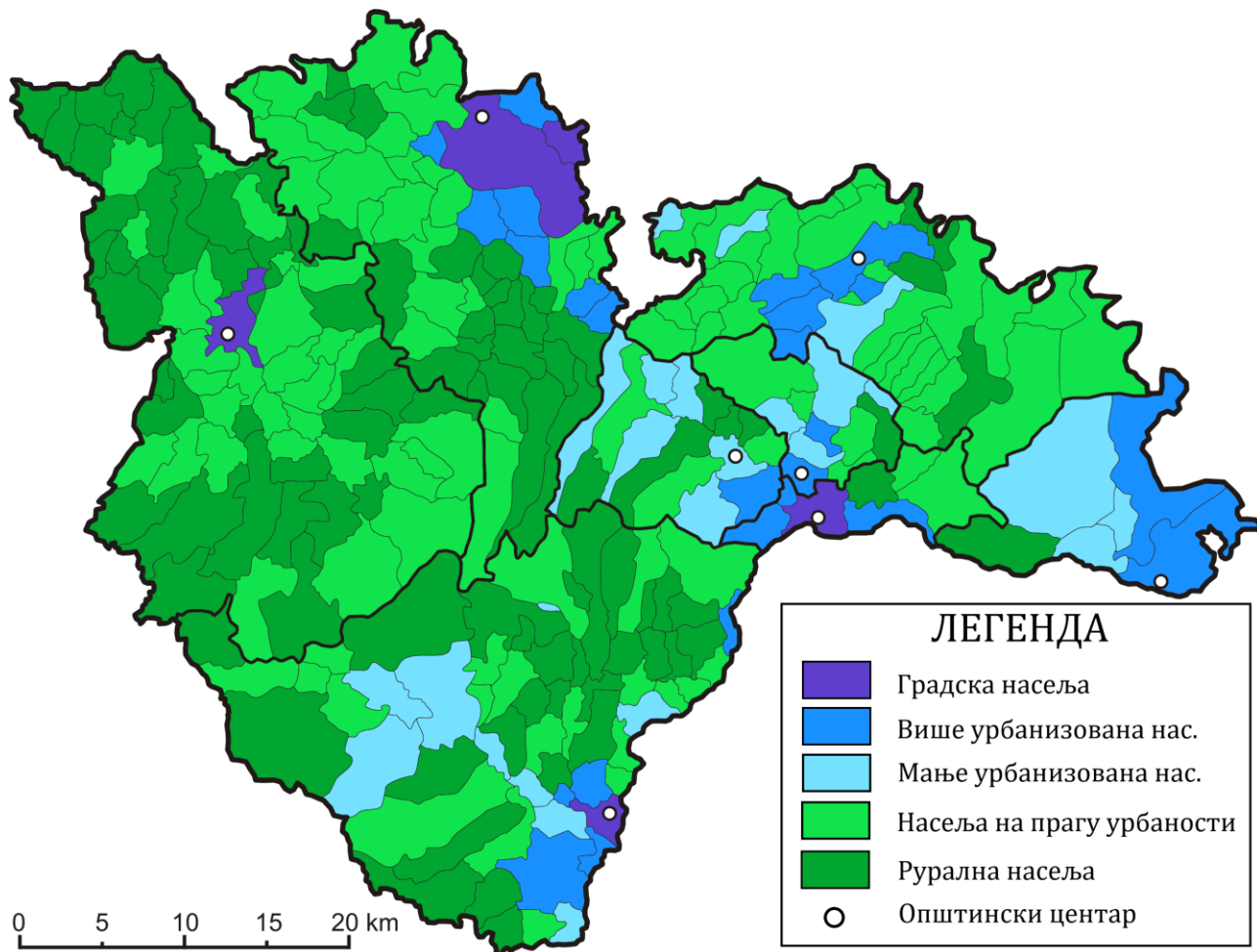
Анализа насеља према степену урбаности извршена је за пописну 1991. годину,²⁸¹ Подаци који се односе на 1991. годину уједно су показатељ стања када се Банија налазила на врхунцу социоекономског развоја

На основу класификације насеља према степену урбаности, на Банији се 1991. године у категорији градских насеља налазило пет насеља: Петриња, Глина, Хрватска Костајница, Двор и Мошћеница. Петриња, Глина, Хрватска Костајница и Двор имају статус градског насеља уједно и према административно-управном критеријуму. На основу модела за детерминацију степена урбаности у градста насеља се сврстава и Мошћеница, приградско насеље између Петриње и Сиска.

Снажан утицај Петриње, као популационо највећег насеља на Банији и регионалног центра, манифестовао се у социоекономској трансформацији осам насеља у њеној околини. Према степену урбаности седам насеља општине Петриња спада у

²⁸¹ Анализа је зависила од расположивих података. Пописи становништва из 2001. и 2011. године нису бележили домаћинства без пољопривредног газдинства.

групу више урбанизованих насеља (Нова Дренчина Ново Селиште, Цепелиш, Хрastовица, Табориште, Блиња, Бијелник), док је Мошћеница током 1980-их година постала насеље типичног урбаног обележја. Мошћеница као насеље урбаног обележја није вршила утицај на друга насеља у непосредном окружењу, већ је тај статус добила захваљујући географском положају између Петриње и Сиска и високог удела индустријских радника. Поред поменутих насеља, више од 20 насеља у петрињској општини налазило се на прагу урбаности.

Карта 28. Степен урбаности насеља 1991. године

На простору петрињске општине, многа насеља су се, као и сама Петриња, налазила у гравитационој сфери Сиска. Утицај Сиска посебно је видљив у трансформацији Мошћенице, Нове Дренчине, Блиње и Бијелника. Изван простора општине Петриња, утицај Сиска се огледа у трансформацији насеља у ширем гравитационом подручју у Посавини. Простор садашње општине Суња био је до 1991. године и функционално и административно везан за Сисак, јер је до 1992. године био саставни део бивше, велике општине Сисак. Захваљујући развијеној индустрији, у којој су бројем радника предњачили „Željezara Sisak“ и „Rafinerija“ и доброј саобраћајној повезаности (магистрала и железничка пруга), сисачка индустрија је утицала на трансформацију осам насеља у околини Суње. Суња, Четвртковац, Дрљача, Новоселци и Радоња Лука припадали су групи више урбанизованих насеља, док су Блињска Грета, Брђани Коса и Доњи Хрastовац сврстани у групу мање урбанизованих насеља. На насеља у околини Суње изван утицај имао је и само насеље Суња, које је у том периоду било познато железничко чвориште и највеће насеље у Посавини.

Глина је представљала после Петриње најзначајнији банијски урбани и привредни центар. Упркос томе, под утицајем Глине нису се одвијале интензивније социоекономске промене у простору. Међу насељима у непосредном окружењу ниједно није достигло одређени степен урбаног развоја, већ је њихов максимални домет био праг урбаности. Главни разлог јесте висок удео активног пољопривредног становништва у укупном активном становништву (махом изнад 50%).

Утицај Хрватске Костајнице најјаче се испољавао се на простору бивше општине Костајница. Насеља у непосредном окружењу (Чукур, Росуље, Пањани, Мајур, Доња Велешња и Грабоштани) била су 1991. године у категорији више урбанизованих насеља, док су Доњи Кукурузари, Горња Велешња, Меченчани, Уметићи, Кнезовљани, Комоговина, Стубаљ, Велико Крчево, Горња Меминска и Горњи Храстовац одређени као насеља мање урбанизованих насеља. Такође, извесне промене биле су очигледне и у источном делу некадашње велике општине Костајница, односно садашње општине Хрватска Дубица. Хрватска Дубица је на бази индустријске функције и услужних делатности подстицала социоекономске промене и развој Доњих и Горњих Церовљана, Живаје и Баћина. Утицај је посебно видљив према Церовљанима, са којима је Хрватска Дубица физиономски срасла. Добијањем административне функције крајем XX века, њен утицај на суседна насеља постао је још израженији.

Двор је, према административно-управном критеријуму, био најмање градско насеље. Међутим, под његовим утицајем достигнут је степен више урбаности у насељима у непосредној близини (Матијевићи, Јаворник, Хртић и Ванићи), али и Куљанима, који су се налазили у зони преклапања гравитационих утицаја Двора и Хрватске Костајнице. Такође, у дворској општини постојала су 1991. године насеља са мањим степеном урбаности: Унчани, Станић Поље, Закопа, Тргови, Грмушани, Рујевац, Мајдан, Комора и Рудежи. Рујевац је у том периоду био значајно сеоско насеље, у ком је радила фабрика керамичких плочица и испостава шумарије из Двора, што објашњава мањи степен урбаности у насељима удаљеним од општинског центра.

Социоекономске промене имале су позитивне последице на развој насеља и (делимично) успостављање равномерног регионалног развоја. Међутим, ратни сукоб који је избио 1991. године „поништио“ је дотадашњи развој и функционалне повезаности и смањио функционалну снагу градских насеља. Упркос смањењу индустријске функције Сиска, утицај овог града, као центра Сисачко-мославачке жупаније и Петриње као најразвијенијег градског насеља, још увек се осећа у насељима северног и североисточног дела Баније. У савременим околностима преостала градска насеља имају знатно мањи гравитациони утицај, и мању могућност утицаја на социоекономске трансформације у простору

6.5. ФУНКЦИОНАЛНА ТИПОЛОГИЈА БАНИЈСКИХ НАСЕЉА

За одређивање функционалних типова насеља коришћен је модел који се заснива на односу (проценталном уделу) запослених према секторима делатности (примарни, секундарни и терцијарни)²⁸². Примењени модел раликује аграрна, индустријска и услужна насеља, при чему сваки тип има три подтипа. Према томе, детаљнијом класификацијом може се издвојити девет типова насеља: аграрна, аграрно-индустријска, аграрно-услужна, индустријска, индустријско-аграрна, индустријско-услужна, услужна, услужно-аграрна и услужно-индустријска. Модел је

---

²⁸² У делатностима терцијарног сектора обухваћене су и оне које се од 1970-их година класификују као делатности кварталног сектора.

примењен за одређивање функционалних типова насеља према резултатима пописа становништва из 1991. године.²⁸³

До 1960-их година насеља у руралном простору Баније припадала су аграрном типу. Број дневних миграната који су се запошљавали у секундарним и терцијарним делатностима банијских градова, Сиска и других насеља, био је знатно мањи у односу на доминантан удео пољопривредника. Од тог периода па у наредне три деценије, на Банији се под утицајем процеса индустријализације, урбанизације и деаграризације одвијају интензивне социоекономске промене, захваљујући којима функционална типологија насеља бележи највиши степен диверзификације. Поред банијских насеља, на функционалну трансформацију велики утицај је имао Сисак, административни и индустријски центар Заједнице општина Сисак.

Одређивање функционалних типова насеља према представљеној методологији (табела 78) у потпуној је сагласности са дефинисањем Баније као аграрно-индустријске регије (карта 29). У насеобинској структури, примећује се већинско учешће насеља у којима доминира аграрна функција (188 или 70%), док су број и релативни удео индустријских и услужних насеља готово изједначени (39, односно 40 насеља).

Табела 78. Методологија одређивања функционалних типова насеља

Функционални тип насеља	Однос сектора привреде	Максималне и минималне вредности запослених по секторима делатности (%)					
		I		II		III	
		max	min	max	min	max	min
Аграрна	$I \geq 60\%$	100	60	40	0	40	0
Аграрно-индустријска	$I > II > III$	60	33,3	50	20	33,3	0
Аграрно-услужна	$I > II > II$	60	33,3	33,3	0	50	20
Индустријска	$II \geq 60\%$	40	0	100	60	40	0
Индустријско-аграрна	$III > I > II$	50	20	60	33,3	33,3	0
Индустријско-услужна	$II > III > I$	33,3	0	60	33,3	50	20
Услужна	$III \geq 60\%$	40	0	40	0	100	600
Услужно-аграрна	$III > I > II$	50	20	33,0	0	60	33,3
Услужно-индустријска	$III > II > I$	33,3	0	50	20	60	33,3

Извор: Тошић, 1999

Упркос интензивном индустријском развоју у другој половини XX века, највећи број насеља припада **аграрном** типу. У овој категорији посебно се истичу аграрна насеља у којима су водеће делатности примарног сектора ($\geq 60\%$ запослених). Услед високог релативног удела (125 или 46,8%), аграрна насеља се простиру у свим деловима регије. Њихово највеће присуство бележи се у географски удаљенијим и саобраћајно излованијим просторима Зринске и Трговске горе. Међутим, знатан број аграрних насеља налази се и у нижим, саобраћајно добро повезаним деловима Зринско-дворске котлине, Посавине, Глинске котлине, Глинских побрђа и Покупља. То указује да географска близина и добра саобраћајна повезаност нису имале пресудан утицај на трансформацију простора. Повољни услови за интензивно бављење пољопривредом утицали су на опредељење већине активног, запосленог становништва у овим насељима за аграр као главну делатност.²⁸⁴

²⁸³ У циљу анализирања социоекономских промена у периоду 1991-2011, као адекватног показатеља правца савременог регионалног развоја и трансформације насеља, неопходно је поређење функционалне типологије насеља према резултатима пописа из 1991. и последњег пописа из 2011. године. Међутим, расположиви подаци из 2011. године за већину насеља нису доступни (воде се као „заштићени“, у случају да је број запослених према одређеној врсти занимања мањи од 4), због чега је коришћење података и вршење упоредне анализе у пуној мери онемогућено.

²⁸⁴ На простору Баније, највећи број запослених у примарном сектору бави се пољопривредом. Само се у појединим аграрним насељима брдско-планинске зоне, бележи значајније учешће запослених у

Мањи број аграрних насеља припадао је прелазним типовма. У категорији аграрно-индустријских насеља налазило се 41 насеље. Просторни размештај ових насеља показује извесну правилност. Аграрно-индустријска насеља углавном су лоцирана у ближој зони градских насеља (индустријских центара) или дуж главних саобраћајница у Посавини и Поуњу. На југу регије запажа се пример утицаја једног сеоског насеља, односно његове индустријске функције, на насеља у непосредном окружењу. У насељу Рујевац (општина Двор) постојала је фабрика керамичких плочица у којој се запошљавало становништво овог и суседних насеља. Поред самог Рујевца и оближњег Гвозданског,²⁸⁵ као индустријско-аграрних насеља, фабрика керамике утцала је у највећој мери на формирање аграрно-индустријског обележја насеља: Косна, Мајдан, Комора, Педаљ, Горња и Доња Ступница. Групи аграрно-услужних насеља припадала су 22 села (8%). У овој групи, разликују се насеља чије је становништво било запослено у делатностима кварталног сектора у оближњим градовима (Брест Покупски, Мала Горица, Гора, Доње Селиште) и становништво брдско-планинске зоне, које је осим у пољопривреди, било махом запослено у трговини и саобраћају (Доњи Жировец, Миочиновићи, Ловча, Рогуље).

У категорији **индустријских** насеља налазило се 39 насеља (14,6%) (табела бр.). Са аспекта индустријског развоја, неповољну структуру ових насеља додатно истиче мали број насеља у којима је доминирају запослени у делатностима секундарног сектора ($\geq 60\%$ запослених): Уметићи, Горњи Хростовац и Мошћеница. Мошћеница је типично насеље изражених индустријских обележја. Током друге половине XX века ово насеље имало је интензиван демографски раст (1953 – 478 ст.; 1991 – 2 831 ст.) и физиономски преображај, захваљујући географском положају између два највећа центра рада у регији, Петриње и Сиска. Индустријски радници Уметића и Горњег Хростовца били су углавном запослени у индустрији Мајура, Хрватске Костајнице, а затим Сиска и Петриње. Међу преосталим индустријским насељима, 22 насеља се сврставају у категорију индустријско-услужних, а 14 у категорију индустријско-аграрних насеља (табела бр.). Просторни размештај насеља обе категорије показује правилност појављивања у непосредној близини индустријских центара или на главним саобраћајним правцима. Највећа концентрација прелазних индустријских насеља евидентирана је дуж саобраћајне осовине Хрватска Костајница – Петриња. Поред ова два града, на јачање контингента запослених у индустрији, на овом простору, утицала је географска близина и добра саобраћајна повезаност са Сиском. У категорији индустријско-услужних и индустријско-аграрних насеља налазила су се и три административна центра (према савременој административној подели) – Хрватска Костајница, Мајур и Доњи Кукурузари.

Категорији **услужних** насеља припадало је 1991. године 40 насеља (15%). Међутим, насеља доминантно услужног типа било је свега четири: Двор, Дивуша, Козиброд и Кострићи. Двор је, као административно средиште, имао значајан удео запослених у образовању и администрацији, али је висок удео запослених у терцијарном сектору остварен у значајној мери захваљујући седишту малопродајног ланца продавница „Трговачко“ и саобраћајном предузећу „Autoprevoz“. Доминантан удео запослених у услужним делатностима у Дивуши и Козиброду остварен је услед запослења у самим насељима или у Двору и Хрватској Костајници.²⁸⁶ Међу насељима услужног типа, веће учешће имала су услужно-индустријска насеља (25 или 10,6%). Овој категорији припадали су општински центри (Петриња, Глина, Хрватска Дубица и

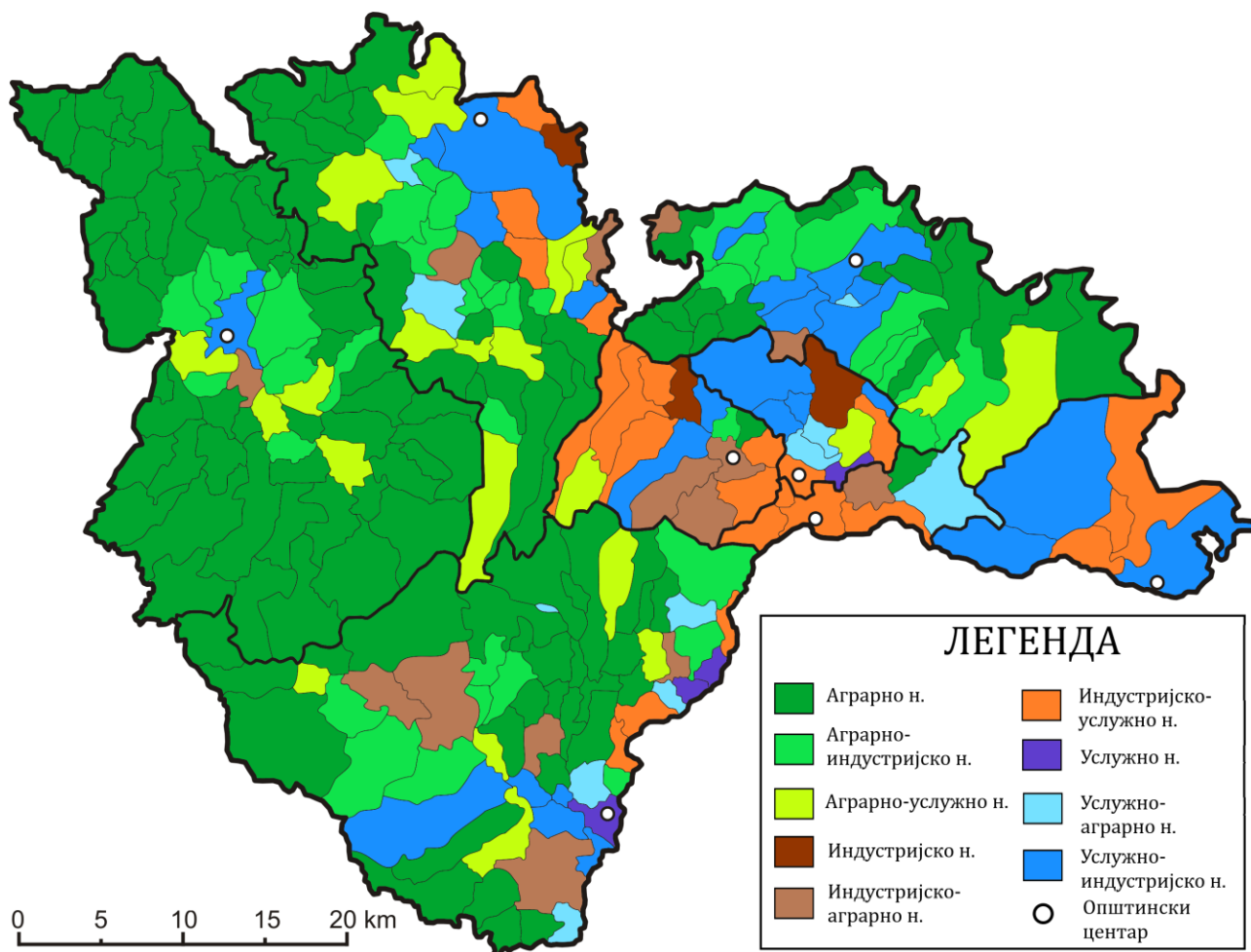
шумарству, у оквиру примарног сектора (Драга и Љесковац око 14%, а Зрински Брђани, Горњи Жировец и Чавловица око 10% запослених).

²⁸⁵ Гвозданско је кроз историју било познато рударско место.

²⁸⁶ Кострићи су имали свега 4 запослених укупно, због чега ово насеље није упоредиво са другим насељима и њиховом радном снагом.

Суња) и насеља у ужој сфери утицаја ових и других општинских центара (Храстовица, Ново Селиште, Слабиња, Живаја, Матијевићи, Ванићи, Закопа, Грмушани, Четвртковац, Новоселци итд.). Насељима услужно-аграрног типа припадала су углавном популационо мања насеља. Становништво ових насеља је захваљујући географској близини градова или добрим саобраћајним везама махом било запослено у трговини и саобраћају, али је пољопривреда остала споредна делатност.

Посматрано према општинама, примећује се слабији функционални утицај Глине и Двора на трансформацију сопственог руралног простора. Нижи степен утицаја у односу на Петрињу и Хрватску Костајницу објашњава се малим функционалним капацитетима, наспрам површине и броја насеља и већом удаљеношћу од Сиска и Петриње. Поред тога, Двор је тек 1981. године, према административно-управном критеријуму, постао насеље градског типа. Са друге стране, Глина је била друго насеље по значају на Банији, али се индустрија почела развијати релативно касно и споро.

Карта 29. Функционална типологија насеља 1991. године

У складу са драстичном променом структуре запослених према привредним секторима током периода 1991-2011. године, промене су се одразиле и на микронивоу. Према доступним подацима пописа 2011. године примећује се трансформација функционалних типова већине насеља. Пад индустријске производње и престанак рада многих фабрика у посматраном периоду резултирао је знатно мањим учешћем индустријских насеља. Насеља која су имала доминантан удео индустријских радника и грађевинара, попут Доње Велешње, Доњих Кукурузара, Меченчана, Баћина, Чукура, Пањана, Нове Дренчине, Таборишта, постала су углавном насеља услужног типа. Најбољи пример индустријског краха јесте насеље Мошћеница, које је као типично

индустријско, иделано лоцирано насеље, после 1991. године имало већи број запослених у услужним делатностима, а затим у секундарним. Такође, све мања улога индустрије, а већи значај терцијатних делатности и административних послова утицао је на трансформацију у доминантан услужни тип сва четири градска насеља (Двор, Глина, Хрватска Костајница, Петриња) и приградских насеља Брест Покупски и Росуље.

6.6. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ И СОЦИОЕКОНОМСКЕ ОДЛИКЕ РАЗВОЈНИХ НУКЛЕУСА

Периферан положај сва четири градска насеља, у просторној организацији насеља, имао је негативан утицај на демографски и економски развој Баније. Он се првенствено огледао у демографском пражњењу руралног простора и све већој концентрацији становништва и привредних субјеката у овим периферним урбаним тачкама. Услед периферног положаја, али и недовољног функционалног капацитета, општински центри нису могли да интегришу целу површину Баније. У циљу ублажавања унутаррегионалних разлика и већег степена интегрисања простора, неопходно је омогућавање полицентричног регионалног развоја, колико рељеф и постојеће саобраћајнице дозвољавају. У том правцу, извршено је уситњавање административно-територијалне поделе Хрватске и додељивање административне функције многим сеоским насељима.

У хијерархији насеља на Банији издваја се Петриња као регионални центар и центар Покупља. Преостала градска насеља, Глина, Хрватска Костајница и Двор, представљају микрорегионалне центре. У новој насеобинској мрежи руралног простора, истичу се четири села која имају улогу административних центара и потенцијалних развојних нуклеуса: Суња, Хрватска Дубица, Мајур и Доњи Кукурузари. Поред административне улоге, својим полифункционалним значајем и функцијом микрорегионалног центра издвајају се Суња (центар Посавине) и Хрватска Дубица (условно центар „банијског трокута“²⁸⁷). Мајур и Доњи Кукурузари су сеоска насеља са мање од 500 становника, смештена у близини Хрватске Костајнице, због чега немају значајан утицај на полицентричан развој овог дела регије. С друге стране, у централном делу, на истоку и на западу регије остао је простор на ком се осећају слаби утицаји општинских центара, Глине, Петриње и Двора. Из тог разлога, предложена су три сеоска насеља (Јабуковац, Рујевац и Маја), која се на основу свог положаја, (некадашњих) функција и демографских одлика, могу профилисати као нови развојни нуклеуси. Предложено додељивање улоге развојног нуклеуса се заснива на потенцирању полифункционалности, без промене постојеће административне поделе. Поред предложених насеља, на Банији постоје популационо већа и полифункционална насеља, али им географски положај у близини градова, онемогућава да постану развојни нуклеуси ширег руралног простора.

Петриња (2011 – 15 683 ст.) је популационо највеће градско насеље и регионални центар Баније. Град је лоциран узводно од ушћа Петрињице у Купу, у северном подножју Храстовачке горе. Петриња се развила на надморској висини од 100-110 m, при чему периферни делови насеља допиру до 200 m. Порекло назива града није утврђено. Претпоставља се да назив потиче од латинске речи *petrus* (камен) или се доводи у везу са некадашњом црквом Светог Петра.²⁸⁸

У историјским документима Петриња се први пут помиње 1240. године у Коломановој повељи. Овом повељом Петрињи је додељен статус слободног краљевског

²⁸⁷ Не представља микрорегију, већ народни назив за простор између доњег тока Уне и Саве.

²⁸⁸ <https://petrinja.hr/povijest-grada/#>

града, што указује на њен значај у позном средњем веку. С обзиром да се таква привилегија давала само насељима која су имала одређени континуитет постојања, сматра се да је Петриња настала и пре XIII века. Град је уништен током турске најезде средином XVI века. Међутим, средњовековна Петриња не представља претечу савременог насеља. Према историјским изворима, стара, средњовековна Петриња (*Alt Petrina*) налазила се око 12 km јужно од Петриње, на простору насеља Јабуковац и Краљевчани (Škiljan, 2008).

Претечу данашње Петриње подигао је 1592. године турски војсковођа и беглербег Хасан-паша Предојевић. Локација за изградњу тврђаве, на месту ушћа Петрињице у Купу, одабрана је из стратешког разлога, као полазна тачка за даља продирања узводно и северно од Купе. Подигнута тврђава називала се Јени Хисар или Јени Кала (Нови град).²⁸⁹ У првој фази постојања, тврђава је имала искључиво војни карактер. Свега три године тврђава је била у поседу Турака, који је напуштају 1595. године. Иако од тада у поседу Аустријског царства, тврђава је и даље била у геополитички осетљивом простору, који је онемогућио развој насеља. Током Великог бечког рата (1683-1699) Петриња је била јако војно упориште Славонске крајине (Радека, 1975). По завршетку Великог бечког рата, а према одредбама Карловачког мира (1699), граница између Аустријског царства и Отоманског царства успоставља се на Уни. Петриња се у новим околностима нашла у безбедном залеђу, због чега 1703. године губи војну функцију. Повољан географски положај у плодној долини, недалеко од Сиска, предодредио је формирање новог цивилног насеља и његов урбани развој (Lipovac, 1993).

Средином XVIII века Петриња се припаја Банској крајини (1753.) и добија статус слободне војне општине 1765. године (*Militair Comunitat Petrinia*). За тај период везује се убрзан урбанистички развој – граде се стамбени објекти и институције од јавног значаја. У Петрињи се подижу се велика житна складишта, оснивају мануфактурна, цеховска удружења, 1772. добија прву апотеку, 1774. пошту, а подижу се прве свиларе. Указом краљице Марије Терезије из 1777. године Петриња постаје важан сајамски град (са правом на одржавање четири сајма годишње), што је додатно подстакло развој трговине и занатства. Град прерста у важан занатско-трговачки центар. Урбанистички се уређује (формирање трга и мреже улица), а у центру града се подижу зидана католична црква Светог Ловре (1780.) и недалеко од ње православна црква Светог Спиридона (1785.).²⁹⁰ У првој половини XIX века граде се велики, монументални објекти и одређују основни правци урбаног ширења града. Тада се формира препознатљива контура градског језгра која се задржала до данашњег периода (Lipovac, 1993).

Петриња је била седиште II банске пуковније (регimente), све до њеног укидања 1873. године. Укидањем Војне крајине 1881. Петриња постаје део цивилне Хрватске. Од тог периода опада значај града, услед наглог развоја Сиска, захваљујући изградњи железничке пруге Сисак – Загреб – Зидани Мост. После губљења војне функције улогу главног носиоца привредног развоја града преузела је Прва хрватска творница меса и саламе („Гавриловић“), подигнута је 1883. године. Урбанистичко уређивање и ширење грађевинске зоне наставља да се одвија током XIX века дуж главних саобраћајница према западу, истоку и југу. У граду јача и образовна функција отварањем Виноградарско-вођарске школе 1893. године. Град добија електричну струју 1911. године, градски водовод 1912 и 1913. (Lipovac, 1993)

---

²⁸⁹ Тврђава је била правоугаоног облика, окружена воденим каналом који се пунио водом из Петрињице.

²⁹⁰ Црква је срушена током Другог светског рата. Почетком XXI века подинута је црква знатно мањих димензија (у току је завршна фаза градње).

Најинтензивнији урбанистички развој Петриња доживљава у другој половини XX века. Развој индустрије подстакао је досељавање становништва са простора Баније, суседних хрватских регија, али и босанског дела Поуња. У том периоду израђен је први модерни генерални урбанистички план (1978), подижу се модерне стамбене четврти, а град наставља да се шири дуж старих праваца према Сиску (физиономски срастао са Мошћеницом), Костајници и Глини.

Географски положај у гравитационом пољу Сиска и повољан саобраћајни положај (ауто-пут за Загреб, магистрални путеви, пловни ток Купе, некадашња пруга Петриња – Глина – Карловац) омогућили су развој Петриње и њено израстање у регионални центар Баније. Међутим, град је лоциран у периферном делу Баније, на њеном крајњем северу, услед чега, упркос популационој величини, функционалном капацитету и вишем степену економског развоја, није у могућности да врши снажнији позитивни утицај на регионални развој.

Фотографија Петриња

Извор: <https://petrinjaturizam.hr/ea/wp-content/uploads/2014/03/Petrinja-MP-Gavrilovi%C4%87ev-sendvi%C4%8D-012.jpg>

После Петриње, најзначајније градско насеље на Банији је **Глина** (2011 – 4 680 ст.). Глина је лоцирана на раскршћу путева који повезују Сисак, Карловац, Покупско и Двор. Насеље се развило на дну Глинске котлине, између леве обале реке Глине и старог (природног) тока реке Маје, пред ушћем у Глину. Највећи део насеља лежи на надморској висини од 110-115 m.

У историјским изворима Глина се први пут спомиње крајем XIII века. Међутим, претеча данашњег насеља датира из XVIII века, када је Глина представљала важно војно утврђење у одбрамбеном појасу (Војној крајини) према Отоманском царству. Услед примарне војне функције, развој насеља се споро одвијао, иако је уједно имало и административно-управну функцију, као седиште I Банске регименте (пуковније). У том периоду подгнуте су прва основна школа (1756.) и болница (1788.). Слабљењем

опасности од Турака, Глина се постепено брже развија, а средином XIX израста у важно занатско-трговачко и сајамско место. Готово истовремено, у Глини се 1827. и 1828. године подижу католичка и православна црква.²⁹¹ Две деценије касније, у Глини је српски композитор Јосиф Руђанин компоновао песму „Хорватска домовина“, која је 1891. године проглашена за химну под именом „Лијепа наша домовино“ (Maroević, 1988).

У првој половини XX века пољопривреда, занатство и трговина биле су доминантне делатности, а у околини насеља подижу се први индустријски објекти грађевинске индустрије (циглана) и дрвне индустрије (пилана). Индустријски развој одвијао се споро и након завршетка Другог светског рата. После обнавања рада циглане и пилане, у Глини је само привремено радила уљара, која је 1954. године премештена у Славонију (Чепин код Осијека) (Maroević, 1988).

У периоду после Другог светског рата Глина остварује снажан социоекономски развој, који је подстакнут развојем индустрије. Подизањем памучне предионице 1959. године и погона "Željezare Sisak" Глина доживљава трансформацију и добија физиономију правог урбаног насеља. Насеље се примарно шири дуж главних магистрала које воде према Карловцу, Сиску и Двору и постепено се током 1970-их година спаја са Јукинцем, Прекопом и Доњим Селиштем. Први урбанистички план добија 1963 године. До 1991. године број становника достиже готово 7 000 (6 933), али према подацима последњег пописа град има 4 290 становника. На почетку XXI века главни носиоци развоја су прехрамбена индустрија „Вивера“ („ХИП“) и "Drvni centar Glina" (део "Sherif grupe")

Хрватска Костајница (2011 – 2 127 ст.) представља развојни нуклеус банијског Поуња. Насеље се развило на левој обали Уне, у подножју брда Дјед, које га раздваја на две урбанистичке целине. Урбано ткиво Костајнице се пружа дуж магистрале, на надморској висини од 105 до 120 m, али виши, перферни делови насеља на долинској страни Уне досежу до 200 m н.в. Насеље је добило назив²⁹² према изведеном облику речи *костањ* (кестен).

Хрватска Костајница је старо трговачко насеље са католичким манастиром, о чијем средњовековном постојању сведоче писани трагови из средине XIII века. Крајем XIV или почетком XV века, за време владавине феудалне породице Зрински, подигнуто је утврђење на унској ади, данашњи симбол града и најбоље очувана тврђава на Банији. Продирањем Турака и коначним освајањем Босне у другој половини XV века, Костајница и њен утврђени град добијају важан стратешки значај. После неколико покушаја, Турци заузимају Костајницу 1556. године, и настављају да напредују ка реци Купи до краја XVI века. Град остаје под турском влашћу све до Карловачког мира 1699. године. Поновним повратком у састав Хабзбуршке монархије настаје период убрзаног развоја насеља (Škiljan, 2008). Већ почетком XVIII века у Костајници се формира трговачка чаршија. На развој трговине пресудно је утицао погранични положај насеља и чињеница да су војне власти, ради ефикасније контроле и лакше наплате разних пореза, целокупну трговину усмеравале на неколико граничних прелаза. Костајница је

---

²⁹¹ Реч је о зиданим црквама, до тада су цркве обе верске заједнице биле дрвене. Православна Богородичина црква срушена је на почетку Другог светског рата 1941. године, после извршеног покоља над Србима. Црква никада није обновљена, већ је на другом месту у граду подигнута нова, мања православна црква Светог Георгија. Католичка црква Светог Ивана Непомука је срушена за време грађанског рата у Хрватској, да би нова, посвећена истом светитељу, била подинута после рата на новој локацији.

²⁹² Насеље је током историјског развоја носило исти назив, али се у историјским документима може срести неколико сличних варијанти – *Koztainicha, Kaztanicha, Coztanycha, Costgnanice* и други.

постала једна од кључних тачака на граници према Отоманском царству.²⁹³ Из правца Босне, одвијао се преко Костајнице увоз камене соли, стоке, воска, дувана и коже, док су се према Босни извозили бакар, гвожђе, производи од метала, текстил и мед (Дабић, 1984). Јачање трговине и занатства, директно се одразило на економски развој насеља и пораст популације (Радека, 1975).

Костајница већ почетком XVIII века прераста у ред значајнијих центара српског народа у Војној крајини. Од 1713. године овде се налази седиште костајничко-зринопољских епископа. На темељима дрвене цркве, подигнута је 1733. године монументална црква Светих Архангела Михајла и Гаврила.²⁹⁴ Године 1727. оснива се Српска конфесионална основна школа, као прва основна школа у насељу (Радека, 1975.). Током XVIII у Костајници и ближој околини обнављају се и подижу нове православне и католичке цркве (најзначајнија фрањевачка црква и манастир Светог Антуна).²⁹⁵ Као погранично место, насеље је задржало важан стратешки значај. Костајница постаје седиште капетаније, а на узвишењу Дјед, подигнуто је ново земљано утврђење. Статус вароши Костајница добија 1776. године, а 1788. године прогледана је слободним краљевским градом. Током XIX века, а нарочито након укидања Војне крајине 1881. године, град постаје економски и културни центар Поуња. До 1930-их година трајао је период урбанистичког и комуналног уређења старог градског језгра – 1909. је подигнут водовод, уређују се парк, трг, пошумљава брдо Дјед, граде се Грађанска учиона, зграда старог котара, зграда суда, хотели „Централ“ и „Корзо“ и други репрезентативни објекти.²⁹⁶

Фотографије 13 и 14. Костајница и Двор

Извор: <https://hrvatska-kostajnica.hr/galerije/grad-hrvatska-kostajnica-kroz-objektiv/#&gid=1&pid=9>
<https://m.facebook.com/pg/dvor.nauni.3/photos/>

У другој половини XX века, град наставља да се урбанистички развија и шири. Услед морфолошке преиспозиције, Хрватска Костајница се развијала као издужено, друмско насеље. Интензивним процесом урбанизације дошло је до физиономског спајања са Росуљама и Пањанима током седме и осме деценије XX века. У источном делу насеља, између Кубарновог брда и Уне, подигнута је индустријска зона. У њој су били

²⁹³ Средином XVIII века изграђена је зграда за карантин, чиме је омогућено одржавање најнужније трговине са Босном (Отоманским царством), чак и у време епидемије куге.

²⁹⁴ Црква је срушена на почетку Другог светског рата 1941. године. На њеном месту је подигнута мања црква 1971. године.

²⁹⁵ Црква је срушена током грађанског рата у Хрватској. После рата је обновљена у старом руху.

²⁹⁶ <https://hrvatska-kostajnica.hr/o-gradu/povijest/povijesni-i-prostorni-razvoj/>

смештени водећи носиоци социоекономског развоја и трансформације града и околине: текстилна индустрија „Punje“, графичка индустрија „Nina Maraković“ и индустрије обуће „Una“. Међутим, упркос неспорном социоекономском напретку, овај период је обележен делимичним уништавањем старог градског језгра. Поред објеката који су срушени у Другом светском рату (попут цркве Светих Архангела Михајла и Гаврила), град је изгубио део идентитета рушењем многих старих кућа, старог дрвеног моста, изградњом кеја и нових објеката који се архитектонски не укапају у старо језгро. Такође, град је претрпео знатна разарања током грађанског рата. Према подацима последњег пописа становништва Хрватска Костајница има 2 127 становника.

Двор (познат и под називом Двор на Уни) представља најмање градско насеље на Банији (2011 – 1 406 ст.). Налази се на крајњем југу регије, на раскршћу унске магистрале и магистралног правца Карловац – Бања Лука. Насеље се развило на десној обали реке Жировнице, недалеко од њеног ушћа у реку Уну, на контакту алувијалне равни и брежуљкастог обода Зринско-дворске котлине. Простире се у висинском појасу 120-190 m. Поред Хрватске Костајнице, представља други по значају центар Поуња, али је функционални утицај морфолошки ограничен на простор Зринско-дворске котлине и Поуња. Двор је важно место за српски народ на Банији, као центар једине општине са већинским српским становништвом и једно од ретких градских насеља у Хрватској које такође има српску већину (2011 – Срби 56,2%).

На простору Двора и ближе околине пронађени су трагови који указују на насељеност из времена антике. Међутим, стално насеље на месту Двора јавља се знатно касније, по повлачењу Турака из Поуња. После утврђивања границе на Уни између Аустријског и Отоманског царства, подигнути су почетком XVIII века на речној тераси Уне војни објекат и неколико кућа. Према локалном називу за речну терасу (под), насеље је добило назив Подови. Подови мењају име у Двор, после посете цара Јозефа II Хабзбуршког, који је приликом обиласка Војне крајине преспавао у Подовима. Током XVIII века Двора је представљао један од важнијих трговачких прелаза дуж границе према Босни (Дабић, 1984). Од самог настанка насеље има урбану физиономију. У централном делу налази се парк, а око њега су смештене зграде војне управе и други објекти. Крајем XVIII века у Двору је основана прва школа (1780.) године. Добијањем функције војног и административног средишта у XIX веку, настаје период бржег урбаног развоја. У том периоду подижу се католичка и православна црква, насеље се шири уз главне путеве. За време Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца Двор добија општинску зграду, пошту, здравствену установу. У насељу постоји и неколико занатских радионица, али су пољопривреда и сточарство су све до друге половине XX века остале доминантне делатности.

Период израженог демографског и економског развоја настаје између краја 1950-их и краја 1980-их година, када се у Двору и суседним насељима подижу дрвна индустрија "IPD Šamarića", фабрика кугличних лежајева и погон "Željezare Sisak" у Закопи. Интензивним досељавањем становништва из руралног простора општине, Двор је од 1960-их година почео да се шири долином Уне, дуж магистрале према Хрватској Костајници и Новом Граду, долином Жировнице, око магистралног пута према Глини. Недалеко од дрвне индустрије "IPD Šamarića" и центра насеља изграђена је нова физиономска целина, састављена од неколико вишеспратница. Изградњом обилазнице око Двора почела се да се спонтано формира нова физиономска целина, али је њен развој прекинут услед избијања грађанског рата (1991-1995).

На пола пута између Хрватске Дубице и Сиска налази се **Суња**, највеће сеоско насеље у Посавини. Насеље се развило на обалама реке Суње, на надморској висини од 100 m. Према новој хрватској административној подели, Суња је постала седиште истоимене општине и формално гравитациони центар Посавине на Банији. Поред локације на важном магистралном путу, Суња је постала највеће и функционално

најразвијеније посавско село захваљујући железничком чворишту, у ком се од 1881. године стичу пруге из правца Посавине и Поуња. Развој железничког саобраћаја утицао је да Суња постане административно, занатско, трговачко и образовно средиште. До Другог светског рата у Суњи су подигнути млин, кожара, пилана и сушара лековитог биља. Економски напредак био је праћен демографским развојем, а урбано језгро насеља постепено добија урбану физиономију. Саобраћајна функција посебно је била изражена до пуштања у саобраћај модерне, електрифициране пруге Београд – Загреб 1970. године. Поред саобраћајне функције, у Суњи су подигнути мањи погони прехрамбене и дрвне индустрије. Према резултатима последњег пописа становништва у насељу живи 1 412 становника.

Хрватска Дубица (2011 – 1 040 ст.) представља једно од највећих банијских села и новоформирано административно центар. Налази се на истоку регије, на контакту алувијалне равни Уне и крајњих обронака Посавског побрђа. Језгро насеља се развило на левој обали Уне, на надморској висини од око 100 m, али се засеоци на Дубичким брдима пружају до 150 m н.в. Према Хрватској Дубици гравитирају насеља општине (Слабиња, Баћин, Живаја, Горњи Церовљани и Доњи Церовљани). У другој половини XX века имала је аграрну, трговачку, образовну и саобраћајну функцију у зони спајања Посавине и Поуња. До 1991. насеље се развијало захваљујући суседној Козарској Дубици и њеној индустријској функцији. Због негативних социоекономских последица грађанског рата и формирања државне границе, насеље стагнира. Периферан положај није успео да надомести релативно задовољавајућа саобраћајна инфраструктура (магистрале ка Посавини и Поуњу и железничка пруга) и близина ауто-пута.

Мајур (2011 – 324 ст.) је сеоско насеље лоцирано на контакту алувијалне равни Суње и Посавског побрђа, у висинском појасу од 140 до 180 m н.в. Представља административно средиште истомене општине у чијем се саставу налази још 10 насеља. Међутим, сам Мајур се налази у гравитационом пољу Хрватске Костајнице, од које је удаљен свега 2 km ваздушном линијом. Насеље је задржало индустријску и аграрну функцију. Индустрија се базира на предузећу "PPS Мајур", једном од највећих објеката дрвне индустрије у регији.

Доњи Кукурузари су најмањи општински центар, са мање од 300 становника (2011 – 297 ст.). Насеље је смештено у долини Суње, недалеко од Хрватске Костајнице и Мајура. На простору новоформиране општине постојала су популационо већа насеља, али је улога административног центра додељена Доњим Кукурузарима због саобраћајног положаја (магистрала Петриња – Хрватска Костајница). У складу са популационом величином и близином Хрватске Костанице, насеље нема значајнији утцај на трансформацију простора и формирање полицентричне структуре.

Јабуковац (2011 – 141 ст.) се налази у котлинском проширењу Петрињчице, између обронака Зринске горе, Храстовачке горе и Источног глиноског побрђа. Насеље је имало историјски значај (првобитна локација Петриње). Као локални развојни нуклеус може се издвојити услед географског положаја, добре саобраћајне повезаности (раскршће регионалних путева), трговачке и образовне функције. Ка Јабуковцу гравитирају села јужног дела петрињске општине. Улагање у постојеће и додатне функције имало би економско оправдање због веће концентрације становништва и нешто повољнијих демографских одлика у одосу на рурални простор већег дела регије.

Рујевац (2011 – 254 ст.) је најзначајније сеоско насеље на југу Баније и популационо највеће насеље између Двора и Глине (2011 – 254 ст.). Лоциран је у долини Жировнице, на западном ободу Зринско-дворске котлине, под обронцима Зринске и Трговске горе. Засеоци се протежу у висинском појасу од 150 до 280 m н.в. Рујевац је кроз историју био познат по рударству због оближњих рудника и топионице у Бешлинцу. Поред аграрне функције, од 1970-их година и покретања фабрике керамичких плочица, насеље има изражену индустријску функцију. Фабрика је

обновљена после рата и пуштена у погон 2004. године, чиме се Рујевац истицао у односу на многа банијска села. Покретање производње имало је велики значај за задржавање повратничког становништва у општини Двор. Село има образовну функцију (једна од ретких школа изван административних центара). Ка Рујевцу гравитирају насеља западног дела општине Двор.

Маја (2011 – 168 ст.) је највеће насеље у јужном делу општине Глина. Село је смештено у долини истоимене реке, на око 130 m н.в. На потезу између Двора и Глине Маја је највеће насеље после Рујевца. Потенцијално се може издвјигнути као локални рурални нуклеус због повољног, централног положаја и виталних одлика, упркос малом броју становника. Маја би окупљала насеља овог демографски угроженог, јужног дела општине.

Мошћеница је највеће банијско сеоско насеље (2011 – 2 470 ст.), од кога већи број становника имају само Петриња и Глина. Налази се на северу регије, између Петриње и Сиска. Мошћеница се убрано демографски развијала и просторно ширила током друге половине XX века, захваљујући географском положају између ова два индустријска града. Ширењем насеља, Петриња, Сисак и Мошћеница су готово срасли у јединствену конурбацију, која је на врхунцу демографског развоја (1991.) имала око 60 000 становника. Поред градских насеља, Мошћеница је 1991. године према степену урбаности представљала градско насеље, иако према административно-управном критеријуму није имала тај статус. До 1991. године насеље је имало доминантну индустријску функцију. Мошћеница се и током XXI века развија као „заједничко предграђе оба града“ (Braičić, Džihić, 2015), али услед смањења производње и затварања појединих индустријских погона у Петрињи и Сиску, преовладавају запослени у услужним делатностима.

Храстовица је једно од већих банијских села (2011 – 464 ст.). Налази се у северном подножју Храстовачке горе, недалеко од Петриње, на излазу Петрињчице из клисуре. Представља старо, историјско насеље, са траговима насељености из разних епоха, почевши од антике. О некадашњем значају насеља сведоче остаци средњовековне трвђаве (Horvat, 1998). Позната је по виноградарству, излетничком и спортско рекреативном туризму.

Матијевићи су популационо највеће сеоско насеље у општини Двор и највеће српско повратничко насеље на Банији (2011 – 645 ст.). Насеље се налази на обали Уне, узводно од Двора и наспрам Новог Града у Босни и Херцеговни (Републици Српској). Положај између општинског центра и близина већег градског насеља имали су највећи утицај на масовнији повратак становништва и повољније виталне одлике повратника.

VII БАНИЈА У ОКВИРИМА ХРВАТСКЕ РЕГИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Од краја XX века У Хрватској се посвећује већа пажња неравномерном регионалном развоју. Наслеђена социоекономска поларизација из времена СФР Југославије, ратни сукоб с почетка 1990-их и процес транзиције, резултирали су све израженијим регионалним диспаратитима. Проучавањем проблематике регионалног развоја, регионалних диспаратитета и неразвијености регија (заостајања у развоју) бавили су се бројни хрватски аутори (Lukinić, 2002, Pejnović, 2004, Čavrak, 2004, Braičić i Lončar, 2011, Matišić i Pejnović, 2015, Jurlina Alibegović, 2014, Kordej-De Villa i Pejnović, 2015).

Неповољан социоекономски развој на већем делу државне територије захтевао је примену одређених мера и инструмената политике регионалног развоја, у циљу смањивања наглашених разлика (Pejnović, 2004). Хрватска од 1990-их година располаже различитим развојним плановима, стратегијама и другим документима који одређују и уређују управљање регионалним развојем (Lovrinčević, Mikulić i Budak, 2004, Kordej-De Villa i Pejnović, 2015). Међутим, простори за које је држава услед значајних социоекономских разлика и специфичних развојних проблема показала посебно интересовање, утврђивали су се кроз законску регулативу. Од 1996. године основну полуку регионалне политике и планирања у неразвијеним деловима државе представља „Подручје посебне државне скрби”.²⁹⁷

„Закон о подручјима посебне државне скрби” донет је ради отклањања последица рата, сузбијања неповољних развојних трендова и подстицања равномернијег регионалног развоја (NN 44/96). Њиме су одређене јединице локалне самоуправе које су добиле специјални статус и све привилегије које у њима важе. На тај начин, Хрватска је настојала да разним подстицајним мерама и пореским олакшицама утиче на остваривање демографског и привредног напретка, завршетак програма обнове, повратак избеглог становништва, побољшање квалитета живота, трајно стамбено збрињавање, обнову и развој најнеразвијенијих општина и равномернији развој државе. Програме и пројекте спроводе различита министарства и друге специјализоване институције. Првобитна законска решења су више пута мењала, али су главне подстицајне мере остале на снази. У складу са променама и различитим околностима у држави и њеним регијама, мењали су се структура и територијални обухват ППДС-а. Јединице локалне самоуправе су сврстане у две групе,²⁹⁸ а од 2000. године у три групе.²⁹⁹ Општине прве групе су у најтежем социоекономском положају због чега су, у извесној мери, у тим локалним јединицама привилегије нешто веће од оних у другој или трећој групи (нпр. још нижи порези и веће плате у јавном сектору). Банија је једна од регија у којој су се директне и индиректне последице рата у Хрватској (1991-1995.) и неуспешне транзиције изразито негативно одразиле на демографски и економски развој. Све банијске општине ушле су у састав поменутог „посебног подручја” и остале без прекида унутар система ППДС-а. Првој групи општина припадају Доњи Кукузари, Двор, Хрватска Дубица, Хрватска Костајница и Мајур, а другој Глина, Петриња и Суња.

---

²⁹⁷ Даље у тексту – ППДС.

²⁹⁸ У првој групи се налазе пограничне општине, чији општински центар није удаљен више од 15 km ваздушном линијом од државне границе и нема више од 5 000 становника према попису из 1991. године. Другој групи припадају преостале општине које су биле погођене ратом, а не испуњавају критеријуме прве групе.

²⁹⁹ Трећој групи припадају општине које нису биле укључене у ратна дешавања, али су издвојене на основу заостајања у развоју према економском, структурном или демографском критеријуму.

Појединачне подстицајне мере, прописане Законом и Правилницима, могу се груписати на следећи начин:

- додела стамбене јединице или помоћ у обнови имања, куће (стана)
- повластице при опорезивању добити, дохотка, имовине, наследства и промета некретнинама
- коришћење државног пољопривредног земљишта без накнаде, јефтинија продаја пољопривредног земљишта и ниже закупнине пољопривредног земљишта
- царинске повластице
- повећане плата у државној служби (укинута 2001.)
- накнада за искоришћавање минералних сировина (уступа се јединици локалне самоуправе и жупанији)
- повластице при приватизацији предузећа

Могућности и права, регулисана овим Законом, могу да остваре физичке особе које имају пребивалиште и бораве на ППДС-у и правне особе које имају седиште или пословну јединицу на ППДС-у. Детаљна појашњења свих конкретних мера су наведена у самом тексту Закона, али и у другим подзаконским актима и правилницима (Ћаврак, 2004, Лукенић, 2002). Важно је напоменути да подстицајне мере нису остале „мртво слово на папиру”, већ су се у пракси директно и у пуном обиму спроводиле. ППДС још увек представља један од водећих облика регионалне политике, иако се предвиђало да ће Закон о ППДС-у бити ван снаге након усвајања новог „Закона о потпомогнутим подручјима“ 2018. године.³⁰⁰

„Законом о регионалном развоју“ из 2009. године Хрватска је почела да врши усклађивање регионалне политике са политиком Европске уније. Према овом закону, спроводи се оцењивање и разврставање јединица регионалне и локалне самоуправе на основу израчунавања индекса развијености. Индекс развијености представља сложен показатељ који се састоји од пет варијабли: стопа незапослености, доходак по становнику, буџетски приход јединица локалне или регионалне самоуправе по становнику, опште кретање становништва и стопа образованости. Просечна вредност служи као репер за одређивање развојних категорија. Јединице регионалне самоуправе сврставале су се у четири, а јединице локалне самоуправе у пет категорија: 1. (индекс развијености < 50%), 2. (50-75%), 3. (75-100%), 4. (100-125%) и 5. (>125%). Усклађивањем са регионалном политиком Европске уније, Хрватска се припремала за коришћење фондова који јој стоје на располагању од стицања пуноправног чланства 2013. године. Овим новим приступом издвојена су потпомогнута подручја (подручја која заостају у развоју), чиме је створен законски оквир за коришћење фондова Европске уније (Врајић и Лонџар, 2011). Право на статус потпомогнутог подручја имале су општине са индексом развијености мањим од 75%.³⁰¹

Према резултатима индекса развијености из 2011. и 2014. године, све банијске општине су се нашле у категоријама потпомогнутих подручја. Године 2011. општине Доњи Кукурузари и Двор нашле су се у групи најнеразвијенијих општина у држави, са индексом развијености нижим од 50% у односу на хрватски просек. Преостале општине биле су сврстане у 2. групу (индекс 50-75%), али се њихов степен регионалног развоја значајно разликовао. Општина Суња остварила је граничну вредност, док је индекс развијености општине Петриња био наомак више 3. групе, која не спада у потпомогнута

³⁰⁰ <http://regionalni.weebly.com/specificnapodrucja.html>

³⁰¹ <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/dosadasnji-izracuni-indeksa-razvijenosti/3741>

подручја. Наредно израчунавање индекса развијености из 2014. године указује на ниже вредности индекса развијености (изузев у општини Глина). Општине Хрватска Дубица и Суња су се прикључиле Двору и Доњим Кукурузарима у најнижој категорији. Међутим, кључни параметри, попут незапослености или просечног дохотка по становнику, нису нужно били нижи у банијским општинама у односу на 2011. годину. Смањење индекса развијености делом је последица убрзаног развоја Загреба, већих хрватских урбаних центра, Истре и далматинског приморја, који је утицао на повећавање просечних, референтних вредности. То сведочи о све већем заостајању неразвијених, проблемских подручја, упркос вишегодишњем периоду регионалне политике, изражене кроз систем ППДС-а.

Табела 79. Индекси развијености (%) и групе 2011. и 2014. године

Општина	2011		2014	
	Индекс развијености (%)	Група	Индекс развијености (%)	Група
Петриња	73,34	II	67,30	II
Хрватска Костајница	73,07	II	67,06	II
Глина	54,22	II	55,50	II
Мајур	53,87	II	51,91	II
Хрватска Дубица	52,98	II	46,67	I
Суња	50,00	II	44,96	I
Двор	40,24	I	38,59	I
Доњи Кукурузари	32,54	I	21,5	I

Извор: Министарство регионалног развоја и фондова Еуропске уније

Према новом моделу израчунавања и рангирања просторних јединица, жупаније се и даље сврставају у четири категорија, али се општине сврставају у осам категорија. И при њиховом рангирању полази се од просечног прага развијености (индекс 100), али се општине групишу у осам једнаких делова. Општине које имају индекс развијености већи од 100 сврставају се у 5, 6, 7. и 8. категорију, док оне које имају индекс развијености нижи од просека, припадају 1, 2, 3. и 4. категориј. За израчунавање се поред пет стандардних варијабли користи и индекс старења као шеста варијабла. Према новом моделу, статус потпомогнутих општина имају све општине чији је индекс развијености нижи од 100, односно оне које се налазе у 1, 2, 3. или 4. категорији.³⁰²

С обзиром да су и по новој методологији све банијске општине бележиле индекс развијености испод просека, то им је доделило статус „потпомогнутог подручја“. Према новом моделу израчунавања индекса развијености и класификовања општина, Банија је потврдила проблемски статус. Сврставање чак шест општина у најнижу категорију, уз Хрватску Костајницу у 2. категорији с једне, а сврставање Петриње у 4. категорији са друге стране, потврдило је појачавање развојних диспаритета.

Статус „потпомогнутог подручја“ омогућио је потенцијално коришћење средстава из структурних фондова Еуропске уније. Општине су углавном конкурисале и добијале средства за пројекте обнављања и ширења инфраструктуре (путеви, водоводна или канализациона мрежа, уређење улица и тргова). Послови комуналног и инфраструктурног уређења углавном су усмерени на општинске центре и њима ближе лоцирана села. Иако ови пројекти унапређују живот локалног становништва, они немају утицај на задржавање становништва у регији. Готово деценијски период у границама Еуропске уније, првенствено је генерисао већи емиграциони талас из ове сиромашне, руралне регије ка најразвијенијим чланицама. Упркос проблемском статусу, регија није била део стратешких, приоритетних и обимнијих развојних

³⁰² <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112>

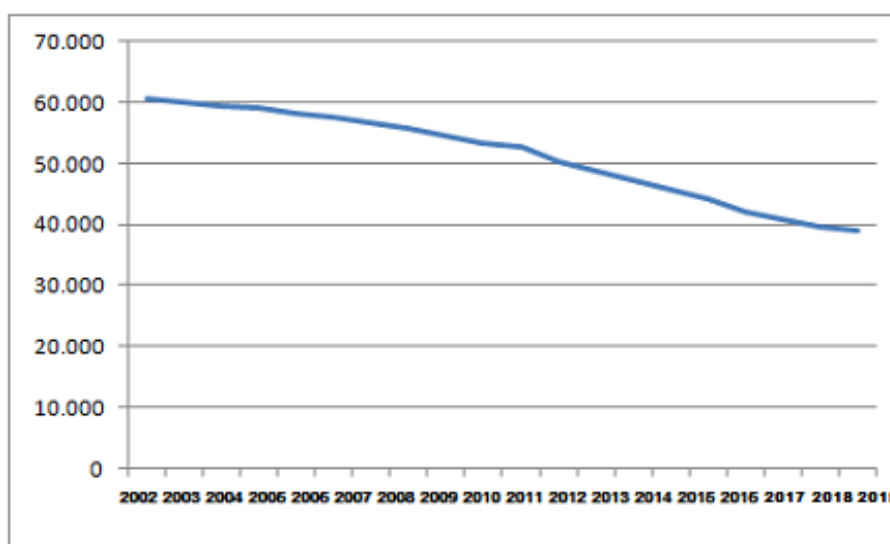
пројеката. С друге стране, ни постоји гаранција да би и потенцијално успешна реализација већих развојних пројеката резултирала социоекономским напретком и вишим степеном развоја регије (Јурлина Алибеговић, 2014). Јурлина Алибеговић наглашава да се равномеран регионални развој не може остварити искључиво путем финансирања развојних пројеката из Кохезионог фонда и структурних фондова, већ активним вођењем регионалне политике од стране власти. Према томе, Хрватска је, уласком у Европску унију, добила могућност коришћења средстава из различитих фондова, које треба ускладити са сопственом регионалном политиком.

Табела 80. Рангирање општина према индексу развијености 2018. године

Општина	Индекс развијености	Група
Петриња	98,690	4
Хрватска Костајница	94,130	2
Глина	91,167	1
Мајур	88,447	1
Суња	88,286	1
Хрватска Дубица	87,636	1
Двор	84,416	1
Доњи Кукурузари	83,110	1

Извор: Министарство регионалног развоја и фондова Европске уније

Кључни индикатор проблемских регија и ограничавајући фактор ревитализације и регионалног развоја представљају демографске одлике. Истовремено се демографска ревитализација често истиче као главни циљ и показатељ успешности спровођења регионалне политике на одређеном простору. У том контексту, сагледавање само прости популационе динамике на Банији, од почетка XXI века, може бити довољно за оцењивање доприноса ППДС-а и статуса потпомогнутог подручја, на ком се базира коришћење средстава из фондова Европске уније. Ради потпунијег прегледа промене броја становника коришћене су процене становништва за сваку годину.

Графикон 6. Промена броја становника у периоду 2002-2020. године

Банија од почетка XXI века бележи континуирано смањење становништва. Према резултатима званичне пописне статистике познато је да је број становника током прве деценије XXI века опао за 2 087 или 3,8%. Међутим, износ депопулације је према проценама био знатно већи. На основу присутног становништва, које због методологије

пописа није било пописано 2001. године, као и активног повратка на Банију током 2001. и 2002. године, процењује се да је 2002. године на Банији живело 60 163 становника. Рачунајући овај податак, Банија је током девет година изгубила 7 227 становника (-12%). Услед смањења наталитета, повећања морталитета, демографског старења и емигрирања, број становника је наставио да се смањује. Процес депопулације био је све интензивнији, нарочито после уласка Хрватске у Европску унију. Према последњој процени из 2020. године, Банија је имала 39 121 становника. Смањење популације за 21 042 или 35% (у односу на процењени број становника 2002. године), у условима активне регионалне политике, оцењује се као поражавајуће.

Упркос брзом формирању модела након завршетка грађанског рата, правовременом спровођењу конкретних мера и значајним јавним средствима која су уложена у развој неразвијених делова државе, такав приступ није испунио очекивања. Закон о ППДС-у у начелу представља добар модел регионалне политике и планирања, али његова ефикасност на простору Баније није била већег домета због неколико спољних фактора. Негативни фактори били су израженији управо током првих десет година од ступања на снагу Закона о ППДС-у, када је потенцијал за ревитализацију регије био највећи. Демографска обнова није могла да се реализује без значајнијег повратка српског становништва, које је пре грађанског рата имало већински удео. Дискриминаторски однос према Србима, нарочито у првим годинама након рата, онемогућио је њихов масовнији повратак. Истовремено, државне, регионалне и локалне власти су очекивале да ће овај популациони недостатак делимично надоместити насељеним Хрватима из Босне. Међутим, код ове популације, а посебно млађег становништва, уочен је тренд појачаног исељавања ка већим хрватским градовима и иностранству.

У погледу економске ревитализације, Хрватска и Сисачко-мославачка жупанија нису уложиле веће напоре да привуку домаће и стране инвестиције. Недостатак радних места није дао реалну основу за задржавање већег дела млађег и образованијег радно способног становништва. Улагања у инфраструктуру су била спора и недовољна, посебно при обнови привредних објеката, саобраћајница, водоводне и електричне мреже. Поред поменутих кључних услова за живот, младо становништво придаје пажњу могућностима за образовањем и другим друштвеним садржајима којих на Банији нема довољно (културна, едукативна и забавна догађања). На основу наведеног, веће плате (током првих пет година у државном сектору), мањи порези и друге повластице показале су се као недовољне за задржавање домицилног и привлачење младог и радно способног становништва из других делова државе, уколико не могу да се осигурају и други неопходни услови за живот.

VIII ЗАКЉУЧАК

На основу постављених хипотеза у почетној фази истраживања, коришћења одговарајућих научних метода и теренског истраживања, сагледане су географске детерминанте регионалног развоја Баније и изведени одређени закључци о њиховој улози у регионалном развоју. Анализом узрочно-последичних веза између физичко-географских и социоекономских промена у регији, са акцентом на временски период од 1991. године до почетка треће деценије XXI века, извршено је идентификовање актуелних развојних процеса и утврђивање савременог стања и достигнутог степена регионалног развоја. На темељу тих сазнања утврђени су развојни потенцијали и правци будућег развоја, али и проблеми који оптерећују регионални развој регије. С обзиром да Банија представља пример проблемске регије, утврђивање потенцијала и ограничавајућих фактора развоја, од суштинског је значаја за њену потенцијалну социоекономску ревитализацију.

Природне и друштвене географске детерминанте различитим интензитетом утичу на савремене просторно-функционалне везе, процесе и промене. **Физичкогеографске детерминанте** регионалног развоја углавном се истичу као потенцијали развоја. У рељефу Баније доминирају равничарски и брежуљкасти терени. Таква **конфигурација рељефа** повољно је утицала на подизање и ширење насеља, трасирање саобраћајница, развијање пољопривреде (интензивно ратарство и сточарство) и других делатности. Повољни морфолошко-педолошки услови утицали су на концентрацију становништва у овој зони (2011 – 93,7%). Ономогућавање сврсисходнијег искоришћавања равничарског земљишта јавља се у деловима Посавине који су изложени периодичном плављењу. Извесна ограничења регионалног развоја јављају се у брдско-планинској зони, на обронцима Зринске, Трговске и Храстовачке горе. Осим неповољних одлика самог простора у морфолошком, педолошком и саобраћајном смислу, негативан утицај се огледа и према долинско-котлинском делу регије због отежавања унутаррегионалног саобраћајног повезивања. Упркос поменутиим ограничењима, морфолошке специфичности, богата флора и фауна и климатски услови овог простора такође представљају врсте потенцијала који се могу на бољи начин искористити, кроз интензивнији развој сточарства, воћарства, шумарство и туризам. Обе морфолошке зоне суочавају се са сличним, неповољним ерозивним процесима. Међутим, интензивни процеси депопулације и деаграризације и смањење антропопресије, омогућили су ширење шуме, шикаре и травнатих заједница. На тај начин су изузетно негативне социоекономске промене посредно резултирале ублажавањем процеса ерозије. Напуштени простори релативно брзо прерастају у шуму, због чега шумски покривач на почетку XXI века покрива око 53% површине Баније. Поред сузбијања процеса ерозије, банијске шуме високе компактности шумског покрова (између 80 и 100%) представљају одличну сировинску базу, на којој се развила дрвна индустрија.

Климатске одлике оцењују се као релативно повољне у свим деловима регије, првенствено у погледу годишњег режима температура ваздуха и плувиометријског режима. У складу са глобалим загревањем, примећује се благи пораст просечних температура и појава сви дужих сушних периода. Ови негативни утицаји причињавају све чешће штету пољопривредницима, због чега ће у блиској будућности системи за наводњавање бити неопходни.

Банија се одликује богатством површинских токова и извора и квалитетним подземним водама због чега су и **хидролошке одлике** такође повољне. Располагање значајним водним потенцијалима представља велику предност у савременим условима опште несташице квалитетне воде за пиће у свету. Са друге стране, водоснабдевање

становништва, привреде и пољопривредних површина је отежано током сушних периода. Истовремено пад водостаја знатно отежава или обуставља речни саобраћај на Сави и Купи. Међутим, као главни водопривредни проблем регије истичу се поплаве, које се све чешће јављају од почетка XXI века. Њихово негативно дејство неретко је појачано бујичарским токовима. Највећи степен угрожености од поплава присутан је у низијском подручју Посавине, Покупља и Поуња. Посавина је изградњом вишенаменског система „Средње Посавље“ делимично заштићена од поплава. Изградњом хидросистема и пуштњем великих вода у ретензију Зеленик (и друге ретензије изван Баније), уједно је смањен ризик од поплава у Поуњу и Покупљу. У циљу регулисања речних режима (због одбране од поплава и бујица), предвиђена је изградња 10 вештачких језера и 20 ретензија у унутрашњости регије. Поред заштите пољопривредних површина, насеља и инфраструктуре, реализацијом ових пројеката било би омогућено оптимално коришћење воде за потребе наводњавања пољопривредних површина и стварање туристичких садржаја у запостављеној унутрашњости Баније.

Кључну улогу у развоју пољопривреде као делатности, поред повољних морфолошких и климатских услова, имају **педолошке одлике** регије. Педолошка хетерогеност одговара пољопривредној производњи јер омогућава диференцијацију пољопривредних активности. Хетерогена педолошка структура развила се на такође хетерогеној геолошкој подлози. Поред утицаја на формирање различитих типова земљишта, хетерогена **геолошка грађа** условила је формирање бројних и разноликих лежишта минералних сировина, због чега је Банија кроз историју била позната по рударству. Преостале резерве угља и метала нису рентабилне за експлоатацију, али лежишта неметала (керамичка и цигларска глина, грађевински камен, песак) још увек представљају сировинску базу за развој индустрије грађевинског материјала.

Друштвено-географска компонента регионалног развоја је знатно комплекснија и неповољнија по регионални развој Баније. Савремене изузетно негативне **демографске одлике** и **процеси** представљају последицу наслеђених неповољних процеса до 1991. године и потпуног поремећаја демографских структура током грађанског рата 1991-1995. и послератних, мирнодопских, социјалних, демографских, политичких и економских околности. На почетку XXI века становништво Баније одликују интензивни процеси депопулације, ниског наталитета и фертилитета, високе смртности, демографског старења и исељавања. Водећи демографски процеси директно су се одразили на смањење контингената младог, фертилног и радно способног становништва, просечног броја чланова по домаћинству, а све већи пораст броја и удела издржаваног становништва, лица са личним приходима и старачких и самачких домаћинстава. Савремене, изузетно негативне демографске тенденције намећу се као кључни, ограничавајући фактор регионалног развоја. Међутим, демографска обележја и разлике у интензитету промене немају идентичне последице у свим деловима регије, што условљава регионалну диференцијацију и потенцијално продубљивање разлика. Повољнијим демографским одликама издвајају се урбани центри, приградска насеља и велике долинске области (Посавина, Поуње и Покупље), док се брдско-планински простор Баније налази пред фазом биолошког нестанка. Неповољним демографским и економским одликама у брдско-планинској зони посебно се истиче југозапад регије (простор Трговске горе и западних обронака Зринске горе), што га чини најугроженијим. На овом простору и Северном глинском побрђу бележи се највеће демографско пражњење и најмање учешће младог становништва, због чега би инфраструктурна улагања била економски неоправдана, а пронаталитетне мере не би имале никакав учинак. Планиране развојне политике и подстицајне економске и пронаталитетне мере треба усмерити на простор долинско-котлинске Баније (урбане центре, њихова приградска насеља и преостала већа и

виталнија сеоска насеља), који још увек има демографски и економски потенцијал за остваривање успешнијег регионалног развоја.

Савремене тенденције демографских и економских процеса представљају суштински проблем регионалног развоја. Услед нераскидиве и узрочно-последичне повезаности становништва и привреде, нагли демографски поремећаји негативно су се одразили и на локалну привреду и обрнуто. Банија се током друге половине XX века афирмисала као аграрно-индустријска регија. После 1995. године и пољопривредна и индустријска производња налазе се на неупоредиво нижем и незадовољавајућем степену развоја.

Пољопривредна производња на Банији је доминантно екстензивног карактера, сваштарска, намењена задовољавању сопствених потреба произвођача. Због тога је њен утицај на укупан регионални развој несразмеран, у односу на реалне потенцијале. У циљу ревитализације руралног простора и сагледавања улоге пољопривреде у регионалном развоју неопходно је суштинско познавање демографских потенцијала. Квантитативне и квалитативне промене контингента пољопривредног становништва, забележене током последње деценије XX века, не иду у прилог развоју пољопривреде. Смањење броја и демографско старење активних пољопривредника и учествовање пензионера у делатности која је радно интензивна, има негативан утицај на остваривање већих приноса и специјализацију пољопривредне производње. Недостатак радне снаге одражава се на запуштање многих пољопривредних површина, смањење сточног фонда и у коначници на нижу продуктивност. На смањење пољопривредне производње утичу поменути климатски фактори. Проблем са сушом могуће је решити у великим долинским деловима регије. Наводњавање директним црпљењем воде могуће је из Саве, Купе, Уне и Глине, које имају потенцијално довољно расположиве количине воде и током сушних година. Мање реке попут Суње, Петрињице, Жировнице, Јавошнице и Маја такође могу да послуже за повремено наводњавање мањих површина. Да би се реализовали планови коришћења већих пољопривредних површина, наводњавања, газдовања шумама неопходно је и разминирати преостала минска поља.

Држава и Сисачко-мославачка жупанија развијале су током дужег низа година програме за подстицање пољопривредне производње. Од уласка Хрватске у Европску унију 2013. године, младим банијским пољопривредницима доступна су већа финансијска средства и бољи услови за бављење пољопривредом. Међутим, то није допринело опоравку и напретку пољопривреде, јер је већа могућност за запослењем у најразвијенијим државама Европске уније подстакла масовније миграције, претежно млађег, делом и аграрног становништва.

Шанса за опоравак пољопривредне производње лежи у брендирању локалних прехранбених производа. Производи који су специфични за Банију и имају могућност регистровања географског порекла су кестен, кестенов мед, банијска шљивовица, кобасица и крављи банијски сир. Такође, овај простор има неопходне услове за производњу органске хране, која је извозно оријентисана и на тржишту бележи тенденцију раста потражње.

Упркос повећавању броја **индустријских предузећа** од почетка XXI века, савремене околности доводе у питање одрживост индустријске производње. Ниво достигнутог привредног, а пре свега индустријског развоја Баније, одраз је неповољних историјских збивања, пограничног положаја, саобраћајне изолованости, закаснеле индустријализације, процеса транзиције и делимично успешне приватизације. У просторној структури доминирају мала индустријска предузећа које су често на нивоу породичних фирми. Другу неповољну одлику локалне индустрије представља доминантна производња сировина и полупроизвода, наспрам виших облика прераде и финализације примарних производа. Будући развој индустрије се доводи у питање

услед емиграције младог становништва и квалификованих радника, нарочито после уласка Хрватске у Европску унију 2013. године. Очекује се успешније функционисање оних индустријских грана које почивају на локалним сировинама. Најбољу сировинску базу имају дрвна, прехранбена и индустрија грађевинског материјала. Прехранбена индустрија има најбоље услове и могућности за ширење капацитета. У циљу развоја индустрије и локалне заједнице, неопходно је успоставити кооперацију пољопривредника са погонима прехранбене индустрије.

У условима интензивне депопулације и поодмаклог процеса демографског старења, који су посебно изражени у руралном простору, издвојена су **рурална насеља** која могу бити нуклеуси полифункционалног развоја и позитивног утицаја на непосредно окружење. Поред сеоских насеља која имају административну функцију (четири општинска центра), ова потенцијална улога додељена је на основу географског, саобраћајног положаја и (некадашњих) функција Рујевцу, Јабуковцу и Маји. За даље функционално и инфраструктурно јачање ових насеља, у циљу остваривања позитивних резултата, неопходно је ангажовање жупанијских власти и институција.

Један од најважнијих покушаја у циљу ублажавања негативних трендова и смањења регионалних неједнакости представља доношење Закона о ППДС-у и спровођење прописаних мера. Главне одредбе овог Закона могу само позитивно утицати на социоекономски развој, али услед изузетно неповољне демографске и економске основе, оне нису биле довољне да спрече негативне процесе и покрену позитивне промене. Сличан закључак се стиче на основу готово деценијског чланства Хрватске у Европској унији. У погледу очекиваних бенефита од Европске уније, постављена хипотеза није потврђена. Чланство у Европској унији омогућило је коришење финансијских средстава, која су се на простору регије углавном користила за обнову инфраструктуре, али је ефекат емигрирања Банијаца био доминантнији. Имајући у виду да је ка развијеним европским државама емигрирало младо, радно способно становништво (често и целе породице), досадашњи ефекти се, из угла регионалног развоја и незавидне демографске структуре, оцењују као негативни.

Проблемски статус регије потврђен је израчунавањем демографског ресурса и индекса развијености. Ови индикатори су истовремено указали на изражене унутрарегионалне диспаритете и јасно издвајање општине Петриња, која има знатно повољније економске и демографске одлике. Међутим, управо је северни део општине Петриња, као простор највеће концентрације становништва и привредних субјеката, био епицентар катастрофалног земљотреса, који је погодио Банију на крају 2020. године. Најтеже разарање и последице доживела су два највећа градска насеља, Петриња и Глина. Поред свих негативних последица, становништво Баније је, парадоксално, у овој природној катастрофи видело шансу за развој, кроз потенцијално веће ангажовање државе у обнови регије.

Поменути националним програмима обнове и развоја предвиђене су одговарајуће подстицајне мере за општу ревитализацију целе Баније, односно свих јединица локалне самоуправе. Међутим, резултати политике „Подручја посебне државне скрби“, 27 година од завршетка рата, показују да она није дала задовољавајуће и очекиване резултате. На основу представљених основних демографских показатеља будући просторно-демографски развој делује обесхрабрујуће. Комплексност и вишедимензионалност развојних проблема Баније, као проблемске регије, намеће потребу ангажовање ширег круга креатора развојних политика и специјалан приступ, у складу са локалним потенцијалима. За реализацију демографске ревитализације неопходна је економска ревитализација, коју заједничким снагама могу да покрену држава, Сисачко-мославачка жупанија и Европска унија, на бази финансирања из развојних фондова за реализацију програма и пројеката за најнеразвијеније регије. Нови приступ решавању развојних проблема треба да се одвија кроз одговарајуће

коришћење природних потенцијала и већу отвореност државе, жупаније и јединица локалне самоуправе за регионалну, прекограничну и међународну сарадњу. Услед интензивне депопулације и све неповољнијих виталних одлика, овај простор захтева хитно ангажовање надлежних креатора развојних политика и струке.

ЛИТЕРАТУРА

Домаћа и страна литература на латиници

1. Akrap, A., Gelo, J. i Grizelj, M. (1999). Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine. *Društvena istraživanja*, 8 (5-6 (43-44)), 679-723.
2. Avdagić, A. i Jahić, H. (2008). Izučavanje regionalnog razvoja. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije: "Euroregije i jugoistočna Evropa" 201-207 Sarajevo.
3. Babić, D. (2006). Stigmatizacija Hrvata i Srba u prijeratnome, ratnom i poslijeratnom razdoblju. *Migracijske i etničke teme*, 22 (4), 379-397.
4. Baić, D. (1980). *Kotar Vrginmost u NO borbi: 1941-1945*. Beograd: Općinski odbor Saveza boraca NOR-a Vrginmost.
5. Balaguer-Coll, M. T., Prior, D. & Tortosa-Ausina E. (2010). Decentralization and efficiency of local government. *The Annals of Regional Science*, 45, 571-601.
6. Belošević, M. (1988). Pamučna predionica Glina 1959/1963/1986. U: Glina: Glinski kraj kroz stoljeća. Glina: Skupština općine Glina.
7. Bertić, I. (1987). Veliki geografski atlas Jugoslavije. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
8. Bočić, N. (2021). Strukturno-geomorfološki aspekti petrinjskog potresa M6.2 (Hrvatska) – preliminarna razmatranja. *Hrvatski geografski glasnik*, 83 (1), 5-24.
9. Bognar, A. (1999). Geomorfološka regionalizacija Hrvatske. *Acta Geographica Croatica*, 34. (1.), 7-26.
10. Bognar, A. i Blazek, I. (1987). Neke osnovne geomorfološke osobine Banijskog pobrđa. *Acta Geographica Croatica*, 22. (1.), 19-25.
11. Bogunović, A. (1985). *Regionalni razvoj socijalističke Jugoslavije i Hrvatske*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
12. Bogunović, A. (1991). *Regionalna ekonomika*. Zagreb: Narodne Novine.
13. Bogunović, M., Vidaček, Ž., Racz, Z., Husnjak, S. i Sraka, M. (1997). Namjenska pedološka karta Republike Hrvatske i njena uporaba. *Agronomski glasnik*, 59 (5-6), 363-399.
14. Bonacci, O. (2018). Prilog hidrologiji krškog izvora Vrelo Une. *Hrvatske vode*, 26 (104), 119-128.
15. Bonevska, T., Grlić, M., Horvat, M., Miholić, L. i Martinić, I. (2020). Zagrebački potres 22. ožujka 2020. *Geografski horizont*, 66 (2), 21-32.
16. Boršić, I., Posavec Vukelić, V. i Alegro, A.L. (2012). Flora along the lower course of the Una River (central Croatia). *Natura Croatica*, 21 (1), 1-20.
17. Božičević, S. (2010). Špilja kod Šušnjara: Geomorfološka pojava u plitkom kršu. U: Zrinska gora: regionalni park prirode. Petrinja: Grad Petrinja, Matica hrvatska, ogranak Petrinja, Sisak: Sisačko-moslavačka županija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja, 50-55.
18. Braičić, Z. i Lončar, J. (2012). Međuovisnost industrijalizacije i nekih oblika socijalne mobilnosti stanovništva u sisačkom i petrinjskom kraju. *Geoadria*, 17 (2), 209-234.
19. Braičić, Z. i Škriljevečki, M. (2015). Stavovi i percepcije vlasnika turističkih seoskih obiteljskih gospodarstava o razvojnim potencijalima agroturizma petrinjskog kraja. *Praktični menadžment*, 6 (1), 152-156.
20. Braičić, Z. (2011). *Industrijske tvrtke u prostorno-ekonomskoj strukturi Banovine/Banije. Ekonomska misao i praksa*, 20 (2), 399-418.
21. Braičić, Z. (2012). Promjene u dnevnom kretanju zaposlenih u industriji Siska u uvjetima deindustrijalizacije. *Migracijske i etničke teme*, 28 (2), 189-214.
22. Braičić, Z. (2014). Suvremeni pogledi na lokacijske čimbenike malih i srednjih industrijskih poduzeća Siska i Petrinje. *Hrvatski geografski glasnik*, 76. (2.), 39-59.

23. Braičić, Z., Lončar, J. (2011). Unutarregionalni dispariteti u Sisačko-moslavačkoj županiji. *Geoadria*, 16 (1), 93-118.
24. Braičić, Z., Stiperski, Z. i Njegač, D. (2009). Utjecaj gospodarske tranzicije i rata na promjene u prostornoj slici zaposlenosti Sisačke regije. *Hrvatski geografski glasnik*, 71(1), 103-125.
25. Braičić, Z. i Džihic, E. (2015). Utjecaj urbanih funkcija Siska i Petrinje na transformaciju i gravitacijsku usmjerenost prigradskog naselja Mošćenica. *Sociologija i prostor*, 53 (3 (203)), 233-253.
26. Bučar, M. (2010). Zrinska gora: regionalni park prirode. Petrinja: Grad Petrinja, Matica hrvatska, ogranak Petrinja, Sisak: Sisačko-moslavačka županija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja.
27. Bučar, M. (2020). Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”.
28. Bučar, M., Bučar, B., Franić, Z., Dvorneković, D., Panežić, S. (2020). Pčelinje paše, pčelarstvo o proizvodnja meda na Banovini. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 198-234.
29. Buczynski, A. (2001). Razvoj svilarstva i proizvodnja svile u Hrvatskoj. *Povijesni prilozi*, 20 (21), 181-181.
30. Čačić-Kumpes, J. i Nejašmić, I. (1991). Promjene etničke strukture Petrinje: demografski i sociološki aspekti. *Migracijske i etničke teme*, 7 (2), 127-148.
31. Čačić-Kumpes, J., & Nejašmić, I. (2001). *Social Changes, Migration and Ethnic Structure: Case Study of Petrinja (Croatia)*. Društvena istraživanja, 10 (1-2 (51-52)). 253-277.
32. Čavlović, Z. (2012). Sustav obrane od poplave Srednjeg Posavlja – osnovno rješenje. *Hrvatska vodoprivreda*, (200), 34-39.
33. Čavrak, V. (2004). Procjena kapaciteta razvitka područja posebne državne skrbi. *Ekonomski pregled*, 55 (5-6), 412-435.
34. Čavrak, V. (2020). Ekonomska valorizacija i prijedlog za zaštitu Zrinske gore. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 166-189.
35. Čavrak, V. (2011). Regionalna politika i regionalne nejednakosti u Hrvatskoj, 321-348. U: (ur. Čavrak, V.) *Gospodarstvo Hrvatske*, Zagreb, Politička kultura.
36. Crkvenčić, I. (1974a). *Geografija SR Hrvatske. Knjiga 1: Središnja Hrvatska*. Zagreb: Školska knjiga.
37. Crkvenčić, I. (1974b). *Geografija SR Hrvatske. Knjiga 2: Središnja Hrvatska*. Zagreb: Školska knjiga.
38. Crnko, J. i Vragović, M. (1990). Osnovna geološka karta Republike Hrvatske 1:100.000. Tumač za list Kutina, L 33-94. Zagreb: Hrvatski geološki institut, 2014.
39. Čupić, D., Vlašić, A. i Larva, O. (2019). Pristup upravljanju geotermalnim i mineralnim vodama u Republici Hrvatskoj. Zbornik radova 7. hrvatska konferencija o vodama: Hrvatske vode u zaštiti okoliša i prirode. Opatija, 523-536.
40. Dasović, I., Herak, D., Herak, M. i Stipčević, J. (2021). Niz potresa na Baniji. *Vijesti Hrvatskoga geološkog društva*, 57 (2), 4-7.
41. Dawkins, C.J. (2003). Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*, 18 (2), 131-172.
42. Derić B i Perišić D. (1996). Kriterijumi regionalizacije teritorije Srbije. U: Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine 2, (ur. D. Perišić) Posebna izdanja br. 28. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam, str . 11–18.
43. Držaj, I., Krupić, B., Vukšić-Jurčević, D. (2010). Izvori pitke vode na Banovini. U: Zrinska gora: regionalni park prirode. Petrinja: Grad Petrinja, Matica hrvatska, ogranak Petrinja, Sisak: Sisačko-moslavačka županija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja, 324-333
44. Đulabić, V. i Škarica, M. (2012). Regionalna politika i različiti statusi lokalnih jedinica u Hrvatskoj. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 12 (2), 433-462.

45. Đuroković, Z., Biondić, D. (2019). Razvojni infrastrukturni projekti u vodnom gospodarstvu. Zbornik radova 7. hrvatska konferencija o vodama: Hrvatske vode u zaštiti okoliša i prirode. Opatija, 23-51.
46. Felerer, P., Kozjan, D. & Anžek, M. (2019). Razvoj cestovnog prometa u Hrvatskoj. *Annual of the Croatian Academy of Engineering, 2019* (1), 121-144.
47. Filipović, M. (1995). Analiza efekata izvedenih radova u Srednjem Posavlju. 1. hrvatska konferencija o vodama: Održivi razvoj i upravljanje vodama. Zbornik radova, knjiga 2, 349-359. Dubrovnik.
48. Franić, D. (2020). Stare sorte voća. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 235-241.
49. Franić, S., Franić, Z., Lazić, L. (2020). Prilozi povijesti vinogradarstva u Petrinjskom vinogorju. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 331-342.
50. Franić, Z., Franić, S., Marić, F. (2020). Prilozi povijesti turizma u petrinjskom kraju. U: Zrinska gora regionalni park prirode, Bučar, Mato (ur.). Petrinja: Udruga "Zrinska gora", 343-354
51. Franić, Z., Franić, S., Marić, F. (2020). Prilozi povijesti turizma u petrinjskom kraju. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 343-354.
52. Friedmann, J. (1967). A Conceptual Model for the Analysis of Planning Behavior. *Administrative Science Quarterly, 12*(2), 225-252.
53. Friganović, M. (1984). Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj. *Acta Geographica Croatica, 19*. (1.), 29-37.
54. Garašić, V., Vrkljan, M. & Majer, V. (2004). Mineral Relationships and Their Chemistry in Some Basic Magmatic Rocks of Banija Ophiolite Complex, Croatia. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik, 16* (1), 1-19.
55. Garašić, V., Vrkljan, M. & Majer, V. (2004). Mineral Relationships and Their Chemistry in Some Basic Magmatic Rocks of Banija Ophiolite Complex, Croatia. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik, 16* (1), 1-19.
56. Gjenero, D. (2008). *Ostvarivanje prava na zaposlenost srpske nacionalne manjine sukladno Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina*. Zagreb: Srpski demokratski forum.
57. Gjenero, D. (2012). *Ostvarivanje prava na zapošljavanje pripdnika nacionalnih manjina u javnim službama i osiguravanje rodne ravnopravnosti u 2012. godini*. Zagreb: Srpski demokratski forum.
58. Glasson, J. (1974). *An Introduction to Regional Planning: Concepts, Theory and Practice*, London : Hutchinson.
59. Glasson, J. & Marshall, T. (2007). *Regional Planning*. London: Routledge.
60. Golec, I. (2001). Obrtničko-radničko društvo «Banovac» u Petrinji (1885. – 1905.). *Časopis za suvremenu povijest, 33* (2), 453-473.
61. Golec, I. (2002). Cehovsko obrtništvo Banske krajine i vojnog komuniteta Petrinja (1777.-1871.). *Povijesni prilozi, 21* (22), 108-129.
62. Golec, I. (2006). Šumarski odnosi u Banovini - važan segment razvoja šumarstva Vojne krajine (1787.-1871.). *Povijesni prilozi, 25* (30), 169-202.
63. Gračanin, H. (2010). Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji. *Scrinia Slavonica, 10* (1), 9-69.
64. Grčić, I., Kristan, E., Švarc, A., Krčelić, M., Stefanović, M., Ježovita, O., ... Koprivanac, N. (2015). Methodology of Strategic Environmental Assessment in Croatian Radioactive Management Sector. *The holistic approach to environment, 5* (2), 83-103.
65. Gregurović, S. (2005). Relacijska dimenzija etničkog identiteta: istraživanje etničkih kategorija na primjeru Petrinje. *Migracijske i etničke teme, 21* (3), 221-242.
66. Gregurović, S. (2007). Odnos prema Drugome: istraživanje etničkih granica na primjeru Petrinje. *Migracijske i etničke teme, 23* (1-2), 65-83.

67. Griffiths, A., Wall, S. (2004). *Applied Economics*. New York: Pearson Education.
68. Hagel, J. (1982). Raumordnung und Landesentwicklung. Harm Handuch der Geographie. 2.
69. Haughton, G., & Counsell, D. (2004). Regions and Sustainable Development: Regional Planning Matters. *The Geographical Journal*, 170(2), 135–145.
70. Hirc, D. (1905). Prirodni Zemljopis Hrvatske. Knjiga Prva: Lice Naše Domovine. Zagreb: Tisak i naklada Antuna Scholza.
71. Horvat, Z. (1998). Hrastovica kraj Petrinje. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15/16 (-), 91-99.
72. Ilić, M. (2000). Željeznički putnički promet Središnje Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 62. (1.), 67-79.
73. Jambrešić, Ž. (2020). Popis gljiva pronađenih na Banovini. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 120-138.
74. Jelić, D. i Karaica, D. (2012). First data on the fauna of amphibians and reptiles of the lower Una River and its coastal area. *Hyla*, 2012 (1), 22-41.
75. Joksimović, M. i Golić, R. (2017) Indikatori za određivanje napuštenih regija u Srbiji. *Zbornik radova sa međunarodnog naučno-stručnog skupa "Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine"*. 135-143. Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Beograd.
76. Jovanović, M., Magaš, N. (1986). Osnovna geološka karta Republike Hrvatske 1:100.000. Tumač za list Kostajnica, L 33-70. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
77. Jurković, I. (1993). Mineralne sirovine sisačkog područja. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 5 (1), 39-58.
78. Jurlina Alibegović, D. (2014). Izazovi efikasnog vođenja regionalne politike u Hrvatskoj. *Političke analize*, 5 (17), 30-34.
79. Kekuš, M. (1984). Geomorfološke osobine doline Kupe između Karlovca i Siska. *Hrvatski geografski glasnik*, 46 (1), 21-50.
80. Kekuš, M. (1990). Recentni tektonski pokreti u području drenažnog bazena Žirovnice utvrđeni metodom "Izodefa". *Hrvatski geografski glasnik*, 52. (1.), 79-90.
81. Klaić, V. (1878). Prirodni zemljopis Hrvatske: knjiga I. Zagreb: Matica hrvatska.
82. Klemenčić, M. (1990). Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva. *Radovi* 25, 73–80.
83. Kolar-Dimitrijević, M. i Wagner, E. (2007). Vodenice u Hrvatskoj (18. - 20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka. *Ekonomika i ekohistorija*, 3 (1), 83-120.
84. Korać, D. (1986). *Kordun i Banija u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*. Zagreb: Školska knjiga,.
85. Kordej-De Villa, Ž. i Pejnović, D. (2015). Planska područja Hrvatske u kontekstu regionalne politike. *Hrvatski geografski glasnik*, 77 (1), 47-69.
86. Korolija, B., Živaljević, T. i Šimunić, An. (1981). Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, Tumač za list Slunj, L 33,104. Beograd: Savezni geološki zavod.
87. Koska, V. (2008). Return and Reintegration of Minority Refugees: The Complexity of the Serbian Returnees Experiences in the Town of Glina. *Politička misao*, 45 (5), 191-217.
88. Kovjanić, A., Pavlović, M., Živanović, V., & Krstić, F. (2021). Impact of the War in Croatia (1991-1995) on the Differentiation of Age Structure between Serbs and Croats: A Case Study of the Banija Region. *Nationalities Papers*. 1-17.
89. Kovjanić, A. i Živanović, V. (2018). Efekti regionalnog planiranja u Hrvatskoj na primeru demografskog razvoja Banije. *Zbornik radova sa sedmog naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem: „Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja“*, 669 – 675, Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.

90. Kozličić, M., Bratanić, M. i Uglešić, S. (2011). Hrvatsko-bosanskohercegovačko razgraničenje na Pounju od 17. do 20. stoljeća prema izvornoj kartografskoj građi. *Geoadria*, 16 (1), 27-91.
91. Kratofil, L., Havočić, M., Juriša, Z. (2011). Poplave uz rijeku Savu. *Hrvatska vodoprivreda* (194), 37-43.
92. Kušar, S. i Vintar Mally, K. (2004). Ljubljanska urbana regija – problemska regija? *Dela – Oddelek za geografiju Filozofske fakultete v Ljubljani*, 22, 15-26.
93. Lajić, I. (2004). Noviji razvoj stanovništva Hrvatske – regularno i neregularno kretanje stanovništva. *Migracijske i etničke teme*, 20 (2-3), 171-185.
94. Lajić, I. i Bara, M. (2010). Uticaj rata u Hrvatskoj 1991-1995. na promenu udela Srba u nacionalnom sastavu stanovništva Slavonije. *Stanovništvo*, 48(1), 49-73.
95. Lazić, L. & Zovko Brodarac, Z. (2019). Povijesni pregled metalurških aktivnosti na tlu Republike Hrvatske. *Annual of the Croatian Academy of Engineering*, 2019 (1), 251-267.
96. Lazić, L. (2020). Metalurgija željeza na području Zrinske i Trgovske gore. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 300-319.
97. Lipovac, N. (1993). Prilog istraživanju urbanog razvoja grada Petrinje. *Prostor*, 1 (2-4(2-4)), 251-271.
98. Lisac, I. i Herić-Nekić, S. (1995). Prilog poznavanju klime Siska. *Hrvatski meteorološki časopis*, 30 (30), 79-99.
99. Livada, S. (2018). Biološki slom i nestajanje Srba u Hrvatskoj (1880-2011): od višegeneracijskog i starosjedilačkog, autohtonog i konstitutivnog, do manjinskog statusa. Beograd: Službeni glasnik, Novi Sad: Prometej.
100. Lončar, S. (2014). Što i kako s Banijom ili Banovinom dva desetljeća poslije? Baština, sjećanje i identitet na prostorima stradalima u Domovinskom ratu (1991. – 1995.). U: Belaj, M., Čiča, Z., Matković, A., Poreta, T. & Škrbić Alempijević, N. (ur.) *Ponovno iscrtavanje granica: transformacija identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima. 12. hrvatsko- slovenske etnološke paralele / Ponovno izrisovanje meja: transformacije identitet in redefiniranje kulturnih regij v novih političkih okoliščinah. 12. slovensko-hrvaške etnološke vzporednice*. Zagreb ; Ljubljana, Hrvatsko etnološko društvo ; Slovensko etnološko društvo, str. 161-198.
101. Lovrinčević, Ž., Mikulić, D. i Budak, J. (2004). Područja posebne državne skrbi u Hrvatskoj – razlike u regionalnoj razvijenosti i demografsko-obrazovne karakteristike. *Ekonomski pregled*, 55 (5-6), 389-411.
102. Lukinić, G. (2002). Odnos studenata prema rješenjima što ih nudi Zakon o područjima posebne državne skrbi. *Financijska teorija i praksa*, 26 (4), 861-878.
103. Magaš, D. (2013). Geografija Hrvatske. Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju; Zadar: Meridijani.
104. Magaš, N., Bukovac, J. i Benček, Đ. (1990) Osnovna geološka karta RH 1:100.000. Tumač za list Karlovac, L 33-92. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
105. Majstorić, I. (2020). Depopulacija Istočne Hrvatske – uzrok daljnjeg zaostajanja u regionalnom razvoju Hrvatske? *Geografski horizont*, 66. (2.), 45-61
106. Malić, A. (1991). Fizičko-geografska i socijalno-geografska obilježja. *Dvor na Uni, od prijeslavenskog doba do naših dana*. Skupština općine Dvor na Uni, Dvor na Uni.
107. Mališ, T., Milling, A. i Jaguljnjak-Lazarević, A. (2018). Preliminary design of potential storage facility for low and intermediate level radioactive waste. *The Mining-Geology-Petroleum Engineering Bulletin*, 33 (2), 36-36.
108. Marić, A. (2020). Banijska šara svinja – priznata izvorna hrvatska pasmina. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 242-247.
109. Marković, Đ. J. (1965). Fluvijalno-denudaciono poreklo nižih površi po našem obodu Panonskog basena. *Zbornik radova Geografskog zavoda PMF-a*, 12, 12-21.

110. Marković, J. (1980). *Regionalna geografija Jugoslavije*. Beograd: Građevinska knjiga.
111. Marković, M. (1993). Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave topografskih karata. Zagreb: Naprijed.
112. Maroević, I. (1988). Prostorni razvitak gradskog naselja Glina. U: Glina: Glinski kraj kroz stoljeća. Glina: Skupština općine Glina.
113. Matas, M. (2004). Banovina: demografski razvoj i problemi nerazvijenog dijela Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 66. (2.), 47-68.
114. Matas, M. i Braičić, Z. (2010). Osnovne geografske osobine Banovine i Zrinske gore: Zrinska gora: regionalni park prirode. Petrinja: Grad Petrinja, Matica hrvatska, ogranak Petrinja, Sisak: Sisačko-moslavačka županija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet – Odsjek Petrinja. 18-31.
115. Maticka, M. (1988). Provođenje savezne kolonizacije i agrarne reforme na Baniji od 1945. do 1948. godine. U: Glina: Glinski kraj kroz stoljeća. Glina: Skupština općine Glina.
116. Matišić, M., Pejnović, D. (2015). Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 77 (2), 101-140.
117. Matković, P (1872). Orografska razredba južnohrvatske visočine i njezina hipsometrijska razmjera. Rad JAZU, 20, str. 1–38.
118. Matoničkin, I. i Pavletić, Z. (1963). Sedrene naslage u rijeci Uni i njihova biološka uvjetovanost. *Hrvatski geografski glasnik*, 25. (1.), 105-112.
119. Mažuranić, M. (1842). Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839—40. po jednom domorodcu, Zagreb.
120. Medak, J. (2011). Šume pitomog kestena s prasećim zeljem (*Aposeri foetidae-Castanetum sativae* ass. nova) u Hrvatskoj. *Šumarski list*, 135 (13), 5-23.
121. Mesec, J., Težak, D. & Jug, J. (2018). Reducing the adverse effects of blasting on the cave ecosystem near the future exploitation field Gradusa. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 33 (4), 45-54.
122. Mesić, M. i Bagić, D. (2008). Društveno-ekonomski uvjeti održivosti povratka – primjer srpskih povratnika u Hrvatsku. *Revija za socijalnu politiku*, 15 (1), 23-38.
123. Mesić, M. i Bagić, D. (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku – studija otvorenog procesa*. Zagreb: UNHCR.
124. Mesić, M. i Bagić, D. (2010). Serb Returnees in Croatia – the Question of Return Sustainability. *International Migration* 48 (2): 133–160.
125. Mesić, M. I Bagić, D. (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku – studija otvorenog procesa*. Zagreb: UNHCR.
126. Mihalić Arbanas, S., Sećanj, M., Bernat Gazibara, S., Krkač, M., Begić, H., Džindo, A., Zekan, S., Arbanas, Ž. (2017) Landslides in the Dinarides and Pannonian Basin – from the largest historical and recent landslides in Croatia to catastrophic landslides caused by Cyclone Tamara (2014) in Bosnia and Herzegovina. *Landslides*, 14 (6), 1861–1876.
127. Miletić, D. i Valjato Fabris, M. (2011). Stari grad u Hrvatskoj Kostajnici. Konzervatorsko-restauratorski radovi do završne prezentacije. *Portal*, 2, 35-53.
128. Miljenović, A., Blažeka Kokorić, S. & Berc, G. (2016). Kvaliteta života obitelji na različitim ruralnim područjima: primjer četiriju općina Sisačkomoslavačke županije. *Sociologija i prostor*, 54 (1 (204)), 19-44.
129. Mišetić, R. (2002). Utjecaj prisilnih migracija na promjenu biološkog sastava stanovništva – primjer Sisačko-moslavačke županije. *Migracijske i etničke teme*, 18 (4), 307-317.
130. Mrkalj, I. (2019). Kupalište na Glini – žrtva dva rata. Novosti, samostalni srpski tjednik. 1024, petak, 2. kolovoza 2019., prilog Kronika, 6–7.

131. Nejašmić, I. (1992). Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva istočnojadranskog otočja (1953-1991). *Acta geographica Croatica*, 27, 15–34.
132. Nejašmić, I. i Mišetić, R. (2010). Sintetični pokazatelj demografskih resursa: doprinosi tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, 72. (1.), 49-60.
133. Nikola Begović (1856). Banska krajina. (Prilog za povjesnicu domaću). Neven: Zabavno poučni mjesečnik. (4-5), 174–175.
134. Nikolić, T. i Topić, J. (ur.) (2005). *Crvena knjiga vaskularne flore Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo kulture, Državni zavod za zaštitu prirode.
135. Novak Agbaba, S., Čelepurović, N. i Ćurković Perica, M. (2011). Zaštita šuma pitomog kestena. *Šumarski list*, 135 (13), 202-210.
136. Obarčanin, E., Kolarić, D., Tusić, Ž., Kolarić Buconjić, S. (2019). *Unaprjeđenje sustava obrane od poplava na rijeci Savi od Jesenica do Nove Gradiške*. Zbornik radova 7. hrvatska konferencija o vodama: Hrvatske vode u zaštiti okoliša i prirode. Opatija, 735-744.
137. Pejnović, D. (2004). Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 13 (4-5), 701-726.
138. Pejnović, D., Ciganović, A. i Valjak, V. (2012). Ekološka poljoprivreda Hrvatske: problemi i mogućnosti razvoja. *Hrvatski geografski glasnik*, 74. (1.), 141-159.
139. Perković, D., Perković, A. i Avdić, A. (2012). Otvoreni sustav potpore prostornom odlučivanju na primjeru odabira lokacije odlagališta radioaktivnog otpada. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 24 (1), 95-100.
140. Petrović, D., Manojlović P. (2003). Geomorfologija. Beograd: Geografski fakultet.
141. Pikija, M. (1987). Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, Tumač za list Sisak, L 33-93. Beograd: Savezni geološki zavod.
142. Pisk, S. (2012). Klinac (grad). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 44 (1), 269-302.
143. Pleše, T. & Sekulić, P. (2014). Stari gradovi i utvrde Moslavačke i Zrinske gore: Problemi istraživanja, konzerviranja i prezentiranja. *Starohrvatska prosvjeta*, III (41), 243-251.
144. Pletikapić, Ž. (1960) Građa Savske potoline na području između Zrinske i Moslavačke Gore. *Geološki vjesnik*, 13, 121-131.
145. Podolszki, L., Kosović, I., Novosel, T., Kurečić, T. (2022). Multi-Level Sensing Technologies in Landslide Research—Hrvatska Kostajnica Case Study, Croatia. *Sensors*, 22, 177.
146. Pokos, N. (2017). Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. *Političke analize*, 8 (31), 16-23.
147. Pollak, D., Gulam, V., Novosel, T., Avanić, R., Tomljenović, B., Hećej, N., ... Librić, L. (2021). The preliminary inventory of coseismic ground failures related to December 2020 – January 2021 Petrinja earthquake series. *Geologia Croatica*, 74 (2), 189-208.
148. Pollak, D., Gulam, V., Novosel, T., Avanić, R., Tomljenović, B., Hećej, N., ... Librić, L. (2021). The preliminary inventory of coseismic ground failures related to December 2020 – January 2021 Petrinja earthquake series. *Geologia Croatica*, 74 (2), 189-208.
149. Prelogović, E. (1975). Neotektonska karta SR Hrvatske. *Geološki vjesnik*, 28, 97-108.
150. Radnić, J., Grgić, N., Buzov, A., Banović, I., Smilović Zulim, M., Baloević, G. i Sunara, M. (2021). Potres Petrinja magnitude Mw 6.4: glavni parametri potresa, utjecaj na građevine i preporuka za njihovu obnovu. *Građevinar*, 73 (11.), 1109-1128.
151. Rakasović, S, Franić Z. (2020). Bistrica – šljiva koja nestaje. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 254-260.

152. Rakić B. (1999). Pravična ekonomija versus efikasna ekonomija u: *Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja*, No. 4, Niš: Ekonomski fakultet, str. 79–85.
153. Repac-Roknić, V.(1992). Analiza prognanika po županijama. *Migracijske teme*, 8 (3-4), 277-292.
154. Rogić, V. (1983). Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 45. (1.), 75-89.
155. Rogić, V. (1992). Problematika regionalne organizacije jugoistočnog segmenta središnje Hrvatske. *Acta Geographica Croatica*, 27. (1.), 95-105.
156. Roksandić, D. (2010). Zrinska gora u ranome novom vijeku: kartografske percepcije. *Ekonomska i ekohistorija*, 6 (1), 8-26.
157. Roksandić, D., Kolar Dimitrijević, M. (1988). Glina: Glinski kraj kroz stoljeća. Glina: Skupština općine Glina.
158. Ros Kozarić, M. (2020). Potresi na Banovini. *Geografski horizont*, 66. (2.), 7-20.
159. Šapić, I. (2020). Šumska flora i vegetacija Zrinske gore. U: Zrinska gora: regionalni park. Petrinja: Udruga „Zrinska gora”, 18-69.
160. Šebečić, B. (2001). Hrvatski i međunarodni bakreni i solni putevi u dijelu Europe. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 13 (1), 73-86.
161. Seferagić, D. (2000). Kvaliteta življenja u selu u tranziciji. *Sociologija i prostor*, (147-148), 109-149.
162. Šego, D. i Dodig, T. (2019). Razvoj građenja cesta u Republici Hrvatskoj kroz povijest. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (1-2/2019), 121-132.
163. Šegota, T., Filipčić, A. (1996). Klimatologija za geografe. Sveučilište u Zagrebu, Školska knjiga, Zagreb.
164. Šegulja, N., Ilijanić, Lj. i Marković, Lj. (1997). Prikaz i analiza flore Zrinske gore. *Acta Botanica Croatica*, 55-56 (1), 65-99.
165. Shishmanova, M. (2010). Central and peripheral regions: A topical problem in regional policy. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic"*, SASA 2010, Volume 60, Issue 1, 87-105
166. Šikić, K. (1990) Osnovna geološka karta Republike Hrvatske 1:100.000. Tumač za list Bosanski Novi, L 33-70. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
167. Škiljan, F. (2008). Kulturno-historijski spomenici Banije : s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
168. Śleszyński, P., Bański, J., Degórski, M., & Komornicki, T. (2017). Delimitation of problem areas in Poland. *Geographia Polonica*, 90(2), 131–138.
169. Slukan Altić, M. (2009). Utjecaj rijeke Kupe na lokaciju i urbani razvoj vojnog Siska. *Ekonomska i ekohistorija*, 5 (1), 124-135.
170. Slukan-Altić, M. (2007). Razvoj i prostorna organizacija srednjovjekovne Kostajnice. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25, 1-23.
171. Špikić, M. (2011). Novi život Starog grada. *Kvartal*, VIII (3-4), 53-57.
172. Stimson, R. J., Stough, R. R., & Roberts, B. H. (2006). *Regional economic development: analysis and planning strategy*. Springer Science & Business Media.
173. Strižić, Z. (2014). Rekordni vodostaj rijeke Une. *Hrvatska vodoprivreda* (207), 36-37.
174. Stur, D. (1863). Bericht iiber die geologische Uebersichts-Aufnahme im mittleren Theile Croatiens. *Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Geologischen Reichsanstalt*. (13) 485-523
175. Svetikas, K. Ž. (2014). *Strategic planning for regional development: An introductory textbook*. Vilnius: Mykolas Romeris University.

176. Topić, J., Vukelić, J. (2009). Priručnik za određivanje kopnenih staništa u Hrvatskoj prema *Direktivi o staništima EU*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu prirode.
177. Tulumović, V. (2015). Models of Regional Aspect and Development Underdeveloped Regions. *The Journal of International Social Research*, 8 (40), 806-814.
178. Tutiš, V. i Sijerković, M. (1985). Analiza vremenske situacije s pojavom pijavice u Petrinji. *Hrvatski meteorološki časopis*, 20 (20), 73-83.
179. Valentić (1981). Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881. U: Vojna krajina u Hrvatskoj. Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb.
180. Valentić, M. (1987). Društvena i gospodarska struktura Prve banske pukovnije 1848–1881. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 19 (1), 19-76.
181. Vlahović, I., Tišljarić, J., Velić, I., & Matičec, D. (2005). Evolution of the Adriatic Carbonate Platform: Palaeogeography, main events and depositional dynamics. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 333-360.
182. Vujelić, J. (2012). Šumska vegetacija Hrvatske. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Šumarski fakultet, Državni zavod za zaštitu prirode,.
183. Vukovski, M. (2021). Potres u Petrinji – preliminarno izvješće, Hrvatski geološki institut.
184. Winkler, A. (2012) Measuring regional inequality: An index of socio-economic pressure for Serbia. *Zbornik radova - Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, 60, 81-102.
185. Witherick, M., Ross, S. and Small, J. (2001.), *A Modern Dictionary of Geography*, London, Arnold, 293.
186. Zaninović, K., Gajić-Čapka, M., Perčec Tadić, M. i dr. (2008). Klimatski atlas Hrvatske 1961–1990., 1971–2000. Zagreb: Državni hidrometeorološki zavod.
187. Zaninović, K., Gajić-Čapka, M., Perčec Tadić, M., Vučetić, M., Milković, J., Bajić, A., Cindrić, K., Cvitan, L., Katušić, Z. & Kaučić, D. (2008). *Klimatski atlas Hrvatske/Climate atlas of Croatia: 1961–1990., 1971–2000*. Zagreb: Državni hidrometeorološki zavod.
188. Zatezalo, Đ. (1978). *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941-1945*. Karlovac, Historijski arhiv u Karlovcu,.
189. Živić, D. (2001). Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990.-1998.) Uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice. *Društvena istraživanja*, 10 (3 (53)), 451-484.
190. Živić, D. (2008). Demografske prilike u Hrvatskoj početkom 1990-ih godina. *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (1), 219-236.

Литература на ћирилици

1. Адамовић, Ј., (2002). Индикатори друштвено-економске развијености. *Гласник Српског географског друштва*, 82 (1), 9-16.
2. Беговић, Н. (1887). Живот и обичаји Срба-Граничара. Загреб: Тискарски завод Нароних новинах.
3. Благојевић, М. и др. (2005). *Историјски атлас*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Бошњак, Р. (1938). Долина Уне. *Гласник географског друштва*, 24, 1-47.
5. Гавриловић, Љ. и Дукић, Д. (2002). Реке Србије. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
6. Група аутора (2021). Жртве рата на Банији 1991-1995. Завичајно удружење Банијаца, потомака и пријатеља Баније, Београд.
7. Грчић, М. (1994). Индустриска географија. Београд: Научна књига.

8. *Дабих, В. С. (1984). Банска крајина (1688-1751): Прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији. Београд: Историјски институт; Загреб: Просвјета.*
9. *Дукић, Д. (1957). Сава – потамолошка студија, Посебна издања САН, ССLXXV, Географски институт 12, Београд.*
10. *Дукић, Д. и Гавриловић, Љ. (2008). Хидрологија. Београд: Завод за уџбенике.*
11. *Ђорђевић, Д., и Дабовић, Т. (2004). Ка новој улози просторног планирања. Гласник Српског географског друштва, LXXXV(2), 83-98.*
12. *Живановић, З. (2007). Компаративна анализа регионалне политике Европске уније и Србије. Гласник Српског географског друштва, 84 (1), 193-205.*
13. *Живковић, М., Папић, Д., и Станојевић, М. (2013). Трансгранични развој у функцији рјешавања регионалних диспаритета Републике Српске, Зборник обиљежавања 20. годишњице ГДРС, Бања Лука.*
14. *Зеремски, М. (1973). Морфоструктурна подела рељефа Југославије сагласна новој геотектонској подели. Гласник Српског географског друштва, 53(2), 27-34.*
15. *Јовичић, Ж. (1959). Један поглед на геоморфолошко реонирање Југославије. Зборник радова Географског института, 6, 5-17.*
16. *Јока, М. (1991). Двор на Уни: од пријеславенског доба до наших дана. Двор на Уни: Скупштина општине Двор на Уни.*
17. *Ковјанић, А. (2014). Савремени географски проблеми на Банији. Географски факултет, Универзитет у Београд, мастер рад.*
18. *Ковјанић, А. (2015). Промена етничке структуре становништва Баније од 1991. до 2011. године. У: Станковић, С., Филиповић, Д., Ђурђић, С. (ур): Четврти српски конгрес географа, са међународним учешћем – „Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе“, Зборник радова младих истраживача, 49 – 54. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, Српско географско друштво.*
19. *Ковјанић, А. (2016). Социоекономске детерминанте Баније као проблемске регије. Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, 64, 177 – 220*
20. *Ковјанић, А. (2017). Диференцијација просторног размештаја становништва на Банији. У: Јојић, Д. (ур.): Зборник радова поводом обиљежавања 20 година рада природно-математичког факултета Универзитета у Бањој Луци, 236 – 241. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет Бања Лука.*
21. *Кордић, М. (2018). Било једном на Банији (Књига осјенчених сјећања и благих подсјећања). Загреб: СКД Просвјета.*
22. *Курдулија, С. (1993). Геноцид над Србима у Независној држави Хрватској. У: Срби у Хрватској: насељавање, број и територијални размештај. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет. Едиција Етнички простор Срба, књига 3, 241-258*
23. *Мандић, М. и Живковић, М. (2014). Problematic Areas of the Republic of Srpska of within the context of Demographic Changes. Зборник матице Српске за друштвене науке, 148 (3/2014), 767-776.*
24. *Мандић, М. и Живковић, М. (2014). Проблемска подручја Републике Српске у контексту демографских кретања. Зборник Матице српске за друштвене науке, 148 (3), 767-776.*
25. *Марић, Л. (1991). Рудно благо Трговске горе, У: Двор на Уни, од пријеславенског доба до наших дана. Скупштина општине Двор на Уни, Двор на Уни.*
26. *Марковић, Ј.Ђ. (1967). Географске области Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.*

27. Милетић, Р. (2006). Одабрана обележја неравномерног регионалног развоја у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 86 (1), 177-190.
28. Милетић, Р., Тодоровић, М., Миљановић, Д. (2009). Приступ неразвијеним подручјима у регионалном развоју Србије. *Зборник радова Географског института Јован Цвијић*, 59 (2), 149-171.
29. Милиновић, А. (1991). Заједништво Двора и Босанског Новог у прошлости и садашњости, *Двор на Уни, од пријеславенског доба до наших дана*. Скупштина опћине Двор на Уни, Двор на Уни.
30. Ницовић-Цакула и С., Смољеновић, Д. (2002). *Банија и њена жртве у НОР-у 1941-1945. године*. Београд: Социјална мисао.
31. Павловић, М. (1982). Проблеми развоја недовољно развијених крајева у Југославији. *Гласник Српског географског друштва*, 62 (1), 29-36.
32. Пенев, Г. (1995). Становништво према старости и полу. У: Становништво и домаћинства Републике Србије према Попису 1991. године, (уред.) Зоран Јовановић, Републички завод за статистику, Београд, 155-178.
33. Пуповац, М. и Милошевић, С. (прigr.) (2007). Срби у Хрватској 2007. Загреб: Вијеће српске националне мањине града Загреба.
34. Радека, М. (1975). *Горња Крајина или Карловачко владичанство*. Загреб: Савез удружења православних свештеника СР Хрватске.
35. Ракићевић, Т. Р. (1959). Режим леда на пловним рекама у ФНР Југославији. *Зборник радова Географског института*, 6, 105-116.
36. Стијак, Б. (1998). Српска Костајница – неке географске карактеристике. *Herald*, 3, 101-107.
37. Тошић, Б., (n.d.). Регионална развојна политика. Скрипта из предмета Инструменти планирања регионалног развоја на докторским студијама
38. Тошић, Д., (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
39. Турајлић, Н. Д. (1996). Занимљива топономастика Баније. *Глобус*, 21, 103-112.

Извори података

1. Benček, Đ., Bukovac, J., Magaš, N. i Šimunić, An. (1990). Osnovna geološka karta RH 1:100.000, list Karlovac L 33-92. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
2. Jovanović, M. i Magaš, N. (1986). Osnovna geološka karta Republike Hrvatske 1:100.000, list Kostajnica, L 33-70. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
3. Pikija, M. (1987). Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, list Sisak, L 33-93. Beograd: Savezni geološki zavod
4. Crnko, J. (1990): Osnovna geološka karta Republike Hrvatske 1:100.000, list Kutina, L 33-90. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
5. Korolija, B., Živaljević, T. i Šimunić, An. (1981). Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, list Slunj, L 33,104. Beograd: Savezni geološki zavod.
6. Nakić, Z., Bačani, A., Parlov, J., Duić, Ž., Perković, D., Kovač, Z., Tumara, D., Mijatović, I., Špoljarić, D. & Ugrina, I. (2016). Definiranje trendova i ocjena stanja podzemnih voda na području panonskog dijela Hrvatske. Studija Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
7. Brkić, Ž., Biondić, R., Kapelj, J., Kapelj, S. i Marković, T. (2005). Karakterizacija vodnih cjelina na Crnomorskom slivu u okviru implementacije Okvirne direktive o vodama EU. Zagreb: Institut za Geološka Istraživanja, Zavod za hidrogeologiju i inženjersku geologiju.

8. Brkić, Ž., Larva, O. i Marković, T. (2009). *Ocjena stanja i rizika cjelina podzemnih voda u panonskom dijelu Republike Hrvatske*. Zagreb: Hrvatski geološki institut.
9. Biondić, D. (2009). *Strategija upravljanja vodama*. Zagreb: Hrvatske vode.
10. Jelić, L. (2010). *Plan razvitka vodoopskrbe na području Sisačko-moslavačke županije*. Zagreb: Hrvatske vode.
11. Turski, J., Dzelzkaleja M., Georgievski, D. (2007). *Poljoprivredna razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije*. Sisak: Sisačko-moslavačka županija.
12. Pišl, Z. (2014). *Studija o utjecaju na okoliš eksploatacije tehničko- građevinskog kamena na budućem eksploatacijskom polju „GRADUSA“ (Općina Sunja) sa Studijom glavne ocjene prihvatljivosti za ekološku mrežu*. Zagreb: IRES - Institut za istraživanje i razvoj održivih eko sustava.
13. *** Службени гласник РС 51/2009-3 (2009). *Закон о регионалном развоју*.
14. *** (2010). *Izmjene i dopune Prostornog plana Sisačko-moslavačke županije, knjiga 2, Sisačko-moslavačka županija, Sisak*.
15. *** *Narodne novine 23/2019 (2019)*. *Pravilnik o mjerilima za utvrđivanje osobito vrijednog obradivog (P1) i vrijednog obradivog (P2) poljoprivrednog zemljišta*.
16. *** (2001). *Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije, Sisačko-moslavačka županija, Sisak*.
17. *** (2011). *Razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije 2011.-2013.*, Sisak.
18. *** (2018). *Županijska razvojna strategija Sisačko-moslavačke županije, Sisačko-moslavačka županija, Sisak*.
19. *** (2010) *Plan razvoja socijalnih usluga Sisačko-moslavačke županije za razdoblje 2011.-2014.*
20. *** *Priopćenje. (2001-2020). Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
21. *** (2012). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb*.
22. Šikić, K. (1990). *Osnovna geološka karta Republike Hrvatske, 1:100.000, list Bosanski Novi L 33-105*. Hrvatski geološki institut Zagreb, 2014.
23. Теренско истраживање

Интернет сајтови

1. www.oecd.org
2. dnevnik.hr
3. www.pmf.unizg.hr
4. <https://oikon.hr/>
5. www.sunja.hr
6. www.sisak.info
7. www.banija.rs
8. www.door.hr
9. <http://hidro.dhz.hr/>
10. www.radio-banovina.hr
11. www.smz.hr
12. <http://envi.azo.hr/>
13. www.geoportal.dgu.hr
14. www.spc.rs
15. <https://hrvatska-kostajnica.hr>
16. <https://preglednik.voda.hr>
17. <https://www.voda.hr/>
18. <https://www.hgi-cgs.hr>

19. <https://www.grad-glina.hr>
20. <http://nationalpark-una.ba/bs/stranica.php?id=4>
21. photos.state.gov
22. <http://www.veritas.org.rs/>

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1 – Кретање броја становника по насељима 1991-2011. године³⁰³

Насеља	1991.	2001.	2011.
Општина Глина	23 040	9 868	9 283
Балинац	208	78	69
Батури	25	6	0
Бијеле Воде	371	61	67
Бишћаново	55	27	0
Бојна	226	32	28
Боровита	97	38	17
Брезово Поље	296	35	24
Брестик	421	102	76
Брњеушка	213	20	13
Брубно	175	18	4
Бузета	390	60	67
Велика Солина	275	169	69
Велики Градац	708	123	126
Велики Обљај	399	45	22
Влаховић	288	106	73
Глина	6 933	3 116	4 680
Горња Бучица	395	228	128
Горње Јаме	44	9	0
Горње Селиште	199	70	55
Горње Табориште	303	120	56
Горњи Видушевац	646	504	468
Горњи Класнић	294	75	41
Горњи Селковац	78	41	0
Грачаница Шишинечка	146	55	24
Дабрина	253	84	86
Дворишће	185	126	99
Десни Дегој	224	132	86
Долњаки	229	161	102
Доња Бучица	174	114	54
Доња Трстеница	26	3	0
Доње Јаме	133	64	22
Доње Селиште	264	178	109
Доње Табориште	120	59	40
Доњи Видушевац	329	205	179
Доњи Класнић	410	108	90
Доњи Селковац	109	51	1
Драготина	501	182	149
Дреновац Бански	452	75	74
Залој	92	43	20
Иловачак	350	176	93
Јошевица	133	77	37
Кихалац	75	62	50
Козаперовица	156	72	46
Маја	274	197	168
Мајске Пољане	602	325	196

³⁰³ Називи појединих насеља су промењени између пописа 1991. и 2001. године. Двор - Банско Врпоље (стари назив Врпоље Банско), Буиња (Бујиња), Буињски Ријечани (Ријечани Буињски), Зринска Драга (Драга), Зрински Брђани (Брђани Шамарички); Глина - Батури (Ботури), Дворишће (Двориште); Хрватска Дубица (Дубица); Хрватска Костајница (Костајница); Мајур (Костајнички Мајур); Петриња - Чунтић (Српски Чунтић), Мошченица (Мошћеница)

Мајски Тртник	166	56	36
Мала Солина	357	172	15
Мали Градац	391	166	143
Мали Обљај	221	40	34
Маринброд	171	131	93
Мартиновићи	290	94	71
Момчиловића Коса	76	43	36
Ново Село Глинско	239	132	118
Прекопа	187	161	143
Пријека	163	102	57
Равно Рашће	314	163	129
Ровишка	259	70	46
Сврачица	137	89	44
Скела	109	82	41
Слатина Покупска	254	130	88
Станковац	99	50	24
Трновац Глински	163	46	31
Тртник Глински	103	21	14
Турченица	30	14	0
Хађер	134	71	50
Хајтић	163	45	32
Шаторња	434	272	176
Шашева	127	47	26
Шибине	177	39	28
Општина Двор	14 555	5 742	5 570
Банско Врпоље	182	102	65
Буиња	73	9	10
Буињски Ријечани	61	17	12
Ванићи	195	86	81
Волиња	228	81	77
Гаге	146	58	66
Гвозданско	181	69	42
Главичани	75	26	19
Голубовац Дивушки	194	104	85
Горичка	385	107	109
Горња Ораовица	114	37	36
Горња Ступница	134	55	61
Горњи Добретин	158	15	9
Горњи Жировац	367	19	22
Горњи Јаворањ	169	62	65
Грабовица	63	43	32
Грмушани	249	142	118
Двор	2 351	1 313	1 406
Дивуша	147	69	63
Доња Ораовица	180	46	41
Доња Ступница	155	60	87
Доњи Добретин	53	15	20
Доњи Жировац	128	53	46
Доњи Јаворањ	412	168	149
Драшковац	146	18	22
Закопа	183	58	70
Замлача	232	184	144
Зрин	64	12	18
Зринска Драга	99	44	35
Зрински Брђани	220	66	63
Зут	145	10	1
Јавница	219	72	48
Јаворник	210	96	107

Јовац	227	22	20
Кепчије	181	81	74
Кобилџак	151	6	0
Козиброд	147	119	70
Комора	178	26	15
Косна	108	36	35
Котарани	209	9	3
Куљани	246	136	98
Лотине	132	55	43
Љесковац	220	69	57
Љубина	352	101	100
Мајдан	98	4	11
Матијевићи	844	421	645
Остојићи	214	4	5
Пауковац	109	44	67
Педаљ	195	67	59
Рогуље	135	29	29
Рудежи	80	0	1
Рујевац	586	224	254
Сочаница	216	31	23
Станић Поље	19	7	16
Струга Банска	254	161	115
Тргови	256	115	100
Ђоре	139	48	33
Удетин	125	76	45
Унчани	383	261	189
Хртић	260	106	112
Чавловица	122	8	2
Шаканлије	196	30	32
Швракарица	121	65	53
Шегестин	134	65	35
Општина Доњи Курузари	3 063	2 047	1 634
Бабина Ријека	250	188	127
Боројевићи	294	174	119
Горња Велешња	189	72	73
Горњи Бјеловац	141	105	53
Горњи Кукурузари	119	78	51
Доња Велешња	443	356	261
Доњи Бјеловац	107	52	43
Доњи Кукурузари	301	226	297
Кнезовљани	177	79	81
Комоговина	287	188	126
Костреша Бјеловачки	87	52	43
Ловча	107	26	19
Меченчани	218	168	148
Превршац	207	159	120
Уметић	136	124	73
Општина Мајур	2 555	1 490	1 185
Велико Крчево	154	112	79
Горња Меминска	86	13	17
Горњи Храстовац	427	313	209
Грабоштани	201	171	134
Кострићи	15	4	3
Мајур	532	372	324
Мало Крчево	82	50	19
Мрачај	171	61	42
Свинаца	436	110	114
Средња Меминска	169	55	58

Стубаљ	282	229	186
Општина Петриња	35 151	23 413	24 671
Беговићи	177	52	58
Бијелник	202	62	47
Блиња	210	74	78
Брест Покупски	357	325	279
Велики Шушњар	455	108	117
Вратечко	90	60	60
Глинска Пољана	361	172	121
Гора	454	287	264
Горња Бачуга	397	83	79
Горња Млинога	243	45	33
Горња Пастуша	146	32	31
Горње Мокрице	176	102	105
Граберје	280	187	155
Грабовац Бански	552	223	200
Деановићи	87	26	28
Додоши	205	98	76
Доња Бачуга	553	184	142
Доња Будичина	344	247	236
Доња Млинога	240	127	96
Доња Пастуша	61	7	11
Доње Мокрице	99	61	57
Драготинци	160	71	63
Думаче	88	369	272
Жупић	109	82	85
Јабуковац	325	163	141
Јошавица	432	82	84
Клинац	147	28	27
Краљевчани	151	96	63
Криж Храстовички	230	133	141
Лушчани	670	156	163
Мала Горица	427	531	510
Мачково Село	184	23	36
Међураче	73	54	36
Миочиновићи	153	35	43
Моштаница	270	89	93
Мошћеница	2 831	2 348	2 470
Небојан	360	265	191
Нова Дренчина	524	389	404
Нови Фаркашић	193	114	81
Ново Селиште	301	269	321
Петковац	82	17	15
Петриња	18 706	13 801	15 683
Пецки	274	121	84
Прњавор Чунтићи	224	118	79
Сибих	127	76	67
Слана	276	130	92
Средње Мокрице	46	35	33
Стражбеница	126	17	9
Страшник	325	242	202
Табориште	317	230	227
Тремушњак	204	44	47
Храстовица	584	507	464
Хрватски Чунтић	223	125	86
Цепелиш	213	70	59
Чунтић	107	21	27
Општина Суња	12 309	7 376	5 748

Бестрма	290	166	86
Бистрач	90	65	40
Блињска Греда	139	22	35
Бобовац	750	506	330
Брђани Коса	223	117	103
Брђани Цеста	303	249	135
Ведро Поље	161	115	119
Велика Градуса	430	68	87
Вукошевац	129	39	21
Горња Летина	106	106	71
Градуса Посавска	162	123	89
Греда Суњска	543	457	366
Доња Летина	77	62	30
Доњи Храстовац	440	240	217
Дрљача	538	385	277
Жреме	132	96	65
Ивањски Бок	147	51	35
Јасеновчани	132	83	41
Кињачка	383	263	213
Кладари	63	32	7
Костреши Шашки	231	125	71
Кривај Суњски	156	114	120
Мала Градуса	138	57	20
Мала Паукова	168	69	39
Новоселци	77	30	38
Папићи	173	117	56
Петрињци	242	183	183
Побрђани	112	30	22
Радоња Лука	108	74	31
Селишће Суњско	97	77	37
Сјеверовац	131	46	33
Словинци	461	206	152
Стаза	380	304	220
Стрмен	356	137	135
Суња	2 113	1 397	1 412
Тимарци	366	177	119
Црквени Бок	406	206	117
Чапљани	112	38	37
Четвртковац	509	350	232
Шаш	735	394	307
Општина Хрватска Дубица	4 237	2 341	2 089
Баћин	414	321	217
Горњи Церовљани	247	142	99
Доњи Церовљани	265	90	76
Живаја	726	484	309
Слабиња	523	317	348
Хрватска Дубица	2 062	987	1 040
Општина Хрватска Костајница	4 996	2 746	2 756
Пањани	221	147	125
Раусовац	128	26	28
Росуље	448	288	192
Селиште Костајничко	159	114	102
Утолица	334	85	68
Хрватска Костајница	3 480	1 993	2 127
Чукур	226	93	114

Извор: Državni zavod za statistiku

Прилог бр. 2 – Етничка структура насеља по пописима из 1991. и 2001. године

Насеље	1991.			2001.		
	Срби	Хрвати	Остали	Срби	Хрвати	Остали
Општина Глина	13 975	8 041	1 024	2 829	6 712	327
Балинац	203	4	1	66	5	7
Батури	1	24	0	/	/	/
Бијеле Воде	367	2	2	57	0	4
Бишћаново	13	29	13	0	26	1
Бојна	226	0	0	28	0	4
Боровита	94	0	3	30	0	8
Брезово Поље	288	1	7	28	0	7
Брестик	389	1	31	97	0	5
Брњеушка	205	3	5	20	0	0
Брубно	173	2	0	13	0	5
Бузета	385	2	3	58	0	2
Велика Солина	1	266	8	0	169	0
Велики Градац	683	3	22	122	0	1
Велики Обљај	393	1	5	42	0	3
Влаховић	286	0	2	95	10	1
Глина	4 831	1 448	654	643	2 315	158
Горња Бучица	1	382	12	0	218	10
Горње Јаме	24	17	3	/	/	/
Горње Селиште	189	4	6	47	15	8
Горње Табориште	50	230	23	0	118	2
Горњи Видушевац	13	625	8	0	499	5
Горњи Класнић	285	2	7	64	0	11
Горњи Селковац	1	75	2	0	41	0
Грачаница Шишинечка	0	141	5	0	54	1
Дабрина	248	1	4	74	0	10
Дворишће	0	184	1	0	126	0
Десни Дегој	1	220	3	0	131	1
Долњаки	4	220	5	0	159	2
Доња Бучица	0	174	0	0	114	0
Доња Трстеница	0	26	0	/	/	/
Доње Јаме	1	130	2	0	64	0
Доње Селиште	260	2	2	111	57	10
Доње Табориште	1	111	8	0	59	0
Доњи Видушевац	1	325	3	0	204	1
Доњи Класнић	398	2	10	93	12	3
Доњи Селковац	0	108	1	0	50	1
Драготина	484	10	7	115	56	11
Дреновац Бански	438	7	7	75	0	0
Залој	0	92	0	0	43	0
Иловачак	0	348	2	0	175	1
Јошевица	2	126	5	0	75	2
Кихалац	2	73	0	0	62	0
Козаперовица	149	0	7	67	0	5
Маја	6	249	19	0	183	14
Мајске Пољане	576	6	20	183	128	14
Мајски Тртник	165	0	1	55	0	1
Мала Солина	1	352	4	0	171	1
Мали Градац	386	0	5	161	0	5
Мали Обљај	218	2	1	38	0	2
Маринброд	3	167	1	0	131	0
Мартиновићи	279	0	11	89	0	5
Момчиловића Коса	73	0	3	40	0	3
Ново Село Глинско	0	239	0	0	131	1

Прекопа	0	186	1	0	160	1
Пријека	0	162	1	0	101	1
Равно Рашће	198	105	11	81	82	0
Ровишка	248	9	2	34	35	1
Сврачица	3	134	0	0	89	0
Скела	2	95	12	0	80	2
Слатина Покупска	3	244	7	0	124	6
Станковац	0	93	6	0	50	0
Трновац Глински	158	1	4	44	0	2
Тртник Глински	91	3	9	17	4	0
Турченица	0	30	0	0	14	0
Хађер	0	133	1	0	70	1
Хајтић	149	4	10	44	0	1
Шаторња	29	403	2	0	271	1
Шашева	122	2	3	47	0	0
Шибине	175	1	1	38	0	1
Општина Двор	12 591	1 395	569	3 495	1 943	304
Банско Врпоље	173	3	6	100	0	2
Буиња	70	1	2	/	/	/
Буињски Ријечани	59	0	2	17	0	0
Ванићи	179	1	15	61	24	1
Волиња	209	8	11	64	10	7
Гаге	144	1	1	52	0	6
Гвозданско	124	41	16	36	33	0
Главичани	71	0	4	26	0	0
Голубовац Дивушки	23	161	10	7	97	0
Горичка	381	2	2	105	0	2
Горња Ораовица	112	0	2	37	0	0
Горња Ступница	133	1	0	50	0	5
Горњи Добретин	156	1	1	13	0	2
Горњи Жировац	353	0	14	19	0	0
Горњи Јаворањ	169	0	0	62	0	0
Грабовица	62	0	1	43	0	0
Грмушани	241	1	7	102	35	5
Двор	1 993	135	223	476	761	76
Дивуша	48	93	6	6	61	2
Доња Ораовица	177	1	2	44	0	2
Доња Ступница	153	1	1	45	0	15
Доњи Добретин	53	0	0	11	0	4
Доњи Жировац	124	2	2	53	0	0
Доњи Јаворањ	394	3	15	151	5	12
Драшковац	144	1	1	16	0	2
Закопа	181	0	2	57	0	1
Замлача	51	161	20	15	162	7
Зрин	63	1	0	12	0	0
Зринска Драга	98	1	0	44	0	0
Зрински Брђани	219	1	0	60	0	6
Зут	142	1	2	/	/	/
Јавница	216	1	2	71	0	1
Јаворник	208	0	2	95	0	1
Јовац	221	3	3	21	0	1
Кепчије	172	0	9	79	0	2
Кобиљак	146	0	5	/	/	/
Козиброд	2	141	4	0	116	3
Комора	171	0	7	21	5	0
Косна	106	0	2	31	0	5
Котарани	205	0	4	/	/	/
Куљани	144	92	10	17	82	37

Лотине	132	0	0	54	0	1
Љесковац	212	0	8	67	0	2
Љубина	348	0	4	92	0	9
Мајдан	90	7	1	/	/	/
Матијевићи	800	6	38	306	77	38
Остојићи	207	1	6	/	/	/
Пауковац	107	1	1	42	0	2
Педаљ	194	0	1	55	0	12
Рогоље	134	0	1	29	0	0
Рудежи	76	0	4	0	0	0
Рујевац	541	7	38	195	22	7
Сочаница	214	0	2	31	0	0
Станић Поље	19	0	0	/	/	/
Струга Банска	8	239	7	0	158	3
Тргови	246	4	6	104	0	11
Ђоре	139	0	0	47	0	1
Удетин	124	0	1	71	0	5
Унчани	91	268	24	18	238	5
Хртић	250	2	8	72	31	3
Чавловица	122	0	0	/	/	/
Шаканлије	194	0	2	27	0	3
Швракарица	120	0	1	63	0	2
Шегестин	133	1	0	54	0	11
Општина Доњи Кукурузари	2 858	126	79	431	1 576	40
Бабина Ријека	222	24	4	36	148	4
Боројевићи	288	2	4	35	138	1
Горња Велешња	188	0	1	37	35	0
Горњи Бјеловац	133	4	4	35	69	1
Горњи Кукурузари	115	0	4	8	62	8
Доња Велешња	376	48	19	60	290	6
Доњи Бјеловац	107	0	0	20	32	0
Доњи Кукурузари	249	43	9	18	201	7
Кнезовљани	171	2	4	25	53	1
Комоговина	276	1	10	45	138	5
Костреша Бјеловачки	84	0	3	12	40	0
Ловча	106	0	1	22	0	4
Меченчани	213	1	4	31	132	5
Превршац	194	1	12	28	130	1
Уметић	136	0	0	19	105	0
Општина Мајур	1 381	1 036	138	283	1 176	31
Велико Крчево	144	3	7	29	78	5
Горња Меминска	77	3	6	11	0	2
Горњи Хрстовац	392	6	29	69	236	8
Грабоштани	9	177	15	0	167	4
Кострићи	0	15	0	/	/	/
Мајур	50	457	25	7	359	6
Мало Крчево	82	0	0	14	34	2
Мрачај	53	96	22	0	60	1
Свинаца	405	7	24	98	9	3
Средња Меминска	167	0	2	54	0	1
Стубаљ	2	272	8	0	226	3
Општина Петриња	15 878	15 526	3 747	2 809	19 280	1 324
Беговићи	176	1	0	47	0	5
Бијелник	188	5	9	57	0	5
Блиња	205	1	4	48	0	26
Брест Покупски	5	333	19	0	318	7
Велики Шушњар	445	4	6	101	4	3
Вратечко	0	89	1	0	60	0

Глинска Пољана	74	277	10	6	165	1
Гора	8	436	10	0	283	4
Горња Бачуга	378	6	13	68	8	7
Горња Млинога	241	1	1	44	0	1
Горња Пастуша	144	0	2	21	0	11
Горње Мокрице	0	174	2	0	102	0
Граберје	1	279	0	0	185	2
Грабовац Бански	486	26	40	176	40	7
Деановићи	87	0	0	25	0	1
Додоши	201	1	3	27	70	1
Доња Бачуга	472	57	24	76	101	7
Доња Будичина	40	294	10	4	238	5
Доња Млинога	195	31	14	48	76	3
Доња Пастуша	59	2	0	/	/	/
Доње Мокрице	0	99	0	0	61	0
Драготинци	35	122	3	8	63	0
Думаче	1	87	0	0	365	4
Жупић	6	98	5	0	81	1
Јабучовац	282	15	28	39	120	4
Јошавица	425	1	6	75	5	2
Клинац	146	1	0	24	0	4
Краљевчани	64	87	0	9	87	0
Криж Храстовички	2	223	5	0	133	0
Лушчани	648	3	19	146	0	10
Мала Горица	1	420	6	0	519	12
Мачково Село	180	0	4	11	12	0
Међураче	3	69	1	0	53	1
Миочиновићи	147	1	5	19	16	0
Моштаница	248	3	19	46	40	3
Мошћеница	911	1 251	669	199	1 716	433
Небојан	21	322	17	13	250	2
Нова Дренчина	100	384	40	7	370	12
Нови Фаркашић	0	193	0	0	114	0
Ново Селиште	32	251	18	7	258	4
Петковац	76	1	5	0	13	4
Петриња	8 445	7 662	2 599	1 353	11 725	723
Пецки	73	193	8	13	107	1
Прњавор Чунтићи	1	213	10	0	118	0
Сибих	0	127	0	0	76	0
Слана	57	197	22	5	123	2
Средње Мокрице	0	46	0	0	35	0
Стражбеница	114	4	8	14	0	3
Страшник	3	318	4	0	239	3
Табориште	28	248	41	0	228	2
Тремушњак	201	1	2	41	0	3
Храстовица	5	563	16	0	499	8
Хрватски Чунтић	9	208	6	4	120	1
Цепелиш	106	97	10	5	61	4
Чунтић	103	1	3	7	10	4
Општина Суња	6 996	4 294	1 019	1 288	5 866	222
Бестрма	236	6	48	30	135	1
Бистрач	0	89	1	0	64	1
Блињска Греда	124	4	11	15	5	2
Бобовац	0	744	6	0	503	3
Брђани Коса	190	8	25	16	93	8
Брђани Цеста	277	6	20	56	187	6
Ведро Поље	16	110	35	0	106	9
Велика Градуса	414	4	12	66	0	2

Вукошевац	109	2	18	37	0	2
Горња Летина	0	87	19	0	105	1
Градуса Посавска	2	160	0	0	122	1
Греда Суњска	3	520	20	0	452	5
Доња Летина	0	69	8	0	62	0
Доњи Храстовац	348	57	35	56	177	7
Дрљача	419	43	76	55	316	14
Жреме	4	126	2	0	96	0
Ивањски Бок	134	0	13	46	4	1
Јасеновчани	115	0	17	19	59	5
Кињачка	346	8	29	30	222	11
Кладари	58	0	5	8	24	0
Костреша Шашки	211	5	15	37	87	1
Кривај Суњски	2	142	12	0	112	2
Мала Градуса	129	2	7	19	36	2
Мала Паукова	161	2	5	31	38	0
Новоселци	27	15	35	0	24	6
Папићи	158	2	13	38	78	1
Петрињци	221	6	15	33	146	4
Побрђани	108	1	3	17	11	2
Радоња Лука	99	0	9	17	56	1
Селишће Суњско	0	96	1	0	76	1
Сјеверовац	113	1	17	45	0	1
Словинци	391	36	34	39	160	7
Стаза	4	356	20	0	298	6
Стрмен	329	4	23	119	11	7
Суња	536	1 305	272	117	1 197	83
Тимарци	170	176	20	26	151	0
Црквени Бок	387	6	13	174	21	11
Чапљани	106	0	6	16	22	0
Четвртковац	448	17	44	39	297	14
Шаш	601	79	55	77	312	5
Општина Хрватска Дубица	2 120	1 732	385	152	2 110	79
Баћин	6	393	15	0	313	8
Горњи Церовљани	34	210	3	0	142	0
Доњи Церовљани	168	61	36	12	90	7
Живаја	660	14	52	55	410	19
Слабиња	458	12	53	13	293	11
Хрватска Дубица	794	1 042	226	72	881	34
Општина Хрватска Костајница	2 984	1 401	611	433	2 115	198
Пањани	175	32	14	13	128	6
Раусовац	117	1	10	23	0	3
Росуље	363	39	46	25	262	1
Селиште Костајничко	14	142	3	0	108	6
Утолица	216	97	21	19	61	5
Хрватска Костајница	1 889	1 087	504	278	1 536	179
Чукур	210	3	13	75	18	0
Банија	58 783	33 551	7 572	11 720	40 778	2 525

Извор: Državni zavod za statistiku

Прилог бр. 3 – Израчунавање демографског индекса

Демографски индекс (i_{dem}) израчунава се помоћу следеће формуле:

$$i_{dem} = i_{P_n/P_{(n-1)}} \times P_{(0-14)} \times P'_{f(20-29)} \times i_v$$

- Коефицијент динамике, односно релативна промена броја становника два узастопна пописа показује општи смер демографских промена и истовремено указује на тренд будућег демографског развоја:

$$i_{P_n/P_{(n-1)}} = \frac{P_n}{P_{(n-1)}}$$

- Удео младог становништва предфертилне старости у укупном становништву указује на биолошки потенцијал и старост становништва одређене територије:

$$P_{(0-14)} = \frac{P_{(0-14)}}{P} \times 100$$

- Удео женског становништва старосне доби између 20 и 29 година (млађи женски контингент) у укупној популацији женског становништва, уз претходно наведен удео младог становништва, представља најважнију одредницу демографског потенцијала становништва одређеног простора:

$$P'_{f(20-29)} = \frac{P_{f(20-29)}}{P_f} \times 100$$

- Индекс виталности становништва, као синтетички показатељ биодинамике становништва на основу елемената природног кретања (општа стопа фертилитета (f) и општа стопа морталитета (m)) и старосне структуре становништва (удео млађег зрелог становништва у укупној популацији и индекс старости):

$$i_v = \frac{f \times P_{(20-39)}}{m \times i_s}$$

Индекс образованости (i_o) исказује се следећом формулом:

$$i_o = p_{oIII} \times S_s$$

- Удео становништва старог 25 и више година са завршеном вишом и високом стручном спремом представља расположив „људски ресурс“:

$$P_{oIII} = \frac{P_{oIII}}{P_{(25+)}} \times 100$$

- Стопа искоришћености студентског контингента сматра се одличним показатељем потенцијалних „људских ресурса“:

$$s_s = \frac{P_{stud}}{P_{(20-24)}} \times 100$$

Вредност коефицијента (k) добија се посредством израчунавања стандардизованог обележја (z-вредности), којом се утврђује релативни положај појединачне вредности одређене варијабле (број становника сваке општине) у низу. Другим речима, стандардизовано обележје (z-вредност) представља просечно одступање вредности нумеричког обележја (броја становника одређене просторне јединице) од аритметичке средине (просечног броја становника целе територије).

$$Z_{P_n} = \frac{P_n - \bar{P}_n}{\sigma_{P_n}}$$

$$\sigma_{P_n} = \sqrt{\frac{\sum (P_n - \bar{P}_n)^2}{N}}$$

где је стандардна девијација

На основу z-вредности издвојено је десет класа и њима одговарајућег коефицијента (k). Најнижој z-вредности припада најнижи коефицијент (k) од 0,005, док највишој z-вредности, одговора коефицијент (k) у износу од 0,05.

Табела 81. Вредности коефицијента (k) на основу z-вредности

Z_{P_n}	k
> 2,00	0,05
1,51 – 2,00	0,045
1,01 – 1,50	0,040
0,51 – 1,00	0,035
0,00 – 0,50	0,030
-0,01 – -0,50	0,025
-0,51 – -1,00	0,020
-1,01 – -1,50	0,015
-1,51 – -2,00	0,010
< -2,00	0,005

Извор: Nejašmić, Mišetić, 2010

Списак табела

- Табела 1. Хипсометријски појасеви
Табела 2. Углови нагиба терена
Табела 3. Експозиције рељефа
Табела 4. Просечне месечне и годишње температуре 1981-2010. године (°C)
Табела 5. Просечне месечне и годишње темепературне суме 1981-2010. године (°C)
Табела 6. Просечан број хладних (мразних) дана ($T_{\min} \leq 0^{\circ}\text{C}$) 1981-2010. године
Табела 7. Просечан број ледених дана ($T_{\max} \leq 0^{\circ}\text{C}$) 1981-2010. године
Табела 8. Просечне месечне и годишње количине падавина у датим периодима (mm)
Табела 9. Просечан број дана са снегом ($\geq 1\text{cm}$) 1981-2010. године
Табела 10. Месечне и годишње вредности кишног фактора 1981-2010. године
Табела 11. Просечне честине ветрова 1981-2010. године (‰)
Табела 12. Просечна брзина ветра 1981-2010. године (m/s)
Табела 13. Просечна Јачина ветра и честина појаве (‰) према Бофоровој скали 1981-2010. године
Табела 14. Просечна месечна и годишња релативна влажност ваздуха 1981-2010. године (%)
Табела 15. Просечна месечна и годишња облачност 1981-2010. године (десетине)
Табела 16. Просечна дневна инсолација 1971-2000. године (у часовима)
Табела 17. Просечан месечни и годишњи водостај 1961-1990. године (cm)
Табела 18. Просечан месечни и годишњи протицај реке Саве 1961-1990. године (m^3/s)
Табела 19. Просечан месечни и годишњи протицај Купе на станици Шишинец 1961-1990. године (m^3/s)
Табела 20. Просечан месечни и годишњи водостај (cm) и протицај (m^3/s) на станици Хрватска Костајница 1961-1990. године
Табела 21. Структура земљишта према типовима
Табела 22. Структура земљишта према бонитетним класама
Табела 23. Кретање броја становника 1948-2011. године
Табела 24. Просечна годишња стопа раста у међупописним периодима 1948-2011. године (‰)
Табела 25. Густина насељености 1953, 1991, 2001. и 2011. године
Табела 26. Број домаћинстава 1991-2011. године
Табела 27. Просечан број чланова у домаћинствима 1991-2011. године
Табела 28. Просечна величина домаћинстава градских и сеоских насеља
Табела 29. Структура домаћинстава према броју чланова 1991. и 2011. године
Табела 30. Број живорођених 1990-2011. године
Табела 31. Просечне стопе наталитета градских и осталих (сеоских) насеља (‰)
Табела 32. Фертилни контингент 1991-2011. године
Табела 33. Опште стопе фертилитета 1990-2011. године (‰)
Табела 34. Морталитет 1990-2011. године
Табела 35. Природни прираштај 1990-2011. године
Табела 36. Миграциона обележја становништва 1991. године (%)
Табела 37. Миграциона обележја становништва 2011. године (%)
Табела 38. Досељено и одсељено становништво у периоду 2001-2010. и 2011-2020. године
Табела 39. Становништво по старосним групама 1991. године
Табела 40. Становништво по старосним групама 2011. године
Табела 41. Просечна старост и индекс старења 1991. и 2011. године
Табела 42. Критеријуми одређивања стадијума демографске старости
Табела 43. Број насеља према стадијумима демографске старости 1991-2011. године
Табела 44. Полна структура и стопа маскулинитета 1991. и 2011. године
Табела 45. Становништво старије од 15 година по степену образовања 2011.
Табела 46. Структура становништва по активности 1991. године
Табела 47. Структура становништва по активности 2011. године
Табела 48. Запослени по секторима 2011. године

Табела 49. Број и удео Срба, Хрвата и осталих у етничкој структури 1991. године
Табела 50. Број и удео Срба и Хрвата 2001. и 2011. године
Табела 51. Етничка структура 2011. године
Табела 52. Удео Срба у укупном становништву и међу запосленима у јавном сектору
Табела 53. Типологија просторних јединица према индексу демографског ресурса (i_{der})
Табела 54. Индекс демографског ресурса (i_{der}) и типологија општина 2011. године
Табела 55. Структура пољопривредног становништва 1991. године
Табела 56. Структура пољопривредног становништва 2001. године
Табела 57. Општа и специфична аграрна густина насељености 2003. године
Табела 58. Пољопривредно земљиште према употреби 2003. године (ha)
Табела 59. Структура пољопривредног земљишта 2003. године
Табела 60. Структура коришћеног пољопривредног земљишта 2003. године
Табела 61. Структура коришћених ораница и повртњака 2003. године
Табела 62. Површина воћњака и број стабала воћаских култура
Табела 63. Површине под виноградима (ha)
Табела 64. Структура сточног фонда 2003. године
Табела 65. Број кошница на Банији 2003 и 2019. године
Табела 66. Број пчелара, пчелињака и количина меда 2018. године
Табела 67. Коефицијент значаја индустрије (Kz) и коефицијент индустријализације (Ki)
Табела 68. Индустријска предузећа са седиштем на Банији према величини и број и удео индустријских радника 2012. и 2019. године
Табела 69. Број и удео индустријских предузећа и радника према грани индустрије 2012. 2019. године са седиштем на Банији
Табела 70. Структура друмске саобраћајне мреже
Табела 71. Број туриста и остварених ноћења у Петрињи 2012-2020. године
Табела 72. Промене броја становника према хипсометријским појасевима 1953, 1991. и 2011. године
Табела 73. Класификација насеља према демографској величини и просечна величина насеља у периоду 1991-2011. године
Табела 74. Размештај насеља према концентричним зонама у односу на административне центре 1991. и 2011. године
Табела 75. Коефицијент окупљања 1991. и 2011. године
Табела 76. Број становника градских насеља у периоду 1991-2011. године
Табела 77. Модел за детерминацију степена урбаности насеља регије
Табела 78. Методологија одређивања функционалних типова насеља
Табела 79. Индекси развијености (%) и групе 2011. и 2014. године
Табела 80. Рангирање општина према индексу развијености 2018. године
Табела 81. Вредности коефицијента (k) на основу z-вредности

Списак карата

Карта 1. Банија у административним границама (граница проучаваног простора)
Карта 2. Банија и суседне регије
Карта 3. Политичко-административна карта Баније
Карта 4. Геолошка грађа (формације по периодама и епохама)
Карта 5. Лежишта минералних сировина
Карта 6. Геотектонска рејонизација Баније
Карта 7. Главне морфолошке структуре
Карта 8. Хипсометријски појасеви
Карта 9. Нагиб терена
Карта 10. Експозиције рељефа
Карта 11. Средња годишња температура ваздуха
Карта 12. Просечна годишња количина падавина

Карта 13. Речна мрежа
Карта 14. Највеће реке и њихове притоке
Карта 15. Педолошка структура
Карта 16. Индекс промене броја становника 2011/1991. године
Карта 17 и 18. Густина насељености 1991. и 2011. године
Карта 19. Самачка и двочлана домаћинства 2011. године
Карте 20, 21 и 22. Насеља према стадијумима демографске старости 1991, 2001 и 2011. године
Карта 23 и 24. Етничка структура Баније 1991. и 2001. године
Карте 23 и 24. Пољопривредно становништво на Банији 1991. и 2001. године
Карта 25. Саобраћајна мрежа
Карта 26. Типологија насеља према микроположају
Карта 27. Демографска величина насеља
Карта 28. Степен урбаности насеља 1991. године
Карта 29. Функционална типологија насеља 1991. године

Списак графикана

Графикон 1. Плувиометријски режим станица Петриња, Хрватска Костајница, Глина и Јасеновац
Графикон 2. Руже ветрова Петриње и Хрватске Костајнице
Графикони 3 и 4. Полно-старосна пирамида 1991. и 2011. године
Графикон 5. Број индустријских предузећа у периоду 2000-2019. године
Графикон 6 Промена броја становника у периоду 2002-2020. године

Списак фотографија

Фотографија 1. Зринска гора
Фотографија 2. Центар Петриње 2021. године
Фотографија 3. Пећина Градуса
Фотографија 4. Клизиште код Хрватске Костајнице 2018. године
Фотографија 5. Петрињчица у Петрињи
Фотографија 6. Уна код Двора
Фотографија 7. Стара Сава
Фотографије 8 и 9. Фабрике Шериф и Гавриловић
Фотографије 10. и 11. Традиционална архитектура (Доњи Јаворањ) и стари град Костајница
Фотографија 12. Петриња
Фотографије 13. 14. Хрватска Костајница и Двор

БИОГРАФИЈА

Александар Ковјанић је рођен 21.10.1990. у Загребу (Република Хрватска). Од 1991. године живи у Београду где завршава основну школу „Филип Кљајић Фића“ и XV београдску гимназију (сада Гимназија „Патријарх Павле“). Основне академске студије Географије на Географском факултету Универзитета у Београду уписао је школске 2009/2010. године. Студије Географије завршио је 2013. године, са просечном оценом 9,65. Завршни рад са темом „Доње Полимље – географске промене“ одбранио је 10.10.2013. са оценом 10 (ментор проф. др Мила Павловић). По завршеним основним студијама Географски факултет му је доделио награду „Студент генерације на студијској групи Географија“. Током друге и треће године студија био је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја (школска 2010-2011. и 2011-2012. година). У четвртој години студија био је стипендиста Фонда за младе таленте Републике Србије, под окриљем Министарства омладине и спорта (школска 2012-2013. година).

Мастер академске студије уписао је 2013. године на Географском факултету Универзитета у Београду (студијски програм Географија) и завршио их 2014. са просечном оценом 10,00. Мастер рад под називом „Савремени географски проблеми на Банији“ одбрањен је 9.10.2014. са оценом 10 (такође под менторством проф. др Миле Павловић), чиме је стекао звање мастер географ. Током мастер студија био је стипендиста Фонда за младе таленте Републике Србије, под окриљем Министарства омладине и спорта.

Докторске академске студије на Географском факултету Универзитета у Београду уписао је школске 2014/2015. године. Све предмете на докторским академским студијама положио је са просечном оценом 10,00. Веће научних области грађевинско-урбанистичких наука, на седници одржаној 10.04.2018. године, донело је одлуку којом се даје сагласност на предлог теме докторске дисертације Александра Ковјанића, под називом: „Географске детерминанте регионалног развоја Баније“.

Од школске 2013/2014. године, на предлог Катедре за регионалну географију, а одлуком Наставно-научног већа, ангажован је као демонстратор у настави на Катедри за регионалну географију, Географског факултета Универзитета у Београду. Од 1.1.2015. године ангажован је као истраживач-приправник на пројекту Министарства науке, просвете и технолошког развоја „Развојни програми ревитализације села Србије“ (број 176008), чији је руководиоца проф. др Мила Павловић. Одлуком Изборног већа Географског факултета Универзитета у Београду, дана 22.3.2019. године, изабран је у истраживачко звање истраживач-сарадник. Од 2021. године учествује као истраживач на пројекту „Географско проучавање Косова и Метохије“, под руководством проф. др Дејана Шабића. До 2022. године објавио је 17 научних и стручних радова, од којих два у међународним часописима са SCI листе.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора **Александар М. Ковјанић**
Број индекса **7/2014**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Географске детерминанте регионалног развоја Баније

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис аутора

_____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора **Александар Ковјанић**

Број индекса **7/2014**

Студијски програм **Геонауке**

Наслов рада **Географске детерминанте регионалног развоја Баније**

Ментор др **Мила Павловић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис аутора

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Географске детерминанте регионалног развоја Баније

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, _____

Потпис аутора

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.